

Visuddhimaggassa

Atthasaṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Paramatthamañjūsā nāma

Visuddhimaggamahāṭīkā

(Paṭhamo bhāgo)



Romanized from Myanmar version published in 1960

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 25

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ြ = e ွ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	ဣ lla
ကက kka	ဇ cca	က န္ဓha	ဇ dhva	ဠ pba	ဣ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓha	ဇ nta	ဠ bbha	ဣ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓha	န ntva	ဈ bya	ဣ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဣ sta
က kva	ည ñña	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဣ stra
ဈ khya	ည ñha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဣ sna
ဇ khva	ည ñca	ကျ tya	န ndha	ဠ mba	ဣ sya
ဇ gga	ဆ ñcha	ကြ tra	န nna	ဠ mbha	ဣ ssa
ဠ ggha	ည ñja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဣ sma
ဈ gya	ည ñjha	န ddha	န nha	ဈ mya	ဣ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဠ ppa	ဣ mha	ဣ hma
က ṅka	ဌ ttha	ဠ dra	ဠ ppha	ဣ yya	ဣ hva
န ṅkha	ည dda	န dva	ဈ pya	ဣ yha	ဠ lha
န ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Visuddhimaggamahāṭikā

Paṭhamabhāga

Mātikā		Piṭṭhaṅka
Ganthārambhakathā	...	1
Nidānādikathāvaṇṇanā	...	2

1. Sīlaniddesavaṇṇanā

Sīlasarūpādikathāvaṇṇanā	...	24
Sīlānisamsakathāvaṇṇanā	...	29
Sīlappabhedakathāvaṇṇanā	...	31
Pātimokkhasaṃvarasīlavaṇṇanā	...	38
Indriyasaṃvarasīlavaṇṇanā	...	46
Paccayasannissitasīlavaṇṇanā	...	55
Catupārisuddhisampādanavidhivaṇṇanā	...	64
Paṭhamasīlapañcakavaṇṇanā	...	75
Dutiyasīlapañcakavaṇṇanā	...	77
Sīlasaṃkilesa, vodānavaṇṇanā	...	83

2. Dhutaṅganiddesavaṇṇanā

1. Paṃsukūlikaṅgakathāvaṇṇanā	...	91
2. Tecīvarikaṅgakathāvaṇṇanā	...	93
3. Piṇḍapātikaṅgakathāvaṇṇanā	...	93
4. Sapadānacārikaṅgakathāvaṇṇanā	...	95
5. Ekāsanikaṅgakathāvaṇṇanā	...	95
6. Pattapiṇḍikaṅgakathāvaṇṇanā	...	96
7. Khalupacchābhattikaṅgakathāvaṇṇanā	...	97

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
8. Ārañṇikaṅgakathāvaṇṇanā	...	...	97
9. Rukkhamūlikaṅgakathāvaṇṇanā	...	...	98
10. Abbhokāsikaṅgakathāvaṇṇanā	...	...	99
11. Sosānikaṅgakathāvaṇṇanā	...	...	100
12. Yathāsanthatikaṅgakathāvaṇṇanā	...	...	102
13. Nesajjikaṅgakathāvaṇṇanā	...	...	102
Dhutaṅgapakiṇṇakakathāvaṇṇanā	...	...	103

3. Kammatṭhānaggahaṇaniddesaṇṇanā

Samādhi-ekakadukavaṇṇanā	...	...	110
Samādhitikavaṇṇanā	...	...	110
Samādhicatukkavaṇṇanā	...	...	111
Dasapalibodhavaṇṇanā	...	...	115
Kammatṭhānadāyakaṇṇanā	...	...	119
Cariyāvaṇṇanā	...	...	121
Cattālīsakammatṭhānavaṇṇanā	...	...	130

4. Pathavīkaṣiṇaniddesaṇṇanā

Ananurūpavihāraṇṇanā	...	...	139
Anurūpavihāraṇṇanā	...	...	140
Khuddakapalibodhavaṇṇanā	...	...	141
Bhāvanāvidhānavaṇṇanā	...	...	142
Sattasappāyaṇṇanā	...	...	148
Dasavidha-appanākosallavaṇṇanā	...	...	149
Nimittābhimukhapāṭipādanavaṇṇanā	...	...	160
Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	161
Pañcaṅgavippahīnādivaṇṇanā	...	...	170
Tividhakalyāṇavaṇṇanā	...	...	171

Mātikā	Piṭṭhaṅka	
Ciraṭṭhitisampādanavaṇṇanā	...	175
Nimittavaḍḍhananayaṇṇanā	...	177
Pañcavasīkathāvaṇṇanā	...	178
Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā	...	180
Tatīyajjhānakathāvaṇṇanā	...	184
Catutthajjhānakathāvaṇṇanā	..	189
Pañcakajjhānakathāvaṇṇanā	...	192

5. Sesakasiṇaniddesaṇṇanā

Āpokasiṇakathāvaṇṇanā	...	195
Tejokasiṇakathāvaṇṇanā	...	195
Vāyokasiṇakathāvaṇṇanā	...	195
Nīlakasiṇakathāvaṇṇanā	...	196
Pītakasiṇakathāvaṇṇanā	...	196
Lohitakasiṇakathāvaṇṇanā	...	197
Odātakasiṇakathāvaṇṇanā	...	197
Ālokakasiṇakathāvaṇṇanā	...	197
Paricchinnākāsakasiṇakathāvaṇṇanā	...	197
Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā	...	198

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesaṇṇanā

Uddhumātakādīpadatthavaṇṇanā	...	201
Uddhumātakammaṭṭhānavaṇṇanā	...	202
Vinicchayakathāvaṇṇanā	...	207
Vinīlakādīkammaṭṭhānavaṇṇanā	...	212
Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā	...	215

Mātikā

Piṭṭhaṅka

7. Cha-anussatiniddesavaṇṇanā

1. Buddhānussatikathāvaṇṇanā	...	...	218
2. Dhammānussatikathāvaṇṇanā	...	...	267
3. Saṃghānussatikathāvaṇṇanā	...	...	278
4. Sīlānussatikathāvaṇṇanā	...	...	281
5. Cāgānussatikathāvaṇṇanā	...	...	282
6. Devatānussatikathāvaṇṇanā	...	...	284
Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā	...	...	285

8. Anussatikammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Maraṇassatikathāvaṇṇanā	...	...	287
Kāyagatāsatikathāvaṇṇanā	...	...	297
Koṭṭhāsavavatthāpanakathāvaṇṇanā	...	...	305
Ānāpānassatikathāvaṇṇanā	...	...	310
Upasamānussatikathāvaṇṇanā	...	...	346

9. Brahmavihāraniddesavaṇṇanā

Mettābhāvanākathāvaṇṇanā	...	...	350
Karuṇābhāvanāvaṇṇanā	...	...	370
Muditābhāvanāvaṇṇanā	...	...	373
Upekkhābhāvanāvaṇṇanā	...	...	374
Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā	...	...	377

10. Āruppaniddesavaṇṇanā

Paṭhamāruppavaṇṇanā	...	...	393
Viññāṇañcāyatanakathāvaṇṇanā	...	...	399
Ākiñcaññāyatanakathāvaṇṇanā	...	...	401
Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā	...	...	403
Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā	...	...	410

Mātikā

Piṭṭhaṅka

11. Samādhiniddesavaṇṇanā

Āhārepaṭikkūlabhāvanāvaṇṇanā	...	...	413
Catudhātuvavatthānabhāvanāvaṇṇanā	...	...	424
Samādhī-ānisaṃsakathāvaṇṇanā	...	...	459

Visuddhimaggamahāṭīkāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Visuddhimaggamahāṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Saddhammaramsimālī yo, vineyyakamalākare.

Vibodhesi mahāmoha-tamaṃ hantvāna sabbaso.

Ñāṇātisayabimbaṃ taṃ, visuddhakarūṇāruṇaṃ.

Vanditvā nirupaklesaṃ, **buddhādiccaṃ** mahodayaṃ.

Lokālokakaraṃ **dhammaṃ**, guṇarasmisamujjalaṃ.

Ariyasamghaṇṇa samphullaṃ, visuddhakamalākaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye.

Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Sampannasīlacārena, dhīmatā sucivuttinā.

Ajjhesito **dāṭhānāga-ttherena** thiracetasā.

Visuddhacarito nātho, yaṃ visuddhimanuttaraṃ.

Patvā desesi karuṇā-samussāhitamānaso.

Tassā adhigamūpāyo, visuddhanayamaṇḍito.

Visuddhimaggo yo vutto, suvisuddhapadakkamo.

Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ.

Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.

Tassa nissāya porāṇaṃ, kathāmaggaṃ anākulaṃ.
Tantīnayanugaṃ suddhaṃ, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitim.
Vibhajantassa tassatthaṃ, nisāmayatha sādhaṇoti.

Nidānādikathāvaṇṇanā

1. Svāyaṃ **visuddhimaggo** yaṃ suttapadaṃ nissāya paṭṭhapīyati, taṃ tāva nikkhipitvā tassa nidānādiniddhāraṇamukhena nānappakārato atthaṃ saṃvaṇṇetum **“sīle paṭiṭṭhāyā”**ti-ādi āraddhaṃ. Dhammaṃ saṃvaṇṇentena hi ādito tassa nidānaṃ vattabbaṃ, tato payojanaṃ piṇḍattho padattho sambandho adhippāyo codanā sodhanaṃ vattabbaṃ. Tathā ceva ācariyena paṭipannaṃ. Ettha hi **bhagavantaṃ kirāti**-ādi desanāya nidānapayojananiddhāraṇaṃ, **visuddhimaggaṃ bhāsissanti**-ādi piṇḍatthaniddhāraṇaṃ, **sīle ṭhatvāti**-ādi padatthasambandhādhippāyavibhāvanā, **kiṃsīlanti**-ādi codanā, tato paraṃ sodhanaṃ, samādhipaṇṇākaṭṭhāsupi eseṇa nayo. Kasmā panettha vissajjanagāthā ādimhi nikkhattā, na pucchāgāthā. Pucchāpubbikā hi vissajjanāti? Vuccate—tadatthassa maṅgalabhāvato, sāsanaṃ ādikalyāṇādibhāvavibhāvanato, bhayādi-upaddavanivāraṇaṇa antarāyavidhamanato, upari saṃvaṇṇetabbadhammasaṅgahato cāti veditabbaṃ.

Etthāha kasmā paṇāyaṃ visuddhimaggakathā vatthupubbikā āraddhā, na satthuthomanāpubbikāti? Vuccate—visuṃ asaṃvaṇṇanādibhāvato. **Sumaṅgalavilāsini**-ādayo viya hi dīghanikāyādīnaṃ nāyaṃ visuṃ saṃvaṇṇanā, na pakaraṇantaraṃ vā abhidhammāvatārasumatāvatārādi viya. Tāsaṃyeva pana sumaṅgalavilāsini-ādīnaṃ visesabhūtā. Tenevāha **“majjhe visuddhimaggo”**ti-ādi¹. Atha vā thomanāpubbikāpi cāyaṃ kathā na vatthupubbikāvāti daṭṭhabbaṃ. Sāsane hi vatthukittanaṃ na loke viya kevalaṃ hoti, sāsanasampattikittanattā pana satthu aviparītadhammadeśanābhāvavibhāvanena satthugūṇasaṃkittanaṃ ullīngantameva pavattati. Tathā hi vakkhati **“ettāvatā tisso sikkhā”**ti-ādi. **Sotāpaṇnādibhāvassa ca kāraṇanti** ettha hi ādi-saddena

1. Dī-Ṭṭha 1. 2; Ma-Ṭṭha 1. 2; Saṃ-Ṭṭha 1. 2; Ari-Ṭṭha 1. 2 piṭṭhesu.

sabbasakadāgāmi-anāgāmino viya sabbepi arahanto saṅgayhanti vibhāgassa anuddhaṭṭā. Tena tiṇṇampi bodhisattānaṃ nibbedhabhāgiyā sīlādayo idha “sīle patiṭṭhāyā”ti-ādivacanena saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Tiṇṇampi hi nesam carimabhava visesato saṃsārabhayikkhaṇaṃ, yathāsakaṃ sīle patiṭṭhāya samathavipassanaṃ¹ ussukkāpetvā taṇhājaṭṭavijaṭṭanapaṭipatti ca samānāti. Atha vā “so imaṃ vijaṭṭaye jaṭṭan”ti sādharmaṇavacanena sātisaṃyāṃ, niratisayaṇca taṇhājaṭṭavijaṭṭanaṃ gahitaṃ. Tattha yaṃ niratisayaṃ savāsanappahānatāya. Tena satthu pahānasampadā kittitā hoti, tannimittā ñāṇasampadā ca. Tadubhayena nānantarikatāya² ānubhāvasampadādayopīti. Evampi thomaṇāpubbikāyaṃ kathāti veditabbaṃ. Atha vā thomaṇāpubbikā evāyaṃ kathāti daṭṭhabbaṃ, “sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro”ti-ādinā satthu thomaṇaṃ purakkhatvā saṃvaṇṇanāya āradhattā. Sā paṇāyaṃ yasmā pucchantaṃ aṃjāsāyānurūpaṃ byākaraṇasamatthataṃ vibhāvanavasena pavattitā, āciṇṇaṇcetaṃ ācariyassa yadidaṃ saṃvaṇṇetabbadhammānukūlaṃ saṃvaṇṇanārambhe satthu abhiṭṭhavanaṃ. Tasmā iminā kāraṇena evamettha thomaṇā pavattitāti. Thomaṇākārassa vuccamānassa kāraṇaṃ uddharantena paṭhamam viṣajjanagāthaṃ nikkhipitvā tassā nidānacodanāmukhena pucchāgāthaṃ sarūpato ca atthato ca dassetvā tassā pucchāya aviparītabyākaraṇasamatthabhāvāvajotanaṃ bhagavato thomaṇaṃ purakkhatvā yathādhippetadhammasaṃvaṇṇanā katā. Tenāha “sīle patiṭṭhāyā”ti-ādi. Tattha gāthāya attho parato āvi bhavissati.

Iti-ādīsu itīti ayaṃ itī-saddo hetu parisamāpanā’dipadatthavipariyāya pakārā’vadhāraṇa nidassanādi-anekatthappabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpan’ti vuccatī”ti-ādīsu³ hetumhi āgato. “Tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvakaṃ dhammadāyādā bhavēyyuṃ, no āmisadāyādā’ti”ādīsu⁴ parisamāpane. “Iti vā iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato”ti-ādīsu⁵ ādi-atthe. “Māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro

1. Vipassanāti (Syā)

3. Saṃ 2. 71 piṭṭhe.

2. Nantariyakatāya (Sī), nānantariyakatāya (Ka)

4. Ma 1. 15 piṭṭhe.

5. Dī 1. 6, 61 piṭṭhesu.

nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhilāpo”ti-ādīsu¹ padatthavipariyāye. “Iti kho bhikkhave sappatibhaya bālo, appatibhaya paṇḍito. Sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito. Sa-upasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”ti-ādīsu² pakāre. “Atthi idappaccayā jarāmarañanti iti puṭṭhena satā ānanda atthitissa vacanīyaṃ, kiṃ paccayā jarāmarañanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmarañanti iccassa vacanīyaṃ”ti-ādīsu³ avadhāraṇe, sannitṭhāneti attho. “Atthīti kho kaccāna ayameko anto, natthīti kho kaccāna ayaṃ dutiyo anto”ti-ādīsu⁴ nidassane. Idhāpi nidassane datṭhabbo, pakāretipi vattum vaṭṭateva. Paṭhamo pana iti-saddo parisamāpane datṭhabbo. **Hīti** avadhāraṇe. **Idanti** āsannapaccakkhavacanāṃ yathādhigatassa suttapadassa abhimukhikaraṇato.

Vuttanti ayaṃ **vutta**-saddo sa-upasaggo, anupasaggo ca vappana vāpasamīkaraṇa kesohāraṇa jīvitavutti pamuttabhāva pāvacanapavattita ajjhesanakathanādīsu dissati. Tathā hi ayaṃ—

“Gāvo tassa pajāyanti, khetto vuttaṃ virūhati.

Vuttānaṃ phalamasānāti, yo mittānaṃ na dubbhatī”ti—

ādīsu⁵ vappane āgato. “No ca kho paṭivuttan”ti-ādīsu⁶ aṭṭhadantakādīhi vāpasamīkaraṇe. “Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro”ti-ādīsu⁷ kesohāraṇe. “Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharatī”ti-ādīsu⁸ jīvitavuttiyaṃ. “Seyyathāpi nāma paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritattāyā”ti-ādīsu⁹ bandhanato pamuttabhāve. “Yesamidaṃ etarahi porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ”ti-ādīsu¹⁰ pāvacanabhāvena pavattite. Loke pana “vutto guṇo vutto pārāyano”ti-ādīsu ajjhesane. “Vuttaṃ

1. Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 107 piṭṭhe.

3. Dī 2. 47 piṭṭhe.

4. Saṃ 258; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.

5. Khu 6. 150 piṭṭhe.

6. Vi 1. 191 piṭṭhe.

7. Ma 2. 380 piṭṭhe.

8. Vi 4. 340 piṭṭhe.

9. Ma 3. 42; Vi 1. 58; Vi 2. 281; Vi 3. 134 piṭṭhesu.

10. Dī 1. 97; Ma 2. 381; Vi 3. 343 piṭṭhesu.

kho panetaṃ bhagavatā ‘dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā’¹ti”ādīsu¹ kathane. Idhāpi kathane eva daṭṭhabbo. Tasmā “iti hi evameva idaṃ suttaṃ desitaṃ”ti yathānikkhittaṃ gāthaṃ desitabhāvena nidasseti. Tassā vā desitākāraṃ avadhāreti.

Kasmāti hetumhi nissakkaṃ. **Panā**ti vacanālaṅkāramattaṃ. Ubhayenāpi kāraṇaṃ pucchati. **Etanti** yathāvuttaṃ suttapadaṃ paccāmasati. **Vuttanti** pucchānimittaṃ. Tadatthassa attano buddhiyaṃ viparivattamānataṃ upādāya “idan”ti vatvā puna bhagavatā bhāsita-kāraṃ sandhāya “etan”ti vuttaṃ. Sakalena panānena vacanena desanāya nidānaṃ jotitaṃ hoti. Parato² tassā desakadesakālapaṭiggāhake vibhāvetuṃ “**bhagavantaṃ kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kirā**ti anussavanatthe nipāto. Tena vuccamānassatthassa anu anu suyyamānataṃ dīpeti. **Rattibhāgeti** rattiya ekasmiṃ koṭṭhāse, majjhimayāmeti adhippāyo. Vessavaṇādayo viya apākaṭaṇāmādheyyattā **aññātaro**. Devo eva **devaputto**. **Saṃsayasamugghāṭatthanti** vicikicchāsallasamuddharaṇatthaṃ pucchīti yojanā. “Saṃsayasamugghāṭatthan”ti ca iminā pañcasu pucchāsu ayaṃ vimaticchedanāpucchāti dasseti. Yena atthena taṇhā “jaṭā”ti vuttā, tameva atthaṃ dassetuṃ “**jāliniya**”ti-ādi vuttaṃ. Sā hi aṭṭhasatataṇhāvicaritaṭṭappabhedo attano avayavabhūto eva jālo etissā atthīti “jālini”ti vuccati.

Idānissā jaṭākārena pavattiṃ dassetuṃ “**sā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **rūpādīsu ārammaṇesū**ti tassā pavattiṭṭhānamāha, rūpādichaḷārammaṇavinimuttassa taṇhāvisayassa abhāvato. **Heṭṭhupariyavasena**ti kadāci rūpārammaṇe kadāci yāva dhammārammaṇe kadāci dhammārammaṇe kadāci yāva rūpārammaṇeti evaṃ heṭṭhā, upari ca pavattivāsena. Desanākkamena cettha heṭṭhupariyatā daṭṭhabbā. Kadāci kāmabhāve kadāci rūpabhāve kadāci arūpabhāve kadāci vā arūpabhāve -pa-kadāci kāmabhāveti evamettha heṭṭhupariyavasena pavatti veditabbā. Sabbasaṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvattā aparāparuppatti ettha saṃsibbananti āha “**punappunaṃ uppajjanato**”ti. “**Saṃsibbanatṭhenā**”ti idaṃ yena sambandhena jaṭā viyāti

1. Ma 1. 16 piṭṭhe.

2. Yato (Ka)

jaṭāti jaṭaṭaṇhānaṃ upamūpameyyatā, taṃdassanaṃ. Ayaṃ hettha attho—
yathā jālino veḷugumbassa sākhā, kosasañcayādayo ca attanā attano
avayavehi saṃsibbitā vinaddhā “jaṭā”ti vuccanti, evaṃ taṇhāpi
saṃsibbanasabhāvenāti, “saṃsibbitaṭṭhenā”ti vā pāṭho, attanāva attano
saṃsibbitabhāvenāti attho. Ayaṃ hi taṇhā kosakārakimi viya attanāva
attānampi saṃsibbantī pavattati. Tenāha bhagavā “rūpataṇhā loke
piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā
nivisaṃhī”ti-ādi¹. Ime sattā “mama idan”ti pariggahitaṃ vatthum
attanibbisesaṃ maññamānā abbhantarimaṃ karonti. Abbhantarattho ca
antosaddoti sakaparikkhāre uppajjamānāpi taṇhā “antojaṭā”ti vuttā.
Pabbajitassa pattādi, gahaṭṭhassa hatthi-ādi sakaparikkhāro.

“Attā”ti bhavati ettha abhimānoti² **attabhāvo**,
upādānakkhandhapañcakaṃ. Sarīranti keci. Mama attabhāgo sundaro,
asukassa viya mama attabhāvo bhaveyyāti vā ādinā saka-attabhāvādīsu
taṇhāya uppajjamānākāro veditabbo. Attano cakkhādīni **ajjhatickāyatanāni**.
Attano, paresaṇa rūpādīni **bāhirāyatanāni**. Paresaṃ sabbāni vā,
saparasantatipariyāpannāni vā cakkhādīni **ajjhatickāyatanāni**. Tathā rūpādīni
bāhirāyatanāni. Parittamahaggatabhavesu pavattiyāpi taṇhāya
antojaṭābahijaṭābhāvo veditabbo. Kāmabhavo hi kassacipi kilesassa
avikkhambhitattā kathaṇcapi avimutto ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti
“ajjhattaṃ, anto”ti ca vuccati. Tabbipariyāyato rūpārūpabhavo “bahiddhā,
bahī”ti ca. Tenāha bhagavā “ajjhattasaṃyojano puggalo, bahiddhāsaṃyojano
puggalo”ti³. Visayabhedena, pavatti-ākārabhedena ca anekabhedabhinnampi
taṇhaṃ jaṭābhāvasāmaññena ekanti gahetvā “**tāya evaṃ uppajjamānāya
jaṭāyā**”ti vuttaṃ. Sā pana “pajā”ti vuttasattasantānapariyāpannā eva hutvā
punappunaṃ taṃ jaṭentī vinandhantī pavattatīti āha “**jaṭāya jaṭitā pajā**”ti.
Tathā hi paramatthato yadipi avayavabyatirekena samudāyo natthi, ekadeso
pana samudāyo nāma na hotīti avayavato samudāyaṃ bhinnaṃ katvā
upamūpameyyaṃ dassento “**yathā**

1. Dī 2. 247; Ma 1. 86; Abhi 2. 108 piṭṭhesu.

2. Abhidhānoti (Syā)

3. Am 1. 64, 65 piṭṭhesu.

nāma veḷuḷaḍḍi -pa- saṃsibbitā”ti āha. Imaṃ jaṇanti sambandho. Tīsu dhātūsu ekampi asesetvā saṃsibbanena **tedhātukaṃ jaṇetvā ṭhitam**. Tenassā mahāvisayatāṃ, vijaṇassa ca sudukkarabhāvamāha. **“Vijaṇetum ko samattho”**ti iminā “vijaṇaye”ti padam satti-attham, na vidhi-ādi-atthanti dasseti.

Evam “antojaṭṭhā”ti-ādinā puṭṭho pana assa devaputtassa imaṃ gāthamāhāti sambandho. “Ediso va imaṃ pañham vissajjeyyā”ti satthāram guṇato dassento **“sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro”**ti-ādimāha. Tattha **sabbadhammesū**ti atīṭadibhedabhinnesu sabbesu ñeyyadhammesu. **Appaṭihatañāṇacāro**ti anavasesañeyyāvaraṇappahānena nissāṅgacārattā navihatañāṇapavattiko. Etena tīsu kālesu appaṭihatañāṇabhāvavibhāvanena ādito tiṇṇaṃ āveṇikadhammānaṃ gahaṇeneva tadekalakkhaṇatāya tadavinābhāvato ca bhagavato sesāveṇikadhammānampi gahitabhāvo veditabbo. Dibbanti kāmaguṇādīhi kiṇṇanti laṇṇanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetum icchanti, issariyadhañādisakkāradānaggahaṇaṃ, taṃtaṃmatthānusaṇaṇa karontā voharanti, puññāṭisayayogānubhāvappattāya jutiyaṃ jotanti, yathādhippetaṇa visayaṃ appaṭighātena gacchanti, yathicchitanipphādane ca sakkontīti **devā**. Atha vā devaṇiṃ taṃtaṃbyasananīttaraṇatthikehi saraṇaṃ parāyaṇanti gamaṇiṃ, abhiṭṭhavaṇiṃ vā, sobhāvisesayogena kamaṇiṃ vā **devā**. Te tividdhā sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. Bhagavā pana niratisayāya abhiññākīṭāya uttamehi dibbabrahma-ariyavīhārehi saparasantānagatapaṇcavidhamāravijayicchānipphattiyā cittissariyasattadhañādi sammāpaṭipatti aveccapasādasakkāradānaggahaṇasaṅkhātena, dhammasabhāvapuggalajjhāsayānurūpānusaṇaṇasaṅkhātena ca vohārāṭisayena paramāya paññasarīrappabhāsaṅkhātāya jutiyaṃ, anaññasādhāraṇāya ñāṇasarīragatiyaṃ, māravijayasabbaṇṇuṇaparāhitānippādanesu appaṭihataṃ sattiyaṃ ca samannāgatattā sadevakena lokena “saraṇaṃ”ti gamaṇiṃ, abhiṭṭhavaṇiṃ, bhattivaseṇa kamaṇiṃ ca sabbe te deve tehi guṇehi abhibhuṃya ṭhitattā tesāṃ devānaṃ seṭṭho uttamo devoti **devadevo**.

Sabbadevehi pūjanīyataro devoti vā, visuddhidevabhāvassa vā
sabbaññugunālaṅkāraṇassa vā adhigatattā aññesaṃ devānaṃ atisayena devoti
devadevo.

Aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sakkānaṃ, mahābrahmānaṃ
guṇābhibhavanato adhiko atisayo atirekataro vā sakko brahmā cāti
sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Ñāṇappahānadesanāvisesesu
sadevake loke kenaci avikkhambhanīyaṭṭhānatāya kutocipi utrastābhāvato
catūhi vesārajjeḥi visāradoṭi **catuvesārajja visārado**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ
“sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhāti tatra
vata maṃ samaṇo vā -pa- vesārajjappatto viharāmi”¹. Ṭhānāṭhānañāṇādīhi
dasahi ñāṇabalehi samannāgatattā **dasabaladharo**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ
“idha tathāgato ṭhānaṃ ṭhānato, aṭṭhānaṃ aṭṭhānato yathābhūtaṃ
pajānāti”². Yaṃ kiñci ñeyyaṃ nāma, tattha sabbattheva
anāvaṭaṇṇatāya **anāvaraṇaṇṇāṇo**. Taṃ sabbaṃ samantato sabbākārato
hatthatale āmalakaṃ viya paccakkhato dassanasamatthena ñāṇacakkhunā
samannāgatattā **samantacakkhu**, sabbaññūti attho. Imehi pana dvīhi padehi
pacchimāni dve asādhāraṇaṇṇāni gahitāni. Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi
bhagavā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato **buddhānussatiniddese**³
vitthārato āgamissati.

Ettha ca “sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro”¹ti iminā
tiyaddhārulhānaṃ pucchānaṃ bhagavato byākaraṇasamatthatāya dassitāya
kiṃ devatānampi pucchāṃ byākātum samattho bhagavāti āsaṅkāya
tannivattanatthaṃ “devadevo”²ti vuttaṃ. Devānaṃ atidevo sakko
devānamindo devatānaṃ paṇhaṃ vissajjeti, “tato imassa ko viseso”³ti
cintētānaṃ tannivattanatthaṃ “sakkānaṃ atisakko”⁴ti vuttaṃ. Sakkenapi
pucchitamatthaṃ sanaṅkumārādayo brahmāno vissajjenti, “tato imassa ko
atisayo”⁵ti cintētānaṃ tannivattanatthaṃ “brahmānaṃ atibrahmā”⁶ti vuttaṃ.
Ayaṃ cassa viseso catuvesārajjadasabalañāṇehi pākaṭo jātoti dassanatthaṃ

1. Ma 1. 103; Am 1. 315 piṭṭhesu.

2. Am 3. 283; Abhi 2. 348 piṭṭhesu.

3. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe.

“catu -pa- dharo”ti vuttaṃ. Imāni ca ñāṇāni imassa ñāṇadvayassa adhigamena saheva siddhānīti dassanattamaṃ “anāvaraṇaṇāṇo samantacakkhū”ti vuttaṃ. Tayidaṃ ñāṇadvayaṃ puññañāṇasambhārūpacayasiddhāya bhaggadosatāya siddhanti dassento “bhagavā”ti avocāti. Evametesaraṃ padānaṃ gahaṇe payojanaṃ, anupubbi ca veditabbā. Yaṃ panetaṃ pacchimaṃ anāvaraṇaṇāṇaṃ sabbaññutaññāṇanti ñāṇadvayaṃ, taṃ atthato abhinnaṃ. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ visayapavattimukhena aññehi asādhāraṇabhāvadassanattamaṃ dvidhā katvā vuttaṃ. Anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammārammaṇatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tatthāvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya “anāvaraṇaṇāṇaṃ”tipi vuttaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato **buddhānussatiniddese**¹ vakkhāma.

2. Mahante silakkhandhādike esī gavesīti mahesi, bhagavā. Tena **mahesinā. Vaṇṇayantoti** vivaranto vitthārento. **Yathābhūtaṃ** aviparītaṃ. **Sīlādibhedananti** sīlasamādhipaṇṇādivibhāgaṃ. **Sudullabhanti** aṭṭhakkhaṇavajjitena navamena khaṇena laddhabbattā suṭṭhu dullabhaṃ. **Sīlādisaṅgahanti** sīlādikkhandhattayasaṅgahaṃ. Ariyamaggo hi tīhi khandhehi saṅgahito sappadesattā nagaraṃ viya rajjena, na tayo khandhā ariyamaggena nippadesattā. Vuttañhetaraṃ “na kho āvuso visākha ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā, tīhi ca kho āvuso visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito”ti². Kilesacorehi aparipanthanīyatāya³ **khemam**. Antadvayaparivajjanato, māyādikāyavaṅkāḍippahānato ca **ujum**. Sabbesaṃ saṃkilesadhammānaṃ mārāṇavasena gamanato pavattanato, nibbānassa magganato, nibbānatthikehi maggihabbato ca **maggam**. **Visuddhiyāti** nibbānāya, visuddhibhāvāya vā, arahattāyāti attho.

Yathābhūtaṃ ajānantāti evaṃ sīlavisuddhi-ādivisuddhiparamparāya adhigantabbo evarūpo evaṃkiccako evamatthoti yāthāvato anavabujjhantā. Sakalasaṃkilesato, saṃsārato ca suddhiṃ vimuttiṃ kāmenti patthentīti **suddhikāmā. Api**-saddo sambhāvane. Tena na kevalaṃ sīlamattena parituttāhā, atha kho visuddhikāmāpi samānāti dasseti. **Idhāti** imasmiṃ sāsane. Bhāvanāya yuttapayuttatāya **yogino vāyamantāpi**

1. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe.

2. Ma 1. 175 piṭṭhe.

3. Aparibandhaniyatāya (Ka)

visuddhiṃ uddissa payogaṃ parakkamaṃ karontāpi upāyassa anadhigatattā **visuddhiṃ nādhigacchantī**ti yojanā. **Tesanti** yogīnaṃ. Kāmañcāyaṃ visuddhimaggo samantabhaddakattā savanadhāraṇaparicayādīpasutānaṃ sabbesampi pāmojjakaro, yogīnaṃ pana sātisaṃ pamoḍahetūti āha “**tesaṃ pāmojjakaraṇaṃ**”ti. Bāhiraka¹ nikāyantaraladdhīhi asammissatāya suṭṭhu visuddhavinicchayattā **suvisuddhavinicchayaṃ**. **Mahāvīhāravāsī**nantī attano apassayabhūtaṃ nikāyaṃ dasseti. **Desanānayanissitanti** dhammasaṃvaṇṇanānayasannissitaṃ. Ettha ca “tesaṃ pāmojjakaraṇaṃ”ti-ādinā sabbasamkilesamalavisuddhatāya visuddhiṃ nibbānaṃ patthentānaṃ yogīnaṃ ekaṃsena tadāvaḥattā pāmojjakaro ñāṇuttarehi sammāpaṭipannehi adhiṭṭhitattā² suṭṭhu sammā visuddhavinicchayo mahāvīhāravāsīnaṃ kathāmaggoti dasseti. **Sakkaccaṃ me bhāsato** sakkaccaṃ nisāmayathāti yojetabbaṃ.

Ettha ca “imissā dāni gāthāyā”ti iminā visuddhimaggabhāsanassa nissayaṃ, “kathitāya mahesinā”ti iminā tassa pamāṇabhāvaṃ, “yathābhūtaṃ atthaṃ sīlādibhedanaṃ”ti iminā aviparītapīṇḍatthaṃ, “sudullabhaṃ -payogino”ti iminā nimittaṃ, “**tesaṃ pāmojjakaraṇaṃ**”ti iminā payojanaṃ, “vaṇṇayanto atthaṃ, suvisuddhavinicchayaṃ mahāvīhāravāsīnaṃ desanānayanissitaṃ, sakkaccaṃ”ti ca iminā karaṇappakāraṃ dassetvā “visuddhikāmā sabbeṃ, nisāmayatha sādhave”ti iminā tatha sakkaccasavane sādhujaṇe niyojeti. Sādhukaṃ savanapaṭibaddhā hi sāsanasampatti.

3. Vacanattavibhāvanena paveditavisuddhimaggasāmaññatthassa visuddhimaggakathā vuccamānā abhiruciṃ uppādetīti padatthato visuddhimaggaṃ vibhāvetuṃ “**tattha visuddhi**”ti-ādi āradḍhaṃ. Tattha **tatthāti** yadidaṃ “visuddhimaggaṃ bhāsissaṃ”ti ettha visuddhimaggapadaṃ³ vuttaṃ, tattha. **Sabbamalavirahitanti** sabbehi rāgādīmalehi, sabbehi samkilesamalehi ca virahitaṃ vivittaṃ. Tato eva **accantaparīsuddhaṃ**, sabbadā, sabbathā ca visuddhanti attho. Yathāvuttaṃ visuddhiṃ maggaṃ gavesati adhigacchati etenāti **visuddhimaggo**. Tenāha “**maggoti adhigamūpāyo vuccati**”ti. Visuddhimaggoti ca nippariyāyena lokuttaramaggo veditabbo, tadupāyattā pana pubbabhāgamaggo, tannissayo kathāpabandho ca tathā vuccati.

1. Bāhiya bāhira (Ka)

2. Adhikatattā (Syā)

3. Visuddhipadaṃ (Ka)

Svāyaṃ visuddhimaggo satthārā desanāvilāsato, veneyyajjhāsayato ca nānāneyhi desito, tesu ayameko nayo gahitoti dassetuṃ “so **panāyan**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **katthacī**ti kismiñci sutte. **Vipassanā**mattavasenevāti avadhāraṇena samathaṃ nivatteti. So hi tassā paṭiyogī, na sīlādi. Matta-saddena ca visesanivatti-atthena savisesaṃ samādhim nivatteti. So upacārappanābhedo vipassanāyānikassa desanāti katvā na samādhimattam. Na hi khaṇikasamādhim vinā vipassanā sambhavati. Vipassanāti ca tividhāpi anupassanā veditabbā, na aniccānupassanāva. Na hi aniccadassanamatthena saccābhisamayo sambhavati. Yaṃ pana gāthāyaṃ aniccalakkhaṇasseva gahaṇaṃ kataṃ, taṃ yassa tadeva suṭṭhutarāṃ pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti, tādissassa vasena. Sopi hi itaraṃ lakkhaṇadvayaṃ vibhūtataraṃ katvā sammasitvā visesaṃ adhigacchati, na aniccalakkhaṇameva.

Sabbe saṅkhārāti sabbe tebhūmakasaṅkhārā, te hi sammasanīyā. **Aniccā**ti na niccā addhuvā ittarā khaṇabhaṅgurāti. **Paññāyā**ti vipassanāpaññāya. **Passati** sammasati. **Atha** pacchā udayabbayañāṇādīnaṃ uppattiyā uttarakālaṃ¹. **Nibbindati dukkheti** tasmimyeva aniccākārato diṭṭhe “sabbe saṅkhārā”ti vutte tebhūmake khandhapañcakasaṅkhāte dukkhe nibbindati nibbidāñāṇaṃ paṭilabhati. **Esa maggo visuddhiyā**ti esa nibbidānupassanāsaṅkhāto virāgādīnaṃ kāraṇabhūto nibbānassa adhigamūpāyo.

Jhānapaññāvasenāti samathavipassanāvasena. **Jhānanti** cettha vipassanāya pādakabhūtaṃ jhānaṃ adhippetam. **Yamhī**ti yasmiṃ puggale. **Jhānañca paññācā**ti etthāyamattho—yo puggalo jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā taṃ ussukkāpeti. **Sa ve nibbānasantiketi** so byattaṃ nibbānassa samīpe ekantato nibbānaṃ adhigacchatīti.

Kammanti maggacetanā. Sā hi apacayagāmitāya sattānaṃ suddhim āvahati. **Vijjāti** sammādiṭṭhi. **Sīlanti** sammāvācākammantā. **Jīvitamuttamanti** sammā-ājīvo. **Dhammoti** avasesā cattāro ariyamaggadhammā. Atha vā **kammanti** sammākammantassa gahaṇaṃ. “Yā cāvuso visākha sammādiṭṭhi, yo

1. Uttarikālaṃ (Syā)

ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”¹ti vacanato. **Vijjāti** sammādiṭṭhisammāsaṅkappānaṃ gahaṇaṃ. **Dhammoti** samādhī “evaṃdhammā te bhagavanto ahesun”²ti-ādīsu² viya. Taggahaṇeneva “yo cāvuso visākha sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhī, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”¹ti vacanato sammāvāyāmasatīnampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sīlanti** sammāvācājīvānaṃ. **Jīvitamuttamanti** evarūpassa ariyapuggalassa jīvitam uttamaṃ jīvitanti evamettha aṭṭhaṅgiko ariyamaggo vuttoti veditabbo.

Sīlādivasenāti sīlasamādhīpaññāvīriyavasena. **Sabbadāti** samādānato pabhūti sabbakālānaṃ. **Sīlasampannoti** catupārisuddhisīlasampadāya sampanno samannāgato. **Paññāvāti** lokiyalokuttarāya paññāya samannāgato. **Susamāhitoti** taṃsampayuttana samādhinā suṭṭhu samāhito. **Āraddhavīriyoti** akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya paggaḥitavīriyo. **Pahitattoti** nibbānaṃ patipesitattatāya kāye ca jīvite ca nirapekkhacitto. **Oghanti** kāmoghādicatubbidhampi oghaṃ, saṃsāramahoghameva vā.

Ekāyanoti ekamaggo. Maggapariyāyo hi idha ayana-saddo, tasmā ekapathabhūto³ ayaṃ bhikkhave maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Ekaṃ vā nibbānaṃ ayati gacchatīti ekāyano, ekena vā gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivekaṭṭhena ayitabbo paṭipajjitabboti ekāyano, ayanti tenāti vā ayano, ekassa seṭṭhassa bhagavato ayanoti ekāyano, tena uppāditattā, ekasmiṃ vā imasmiṃyeva dhammavinaye ayanoti ekāyano. **Sattānaṃ visuddhiyāti** rāgādīmalehi, abhijjhāvisamaḷobhādi-upakkilesehi ca sattānaṃ visuddhatthāya visujjhanatthāya. **Yadidanti** nipāto, ye imeti attho. Pubbe saraṇalakkhaṇena⁴ maggaṭṭhena ca maggoti vuttasseva kāyādivisayabhedena catubbidhattā “cattāro satipaṭṭhānā”¹ti vuttaṃ. **Sammappadhānādīsūti** ettha ādi-saddena appamādaḷbhirati-ādīnaṃ saṅgaho

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 138 piṭṭhe.

3. Maggabhūto (Sī, Syā)

4. Sarasalakkhaṇena (Syā, Ka)

veditabbo. Appamāḍābhirati-ādivasenāpi hi katthaci visuddhimaggo desito. Yathāha—

“Appamādarato bhikkhu, pamāde bhayadassi vā.
Abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike”ti¹.

4. **Tatrā**ti tassam gāthāyaṃ. Upari vuccamānā gāthāya vitthārasamvaṇṇanā niddesapaṭiniddesaṭṭhāniyā, tato saṃkhittatarā atthavaṇṇanā uddesaṭṭhāniyāti āha “**ayaṃ saṅkhepavaṇṇanā**”ti. Yathā-uddiṭṭhassa hi atthassa niddesapaṭiniddesā sukarā, subodhā ca hontīti. **Sīle patiṭṭhāyāti** ettha **sīle**ti kusalasīle. Yadi **“katame ca thapati² akusalā sīlā”**ti-ādīsu akusalā dhammāpi sīlanti āgatā. Vuccamānāya pana cittapaññābhāvanāya adhiṭṭhānāyogyatāya kiriyasīlānampi asambhavo, kuto itaresanti kusalasīlamevettha adhippetam. **Sīlaṃ paripūrayamānoti**-ādīsu **paripūrayamānoti** paripāleno, parivaḍḍhento vā, sabbabhāgehi samvaranto, avitikkamanto cāti attho. Tathābhūto hi tam avijahanto tattha patiṭṭhito nāma hoti. “Sīle”ti hi idaṃ ādhāre bhummaṃ. **Patiṭṭhāyāti** duvidhā patiṭṭhā nissayūpanissayabhedato. Tattha upanissayapatiṭṭhā lokiyā, itarā lokuttarā abhinditvā gahaṇe. Bhinditvā pana gahaṇe yathā lokiyacittuppadesu saha-jātānaṃ, purimacchimānaṃca vasena nissayūpanissayapatiṭṭhā sambhavati, evaṃ lokuttaresu heṭṭhimamaggaphalasīlavasena upanissayapatiṭṭhāpi sambhavati. “Patiṭṭhāyā”ti ca padassa yadā upanissayapatiṭṭhā adhippetā, tadā ‘saddham upanissāyā’ti-ādīsu³ viya purimakālakiriyāvasena attho veditabbo. Tenāha “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hoti”ti⁴. Yadā pana nissayapatiṭṭhā adhippetā, tadā “cakkhuṃca paṭicca”ti-ādīsu⁵ viya samānakālakiriyāvasena attho veditabbo. Sammāvācādayo hi attanā sampayuttānaṃ sammādiṭṭhi-ādīnaṃ saha-jātavaseneva nissayapaccayā hontīti.

1. Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade. 2. Gahapati (Ka), Ma 2. 217 piṭṭhe passitabbari.

3. Abhi 8. 145 piṭṭhe Paṭṭhāne. 4. Ma 3. 337 piṭṭhe.

5. Ma 1. 158; Ma 3. 328; Saṃ 2. 261 piṭṭhādīsu.

Narati netīti **naro**, puriso. Yathā hi paṭhamapakatibhūto satto, itarāya pakatiyā seṭṭhaṭṭhena puri ucce ṭhāne seti pavattatīti “puriso”ti vuccati, evaṃ nayanatṭhena “naro”ti vuccati. Puttabhātubhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṃ netuṭṭhāne¹ tiṭṭhati, pageva itaro itarāsaṃ. Narena yogato, narassa ayanti vā nārī, itthī. Sāpi cettha kāmaṃ taṇhājaṭṭhaviṇṇasamatthata atthi, padhānameva pana sattaṃ dassento “naro”ti āha yathā “satthādevamanussāna”ti². Aṭṭhakathāyaṃ pana avibhāgena puggalapariyāyo ayanti dassetuṃ “**naroti satto**”ti vuttaṃ. **Sapañño**ti vipākabhūtāya saha paññāya pavattatīti sapañño. Tāya hi ādito paṭṭhāya santānavasena bahulaṃ pavattamānāya ayaṃ satto savisesaṃ “sapañño”ti vattabbataṃ arahati. Vipākapaññāpi hi santānavisesanena bhāvanāpaññuppattiyā upanissayo hoti ahetukadvihetukānaṃ tadabhāvato. Sampajaññaśaṅkhātāya ca taṃtaṃkiccakārikāya paññāya vasena “sapañño”ti vattuṃ vaṭṭati. Aṭṭhakathāyaṃ pana nipakasaddena pārihārikapaññā gayhatīti vipākapaññāvasenevettha attho vutto.

Kammajati hetukapaṭisandhipaññāyāti kammajāya tihetukapaṭisandhiyaṃ paññāyāti evaṃ tihetuka-saddo paṭisandhi-saddena sambandhitabbo, na paññā-saddena. Na hi paññā tihetukā atthi. Paṭisandhito pabhuti pavattamānā paññā “paṭisandhiyaṃ paññā”ti vuttā taṃmūlakattā, na paṭisandhikkhaṇe pavattā eva.

Cinteti ārammaṇaṃ upanijjhāyatīti **cittaṃ**, samādhi. So hi sātisaṃ upanijjhānakicco. Na hi vitakkādayo vinā samādhinā tamatthaṃ sādheti, samādhi pana tehi vināpi sādhetīti. Paṇḍabalavabhāvāpādanena paccayehi citaṃ, tathā santānaṃ cinotīti **cittaṃ**, samādhi. Paṭhamajjhānādivasena cittavicittatāya, iddhividhādicittakaraṇena ca samādhi cittanti vināpi paropadesenassa³ cittapariyāyo labbhateva. Aṭṭhakathāyaṃ pana cittasaddo viññāṇe niruḷhoti katvā vuttaṃ “**cittasīsenā hettha samādhi niddiṭṭho**”ti. Yathāsabhāvaṃ pakārehi jānātīti **paññā**. Sā yadipi kusalādivhedato bahuvidhā. “Bhāvayan”ti pana vacanato bhāvetabbā idhādhippetāti taṃ dassetuṃ “**vipassanan**”ti vuttaṃ. “Bhāvayan”ti ca idaṃ

1. Pitutṭthane (Syā, Ka)

2. Dī 1. 46, 82 piṭṭhādīsu.

3. Parāpadesena (Sī, Ka)

paccekam yojetabbaṃ “cittaṇca bhāvayaṃ, paññaṇca bhāvayaṃ”ti. Tayidaṃ dvayaṃ kiṃ lokiyaṃ, udāhu lokuttaranti? Lokuttaranti daṭṭhabbaṃ ukkaṭṭhaniddesato. Taṃ hi bhāvayaṃāno ariyamaggakkhaṇe taṇhājaṭaṃ samucchadavasena vijaṭeti vuccati, nalokiyaṃ. Nānantariyabhāvena panettha lokiyāpi gahitāva honti lokiyasamathavipassanāya vinā tadabhāvato. Samathayānikassa hi upacārappanāppabhedam samādhim, itarassa khaṇikasamādhim, ubhayesampi vimokkhamukhattayaṃ vinā na kadāci pi lokuttarādhigamo sambhavati. Tenāha **“samādhiñceva vipassanaṇca bhāvayaṃāno”**ti. Tattha yadā lokiyā samathavipassanā adhippetā, tadā “bhāvayaṃ”ti idaṃ bhāvanākiriyaṃa hetubhāvakathanam, bhāvanāhetūti attho. Taṃbhāvanāhetukā hi vijaṭanakiriyaṃti. Yadā pana lokuttarā adhippetā, tadā kevalam vattamānabhāvaniddeso¹. Tadubhayabhāvanāsamakārameva hi taṇhājaṭāvijaṭanam.

“Ātāpi nipako”ti idaṃ yathāvuttabhāvanāya upakāradhammakittanam. Kammatṭhānam anuyuñjantassa hi vīriyaṃ sati sampajaññanti ime tayo dhammā bahūpakārā. Vīriyūpatthaddhañhi kammatṭhānam satisampajaññānupālitaṃ na paripatati, upari ca visesaṃ āvahati. Patiṭṭhāsiddhiyā cettha saddhāsiddhi, saddhūpanissayattā sīlassa, vīriyādisiddhiyā ca. Na hi saddheyyavatthum asaddahantassa yathāvuttavīriyādayo sambhavanti, tathā samādhipi. Yathā hi hetubhāvato vīriyādīhi saddhāsiddhi, evaṃ phalabhāvato tehi samādisiddhi. Vīriyādīsu hi sampajjamānesu samādisampannova hoti asamāhitassa tadabhāvato. Kathaṃ panettha satisiddhi? Nipakaggahaṇato. Tikkhavisadabhāvappattā hi sati “nepakkaṃ”ti vuccati. Yathāha “paramena satinepakkena samannāgato”ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “nepakkaṃ paññā”ti ayamatto dassito. Taggahaṇeneva satipi gahitāva hoti. Na hi sativirahitā paññā atthīti. Apare pana “sapañño”ti imināva pārihārikapaññāpi gayhatīti “nipako”ti padassa “sato”ti attham vadanti. Yadi pi kilesānam pahānam ātāpanam, taṃ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva. Ātappasaddo viya pana ātāpasaddo

1. Vijaṭanabhāvaniddeso (Ka)

vīriyeyeva niruḷhoti āha “**ātāpīti vīriyavā**”ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpīti** cāyamikāro pasamsāya, atisayassa vā dīpako. **Vīriyavāti** vā-saddopi tadattho eva datṭhabbo. Tena sammappadhānasamaṅgitā vuttā hoti. Tenāha “**kilesānaṃ ātāpanaparitāpanatṭhenā**”ti. Ātāpanaggahaṇena cettha ārambhadhātumāha ādito vīriyārambhoti katvā, paritāpanaggahaṇena nikkamaparakkamadhātuyo sabbaso paṭipakkhato nikkhantataṃ, uparūpari visesappattiṇca upādāya. Nipayati¹ visoseti paṭipakkhamaṃ, tato vā attānaṃ nipāti rakkhatīti **nipako**, sampajāno. Kammatṭhānassa parihaṇe niyuttāti **pārihārikā**.

Abhikkamādīni sabbakiccāni sātthakasampajaññādivasena paricchiḍḍiṇi netīti **sabbakiccaparīṇāyikā**. Kammatṭhānassa vā uggaho paripucchā bhāvanārambho manasikāraavidhi, tattha ca sakkaccakāritā sātaccakāritā sappāyakāritā nimittakusalatā pahitattatā antarā-asaṅkoco indriyasamattapaṭipādanā vīriyasamatāpādanam vīriyasamatāyojananti evamādīnaṃ sabbesaṃ kiccānaṃ parīṇāyikā **sabbakiccaparīṇāyikā**. **Bhayaṃ ikkhatīti bhikkhūti** sādharmaṇato bhikkhulakkhaṇakathanena paṭipattiyāva bhikkhubhāvo, na bhikkhakabhinnapaṭadharādibhāvenāti dasseti. Evaṃ hi katakiccānaṃ sāmaṇerādīnaṃ, paṭipannānaṃ apabbajitānampi saṅgaho kato hoti. Idha pana paṭipajjanakavasena attho veditabbo. Bhiṇḍati pāpake akusale dhammeti vā **bhikkhu**. **So imaṃ vijaṭayeti** yo naro sappañño sīle paṭiṭṭhāya ātāpī nipako cittaṃ paññaṇca bhāvayanti vutto, so bhikkhu imaṃ taṇhājaṭaṃ vijaṭayeti sambandho. Idāni tampi vijaṭanaṃ velugumbavijaṭanena upametvā dassetuṃ gāthāya yathāvutte sīlādidhamme “iminā ca silenā”ti-ādīnā paccāmasati. Tattha yasmā yogāvacarasantānagatā nānākkhaṇikā missakā sīlādidhammā gāthāya gahitā, tasmā te ekaccaṃ gaṇhanto “**chahi dhammehi samannāgato**”ti āha. Na hi te cha dhammā ekasmiṃ santāne ekasmiṃ

1. Nipayati (Sī, Syā)

khāṇe labbhanti. Yasmā ca puggalādhiṭṭhānena gāthā bhāsītā, tasmā puggalādhiṭṭhānameva upamaṃ dassento “**seyyathāpi nāma puriso**”ti-ādimāha. Tattha **sunisanti** suṭṭhu nisitaṃ, ativiya tikhiṇanti attho. Satthassa nisānasilāyaṃ nisitatarabhāvakaraṇaṃ, bāhubalena cassa ukkhipananti ubhayampetaṃ atthāpannaṃ katvā upamā vuttāti tadubhayaṃ upameyye dassento “**samādhisilāyaṃ sunisitaṃ -pa- paññāhatthena ukkhipitvā**”ti āha. Samādhiguṇena hi paññāya tikkhabhāvo. Tenāha bhagavā “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti¹. Vīriyañcassā upatthambhakaṃ paggaṇhanato. **Vijaṭeyyāti** vijaṭetuṃ sakkuṇeyya. Vuṭṭhānagāminivipassanāya hi vattamānāya yogāvacaro taṇhājaṭaṃ vijaṭetuṃ samattho nāma. Vijaṭanaṃ cettha samucchedavasena pahānanti āha “**sañchindeyya sampadāleyyā**”ti. Dakkhiṇaṃ arahatīti dakkhiṇeyyo, aggo ca so dakkhiṇeyyo cāti **aggadakkhiṇeyyo**, aggā vā dakkhiṇā aggadakkhiṇā, taṃ arahatīti **aggadakkhiṇeyyo**.

5. **Tatrāti** tassaṃ gāthāyaṃ. **Ayanti** “naro”ti ca “bhikkhū”ti ca² vutto yogāvacaro. Puna **tatrāti** tassaṃ paññāyaṃ. **Assāti** bhikkhuno. Kattari cetāṃ sāmivacanaṃ, anenāti attho. **Karaṇīyaṃ natthi** visesādhānassa tihetukapaṭiśandhipaññāya abhāvato. Tenāha “**purimakammānubhāveneva hissa sā siddhā**”ti. **Tenāti** yoginā. Bhāvanāyaṃ satatavattitavīriyatāya **sātaccakārinā**. **Paññāvasenāti** yathāvuttanepakkasaṅkhātapaññāvasena. Yaṃ kiñci kattabbaṃ, tassa sabbassa sampajānavaseneva karaṇasīlo, tattha vā sampajānakāro etassa atthi, sampajānassa vā asammohassa kārako uppādakoti sampajānakārī, tena **sampajānakārinā**. **Atrāti** assaṃ gāthāyaṃ. Sīlādisampādane vīriyassa tesāṃ aṅgabhāvato taṃ visum aggahetvā “**sīlasamādhipaññāmukhenā**”ti vuttaṃ.

“Visuddhimaggaṃ dasseti”ti avibhāgato desanāya piṇḍatthaṃ vatvā puna taṃ vibhāgato dassetuṃ “**ettāvatā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ettāvatāti** ettakāya desanāya. **Sikkhāti** sikkhitabbaṭṭhena sikkhā. Sikkhanaṃ cettha āsevanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sōlādidhammehi saṃvaraṇādivasena āsevanto te

1. Saṃ 2. 12, 302; Saṃ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

2. Naro bhikkhūti ca (Syā)

sikkhatīti vuccati. **Sāsananti** paṭipattisāsanam. **Upanissayo** balavakāraṇam. **Vajjanam** anupagamanam. **Sevanā** bhāvanā. **Paṭipakkhoti** pahāyakapaṭipakkho. Yadi pi gāthāyaṃ “sīle”ti sāmāññato vuttam, na “adhisīle”ti. Tam pana taṇhājaṭāvijaṭanassa paṭiṭṭhābhūtam adhippetanti āha “**sīlena adhisīlasikkhā pakāsītā**”ti. Bhavagāmi hi sīlam sīlameva, vibhavagāmi sīlam adhisīlasikkhā. Sāmāññajotana hi visese avatiṭṭhatīti. Esanayo sesasikkhāsupi.

Sīlenāti adhisīlasikkhābhūtena sīlena. Tam hi anaññasādhāraṇatāya sāsanaassa ādikalyāṇatam pakāseti, na yamaniyamādimattam. Tena vuttam “**sīlañca suvisuddham, sabbapāpassa akaraṇan**”ti ca. **Kusalānanti** maggakusalānam. **Kusalānanti** vā anavajjānam. Tena ariyaphaladhammānampi saṅgaho siddho hoti. **Sabbapāpassa akaraṇanti** sabbassāpi sāvajjassa akiriya anajjhāpajjanam. Etena cārittavārittabhedassa sabbassa sīlassa gahaṇam kataṃ hoti. Kattabbākaraṇampi hi sāvajjamevāti. **Ādivacanato**ti gāthāyaṃ vuttasamādhipaṇṇānam ādimhi vacanato. Ādibhāvo cassa tammūlakattā uttarimanussadhammānam. Ādīnam vā vacanam ādivacanam. Ādi-saddena cettha “sīlam samādhi paññā ca, vimutti ca anuttarā”ti¹ evamādinam saṅgaho daṭṭhabbo. Sīlassa visuddhattā vippaṭisārādi hetūnam dūri karaṇato avippaṭisārādi guṇāvaham. “Avippaṭisārādi guṇāvahattā”ti etena na kevalam sīlassa kalyāṇatāva vibhavitā, atha kho ādibhāvopīti daṭṭhabbam. Tathā hissa **sutte**² avippaṭisārādinam vimuttiñāṇapariyosānānam paramparapaccayatā vuttā. **Samādhinā**ti adhiccittasikkhābhūtena samādhinā. Sakalam sāsanaṃ saṅgahetvā pavattāya gāthāya ādipadena ādimhi paṭipajjitabbassa sīlassa, tatiyapadena pariyosāne paṭipajjitabbāya paññāya gahitattā majjhe paṭipajjitabbo samādhi pārisesato dutiyapadena gayhatīti “**kusalassa upasampadāti-ādivacanato hi samādhi sāsanaassa majjhe**”ti vuttam, na kusalasaddassa samādhipariyāyattā. Pubbūpanissayavato hi samāhitatādi-aṭṭhaṅgasamannāgamena abhinīhārakkhamatā samādhissa iddhi vidhādi guṇāvahattam, aggamaggapaññāya adhigatāya yadattham pabbajati, tam pariyositanti **paññā**

1. Dī 2. 102 piṭṭhe.

2. Vi 5. 288; Dī 3. 252; Am 1. 245; Am 2. 253 piṭṭhādīsu.

sāsanassa pariyosānam. Tenāha bhagavā “sikkhānisaṃsamidaṃ bhikkhave brahmacariyaṃ vussati saddhādhipateyyaṃ paññuttaraṃ vimuttisāraṇaṃ”¹. Sakaraṃ cittaṃ sacittaṃ, sacittassa sabbaso kilesānaṃ samucchindanena visodhanaṃ **sacittapariyodāpanam.** Evaṃ pana paññākiecce matthakappatte uttari karaṇīyābhāvato sāsanassa paññuttaratā veditabbā.

Tādibhāvāvahanatoti yādiso iṭṭhesu, lābhādīsu ca anunayābhāvato, tādiso aniṭṭhesu, alābhādīsu ca paṭighābhāvato. Tato eva vā yādiso anāpāthagatesu iṭṭhāniṭṭhesu, tādiso āpāthagatesupīti **tādī**. Tassa bhāvo **tādibhāvo**, tassa āvahanato. **Vātenāti** vātahetu. **Na samīratīti** na calati. **Na samiñjantīti** na phandanti, kuto calananti adhippāyo.

Tathāti yathā sīlādayo adhisīlasikkhādīnaṃ pakāsakā, tathā tevijjatādīnaṃ upanissayassāti tesāṃ pakāsanākārūpasamhārattho tathā-saddo. Yasmā sīlaṃ visujjhamānaṃ satisampajaññabalena, kammassakataññabalena ca saṃkilesamalato visujjhati pāripūriṇca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṃ, ñaṇabalaṇca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampādanato. Satinepakkena hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajaññena sabbakiccesu sudiṭṭhakāritāparicayena cutūpapātaññānubandhāya dutiyavijjāsiddhi, vītikkamābhāvena saṃkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretaraṃ siddhānaṃ samādhipaññānaṃ pāripūriṃ vinā sīlassa āsavakkhayaññānūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. Samādhipaññā viya abhiññāpaṭisambhidānaṃ sīlaṃ na sabhāgahetūti katvā vuttaṃ **“na tato paran”**ti. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”² vacanato samādhisampadā chaḷabhiññatāya upanissayo. Paññā viya paṭisambhidānaṃ samādhi na sabhāgahetūti vuttaṃ **“na tato paran”**ti. “Yogā ve jāyate bhūrī”³ vacanato pubbayogena, garuvāsadesabhāsākosalla-uggahaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampatti paṭisambhidāpabhedassa

1. Am 1. 565 piṭṭhe. 2. Sam 2. 12, 302; Sam 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

upanissayo paccekabodhisammāsambodhiyopi paññāsampattisannissayāti paññāya anadhigantabbassa visesassa abhāvato, tassā ca paṭisambhidāpabhedassa ekantikakāraṇato heṭṭhā viya “na tato paran”ti avatvā **“na aññena kāraṇenā”**ti vuttaṃ.

Ettha ca “sīlasampattiñhi nissāyā”ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhaparicchedavasena na samādhisampadā atthīti. Satipi vijjānaṃ abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannassa maggeneva ijjhanti, maggakkhaṇe eva tāsāṃ paṭilabhitabbato, evaṃ sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhisampattisamudāgatā ca cha abhiññā upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsāṃ adhigamo veditabbo. Paccekabuddhānaṃ, sammāsambuddhānaṃ ca paccekabodhisammāsambodhisamadhigamasadisā hi imesaṃ ariyānaṃ ime visesādhigamāti. Vinayasuttābhidhammesu sammāpaṭipattiyaṃ tevijjātādīnaṃ upanissayatāpi yathāvuttavidhinā veditabbā.

Sampannasīlassa kāmasevanābhāvato sīlena paṭhamantavivajjanaṃ vuttaṃ. Yebhuyyena hi sattā kāmahetu pāṇātipātādivasenāpi asuddhapayogā honti. Jhānasukhalābhino kāyakilamathassa sambhavo eva natthīti samādhinā dutiyantavivajjanaṃ vuttaṃ jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭakāyattā. **Paññāyāti** maggapaññāya. Ukkatṭhaniddesena hi ekaṃsato ariyamaggova majjhimaṃ paṭipatti nāma. Evaṃ santepi lokiyapaññāvasenapi antadvayavivajjanaṃ vibhāvetabbaṃ.

Sīlaṃ taṃsamaṅgino kāmasugatīsuyeva¹ nibbattāpanato catūhi apāyehi vimuttiyā kāraṇanti āha **“sīlena apāyasamatikkamanupāyo pakāsito hotī”**ti. Na hi pāṇātipātādipaṭivirati duggatiparikilesaṃ āvahati. Samādhi taṃsamaṅgino mahaggatabhūmiyaṃyeva nibbattāpanena sakalakāmabhavato vimocetīti vuttaṃ **“samādhinā kāmādhātusamatikkamanupāyo pakāsito hotī”**ti. Na hi kāmāvacarakammaṃ anubalappadāyīnaṃ kāmācchandaṃ dīnaṃ vikkhambhakaṃ jhānaṃ kāmādhātuparikilesāvaṃ hoti. Na cettha upacārajjhānaṃ nidassetabbaṃ,

appanāsamādhissa adhippetattā. Nāpi “sīleneva atikkamitabbassa apāyabhavassa samādhinā atikkamitabbatā”ti vacanokāso. Sugatibhavampi atikkamantassa duggatisamatikkamane kā kathāti.

Sabbabhavasamatikkamanupāyoti kāmabhavādīnaṃ navannampi bhavānaṃ samatikkamanupāyo sīlasamādhīhi atikkantāpi bhavā anatikkantā eva, kāraṇassa apahīnattā. Paññāya panassa suppahīnattā te samatikkantā eva.

Tadaṅgappahānavasenāti dīpālokeneva tamassa puññakiriyavatthugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānavasena. **Samādhinā vikkhambhanappahānavasenāti** upacārappanābhedenā samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭṭappahāreneva jalatale sevālassa tesāṃ tesāṃ nīvaraṇādiddhammānaṃ pahānavasena. **Paññāyāti** ariyamaggapaññāya. **Samucchedappahānavasenāti** catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”ti-ādinā¹ vuttassa samudayapakkiyassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattisaṅkhātasamucchindanappahānavasena.

Kilesānaṃ vītikkamapaṭipakkhoti saṃkilesadhammānaṃ, kammakilesānaṃ vā yo kāyavacīdvāresu vītikkamo ajjhācāro, tassa paṭipakkho **sīlena pakāsito hoti**, avītikkamasabhāvattā sīlassa. Okāsādānavasena kilesānaṃ citte kusalappavatti pariyādiyitvā uttāhānaṃ **pariyutthānaṃ**. Taṃ samādhi vikkhambhetīti āha “**samādhinā pariyutthānapaṭipakkho pakāsito hoti**”ti, samādhissa pariyutthānappahāyakattā. Appahīnabhāvena santāne anu anu sayanato² kāraṇalābhe uppattirahā **anusayā**, te pana anurūpaṃ kāraṇaṃ laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā veditabbā. Te ariyamaggapaññāya sabbaso pahīyantīti āha “**paññāya anusayapaṭipakkho pakāsito hoti**”ti.

Kāyaduccaritādi duṭṭhu caritaṃ, kilesehi vā dūsitaṃ caritanti **duccaritaṃ**, tameva yattha uppannaṃ, taṃ santānaṃ saṃkileseti vibādhati, upatāpeti cāti **saṃkilesa**, tassa visodhanaṃ sīlena tadaṅgavasena pahānaṃ vītikkamapaṭipakkhattā sīlassa. Taṇhāsaṃkilesassa visodhanaṃ vikkhambhana-

1. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

2. Anu anu sayanakā (Sī, Syā)

vasena pahānaṃ pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā samādhissa, taṇhāya cassa ujuvipaccanikabhāvato. Diṭṭhisamkilesassa visodhanaṃ samucchedavasena pahānaṃ anusayapaṭipakkhattā paññāya, diṭṭhigatānañca ayāthāvagāhīnaṃ yāthāvagāhīniyā paññāya ujuvipaccanikabhāvato.

Kāraṇanti upanissayapaccayo. **Sīlesu paripūrakārī**ti maggabrahmacariyassa ādibhūtattā ādibrahmacariyakānaṃ pārājikasamghādisesasaṅkhātānaṃ mahāsīlasikkhāpadānaṃ avitikkamanato khuddānukhuddakānaṃ āpajjane sahasāva tehi vuṭṭhānena sīlesu yaṃ kattabbaṃ, taṃ paripūraṃ samatthaṃ karotīti **sīlesu paripūrakārī**. **Tathā sakadāgāmī**ti “sīlesu paripūrakārī”ti etaṃ upasaṃharati tathā-saddena. Ete hi dve ariyā samādhipāripanthikānaṃ kāmarāgabyāpādānaṃ paññāpāripanthikassa saccapaṭicchādakamohassa sabbaso asamūhatattā samādhimī, paññañca bhāventāpi samādhipaññāsu yaṃ kattabbaṃ, taṃ mattaso pamāṇena padesamattameva karontīti samādhismimī, paññāya ca mattaso kāriṇo “sīlesu paripūrakārī”icceva vuccanti. Anāgāmī pana kāmarāgabyāpādānaṃ samucchinattā **samādhismimī paripūrakārī**. Arahā sabbaso sammohassa susamūhatattā **paññāya paripūrakārī**.

Vuttaṃ hetuṃ bhagavatā¹—

“Idha bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismimī mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, tāni āpajjatipi vuṭṭhātīpi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha bhikkhave abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasārūppāni, tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu -pa-. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti. Sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu.

1. Am 1. 233 piṭṭhe.

paripūrakārī hoti, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni -pa- sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ -pa- anāvattidhammo tasmā lokā. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni -pa- sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṃ khayā -pa- Upasampajja viharatī”ti.

“Kathan”ti pucchitvā sikkhādike vibhajivā vuttamevatthaṃ nigametuṃ “**evan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **aññe cāti** tayo vivekā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi vimokkhamukhāni, tīṇi indriyānīti evamādayo, sikkhattikādīhi aññe ca guṇattikā. **Evarūpāti** yādisakā sikkhattikādayo idha sīlādīhi pakāsītā honti, edisā.

Ettha hi vivaṭṭasannissitassa sīlassa idhādhippetattā sīlena kāyaṃviveko pakāsito hoti, samādhinā cittaviveko, paññāya upadhiviveko. Tathā sīlena adoso kusalamūlaṃ pakāsitaṃ hoti, titikkhappadhānatāya, aparūpaghātasabhāvatāya ca sīlassa. Samādhinā alobho kusalamūlaṃ, lobhapaṭipakkhato, alobhapadhānatāya ca samādhissa. Paññāya pana amohoyeva. Sīlena ca animittavimokkhamukhaṃ pakāsitaṃ hoti. Adosappadhānaṃ hi sīlasampadaṃ nissāya dose ādīnavadassino aniccānupassanā sukheneva ijjhati, aniccānupassanā ca animittavimokkhamukhaṃ. Samādhinā appaṇihitavimokkhamukhaṃ. Paññāya suññatavimokkhamukhaṃ. Alobhappadhānaṃ hi kāmanissaraṇaṃ samādhisampadaṃ nissāya kāmesu ādīnavadassino dukkhānupassanā sukheneva ijjhati, dukkhānupassanā ca appaṇi hitavimokkhamukhaṃ. Paññāsampadaṃ nissāya anattānupassanā sukheneva ijjhati, anattānupassanā ca suññatavimokkhamukhaṃ. Tathā sīlena anaññātāññassāmīndriyaṃ pakāsitaṃ hoti. Taṃ hi sīlesu paripūrakārino aṭṭhamakassa indriyaṃ. Samādhinā aññindriyaṃ. Taṃ hi ukkaṃsagataṃ samādhismiṃ paripūrakārino anāgāmino, aggamaggaṭṭhassa ca indriyaṃ. Paññāya aññātāvindriyaṃ pakāsitaṃ hoti. Taduppattiyā hi arahā paññāya paripūrakārīti. Iminā nayena aññe ca evarūpā guṇattikā sīlādīhi pakāsetabbā.

1. Sīlaniddesavaṇṇanā

Sīlasarūpādikathāvaṇṇanā

6. **Evanti** vuttappakārena. **Anekaguṇasaṅgāhakenā**ti adhisīlasikkhādīnaṃ, aññesaṅca anekesaṃ guṇānaṃ saṅgāhakena. **Sīlasamādhīpaññā**mukhenāti “sabbe saṅkhārā aniccā”¹ti-ādīsu¹ viya vipassanāmatthādimukhena saṅkhepato adesitvā sīlasamādhīpaññā mukhena desitopi, sattatimsāyapi vā bodhipakkhiyadhammānaṃ visuddhimaggantogadhattā tattha sīlasamādhīpaññā mukhaṃ pamukhaṃ katvā desitopi. Etena sīlasamādhīpaññāsu avasesabodhipakkhiyadhammānaṃ sabhāvato, upakārato ca antogadhabhāvo dīpitoti veditabbaṃ. Atisaṅkhepadesitoyeva hoti sabhāvavibhāgādito avibhāvitattā. **Nā**lanti na pariyattaṃ na samatthaṃ. **Sabbesanti** nātisaṅkhepanā tivitthārarucīnampi, vipaṇcitanñu² neyyānampi vā. Saṅkhepadesanā hi saṅkhittarucīnaṃ, ugghaṭṭitaññūnaṃyeva ca upakārāya hoti na panitaresaṃ. **Assa** visuddhimaggassa. Pucchanatthena pañhā, kiriyā karaṇaṃ kammaṃ, pañhāva kammaṃ **pañhākammaṃ**, pucchanapayogo.

Kim sīlanti sarūpapucchā. **Kenatthena** sīlanti kena atthena sīlanti vuccati, “sīlan”ti padaṃ kaṃ abhidheyyaṃ nissāya pavattanti attho. Tayidaṃ sīlaṃ sabhāvato, kiccato, upaṭṭhānākārato, āsannakāraṇato ca kathaṃ jānitabbanti āha “**kānassa** **lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānī**”ti. Paṭipatti nāma diṭṭhānisaṃse eva hotīti āha “**kimānisaṃsan**”ti. **Katividhanti** pabhedapucchā. Vibhāgavantānaṃ hi sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanamukheneva hotīti. **Vodānaṃ** visuddhi. Sā ca saṅkilesamalavimutti. Taṃ icchantena yasmā upāyakosallatthinā anupāyakosallaṃ viya saṅkilesa jānitabboti āha “**ko cassa saṅkilesa**”ti.

Tatrāti tasmim, tassa vā pañhākammassa. **Vissajjananti** vivaraṇaṃ. Pucchito hi attho avibhāvitattā nigūlho muṭṭhiyaṃ kato viya tiṭṭhati. Tassa vivaraṇaṃ vissajjanaṃ vibhūtabhāvakāraṇato. **Pāṇātipātādīhī**ti

1. Khu 1. 53; Khu 2. 317. Khu 10. 7, 53 piṭṭhesu.

2. Vipacitanñu (Sī, Syā), vitthārarucīnampi vipaṇcitanñu (Ka)

ettha **pāṇoti** vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tassa saraseneva patanasabhāvassa antare eva ativa pāṇaṃ **atipāto**, saṇikaṃ patitum adatvā sīghaṃ pāṇanti attho, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pāṇaṃ atipāto, pāṇaghāto. **Ādi**-saddena adinnādānādiṃ saṅgaṇhāti. Tehi pāṇātipātādīhi dussīlyakammehi. **Viramantassāti** samādānavirativasena, sampattavirativasena ca oramantassa. **Vattapaṭipattinti** upajjhāyavattādivattakaraṇaṃ. **Cetanādayo dhammāti** saṅkhepato vuttamatthaṃ pāḷivasena vibhajitvā dassetuṃ “**vuttañhetan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha cetayatīti **cetanā**, attanā sampayuttadhammehi saddhiṃ ārammaṇe abhisandahatīti attho. Cetanāya anukūlavaseneva hi taṃsampayuttā dhammā ārammaṇe pavattanti. Cetanā kāmaṃ kusallattikasādhāraṇā, idha pana sīlacetanā adhippetāti katvā “kusalā”ti veditabbā. Cetasi niyuttaṃ **cetasikaṃ**, cittasampayuttanti attho. Cetanāya satipi cetasikatte “cetanā sīlan”ti visum gahitattā tadaññameva virati-anabhijjhādikaṃ **cetasikaṃ sīlaṃ** daṭṭhabbaṃ gobalībaddaṇāyena. Saṃvaraṇaṃ **saṃvaro**. Yathā akusalā dhammā citte na otaranti, tathā pidahanāṃ. **Avītikkamo** vītikkamassa paṭipakkhabhūtā avītikkamavasena pavattacittacetāsikā. Tattha **cetanā sīlaṃ nāmāti**-ādi yathāvuttassa¹ suttapadassa vivaraṇaṃ. **Viramantassa cetanāti** viratisampayuttaṃ padhānabhūtaṃ cetanamāha. **Pūrentassa cetanāti** vattapaṭipatti-āyūhinī. **Viramantassa viratīti** viratiyā padhānabhāvaṃ gahetvā vuttaṃ.

Ettha hi yadā “tividhā bhikkhave kāyasañcetanā kusalaṃ kāyakammaṃ”ti-ādi² vacanato pāṇātipātādīnaṃ paṭipakkhabhūtā tabbirativisiṭṭhā cetanā tathāpavattā padhānabhāvena pāṇātipātādipaṭiviratisādhikā hoti, tadā taṃsampayuttā virati-anabhijjhādayo ca cetanāpakkhikā vā, abbohārikā vāti imamatthaṃ sandhāya cetanāsīlaṃ vuttaṃ. Yadā pana pāṇātipātādīhi saṅkocaṃ āpajjantassa tato viramaṇākārena pavattamānā cetanāvisiṭṭhā virati, anabhijjhādayo ca tattha tattha padhānabhāvena kiccasādhikā honti, tadā taṃsampayuttā cetanā

1. Yathābhatassa (Sī, Syā)

2. Abhi 4. 290 piṭṭhe.

virati-ādipakkhikā vā hoti, abbohārikā vāti imamattham sandhāya cetasikasīlam vuttam.

Idāni **sutte** āgatanayena kusalakammapathavasena cetanācetasikasīlāni vibhajitvā dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttam. **Pajahantassāti** samādānavasena “ito paṭṭhāya na karissāmi”ti sampattavatthukānīpi anajjhācaraṇena pajahantassa. **Satta kammapathacetanāti** pāṇātipātādipahānasādhikā paṭipāṭiyā satta kusalakammapathacetanā. Abhijjhādivasena yaṃ paradāragamanādi karīyati, tassa pahāyakā anabhijjhādayo sīlanti āha “**cetasikam sīlam nāma -pa- anubhijjhābyāpāda sammādiṭṭhidhammā**”ti. Yathā hi abhijjhābyāpādavasena micchācārapāṇāti pātādayo karīyanti, evaṃ micchādiṭṭhivasenāpi te puttamukhadassanādi-attham karīyanti. Tesaṃca pajahanakā anabhijjhādayoti. **Pātimokkhasamvaro** cārittavārittavibhāgam vinayapariyāpannam sikkhāpadasīlam. **Satisamvaro** manacchāṭṭhānam indriyānam ārakkhā, sā ca tathāpavattā satiyeva. **Ñāṇasamvaro** paññā. **Khantisamvaro** adhivāsana, sā ca tathāpavattā adosapadhānā khandhā, adoso eva vā. **Vīriyasamvaro** kāmavitakkādīnam vinodanavasena pavattam vīriyam. Pātimokkhasamvarasatisamvarādīsu yaṃ vattabham, tam parato āvi bhavissati.

Sotānīti taṇhādiṭṭhi-avijjāduccarita-avasitṭhakilesasotāni. “Sotānam samvaram brūmi”ti vatvā “paññāyete pidhiyyare”ti vacanena sotānam samvaro pidahanam samucchadanam ñāṇanti viññāyati.

Idamatthikataṃ manasi katvā yena ñāṇena yoniso paccavekkhitvā paccayā paṭisevīyanti. Tam **paccayapaṭisevanampi** ñāṇasabhāvattā **ettheva** ñāṇasamvare eva **samodhānam** saṅgaham **gacchati**. Khamati adhivāsetīti **khamo**. **Uppannanti** tasmim tasmim ārammaṇe jātam nibbattam. **Kāmavitakkanti** kāmūpasamhitam vitakkam. **Nādhivāsetīti** cittam āropetvā abbhantare na vāseti. **Ājīvapārisuddhipīti** buddhapaṭikuṭṭham micchājīvam pahāya anavajjena paccayapariyesanena sijjhanakam ājīvapārisuddhisīlampi **ettheva** vīriyasamvare eva samodhānam gacchati vīriyasāadhanattā. Ettha ca yathā ñāṇam taṇhādisotānam pavattinipāraṇato pidahanaṭṭhena samvaraṇato samvaro ca, parato pavattanakaguṇānam ādhārādibhāvato sīlanaṭṭhena

sīlaṃ, evaṃ khanti anadhivāsanena uppajjanakakilesānaṃ adhivāsanena saṃvaraṇato saṃvaro ca, khamanahetu-uppajjanakaguṇānaṃ ādhārādibhāvato sīlaṇaṭṭhena sīlaṃ, vīriyaṃ vinodetabbānaṃ pāpadhammānaṃ vinodanena saṃvaraṇato saṃvaro ca, vinodanahetu-uppajjanakaguṇānaṃ ādhārādibhāvato sīlaṇaṭṭhena sīlanti veditabbaṃ. Yathā pana pātimokkhasīlādi tassa tassa pāpadhammassa pavattitum appadānavasena saṃvaraṇaṃ pidahanā, taṃ¹ upādāya saṃvaro, evaṃ asamādinnaśīlassa āgata² vatthuto viramaṇampīti āha “**yā ca pāpabhīrukānaṃ -pa- saṃvarasīlanti veditabbaṃ**”ti. Na vītikkamati etenāti **avītikkamo**. Tathāpavatto kusalacittuppādo.

7. **Avasesesu** pana pañhesu. **Samādhānaṃ** saṇṭhapanāṃ. Dussīlyavasena hi pavattā kāyakammādayo sampati, āyatiṇca ahitadukkhāvahā, na sammā ṭhapitāti asaṇṭhapitā vippekkaṇṇā visaṭṭha ca nāma honti, susīlyavasena pana pavattā tabbipariyāyato saṇṭhapitā avippekkaṇṇā avisaṭṭha ca nāma honti yathā taṃ okkhittacakkhutaṃ abāhuppacālanādi. Tenāha “**kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippekkaṇṇatāti attho**”ti. Etena samādhikiccato³ sīlaṇaṃ viseseti. Tassa hi samādhānaṃ sampayuttadhammānaṃ avikkhepahetutā. Idaṃ kāyakammādīnaṃ saṇṭhapanāṃ saṃyamanāṃ. **Upadhāraṇaṃ** adhiṭṭhānaṃ mūlabhāvo. Tathā hissa ādicaraṇādibhāvo vutto. Tena pathaviḍhātukiccato sīlaṇaṃ visesitaṃ hoti. Sā hi sahaṇṇāyāpādaṃ sandhāraṇavasena pavattati. Idaṃ pana anavajjadhammānaṃ mūladhiṭṭhānabhāvena. Tenāha “**kusalānaṃ dhammānaṃ**”ti-ādi. Tattha kusaladhammā nāma sapubbabhāgā mahaggatānuttarā dhammā. **Aññe** pana ācariyā. **Sirattṭho** yathā sirasi chinne sabbo attabhāvo vinassati, evaṃ sīle bhinne sabbaṃ guṇasarīraṃ vinassati. Tasmā tassa uttamaṅgaṭṭho **sīlaṭṭho**. “Siro sīsan”ti vā vattabbe niruttinayena “sīlan”ti vuttanti adhippāyo. **Sīlaṭṭho** pariṭṭhāyapārasamaṇaṭṭho. Tena ta-kārassa lopaṃ katvā niruttinayeneva “sīlan”ti vuttanti dasseti. Tathā hidaṃ payogasampāditāṃ sabbakilesapariṭṭhāyapārasamakaraṃ hoti.

1. Saṃvaraṇappadhānataṃ (Sī), padhānataṃ (Syā, Ka)

2. Amkāgata (Sī)

3. Samādhito (Ka)

Evamādināti ādi-saddena sayanti¹ akusalā etasmim sati apaviṭṭhā² hontīti sīlaṃ, supanti vā tena vihatussāhāni sabbaduccarītānīti sīlaṃ, sabbesaṃ vā kusaladhammānaṃ pavesārahasālāti sīlanti evamādināṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

8. “Sīlaṇaṭṭhena sīlaṇ”ti pubbe saddatthuddhārena³ pakāsitopi bhāvattho evāti āha “**sīlaṇaṃ lakkhaṇaṃ tassā**”ti. Na hi tassa cetanādibhedabhinnassa anavasesato saṅgāhako tato añño attho atthi, yo lakkhaṇabhāvena vuccēyya. Nanu ca anekabhedasaṅgāhakaṃ sāmāññalakkhaṇaṃ nāma siyā, na visesalakkhaṇanti anuyogaṃ manasi katvā āha “**sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā**”ti.

Yathā hi nīlādivasena anekabhedabhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ visesalakkhaṇaṃ tadaññadhammāsādhāraṇato. Na aniccatādiviya, ruppanaṃ viya vā sāmāññalakkhaṇaṃ, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ. Kiṃ panetaṃ sanidassanattaṃ nāma? Daṭṭhabbatā cakkhuviññāṇassa gocarabhāvo. Tassa pana rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanāṃ visesetum aññaṃ viya katvā saha nidassanena **sanidassananti** vuccati. Dhammasabhāvasāmāññena hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so aññaṃ viya katvā upacaritum yutto. Evaṃ hi atthavisesāvabodho hotīti. Atha vā “saha nidassanena”ti ettha tabbhāvattho saha-saddo yathā nandirāgasahagatāti⁴.

Dussīlyaviddhamsanarasanti kāyika-asamvarādibhedassa dussīlyassa vidhamanakiccaṃ. **Anavajjarasanti** agārayhasampattikaṃ agarahitabbabhāvena sampajjanakaṃ, avajjapaṭipakkhabhāvena vā sampajjanakaṃ. **Lakkhaṇādīsūti** lakkhaṇarasādīsū vuccamānesu kiccameva, sampatti vā rasoti vuccati, na rasāyatanarasādīti adhippāyo. Keci pana “kiccamevā”ti avadhāraṇaṃ tassa itararasato balavabhāvadassanattanti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ, kiccameva, sampatti eva vā rasoti imassa atthassa adhippetattā.

1. Salanti (Sī, Ka)

2. Apavidhā (Sī)

3. Saddatthadvārena (Sī)

4. Saṃ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

Soceyyapaccupaṭṭhānanti kāyādīhi sucibhāvena paccupaṭṭhāti.
Gahaṇabhāvanti gahetabbabhāvaṃ. Tena upaṭṭhānākāraṭṭhena
 paccupaṭṭhānaṃ vuttaṃ, phalaṭṭhena pana avippaṭṭisāra¹ paccupaṭṭhānaṃ,
 samādhipaccupaṭṭhānaṃ vā. Sīlaṃ hi sampatiyeva avippaṭṭisāraṃ
 paccupaṭṭhāpeti, paramparāya samādhim. Imassa pana ānisaṃsaphalassa
 ānisaṃsakathāyaṃ vakkhamānattā idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Keci pana
 phalassa anicchittatā idha aggahaṇanti vadanti, tadayuttaṃ phalassa
 anekavidhattā, lokiyādisīlassāpi vibhajiyamānattā. Tathā hi vakkhati
 “nissithānissitavasenā”ti-ādi². Yathā pathavīdhātuyā kammādi dūrakāraṇaṃ,
 sesabhūtattayaṃ āsanna-kāraṇaṃ, yathā ca vatthassa
 tantavāyaturivemasalākādi dūrakāraṇaṃ, tantavo āsanna-kāraṇaṃ, evaṃ
 sīlassa saddhammassavanādi dūrakāraṇaṃ, hiri-ottappamassa
 āsanna-kāraṇanti dassento āha “**hirottappaṇca panā**”ti-ādi. **Hirottappe** hīti-ādi
 tassa āsanna-kāraṇabhāvasādhanaṃ. Tattha **uppajjati** samādānavasena,
tiṭṭhati avītikkamavasenāti vedittabbaṃ.

Sīlānisaṃsakathāvaṇṇanā

9. **Avippaṭṭisārādīti** ettha vipphaṭṭisārapaṭipakkho kusalacittuppadō
 avippaṭṭisāro. So pana visesato “lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me
 suparisuddhaṃ sīlaṃ”ti attano sīlassa paccavekkhaṇavasena pavattoti
 vedittabbo. **Ādi**-saddena pāmojjabhogasampattikittisaddādim saṅgaṇhāti.
Avippaṭṭisāratthānīti avippaṭṭisārappayojanāni. **Kusalānīti** anavajjāni.
Avippaṭṭisārānisaṃsānīti avippaṭṭisāruddayāni. Etena avippaṭṭisāro nāma
 sīlassa uddayamattaṃ, saṃvaḍḍhitassa rukkhassa chāyāpupphasadisāṃ.
 Añño eva panānena nipphādetabbo samādhī-ādiguṇoti dasseti.

Sīlavato sīlasampadāyāti parisuddhaṃ paripuṇṇaṃ katvā sīlassa
 sampādanena sīlavato, tāya eva sīlasampadāya. **Appamādhikaraṇanti**
 appamādakāraṇā. **Bhogakkhandhanti** bhogarāsim. **Kalyāṇo kittisaddo**
abbhuggacchatīti “ītipi sīlavā, itipi kalyāṇadhammo”ti sundaro thutighoso
 uṭṭhahati, lokaṃ pattharati. **Visāradoti** attani kiñci

1. Sārādi (Syā, Ka)

2. Visuddhi 1. 11 piṭṭhe.

garahitabbaṃ upavaditabbaṃ apassanto vigatasāraṃ nibbhayo.

Amaṇkubhūtoti avilakkho. **Asammūḷho**ti “akataṃ vata me kalyāṇaṃ”ti-
ādinā¹ vipphaṇṇasārahāvato, kusalakammādināmyeva ca tadā upaṭṭhānato
amūḷho pasannamānaso eva kālaṃkaroti. **Kāyassa bheda**ti
upādinnakkhandhapariccāgā, jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇa**ti
cutito uddhaṃ. **Sugatinti** sundaraṃ gatiṃ. Tena manussagatipi saṅgayhati.
Sagganti devagatiṃ. Sā hi rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti saggo, lokiyati
ettha uḷāraṃ puññaphalanti **lokoti** ca vuccati.

Ākaṇkheyya ceti yadi iccheyya. **Piyo ca assanti** piyāyitabbo
piyacakkhūhi passitabbo pemaṇiyo bhaveyyanti attho. **Manāpoti**
sabrahmacārīnaṃ manavaḍḍhanako, tesāṃ vā manena pattabbo, mettacittena
pharitabboti vuttaṃ hoti. **Garūti** garuṭṭhāniyo pāsāpachattasaddiso.
Bhāvanīyoti “addhā ayamāyasmā jānaṃ jānāti, passaṃ passati”ti
sambhāvanīyo. **Sīlesvevassa paripūrakārī**ti catupārisuddhisīlesu eva
paripūrakārī assa, anūnakārī paripūraṇākārena samannāgato bhaveyya.
“Ādinā nayaṇa”ti etena “ajjhataṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno
vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārānaṃ”ti² evamādikē
sīlathomanasuttāgate sattarasa sīlānisaṃse saṅgaṇhāti.

Idāni na kevalamime eva avipphaṇṇasāradayo, atha kho aññepi bahū
sīlānisaṃsā vijjantīti te dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **sāsaneti**
imasmim sakalalokiyalokuttaraguṇāvahe satthusāsane. Ācāra**kulaputtānaṃ**
yam sīlaṃ **vinā**³ **patitṭhā** avatṭhānaṃ **natthi**, **tassa** evaṃ mahānubhāvassa
sīlassa ānisaṃsānaṃ **paricchedaṃ** parimāṇaṃ **ko vade** ko vattuṃ
sakkuṇeyyāti attho. Etena sabbesaṃmyeva lokiyalokuttarānaṃ guṇānaṃ
sīlameva mūlabhūtaṃ dassetvā tato parampi malavisodhanena,
pariḷāhavūpasamanena, sucigandhavāyanena,
sagganibbānādhigamūpāyabhāvena, sobhālaṅkārasādhanaṭṭhāya
bhayaavidhamanena, kittipāmojjajanena ca sīlasadisāṃ aññaṃ sattānaṃ
hitasukhāvahaṃ natthīti dassento “**na gaṇḍā**”ti-ādikā gāthā abhāsi.

1. Ma 3. 203 piṭṭhe.

2. Ma 1. 40, 42 piṭṭhādīsu.

3. Sīlavināse sāmaññato dhammanato (Sī)

Tattha **sarabhūti** ekā nadī, “yaṃ loke sarabhū¹”ti vadanti. **Ninnagā vā’ciravatī**ti “aciravatī”ti evaṃnāmikā nadī, **vāti** sabbattha vā-saddo aniyamattho. Tena avuttā gocāvarīcandabhāgādikā saṅgaṇhāti. Pāṇanaṭṭhena **pāṇīnaṃ** sattānaṃ yaṃ malaṃ **sīlajalaṃ visodhayati, taṃ malaṃ visodhetuṃ na sakkuṇanti** gaṅgādayo nadiyoti paṭhamagāthāya na-kāraṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Hārāti** muttāhārā. **Maṇayoti** veḷuriyādimaṇayo. **Ariyanti** visuddhaṃ. Sīlasamuṭṭhāno kittisaddo gandho manoharabhāvato, disāsu abhiyāpanato ca “**sīlagandho**”ti vutto. So hi paṭivātepi pavattati. Tenāha bhagavā “sataṅca gandho paṭivātameti”ti². **Dosānaṃ balaṃ** nāma vatthujjhācāro, taṃ tesāṃ kātuṃ adentaṃ sīlaṃ dosānaṃ balaṃ ghātetīti veditabbaṃ.

Sīlappabhedakathāvaṇṇanā

10. “**Katividhan**”ti ettha **vidha**-saddo koṭṭhāsapariyāyo “ekavidhena rūpasāṅgaho”ti-ādīsu³ viya, pakārattho vā, katippakāraṃ kittakā sīlassa pakārabhedāti attho. **Sīlanalakkaṇenāti** sīlanasaṅkhātena sabhāvena.

Caranti tena sīlesu paripūrakāritaṃ upagacchantīti carittaṃ, carittameva **cārittaṃ**. Vāritato tena attānaṃ tāyanti rakkhantīti **vārittaṃ**. Adhiko samācāro abhisamācāro, tattha niyuttaṃ, so vā payojanaṃ etassāti **ābhisamācārikaṃ**. Ādi brahmacariyassāti ādibrahmacariyaṃ, tadeva **ādibrahmacariyakaṃ**. Viramati etāya, sayāṃ vā viramati, viramaṇaṃ vā **virati**, na viratīti **avirati**. Nissayatīti **nissitaṃ**, na nissitanti **anissitaṃ**. Pariyanto etassa atthīti **pariyantaṃ**, kālena pariyantaṃ **kālapariyantaṃ**, yathāparicchinno vā kālo pariyanto etassāti **kālapariyantaṃ**. Yāva pāṇanaṃ jīvanaṃ koṭi etassāti **āpāṇakoṭikaṃ**. Attano paccayehi loke niyuttaṃ, tattha vā viditanti **lokiyaṃ**. Lokaṃ uttaratīti **lokuttaraṃ**.

Paccayato, phalato ca majjhimapaṇītehi nihīnaṃ, tesāṃ vā guṇehi parihīnanti **hīnaṃ**. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītanti **paṇītaṃ**. Ubhinnameva

1. Sarayū (Sī) 2. Khu 1. 21; Am 1. 227; Khu 11. 317 piṭṭhesu. 3. Abhi 1. 145 piṭṭhe.

vemajjhe bhavaṃ **majjhimam**. Attādhīpatito āgataṃ **attādhīpateyyam**.
 Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Taṇhāya, diṭṭhiyā vā parāmaṭṭham
 padhamasitanti **parāmaṭṭham**. Tappaṭikkhepato **aparāmaṭṭham**.
 Paṭippassaddhakilesaṃ **paṭippassaddham**. Sikkhāsu jātaṃ, sekkhassa idanti
sekkham. Pariniṭṭhitasikkhākiccatāya asekkhadhammapariyāpannaṃ
asekkham. Tadubhayapaṭikkhepena **nevasekkhanāsekkham**. Hānaṃ bhajati,
 hānabhāgo vā etassa atthīti **hānabhāgiyam**. Sesesupi eseṇa nayo.
 Appaparimāṇattā¹ pariyaṇṭavantaṃ, pārisuddhivantaṇca sīlaṃ
pariyaṇṭapārisuddhisīlaṃ. Anappaparimāṇattā¹ apariyaṇṭam,
 pārisuddhivantaṇca sīlaṃ **apariyaṇṭapārisuddhisīlaṃ**. Sabbaso puṇṇaṃ²,
 pārisuddhivantaṇca sīlaṃ **paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ**.

11. **Vuttanayenāti** “sīlanatṭhena sīlaṃ”ti-ādinā³ heṭṭhā vuttana nayena.
Idaṃ kattabbanti paññattasikkhāpadapūraṇanti idaṃ ābhisamācārikaṃ
 kattabbaṃ paṭipajjitabbanti evaṃ paññattassa sikkhāpadasīlassa pūraṇaṃ.
 Sikkhāpadasīlaṃ hi pūrento sikkhāpadampi pūreti pāleti nāma. Sikkhā eva
 vā sikkhitabbato, paṭipajjitabbato ca **sikkhāpadaṃ**. Tassa pūraṇantipi
 yojetabbam. **Idaṃ na kattabbanti paṭikkhittassa akaraṇanti** idaṃ duccharitaṃ
 na kattabbanti bhagavatā paṭikkhittassa akaraṇaṃ viramaṇaṃ. **Caranti**
tasminti tasmim sīle taṃsamaṅgino carantīti sīlassa adhikaraṇataṃ
 vibhāvento tesaṃ pavattiṭṭhānabhāvaṃ dasseti. Tenāha “**sīlesu**
paripūrakāritāya pavattanti”ti. **Vāritanti** idaṃ na kattabbanti paṭikkhittaṃ
 akappiyaṃ. **Tāyanti** akaraṇeneva tāyanti. **Tenāti** vārittasīlamāha. Vāreti vā
 satthā ettha, etena vāti **vāritaṃ**, sikkhāpadaṃ. Taṃ avikopento tāyanti tenāti
vārittaṃ. **Saddhāvīriyasādhanaṃ** saddhāya, uṭṭhānavīriyena ca
 sādhetabbaṃ. Na hi asaddho, kusīto ca vattapaṭipattiṃ paripūreti, saddho
 eva satthārā paṭikkhitte aṇumattepi vajje bhayadassāvī samādāya sikkhati
 sikkhāpadesūti āha “**saddhāsādhanaṃ vārittaṃ**”ti.

Adhisīlasikkhāpariyāpannattā abhivisiṭṭho samācāroti abhisamācāroti
 āha “**uttamasamācāro**”ti. Abhisamācārova **ābhisamācārikaṃ**, yathā
 venayikoti⁴ adhippāyo. Abhisamācāro

1. Aparimāṇattā (Syā, Ka)

3. Visuddhi 1. 8 piṭṭhe.

2. Paripuṇṇaṃ (Ka)

4. Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

ukkaṭṭhaniddesato maggasīlaṃ, phalasīlaṃ, taṃ ārabha uddissa tadatthaṃ tappayojanaṃ paññattaṃ **ābhisamācārikaṃ**. Suparisuddhāni tīṇi kāyakammāni, cattāri vacīkammāni, suparisuddho ājīvoti idaṃ **ājīvaṭṭhamakam**. Tattha kāmaṃ ājīvahetukato sattavidhaduccaritato virati sammā-ājīvoti sopi sattavidho hoti, sammājīvatāsāmaññaṃ pana taṃ ekaṃ katvā vuttaṃ. Atha vā tividhakuhanavattthusannissayato micchājīvato viratiṃ ekajjhaṃ katvā vutto “**ājīvo suparisuddho**”ti. Setṭhacariyabhāvato maggo eva brahmacariyanti **maggabrahmacariyaṃ**, tassa. **Ādibhāvabhūtaṃ** ādimhi bhāvetabbataṃ nipphādetabbataṃ bhūtaṃ pattaṃ ādibhāvabhūtaṃ. Kiñcāpi desanānukkamena sammādiṭṭhi ādi, paṭipattikkamena pana ājīvaṭṭhamakasīlaṃ ādīti. **Tassa sampattiyāti** ābhisamācārikassa sampajjanena paripūraṇena **ādibrahmacariyakaṃ sampajjati**. Yo hi lahukāni appasā vajjāni parivajjeti, so garukāni mahāsāvajjāni bahvādīnavāni parivajjessatīti vattabbameva natthīti. Suttaṃ pana etamattaraṃ byatirekavasena vibhāveti. Tattha **dhammanti** sīlaṃ. Taṃ hi upariḡuṇavisesānaṃ dhāraṇaṭṭhena dhammoti vuccati.

Viratisīlassa itarasīlena satipi sampayogādike asammissakatādassanattaraṃ “**veramaṇimattaṃ**”ti vuttaṃ.

“Nissitānissitavasenā”ti ettha labbhamānanissayaṃ tāva dassetuṃ “**nissayo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha taṇhācaritena nissayitabbato taṇhāva **taṇhānissayo**. Tathā **diṭṭhinissayo**. Diṭṭhicarito hi asatipi diṭṭhiyā taṇhāvirahe diṭṭhinissitova pavattati. **Devoti** caturmahārājasakkasuyāmadipākaṭadevamāha. **Devaññataroti** apākaṭaṃ. Taṇhaṃ eva nissitanti **taṇhānissitaṃ**. Taṇhāya nissitanti ca keci vadanti. Tesā “dve nissayā”ti-ādinā virujjhati. **Suddhidiṭṭhiyāti** “iti saṃsārasuddhi bhavissati”ti evaṃ pavattadiṭṭhiyā, lokuttaraṃ sīlanti adhippāyo. **Tassevāti** lokuttarasseva sambhārabhūtaṃ kāraṇabhūtaṃ, vivaṭṭūpanissayanti attho.

Kālaparicchedaṃ katvāti “imaṃca rattim, imaṃca diva”ti-ādinā¹ viya kālavasena paricchedaṃ katvā. Kālaparicchedaṃ akatvā samādinnaṃpi

1. Am 3. 79 piṭṭhe.

antarāvicchinnaṃ sampattavirativasena yāvajīvaṃ pavattitampi āpāṇakoṭikaṃ na hotīti dassetuṃ “**yāvajīvaṃ samādiyitvā tatheva pavattitan**”ti vuttaṃ.

Lābhayaṣaṇāti-aṅgajīvitavasenaṇāti lābhayaṣaṇaṃ anuppannānaṃ uppādanavasena, uppannānaṃ rakkhaṇavasena ceva vaḍḍhanavasena ca ṇāti-aṅga jīvitānaṃ avināsanavasena. **Kim so vītikkamissatīti** yo vītikkamāya cittampi na uppādeti, so kāyavācāhi vītikkamissatīti kim idaṃ, natthetanti attho. Paṭikkhepe hi ayaṃ **kim**-saddo.

Ārammaṇabhāvena vaṇo viya āsave kāmāsavādi ke paggharatīti sampayogabhāvābhāvepi sahāsavehīti **sāsavaṃ**. Tebhūmakadhammajātanti sīlaṃ tappariyāpannanti āha “**sāsavaṃ sīlaṃ lokiyaṃ**”ti. **Bhavavisesā** sampattibhavā. **Vinayoti** vinayapariyatti, tattha vā āgatasikkhāpadāni. **Pāmojjaṃ** taruṇapīti. **Yathābhūtañāḍadassanaṃ** sapaccayanāmarūpadassanaṃ, tadadhiṭṭhānā vā taruṇavipassanā. **Nibbidāti** nibbidāñāṇaṃ tena balavavipassanamāha. **Virāgo** maggo. **Vimutti** arahattaphalaṃ. **Vimuttiñāḍadassanaṃ** paccavekkhaṇā. **Kathāti** vinayakathā. **Mantanāti** vinayavicāraṇā. **Upanisāti** yathāvuttakāraṇaparamparāsaṅkhāto upanissayo. **Lokuttaraṃ** maggaphalacittasampayuttaṃ ājīvaṭṭhamakasīlaṃ. Tattha maggasīlaṃ **bhavanissaraṇāvaharaṃ hoti, paccavekkhaṇañāḍassa cabhūmi**, phalasīlaṃ pana paccavekkhaṇañāḍasseva bhūmi.

12. Hīnādhimuttivasena chandādīnampi hīnatā. Paṇītādhimuttivasena paṇītatā. Tadubhayavemajjhatāvasena majjhimatā. Yatheva hi kammaṃ āyūhanavasena hīnādibhedabhinnaṃ hoti, evaṃ chandādayopi pavatti-ākāravasena. So ca nesaṃ pavatti-ākāro adhimuttibhedenāti daṭṭhabbaṃ. **Yasakāmatāyāti** kittisilokābhiraṭiyā, parivāricchāya vā. “Kathaṃ nāma mādiso īdisaṃ kareyyā”ti pāpajigucchāya **ariyabhāvaṃ nissaya**. **Anupakkiliṭṭhanti** attukkaṃsanaparavambhaṇāhi, aññehi ca upakkilesehi anupakkiliṭṭhaṃ. **Bhavabhogattāyāti** bhavasampatti-atthañceva bhogasampatti-atthañca. **Attano vimokkhatthāya pavattitanti** sāvaka paccekabodhisattasīlamāha. **Sabbasattānaṃ vimokkhatthāyāti** sabbasattānaṃ

saṃsārabandhanato vimocanattāyā. **Pāramitāsīlaṃ** mahābodhisattasīlaṃ. Yā karuṇūpāyakosallapariggahitā mahābodhiṃ ārabha pavattā paramukkamsagatasoceyyasallekhā desakālasattādivikapparahitā sīlapāramitā.

Ananurūpanti asāruppaṃ. Attā eva garu adhipati etassāti **attagaru**, lajjādhiko. Attādhipatito āgataṃ **attādhipateyyaṃ**. Loko adhipati garu etassāti **lokādhipati**, ottappādhiko. Dhammo nāmāyaṃ mahānubhāvo ekantaniyyāniko, so ca paṭipattiyāva pūjetabbo. Tasmā “naṃ sīlasampadāya pūjessāmi”ti evaṃ **dhammamahattaṃ pūjetukāmena**.

Parāmaṭṭhattāti parābhavavasena āmaṭṭhattā. Taṇhādīṭṭhiyo hi “imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaṇṇatāro vā, iminā me sīlena saṃsārasuddhi bhavissati”ti pavattassa sīlaṃ parāmasantiyo taṃ parābhavaṃ pāpenti maggassa anupanissayabhāvakaraṇato. **Puthujjanakalyāṇakassāti** puthujjanesu kalyāṇakassa. So hi puthujjanova hutvā kalyāṇehi sīlādīhi samannāgato. Parāmasanakilesānaṃ vikkhambhanato, samucchindanato ca tehi na parāmaṭṭhanti **aparāmaṭṭhaṃ**. Tassa tassa kilesadarathassa paṭippassambhanato vūpasamanato **paṭippassaddhaṃ**.

Katapaṭīkamanti vuṭṭhānadesanāti yathādhammaṃ kathapaṭīkāraṃ. Evaṃ hi taṃ sīlaṃ paṭipākatikameva hoti. Tenāha **“taṃ visuddhaṃ”**ti. “Kathapaṭīkamman”ti iminā ca “na punevaṃ karissan”ti adhiṭṭhānampi saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. “Acchamaṃsaṃ nu kho, sūkaramaṃsaṃ nu kho”ti-ādinā **vatthumhi vā**, “pācittiyaṃ nu kho, dukkaṭaṃ nu kho”ti-ādinā **āpattiyā vā**, “mayā taṃ vatthu¹ vītikkantaṃ nu kho, na nu kho vītikkantaṃ”ti-ādinā **ajjhācāre vā vematikassa** saṃsayāpannassa. **Visodhetabbaṃ** yathādhammaṃ paṭīkammena. Vimati eva vematikaṃ, tasmim **vematike** sati, vimatiyā uppannāyāti attho. **Vimati paṭivinetabbāti** sayā vā taṃ vatthuṃ vicāretvā, vinayadhare vā pucchitvā kaṅkhā vinodetabbā. Nikkaṅkhena pana kappiyaṃ ce kātappaṃ, akappiyaṃ ce chaḍḍetabbā tenāha **“iccassa phāsu bhavissati”**ti.

1. Taṃ vatthuṃ (Syā)

“**Catūhi ariyamaggehi**”ti-ādinā maggaphalapariyāpannaṃ sīlaṃ maggaphalasampayuttaṃ vuttaṃ. Samudāyesu pavattavohārā avayavesupi pavattantīti. **Sesati** sabbaṃ lokiyasīlaṃ.

Pakatipīti sabhāvopi. **Sukhasīlo** sakhilo sukhasaṃvāso. **Tena pariyāyenāti** pakati-atthavācakatthēna. Ekaccaṃ abyākataṃ sīlaṃ idhādhippetasīlena ekasaṅgahanti akusalassevāyujjamaṇataṃ dassetuṃ “**tattha akusalan**”ti-ādi vuttaṃ. Tathā hi sekkhattikaṃ idha gahitaṃ, idha na upanītaṃ kusalattikanti adhippāyo. **Vuttanayenevāti** vutteneva nayena kusalattikaṃ aggahetvā hīnattikādīnaṃ pañcannaṃ tikānaṃ vasena **assa** sīlassa **tividhatā veditabbā**.

13. **Yodhāti** yo idha. **Vatthuvītikkameti** āpattiyā vatthuno vītikkamane ajjhācāre. Kāmasaṅkappādayo nava mahāvitakkā **micchāsaṅkappā**. **Evarūpassāti** edisassa. Tassa ki sīlavante anupasaṅkamitvā dussīle sevantassa tato eva tesaṃ diṭṭhānugatiṃ āpajjanena paṇṇattivītikkame adosadassāvino micchāsaṅkappabahulatāya manacchaṭṭhāni indriyāni arakkhato sīlaṃ ekaṃseneva **hānabhāgiyaṃ** hoti, na ṭhitibhāgiyaṃ, kuto visesādibhāgiyatā. **Sīlasampattiyāti** sīlapāripūriyā catupārisuddhisīlena. **Aghaṭantassa uttarīti** uttari visesādhigamāya avāyamantassa. **Ṭhitibhāgiyaṃ sīlaṃ bhavati** asamādhisaṃvattaniyattā. Sampādite hi samādhismiṃ sīlassa samādhisaṃvattaniyatā nicchiyati. **Samādhatthāyāti** samathavasena samādhānatthāya. **Nibbidanti** vipassanaṃ. Balavavipassanādassanattaṃ nibbidāgahaṇaṃ tāvatāpi sīlassa nibbedhabhāgiyabhāvasiddhito.

Yāni ca sikkhāpadāni nesaṃ rakkhitabbānīti sambandho, tāni pana asādhāraṇapaññattito aññāni¹. **Nesanti** “rakkhitabbānī”ti padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanaṃ, tehi bhikkhūhīti attho. **Sati vā ussāheti** ussakitvā sīlāni rakkhituṃ ussāhe sati. **Dasāti** sāmaṇerehi rakkhitabbasīlamāha ghaṭikārādīnaṃ viya. **Aṭṭhāti** naccādimālādiveramaṇiṃ ekaṃ katvā sabbapacchimavajjāni aṭṭha.

1. Ekaccāni (Sī, Syā)

Avītikkamoti pañcannaṃ sīlānaṃ avītikkamo. **Pakatisīlanti** sabhāvasīlaṃ. Tatrūpapattiniyataṃ hi sīlaṃ uttarakurukānaṃ. **Mariyādācārittanti** tassa tassa sāvajjassa akaraṇe mariyādabhūtaṃ, tattha tattha kulādīsu pubbapurisehi ṭhapitaṃ cārittaṃ. Kuladesapāsaṇḍadhammo hi “ācārasīlan”ti adhippettaṃ. Tattha kuladhammo tāva brāhmaṇādīnaṃ amajjapānādi, desadhammo ekaccajanapadavāsīnaṃ ahimsanādi, pāsaṇḍadhammo titthiyānaṃ yamaniyamādi. Titthiyamataṃ¹ hi diṭṭhipāseṇa, taṇhāpāseṇa ca ḍeṭṭi pavattati, pāsaṃ vā bādhaṃ ariyavinayassa ḍeṭṭi “pāsaṇḍan”ti vuccati. “Pakatiyā sīlavatī hoti”ti² vacanato bodhisattamātu pañcasikkhāpadasīlaṃ paripuṇṇameva. Idam pana ukkaṃsagataṃ bodhisattaparipi cittuppādīmattenapi asakiliṭṭhaṃ “dhammatāsīlan”ti vuttaṃ. **Kāmaguṇūpasamhīhanti** kāmakotṭhāsesu assādūpasamhitaṃ kāmassādagadhitāṃ. **Dhammatāsīlanti** dhammatāya kāraṇaniyāmena āgataṃ sīlaṃ. Sīlapāramiṃ hi paramukkaṃsaṃ pāpetvā kucchigatassa mahābodhisattassa sīlatejēna guṇānubhāvena bodhisattamātu saraseneva paramasallekhappattaṃ sīlaṃ hoti. **Mahākassapādīhanti ādi-saddena** bhaddādiḷe saṅgaṇhāti. Te kira suciraṃ kālaṃ suparisuddhasīlā eva hutvā āgatā. Tenāha “suddhasattānaṃ”ti. **Tāsu tāsu jātīsūti** sīlavarājamahimsarājādijātīsu. Pubbe purimajātīyaṃ siddho hetu etassāti **pubbahetukasīlaṃ**. Idam pana pakatisīlādisamādānena vinā avītikkamalakkhaṇaṃ sampattaviratisaṅgahaṃ daṭṭhabbaṃ.

Yaṃ bhagavatā evaṃ vuttaṃ sīlanti sambandho. **Idhāti** vakkhamānasīlaparipūrakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanaṃ, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṃ. Vuttaṃ hetuṃ “idheva bhikkhave samaṇo -pasuññā parappavādā samaṇeti aññehī”ti³. **Bhikkhūti** tassa sīlassa paripūrakapuggalaparidīpanaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃ vutoti** idamassa pātimokkhasīle paṭiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatīti** idamassa tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** idam pātimokkhasaṃvarassa, upari-adhigantabbaguṇānaṃ upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti** idam pātimokkhato acavanabhāvaparidīpanaṃ. **Samādāyāti** sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatīti** sikkhāya

1. Titthakaramataṃ (Ka)

2. Dī 2. 11 piṭṭhe.

3. Dī 2. 125; Am 1. 560 piṭṭhesu.

samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesūti** sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati.

Soti pātimokkhasaṃvarasīle paṭiṭṭhitabhikkhu. Tena yādisassa indriyasamvarasīlaṃ icchitabbaṃ, taṃ dasseti. **Cakkhunāti** yato so saṃvaro, taṃ dasseti. **Rūpanti** yattha so saṃvaro, taṃ dasseti. **Disvā na nimittaggāhī** hoti nānubyañjanaggāhīti saṃvarassa upāyaṃ dasseti. **Yatvādhikaraṇa -pa-anvāssaveyyunti** saṃvarassa paṭipakkhaṃ tattha ādīnavaṃ dasseti. **Saṃvarāya paṭipajjati**ti pageva satiyā upaṭṭhapetabbataṃ dasseti. **Rakkhati cakkhundriyanti** satiyā upaṭṭhāpanameva cakkhundriyassa ārakkhāti dasseti. **Cakkhundriye saṃvaram āpajjati**ti tathābhūtā satiyevettha saṃvaroti dasseti. Vitikkamassa vasaṇāti sambandho. **Channaṃ sikkhāpadānanti** “ājīvahetu ājīvakāraṇā asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapatī”ti-ādinā¹ āgatānaṃ channaṃ pārājikādipaṭisaṃyuttānaṃ sikkhāpadānaṃ. Sāmantajappanādinā tividhena kuhanavatthunā vimhāpanaṃ **kuhanā**. Attānaṃ, dāyakaṃ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti evaṃ kathanāṃ **lapanā**. Nimittaṃ vuccati paccayadānasaññuppādakaṃ kāyavacīkammaṃ tena nimittena carati, nimittaṃ vā karotīti nemittiko, tassa bhāvo **nemittikatā**. Gandhādayo² viya lābhāya paresaṃ akkosanādinā nipisatīti nippeso, nippesova nippesiko, tassa bhāvo **nippesikatā**. Mahicchatāya attanā laddhalābhena parato lābhapariyesanā **lābhena lābhaṃ nijigīsana**tā³. **Evamādīnanti ādi**-saddena anuppiyabhāṇitacātukamyatādiṃ saṅgaṇhāti. Paṭisaṅkhānena paccavekkhaṇāya parisuddho asaṃkiliṭṭho **paṭisaṅkhānuparisuddho**. Cattāro paccayā paribhuñjīyanti etenāti **catupaccayaparibhogo**, tathāpavattā anavajjacetanā.

Pātimokkhasaṃvarasīlavanṇana

14. **Tatrāti** tesu pātimokkhasaṃvarādīsu. **Ādito paṭṭhāyati** “idha bhikkhū”ti-ādinā⁴ āgatadesanāya ādito pabhuti. **Vinicchayakathāti** tattha saṃsayavidhamanena vinicchayāvahā kathā. Paṭhamassa

1. Vi 1. 178 piṭṭhe.

3. Nijigīmsana (Sī, Syā)

2. Bhaṭṭādayo (Sī), bhaṭṭhādayo (Ka-Sī)

4. Abhi 2. 253; Dī 1. 59 piṭṭhādīsu.

atthassa sabbasādhāraṇattā asādhāraṇaṃ pabbajitāveṇikaṃ pariyāyaṃ dassento “**chinnabhinnapaṭadharādītāya vā**”ti āha. Evaṃ hissa paripuṇṇapātimokkhasaṃvarayogyatā dassitā hoti. Bhinnapaṭadharādibhāvo ca nāma daliddassāpi niggahitassa¹ hotīti tato viresetuṃ “saddhāpabbajito”ti vatvā paṭipattiyā yogyabhāvadassanattamā **“kulaputto”**ti vuttaṃ. Ācāraikulaputto vā hi paṭipajjitum sakkoti jātikulaputto vā. **Sikkhāpadasīlanti** cārittavārittappabhedaṃ sikkhāpadavasena paññattaṃ sīlaṃ. **Yoti** aniyamaniddeso yo koci puggalo. **Nanti** vinayapariyāpannaṃ sīlaṃ. **Tanti** puggalaṃ. **Mokkheti** sahaṅgikāraṇabhāvato. Apāye bhavāni **āpāyikāni**. **Ādi**-saddena tadaññaṃ sabbasāmsāradukkhāṃ saṅgaṇhāti. **Saṃvaraṇaṃ** kāyavacīdvārāṇaṃ pidhanaṃ. Yena te saṃvutā pihitā honti, so saṃvaro. Yasmā pana so sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamo vītikkamapaṭipakkkhoti katvā, tasmā vuttaṃ **“kāyikavācasikassa avītikkamassetam nāmaṃ”**ti. **Pātimokkhasaṃvarena saṃvutoti** pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro. Tathābhūto ca yasmā taṃ upeto tena ca samaṅgī nāma hoti, tasmā vuttaṃ **“upagato samannāgatoti attho”**ti.

Aparo nayo—kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattum apāyesu patanasīloti **pāṭi**, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti **pāṭi**, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīloti **pāṭi**, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pāṭinaṃ saṃsāradukkhato mokkhetīti pātimokkhaṃ. Cittassa hi vimokkhena satto “vimutto”ti vuccati. Vuttaṃ hi “cittavodānā visujjhantī”ti², “anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttan”ti³ ca. Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti **pāṭi**, “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsāmyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratan”ti⁴ hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti

1. Niggatikassa (Sī), nigatikassa (Syā)

3. Vi 3. 24 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 123 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 387 piṭṭhe.

pātimokkham. “Kaṇṭhekālo”ti-ādīnaṃ viyassa samāsa-siddhi veditabbā. Atha vā pātetī vinipātetī dukkheti **pāti**, cittaṃ. Vuttaṃ hi “cittena nīyati loko, cittaena parikassatī”ti¹. Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkham, patati vā etena apāyadukkhe, saṃsāradukkhe cāti **pāti**, taṇhādisaṃkilesa. Vuttaṃ hi “taṇhā janeti purisaṃ² taṇhādutiyo puriso”ti³ ca ādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkham. Atha vā patati etthāti pātīni, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṃ hi “chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavan”ti⁴. Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti pātimokkham. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti **pāti**, saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkham, atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”ti vuccati. Muccati etenāti mokkho, patino mokkho, tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkham. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttenatthena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkham. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti mukhametaṃ pamukhametan”ti⁵ vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atī-ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti pātimokkham. Idaṃ hi sīlaṃ sayāṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitaṃca vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti pātimokkham, pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho, patimokkho eva pātimokkham. Mokkhoti vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti, patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṇaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya yathārahaṃ kilesanibbāpanato, patimokkhoyeva pātimokkham. Atha vā mokkham pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkham, patimokkhameva pātimokkhanti evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo. **Iriyatīti** attabhāvaṃ pavatteti. “Viharatī”ti iminā

1. Saṃ 1. 36 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 35 piṭṭhe.

3. Khu 1. 201, 268; Am 1. 316; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhesu.

4. Saṃ 1. 38; Khu 1. 304 piṭṭhesu.

5. Vi 3. 141 piṭṭhe.

pātimokkhasaṃvarasile t̥hitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro dassito.

Pāliyanti jhānavibhaṅgapāliyaṃ¹.

Tattha kāmāṃ samaṇacāraṃ, samaṇagocaraṇca dassetuṃ “**ācāragocarasampanno**”ti vuttaṃ, yathā pana maggaṃ ācikkhanto “vāmāṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā”ti vajjetabbapubbakaṃ gahetabbaṃ vadeyya, yathā vā sasīsanhānena pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanasaṃvidhānaṃ yuttarūpaṃ, evaṃ pahīnapāpadhamassa kalyāṇadhammasamāyogo yuttarūpoti “atthi ācāro, atthi anācāro”ti dvayaṃ uddisitvā anācāraṃ tāva vibhajituṃ “**tattha katamo anācāro**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kāyiko vītikkamoti** tividhaṃ kāyaduccaritaṃ. **Vācasiko vītikkamoti** catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ. **Kāyikavācasikoti** tadubhayaṃ.

Evaṃ ājīvaṭṭhamakasīlassa vītikkamo dassito. Idāni mānasaṃ anācāraṃ dassetuṃ “sabbampi dussīlyaṃ anācāro”ti vatvā tattha ekacciyaṃ dassento “**idhekacco veḷudānena vā**”ti-ādimāha. Tattha **veḷudānenāti** paccayuppādanatthena veḷudānena. **Pattadānā**dīsupi ese va nayo. **Veḷūti** manussānaṃ payo janāvaho yo koci veḷudaṇḍo. **Pattaṃ** gandhikādīnaṃ gandhapaliveṭhanādi-atthaṃ vā, tālanāḷikerādīpattaṃ vā. **Pupphaṃ** yaṃ kiñci manussānaṃ payo janāvahaṃ. Tathā **phalaṃ**. **Sinānaṃ** sirīsacuṇṇādinhāniyacuṇṇaṃ. Mattikāpi ettheva saṅghaṃ gacchati. **Dantakaṭṭhaṃ** yaṃ kiñci mukhasodhanatthaṃ dantaponāṃ. **Cāṭukamyatā** attānaṃ dāsaṃ viya nīvaṭṭhāne t̥hapetvā parassa khalitavacanaṃ saṅt̥hapetvā piyakāmatāya paggayhavacanaṃ. **Muggasūpyatāti** muggasūpasamata² saccālikena jīvitakappaṇaṃ. Yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā paccanti, katipayā na paccanti, evaṃ saccālikena jīvitakappane bahu alikaṃ hoti, appakaṃ saccanti. Paribhaṭṭatīti paribhaṭṭo, paresaṃ dāra ke pari haranto. Paribhaṭṭassa kammaṃ **pāribhaṭṭyaṃ**, sā eva **pāribhaṭṭyatā**, alaṅkaraṇādīnā kuladāra kapari haraṇassetāṃ nāmaṃ. Tesāṃ tesāṃ gihīnaṃ gāmantaradesantarādīsu sāsana paṭisaṇaharaṇaṃ **jaṅghapesanikaṃ**. **Aññataraññatarenāti** etesaṃ vā veḷudānādīnaṃ vejjakamma bhaṇḍāgārikakamma piṇḍapaṭipīṇḍakammasaṃghuppāda cetiyuppāda paṭṭhapanādīnaṃ vā micchājīvena jīvitakappaṇakakammānaṃ yena

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

2. Muggasūpasseva (Ka)

kenaci. **Buddhapaṭikuṭṭhenā**ti buddhehi garahitena paṭisiddhena.

Micchājīvenāti na sammā-ājīvena. **Ayaṃ vuccati anācāro**ti ayaṃ sabbopi “anācāro”ti kathīyati. Ācāraniddeso vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo.

Gocaraniddeseṇi paṭhamāṃ agocarassa vacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Gocaroti** piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānaṃ. Ayuttaṭṭhānaṃ **agocarō**. Vesiyā gocaro assāti **vesiyāgocarō**, mittasanthavavasena upasaṅkamitabbatṭhānanti attho. Vesiyā nāma rūpūpajīvinīyo, tā mittasanthavavasena na upasaṅkamitabbā, samaṇabhāvassa antarāyakarattā, parisuddhāsayaṃsāpi garahahetuto, tasmā dakkhiṇādānavasena satim upaṭṭhapetvāva upasaṅkamitabbā. **Vidhava** vuccanti matapatikā, pavutthapatikā vā. **Thullakumārīkā**ti mahallikā anivīṭṭhakumāriyo¹, **paṇḍakā**ti napuṃsakā. Te hi ussannakilesā avūpasantapariḷhā lokāmisasannissitakathābahulā, tasmā na upasaṅkamitabbā. **Bhikkhuniyo** nāma ussannabrahmacariyā. Tathā bhikkhūpi. Tesāṃ aññamaññaṃ visabhāgavatthubhāvato santhavavasena upasaṅkamane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyā, tasmā na upasaṅkamitabbā. Gilānapucchanādivasena upasaṅkamane satokārinā bhavitabbaṃ. **Pānāgāranti** surāpānagharaṃ². Taṃ soṇḍajanehi avivittam hoti. Tattha tehi soṇḍatādivasena na upasaṅkamitabbam brahmacariyantarāyakarattā. **Saṃsaṭṭho viharati rājūhī**ti-ādīsu **rājāno** nāma ye rajjamanusāsanti. **Rājamahāmattā** rājissariyasadisāya issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyāti** viparītadassanā bāhirakaparibbājakā. **Titthiyasāvaka**ti tesu daḷhabhattā paccayaḍāyakā. **Ananulomikena saṃsaggenā**ti tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomikena paccanīkabhūtena saṃsaggena saṃsaṭṭho piharati yena brahmacariyantarāyaṃ vā sallekhaparihāniṃ vā pāpuṇāti.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaraṃ dassetuṃ “**yāni vā pana tāni**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **assaddhānī**ti buddhādīsu saddhāvīrahitāni. Tato eva **appasannāni**, kammakammaphalasaddhāya vā abhāvena **assaddhāni**. Ratanattayappasādhābhāvena **appasannāni**. **Akkosakaparibhāsakānī**ti

1. Anividdhakumāriyo (Ka)

2. Surāgāraṃ (Ka) Abhi-Ṭṭha 2. 325; Mahāniddesa-Ṭṭha 400 piṭṭhesu passitabbaṃ.

akkosavatthūhi akkosakāni ceva bhayadassanena santajjanakāni ca. Atthaṃ na icchanti anattameva icchantīti **anattakāmāni**. Hitam na icchanti ahitameva icchantīti **ahitakāmāni**. Phāsu na icchanti aphāsumyeva icchantīti **aphāsukakāmāni**. Yogakkhemam nibbhayaṃ na icchantī¹, ayogakkhemameva icchantīti **ayogakkhemakāmāni**. **Bhikkhūnanti** ettha sāmaṇerānampi saṅgaho. **Bhikkhunīnanti** ettha sikkhamānasāmaṇerīnaṃ. Sabbesaṃ hi sāsānikānaṃ anattakāmatādīpanapadamidaṃ vacanaṃ. **Tathārūpāni kulānīti** tādīsāni khattiyakulādīni. **Sevatīti** nissāya jīvati. **Bhajatīti** upasaṅkamati. **Payirupāsati**ti punappunaṃ upagacchati. **Ayaṃ vuccati**ti ayaṃ vesiyādiko, rājādiko, assaddhakulādiko ca taṃ taṃ sevantassa tippakāropi ayutto gocaroti **agocarō**. Ettha hi vesiyādiko pañcakāmaguṇanissayato **agocarō**. Yathāha “ko ca bhikkhave bhikkhuno agocarō² paravisayo? Yadidaṃ pañca kāmaguṇā”ti³. Rājādiko samaṇadhammassa anupanissayato, lābhasakkārāsanivicakka⁴nippothanadiṭṭhivipattihetuto ca. Assaddhakulādiko saddhāhānicittasantāsāvahato **agocarō**.

Gocaraniddese “na vesiyāgocarō”ti-ādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Opānabhūtānīti** udapānabhūtāni bhikkhusaṅghassa, bhikkhunīsaṅghassa ca catumahāpathe khatapokkharaṇī viya yathāsukham ogāhanakkhamāni. **Kāsāvapajjotānīti** bhikkhūnaṃ, bhikkhunīnaṃ nivatthapārutakā sāvānaṃyeva pabhāhi ekobhāsāni. **Isivātaṭṭhivātānīti** gehaṃ pavisantānaṃ, nikkhamantānaṃ bhikkhubhikkhunīsaṅkhātānaṃ isīnaṃ cīvaravātena ceva samiñjanapasāraṇādi janitasarīravātena ca ṭṭhivātāni pavāyitāni viniddhutakibbisāni vā.

Idāni niddese āgatanayenāpi ācārapocare dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Etthāti** etasmiṃ pātimokkhasīlaniddese. **Imināpi nāyena**ti idāni vuccamānaviddhināpi. **Samṅhagatoti** saṅghasannipātaṃ gato. **Acittikārakatoti** akatacittikāro, akatagāravoti attho. **Ghaṭṭayantoti** sarīrena, cīvarena vā ghaṃsanto. Puratopi tiṭṭhati

1. Yogakkhemanti nibbhayaṃ, taṃ na icchanti, (Ka)

2. Avisayo (Ka)

3. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

4. Lābhasakkārāpaṇidhicakka (Ka)

acittikāarakatoti sambandhitabbaṃ. **Ṭhitakopīti** upari tiṭṭhanto viya āsannataraṭṭhāne ṭhitakopi bhaṇati. **Bāhāvikkhepakoti** bāhuṃ vikkhipanto. **Anupāhanānanti** anādare sāmivacanāṃ. **Sa-upāhanoti** upāhanāruḷho. **There bhikkhū anupakhajjāti** therānaṃ bhikkhūnaṃ ṭhitaṭṭhānaṃ anupavisitvā tesāṃ āsannataraṭṭhānaṃ upagantvā. **Kaṭṭhaṃ pakkhipati** aggikuṇḍe. **Vokkammāti** passato atikkamitvā. **Gūḷhāni** sabhāvato paṭicchannāni sāṇipākārādinaṃ paṭicchādītāni. **Anāpucchāti** anāpucchitvā. **Assāti** anācārassa.

Apica bhikkhūti-ādi sabbasseva bhikkhuno ācāraddassanavasena pavattaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ, na niddesapāḷi. Saddhāsīlasutacāgādiguṇahetuko garubhāvo garukaraṇaṃ vā gāravo, saha gāravenāti **sagāravo**. Garuṭṭhāniyesu gāravaserajjādivasena paṭissāyaṇā paṭissā, sappatissavapaṭipatti. Saha paṭissāyāti **sappatisso**. Savisesaṃ hirimanatāya ottappibhāvena ca **hirottappasampanno**. Sekhiyadhammapāripūrivasena **sunivattho supāruto**. **Pāsādikenāti** pasādāvahena, itthambhūtalakkhaṇe cetāṃ karaṇavacanāṃ. Eseva nayo ito paresupi chasu padesu. **Abhikkantenāti** atikkamena. **Iriyāpathasampannoti** sampanna-iriyāpatho. Tena sesa-iriyāpathānampi pāsādikatamāha. **Indriyesu guttadvāroti** cakkhundriyādāsu chasu dvāresu susaṃvihitārakkho. **Bhojane mattaññūti** paribhuñitabbato bhojanasaññite catubbidhepi paccaye pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogādivasena sabbaso pamāṇaññū. **Jāgariyamanuyuttoti** pubbarattāpararattaṃ bhāvanāmanasikārasaṅkhātāṃ jāgariyaṃ sātaccakāritāvasena anu anu yutto tattha yuttapayutto. **Satipampajaññena samannāgatoti-**ādi yathāvuttassa ācārassa sambhāradassanaṃ. Tattha **appicchoti** ni-iccho. **Santuṭṭhoti** yathālābhādivasena santosena tuṭṭho. **Sakkaccakārīti** ādarakārī. **Garucittikārabahuloti** garuṭṭhāniyesu garukaraṇabahulo. **Ayaṃ vuccati ācāroti** ayaṃ sagāravatādi atthakāmehi ācaritabbato ācāro.

Sīlādīnaṃ guṇānaṃ upanissayabhūto **upanissayagocaro**. Sabhisāṅkhāto cittassa ārakkhabhūto eva gocaro **ārakkhagocaro**. Kammatṭhānāsāṅkhāto cittassa upanibandhanaṭṭhānabhūto gocaro **upanibandhagocaro**.

Appicchatādihi dasahi vivaṭṭanissitāya kathāya vatthubhūtehi guṇehi samannāgato **dasakathāvatthuguṇasamannāgato**. Tato eva kalyāṇo sundaro mittoti **kalyāṇamitto**. Tassa lakkhaṇaṃ parato āgamissati. **Assutaṃ** suttageyyādim. **Suṇātīti** sutamayam nāṇaṃ uppādeti. **Sutaṃ pariyodāpetīti** tameva yathāsutaṃ avisadatāya apariyodātaṃ punappunaṃ paripucchanādinā visodheti nijjaṭaṃ nigumbaṃ karoti. Tattha ca ye kaṅkhaṭṭhāniyā dhammā, tesu saṃsayaṃ chindanto **kaṅkhaṃ vitarati**. Kammakammaphalesu, ratanatteye ca samma diṭṭhiyā ujukaraṇena **diṭṭhiṃ ujum karoti**. Tato eva ca duvidhāyapi saddhāsampadāya **cittaṃ pasādeti**. Atha vā yathāsutaṃ dhammaṃ pariyodapetvā tathāgate rūpārūpadhamme pariggahetvā sapaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggaṇhanto sattadiṭṭhivaṅkavidhamanena **diṭṭhiṃ ujum karoti**. Dhammānaṃ paccayapaccayuppannatāmattadassanena tīsupi addhāsu **kaṅkhaṃ vitarati**. Tato paraṃ ca udayabbayaññādivasena vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyabhūmiṃ okkamanto aveccapasādena ratanattaye **cittaṃ pasādeti**. Tathābhūtova tassa kalyāṇamittassa anusikkhanena saddhādihi guṇehi na hāyati, aññadatthu vaḍḍhateva. Tenāha “**yassa vā**”ti-ādi.

Antaragharanti antare antare gharāni ettha, taṃ etassāti vā “antaragharan”ti laddhanāmaṃ gocaragāmaṃ pavittṭho. Tattha ghare ghare bhikkhāpariyesanāya vīthiṃ paṭipanno. **Okkhittacakkhūti** heṭṭhākhittacakkhu. Kittakena pana okkhittacakkhu hotīti āha “**yugamattadassāvī**”ti. **Susaṃvutoti** saṃyato. Yathā panettha susaṃvuto nāma hoti, taṃ dassetuṃ “**na hatthiṃ olokento**”ti-ādi vuttaṃ.

Yatthāti yesu patipaṭṭhānesu. **Cittaṃ** bhāvanācittaṃ. **Upanibandhatīti** upanetvā nibandhati. Vuttañhetam—

“Yathā thambhe nibandhayya, vacchaṃ damaṃ naro idha.

Bandhayyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe dāḷhan”ti¹.

Satipaṭṭhānānaṃ upanibandhagocarabhāvaṃ dassetuṃ “**vutañhetan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sako pettiko visayoti** attano pitu sammāsambuddhassa santako, tena diṭṭho dassito ca visayo.

1. Visuddhi 1. 261; Di-Ṭṭha 2. 353; Ma-Ṭṭha 1. 252; Vi-Ṭṭha 2. 12; Paṭisambhāsi-Ṭṭha 2. 88 piṭṭhesu.

Aṇupamāṇesūti paramāṇupamāṇesu. **Asañcicca āpannasekhiya-akusalacittuppādādibhede**sūti asañcicca āpannasekhiyesu akusalacittuppādādibhede sūti evaṃ asañciccaggahaṇaṃ sekhiyavisesanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sekhiyaggahaṇena cettha **vattakkhandhakādīsu**¹ āgata vattādīnampi gahaṇaṃ. Tepi hi sikkhitabbaṭṭhena “sekhiyā”ti icchitā. Tathā hi **mātikāyaṃ** pārājikādīnaṃ viya sekhiyānaṃ paricchedo na kato. Evañca katvā “asañcicca āpannasekhiyā”ti asañciccaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Na hi **mātikāyaṃ** āgatesu pañcasattatiyā sekhiyesu nosaññāvimokkho nāma atthi, asañciccaggahaṇeneva cettha asati-ajānanānampi saṅgaho kato. Keci panettha asañcicca āpannaggahaṇena acittakāpattiyo gahitāti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ, garukāpattisupi kāsāñci acittakabhāvasabbhāvato, adhiṭṭhānāvikkammaṃ, desanāvikkammasseva vā sabbalahukassa vajjassa idhādhippetattā. Tenāha “yāni tāni vajjāni appamattakāni oramattakāni lahukāni lahusammatāni”ti-ādi. ādisaddena pātimokkhasaṃvaravisuddhatthaṃ anatikkamanīyānaṃ anāpattigamanīyānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhayadassanasīloti** paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahasubbedhasinerupabbatasadisāṃ katvā dassanasabhāvo, sabbalahukaṃ vā dubbhāsitamattaṃ pārājikasadisāṃ katvā dassanasabhāvo. **Yaṃ kiñcīti** mūlapaññatti-anupaññattisabbatthapaññattipadesapaññatti-ādibhedaṃ yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ. **Sammā ādāyāti** sammadeva sakkaccaṃ, sabbaso ca ādiyitvā. Ayaṃ pana ācāragocarasaṃpadā kiṃ pātimokkhasīle pariyāpannā, udāhu apariyāpannāti? Pariyāpannā. Yadi evaṃ kasmā puna vuttāti codanaṃ sandhāyāha “**ettha cā**”ti-ādi.

Indriyasaṃvarasīlavanṇanā

15. Indriyasaṃvarasīlaṃ pātimokkhasaṃvarasīlassa sambhārabhūtaṃ, tasmim sātīyeva icchitabbanti vuttaṃ “**soti pātimokkhasaṃvarasīle ʘhito bhikkhū**”ti. Sampādite hi etasmim pātimokkhasaṃvarasīlaṃ suguttaṃ surakkhitameva hoti, susaṃvihitakaṇṭakavati viya sassanti. **Kāraṇavasena**ti asādhāraṇakāraṇassa vasena.

1. Vi 4. 373 piṭṭhe.

Asādhāraṇakāraṇavasena hi phalaṃ apadisīyati, yathā yavaṅkuro bherisaddoti. Nissayavohārena vā etaṃ nissitavacanaṃ, yathā mañcā ukkuṭṭhiṃ karontīti. **Rūpanti** rūpāyatanam. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti ettha yaḍi cakkhu rūpaṃ passeyya, aññaviññāṇasamaṅginopi passeyyum, na cetam atthi, kasmā? Acetanattā cakkhussa. Tenāha “**cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā**”ti. Atha viññāṇam rūpaṃ passeyya, tirokuṭṭādigatampi nam passeyya appaṭighabhāvato, idampi natthi sabbassa viññāṇassa dassanābhāvato. Tenāha “**cittam na passati acakkhukattā**”ti. Tattha yathā cakkhusannissitam viññāṇam passati, na yaṃ kiñci. Tañca kenaci kuṭṭādinā antarite na uppajjati, yattha ālokassa vibandho. Yattha pana na vibandho phalikaḡabbhapāṭalādiḡe, tattha antaritepi uppajjateva. Evaṃ viññāṇādhiṭṭhitam cakkhu passati, na yaṃ kiñcīti viññāṇādhiṭṭhitam cakkhum sandhāyetam vuttam “**cakkhunā rūpaṃ disvā**”ti.

Dvārārammaṇasaṅghaṭṭeti dvārassa ārammaṇena saṅghaṭṭe sati, cakkhussa rūpārammaṇe āpāthagateti adhippāyo. **Pasādavatthukena cittenā**ti cakkhupasādavatthukena tannissāya pavattena viññāṇena, yaṃ “cakkhuviññāṇam”ti vuccati. **Passatī**ti oloketi. Cakkhupasādasannissaye hi viññāṇe ālokānuggahitam rūpārammaṇam sannissayaguṇena obhāsente taṃsamaṅgipuggalo “rūpaṃ passatī”ti vuccati. Obhāsanañcetta ārammaṇassa yathāsabhāvato vibhāvanam, yaṃ “paccakkhato gahaṇam”ti vuccati. Usunā lakkhassa vedhe sijjhante tassa sambhārabhūtena dhananā vijjhatīti vacanam viya viññāṇena rūpadassane sijjhante cakkhunā rūpaṃ passatīti **īdisī sasambhārakathā nāmesā hoti**. Sasambhārā kathā **sasambhārakathā**, dassanassa kāraṇasahitāti attho. Sasambhārassa vā dassanassa kathā **sasambhārakathā**. **Tasmā**ti yasmā kevalena cakkhunā, kevalena vā viññāṇena rūpadassanam natthi, tasmā.

Itthipurisanimittam vāti ettha itthisantānanissitarūpamukhena gayhamānam saṅṭhānam thanamaṃsāvisadatā nimmassumukhatā kesabandhanavatthaggahaṇam avisadaṭṭhānagamanādi ca sabbam “itthī”ti sañjānanassa kāraṇabhāvato **itthinimittam**. Vuttavipariyāyato **purisanimittam** veditabam. **Subhanimittādikam vā**ti ettha rūguppattihetubhūto iṭṭhākāro **subhanimittam**. **Ādi**-saddena

paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho. So pana dosuppatti-ādihetubhūto anīṭṭhādi-ākāro veditabbo. Kāmañcetta pāḷiyaṃ abhiijhādomanassāva sarūpato āgatā, upekkhānimittassāpi pana saṅgaho icchitabbo, asamapekkhanena uppajjanakamohassāpi asaṃvarabhāvato. Tathā hi vakkhati “muṭṭhasaccaṃ vā aññāṇaṃ vā”ti. **Upekkhānimittanti** cettha aññāṇupekkhāya vatthubhūtaṃ ārammaṇaṃ, tañcassa asamapekkhanavasena veditabbaṃ. Evaṃ saṅkhepato rāgadosamohānaṃ kāraṇaṃ “subhanimittādikaṃ”ti vuttaṃ. Tenāha **“kilesavatthubhūtaṃ nimittan”**ti. **Diṭṭhamatteyeva saṇṭhātī**ti “diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī”ti¹ sutte vuttanayena vaṇṇāyatane cakkhuviññāṇena, vīthicittehi ca gahitamatteyeva tiṭṭhati, na tato paraṃ kiñci² subhādi-ākāraṃ parikappeti. **Pākaṭabhāvakaraṇatoti** paribyaṭṭabhāvakaraṇato vibhūtabhāvakaraṇato. Visabhāgavatthuno hi hatthādi-avayavesu subhādito parikappentassa aparāparaṃ tattha uppajjamānā kilesā paribyaṭṭā hontīti te tesaṃ **anubyañjanā** nāma. Te pana yasmā tathā tathā sanniviṭṭhānaṃ bhūtopādāyarūpānaṃ sannivesākāro. Na hi taṃ muñcitvā paramatthato hatthādi nāma koci atthi. Tasmā vuttaṃ **“hatthapāda pa. Ākāraṃ na gaṇhātī”**ti. Kiṃ pana gaṇhātīti āha **“yaṃ tattha bhūtaṃ, tadeva gaṇhātī”**ti. Yaṃ tasmīṃ sarīre vijjamānaṃ kesalomādi bhūtopādāyamattaṃ vā, tadeva yāthāvato gaṇhātī. Tattha asubhākāragahaṇassa nidassanaṃ dassento **“cetiyaṭṭabbatavāsī”**ti-ādinaṃ mahātissattheraṃ vattum āhari.

Tattha **sumaṇḍitapasādhitā**ti suṭṭhu maṇḍitā pasādhitā ca. Ābharaṇādīhi āhārimahi maṇḍanaṃ. Sarīrassa ucchādanādivasena paṭisaṅkharāṇaṃ pasādhananti vadanti, ābharaṇehi, pana vattālaṅkāradīhi ca alaṅkāraṇaṃ pasādhanam. Ūnaṭṭhānapūraṇaṃ maṇḍanaṃ. **Vipallatthacittā**ti rāgavasena viparītacittā. **Olokontoti** thero kammaṭṭhānamanasikāreneva gacchanto saddakaṇṭakattā pubbabhāgamanasikārassa hasitasaddānusārena “kimetan”ti olokonto. **Asubhasaññanti** atṭhikasaññaṃ. Atṭhikakammaṭṭhānaṃ hi thero tadā pariharati. **Arahattaṃ pāpuṇī**ti

1. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

2. Yaṃ kiñci (Syā)

thero kira tassā hasantiyā dantaṭṭhidassaneneva pubbabhāgabhāvanāya subhāvitattā paṭibhāganimittam, sātisayañca upacārajjhānam labhitvā yathāṭṭhitova tattha paṭhamajjhānam adhigantvā tam pādakam katvā vipassanam vadḍhetvā maggaparamparāya āsavakkhayam pāpuṇi.

Pubbasaññam anussarīti pubbakam yathāraddham kālena kālam anuyuñjyamānam aṭṭhikakammaṭṭhānam anussari samannāhari.

Anumagganti anupatham tassā padānupadam. Therassa kira bhāvanāya paguṇabhāvato dantaṭṭhidassaneneva tassā sakalasarīram aṭṭhikasāṅghātabhāvena upaṭṭhāsi. Na tam “itthi”ti vā “puriso”ti vā sañjāni. Tenāha “**nābhijānāmi -pa- mahāpathe**”ti.

“Yassa cakkhundriyāsaṁvarassa hetū”ti vatvā puna “tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāyā”ti vuttam, na saṁvarassāti. Yadidaṁ yaṁ cakkhundriyāsaṁvarassa hetu abhijjhādi-anvāssavanam dassitam, tam saṁvutacakkhundriyasseva hetu pavattam dassitanti katvā vuttam. Cakkhudvārikassa hi abhijjhādi-anvāssavanassa haṁdvārikaviññāṇassa viya cakkhundriyam padhānakāraṇam¹. Cakkhundriyassa saṁvutatte sati te anvāssavantīti saṁvariyaṁ mānacakkhundriyahetuko so saṁvaro tathā vuttoti. Yatvādhikaraṇanti hi yassa cakkhundriyassa kāraṇāti² attho. Kīdisassa ca kāraṇāti? Saṁvutassa kiñca saṁvutam? Yassa cakkhundriyāsaṁvarassa hetu abhijjhādayo anvāssavanti, **tassa saṁvarāyāti** ayamettha yojanā.

Javanakkhaṇe pana sace dussīyam vāti-ādi puna avacanattham idheva sabbam vuttanti chasu dvāresu yathāsambhavam veditabbam. Na hi pañcadvāre kāyavacīduccaritasāṅkhātām dussīyam atthi, tasmā dussīyāsaṁvaro manodvāravasena, sesāsaṁvaro chadvāravasena yojetabbo. Muṭṭhasaccādīnam hi satipaṭipakkhākusaladhammādhivāto siyā pañcadvāre uppatti, na tveva kāyikavācasikavītikkamabhūtassa dussīyassa tattha uppatti, pañcadvārikajavanānam aviññattijanakkattā. Dussīyādayo cettha pañca saṁvarā sīlasaṁvarādīnam pañcannam saṁvarānam paṭipakkhabhāvena vuttā. **Tasmim satīti** tasmim saṁvare sati.

1. Cakkhundriyam kāraṇam (Sī, Syā)

2. Yassa kāraṇāti (Ka)

Yathā kinti yena pakārena javane uppajjamāno asaṁvaro “cakkhundriye asaṁvaro”ti vuccati, taṁ nidassanaṁ kinti attho. **Yathāti-** ādinā nagaradvāre asaṁvare sati taṁ sambandhānaṁ gharāḍīnaṁ asaṁvutatā viya javane asaṁvare sati taṁ sambandhānaṁ dvārāḍīnaṁ asaṁvutatāti evaṁ aññāsaṁvare aññāsaṁvutatā sāmāññameva nidasseti, na pubbāparasāmāññaṁ, antobahisāmāññaṁ vā. Sati vā dvārabhavaṅgādike puna uppajjamānaṁ javanaṁ bāhiraṁ viya katvā nagaradvārasamānaṁ vuttaṁ, itarañca antonagare gharāḍisamānaṁ¹. Paccayabhāvena hi purimanipphannaṁ javanakāle asantampi bhavaṅgādi cakkhādi viya phalanipphattiyaṁ santaṁyeva nāma hoti. Na hi dharamānaṁyeva “santan”ti vuccati. “Bāhiraṁ viya katvā”ti ca paramatthato javanassa bāhirabhāve, iterassa ca abbhantarabhāve asatipi “pabhassaramidaṁ bhikkhave cittaṁ, tañca kho āgantukehi upakkiliṭṭhan”ti-ādi² vacanato āgantukabhūtassa kadāci kadāci uppajjamānassa javanassa bāhirabhāve tabbidhurasabhāvassa itarassa abbhantarabhāvo ekena³ pariyāyena hotīti katvā vuttaṁ. Javane vā asaṁvare uppanne tato paraṁ dvārabhavaṅgāḍīnaṁ asaṁvarahetubhāvāpattito. Asaṁvarassa hi uppattiya dvārabhavaṅgāḍīnaṁ tassa hetubhāvo paññāyatīti. Nagaradvārasadisena javanena pavisitvā dussīlyādicorānaṁ dvārabhavaṅgāḍīsu musanaṁ kusalaḥḥaṇḍavināsaṁ kathitaṁ. Yasmiṁ hi dvāre asaṁvaro uppajjati, so tattha dvārāḍīnaṁ saṁvarūpanissayabhāvaṁ upacchindantoyeva pavattatīti. Dvārabhavaṅgāḍīnaṁ javanena saha sambandho ekasantatipariyāpannato daṭṭhabbo.

Ettha ca cakkhudvāre rūpārammaṇe āpāthagate niyamitādivasena kusalākusalajavane sattakkhattuṁ uppajjitvā bhavaṅgaṁ otiṇṇe tadanurūpameva manodvārikajavane tasmiṁyevārammaṇe sattakkhattuṁyeva uppajjitvā bhavaṅgaṁ otiṇṇe puna tasmiṁyeva dvāre tadevārammaṇaṁ nissāya “itthi puriso”ti-ādinā vavatthapentaṁ pasādarajjanādivasena sattakkhattuṁ javanaṁ javati. Evaṁ pavattamānaṁ javanaṁ sandhāya “**javane dussīlyāḍīsu uppannesu tasmīṁ asaṁvare sati dvārampi aguttan**”ti-ādi vuttaṁ.

Tasmīṁ pana javane. **Sīlāḍīsūti** sīlasaṁvara satisaṁvara ñāṇasaṁvara khantisāṁvara vīriyasaṁvaresu **uppannesu**. Yathā hi pageva sati-ārakkhaṁ

1. Antonagarasamānaṁ (Sī, Syā)

2. Aṁ 1. 9 piṭṭhe.

3. Etena (Sī, Syā)

anupaṭṭhapentassa dussīlyādīnaṃ uppatti, evaṃ pageva sati-ārakkhaṃ upaṭṭhapentassa sīlādīnaṃ uppatti veditabbā. Saddādīsipi yathārahaṃ nimittānubyañjanāni veditabbāni. Sotaviññāṇena hi saddaṃ sutvā “itthisaddo”ti vā “purisasaddo”ti vā itṭhāniṭṭhādikaṃ vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ na gaṇhāti, sutamatte eva saṇṭhāti. Yo ca gītasaddādikassa kilesānaṃ anu anu byañjanato “anubyañjanan”ti laddhavohāro mandatārādivasena vavatthito chajjādibhedabhinno ākāro, tampi na gaṇhātīti. Evaṃ gandhādīsipi yathārahaṃ vattabbaṃ. Manodvāre pana sāvajjanabhavaṅgaṃ manodvāraṃ tasmiṃ dvāre dhammārammaṇe āpāthagate taṃ javanamanasāva viññāya vijānitvāti-ādinā yojetabbaṃ. Kilesa anubandho etassāti kilesānubandho, so eva nimittādigāho, tato parivajjanalakkhaṇaṃ **kilesānubandhanimittādigāhaparivajjanalakkhaṇaṃ**. **Ādi**-saddena anubyañjanaṃ saṅgaṇhāti.

16. **Vutteti** idheva uddesavasena pubbe vutte. Tathā hi “ājīva hetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ”ti paduddhāraṃ katvā tāni pālivaseneva dassetuṃ “**yāni tāni**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha yāni tāni evaṃ paññattāni cha sikkhāpadānīti sambandho. **Ājīvahetūti** jīvikanimittaṃ, “evāhaṃ paccayehi akilamanto jīvissāmi”ti adhippāyena¹. **Ājīvakāraṇāti** tasseva vevacanaṃ. **Pāpicchoti** pāpikāya asantaḡuṇasambhāvanicchāya samannāgato. **Ichhāpakatoti** icchāya apakato upadduto, abhibhūto vā. **Asantanti** avijjamānaṃ. **Abhūtanti** anuppannaṃ. Anuppannattā hi tassa taṃ asantanti purimassa pacchimaṃ kāraṇavacanaṃ. **Uttarimanussadhammanti** uttarimanussānaṃ ukkaṭṭhapurisānaṃ dhammaṃ, manussadhammato vā uttari² ukkaṭṭhaṃ. **Ullapatīti** uggatāyuko lapati. Sīlaṃ hi bhikkhuno āyu, taṃ tassa tathālapanasamakārameva vigacchati. Tenāha “**āpatti pārājikassā**”ti pārājikasāṅkhātā āpatti assa, pārājikasāññitassa vā vītikkamassa āpajjanaṃ ullapananti attho. **Sañcarittaṃ samāpajjatīti** sañcaraṇabhāvaṃ āpajjati, itthiyā vā purisamatim, purisassa vā itthimatim ārocetiki adhippāyo. “Imesaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vītikkamassa vasenā”ti sambandho heṭṭhā dassito eva.

1. Adhippāyo (Syā)

2. Uttariṃ (Syā)

Kuhanāti-ādisūti heṭṭhā uddiṭṭhapāliyaṃ paduddhāro. **Ayaṃ pālīti** ayaṃ **vibhaṅge**¹ āgatā niddesapāli.

17. Cīvarādipaccayā labbhantī lābhā. Te eva sakkaccaṃ ādaravasena diyyamānā sakkāro. Patthaṭayasatā ittisaddo. Taṃ **lābhaṇca sakkāraṇca kittisaddaṇca. Sannissitassāti** ettha taṇhānissayo adhippetoti āha “**patthayantassā**”ti. **Asantaguṇadīpanakāmassāti** asante attani avijjamāne saddhādiguṇe sambhāvetukāmassa. Asantaguṇasambhāvanatālakkhaṇā, paṭiggahaṇe ca amattaññūtālakkhaṇā hi pāpicchatā. **Ichchāya apakatassāti** pāpikāya icchāya sammā-ājīvato apeto katoti apakato. Tathābhūto ca ājīvūpaddavena upaddutoti katvā āha “**upaddutassāti attho**”ti.

Kuhanameva paccayuppādanassa vatthūti **kuhanavattthu. Tividhampetaṃ** tattha āgataṃ tassa nissayabhūtāya imāha pāliyaṃ **dassetunti** evamattho daṭṭhabbo. **Tadatthikashevāti** tehi cīvarādīhi atthikasseva. **Paṭikkhipanenāti** cīvarādīnaṃ paṭikkhipanahetu. **Assāti** bhaveyya. **Paṭiggahaṇena cāti ca-saddena** pubbe vuttaṃ paṭikkhipanaṃ samuccinoti.

Bhiyyokamyatanti bahukāmataṃ. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ, tasmā “dhāreyyā”ti ettha yadetaṃ saṅghāṭiṃ katvā dhāraṇaṃ, etaṃ samaṇassa sārūpanti yojanā. **Pāpaṇikānīti** āpaṇato chaḍḍitāni. **Nantakānīti** antarahitāni coḷakhaṇḍāni. **Uccinitvāti** uñcha nena cinitvā saṅgahetvā. **Uñchācariyāyāti** ñañchācariyāya laddhena. Gilānassa paccayabhūtā bhesajjasāṅkhātā jīvitaparikkhārā **gilānapaccayabhesajjaparikkhārā. Pūtimuttanti** purāṇassa, apurāṇassa ca sabbassa gomuttasetaṃ nāmaṃ. **Pūtimuttenāti** pūtibhāvena muttena parehi chaḍḍitena, pūtibhūtena vā gomuttena. **Dhutavādoti** paresampi dhutaguṇavādī. **Sammukhībhāvāti** sammukhato vijjamānattā, labbhamānatāyāti attho.

Attānaṃ uttarimanussadhammādhigamassa sāmante katvā jappanaṃ **sāmantajappanaṃ. Mahesakkhoti** mahānubhāvo, uttarimanussadhammādhigamenāti adhippāyo. “Mitto”ti sāmāññato vatvā puna taṃ viseseti “sandiṭṭho

1. Abhi 2. 365 piṭṭhe.

sambhatto”ti. Diṭṭhamatto hi mitto **sandiṭṭho**. Daḷhabhattiko **sambhatto**. **Sahāyoti** saha āyanako, sakhāti attho. Sattapadino hi “sakhā”ti vuccanti. **Vihāro** pākāraparicchinnō sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, garuḷasaṇṭhānapāsādotipi vadanti. **Pāsādo** caturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Kūḷāgāraṃ** dvīhi kaṇṇikāhi kattabbapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnampi paṭibāhanayogyo catupañcabhūmako paṭissayaviseso. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto paṭissayaviseso. **Uddaṇḍo**¹ agabbhikā ekadvārā dīghasālāti vadanti. Apare pana bhaṇanti—**vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassena chadanakasenāsanam. Tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekapassachadanakam hoti. **Pāsādo** āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanam candikaṅgaṇayuttam. **Guhā** kevalā pabbataguhā. **Leṇam** dvārabaddham. **Kūḷāgāraṃ** yo koci kaṇṇikābaddhapāsādo. **Aṭṭo** bahalabhittigeham. Yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanam hoti. Aṭṭalakākārena karīyatītipi vadanti. **Mālo** vaṭṭākārena katasenāsanam. **Uddaṇḍo** eko paṭissayaviseso. Yo “bhaṇḍasālā, udositan”tipi vuccati. **Upaṭṭhānasālā** sannipatanatṭhānam.

Kucchitarajabhūtāya pāpicchatāya niratthakam
kāyavacīvipphandaniggaṇhanam korajam, tam etassa atthīti korajiko,
kohaṇṇena saṃyatakāyo², ativiya, abhiṇham vā korajiko **korajikakorajiko**.
Atiparisankitoti keci. Ativiya kuho **kuhakakuhako**, sātissayavimhāpakoti
attho. Ativiya lapo lapanako **lapakalapako**. **Mukhasambhāvīkoti**
korajikakorajikādibhāvena pavattavacanehi attano mukhamattena aññehi
sambhāviko. So evarūpo evarūpatāya eva attānam param viya katvā “**ayam**
samaṇo”ti-ādīni katheti. **Gambhīranti**-ādi tassā kathāya
uttarimanussadhammapaṭibaddhatāya vuttam.

Sambhāvanādhīppāyakatenāti “katham nu kho maṃ jano ‘ariyo’ti vā
‘visesalābhī’ti vā sambhāveyyā”ti iminā adhippāyena katena. **Gamanam**
saṇṭhapetīti visesalābhīnam gamanam viya attano gamanam sakkaccam

1. Uṭṭaṇḍo (Syā)

2. Saṃyatakāro (Syā, Ka)

ṭhapeti, sato sampajānava gacchanto viya hoti. **Paṇidhāyāti** “arahāti maṃ jānantū”ti cittaṃ saṇṭhapetvā, patthetvā vā. **Samāhito viyāti** jhānasamādhinā samāhito viya. **Āpāthakajjhāyīti** manussānaṃ āpāthaṭṭhāne samādhisamāpanno viya nisīdanto āpāthake janassa pākaṭaṭṭhāne jhāyī. **Iriyāpathasaṅkhātanti** iriyāpathasaṇṭhapanasaṅkhātāṃ.

Paccayapaṭisevanasaṅkhātenāti ayoniso uppāditānaṃ paccayānaṃ paṭisevananti evaṃ kathitena, tena vā paccayapaṭisevanena saṅkhātabbena kathitabbena. Aññaṃ viya katvā attano samīpe bhaṇanaṃ **sāmantajappitaṃ**, ā-kārassa rassattaṃ katvā **“aṭṭhapanā”**ti vuttaṃ. Kuhanāṃ kuho tassa ayanā pavatti **kuhāyanā**, kuhassa vā puggalassa ayanā gati kiriya **kuhāyanā**. Kuheti, kuhena vā itoti **kuhito** kuhako.

Putṭhassāti “ko tisso, ko rājapūjito”ti putṭhassa. **Uddhaṃ katvāti** ukkhipitvā vibhavasampatti-ādinā paggahetvā.

Unnahanāti uddhaṃ uddhaṃ bandhanā paliveṭhanā. Dve kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ pavisitvā āsanāsālāya nisīditvā ekaṃ kumārikaṃ pakkosiṃsu. Tāya āgatāya tatreko ekaṃ pucchi “ayaṃ bhante kassa kumārikā”ti. “Amhākaṃ upaṭṭhāyikāya telakandarikāya dhītā, imissā mātā mayi gehaṃ gate sappiṃ dadamānā ghaṭeneva deti. Ayampi mātā viya ghaṭena deti”ti ukkācesi¹. Imaṃ sandhāya vuttaṃ **“telakandarikavatthu cettha vattabban”**ti.

Dhammānurūpā vāti mattāvacanānurūpaṃ vā. Mattāvacanaṃ hi “dhammo”ti vuccati. Yathāha “subhāsitaṃ uttamamāhu santo, dhammaṃ bhaṇe nāddhammaṃ taṃ dutiyan”ti². Tena bahuṃ vippalapanamāha, saccato vā añña subhāsita vācā “dhammo”ti veditabbo. Muggasūpasadisakammo puggalo muggasūpyo. Tenāha **“ayaṃ puggalo muggasūpyoti vuccatī”**ti. Paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭyaṃ, tadeva **pāribhaḍyatā**.

Nimittena caranto, jīvanto vā nimittako, tassa bhāvo **nemittikatā**. Attano icchāya pakāsaṇaṃ **obhāso**. Ko pana

1. Abhi-Ṭṭha 2. 464 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 190; Khu 1. 344 piṭṭhesu.

soti? “Ajja bhikkhūnaṃ paccayā dullabhā jātā”ti-ādikaṃ
paccayapaṭisaṃyuttakathā. Icchitavattussa samīpe kathanam **sāmantajappā.**

Akkosanabhayenāpi dadeyyāti **dasahi akkosavattūhi akkosanaṃ.** Tathā **vambhanā**dayo. **Upekkhanā** upāsakānaṃ dāyakādibhāvato bahi chaḍḍanā. **Khipanā**ti khepavacanam. Tam pana avahasitvā vacanam hotīti āha “**uppaṇḍanā**”ti. **Pāpanā**ti adāyakattassa, avaṇṇassa vā patiṭṭhāpanam. Paresam piṭṭhimaṃsakhādanasīlo parapiṭṭhimaṃsiko, tassa bhāvo **parapiṭṭhimaṃsikatā.** **Abbhaṅanti** abbhaṅjanam. **Nipisitvā gandhamaggaṇā viyāti** anippisite alabbhamānassa gandhassa nipisane lābho viya paraguṇe anippisite alabbhamānānaṃ paccayānaṃ nipisanena lābho daṭṭhabboti.

Nikattum appena lābhena bahukam vañcetvā gahetum icchanam nijigīsanam, tassa bhāvo **nijigīsanatā.** Tasseva icchanassa pavatti-ākāro, taṃsahajātam vā gavesanakammaṃ.

Aṅanti hatthapādādi-aṅgāni uddissa pavattam vijjam. **Nimittanti** nimittasattham. **Uppātanti** ukkāpātadisāḍāha bhūmicālādi-uppātapaṭibaddhavijjam. **Supinanti** supinasattham. **Lakkhaṇanti** itthipurisānaṃ lakkhaṇajānanasattham. **Mūsikacchinnanti** vatthādīnaṃ asukabhāge mūsikacchede sati idam nāma phalam hotīti jānanakasattham. Palāsaggi-ādīsu iminā nāma agginā hute idam nāma hotīti aggivasena homavidhānaṃ **aggihomaṃ.** Iminā nayena **dabbihomaṃ** veditabbaṃ. **Ādi-**saddena thusahomādīnaṃ, aññesaṇca sutte āgatānaṃ micchājīvānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Vīriyasāadhanattā ājīvapārisuddhisīlassa “paccayapariyesanavāyāmo”ti vuttam. Tassa **pārisuddhi** anavajjabhāvo, yena dhammena samena paccaya lābho hoti. Na hi alaso ñāyena paccaye pariyesitum sakkotīti.

Paccayasannissitasīlavaṇṇanā

18. **Paṭisaṅkhāti** ayaṃ “sayam abhiññā”ti-ādīsu¹ viya yakāralopena niddeso. **Yonisoti** cettha upāyattho yonisosaddoti dassento āha “**upāyena pathenā**”ti. “**Paṭisaṅkhāya**

ñatvā”ti vatvā tayidaṃ paṭisaṅkhānaṃ paccavekkhaṇanti dassetuṃ **“paccavekkhitvāti attho”**ti-ādi vuttaṃ. Yathā hi **paccavekkhitvāti** sītaṭṭhāṭṭhādikaṃ taṃ taṃ payojanaṃ pati pati avekkhitvā, ñāṇena passitvāti attho, evaṃ **paṭisaṅkhāyāti** tadeva payojanaṃ pati pati saṅkhāya, jānitvāti attho. Ñāṇapariyāyo hi idha saṅkhā-saddoti. Ettha ca **“paṭisaṅkhā yoniso”**ti-ādi kāmaṃ paccayaparibhogakālena vuccati, dhātuvasena, pana paṭikūlavasena vā paccavekkhaṇāya paccayasannissitasīlaṃ sujjaṭṭhāti apare. Bhijjaṭṭhāti keci. Eke pana paṭhamāṃ eva pariyattanti vadanti, vīmaṃsitabbāṃ. **“Cīvaran”**ti ekavacanaṃ ekattamattaṃ vācakanti adhippāyena **“antaravāsakādīsu yaṃ kiñcī”**ti vuttaṃ, jātisaddatāya pana tassa pāḷiyaṃ ekavacanaṃ yattakāni cīvarāni yoginā pariharitabbāni, tesāṃ sabbesaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti sakkā viññātuṃ, **yaṃ kiñcīti** vā anavasesapariyādānametaṃ, na aniyamavacanaṃ¹. **“Nivāseti vā pārupati vā”**ti vikappanaṃ pana paṭisevanapariyāyassa paribhogassa vibhāgadassananti taṃ paññāpetvā sayana nisīdana cīvarakuṭikaraṇādivasenāpi paribhogassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Payojanānaṃ mariyādā payojanāvadhi, tassa paricchindanavasena yo niyamo, tassa vacanaṃ **payojanā -pa- vacanaṃ**. Idāni taṃ niyamaṃ vivaritvā dassetuṃ **“ettakameva hī”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha avadhāraṇena līlāvibhūsāvilambanānaṭṭambaraḍivasaṇa vatthaparibhogaṃ nisedheti. Tenāha **“na ito bhiyyo”**ti. Līlāvasena hi ekacce sattā vatthāni paridahanti ceva upasaṃviyanti ca². Yathā taṃ yobbane ṭhitā nāgarikamanussā. Ekacce vibhūsanavasena, yathā taṃ rūpūpajīvinī-ādayo. Vilambanavasena vilambakā. Naṭṭammaravasena bhojādayo. **Ajjhattadhātukkhobho** sītarogādi-uppāḍako. **Utupariṇāmanavasena**ti utuno parivattanavasena visabhāgasīta-utusamuṭṭhānena. **Vā**-saddena hemantādīsu himapātādivasena pavattassa saṅgaho daṭṭhabbo, na uppādeti sītanti adhippāyo. Yadatthaṃ pana taṃ vinodanaṃ, taṃ matthakappatthaṃ dassetuṃ **“sītabbhāhate”**ti-ādi vuttaṃ. **Sabbatthāti** **“uṇhassa paṭighātāyā”**ti-ādīsu sabbesu sesapayojanesu. Yadi pi sūriyasantāpopi uṇhova, tassa pana ātapaggahaṇena gahitattā

1. Aniyamavacanaṃ (Syā, Ka)

2. Upasañciyanti ca, (Syā), upasaṃvaranti ca upaseviyanti ca (Ka)

“aggisantāpassā”ti vuttaṃ. Ekacco dāvaggisantāpo kāyaṃ cīvarena paṭicchādetvā sakkā vinodetunti āha “**tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo**”ti. **Daṃsā**ti piṅgalamakkhikā. Te pana yasmā daṃsanasilā, tasmā vuttaṃ “**daṃsanamakkhikā**”ti. **Sappādayoti** sappasatapadi-unṇanābhisarabūvicchikādayo. **Phuṭṭhasamphassoti** phuṭṭhavisamāha. Tividhā hi sappā daṭṭhavisā phuṭṭhavisā diṭṭhavisā. Tesu purimakā dve eva gahitā. Satapadi-ādīnampi tādisānaṃ saṅgaṇhanattham. **Niyatapayojanaṃ** ekantikaṃ, sabbakālikaṃ payojanaṃ. **Hirī kuppāti** nillajjatā saṇṭhāti. Tenāha “**vinassati**”ti. Kūpāvataṇaṃ¹ vā paṭicchādanaṃ arahatīti kopinaṃ. Hiriyitabbaṭṭhena hirī ca taṃ kopinañcāti **hirikopinanti** evamettha attho daṭṭhabbo. **Tassa cāti ca**-saddo pubbe vuttapayojanānaṃ sampiṇḍanattho.

Yaṃ kiñci āhāraṇti khādanīyabhojanīyādibhedam yaṃ kiñci āharitabbavatthum. Piṇḍāya bhikkhāya ulatīti piṇḍolo, tassa kammaṃ piṇḍolyam. Tena **piṇḍolyena** bhikkhācariyāya. **Patitattāti** pakkhipitattā. **Piṇḍapāto** patte pakkhittabhikkhāhāro. **Piṇḍānaṃ vā pātoti** ghare ghare laddhabhikkhānaṃ sannipāto. “Natthi davā”ti-ādīsu² sahasā kiriyāpi “davā”ti vuccati, tato visesanattham “**davattham, kīḷanimitanti vuttaṃ hoti**”ti āha. **Muṭṭhikamallā** muṭṭhiyuddhayujjhanakā. **Ādi**-saddena nibuddhayujjhanakādīnaṃ gahaṇam. **Balamadanimitanti** balaṃ nissāya uppajjanakamado balamado. Taṃ nimittam, balassa uppādanatthanti attho. **Porisamadanimitanti** porisamado vuccati purisamāno “aham puriso”ti uppajjanakamāno. Asaddhammasevanāsamatthataṃ nissāya pavatto māno, rāgo eva vā porisamadoti keci. Taṃ nimittam. **Antepurikā** rājorodhā. Sabbesaṃ sannivesayogyatāya **vesiyo** rūpūpajjiniyo. **Maṇḍanaṃ** nāma idhāvayavapāripūrīti āha “**aṅgapaccaṅgānaṃ pīṇabhāvanimitta**”ti, paribrūhanahetūti attho. **Naṭā** nāma raṅganaṭā. **Naccakā** laṅghakādayo. **Vibhūsaṇam** sobhāsamuppādananti āha “**pasannacchavivaṇṇatānimittan**”ti.

Etaṃ padaṃ. Mohūpanissa yappahānatthanti mohassa upanissayatāpahānāya. Davā hi mohena hoti, mohaṅca vaḍḍhetīti tassā vajjanena mohassa anupanissayakā. **Dosūpanissayappahānatthanti** idaṃ balamadassa,

1. Kupāpadhāraṇam (Ka)

2. Di-Ṭṭha 3. 176 piṭṭhe.

purisamadassa ca dosahetuno vasena vuttaṃ, itarassa pana vasena “rāgūpanissayappahānatthan”ti vattabbaṃ. Maṇḍanavibhūsanapaṭikkhepo siyā mohūpanissayappahānāyapi, rāgūpanissayatāya pana ujupaṭipakkhoti vuttaṃ “rāgūpanissayappahānatthan”ti. Yadi ekaccassa davamade ārabha parassa paṭighasaṃyojanādīnaṃ uppatti hotiyeva manopadosikadevādīnaṃ viya, attano pana davamade ārabha yesaṃ savisesaṃ rāgamohamānādayo pāpadhammā uppajjanti. Te sandhāya **“attano saṃyojanuppatti paṭisedhanatthan”**ti vatvā maṇḍanavibhūsanāni paṭicca asavisesaṃ parassapi rāgamohādayo pavattantīti **“parassapi saṃyojanuppatti paṭisedhanatthan”**ti vuttaṃ. **Ayoniso paṭipattiyā**ti ettha kāmasukhallikānuyogaṃ muñcitvā sabbāpi micchāpaṭipatti ayoniso paṭipatti. Purimehi dvīhi padehi ayoniso paṭipattiyā, pacchimehi dvīhi kāmasukhallikānuyogassa pahānaṃ vuttanti vadanti. **“Catūhipi cetehi”**ti pana vacanato sabbehi ubhinnampi pahānaṃ vuttanti veditabbaṃ. Kāmakīlāpi davantogadhā¹ hotiyeva, purisamadopi kāmasukhallikānuyogassa hetuyevāti.

Cātumahābhūtikassāti catumahābhūte sannissitassa. **Rūpakāyassā**ti catusantatirūpasamūhassa. **Ṭhitiyā**ti ṭhitattaṃ. Sā panassa ṭhiti pabandhavasena icchitāti āha **“pabandhaṭṭhitatthan”**ti. **Pavattiyā**ti jīvitindriyappavattiyā. Tathā hi jīvitindriyaṃ “yāpanā vattanā”ti² ca niddiṭṭhaṃ. Tassā ca avicchedo āhārūpayogena hoti. Kāyassa cirataraṃ yāva āyukappo, tāva avatthānaṃ yāpanāti dassento **“cirakālaṭṭhitatthan vā”**ti-āha. Idāni vuttamevatthaṃ pākāṭataraṃ kātuṃ **“gharūpatthambhamivā”**ti-ādi vuttaṃ. Tatthāyaṃ yojanā—yathā jiṇṇagharasāmiko gharassa upatthambhanaṃ karoti tassa apatanatthaṃ, yathā ca sākaṭiko akkhabbhañjanaṃ karoti tassa sampavattanatthaṃ evamesa yogī kāyassa ṭhitatthaṃ, yāpanatthaṃca piṇḍapātaṃ paṭisevati paribhuñjatīti. Etena ṭhiti nāma apatanaṃ yāpanā pavattīti dasseti. **Na davamadamaṇḍanavibhūsanatthanti** idam “yāva devā”ti avadhāraṇena nivattitattadassanaṃ. Tiṭṭhanti upādinnaḍhammā etāyāti **ṭhiti**, āyūti āha **“ṭhitīti jīvitindriyassetam adhivacanan”**ti. Tathā hi tam āyu “ṭhiti”ti niddiṭṭhaṃ, **ṭhitiyā yāpanāyāti**

1. Tadantogadhā (Ka)

2. Abhi 1. 20, 168 piṭṭhesu.

kāyassa ṭhitihetutāya “ṭhiti”ti laddhavohārassa jīvitindriyassa pavattanatthanti attho. Tenāha “**jīvitindriyapavattāpanatthan**”ti. **Ābādhatthenā**ti vibādhanatthena, rogaṭthena vā. Jighacchāparamā hi rogā. **Upamatthanti** vūpasamattham. **Vaṇālepanamiva** vaṇiko. Uṇhasītādīsu abhibhavantesu tappaṭikāraṃ sītuṇhaṃ viya paṭisevatīti sambandho. Maggabrahmacariyaṃ ṭhapetvā sikkhattayasaṅgaḥā sāsanaṇvacaritabbā anusāsani sāsanaḥbrahmacariyanti āha “**sakalasāsanaḥbrahmacariyassa ca maggabrahmacariyassa cā**”ti. **Anuggahaṇatthanti** anu anu gaṇhanattham sampādanattham. **Kāyabalaṃ nissāyā**ti yathāsamaṇraddham guṇavisesapāripūrihetubhūtaṃ kāyabalamattam nissāya. Tenāha “**sikkhattayānuyogavasenā**”ti-ādi. Kantāranittharaṇatthikā jāyampatikā, **nadīsamuddanittharaṇatthikā** ca puttamaṃsādīni yathā agiddhā amucchitā kevalaṃ taṃ taṃ atthasiddhimeva avekkhantā paṭisevanti tehi vinā asijjhanato evamayampi kevalaṃ bhavakantāranittharaṇatthiko agiddho amucchito tena vinā asijjhanato piṇḍapātaṃ paṭisevatīti upamaṃsaṃsandanaṃ.

Itīti pakāratthe nipātapadaṃ. Tena paṭiseviyamānassa piṇḍapātassa paṭisevanākāro gayhatīti āha “**evaṃ iminā piṇḍapātapāṭisevanenā**”ti. **Purāṇanti** bhojanato purimakālikattā purātaṇaṃ. **Paṭihaṅkhāmīti** paṭihanissāmi. **Navaṇca vedanaṃ na uppādessāmīti** paṭisevatīti yojanā. Kīdisaṃ, kathaṇcāti āha “**aparimita -pa- aññataro viyā**”ti. Aparimitaṃ aparimāṇaṃ bhojanaṃ paccayo etissāti aparimitabhojanapaccayā, taṃ **aparimitabhojanapaccayaṃ** attano gahaṇītejapamāṇato atikkantapamāṇabhojanahetukanti attho. Yo bahuṃ bhuñjitvā attano dhammatāya uṭṭhātuṃ asakkonto “āhara hatthan”ti vadati, ayaṃ **āharahatthako**. Yo bhuñjitvā accuddhumātakucchitāya uṭṭhitopi sāṭakaṃ nivāsetuṃ na sakkoti, ayaṃ **alaṃsāṭako**. Yo bhuñjitvā uṭṭhātuṃ asakkonto tattheva parivattati, ayaṃ **tatravaṭṭako**. Yo yathā kākehi āmasituṃ sakkā, evaṃ yāva mukhadvāraṃ āhāreti, ayaṃ **kākamāsako**. Yo bhuñjitvā mukhe sandhāretuṃ asakkonto tattheva vamaṃti, ayaṃ **bhuttavamitako**. Etesaṃ aññataro viya. Atha vā **purāṇavedanā** nāma abhuttaṇpaccayā uppajjanakavedanā. Taṃ

“paṭihanissāmī”ti paṭisevati. **Navavedanā** nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā. Taṃ “na uppādessāmī”ti paṭisevati. Atha vā **navavedanā** nāma abhuttapaccayena uppajjanakavedanā, tassā anuppannāya anuppajjanatthameva paṭisevati. Abhuttapaccayā uppajjanakāti cetarū khuddāya visesanaṃ. Yassā appavatti bhojanena kātabbā, tassā dassanattham. Abhuttapaccayena bhuttapaccayena ca uppajjanakānuppajjanakavedanāsu purimā yathāpavattā jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhiyyopavaḍḍhanavasena uppajjati. Pacchimāpi khuddānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā pavattā. Sā hi bhuttapaccayā pubbe anuppannāva nuppajjissatīti ayametāsaṃ viseso. Vihimsānimittatā cetāsaṃ vihimśāya viseso.

Yā vedanā. **Adhunā**ti etarahi. **Asappāyāparimitabhojanaṃ nissāyā**ti asappāyā parimitassa āhārassa bhuñjanapayogaṃ āgama uppajjati attho. **Purāṇakammapaccayavasena**ti pubbe purimajātiyaṃ katattā purāṇassa kamma paccayatāvasena payogavipattiṃ āgama uppajjanārahatāya taṃ¹ vajjetvā payogasampattiyaṃ upaṭṭhāpanaṃ dukkhavedanāpaccayaghāto paṭihananañca hotīti āha “**tassā paccayaṃ vināsento taṃ purāṇaṃ vedanaṃ paṭihaṅkhāmī**”ti. **Ayuttaparibhogo** paccaye apaccavekkhitvā paribhogo. So eva katūpacitakammataṃ **kammūpacayo**. Taṃ **nissāya** paṭicca **āyatim** anāgate kāle uppajjanato yā cāyaṃ “navavedanā”ti vuccatīti yojanā. **Yuttaparibhogavasena**ti paccavekkhitvā paccayānaṃ paribhogavasena, tassā navavedanāya mūlaṃ ayuttaparibhogakammaṃ anibbattento sabbe sabbā anuppādentā. **Ettāvatā**ti “iti purāṇa”ti-ādinā vuttena padadvayena. “Vihimsūparatiyā”ti-ādinā vā padacatukkena **yuttaparibhogasaṅgaho** pabbajitānucchavikassa paccayaparibho gassa vuttattā. **Attakilamathānuyogappahānaṃ** jighacchādidukkhapaṭighātassa bhāsittā. Jhānasukhādīnaṃ paccayabhūtaṃ kāyasukhassa avissajjanato **dhammikasukhāpariccāgo** ca dīpito hoti.

Asappāyāparimitūpayogena² jīvitindriyupaccedako, iriyāpathabhañjanako vā siyā parissayo, sappāyāparimitūpayogena pana so na hoti. Tathā sati cirakālapavattisaṅkhātā sarīrassa

1. Uppajjanarahā yā, taṃ (Syā, Ka)

2. Asappāyāparimitaparibhogena (Ka)

yātrā yāpanā bhavissatīti imamattam dassetto “**parimitaparibhogena -pa-bhavissatī**”ti āha. Yo rogo sādaddho asādaddho ca¹ na hoti, so yāpyarogo, so etassa atthīti **yāpyarogī**. So hi niccakālam bhesajjam upasevati, tathā ayampīti. Yadi yātrāpi yāpanā, pubbepi “yāpanāyā”ti vuttam, ko ettha visesoti? Pubbe “yāpanāyā”ti jīvitindriyayāpanā adhippetā, idha pana catunnampi iriyāpathānam avicchedasaṅkhātā yāpanā yātrāti ayamettha viseso. Buddhapaṭikuṭṭhena micchājīvena paccayapariyesanā **ayuttapariyesanā**. Deyakadeyyadhammanam, attano ca pamāṇam ajānitvā paṭiggahaṇam, saddhādeyyavinipātanattham vā paṭiggahaṇam **ayuttapaṭiggahaṇam**, yena vā āpattim āpajjati. Apaccavekkhitvā paribhogō **ayuttaparibhogo**. Tesam parivajjanam dhammena samena paccayuppādanādivasena veditabham. Dhammena hi paccaye pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanam **anavajjatā** nāma.

Aratīti ukkaṇṭhā. Pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca anabhirati. **Tandīti** pacalāyikā niddā. **Vijambhitāti** thinamiddhābhibhavana kāyassa vijambhanā. Viññūhi garahā **viññūgarahā**. Ekacco hi anavajjamyeva sāvajjam karoti, “laddhamme”ti pamāṇādhikam bhuñjitvā tam jīrāpetum asakkonto uddhamvirecana-adhovirecanādīhi kilamati, sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijagganabhesajjapariyesanāpasutā honti. Aññe te “kim idan”ti pucchitvā “asukassa udaram uddhumātan”ti-ādīni sutvā “niccakālamesa evampakatiko attano kucchipamāṇam nāma na jānātī”ti nindanti, evam anavajjamyeva sāvajjam karoti. Evam akatvā “anavajjatā ca bhavissatī”ti paṭisevati. attano hi pakati-aggibalādim jānitvā “evam me arati-ādīnam abhāvena kāyasukhatā, agarahitabbatā ca bhavissatī”ti pamāṇayuttameva paṭisevati. Yāvatako bhojanena attho, tassa sādhanena yāvadattham udarassa paripūraṇena udarāvadehakam bhojanam **yāvadattha-udarāvadehakabhojanam**, tassa **parivajjanena**. Seyyāya sayanena laddhabbasukham seyyasukham, ubhohi

1. Sādhyo asādheyyo ca (Syā), yāpyo ayāpyo ca (Ka)

passehi samparivattanakaṃ sayantassa uppajjanasukhaṃ passasukhaṃ, middhena niddāyanena uppajjanasukhaṃ middhasukhaṃ, tesam **seyya -pasukhānaṃ pahānato** catunnaṃ iriyāpathānaṃ yogyabhāvassa paṭipādanaṃ kāyassa **catu-iriyāpathayogyabhāvapaṭipādanaṃ**, tato. Sukho iriyāpathavihāro **phāsuvihāro**. Pacchime vikappe, sabbavikappesu vā vuttaṃ phāsuvihāralakkhaṇaṃ āgmena samattheturū **“vuttampi hetan”**ti-ādi vuttaṃ. Tisupi vikappesu āhārassa ūnaparibhogavaseneva hi phāsuvihāro vuttoti.

Ettāvatāti “yātrā”ti-ādinā vuttena padattayena. “Yātrā ca me bhavissatī”ti payojanapariggahadīpanā. Yātrā hi naṃ āhārūpayogaṃ payojetīti. Dhammikasukhāpariccāgahetuko phāsuvihāro **majjhimā paṭipadā** antadvayaparivajjanato. Imasmim̐ pana ṭhāne aṭṭha aṅgāni samodhānetabbāni—“neva davāyā”ti ekaṃ aṅgaṃ, “na madāyā”ti ekaṃ, “na maṇḍanāyā”ti ekaṃ, “na vibhūsanāyā”ti ekaṃ, “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navaṇca vedanaṃ na uppādessāmī”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjatā ca phāsuvihāro cā”ti ayamettha bhojanānisaṃso. **Mahāsivatto** panāha “hetṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, uparipana aṭṭhaṅgāni samodhānetabbāni”ti. Tattha “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti ekaṃ aṅgaṃ, “yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā”ti ekaṃ, “brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi”ti ekaṃ, “navaṇca vedanaṃ na uppādessāmī”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjatā cā”ti ekaṃ. Phāsuvihāro pana bhojanānisaṃsoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhārento paṭisaṅkhā yoniso piṇḍapātaṃ paṭisevati nāma.

Yattha yatthāti bhummaniddesena **sena-saddassa** adhikaraṇatthavuttimāha. Tathā **āsana-saddassāti**. **Aḍḍhayogādīmhi**ti ādi-saddena pāsādādim̐, mañcādiṇca saṅgaṇhāti. Yattha yattha vihāre vā aḍḍhayogādīmhi vā āsatīti vihāra-aḍḍhayogādike ānetvā sambandhitabbaṃ. Idha **ādi-saddena** pīṭhasanthatādīnampi saṅgaho veditabbo. **Parisahanatṭhenāti** abhibhavanaṭṭhena, vibādhanatṭhenāti attho. **Utuyeva utuparissayoti**

sītuṇhādi-utuyeva asappāyo vuttanayena utuparissayo. Tassa utuparissayassa vinodanattam, anuppannessa anuppādanattam, uppannessa vūpasamanatthañcāti attho. Nānārammaṇato paṭisaṃharitvā kammaṭṭhānabhūte ekasmiṃ yeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanam paṭisallānam, tattha ārāmo abhirati **paṭisallānārāmo**, tadattam. Senāsanaṃ hi vivittam yogino bhāvanānukūlam suññāgārabhāvato. Tam panetaṃ atthadvayaṃ vibhāvetum “**yo sarīrābādhacittavikkhepakaro**”ti-ādi vuttam. Tattha **ekībhāvasukhatthanti** ekībhāvahetukam sukham ekībhāvasukham, tadattam. Gaṇasaṅgaṇikakilesasaṅgaṇikābhāvena uppajjanakasukham.

Yadi utuyeva utuparissayo, “utu ca sītuṇhan”ti sītuṇhapaṭighātam vatvā utuparissayavinodanam kasmā vuttanti codanam sandhāyāha “**kāmañcā**”ti-ādi. Tattha “niyataṃ utuparissayavinodanam”ti etena “sītassa paṭighātāya uṇhassa paṭighātāya”ti ettha vuttam sītuṇham aniyataṃ kadāci kadāci uppajjanakam, utuparissayo pana **sabbadābhāvī** adhippetoti dasseti. **Vuttappakāro**ti “sīlādiko, asappāyo”ti ca evaṃ vuttappakāro vivaṭaṅgaṇarukkhamulādīsu nisinnassa apariguttiyā asaṃvutadvārādītāya **pākaṭaparissayā**, asappāyarūpadassanādinā **apākaṭaparissayā** ca bhikkhussa kāyacittānam **ābādham** kareyyum. **Yattha** gutte senāsane **ābādham na karonti**. **Evaṃ jānitvāti** ubhayaparissayarahitanti evaṃ ñatvā paṭisevanto bhikkhu veditabboti sambandho.

Dhātukkubhohalakkhaṇassa, tamhetukadukkhavedanālakkhaṇassa vā rogassa paṭipakkhabhāvo **paṭi-ayanaṭṭho**. Tenāha “**paccanīkagamaṇaṭṭhenāti attho**”ti, vūpasamaṇaṭṭhenāti vuttam hoti. **Yassa kassacīti** sappi-ādīsu yassa kassaci. **Sappāyassāti** hi tassa vikāravūpasamenāti adhippāyo. **Bhisakkassa kammaṃ** tena vidhātabbato. Tenāha “**tena anuññātattā**”ti. **Nagaraparikkhārehīti** nagaram parivāretvā rakkhānehi. Vivaṭaparikkhepo¹ parikkhā uddāpo pākāro esikā paligho pākārapatthaṇḍilanti satta “nagaraparikkhārā”ti vadanti. **Sīlaparikkhāro**ti²

1. Kavāṭaparikkhepo (Sī), taṭa-uparikkhepo (Syā)

2. Setaparikkhāro (Syā, Ka)

suvisuddhasīlālaṅkāro. Ariyamaggo hi idha “ratho”ti adhippeto. Tassa ca sammāvācādayo alaṅkāraṭṭhena “parikkhāro”ti vuttā. **Jīvitaparikkhārā**ti jīvitassa pavattikāraṇāni. **Samudānetabbā**ti sammā uddham uddham ānetabbā pariyesitabbā. **Parivāropi hoti** antarāyānaṃ parito vāraṇato. Tenāha “**jīvita -pa- rakkhaṇato**”ti.

Tattha **antaranti** vivaraṃ, okāsoti attho. Verikānaṃ antaraṃ adatvā attano sāmikānaṃ parivāretvā ṭhitasevakā viya **rakkhaṇato**. **Assāti** jīvitassa. **Kāraṇabhāvatoti** cirappavattiyā kāraṇabhāvato. Rasāyanabhūtaṃ hi bhesajjaṃ sucirampi kālaṃ jīvitaṃ pavattetiyeva. Yadi pi anuppannā eva dukkhavedanā bhesajjaparibhogena paṭihaññanti na uppannā tāsaṃ saraseneva bhijjanato, uppannasadisā pana “uppannā”ti vuccanti. Bhavati hi taṃsadesu tabbohāro, yathā sā eva tittiri, tāniyeva osadhānīti. Tasmā vuttaṃ “**uppānnānanti jātānaṃ bhūtānaṃ nibbattānaṃ**”ti. Sañcayato paṭṭhāya so dhātukkhobho samuṭṭhānaṃ etesanti **taṃsamuṭṭhānā**. “**Dukkhavedanā**”ti vatvā sā akusalasabhāvāpi atthīti tato visesetum “**akusalavipākavedanā**”ti vuttaṃ. Byābādhanatthēna byābādho, byābādhova byāpajjhaṃ, dukkhanti attho. Natthi ettha byābajjhanti **abyābajjhaṃ**, niddukkhata. Tenāha “**abyābajjhaparamatāyā**”ti **niddukkhaparamatāyā**ti. **Taṃ dukkhanti** roganimittakaṃ dukkhaṃ.

Cīvarādīnaṃ paccayānaṃ nissayanaṃ paribhogo evāti dassetum “**te paṭicca nissayā**”ti vatvā “**paribhuñjamānā**”ti vuttaṃ. **Pavattantīti** jīvanti, jīvanampi hi pavattanaṃ¹, yato jīvitindriyaṃ “pavattanarasaṃ”ti vuccati.

Catupārisuddhisampādanavidhivaṇṇanā

19. Evaṃ pātimokkhasaṃvarādibhedena niddiṭṭhaṃ sīlaṃ puna sādhanavibhāgena dassetum “**evametasmin**”ti-ādimāradham. Tattha sādhiyati sampādiyati etenāti sādhanam, saddhā sādhanam etassāti **saddhāsādhano**. Nanu ca vīriyasatipaññāhipi vinā pātimokkhasaṃvaro na sijjhatīti? Saccam na sijjhati, saddhāya pana visesahetubhāvaṃ sandhāya evaṃ vuttanti dassento āha

1. Jīvanaṃ pavattanaṃ (Sī, Syā), jīvanampi pavattanaṃ (Ka)

“sāvaka-visayā-tī-tattā sikkhāpadapaññattiya”ti. Garukalahukādibhede otiṇṇe vatthusmiṃ tassa tassa aparādhassa anurūpaṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ nāma sāvakaṇaṃ avisayo, buddhānaṃ eva visayo. Sikkhāpadapaññāpanaṃ tāva tiṭṭhatu, tassa kālopi nāma sāvakaṇaṃ avisayo, buddhānaṃ eva visayoti dassento “sikkhāpadapaññattiya-canapaṭikkhepo cettha nidassanan”ti āha. Tathā hi vuttaṃ “āgamehi tvaṃ sārīputta, āgamehi tvaṃ sārīputta, tathāgatova tattha kālaṃ jānissatī”ti¹. Tattha ca-saddo samucchayattho. Tena “apaññattaṃ na paññapema, paññattaṃ na samucchindāma, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattāmā”ti² evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Saddhāyāti** saddahanena³ satthari, dhamme ca saddhāya paccupaṭṭhāpanena⁴. **Jīvitepi** pageva jīvitaparikkhāreti adhippāyo.

Kikīva aṇḍanti kikīsakuṇikā viya attano aṇḍaṃ. Sā kira jīvitampi pariccajivā aṇḍameva rakkhati. **Camarīva vāladhanti** camarīmigo viya⁵ attano vāladhiṃ. Camarīmigā kira byādhena paripāṭiyamānā jīvitampi pariccajivā kaṇḍakagumbadīsu laggaṃ attano vālameva rakkhanti. **Piyaṃva puttaṃ ekakanti** ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā hi ekaputtako kuṭumbiko taṃ ekaputtaṃ, ekanayano ca⁶ taṃ ekanayanaṃ suṭṭhutaṃ rakkhati. **Tatheva sīlaṃ anurakkhamānakāti** anukampanavasena vuttaṃ. **Supesalāti** suṭṭhu piyasīlā. **Sadāsabbakālaṃ** daharamajjhimatherakālesu. Channampi gāravānaṃ vasena **sagāravā**, garukāravantoti attho.

Evameva khoti yathā mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātikkamati, evameva. **Mama sāvakāti** ariyasāvake sandhāyāha. Te hi dhuvasīlā. **Imasmīṃ attheti** jīvitahetupi sīlassa avītikkamane.

Mahāvattani-aṭṭavī nāma viñjhaṭṭavī. Himavantapasse aṭṭavī keci. **Theranti** nāmagottavasena apaññātaṃ ekaṃ **theraṃ**. **Nipajjāpesuṃ** gantvā kassaci mā āroceyyāti.

1. Vi 1. 10 piṭṭhe.

2. Vi 1. 337 piṭṭhe.

3. Saddāgahanena (Ka)

4. Paccupaṭṭhāpanena (Ka)

5. Migī viya (Sī)

6. Ekanayanova (Syā)

Pūtilatāyāti gaḷocilatāya. **Samasīsīti** jīvitasamasīsī. Yassa hi kelesasīsam avijjam maggaṭipāṭiyā arahattamaggo pariyādiyati, tato ekūnavīsatiṃ paccavekkhaṇāññaṃ patiṭṭhāya bhavaṅgottaraṇe vaṭṭasīsam jīvitindriyaṃ cuticittam pariyādiyati, so imāya vārasamatāya “jīvitasamasīsī”ti vuccati. So ca thero tathā parinibbāyi. Tena vuttam “**samasīsī hutvā parinibbāyī**”ti. **Abhayatthero** kiramahābhīṇṇo. Tasmā cetiyaṃ kārapesīti vadanti. **Appevāti** appeva nāma attano jīvitampi jaheyya, **na bhindetī** na bhindeyya, na vītikkameyya.

Sahiyā adhiṭṭhitānanti pageva upaṭṭhitāya satiyā ārakkhavasena adhiṭṭhitānam indriyaṇam. **Ananvāssavanīyatoti** dvārabhāvena abhijjhādīhi ananubandhitabbato. **Varanti** seṭṭham. **Tattāyāti** uṇhāya¹. **Ādittāyāti** ādito paṭṭhāya dittāya. **Sampajjalitāyāti** samantato jalantiyā. **Sajotibhūtāyāti** ekajālībhūtāya. **Sampalimaṭṭhanti** sabbaso āmaṭṭham, añcitantī attho. **Na tveva varanti** ānetvā sambandhitabham. **Rūpesūti** rūpārammaṇesu. **Anubyañjanaso nimittaggāhoti** kilesānam anu anu byañjanavasena uppādanena pākāṭikaraṇavasena² subhādinimittaggāho, atha vā **anubyañjanasoti** hatthapādādi-anubyañjanato, **nimittaggāhoti** itthipurisādisubhādinimittaggahaṇam. **Cakkhudvārādipavattassāti** cakkhudvārādīhi pavattassa. **Viññāṇassāti** javanaviññāṇassa. Nimittādiggāham nisedhentena sampādetabboti sambandho. **Asamvīhitasākhāparivāranti** sammā avihitavatiparikkhepaṃ. **Parassa hārītīti** parasantakāvahārakehi corehi. **Samativijjhatīti** sabbaso ativijjhati anupavisati.

Rūpesūti rūpahetu rūpanimittam. Uppajjanaka-anatthato **rakkha indriyanti** sambandho. Evaṃ sesesu. **Ete hi dvārāti** ete cakkhādīdvārā. Satikavāṭena asamvutattā **vivaṭā**. Tato eva **arakkhitā**. Kilesuppattiyāhetubhāvena taṃsamaṅginam **hanantīti** kāraṇūpacāreneva vuttam. **Ete** vā rūpādayo. Kilesānam ārammaṇabhūtā dvārā cakkhādīdvārā³. Te kīdisā vivaṭā arakkhitā asamvutacakkhādīhetum taṃsamaṅginam hanantīti kāraṇūpacāreneva vuttam. **Agāranti** geham. **Ducchannanti** na sammā chāditaṃ. **Abhāvanti** lokuttarabhāvanārahitaṃ.

1. Daḍḍhāya (Ka)

2. Pākāṭa (Syā, Ka)

3. Dvārato (Syā, Ka)

Sampāditeti-ādissa vodāna¹ pakkhassa attho vuttavipariyāyena veditabbo. **Ayaṃ pana** sabbaso kilesānaṃ anuppādo **ati-ukkaṭṭhadesanā** maggenāgatasadisattā. **Sampādetabboti** “na punevaṃ karissan”ti adhiṭṭhānasuddhiyā sampādetabbo.

Adhunāpabbajitenāti na cirapabbajitena, navapabbajitenāti attho. **Kāmarāgena dayhāmīti** kāmarāgagginā pariḍayyāmi. So ca pana dāho idāni cittagatoti dassento āha “**cittaṃ me pariḍayhati**”ti. **Sādhūti** āyācanā. **Nibbāpananti** tassa nibbāpanupāyaṃ. **Gotamāti** therāṃ gottena ālapati.

Saññāya vipariyesāti “asubhe subhan”ti pavattasaññāvipariyesahetu viparītasaññānimittaṃ. **Nimittaṃ parivajjehi** kīdisaṃ? **Rāgūpasāñhitaṃ** rāgupattihetubhūtaṃ subhanimittaṃ parivajjehi na manasi karoḥi. Na kevalaṃ subhanimittassāmanasikāro eva, atha kho **asubhabhāvanāya** attano **cittaṃ bhāvehi**. Kathaṃ? **Ekaggaṃ susamāhitaṃ** yathā taṃ asubhārammaṇe vikkhepābhāgena ekaggaṃ, suṭṭhu appitabhāvena susamāhitañca hoti, evaṃ bhāvehīti. Evaṃ samathabhāvanāya kāmarāgassa vikkhambhanaṃ dassetvā idāni samucchedanavidhiṃ dassetuṃ “**saṅkhāre**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saṅkhāre parato passāti** sabbepi saṅkhāre avidheyakatāya “pare”ti passa. Aniccatāya pana udayabbayaapaṭipīlitattā **dukkhato**, anattasabhāvattā, attavirahato ca **no attato** passa. Evaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento maggaapaṭipāṭiyā catutthamaggena sabbaso **nibbāpehi mahārāgaṃ** tebhūmakassa abhibhavanato mahāvisayatāya mahārāgaṃ vūpasamehi. Yathā etarahi, evaṃ **mā dayhittho punappunanti** dalhātaraṃ rāgavinodane niyojesi.

Evaṃ indriyaśaṃvarasīlassa sampādane vidhiṃ dassetvā evaṃ taṃ susampāditaṃ hotīti nayaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādinā tattha paripūrakārino there nidasseti. Tattha “**leṇaṃ na ullokitapubban**”ti idaṃ sabbattheva therassa yugamattadassitāya vuttaṃ. Kiṃ pana thero senāsaṇaṃ na

1. Ādivodāna (Sī, Syā)

sodheti? “Ullokā paṭhamam ohāretabban”ti hi vuttaṃ, antevāsikādayo eva kirassa senāsanam sodhenti. **Assa** nāgarukkhasa.

Tasmim gāmeti mahāgāme. Taruṇā thaṇṇapivanakā puttadhītarō yāsam tā **taruṇaputtā**, tāsam. **Lañjāpesī**ti thanapaṭṭikāya thane bandhāpetvā rājamuddikāya lañjāpesi. Rājā theram cirataram daṭṭhum kālavikkhepaṃ karonto “sve sīlāni gaṇhissāmī”ti āha. Thero raṇṇo¹ ca deviyā ca vandanakāle sattākāramattam gaṇhāti. Itthi purisoti pana **vivekam** na karoti. Tenāha “**vavatthānam na karomī**”ti. “Aho suparisuddhasīlo vatāyam ayyo”ti daṇḍadīpikam gahetvā aṭṭhāsi. **Atiparisuddham pākaṭanti** sappāyalābhena kammaṭṭhānam ativiya parisuddham vibhūtam ahosi. **Sakalam pabbatam unnādayantoti** pathavikampanena sakalam pabbatam ekam ninnādam karonto. Tannivāsīdevatānam sādhuḥkāradānenāti keci. **Bhantoti** anavaṭṭhito. **Bāloti** taruṇadārako. **Utrastoti** ṇṇātakehi vinābhāvena santrasto.

Visagaṇḍakarogoti thanakandaḷarogamāha. Māsarogādikopi² visagaṇḍakarogoti vadanti. **Yato pabbajito, tato paṭṭhāya** pabbajitakālato pabbuti attho. **Indriyānī**ti indriyasamvarasīlāni. Tesu hi bhinnesu indriyānipi bhinnānīti vuccanti ārakkhābhāvato, indriyāneva vā nimittānubyañjanaggāhassa dvārabhūtāni bhinnāni nāma taṃsamaṅgino anathupattito, vipariyāyato abhinnānīti veditabbāni. Indriyānam vā ayoniso upasamhāro bhedanam, yoniso upasamhāro abhedananti apare. **Mittattherovāti** Mahāmittatthero viya. **Vareti** seṭṭhe.

Tathā vīriyenāti tathā-saddena vīriyam viseseti. Yathā sati anavajjalakkhaṇāva indriyasamvarasādhanaṃ, tathā vīriyam anavajjalakkhaṇam ājīvapārisuddhisādhanaṃ. Vīriyāpekkhameva visesanaṃ daṭṭhabbanṃ. Tenevāha “**sammā-āraddhavīriyassā**”ti. Ayuttā esanā anesanā. Yathāvuttamicchājīvasaṅgahā³. Sā eva satthusāsanassa na patirūpāti appatirūpaṃ, taṃ **anesanam appatirūpaṃ**. Atha vā patirūpavirodhinī appatirūpā.

1. Raṇṇe (Sī)

2. Pāparogādiko (Sī)

3. ...sabhāvā (Sī)

Pariggahitadhutaṅgassa dhutaṅganiyamavirodhinī yassa kassaci
 sallekHAVIKOPINī paṭipatti. Imasmim pakkhe ca-saddo luttaniddiṭṭho,
 anesanaṃ, appatirūpaṇca pahāyāti. Paṭisevamānena parivajjayatā
 sampādetabbāti sambandho. “Parisuddhuppāde”ti imināva
 dhammadesanādīnaṃ parisuddhāya samuṭṭhānatā dīpitā hotīti
 “**dhammadesanādīhi cassa guṇehi pasannānan**”ti vuttaṃ. Ādi-saddena
 bāhusaccavattaparipūraṇa-iriyāpathasampatti-ādīnaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.
Dhutaṅge cassa pasannānanti etthāpi eseva nayo. **Piṇḍapātacariyādīhīti**
 ādi-saddena mittasuhajjapaṃsukūlacariyādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.
Dhutaṅganiyamānulomenāti taṃtaṃdhutaṅganiyatāya¹ paṭipattiyā
 anulomavasena, avikopanavasenāti attho. Mahicchasseva micchājīvena
 jīvikā, na appicchassa. Appicchatāya ukkaṃsagatāya micchājīvassa
 asambhavo evāti dassetuṃ “**ekabyādhivūpasamatthan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha
pūtiharitakīti pūtimuttaparibhāvitā, pūtibhāvena vā chaḍḍitā haritakā.
 Ariyavaṃso etassa atthīti, ariyavaṃse vā niyuttoti ariyavaṃsiko,
 paccayagedhassa dūrasamussāritatā uttamo ca so ariyavaṃsiko cāti **uttama-**
ariyavaṃsiko. Yassa kassacīti pariggahitāpariggahitadhutaṅgesu yassa
 kassaci.

Nimittam nāma paccaye uddissa yathā adhippāyo ñāyati evaṃ
 nimittakammaṃ. **Obhāso** nāma ujukameva akathetvā yathā adhippāyo
 vibhūto hoti, evaṃ obhāsaṇaṃ. **Parikathā** nāma pariyāyena kathanā. **Tathā**
uppannanti nimittādivasena uppannaṃ.

Dvāraṃ dinnanti rogasīsenā paribhogassa dvāraṃ dinnā. Tasmā
 arogakālepi paribhuñjitum vaṭṭati, āpatti na hotīti attho. Teneha “**kiñcāpi**
āpatti na hotīti”ti-ādi. **Na vaṭṭatīti** sallekhaṇapaṭipattiyā ṭhitassa na vaṭṭati,
 sallekhaṇaṃ kopetīti adhippāyo. “Ājīvaṃ pana kopetī”ti imināva
 senāsanapaṭisaṃyuttadhutaṅgadharassa nimittādayo na vaṭṭanti vadanti.
 Tadaññadhutaṅgadharassāpi na vaṭṭantiyevāti apare. **Akarontoti** yathāsakaṃ
 anuññātavisaṇṇepi akaronto. **Aññatrevāti** ṭhapetvā eva.

1. Taṃdhtaṅganiyamitāya (Syā)

Gaṇavāsaṃ pahāya araṇṇāyatane paṭippassaddhivivekassa muddhabhūtāya aggaphalasamāpattiya viharanto mahāthero “**pavivekaṃ brūhayamā no**”ti vutto. Udarasannissito vātābādho **udaravātābādho**. Asambhinnaṃ khīraṃ etassāti asambhinnakhīraṃ, tadeva pāyāsanti **asambhinnakhīrapāyāsaṃ**, udakena asammissakhīrena pakkapāyāsanti attho. **Tassāti** pāyāsassa. **Uppattimūlanti** “gihikāle me āvuso mātā sappimadhusakkarādihi yojetvā asambhinnakhīrapāyāsaṃ adāsi, tena mephāsu ahoṣi”ti attano vacīnicchāraṇasaṅkhātāṃ uppattihetuṃ. “**Aparibhogārāho piṇḍapāto**”ti kasmā vuttaṃ, nanu therassa obhāsanādicittupattiyeva natthīti? Saccaṃ natthi, ajjhāsayam pana ajānantā ekacce puthujjanā tathā maññeyyūṃ, anāgate ca sabrahmacārino evaṃ mama diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyunti paṭikkhipi. Apica mahātherassa paramukkaṃsagatā sallekhapaṭipatti. Tathā hi daharabhikkhuno “kassa sampannaṃ¹ na manāpan”ti² vacanaṃ nissāya yāva parinibbānā piṭṭhakhādanīyaṃ na khādati.

Vacīviññattivipphārāti vacīnicchāraṇahetu. Atthaviññāpanavasena pavattamāno hi saddo asatipi viññattiyā tassa kenaci paccayena paccayabhāve vacīviññattivaseneva pavattatīti “vacīviññattivipphāro”ti vuccati. **Bhuttoti** bhuttavā **sace bhaveyyaṃ ahaṃ**. **Sāti** assa. Akāralopena hi niddeso “evaṃsate”ti-ādīsu³ viya. **Antaguṇanti** antabhogo. **Bahi careti** āsayato nikkhamitvā gocaraggahaṇavasena bahi yadi vicareyya. Paramappicchaṃ dassetuṃ lokavohārenevamāha. Loke hi ayuttabhojanaṃ odariyaṃ⁴ garahantā evaṃ vadanti “kiṃsu nāma tassa antāni bahi carantī”ti. **Ārādhemīti** ādito paṭṭhāya rādhemi⁵, vase vattermīti attho.

Mahātissatthero kira dubbhikkhakāle maggaṃ gacchanto bhattacchedena maggakilamathena ca kilantakāyo dubbalo aññatarassa phalitassa ambassa mūle nipajji, bahūni ambaphalāni tahaṃ tahaṃ patitāni honti. Tattheke vuḍḍhataro upāsako therassa santikaṃ upagantvā parissamaṃ

1. Rasasampannaṃ (Ka)

2. Vi 2. 97, 118, 253, 463, 465; Vi 4. 358 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 13; Am 2. 2, 341; Am 3. 10 piṭṭhādīsu.

4. Udariyaṃ (Syā)

5. Sādhemi (Sī, Ka)

ñatvā ambapānaṃ pāyevā attano piṭṭhiṃ āropetvā vasanaṭṭhānaṃ neti.

Thero—

“Na pitā napi te mātā, na ñāti napi bandhavo.

Karote’tādisaṃ kiccaṃ, sīlavantassa kāraṇā”ti¹—

attānaṃ ovaditvā sammāsanaṃ ārabhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvāt tassa piṭṭhigato eva maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ sacchākāsi. Imaṃ sandhāya vuttaṃ “**ambakhādakamahātissattheravatthupi cettha kathetabban**”ti.

Sabbathāpīti sabbappakārenaṃ anesanasasena, cittupattivasena, pageva kāyavacīvipphanditavasenaṃ adhippāyo. Tenāha “**anesanāyā**”ti-ādi.

Apaccavekkhitaparibhoge iṇaparibhoga-āpatti-ādīnavassa, tabbipariyāyato paccavekkhitaparibhoge ānisaṃsassa ca dassanaṃ **ādīnavānisaṃsadassanaṃ**. Tassa pana paccayādhikārattā vuttaṃ “paccayesū”ti. Kāraṇakāraṇampi hi kāraṇabhāvena vuccati yathā tiṇehi bhattaṃ siddhanti. Yena kāraṇena bhikkhuno apaccavekkhitaparibhogo nāma siyā, tasmīṃ vajjite paccayasannissitasīlaṃ sijjhati, visujjhati cāti dassetuṃ “**tasmā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **paccayagedhanti** gedhaggaṇeṇeva sammohopi gahitoti daṭṭhabbo tena saha pavattanato, tadupanissayato ca. **Dhammena samena uppanneti** idam paccayānaṃ āgamanasuddhidassanaṃ, na paccayasannissitasīlavissuddhidassanaṃ. Paccayānaṃ hi idamatthitaṃ upadhāretvā paribhuñjanaṃ paccayasannissitasīlaṃ. Yasmā pana te paccayā ñāyādhigatā eva bhikkhunā paribhuñjitabbā, tasmā vuttaṃ “**dhammena samena uppanne paccaye**”ti. **Yathāvuttena vidhināti** “sītassa paṭighātāyā”ti-ādīnā² vuttavidhinā.

Dhātuvasena vāti “yathāpaccayaṃ vattamānaṃ dhātumattamevetaṃ, yadidaṃ cīvarādi, tadupabhuñjako ca puggalo”ti evaṃ dhātumanasikāravasena vā. **Paṭikūlavasena vāti** piṇḍapāte tāva āhāre paṭikūlasaṇṇāvasena, “sabbāni pana imāni cīvarādīni ajigucchaniyāni, imaṃ pūtikāyaṃ patvā ativiya jigucchaniyāni jāyanti”ti evaṃ paṭikūlamanasikāravasena vā. **Tato uttarīti** paṭilābhakālato upari.

Anavajjova

1. Visuddhi 1. 44 piṭṭhe.

2. Ma 1. 12; Aṃ 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

paribhogo āditova paññāya parisodhitattā adhiṭṭhahitvā
 ṭhapitapattavīvarānaṃ viyāti. Paccavekkhaṇāya
 ādisuddhidassanaparametaṃ, na paribhogakāle
 paccavekkhaṇapaṭikkhepaparam. Tenāha “**paribhogakālepi**”ti-ādi. **Tatrā**ti
 tasmim paribhogakāle paccavekkhaṇe. **Sannitṭhānakaroti** asandehakaro
 ekantiko.

Theyyaparibhogo nāma anarahassa paribhogo. Bhagavatāpi attano
 sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa. Dāyakānampi sīlavato eva
 pariccāgo, na dussīlassa. Attano kārānaṃ mahapphalabhāvassa
 paccāsīsanato. Iti satthārā ananuññātattā, dāyakehi ca apariccattattā
 dussīlassa paribhogo theyyāya paribhogo **theyyaparibhogo**. Inavasena
 paribhogo **inaparibhogo**, paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ
 gahetvā paribhogo viyāti attho. **Tasmāti** “sīlavato”ti-ādinā vuttamevatthaṃ
 kāraṇabhāvena paccāmasati. Cīvaraṃ kāyato mocetvā paribhoge paribhoge
 purebhatta -pa- pacchimayāmesu paccavekkhitabbanti sambandho. Tathā
 asakkontena yathāvuttakālavisēsavasena ekadivase catukkhattum tikkhattum
 dvikkhattum sakimyeva vā paccavekkhitabbam. Sace aruṇaṃ uggacchati,
inaparibhogatṭhāne tiṭṭhati. Hiyyo yaṃ mayā cīvaraṃ paribhuttaṃ, taṃ
 yāvadeva sītassa paṭighātāya -pa- hirikopīnapaṭicchādanatthaṃ. Hiyyo yo
 mayā piṇḍapāto paribhutto, so “neva davāyā”ti-ādinā sace
 atītaparibhogapaccavekkhaṇaṃ na kareyyāti vadanti, taṃ vīmaṇsitabbam.
Senāsanampi paribhoge paribhogeti pavese pavese. **Satipaccayatāti** satiyā
 paccayabhāvo paṭiggahaṇassa, paribhogassa ca paccavekkhaṇasatiyā
 paccayabhāvo yujjati, paccavekkhitvāva paṭiggahetabbam,
 paribhuñjitabbañcāti attho. Tenevāha “**satim katvā**”ti-ādi. **Evam santepīti**
 yadipi dvīsupi ṭhānesu paccavekkhaṇā yuttā, evam santepi. Apare panāhu—
sati paccayatāti sati bhesajjaparibhogassa paccayabhāve, sati paccayeti
 attho. **Evam sante pīti** paccaye satipīti. Taṃ tesam matimattaṃ. Tathā hi
 paccayasannissitasīlaṃ paccavekkhaṇāya visujjhati, na paccayassa
 bhāvamattena.

Evam paccayasannissitasīlassa visuddhiṃ dassetvā teneva pasaṅgena
 sabbāpi visuddhiyo dassetum “**catubbidhā hi suddhi**”ti-ādimāha. Tattha

sujjhati etāyāti suddhi, yathādhammaṃ desanāva suddhi **desanāsuddhi**.

Vuṭṭhānassāpi cettha desanāya eva saṅgaho daṭṭhabbo.

Chinnamūlāpattinaṃ¹ pana abhikkhutāpaṭiñṇāva desanā². Adhiṭṭhānavisitṭho saṃvarova suddhi **saṃvarasuddhi**. Dhammena samena paccayānaṃ pariyetṭhi eva suddhi **pariyetṭhisuddhi**. Catūsūpi paccayesu vuttavidhinā paccavekkhaṇāva suddhi **paccavekkhaṇasuddhi**. Esatāva suddhīsu samāsanayo. suddhimantesu pana desanā suddhi etassāti **desanāsuddhi**. Seseupi eseva nayo. **Suddhi**-saddo pana vuttanayova. **Evanti** saṃvarabhedanā sandhāyāha. **Pahāyāti** vajjetvā, akatvāti attho.

Dātabbatṭhena dāyaṃ, taṃ ādiyantīti **dāyādā**. Ananuññātesu sabbena sabbaṃ paribhogābhāvato, anuññātesu eva ca paribhogasambhavato bhikkhūhi paribhuñjitabbapaccayā **bhagavato santakā**. “Dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvakā dhammadāyādā bhavēyyuṃ no āmisadāyādā’ti”³ evaṃ pavattaṃ **dhammadāyādasuttaṇṇa** ettha etasmiṃ atthe **sādhakaṃ**.

Avītarāgānaṃ taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmibhāvo yathāruci-paribhogasambhavato. Tathā hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena, appaṭikūlampi paṭikūlākārena, tadubhayampi vajjetvā ajjhupekkhānākārena paccaye paribhuñjanti, dāyakānaṇa manorathaṃ paripūrenti. Tenāha “**te hi taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmīno hutvā paribhuñjanti**”ti.

Sabbesanti ariyānaṃ, puthujjanānaṇa. Kathaṃ puthujjanānaṃ ime paribhogā sambhavanti? upacāravasena. Yo hi puthujjanassāpi sallekhaṇāpattiyaṃ ṭhitassa paccayagedhaṃ pahāya tattha tattha anupalittena cittena paribhogo, so **sāmiparibhogo** viya hoti. **Sīlavato** pana paccavekkhitaparibhogo dāyajjaparibhogo viya hoti, dāyakānaṃ manorathassa avirāddhanato. Tathā hi vuttaṃ “**dāyajjaparibhogeyeva vā saṅgahaṃ gacchatī**”ti. Kalyāṇaputhujjanassa paribhoge vattabbameva natthi, tassasekkhasaṅgahato. **Sekkhassuttaṃ**⁴ hetassatthassa sādhakaṃ. Tenāha

1. Garuṇāpattinaṃ (Ka)

2. Paṭiñṇāvasena (Ka)

3. Ma 1. 15 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 12 piṭṭhe.

“**sīlavāpi hī**”ti-ādi. **Paccanikattā**ti yathā iṇāyiko attano ruciya icchitadesaṃ gantum na labhati, evaṃ iṇaparibhogayutto lokato nissaritum na labhatīti tappaṭipakkhattā sīlavato paccavekkhitaparibhogo āṇanyaparibhogoti āha “**āṇanyaparibhogo vā**”ti. Etena nippariyāyato catuparibhogavinimutto visumyevāyaṃ paribhogoti dasseti. **Imāya sikkhāyā**ti sīlasaṅkhātāya sikkhāya. **Kiccakārī**ti paṭiññānurūpaṃ paṭipajjanato yuttapattakārī.

Idāni tameva kiccakāritaṃ suttapadena vibhāvetum “**vuttampi cetan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **vihāra**nti patissayaṃ. **Sayanāsananti** mañcādim. Ubhayenapi senāsanameva vuttaṃ. **Āpanti** udakaṃ.

Saṅghāṭirajūpavāhananti paṃsumalādino saṅghāṭigatarajassa dhovanaṃ. **Sutvāna dhammaṃ sugatena desitanti** cīvarādīsū¹ “paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā² nayena bhagavatā desitaṃ dhammaṃ sutvā. **Saṅkhāya seve varapaññasāvako**ti “piṇḍan”ti vuttaṃ piṇḍapātari, viharādipadehi vuttaṃ senāsaṇaṃ, “pipāsāgelaññaṃ vūpasamanato pāṇiyampi gilānapaccayo”ti āpamukhena dassitaṃ gilānapaccayaṃ, saṅghāṭiyādicīvaranti catubbidhaṃ paccayaṃ saṅkhāya “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti³ ādinā nayena paccavekkhitvā. **Seve**⁴ seviturū sakkuṇeyya uttamapaññaṃ bhagavato sāvako sekho vā puthujjano vā.

Yasmā ca saṅkhāya sevī varapaññasāvako, **tasmā hi piṇḍe -pa-pokkhare vāribindu**, tathā hoti. **Kālenā**ti ariyānaṃ bhojanakāle. **Laddhā**ti labhitvā. **Paratoti** aññato dāyakato. **Anuggahā**ti anukampāya bahumhi upanīte **mattaṃ** so **jaññā** jāneyya **satataṃ** sabbakālaṃ **upaṭṭhito** upaṭṭhitassati. **Ālepanarūhane yathā**ti bhesajjalepanena vaṇassa ruhane viya, mattaṃ jāneyyāti yojanā. **Āhareti** āhareyya. “Āhareyyāhāran”ti vā pāṭho. **Yāpanatthanti** sarīrassa yāpanāya. **Amucchitoti** taṇhāmucchāya amucchito gedhaṃ taṇhaṃ anāpanno.

1. Sabbāsavaṣaṇavarādīsū (Sī)2. Ma 1. 12; Am 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 12; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323; Am 2. 341; Am 3. 15; Abhi 1. 262; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

4. Sacepi (Syā, Ka)

Attano mātulassa saṁgharakkhitattherasseva nāmassa gahitattā **bhāgineyyasaṁgharakkhitasāmaṇero. Sālikūranti** sālibhattaṁ. **Sunibbutanti** susītaṁ. **Asaññatoti** apaccavekkhaṇaṁ sandhāyāha. **Sabbāsavaparikkhīṇoti** parikkhīṇasabbāsavo.

Paṭhamasīlapañcakavaṇṇanā

20. Pariyanto etesaṁ atthīti pariyaṇṭāni, pariyaṇṭāni sikkhāpadāni yesaṁ te pariyaṇṭasikkhāpadā, tesāṁ **pariyaṇṭasikkhāpadānaṁ. Upasampannānanti** ṭhapetvā kalyāṇaputhujjanasekkhāsekkhe tadaññesaṁ upasampannānaṁ. Sāmaññajotanaṁ hi visese tiṭṭhati. **Kusaladhamme yuttānanti** vipassanācāre yuttapayuttānaṁ. Sekkhadhammā pariyaṇṭā paramā mariyādā etassāti **sekkhapariyanto**. Nāmarūpaparicchedato, kusalaadhammasamādānato vā pana paṭṭhāya yāva gotrabhū, tāva pavattakusaladhammappabandho sekkhadhamme āhacca ṭhito sekkhapariyanto. Sekkhadhammaṇaṁ vā heṭṭhimantabhūtā sikkhitabbā¹ lokiyaṁ tisso sikkhā sekkhapariyanto, tasmim **sekkhapariyante. Paripūrakārīnanti** kiñci sikkhaṁ āhāpetvā pūrentānaṁ. Uparivisesādhigamattaṁ **kāye ca jīvite ca anapekkhānaṁ**. Tato eva sīlapāripūri-atthaṁ **pariccattajīvitānaṁ**. Diṭṭhisamkilesena aparāmasanīyato pārisuddhivaṇṇaṁ sīlaṁ **aparāmatṭhapārisuddhisīlaṁ**. Kilesānaṁ sabbaso paṭippassaddhiyā pārisuddhivaṇṇaṁ sīlaṁ **paṭippassaddhipārisuddhisīlaṁ**.

Anupasampannānaṁ asekkhānaṁ, sekkhānaṁ, kalyāṇaputhujjanānaṁca sīlaṁ mahānubhāvatāya ānubhāvato apariyaṇṭamevāti āha “**gaṇanavasena sapariyaṇṭattā**”ti. Kāyavācānaṁ saṁvaraṇato, vinayaṇato ca **saṁvaravinayā. Peyyālamukhena niddiṭṭhāti** tattha tattha satthārā desitavittāraṇayena yathāvuttagaṇaṇato niddiṭṭhā. **Sikkhāti** sīlasaṅkhātā sikkhā. **Vinayasamvareti** vinayapiṭake. Gaṇanavasena sapariyaṇṭampi upasampannānaṁ sīlanti heṭṭhā vuttaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Yaṁ kiñci hi upasampannena sikkhitabbaṁ sīlaṁ nāma, tattha kassacipi anavasesato

anavasesavasena. **Samādānabhāvanti** samādānasabbhāvaṃ. **Lābha -pa-**
vasena **aditṭhapariyantabhāvo** lābhādihetu sīlassa avitikkamo.

Dhanam caje aṅgavarassa hetu pāripanthikacorādihi upadduto. **Aṅgam**
caje **jīvitam rakkhamāno** sappadaṭṭhādikāle. **Aṅgam dhanam jīvitañcāpi**
sabbaṃ, caje **naro dhammanussaranto** sutasomamahābodhisattādayo
viya. Tenāha “**imam sappurisānussatiṃ avijahanto**”ti. Jighacchāparissamena
jīvitasamsaye satipi. **Sikkhāpadam avitikkammāti** assāmikesu ambaphalesu
bhūmiyaṃ patitesu samīpeyeva santesupi paṭiggāhakābhāvena
aparibhuñjanto **paṭiggahaṇasikkhāpadam**¹ avitikkamitvā.

Sīlavantassāti sīlavantabhāvassa **kāraṇā**, sīlavantassa vā tuyham
etādisaṃ amsena vāhaṇādikaṃ kiccaṃ karoti, kāraṇā² sīlassāti adhippāyo.
Sudhotajātimaṇiviyāti catūsu pāsāṇesu³ sammadeva dhotajātimaṇi viya.
Mahāsaṃgharakkhitabhāgineyyasaṃgharakkhitattherānam viyāti
mahāsaṃgharakkhitattherassa, tasseva bhāgineyyasaṃgharakkhitattherassa
viya ca. “**Kimattham mayam idhāgatā**”ti mahājanassa vipphaṇṇasāro
bhavissatīti adhippāyo. **Accharikāyāti** aṅguliphoṭanena. **Asatiyāti**
satisammosena. **Aññānapakatanti** aññāṇena aparajjhivā kataṃ, ajānitvā
katanti attho.

Appassutopi ce hotīti suttageyyādisutarahito hoti ce. **Sīlesu asamāhitoti**
pātimokkhasaṃvarādisīlesupi na sammā paṭiṭṭhito hoti ce. **Nāssa sampajjate**
sutanti assa sīlarahitassa puggalassa sutam attano, paresaṇca katthaci
bhavasampatti-āvaham na hoti. “**Dussīloyam purisapuggalo**”ti hi
sikkhākāmā na tassa santikaṃ upasaṅkamanti. **Bahussutopi ceti ettha ceti**
nipātamattaṃ. **Pasaṃsitoti** pasaṃsito eva nāma.

Rāgavasena⁴ aparāmaṭṭhagahaṇena taṇhāparāmāsābhāvamāha.
Tathārūpanti rāgavasena aparāmaṭṭham. **Bhinditvāti** hanitvā. **Saññāpesāmīti**

1. Vi 2. 121 piṭṭhe.

3. Catūsipi sāṇesu (Ka)

2. Kissa kāraṇā (Syā, Ka)

4. Bhavavasena (Sī, Ka)

saññattim karissāmi, appakam velam maṃ vissejjetunti adhippāyo.

Aṭṭiyāmīti jigucchāmi. **Harāyāmīti** lajjāmi.

Palipannoti sīdanto, sammakkhito vā. **Sīleneva saddhim marissāmīti** sīlam avināsento tena saheva marissāmi, na idāni kadācipi tam pariccajissāmi. Sati hi bhavadāne sīlena viyogo siyā, bhavameva nādiyissāmīti adhippāyo. **Rogaṃ sammasantoti** rogabhūtaṃ vedanaṃ vedanāmukhena sesārūpadhamme, rūpadhamme ca pariggahetvā vipassanto.

Rūppatoti vikāraṃ āpādiyamānasarīrassa. **Parisussatīti** samantato sussati. Yathā kim? **Pupphaṃ yathā paṃsuni ātape kataṃ** sūriyātapasantatte paṃsuni ṭhapitaṃ sirīsādipupphaṃ viyā¹ti attho. **Ajaññanti** amanuññaṃ jigucchaniyam. **Jaññasankhātanti** bālehi “jaññaṃ”ti evaṃ kittitaṃ. **Jaññarūpaṃ apassatoti** yathābhūtaṃ appassato aviddasuno “jaññaṃ”ti pasamsitaṃ. **Dhiratthumanti** dhi atthu imaṃ, dhi-saddayogena sabbattha upayogavacanaṃ, imassa pūtikāyassa dhikāro hotūti attho. **Duggandhiyanti** duggandhikaṃ duggandhavantam. **Yattha** yathāvutte pūtikāye rāgahetu **pamattā** pamādaṃ āpannā. **Pajāti** sattā. **Hāpenti maggaṃ sugatūpapattiyāti** sugatūpapattiyā maggaṃ, sīlampi hāpenti, pageva jhānādinti adhippāyo. Kevalaṃ “arahanto”ti vattabbā sāvakakhīṇāsavā, itare pana paccekabuddhā sammāsambuddhāti saha visesanenāti āha “**arahantādīnan**”ti. **Sabbadarathappaṭippassaddhiyāti** sabbakilesadarathappaṭippassaddhiyā.

Dutiyasīlapañcakavaṇṇanā

Pāṇātipātādīnanti ādi-saddena adinnādānādīnaṃ aggaṃaggavajjhakilesapariyosānānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Pahānādīti ādi-**saddena veramaṇi-ādīnaṃ catunnaṃ. Kesuci potthakesu “pahānavasenā”ti likhanti, sā pamādalekhā. **Pāṇātipātassa pahānaṃ sīlanti** hirottappakarūṇālobhādipamukhena yena kusalacittuppādena pāṇātipāto pahīyati, tam pāṇātipātassa pahānaṃ sīlaṇaṭṭhena sīlaṃ. Tathā

1. Sirīsapupphaṃ viya (Ka)

pāṇātipātā virati **veramaṇī sīlaṃ**. Pāṇātipātassa paṭipakkhacetanā **cetanā sīlaṃ**. Pāṇātipātassa saṃvaraṇaṃ pavesadvārapidhānaṃ **saṃvaro sīlaṃ**. Pāṇātipātassa avītikkamaṇaṃ **avītikkamo sīlaṃ**. **Adinnādānassāti**-ādīsupi eseṇa nayo. **Abhijjhādīnaṃ** pana anabhijjhādivasena pahānaṃ veditabbaṃ. Veramaṇī cetanā taṃsampayuttā saṃvarāvītikkamā tappamukhā dhammā.

Evam dasakusalakammappathavasena pahānasīlādīni dassetvā idāni sa-upāyānaṃ aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvippassanānaṃ, ariyamaggānaṃ vasena tāni dassetuṃ “**nekkhammenā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **nekkhammenā**ti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā kāmappaṭipakkhā idha “nekkhamman”ti adhippetā. Tenāha “**kāmacchandassa pahānaṃ sīlaṃ**”ti-ādi. Tattha **pahānasīlādīni** heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni. Visesameva vakkhāma. **Abyāpādenā**ti mettāya. **Ālokasaññāyā**ti vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhita-ālokasaññānaṇa. **Avikkhepenā**ti samādhinā. **Dhammavavatthānenā**ti kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena. Sapaccayanāmarūpavavatthānenātipi vadanti.

Evam kāmacchandādīnīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”ti-ādīnā¹ vuttāya paṭhamajjhānādhigamassa upāyabhūtāya pubbabhāgaṭṭhāpādāya vasena pahānasīlādīni dassetvā idāni sa-upāyānaṃ aṭṭhasamāpattī-ādīnaṃ vasena dassetuṃ “**ñāṇena**”ti-ādi vuttaṃ. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānaṃ hi vibandhabhūtassa mohassa, dūrīkaraṇena ñātaparīññāya ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti. Tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena. Tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhigamoti samāpattivippassanānaṃ arativinodana-avijjāpadālanādīnā upāyoti vuttaṃ “**ñāṇena avijjāya, pāmojjena aratiyā**”ti. Uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhānīvaraṇesupi saṅgahadassanattanti daṭṭhabbaṃ.

1. Abhi 2. 261 piṭṭhe.

“**Paṭhamena jhānena nīvaraṇānan**”¹ti-ādīsu katham jhānānam sīlabhāvo, katham vā tattha viratiyā sambhavo. Suvisuddhakāyakammādikassa hi cittasamādānavasena imāni jhānāni pavattanti, na parittakusalāni viya kāyakammādivisodhanavasena, nāpi maggaphaladhammā viya duccaritadurājīvasamucchedapaṭippassambhanavasenāti? Saccametam. Mahaggatadhammesu nippariyāyena natthi sīlanatṭho, kuto viramaṇatṭho. Pariyāyena panetaṃ vuttanti daṭṭhabbam. Ko pana so pariyāyo? Yadaggena mahaggatā kusaladhammā paṭipakkhe pajahanti, tadaggena tato oratā. Te ca yathā cittaṃ nārohanti, evaṃ saṃvutā¹ nāma honti. Pariyuṭṭhānasāṅkhāto manodvāre vītikkamo natthi etesūti avītikkamāti ca vuccanti, cetanā pana taṃ sampayuttāti. Soyamattho parato āgamissati. Evañca katvā vitakkādīpahānavacanampi samatthitaṃ hoti. Na hi nippariyāyato sīlam kusaladhammānam pahāyakaṃ yujjati, na cettha akusalavitakkādayo adhippetā. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhassa, catutthajjhānūpacāre ca sukhassa pahānam hoti, atisaṃyapahānam pana sandhāya vuttaṃ “**catutthena jhānena sukhadukkhānam pahānan**”²ti. “**Ākāsaññāyatanasamāpattiya**”³ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ āruppakathāyaṃ² āgamissati.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**. Tebhūmikadhammānam aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññāyāti** “saṅkhatadhammā³ niccā sassatā”³ti evaṃ pavattāya micchāsaññāya, saññāggahaṇeneva diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbam. Esa nayo ito parāsupi. **Nibbidānupassanāyāti** saṅkhāresu nibbindanākāreṇa pavattāya anupassanāya. **Nandiyāti** sappītikataṇhāya. **Virāgānupassanāyāti** virajjanākāreṇa pavattāya anupassanāya. **Rāgassāti** saṅkhāresu rāgassa. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānam nirodhassa anupassanāya. Yathā vā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim punabbhavavasena na uppajjanti, evaṃ anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti no samudeti”⁴ti. Muñcitukāmatāya hi ayaṃ balappattā. Saṅkhārānam paṭinissajjanākāreṇa pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā hi

1. Saṃguttā (Syā, Ka)

3. Saṅkhatadhammesu (Ka)

2. Visuddhi 1. 320 piṭṭhe.

4. Khu 9. 95 piṭṭhe.

ayaṃ. **Ādānassā**ti niccādivasena gahaṇassa.

Santatisamūhakiccārammaṇavasena ekattagahaṇaṃ ghanasaññā, tassā

ghanasaññāya. Āyūhanassāti abhisankharaṇassa. Saṅkhārānaṃ

avatthādivisesāpatti **vipariṇāmo. Dhuvasaññāyā**ti thirabhāvagahaṇassa.

Nimittassāti samūhādighana vasena sakiccaparicchadatāya ca saṅkhārānaṃ

saviggahatāya. **Paṇidhiyā**ti rāgādipaṇidhiyā, taṇhāvasena saṅkhāresu

ninnatāyāti attho. **Abhinivesassā**ti attānudiṭṭhiyā. Aniccadukkhādivasena

sabbatebhūmakadhammatiraṇā **adhipaññādhammavipassanā.**

Sārādānābhinivesassāti asāresu sārāgahaṇavipallāsassa.

Yathābhūtañāṇadassanaṃ thirabhāvapattā aniccādi-anupassanāva.

Udayabbayañāṇanti keci. Sappaccayanāmarūpadassananti apare.

“Issarakuttādivasena¹ loko samuppanno”ti abhiniveso **sammohābhiniveso.**

Ucchedasassatābhinivesoti keci. “Aho siṃ nu kho

ahamatītamaddhānaṃ”ti²ādinayappavattā saṃsayāpatti sammohābhinivesoti

apare. Saṅkhāresu tāṇaleṇabhāvagahaṇaṃ **ālayābhiniveso.** “Ālayaratā

ālayasammuditā”ti³ vacanato ālayo taṇhā. Sā eva cakkhādīsu, rūpādīsu ca

abhinivisanavasena pavattiyā ālayābhinivesoti apare. “Evaṃ ṭhitā te⁴

saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ ñāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā.**

Appaṭisaṅkhā paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhūtā mohappadhānā

akusaladhammā. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ nibbānaṃ, tattha

ninnabhāvasaṅkhātēna anupassanena pavatti **vivaṭṭānupassanā,**

saṅkhārupekkhā ceva anulomañāṇaṇca. **Saññogābhiniveso**

saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisaṇaṃ.

Diṭṭhekaṭṭhānanti diṭṭhiyā sahajekaṭṭhānaṇca, pahānekaṭṭhānaṇca.

Oḷārikānanti uparimaggavajjhe kilese upādāya vutta. Aññathā dassanena

pahātabbāpi dutiyamaggavajjheti oḷārikā. **Aṇusahagatānanti** aṇubhūtānaṃ,

idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe upādāya vuttaṃ. **Sabbakilesānanti**

avasiṭṭhasabbakilesānaṃ. Na hi paṭhamamaggādīhi pahīnā kilesā puna

pahīyanti.

1. Issariyakatattādivasena (Syā), issariyakuttādivasena (Ka)

2. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265; Khu 7. 329 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu. 4. Ṭhite (Sī)

“**Cittassa avippaṭṭisārāya saṁvattanti**”ti-ādīsu saṁvaro avippaṭṭisārathāya. “Avippaṭṭisārathāni kho ānanda kusalāni sīlāni”ti¹ vacanato cetaso avippaṭṭisārathāya bhavanti. Avippaṭṭisāro pāmojjathāya. “Yoniso manasi karoto pāmojjaṁ jāyati”ti² vacanato **pāmojjāya saṁvattanti**. Pāmojjaṁ pītiyā. “Pamuditassa pīti jāyati”ti³ vacanato **pītiyā saṁvattanti**. Pīti passaddhatthāya. “Pītimanassa kāyo passambhati”ti³ vacanato **passaddhiyā saṁvattanti**. Passaddhi sukhatthāya. “Passaddhakāyo sukhaṁ vedeti”ti³ vacanato **somanassāya saṁvattanti**. “Sukhatthāya sukhaṁ vedeti”ti cettha somanassaṁ “sukhaṁ”ti vuttaṁ. **Āsevanāyāti** samādhissa āsevanāya. Nirāmise hi sukhe siddhe “sukhino cittaṁ samādhiyati”ti³ vacanato samādhi siddhoyeva hoti, tasmā samādhissa āsevanāya paṇḍabalavabhāvāya saṁvattanti attho. **Bhāvanāyāti** tasseeva samādhissa vadḍhiyā. **Bahulikammāyāti** punappunaṁ kiriyāya. **Alaṅkārayāti** tasseeva samādhissa pasādhanabhūtasaddhindriyādinipphattiyā alaṅkārayā **saṁvattanti**. **Parikkhārayāti** avippaṭṭisārādikassa samādhisambhārassa siddhiyā tasseeva samādhissa parikkhārayā saṁvattanti. Sambhārattho hi idha parikkhāra-saddo. “Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā”ti-ādīsu⁴ viya sambhāroti ca paccayo veditabbo. Kāmañcāyaṁ parikkhāra-saddo “ratho sīlaparikkhāro”ti-ādīsu⁵ alaṅkārattho. “Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhattaṁ hoti”ti-ādīsu⁶ parivārattho vutto. Idha pana alaṅkāraparivārānaṁ visum gahitattā “sambhārattho”ti vuttaṁ. **Parivārayāti** mūlakāraṇabhāveneva samādhissa parivārabhūtasativīriyādidhammavisesasādhanena parivārasampattiyā saṁvattanti. **Pāripūriyāti** vasībhāvasampāpanena, vipassanāya padaṭṭhānabhāvāpādanena ca paripuṇṇabhāvasādhanato samādhissa pāripūriyā **saṁvattanti**.

Evam suparisuddhasīlamūlakaṁ sabbākāraparipūraṁ samādhiṁ dassetvā idāni samāhito pajānāti passati, yathābhūtaṁ jānaṁ passaṁ nibbindati, nibbindaṁ

1. Am 3. 257, 517 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 252 piṭṭhe.

3. Dī 1. 195; Dī 3. 252; Am 1. 245; Am 2. 253; Am 3. 535 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 150 piṭṭhe.

5. Saṁ 3. 5 piṭṭhe.

6. Am 2. 479 piṭṭhe.

virajjati, virāgā vimuccatī”¹ti vacanato sīlamūlakāni samādhipadaṭṭhānāni payojanāni dassetuṃ **“ekantanibbidāyā”**ti-ādi vutaṃ. Nibbidāya hi dassitāya tassā padaṭṭhānabhūtaṃ yathābhūtaññānadassanaṃ dassitameva hoti, tasmim̐ asati nibbidāya sijjhanato. Nibbādādayo atthato vibhattā eva.

Yathābhūtaññānadassananti panettha sappaccayanāmarūpadassanaṃ adhippetarṃ. Evamettha amatamahānibbānapariyosānaṃ sīlassa payojanaṃ dassitanti veditabbaṃ.

Idāni pahānādisu sīlatthaṃ dassetuṃ **“ettha cā”**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha pajahanaṃ anuppādanirodho **pahānanti** tassa bhāvasādhanaṃ sandhāya **“pahānanti koci dhammo nāma natthī”**ti vuttaṃ. Yathā panassa dhammabhāvo sambhavati, tathā heṭṭhā saṃvaṇṇitameva. Evaṃ hissa sīlabhāvo suṭṭhu yujjati. **Taṃ taṃ pahānanti** “pāṇātipātassa pahānaṃ, adinnādānassa pahānaṃ”ti evaṃ vuttaṃ taṃ taṃ pahānaṃ. **Tassa tassa kusaladhammassāti** pāṇātipātassa pahānaṃ mettādikusaladhammassa, adinnādānassa pahānaṃ cāgādikusaladhammassāti evaṃ tassa tassa kusaladhammassa. **Patīṭṭhānaṭṭhenāti** patīṭṭhānabhāvena. Pahānaṃ hi² tasmim̐ sati hoti, asati na hoti, tassa “patīṭṭhānaṃ”ti vattabbaṃ labhatīti katvā yasmim̐ santāne pāṇātipātādayo tassa pakampahetavoti tappahānaṃ **vikampābhāvakaraṇena ca samādhānaṃ** vuttaṃ. Evaṃ sesapahānesupi vattabbaṃ. **Samādhānaṃ** saṇṭhapanam̐, saṃyamanam̐ vā. **Itare cattāro**ti veramaṇi-ādayo cattāro dhammā na pahānaṃ viya vohāramattanti adhippāyo. **Tato tatoti** tamhā tamhā pāṇātipātādito. **Tassa tassāti** pāṇātipātādikassa saṃvaraṇavasena, tassa tassa vā saṃvarassa vasena. **Tadubhayasampayuttacetanāvasenāti** veramaṇīhi, saṃvaradhammehi ca sampayuttāya cetanāya vasena. **Taṃ taṃ avītikkamantassāti** taṃ taṃ pāṇātipātādiṃ avītikkamantassa puggalassa, dhammasamūhassa vā vasena **cetaso pavattisabbhāvaṃ sandhāya vuttā**. Tasmā ekakkaṇepi labbhantīti adhippāyo.

1. Am 3. 259; Sam 2. 18 piṭṭhesu.

2. Padhānaṃ hi yo (Sī)

Sīlasaṁkilesa vodānavāṇṇanā

21. Saṁkilissati tenāti **saṁkilesa**. Ko pana soti āha “**khaṇḍādibhāvo sīlassa saṁkilesa**”ti. Vodāyati visujjhati etenāti **vodānaṁ, akhaṇḍādibhāvo. Lābhayasādīti ādi**-saddena ñāti-aṅgaṭṭhādīnaṁ saṅgaho. **Sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā vemajjheti** ca idaṁ tesaṁ uddesādipāḷivasena vuttaṁ. Na hi añño koci āpattikkhandhānaṁ anukkamo atthi. **Khaṇḍanti** khaṇḍavantāṁ, khaṇḍitaṁ vā. **Chiddanti** etthāpi eseṇa nayo. **Pariyante chinnaśāṭako viyāti** vatthante,¹ dasante vā chinnavatthāṁ viya.

Evanti idāni vuccamānākārena. **Methunasāmyogavāsena**ti rāgapariyuṭṭhānena sadisabhāvāpattiyā mithunānaṁ idanti methunaṁ, nibandhanaṁ². Methunavasena samāyogo methunasāmyogo methunasāmyogo. Idha pana methunasāmyogo viyāti methunasāmyogo, tassa vasena. **Idhāti** imasmiṁ loke. **Ekaccoti** eko. **Samaṇo vā brāhmaṇo vāti** pabbajjāmatteṇa samaṇo vā jātimatteṇa brāhmaṇo vā. **Dvayaṁdvayasamāpattinti** dvīhi dvīhi samāpajjitabbaṁ, methunanti attho. **Na heva kho samāpajjati**ti sambandho. **Ucchādanāṁ** ubbattaṇaṁ. **Sambāhanaṁ** parimaddanaṁ. **Sādiyatīti** adhivāseti. **Tadassādetīti** taṁ ucchādanādiṁ abhiraṁhati. **Nikāmetīti** icchati. **Vittinti** tuṭṭhiṁ. **Idampi khoti** ettha **idanti** yathāvuttaṁ sādiyaṇādiṁ khaṇḍabhāvādivasena ekaṁ katvā vuttaṁ. **Pi**-saddo vakkhamānaṁ upādāya samuccayattho. **Kho**-saddo avadhāraṇattho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yadeṭṭhaṁ brahmacārīpaṭiñṇassa asatipi dvayaṁdvayasamāpattiyaṁ mātugāmaṁ ucchādanāhāpanasambāhanasādiyaṇādi, idampi ekaṁsena tassa brahmacariyassa khaṇḍādibhāvāpādanato khaṇḍampi chiddampi sabalanpi kammāsampīti. Evaṁ pana khaṇḍādibhāvāpattiyā so aparisuddhaṁ brahmacariyaṁ carati, na parisuddhaṁ, saṁyutto methunasāmyogena, na viśaṁyutto. Tato cassa na jāti-ādīhi parimuttīti dassento “**ayaṁ vuccati**”ti-ādimāha.

Sañjagghatīti kilesavasena mahāhasitaṁ hasati. **Saṁkīlatīti** kāyasāmsaggavasena kīlati. **Saṁkelāyatīti** sabbaso mātugāmaṁ

1. Mattante vā (Sī), pātrante vā (Syā), patrante (Ka)

2. Nidhuvanaṁ (Sī)

kelāyanto viharati. **Cakkhunā**ti attano cakkhunā. **Cakkhunti** mātugāmassa cakkhum. **Upanijjhāyati**ti upecca nijjhāyati oloketi. **Tirokuṭṭā**ti kuṭṭassa parato. Tathā **tiropākārā**. Mattikāmayā bhitti kuṭṭam, itthakāmayā pākāroti vadanti. Yā kāci vā bhitti porisato diyaḍḍharatanuccappamāṇā kuṭṭam, kuṭṭato adhiko pākāro.

Assāti brahmacārīpaṭiñṇassa. **Pubbeti** vatasamādānato pubbe. **Kāmaguṇehi**ti kāmakoṭṭhāsehi. **Samappitanti** suṭṭhu appitam sahitam. **Samaṅgībhū**tanti samannāgataṁ. **Paricārayamānanti** kīlantaṁ, upaṭṭhahiyamānaṁ vā. **Paṇidhāyā**ti patthetvā. **Sīlenā**ti-ādīsu yamaniyamādisamādānavasena **sīla**ṁ. Avītikkamavasena **vata**ṁ. Ubhayampi **sīla**ṁ. Dukkaracariyavasena pavattitaṁ **vata**ṁ. Taṁtaṁakiccassammatato vā nivattilakkhaṇaṁ **sīla**ṁ. Taṁtaṁsamādānavato vesabhojanakiccakaraṇādivisesapaṭipatti **vata**ṁ. Sabbathāpi dukkaracariyā **tapo**. Methunavirati **brahmacariya**ṁ.

Sabbasoti anavasesato, sabbesaṁ vā. **Abhedenā**ti avītikkamena. Aparāya ca pāpadhammānaṁ anuppattiyā, guṇānaṁ uppattiyā saṅgahitoti yojanā. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho**. Upanandhanalakkhaṇo **upanagaho**. Paresaṁ guṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**. Parasampatti-usūyanalakkhaṇā **issā**. Attasampattinigūhanalakkhaṇaṁ **macchariya**ṁ. Santadosapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**. Asantaḡuṇasambhāvana¹ lakkhaṇaṁ **sāṭheyya**ṁ. Cittassa thaddhabhāvalakkhaṇo **thambho**. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**. Unnatilakkhaṇo **māno**. Abbhunnatilakkhaṇo **atimāno**. Majjanalakkhaṇo **mado**. Cittavosaggalakkhaṇo **pamādo**. **Ādi**-saddena lobhamohaviparītamanasikārādīnaṁ saṅgaho.

Idāni “akhaṇḍādi bhāvo panā”ti-ādinā vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ “**yāni hī**”ti-ādimāha. Tattha **anupahatānī**ti anupaddutāni. Vipaṭṭupanissayatāya taṇhādāsabyato mocanena **bhujissabhāvakaraṇa**ṁ. Aviññūnaṁ appamāṇattā vuttaṁ “**viññūhi pasatthattā**”ti. Samādhisaṁvattanaṁ vā etesaṁ payojanaṁ, samādhisaṁvattane vā niyuttānīti **samādhisaṁvattanikāni**. Niddānena² sassasampatti viya paṭipakkhavigamena silasampadā, sā ca

1. Pabhāvana (Sī)

2. Nisaddānena (Syā, Ka)

tattha sati dosadassaneti āha “**sīlavipattiyā ca ādīnavadassanenā**”ti.
Nisammakārīnaṃ payojanagarukatāya diṭṭhaguṇeyeva sammāpaṭipattīti
vuttaṃ “**sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanenā**”ti.

Tattha sīlavipattiyā ādīnavo sīlasampadāya hetṭhā dassita-
ānisaṃsapaṭipakkhato veditabbo, taṃ suviññeyyanti avitthāretvā
pakārantarehi dassetuṃ “**apicā**”ti āraddhaṃ. Tattha yathā sīlasampadā
sattānaṃ manuññabhāvakāraṇaṃ, evaṃ sīlavipatti amanuññabhāvakāraṇanti
āha “**dussīlo -pa- devamanussānaṃ**”ti. **Ananusāsaniyo** jigucchitabbato.
Dukkhito sañjāta dukkho. **Vippatīsārīti** “akataṃ vata me kalyāṇaṃ”ti-ādina
paccānutāpī. **Dubbaṇṇoti** guṇavaṇṇena, kāyavaṇṇena ca virahito. **Assāti**
dussīlassa. Samphassitānaṃ dukkho dukkhāvaho samphasso etassāti
dukkhasamphasso. Guṇānubhāvābhāvato appaṃ agghatīti **appaggho**.
Anekavassagaṇikagūthakūpo viyāti anekavassasamūhe sañcitukkārāvāto
viya. **Dubbisodhano** sodhetuṃ asakkuṇeyyo. **Chavālātaṃ** chavaḍāhe
santajjanummukkaṃ. **Ubhato paribāhiroti** sāmāññato, gihibhogato ca
parihīno. Sabbesaṃ verī, sabbe vā verī etassāti sabbaverī, so eva
sabbaveriko, puriso. Saṃvāsaṃ nārahaṭīti **asaṃvāsāraho**. **Saddhammeti**
paṭipattisaddhamme, paṭivedhasaddhamme ca.

“Aggikkhandhapiyāye vuttadukkhabhāgitāyā”ti saṅkhepena
vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**dussīlānañhi**”ti-ādi āraddhaṃ.
Pañcakāmaguṇaparibhogasukhe, parehi kayiramānavandanamānanādisukhe
ca assādena adhitacittā **pañcakāma -pa- gadhitacittā**, tesaṃ. Te
yathāvuttasukhassādā paccayā etassāti **tappaccayaṃ**. Dukkhaṃ sambandho.

Passatha noti passatha nu, api passatha. **Mahantanti** vipulaṃ.
Aggikkhandhanti aggisaṃmūhaṃ. **Ādittanti** padittaṃ. **Sampajjalitanti**
samantato pajjalitaṃ acchivipphuliṅgāni muccantaṃ. **Sajotibhūtanti** sapataṃ
samantato uṭṭhitāhi jālāhi ekappabhāsamudayaabhūtaṃ. **Taṃ kiṃ maññathāti**
taṃ idāni mayā vuccamānamatthaṃ kiṃ maññathāti anumatigahaṇatthaṃ
pucchati. **Āliṅgetvāti** upagūhitvā. **Upanisīdeyyāti** teneva āliṅganena upecca
nīsīdeyya. Yadatthamettha satthā aggikkhandhāliṅganam, kaññāliṅganaṇa
ānesi, tamatthaṃ vibhāvetuṃ

“**ārocayāmī**”ti-ādimāha. Tattha **ārocayāmī**ti āmantemi. **Voti** tumhe. **Paṭivedayāmī**ti pabodhemi. **Dussīlassā**ti nissīlassa sīlavirahitassa. **Pāpadhammassā**ti dussīlattā eva hīnājjhāsayaṭāya lāmakasabhāvassa. **Asucisaṅkassarasamācārassā**ti aparisuddhakāyasamācārādītāya asucissa hutvā saṅkāya sarītabbasamācārassa. Dussīlo hi kiñcīdeva asāruppaṃ disvā “idaṃ asukena kataṃ bhavissatī”ti paresaṃ āsaṅkanīyova hoti, kenacīdeva vā karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā “kacci nu kho ime mayā kataṃ kammaṃ jānitvā mantentī”ti attanoyeva saṅkāya sarītabbasamācāroti. **Paṭicchannakammantassā**ti lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammantassa. **Assamaṇassā**ti na samaṇassa. Salākaggahaṇādīsu “ahampi samaṇo”ti micchāpaṭiṇṇāya **samaṇapaṭiṇṇassa**. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacārissa**. Uposathādīsu “ahampi brahmacārī”ti micchāpaṭiṇṇāya **brahmacāripaṭiṇṇassa**. Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtikassa**. Chahi dvārehi rāgādikilesānuvassanena tintattā **avassutassa**. Saṅjātarāgādikacavarattā, sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātassa**. **Aggikkhandhūpamāya** hīnūpamabhūtāyāti attho. Tenāha bhagavā “etadeva tassa varan”ti. Bhagavā dukkhaṃ dassetvā dukkhaṃ dassetīti sambandho.

Vālarajjuyāti vālehi katarajjuyā. Sā hi kharatarā hoti. **Ghaṃseyyāti** padhaṃsanavasena ghaṃseyya. **Teladhotāyāti** telena nisitāya. **Paccorasminti** pati-urasmim utābhimukhaṃ, uramajjheti adhippāyo **ayosāṅkunāti** saṇḍāsena. **Pheṇuddehakanti** pheṇaṃ uddehetvā, anekavāraṃ pheṇaṃ uṭṭhapetvāti attho.

Aggikkhandhāliṅganadukkhatoṇi adhimattadukkhātāya kaṭukabhūtaṃ dukkhaṃ phalaṃ etassāti
aggikkhandhāliṅganadukkhādhikadukkhakaṭukaphalaṃ. Kāmasukhaṃ avijahato **bhinnaśīlassa** dussīlassa **kuto** tassa **sukhaṃ** natthevāti adhippāyo. **Sādaneti** sādiyane¹. **Yanti** añjalikammasādanaṃ. **Asīlinoti** dussīlassa. **Upahatanti** sīlabyasanena upaddutaṃ. **Khatanti** kusalamūlānaṃ khaṇaṇena khatāṃ, khaṇitaṃ vā guṇaṃ sarīreti adhippāyo. **Sabbabhayehī**ti attānuvādādisabbabhayehi. Upacārajjhānaṃ upādāya **sabbehi** **adhigamasukhehi**.

1. Sādiyaneti sādane (?)

Vuttappakāraviparītatoti sīlavipattiyaṃ vuttākārapaṭipakkhato “manāpo hoti devamanussānaṃ”ti-ādinā. **Kāyagandhopi pāmojjaṃ, sīlavantassa bhikkhuno. Karoti api devānanti** ettha “gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ”ti-ādikā¹ gāthā vitthāretabbā. **Avighātīti** appaṭighātī. Vadhabandhādiparikilesā **diṭṭhadhammikā āsavā** upaddavā. **Samparāyikadukkhānaṃ mūlaṃ** nāma dussīlyaṃ. Antamatikkantaṃ accantaṃ, accantaṃ santā **accantasantā** kilesapariḷāhasaṅkhātadarathānaṃ abhāvena sabbadā santā. **Ubbijjitvāti** ñāṇānutrāsena uttasitvā. **Vodāpetabbanti** visodhetabbāṃ.

Paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ

Sīlaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 6. 6 piṭṭhe Jātake.

2. Dhutaṅganiddesavaṇṇanā

22. Appā icchā etassāti appiccho, paccayagedharahito. Tassa bhāvo **appicchatā**, alobhajjhāsayatāti attho. Samaṃ tuṭṭhi santena, sakena vā tuṭṭhi santuṭṭhi, santuṭṭhi eva **santuṭṭhitā**, aññaṃ apatthetvā yathāladdhehi itarītarehi paccayehi paritussanā. **Santuṭṭhitādīhi** ta-kāro vā padasandhikaro. “Santuṭṭhi-ādīhi”ti vā pāṭho. **Te guṇeti** te sīlavodānassa hetubhūte appicchatādiguṇe. **Sampādetunti** sampanne kātuṃ. Te hi sīlavisuddhiyā paṭiladdhamattā hutvā dhutadhammehi sampannatarā honti. **Dhutaṅgasamādānanti** kilesānaṃ dhunanaka-aṅgānaṃ viddhamśanakāraṇānaṃ sammadeva ādānaṃ. **Evanti** evaṃ sante, dhutaṅgasamādāne kateti attho. **Assa** yogino. **Sallekho** kilesānaṃ sammadeva likhanā chedanā tanukaraṇaṃ. **Paviveko** cittavivekassa upāyabhūtā vivekaṭṭhakāyatā. **Apacayo** yathā paṭipajjanato kilesā naṃ apacinanti na ācinanti, tathā paṭipajjanā. **Vīriyārambho** anuppannānaṃ pāpadhammānaṃ anuppādanādivasena āraddhavīriyatā. **Subharatā** yathāvutta-appicchabhāvādisiddhā upaṭṭhakānaṃ sukhabharaṇīyatā suposatā. **Ādi**-saddena appakiccatāsallahukavutti-ādike saṅgaṇhāti. **Sīlañceva** yathāsamādinnaṃ paṭipakkhadhammānaṃ dūribhāvena **suparisuddhaṃ bhavissati**. **Vatāni ca** dhutadhammā ca **sampajjissanti** sampannā bhavissanti, nipphajjissanti vā. Yā thirabhūtā itarītaracīvarapiṇḍapātasenāsanasantuṭṭhi porāṇānaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ paveṇibhāvena ṭhitā, tattha patiṭṭhitabhāvaṃ sandhāyāha “**porāṇe ariyavaṃsattaye patiṭṭhāyā**”ti. Bhāvanā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti bhāvanārāmo, tabbhāvo **bhāvanāramatā**, samathavipassanābhāvanāsu yuttappayuttatā. Yasmā adhigamāraho bhavissati, **tasmāti** sambandho.

Lābhasakkārādi taṇhāya āmasitabbato, lokapariyāpannatāya ca **lokāmisarṃ**. Nibbānādhigamassa anulomato **anulomapaṭipadā** vipassanābhāvanā. **Atthatoti** vacanatthato. **Pabhedatoti** vibhāgato. **Bhedatoti** vināsato. **Dhutādīnanti** dhutadhutavādadhutadhammadhutaṅgānaṃ. **Samāsabyāsatoti** saṅkhepavittārato.

23. **Rathikā**ti racchā. **Saṅkārakūṭādinanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Abbhuggataṭṭhenā**ti ussitaṭṭhena. “Nadiyā kūlan”ti-ādīsu viya samussayattho **kūla**-saddoti āha “**paṃsukūlamiva paṃsukūlan**”ti. **Ku**-saddo kucchāyaṃ **ula**-saddo gati-atthati āha “**kucchitabhāvaṃ gacchatīti vuttaṃ hotī**”ti, paṃsu viya kucchitaṃ ulati pavattatīti vā **paṃsukūlaṃ**. Paṃsukūlassa dhāraṇaṃ **paṃsukūlaṃ** uttarapadalopena, taṃ sīlamassāti paṃsukūliko, yathā “āpūpiko”ti. Aṅgati attano phalaṃ paṭicca hetubhāvaṃ gacchatīti **aṅgaṃ**, kāraṇaṃ. Yena puggalo “paṃsukūliko”ti vuccati, so samādānacetanāsaṅkhāto dhammo paṃsukūlikassa aṅganti **paṃsukūlikaṅgaṃ**. Tenāha “**paṃsukūlikassā**”ti-ādi. **Tassā**ti samādānassa. Samādiyati etenāti **samādānaṃ**, cetanā.

Eteneva nayanāti yathā paṃsukūladhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃsīlo paṃsukūliko, tassa aṅgaṃ samādānacetanā “paṃsukūlikaṅgaṃ”ti vuttaṃ, evaṃ eteneva vacanatthanayena ticīvaradhāraṇaṃ ticīvaraṃ, taṃsīlo tecīvariko, tassa aṅgaṃ samādānacetanā “**tecīvarikaṅgaṃ**”ti vedītabbaṃ. Saṃghāṭi-ādīsu evatīsu cīvaresu ticīvarasamaññā, na kaṇḍupaṭicchādivassikasāṭikādisūti tāni sarūpato dassento “**saṃghāṭi-uttarāsaṅga-antaravāsakasāṅkhātan**”ti āha.

Taṃ piṇḍapātanti parehi diyyamānānaṃ piṇḍānaṃ patte patanasāṅkhātāṃ piṇḍapātāṃ, taṃ uñchatīti **piṇḍapātiko**, yathā bādariko sāmātiko. Piṇḍapāti eva piṇḍapātiko, yathā bhaddo eva bhaddako. **Avakhaṇḍanaṃ** vicchindanaṃ nirantaramappavatti. Tappaṭikkhepato **anavakhaṇḍanaṃ** avicchindanaṃ nirantarappavatti. **Saha apadānenā**ti saha anavakhaṇḍanena. **Sapadānanti** padassa kiriyāvisesanabhāvaṃ, yattha ca taṃ anavakhaṇḍanaṃ, tañca dassetuṃ “**avakhaṇḍanarahitaṃ anugharanti vuttaṃ hotī**”ti vuttaṃ. **Ekāsaneti** iriyāpathantarena anantaritāya ekāyayeve nisajjāya. **Pattepiṇḍoti** etta vatthubhedo idhādhippeto, na sāmāññaṃ. Eva-kāro ca luttaniddiṭṭhoti dassento “**kevalaṃ ekasmiṃyeva patte**”ti āha. Uttarapadalopaṃ katvā ayaṃ niddesoti dassento “**pattapiṇḍagahaṇe pattapiṇḍasaññaṃ katvā**”ti āha. Esa nayo ito paresupi.

Pacchābhattaṃ nāma pavāraṇato pacchā laddhabhattaṃ eva. **Khalu-**saddassa paṭisedhatthavācakkattā tena samānatthaṃ na-kāraṃ gahetvā āha “**na pacchābhattiko**”ti. Sikkhāpadassa visayo sikkhāpadeneva paṭikkhitto. Yo tassa avisayo, so eva samādānassa visayoti āha “**samādānavasena paṭikkhittā tirittabhojanassā**”ti. Abbhokāse nivāso **abbhokāso**. Susāne nivāso **susānaṃ**, taṃ sīlaṃ assāti-ādinā sabbaṃ vattabbanti āha “**eseva nayo**”ti. Yathāsanthataṃ viya **yathāsanthataṃ**, ādito yathā-uddiṭṭhaṃ. Taṃ hesa “idaṃ bahumaṅkuṇaṃ¹ duggandhapavātan”ti-ādivasena appaṭikkhipitvāva sampatīcchati. Tenevāha “**idaṃ tuyhaṇ**”ti-ādi. **Sayananti** nipajjanamāha. **Tena tena samādānenā**ti tena tena paṃsukūlikaṅgādikassa samādānena **dhutakilesattā**ti viddhaṃsitakilesattā, tadaṅgavasena pahīnataṇhupādānādipāpadhammattāti attho. Yehi taṃ kilesadhunanaṃ, tāniyeva idha dhutassa bhikkhuno aṅgānīti adhippetāni, na aññāni yāni kānici, aññena vā dhutassāti ayamatto atthato āpanno. “Ñāṇaṃ aṅgaṃ etesaṇ”ti iminā ñāṇapubbakataṃ tesāṃ samādānassa vibhāveti. **Paṭipattiyāti** sīlādisammāpaṭipattiyā. Samādiyati etenāti samādānaṃ, samādānavasena pavattā cetanā, taṃ lakkhaṇaṃ etesanti **samādānacetanālakkhaṇāni**. Vuttampi cetāṃ **aṭṭhakathāyaṃ**—

“Samādānakiriyāya, sādhaṇakataṃabhāvato.

Sampayuttadhammā yenāti, karaṇabhāvena dassitā”ti.

Samādānacetanāya gahaṇaṃ taṃmūlakattā parihaṇaṇacetanāpi dhutaṅgameva. Attanā, parammukhena ca kusalaḥhaṇḍassa bhusaṃ viluppanaṭṭhena **loluppaṃ** taṇhācāro, tassa viddhaṃsanakiccattā **loluppaviddhaṃsanarasāni**. Tato eva nilloluppabhāvena paccupatiṭṭhanti, taṃ vā paccupaṭṭhāpentīti **nilloluppabhāvapaccupaṭṭhānāni**. **Ariyadhammapadaṭṭhānāni**ti parisuddhasīlādisaddhammapadaṭṭhānāni.

Bhagavatova santike samādātabbānīti idaṃ antarā avicchedanattāṃ vuttaṃ rañño santike paṭiññātārahassa atthassa tadupaṭṭhāpino ekaṃsato avisaṃvādanaṃ viya. Sesānaṃ santike samādānēpi eseva nayo. **Ekasaṅgī-**

1. Bahumakuraṃ (Ka)

tikassāti pañcasu dīghanikāyādīsu nikāyesu ekanikāyikassa.

Aṭṭhakathācariyassāti yassa aṭṭhakathātantiyeva visesato paguṇā, tassa. **Etthā**ti attanāpi samādānassa ruhane. **Jeṭṭhakabhātu dhutaṅgappicchatāya vatthū**ti so kira thero nesajjiko, tassa taṃ na koci jānāti. Athekadivasam rattiyaṃ sayanapiṭṭhe nisinnam vijjulatobhāsenā disvā itaro pucchi “kim bhante tumhe nesajjikā”ti. Thero dhutaṅgappicchatāya tāvadeva nipajjitvā pacchā samādiyīti evamāgataṃ vatthu.

1. Paṃsukūlikaṅgathāvaṇṇanā

24. **Gahapatidānacīvaranti** ettha dāyakabhāvena samaṇāpi ukkaṭṭhassa gahapatipakkhamyeva pavīṭṭhāti daṭṭhabbam. “Pabbajito gaṇhissatī”ti ṭhapitakam siyā gahapatīcīvaram, na pana gahapatidānacīvaranti tādisam nivattetum **dānaggahaṇam**. **Aññatarenā**ti ettha samādānavacanena tāva samādinnaṃ hotu, paṭikkhepavacanena pana kathanti? Atthato āpannattā. Yathā “devadatto divā na bhuñjati”ti vutte “rattiyam bhuñjati”ti atthato āpannameva hoti, tassa āhārena vinā sarīraṭṭhiti natthīti, evamidhāpi bhikkhuno gahapatidānacīvare paṭikkhitte tadanñācīvarappaṭiggaho atthato āpanno eva hoti, cīvarena vinā sāsane ṭhiti natthīti.

Evam samādinna dhutaṅgenāti-ādividhānam paṃsukūlikaṅge paṭipajjanavidhi. Susāne laddham **sosānikam**. Tam pana yasmā tattha kenaci chaḍḍitattā patitam hoti, tasmā vuttam “**susāne patitakan**”ti. Evam **pāpaṇikampi** daṭṭhabbam. **Tālavellimaggo** nāma mahāgāme ekā vīthi. Anurādhapureti ca vadanti. Daḍḍho padeso etassāti **daḍḍhappadesam**, vattham. Magge patitakam bahudivasātikkantaṃ gahetabbanti vadanti. “Dvattidivasātikkantaṃ”ti apare. **Thokam rakkhivā**ti katipayam kālam āgametvā. Vātāhatampi sāmikānam satisammosena patitasadisanti “**sāmi**ke **apassantena gahetum vaṭṭati**”ti vuttam. Tasmā thokam āgametvā gahetabbam.

“Saṅghassa demā”ti dinnam, coḷakabhikkhāvasena laddhañca laddhakālato paṭṭhāya “samaṇacīvaram siyā nu kho, no”ti āsaṅkam nivattetum “**na tam paṃsukūlan**”ti vuttam. Na hi tam tevīsatiyā uppattiṭṭhānesu katthaci pariyāpannam. Idāni imināva pasaṅgena yaṃ bhikkhudattiye

lakkhaṇapattaṃ paṃsukūlaṃ, tassa ca ukkaṭṭhānukkaṭṭhavibhāgaṃ dassetuṃ “**bhikkhudattiyepī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **gāhetvā vā dīyatīti** saṃghassa vā gaṇassa vā dentehi yaṃ cīvaraṃ vassaggena pāpetvā bhikkhūnaṃ dīyati. **Senāsanacīvaranti** senāsanāṃ kāretvā¹ “etasmiṃ senāsane vasantā paribhuñjantū”ti dinnacīvaraṃ. **Na taṃ paṃsukūlanti** apaṃsukūlabhāvo pubbe vuttakāraṇato, gāhetvā dinnattā ca. Tenāha “**no gāhāpetvā dinnameva paṃsukūlan**”ti. **Tatrapīti** yaṃ gāhetvā na dinnāṃ bhikkhudattiyaṃ, tatrapī yena bhikkhunā cīvaraṃ dīyati, tassa lābhe, dāne ca visuṃ visuṃ ubhayattha ādaragāravānaṃ sabbhāvato, tadabhāvato ca bhikkhudattiyassa ekatosuddhi ubhatosuddhi anukkaṭṭhatā hontīti imamatthaṃ dassetuṃ “**yaṃ dāyakehī**”ti-ādi vuttaṃ, pādamūle ṭhapetvā dinnakaṃ samaṇenāti adhippāyo. **Yassa kassacīti** ukkaṭṭhādīsu yassa kassaci. **Ruciyaīti** chandena. **Khantiyaīti** nijjhānakkhantiyā.

Nissayānurūpaṭipattisabbhāvoti upasampannasamanantaraṃ ācariyena vuttesu catūsu nissayesu attanā yathāpaṭiññātadutiyanissayānurūpāya paṭipattiyā vijjamānatā. **Ārakkhadukkhābhāvoti** cīvarārakkhanadukkhassa abhāvo paṃsukūlacīvarassa alobhaniyattā. **Paribhogataṇhāya abhāvo** savisesalūkhasabhāvattā. **Pāsādikatāti** paresaṃ pasādāvahatā. **Appicchātādīnaṃ phalanipphatti** dhutaṅgapariharaṇassa appicchātādīhiyeva anipphādetabbato. Dhutadhamme samādāya vatthanaṃ yāvadeva upari sammāpaṭipattisampādanāyāti vuttaṃ “**sammāpaṭipattiyā anubrūhanan**”ti. **Mārasenaviḡhātāyāti** mārasa, mārasenāya ca vihananāya viddhamsanāya. Kāyavācācittēhi yato saṃyatoti **yati**, bhikkhu. **Dhāritaṃ yaṃ lokagarunā paṃsukūlaṃ, taṃ ko na dhāraye**, yasmā vā lokagarunā paṃsukūlaṃ **dhāritaṃ**, tasmā **ko taṃ na dhārayeti** yojanā yaṃtamsaddānaṃ ekantasambandhibhāvato. **Paṭiññāṃ samanussaranti** upasampadamāle “āma bhante”ti ācariyapamukhassa saṃghassa sammukhā dinnāṃ paṭiññāṃ samanussaranto.

Iti paṃsukūlikaṅgākathāvaṇṇanā.

2. Tecīvarikaṅgakathāvaṇṇanā

25. **Catutthakacīvaranti** nivāsanapārupanayogyam catutthakacīvaranti adhippāyo, aṃsakāsāvassa appaṭikkhipitabbato. **Aññataravacanenāti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Yāva na sakkoti, yāva na labhati, yāva na sampajjatīti paccekam **yāva-saddo** sambandhitabbo. **Na sampajjatīti** na sijjhati. **Nikkhattapaccayā doso natthīti** nicayasannidhidhutaṅgasamkilesadoso natthi. **Āsanneti** cīvarassa āsanne ṭhāne. Rajanakkaṇe paribhuñjanakāsāvaṃ **rajanakāsāvaṃ**. **Tatratthakapaccattharaṇaṃ** nāma attano, parassa vā santakaṃ senāsane paccattharaṇavasena adhiṭṭhitam. “Aṃsakāsāvaṃ parikkhāracoḷam hoti, iti paccattharaṇaṃ, aṃsakāsāvanti imāni dvepi atirekacīvaraṭṭhāne ṭhitānipi dhutaṅgabhedam na karonti”ti **aṭṭhakathāyaṃ** vuttanti vadanti. **Pariharitum pana na vaṭṭatīti** rajanakāle eva anuññātattā niccaparibhogavasena na vaṭṭati tecīvarikassa. **Aṃsakāsāvanti** khandhe ṭhapetabbakāsāvaṃ. **Kāyaparihārikenāti** vātātapādi-parissayato kāyassa pariharaṇamattena. **Samādāyevāti** gahetvā eva. **Appasamārambhatāti** appakiccatā. **Kappiye mattakāritāyāti** nisīdanādivasena, parikkhāracoḷavasena ca bahūsu cīvaresu anuññātesupi ticīvaramatte ṭhitattā. Saha pattacaraṇāyāti **sapattacaraṇo**. **Pakkhī** sapakkhako.

Iti tecīvarikaṅgakathāvaṇṇanā.

3. Piṇḍapātikaṅgakathāvaṇṇanā

26. **Atirekalābhanti** “piṇḍiyālopabhojanam nissāyā”ti¹ evam vuttabhikkhāhāralābhato atirekalābham, saṃghabhaddanti attho. Sakalassa saṃghassa dātabbabbhattam **saṃghabhaddam**. Katipaye bhikkhū uddisitvā dātabbabbhattam **uddesabbhattam**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasam dātabbabbhattam **pakkhikam**. Uposathe uposathe dātabbabbhattam **uposathikam**. Paṭipadadivase dātabbabbhattam **pāṭipadikam**. Vihāram uddissa dātabbabbhattam **vihārabhattam**. Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbabbhattam **dhurabbhattam**. Gāmaṇḍī-ādīhi vārena

1. Vi 3. 73, 133 piṭṭhesu.

dātabbabbhattaṃ **vāra**kabhattaṃ. “**Saṃgha**bhattaṃ **gaṇ**hathāti-ādinā”ti ādi-saddena uddesabbhattādiṃ saṅgaṇhāti. **Sā**dituṃ **vaṭṭ**antīti bhikkhāpariyāyena vuttattā. Bhesajjādipaṭisaṃyuttā **nirā**misasalākā. Yāvakālikavajjāti ca vadanti. **Vihā**re **pakk**abhattampīti upāsakā idheva bhattaṃ pacitvā “sabbesaṃ ayyānaṃ dassāma”ti vihāreyeva bhattaṃ sampādentī, taṃ piṇḍapātikānampi vaṭṭati. **Ā**haritvāti pattaṃ gahetvā gehato ānetvā. **Taṃ** **diva**saṃ **nisī**ditvāti “mā bhante piṇḍāya carittha, vihāreyeva bhikkhā ānīyati”ti vadantānaṃ sampaṭicchanaena taṃ divasaṃ nisīditvā. **Serivihā**rasukhanti aparāyattavihāritāsukhaṃ. **Ariyava**ṃsoti **ariyava**ṃsasutta¹ paṭisaṃyuttā dhammakathā. **Dhamma**rasanti dhammūpasañhitaṃ pāmojjādirasaṃ.

Jaṅghabalaṃ nissāya piṇḍapariyesanato **ko**sajjanimmaddanaṭā. “Yathāpi bhamaro pupphaṃ”ti-ādinā² vuttavidhinā āhārapariyesanato **pa**risuddhājīvataṃ. Niccaṃ antaragharaṃ pavasantasseva suppaṭicchannagamanādayo sekhiyadhammā sampajjantīti **sekhiyapa**ṭipattipūraṇaṃ. Paṭiggahaṇe mattaññutāya saṃsaṭṭhavihārābhāvato ca **apa**rapositā. Kule kule appaka-appakapiṇḍagahaṇena **pa**rānuggahakiriyaṃ. Antimāya jīvikaṃ avatṭhānena **mā**nappahānaṃ. Vuttañhetuṃ “antamidaṃ bhikkhave jivikānaṃ, yadidaṃ piṇḍolyaṃ”ti-ādi³. Missakabhattena yāpanato **ra**satanhānivāraṇaṃ. Nimantanāsampaṭicchanaato gaṇabhojanādisikkhāpadehi **anā**pattitā.

Appaṭihataavuttitāya catūsupi disāsu vattanaṭṭhena **cā**tuddiso. Ājīva’ssa **visu**jjhatīti ājīvo assa visujjhati. **Atta**bharassāti appānavajjasulabharūpehi paccayehi attano bharaṇato attabharassa. Tato eva ekavihāritāya saddhivihārikādīnampi aññesaṃ aposanato **ana**ññaposo. Padadvayenāpi kāyaparihārikaena cīvarena kucchiparihārikaena piṇḍapātena vicaraṇato sallahukavuttitaṃ, subharatā, parama-appicchataṃ, santuṭṭhiṃca dasseti. **Devā**pi **pi**hayanti **tā**dinoti tādisassa bhusaṃ abhiviya santakāyavacīmanokammatāya upasantassa paramena satinepakkena samannāgamato sabbakālaṃ satimato piṇḍapātikassa bhikkhussa

1. Dī 3. 188; Aṃ 1. 336 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 20; Khu 10. 159 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 255; Saṃ 2. 76 piṭṭhesu.

sakkādayo devāpi pihayanti patthenti. Tassa silādiguṇesu bahumānaṃ
uppādentā ādaraṃ janenti, pageva manussā. Sace so
lābhasakkārasilokasannissito na hoti, tadabhikaṅkhi na hotīti attho.

Iti piṇḍapātikaṅgakathā vaṇṇanā.

4. Sapadānacārikaṅgakathāvaṇṇanā

27. **Iminā**ti sapadānacārikaena. **Kālataranti** kālasseva. **Aphāsukatṭhānanti**
saparissayādivasena duppavesanaṭṭhānaṃ. **Puratoti** vīthiyaṃ gacchantassa
purato gharaṃ apaviṭṭhasseva. **Pattavissaṭṭhaṭṭhānanti** pesakāravīthiyaṃ
pesakārabhāvaṃ nimminivā ṭhitassa sakkassa gharadvāre
pattavissaṭṭhaṭṭhānaṃ. Ukkaṭṭhapīṇḍapātiko taṃ divasaṃ na bhikkhaṃ
āgamayamāno nisīdati, tasmā taṃ **anulometi**. Katthacipi kule nibaddhaṃ
upasaṅkamanābhāvato paricayābhāvena **kulesu niccanavakatā**. Sabbattha
alaggaṃānasatāya ca sammābhāvena ca **candūpamatā**. **Kulesu**
pariggahacittābhāvena tattha **maccherappahānaṃ**. Hitesitāya
vibhāgābhāvato **samānukampitā**. Kulānaṃ saṅgaṇhanasāṃsaṭṭhatādayo
kulūpakādīnavā. **Avhānānabhinandanā**ti nimantanavasena avhānassa
asampaṭicchana. **Abhihārenā**ti bhikkhābhihārena. **Sericāranti** yathāruci
vicaraṇaṃ.

Iti sapadānacārikaṅgakathāvaṇṇanā

5. Ekāsanikaṅgakathāvaṇṇanā

28. **Nānāsanabhojananti** anekasmim āsane bhojanaṃ, ekanisajjāya eva
abhuñjitvā visuṃ visuṃ nisajjāsu āhāraparibhoganti attho. **Patirūpanti**
yuttarūpaṃ anuṭṭhāpanīyaṃ. **Vattaṃ kātuṃ vaṭṭatīti** vattaṃ kātuṃ yujjati.
Vattaṃ nāma garuṭṭhāniye kattabbameva. Tattha pana paṭipajjanavidhiṃ
dassetuṃ yaṃ theravādaṃ āha “**āsanam vā rakkheyya bhojanam vā**”ti-ādi.
Tassattho—ekāsanikaṃ bhikkhuṃ bhuñjantaṃ āsanam vā rakkheyya,
dhutaṅgabhedato yāva bhojanapariyosānā na vuṭṭhātabbanti vuttaṃ

hoti. Bhojanam vā rakkheyya dhutaṅgabhedato, abhiññijyamānam¹ yāva bhuñjitum nārabhati, tāva vuṭṭhātabbanti attho. Yasmā tayidaṃ dvayaṃ idha natthi, tasmā vattakaraṇam dhutaṅgam na rakkhatīti adhippāyo. Tenāha “**ayañcā**”ti-ādi. “Bhesajjatthamevā”ti iminā bhesajjaparibhogavaseneva sappi-ādīnīpi vaṭṭantīti dasseti. **Appābādhatā**ti arogatā. **Appātāṅkatā**ti akicchajīvitā sarīradukkhābhāvo. **Lahuṭṭhānanti** kāyassa lahuparivattitā. **Balanti** sarīrabalam. **Phāsuvihāro**ti sukhavihāro. Sabbametam bahukkhattum bhuñjanapaccayā uppajjanavikārapaṭikkhepapadam². **Rujāti** rogā. **Na kammamattanoti** attano yogakammam purebhattam, pacchābhattañca na parihāpeti, bahuso bhojane abyāvaṭabhāvato, arogabhāvato cāti adhippāyo.

Iti ekāsanikaṅgakathāvaṇṇanā.

6. Pattapiṇḍikaṅgakathāvaṇṇanā

29. **Appaṭikūlam katvā bhuñjitum vaṭṭati** paṭikūlassa bhuttassa agaṇhanampi³ siyāti adhippāyo. **Pamāṇayuttameva gaṇhitabbanti** “ekabhājanameva gaṇhāmī”ti bahuṃ gahetvā na chaḍḍetabbam. **Nānārasataṇhāvinodananti** nānārasabhojane taṇhāya vinodanam. Atra atra nānābhājane ṭhite nānārase icchā etassāti atriccho, tassa bhāvo atricchatā, tassā **atricchatāya pahānam**. **Āhāre payojanamattadassitāti** asambhinnanānārase gedham akatvā āhāre satthārā anuññātapayojanamattadassitā. Visum visum bhājanesu ṭhitāni byañjanāni gaṇhato tattha tattha sābhogatāya siyā vikkhittabhojitā, na tathā imassa ekapattagatasaññinoti vuttam “**avikkhittabhojitā**”ti. **Okkhittalocanoti** pattasaññitāya heṭṭhākhittacakkhu. **Paribhuñjeyyāti** paribhuñjitum sakuṇeyya.

Iti pattapiṇḍikaṅgakathāvaṇṇanā.

1. Abhuñjamānam (Ka)

2. ...param (Sī)

3. Asaṇṭhānam (Sī, Syā)

7. Khalupacchābhattikaṅgathāvaṇṇanā

30. Bhuñjantassa yaṃ upanītaṃ, tassa paṭikkhepena taṃ atirittaṃ bhojananti **atirittabhojanaṃ**. Puna bhojanaṃ kappiyaṃ kāretvā na **bhuñjitabbaṃ**, tabbisayattā imassa dhutaṅgassa. Tenāha “**idamassa vidhānaṃ**”ti. **Yasmiṃ bhojaneti** yasmiṃ bhuñjyamāne bhojane. **Tadeva bhuñjati**, na aññaṃ. Anatirittabhojanapaccayā āpatti **anatirittabhojanāpatti**, tato dūrībhāvo anāpajjanaṃ. **Odarikattaṃ** ghasmarabhāvo¹ kucchipūrakatā, tassa abhāvo ekapiṇḍenāpi yāpanato. **Nirāmisasannidhitā** nihitassa abhuñjanato. Puna pariyesanavasena **pariyesanāya khedaṃ na yāti**. Abhisallekhakānaṃ santosaguṇādīnaṃ vuddhiyā sañjananaṃ **santosaguṇādi vuḍḍhisañjananaṃ**. **Idanti** khalupacchābhattikaṅgaṃ.

Iti khalupacchābhattikaṅgathāvaṇṇanā.

8. Ārañṇikaṅgathāvaṇṇanā

31. **Gāmantasenāsaṇaṃ pahāya araṇṇe aruṇaṃ utthāpetabbanti** ettha gāmantam, araṇṇaṇca sarūpato dassetuṃ “**tattha saddhiṃ upacārenā**”ti-ādi āraddham. Tattha gāmapariyāpannattā gāmantasenāsaṇassa “**gāmoyeva gāmantasenāsaṇaṃ**”ti vuttaṃ. Yo koci satthopi gāmo nāmāti sambandho. **Indakhīlāti** ummārā. **Tassāti** leḍḍupātassa. Vinayapariyāyena araṇṇalakkhaṇaṃ **adinnādānapārājike**² āgataṃ. Tattha hi “gāmā vā araṇṇā vā”ti anavasesato avahāraṭṭhānapariggahe tadubhayaṃ asaṅkarato dassetuṃ “**ṭhapetvā gāmaṇcā**”ti-ādi vuttaṃ. Gāmupacāro hi loke gāmasaṅkhameva gacchatīti. Nippariyāyato pana gāmaṇimuttaṃ ṭhānaṃ araṇṇameva hotīti **abhidhamme**³ gāmā “**nikkhamitvā bhi indakhīlā, sabbametaṃ araṇṇaṃ**”ti vuttaṃ. **Suttantikapariyāyena** āraṇṇakasikkhāpade⁴ “pañcadhanusatikaṃ pacchimaṃ”ti āgataṃ āraṇṇikaṃ bhikkhuṃ sandhāya. Na hi so vinayapariyāyike “araṇṇe vasanato āraṇṇiko pantasenāsano”ti sutte vutto. Ayaṇca suttasaṃvaṇṇanāti idha sabbattha

1. Odarikattasammatabhāvo (Syā), odarikattasammatabhāvo (Ka)

2. Vi 1. 57 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

4. Vi 1. 377 piṭṭhe.

suttantakathāva pamāṇaṃ. Tasmā tattha āgatameva lakkhaṇaṃ gahetabbanti dassento “**taṃ āropitena ācariyadhanunā**”ti-ādinā minanavidhiṃ āha. Teneva hi majjhimaṭṭhakathānayo¹ **idamettha pamāṇanti** ca vutto.

Tato tato magganti tattha tattha khuddakamaggaṃ **pidayati**. **Dhutaṅgasuddhikena** dhutaṅgasodhanapasutena. **Yathā paricchinne kāleti** ukkaṭṭhassa tayopi utū, majjhimassa dve, mudukassa eko utu. Tatthapi **dhutaṅgaṃ na bhijjati** sa-ussāhattā. **Nipajjitvā gamissāmāti** cittassa sithilabhāvena dhutaṅgaṃ bhijjatīti vuttaṃ. **Araññasaññaṃ manasi karontoti** “ahaṃ vivekavāsaṃ vasissāmi, yathāladdhova kāyaviveko sātthako kātabbo”ti manasikārasabbhāvato “**bhabbo -pa- rakkhitaṃ**”ti vuttaṃ. **Assa ārañṇikassa cittaṃ na vikkhipanti** āpāthamanupagamanato. **Vigatasantāso hoti** vivekaparicayato. **Jīvitānikantiṃ jahati** bahuparissaye araṇṇe nivāseneva maraṇabhayaṃ dūrikaraṇato. **Pavivekasukharasaṃ assādeti** anubhavati janasaṃsaggābhāvato. **Ārādhayantoti** anumayanto². **Yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā** vivekassa adhiṭṭhānabhāvato ārañṇikaṅgayogino vāhanasādisanti katvā vuttaṃ “**avasesadhutāyudho**”ti, avasiṭṭhadhutadhammāyudhoti attho.

Iti ārañṇikaṅgakathāvaṇṇanā.

9. Rukkhamūlikaṅgakathāvaṇṇanā

32. **Channanti** iṭṭhakāchadanādīhi chāditaṃ, āvasathanti attho. **Sīmantarikarukkhoti** dvinnam rājūnaṃ rajjasīmāya ṭhitarukkho. Tattha hi tesam rājūnaṃ balakāyo upagantvā antarantarā yuddham kareyya, corāpi pāripanthikā samosarantā bhikkhussa sukhena nisīditum na denti. **Cetiyarukkho** “devatādhiṭṭhito”ti manussehi sammatarukkho pūjetum upagatehi manussehi avivitto hoti. **Niyyāsarukkho** sajjarukkha³. **Vaggulirukkho** vaggulinisevito. Sīmantarikarukkhaḍdayo saparissayā, dullabhavivekā cāti āha “**ime rukkhe vivajjetvā**”ti.

1. Ma-Ṭṭha 2. 119 piṭṭhe.

2. Ānandayanto (Sī)

3. Sajjularukkhaḍdi (Syā, Ka)

Paṇṇasaṭanti rukkhato patitapaṇṇaṃ. **Paṭicchanne** thāne nisīditabbaṃ
rukkhamūlikabhāvassa paṭicchādanatthaṃ. **Channe** vāsakappaṇā
dhammassavanādīnamatthāyapi hoti. Tasmā “**jānitvā aruṇaṃ**
uṭṭhāpitamatte”ti vuttaṃ.

Abhiṇhaṃ tarupaṇṇavikāradassanenāti abhikkhaṇaṃ tarūsu, tarūnaṃ vā
paṇṇesu vikārassa khaṇabhaṅgassa dassanena.

Senāsanamaccherakammārāmatānanti

āvāsamacchariyanavakammaratabhāvānaṃ. **Devatāhīti** rukkhadevatāhi. Tāpi
hi rukkhaṭṭhavimānesu vasantiyo rukkhesu vasanti. Ayampi rukkheti
sahavāsītā. Vaṇṇitoti “appāni cevā”ti-ādinā pasamsito.

“Rukkhāmūlasenāsaṇaṃ nissāya pabbajjā”ti¹ evaṃ **nissayoti ca bhāsito.**

Abhirattāni taruṇakāle, **nīlāni** majjhimakāle, **paṇḍūni** jīṇṇakāle. **Patitāni**
milāyanavasena. Evaṃ **passanto tarupaṇṇāni** paccakkhato eva niccasaññaṃ
panūdati pajahati, aniccasaññā evassa saṇṭhāti. Yasmā bhagavato
jātibodhidhammacakkapavattanaparinibbānāni rukkhāmūleyeva jātāni, tasmā
vuttaṃ “**buddhādāyajjaṃ rukkhāmūlan**”ti.

Iti rukkhāmūlikaṅgakathāvaṇṇanā.

10. Abbhokāsikaṅgakathāvaṇṇanā

33. “Rukkhāmūlaṃ paṭikkhipāmī”ti ettake vutte channaṃ
appaṭikkhittameva hotīti “**channañca rukkhāmūlañca paṭikkhipāmī**”ti
vuttaṃ. Dhutaṅgassa sabbaso paṭiyogipaṭikkhepena hi samādānaṃ ijjhati, no
aññathāti. “Dhammassavanāyā”ti imināva dhammaṃ kathentenāpi
uposathadivasādīsu suṇantānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ tehi yācitenā
channaṃ pavisitum vaṭṭati, dhammaṃ pana kathetvā abbhokāsova gantabbo.
Rukkhāmūlikassāpi eseva nayo. **Upasathatthāyāti** uposathakammāya.
Uddisantenāti paresaṃ uddesaṃ dentena. **Uddisāpentenāti** sayam uddesaṃ
gaṇhantena. **Maggamajjhe** thitaṃ sālanti sīhaḷadīpe viya maggā anokkamma
ujukameva pavisitabbasālaṃ. **Vegena gantuṃ na vaṭṭati** asāruppattā. **Yāva**
vassūparamā thatvā gantabbaṃ, na tāva dhutaṅgabhedo hotīti adhippāyo.

1. Vi 3. 73, 133 piṭṭhesu.

Rukkhasa anto nāma rukkhamūlaṃ. Pabbatassa pana pabbhārasadiso **pabbatapadeso**. **Acchannamariyādanti** yathāva vassodakaṃ anto na pavisati, evaṃ chadanasaṅkhepena upari akatamariyādaṃ. Anto pana pabbhārasa vassedakaṃ pavisati ce, abbhokāsasaṅkhepamevāti tattha pavisitum vaṭṭati. **Sākhāmaṇḍapoti** rukkhasākhāhi virāḷacchannamaṇḍapo. **Pīṭhapaṭo** khalitthaddhasāṭako.

Paviṭṭhakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati yathāvuttapabbhārādike ṭhapetvāti adhippāyo. **Jānitvāti** dhammassavanādi-atthaṃ channaṃ rukkhamūlaṃ pavisitvā nisinno “idāni aruṇo uṭṭhahatī”ti jānitvā. Rukkhamūlepi katthaci attheva nivāsaphāsukatāti siyā tattha āsaṅgapubbako¹ āvāsapalibodho, na pana abbhokāseti idheva **āvāsapalibodhupacchedo** ānisaṃso vutto. **Pasaṃsāyānurūpatāti aniketāti** vuttapasaṃsāya anālayabhāvena anucchavikatā. **Nissaṅgatāti** āvāsapariggahābhāveneva tattha nissaṅgatā. Asukadisāya vasanaṭṭhānaṃ natthi, tasmā tattha gantum neva sakkāti edisassa parivitakkassa abhāvato **cātuddiso**. **Migabhūtenāti** pariggahābhāvena migassa viya bhūtena. **Sitoti** nissito. **Vindatīti** labhati.

Iti abbhokāsikaṅgakathāvaṇṇanā.

11. Sosānikaṅgakathāvaṇṇanā

34. **Na susānanti** asusānaṃ. Aññattho **na-kāro**, susānalakkhaṇarahitaṃ vasanaṭṭhānanti adhippāyo. **Na tatthāti** “susāna”ti vavatthapitamatthe ṭhāne na **vasitabbaṃ**. Na hi nāmamattena susānalakkhaṇaṃ sijjhati. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. **Jhāpitakālato pana paṭṭhāya -pa-** **susānameva** chavena sayitamattāya susānalakkhaṇappattito. Chavasayanaṃ hi “susāna”ti vuccati.

Sosānikena nāma appakiccena sallahukavuttinā bhavitabbanti dassetum “**tasmim pana vasantenā**”ti-ādi vuttaṃ. **Garukanti** dupparihāraṃ. Tameva hi dupparihārabhāvaṃ dassetum “**tasmā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha

1. Āsaṅkapubbako (Syā, Ka)

uppannaparissayavighātattāyāti “susānaṃ nāma manussarāhasseyyakan”ti corā katakammāpi akatakammāpi osaranti, tattha coresu bhaṇḍasāmiḱe disvā bhikkhusamīpe bhaṇḍaṃ chaḍḍetvā palātesu manussā bhikkhuṃ “coro”ti gahetvā potheyyūṃ, tasmā vihāre **sarīghattheraṃ vā** gocaragāme raññā niyuttaṃ **rājayuttakaṃ vā** attano sosānikabhāvaṃ **jānāpetvā** yathā tādiso añño vā parissayo na hoti, tathā **appamattena vasitabbaṃ**. Caṅkamantassa yadā ālāhanaṃ abhimukhaṃ na hoti, tadāpi saṃvegajananatthaṃ tattha diṭṭhi¹ vissajjetabbāti dassetuṃ “**addhakkhikena ālāhanaṃ olokenṭenā**”ti vuttaṃ.

Uppathamaggena gantabbaṃ attano sosānikabhāvassa apākaṭabhāvatthaṃ. **Ārammaṇanti** tasmīṃ susāne “ayaṃ vammiko, ayaṃ rukkho, ayaṃ khāṇuko”ti-ādinā **divāyeva ārammaṇaṃ vavatthapetabbaṃ**. **Bhayānakanti** bhayaṇakaṃ vammikādiṃ. **Kenaci** leḍḍupāsāṇādinā āsanne vicarantīti **na paharitabbā**. **Tilapiṭṭhaṃ** vuccati palalaṃ. Māsamiṣsaṃ bhattaṃ **māsabhattaṃ**. **Guḷādīti ādi**-saddena tilasaṃguḷikādighanapūvaṇṇa² saṅgaṇhāti. **Kulagehaṃ na pavisitabbanti** petadhūmena vāsītattā, piṣācānubandhattā ca kulagehassa abbhantaraṃ na pavisitabbaṃ. Devasikaṃ chavaḍāho **dhuvaḍāho**. Matañātakānaṃ tattha gantvā devasikaṃ rodanaṃ **dhuvarodanaṃ**. **Vuttanayenāti** “jhāpitakālato pana paṭṭhāyā”ti vuttanayena. “Pacchimayāme paṭikkamituṃ vaṭṭatī”ti icchitattā “**susānaṃ agatadivase**”ti aṅguttarabhāṇakā.

Susāne niccakālaṃ sivathikadassanena **maraṇassatipaṭilābho**. Tato eva **appamādavihāritā**. Tattha chaḍḍitassa matakaḷavarassa dassanena **asubhanimittādhigamo**. Tato eva **kāmarāgavinodanaṃ**. Bahulaṃ sarīrassa asuciduggandhajeguccabhāvasallakkhaṇato **abhiṇhaṃ** **kāyasabhāvadassanaṃ**. Tato maraṇassatipaṭilābhato ca **saṃvegabahulatā**. Byādhikānaṃ, jarājiṇṇānaṃ matānaṃ tattha dassanena **ārogyayobbanajīvitamadappahānaṃ**. Khuddakassa, mahato ca bhayassa abhibhavanato **bhayabheravasahanaṭā**. Saṃviggassa yoniso padahanaṃ sambhavaṭīti **amanussānaṃ garubhāvanīyatā**. **Niddāgatampīti** suttampi, supinantepīti adhippāyo.

Iti sosānikaṅgakathāvaṇṇanā.

1. Attadiṭṭhi (Syā, Ka)

2. Tilasaṃguḷikādighatapūvaṇṇa (Syā, Ka), tilasaṃguḷikādighatapūvaṇṇa (Ka-Sī)

12. Yathāsanthatikaṅgakathāvaṇṇanā

35. Senāsanagāhaṇe pare uṭṭhāpetvā gahaṇaṃ, “idaṃ sundaraṃ, idaṃ na sundaraṃ”ti paritulanayitvā pucchanā, olokanā ca **senāsanaloluppaṃ**. **Tuṭṭhabbanti** tussitabbaṃ. Vihārassa pari-antabhāvena **dūreti** vā bahūnaṃ sannipātaṭṭhānādīnaṃ **accāsanneti vā pucchitum na labhati**, pucchanenapissa dhutaṅgassa saṃkilissanato. **Oloketunti** loluppavasena passitum. **Sacassa taṃ na ruccatīti** assa yathāsanthatikassa taṃ yathāgāhitaṃ senāsanam aphāsukabhāvena sace na ruccati, mudukassa asati roge yathāgāhitaṃ pahāya aññassa senāsanassa gahaṇaṃ loluppaṃ, majjhimassa gantvā olokanā, ukkaṭṭhassa pucchanā. Sabbesampi uṭṭhāpetvā gahaṇe vattabbameva natthi.

Upaṭṭhāpanīyānampi anuṭṭhāpanena **sabrahmacārīnaṃ hitesitā**. Tāya karuṇāvihārānugunatā. Sundarāsundaravibhāgākaraṇato **hīnapaṇītavikappapariccāgo**. Tena tādilakkhaṇānugunatā. Tato eva **anurodhavirodhappahānaṃ**. **Dvārapidahanam** okāsādānato. **Yathāsanthatarāmatanti** yathāgāhite yathānididiṭṭhe senāsane abhiratabhāvaṃ.

Iti yathāsanthatikaṅgakathāvaṇṇanā

13. Nesajjikaṅgakathāvaṇṇanā

36. **Seyyanti** iriyāpathalakkhaṇaṃ seyyaṃ. Tappaṭikkhepeneva hi tadatthā “mañco bhisī”ti evamādikā¹ seyyā paṭikkhattā eva honti. “Nesajjiko”ti ca sayanaṃ paṭikkhipitvā nisajjāya eva viharitum sīlamassāti imassa atthassa idha adhippetattā seyyā evettha paṭiyoginī, na itare tathā anitṭhattā, asambhavato ca. Kosajjapakkihiyo hi iriyāpatho idha paṭiyogibhāvena icchito, na itare. Na ca sakkā ṭhānagamanehi vinā nisajjāya eva yāpetum tathā pavattetunti seyyāvettha paṭiyoginī. Tenāha “**tena panā**”ti-ādi. **Caṅkamitabbaṃ na** “nesajjiko ahan”ti sabbarattim nisīditabbaṃ. Irīyāpathantarānuggahito hi kāyo manasikārakkhamo hoti.

1. Vi 4. 321, 323 piṭṭhesu.

Cattāro pādā, piṭṭhi-apassayo cāti imehi pañcahi aṅgehi **pañcaṅgo**. Catūhi aṭṭanihi, piṭṭhi-apassayena ca pañcaṅgoti apare. **Ubhosu passesu** piṭṭhipasse ca yathāsukhaṃ apassāya viharato nesajjikassa “anesajjikato ko viseso”ti gāhaṃ nivāretuṃ **abhayaṭṭhero** nidassito “**thero anāgāmī hutvā parinibbāyī**”ti.

Upacchedīyati etenāti **upacchedananti** vinibandhupacchedassa sādhakatamabhāvo daṭṭhabbo. **Sabbakammaṭṭhānānuyogasappāyatā** alīnānuddhaccapakkhikattā nisajjāya. Tato eva **pāsādika-iriyāpathatā**. **Vīriyārambhānukūlatā** vīriyasamatāyojanassa anucchavikatā. Tato eva **sammāpaṭipattiyā anubrūhanatā**. **Paṇidhāyāti** ṭhapetvā. **Tanunti** uparimakāyaṃ. **Vikampetīti** cāleti, icchādhighātaṃ karotīti adhippāyo. **Vatanti** dhutaṅgaṃ.

Iti nesajjikaṅgakathāvaṇṇanā.

Dhutaṅgapakiṇṇakakahāvaṇṇanā

37. Sekkhaputhujjanānaṃ vasena **siyā kusalāni**, khīṇāsavānaṃ vasena **siyā abyākatāni**. Tattha sekkhaputhujjanā paṭipattipūraṇatthaṃ, khīṇāsavā pḥasuvihāratthaṃ dhutaṅgāni pariharanti. **Akusalampi dhutaṅganti** akusalacittenāpi dhutaṅgasevanā atthīti adhippāyo. Taṃ na yuttaṃ, yena akusalacittena pabbajitassa ārañṇikattaṃ, taṃ dhutaṅgaṃ nāma na hoti. Kasmā? Lakkhaṇābhāvato. Yaṃ hidaṃ kilesānaṃ dhunanato dhutassa puggalassa, ñāṇassa, cetanāya vā aṅgattaṃ, na taṃ akusaladhammesu sambhavati. Tasmā araṇṇavāsādimattena ārañṇikādayo tāva hontu, ārañṇikaṅgādīni pana na hontīti imamatthaṃ dassetuṃ “**na mayan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **imānīti** dhutaṅgāni. **Vuttaṃ** heṭṭhā vacanatthaniddese. **Na ca akusalena koci dhuto nāma hoti**, kilesānaṃ dhunanaṭṭhenāti adhippāyo. **Yassa** bhikkhuno **etāni** samādānāni **aṅgāni**. Etena paṭhamenāpi atthavikappena “natthi akusalaṃ dhutaṅgaṃ”ti dasseti. **Na ca akusalaṃ kiñci dhunātīti** akusalaṃ kiñci pāpaṃ na ca dhunāti eva appaṭipakkhato. **Yesam** samādānānaṃ **taṃ** akusalaṃ ñāṇaṃ

viya aṅganti katvā tāni **dhutaṅgānīti vucceyyum**. Iminā dutiyenāpi atthavikappena “natthi akusalaṃ dhutaṅgaṃ”ti dasseti. **Nāpi akusalanti**-ādi tatiya-atthavikappavasena yojanā. **Tasmāti**-ādi vuttassevatthassa nigamanam.

Yesanti abhayagirivāsike sandhāyāha. Te hi dhutaṅgaṃ nāma paññattīti vadanti. Tathā sati tassa paramatthato avijjamānattā kilesānaṃ dhunanaṭṭhopi na siyā, samādātabbatā cāti tesaṃ vacanam pālīyā virujjhatīti dassetum “**kusalattikavinimuttan**”ti-ādi vuttam. **Tasmāti** yasmā paññattipakkhe ete dosā dunnivārā, tasmā **taṃ** tesaṃ vacanam **na gahetabbaṃ**, vuttanayo cetanāpakkhoyeva gahetabboti attho. Yasmā ete dhutaguṇā kusallattike paṭhamatatiyapadasaṅgahitā, tasmā siyā sukhāya vedanāya sampayuttā, siyā adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā, siyā vipākadhammadhammā, siyā nevavipākanavipākadhammammo. Siyā anupādinupādāniyā, siyā asaṃkiliṭṭhasaṃkilesikāti evaṃ sesatikadukapadehipi nesaṃ yathārahaṃ saṅgaho vibhāvetabbo.

Kāmaṃ sabbopi arahā dhutakilesa, idha pana dhutaṅgasevanāmukhena kilese vidhunitvā ṭhito khīṇāsavo “**dhutakilesa puggalo**”ti adhippeto. Tathā sabbopi ariyamaggo nippariyāyena **kilesadhunano dhammo**, visesato aggamaggo. Pariyāyena pana vipassanāññādi. Heṭṭhimaparicchedenā dhutaṅgacetanāsampayuttaññānaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ dhutaṃ dassetvā dhutavāde dassetabbe yasmā dhutavādabhedena dhuto viya dhutabhedena dhutavādopi duvidho, tasmā tesaṃ, tadubhayapaṭikkhepassa ca vasena catukkamettha sambhavatīti taṃ dassetum “**atthi dhuto**”ti-ādi vuttam.

Tayidanti nipāto, tassa “so ayan”ti attho. **Dhutadhammā nāmāti** dhutaṅgasevanāya paṭipakkkhabhūtānaṃ pāpadhammānaṃ dhunanavasena pavattiyā “dhuto”ti laddhanāmāya dhutaṅgacetanāya upakārakā dhammāti katvā dhutadhammā nāma. Asampattasampattesu paccayesu alubbhanākārena pavattanato **appicchatā santuṭṭhitā** ca atthato alobho¹. Paccayagedhādihetukānaṃ lolatādīnaṃ saṃkilesānaṃ sammadeva

1. Alobhe (Si)

likhanato chedanato gaṇasaṅgaṇikādibhedato saṃsaggato cittassa vivecanato **sallekhatā pavivekatā** ca alobho amohoti¹ imesu **dvīsu dhammesu anupatanti** tadantogadhā tappariyāpannā honti, tadubhayasseva pavattivisesabhāvato. Imehi kusaladhammehi atthī idamatthī, yena ñāṇena pabbajitena nāma paṃsukūlikaṅgādīsu paṭiṭṭhitena bhavitabbanti yathānusiṭṭhaṃ dhutaguṇe samādiyati ceva pariharati ca, taṃ ñāṇaṃ idamatthitā. Tenāha “**idamatthitā ñāṇamevā**”ti. **Paṭikkhepavatthūsūti** gahapaticīvarādīsu tehi tehi dhutaṅgehi paṭikkhipitabbavatthūsu. **Lobhanti** taṇhaṃ. **Tesveva vāti** paṭikkhepavatthūsu eva. **Ādīnavapaṭicchādakanti** taṇhaṃ. **Tesveva vāti** paṭikkhepavatthūsu eva. **Ādīnavapaṭicchādakanti** ārakkhadukka parādhīnavutti corabhayādi-ādīnavapaṭicchādakaṃ. **Anuññātānanti** satthārā nicchandarāgaparibhogavasena anuññātānaṃ sukkhasamphassa-attharaṇapāvuraṇādīnaṃ. **Paṭisevanamukhenāti** paṭisevanadvārena, tena lesenāti attho. **Atisallekhamukhenāti** ativiya sallekhapaṭipattimukhena, ukkaṭṭhassa vattanakānampi paṭikkhipanavasenāti attho.

Sukhumakaraṇa² sannissayo rāgo dukkhāya paṭipattiyā paṭiṭṭhaṃ na labhatīti āha “**dukkhāpaṭipadañca nissāya rāgo vūpasammatī**”ti. Sallekho nāma sampajānassa hoti, satisampajāññe moho apatiṭṭhova appamādasambhavatoti vuttaṃ “**sallekhaṃ nissāya appamattassa moho pahīyati**”ti. **Ettāti** etesu dhutaṅgesu. **Tatthāti** araṇṇarukkhamūlesu.

Sīsaṅgānīti sīsabhūtāni aṅgāni, paresampi kesañci nānantarikatāya, sukaratāya ca saṅgaṇhanato uttamaṅgānīti attho. **Asambhinnaṅgānīti** kehici sambhedarahitāni, visuṃyeva aṅgānīti vuttaṃ hoti. **Kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhati** rāgacaritassa, mohacaritassa, dosacaritassāpi, taṃ ekaccaṃ **dhutaṅgaṃ sevantassāti** adhippāyo. **Hāyati** kammaṭṭhānaṃ sukumārabhāvena lūkhapaṭipattiṃ asahantassa. **Vaḍḍhateva** mahāpurisajātikassāti adhippāyo. **Na vaḍḍhati** kammaṭṭhānaṃ upanissayarahitassa. **Ekameva hi dhutaṅgaṃ** yathā kilesadhunanaṭṭhena, evaṃ cetanāsabhāvattā. Tenāha “**samādānacetanā**”ti.

1. Alobhe amohe (Sī)

2. Sukhupakaraṇa (Sī)

Terasāpi dhutaṅgāni samādāya pariharantānaṃ puggalānaṃ vasena “**dvācattālīsa honti**”ti vatvā bhikkhūnaṃ terasannampi parihaṇassa ekajjhaṃyeva sambhavaṃ dassetuṃ “**sace hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**ekappahārena sabbadhutaṅgāni paribhuñjitum sakkoti**”ti vuttaṃ. Kathaṃ abbhokāse viharantassa rukkhamaṇikaṅgaṃ? “Channaṃ paṭikkhipāmi, rukkhamaṇikaṅgaṃ samādiyāmi”ti¹ vacanato channe aruṇaṃ utthāpitamatte dhutaṅgaṃ bhijjati, na abbhokāse, tasmā bheda hetuno abhāvena tampi arogameva. Tathā senāsanaloluppassa abhāvena yathāsanthatikaṅganti daṭṭhabbaṃ. **Ārañṇikaṅgaṃ** gaṇamhā **ohīyanasikkhāpadena**² paṭikkhittaṃ, **khalupacchābhattikaṅgaṃ** anārittabhojanasikkhāpadena³. Pavāritāya hi⁴ bhikkhuniyā atirittaṃ katvā bhuñjitum na labbhati. Kappiye ca vatthusmiṃ lolatāpahānāya dhutaṅgasamādānaṃ, na akappiye, sikkhāpadeneva paṭikkhittattā. **Aṭṭheva honti** bhikkhuniyā saṃkaccakacīvarādīhi saddhiṃ pañcapi ticīvarasaṅkameva gacchantīti katvā. **Yathāvuttesūti** bhikkhūnaṃ vuttesu terasasu ticīvarādhiṭṭhānavinayakammābhāvato **ṭhapetvā tecīvarikaṅgaṃ dvādasa sāmaṇerānaṃ**. **Sattāti** bhikkhunīnaṃ vuttesu aṭṭhasu ekaṃ pahāya satta ticīvarādhiṭṭhānavinayakammābhāvato. “Ṭhapetvā tecīvarikaṅgaṃ”ti hi imaṃ anuvattamānameva katvā “**satta sikkhamānasāmaṇerīnaṃ**”ti vuttaṃ. **Patirūpānīti** upāsakabhāvassa anucchavikāni.

Dhutaṅganiddesa vaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti dutiyaparicheda vaṇṇanā.

1. Visuddhi 1. 71 piṭṭhe.

3. Vi 2. 111 piṭṭhe.

2. Vi 2. 296 piṭṭhe.

4. Parihāyati (Syā, Ka)

3. Kammatṭhānaggahaṇaniddesavaṇṇanā

38. **Apicchatādīhī**ti appicchatāsantuṭṭhisallekhapavivekāpacaya-vīriyārambhādīhi. **Pariyodāteti** suvisuddhe nirupakkilese. **Imasmim̐ sīleti** yathāvutte catupārisuddhisīle. “Cittam̐ bhāvayan”ti imeva desanam̐ sandhāyāha “**atisaṅkhepadesitattā**”ti. **Ko samādhī**ti sarūpapucchā. **Kenatṭhena samādhī**ti kena atthena samādhīti vuccati, “samādhī”ti padaṁ kaṁ abhidheyyattham̐ nissāya pavattanti attho. **Katividhoti** pabhedapucchā.

“Ko samādhī”ti kāmāñcāyaṁ sarūpapucchā, vibhāgavantānaṁ pana sarūpavibhāvanaṁ vibhāgadassanamukheneva hotīti vibhāgo tāva anavasesato dassetabbo. Taṁdassane ca ayamādīnavoti dassetuṁ “**samādhī bahuvidho**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **bahuvidhoti** kusalādivasena anekavidho. **Nānappakārakoti** ālambana manasikāra chandapaṇidhi adhimokkha¹ abhinīhāra saññānānattādinānappakāro. **Na sādheyyāti** lokiyasamādhissa bhāvanā idha adhippetattho, tañca na sādheyya. Jhānavimokkhādīsu hi samādhim̐ uddharitvā tassa labbhamānehi vibhāgehi vissajjane kariyamāne **jhānavibhaṅgādīsu**² āgato sabbo samādhipabhedo vissajjetabbo siyā. Tathā ca sati yvāyaṁ lokiyasamādhissa bhāvanāvidhi adhippeto, tassa vissajjanāya okāsova na bhaveyya. Kiñca yenassa tikacatukkajhānikena hīnādihedabhinnena pavattivibhāgena brahmapārisajjādivasena navavidho, pañcamajjhānikena vehapphalādivasena dasavidho vā ekādasavidho vā bhavappabhedo nippajjati³. Svāssa⁴ pavattivibhāgo ayaṁ soti niddhāretvā vuccamāno vikkhepāya siyā, yathā taṁ avisaye. Tenāha “**uttari ca vikkhepāya samvatteyyā**”ti. **Kusalacittekaggaṭāti kusalā** anavajjasukhavipākalakkhaṇā **cittekaggaṭā**.

Cittacetāsikānaṁ samaṁ avisāra⁵vasena sampiṇḍentassa viya ādhānaṁ **samādhānaṁ**. Avisāra⁵ lakkhaṇo hi samādhī, sampiṇḍanaraso ca. Sammā avikkhipanavasena ādhānaṁ samādhānaṁ. Avikkhepalakkhaṇo vā

1. Vimokkha (Ka)

2. Abhi 2. 253 piṭṭhādīsu.

3. Nippajjati (Ka-Sī)

4. Svāyaṁ (Ka)

5. Avisaraṇa (Sī)

hi samādhī, vikkhepaviddhamsanaraso cāti. Svāyaṃ yasmā ekārammaṇe cittaṣa ṭhithetu, tasmā “**ṭhapananti vuttam hoti**”ti āha. Tathā hesa “cittaṣa ṭhithi saṇṭhithi avatṭhithi”ti¹ niddiṭṭho. Ekārammaṇaggahaṇaṇcettha samādhissa santānaṭṭhithibhāvadassanattam. Tathā hissa **aṭṭhakathāyaṃ**² dīpacciṭṭhithi³ nidassitā. **Ānubhāvenā**ti balena, paccayabhāvenāti attho. **Avikkhipamānā**ti na vikkhipamānā vūpasamamānā. Upasamapaccupaṭṭhāno hi samādhī. Etenassa vikkhepapaṭipakkhataṃ dasseti. **Avippakiṇṇā**ti avisaṭā. Etena avisāralakkhaṇataṃ.

Sayaṃ na vikkhipati,⁴ sampayuttā vā na vikkhipanti etenāti avikkhepo, so lakkhaṇaṃ etassāti **avikkhepalakkhaṇo** vikkhepaṃ viddhamseti, tathā vā sampajjati **vikkhepaviddhamsanaraso**. Uddhacce avikampanavasena paccupaṭṭhithi, sampayuttānaṃ vā taṃ paccupaṭṭhithapetīti **avikampanapaccupaṭṭhāno**. **Sukhanti** nirāmisam sukhaṃ daṭṭhabbam.

39. Avikkhepalakkhaṇaṃ nāma samādhissa āveṇiko sabhāvo, na tenassa koci vibhāgo labbhatīti āha “**avikkhepalakkhaṇena tāva ekavidho**”ti. Sampayuttadhamme ārammaṇe appento viya pavattatīti vitakko **appanā**. Tathā hi so “appanā byappanā”ti⁵ niddiṭṭho. Tappamukhatāvasena pana sabbasmiṃ mahaggaṭānuttare jhānadhamme “appanā”ti **aṭṭhakathā**vohāro. Tathā tassa anuppattiṭṭhānabhūte parittajhāne upacāravohāro. Gāmādīnaṃ samīpaṭṭhāne gāmupacārādisamaññā viyāti āha “**upacārappanāvasena duvidho**”ti. Idha pana samādhivasena veditabbam. Lujjanapalujjanatṭhena lokoti vuccati vaṭṭam, tappariyāpannatāya loke niyutto, tattha vā viditoti **lokiyo**. Tattha apariyāpannatāya lokato uttaro uttiṇṇoti **lokuttaro**. Kāmañcettha lokiyasamādhī bhāvetabbabhāvena gayhati, ubhayaṃ pana ekajjhaṃ gahetvā tato itaraṃ niddhāretum “**lokiyalokuttaravasena duvidho**”ti vuttam. **Sappīṭikanippīṭikavasena**ti saha pīṭiyā vattatīti sappīṭiko, pītisampayutto. Natthi etassa pītīti nippīṭiko, pītivippayutto. Tesam vasena. Sukhena saha ekuppādādhībhāvaṃ gatoti

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

3. Dīpacciciraṭṭhithi (Sī), ciraṭṭhithi (Ka-Sī)

5. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

2. Abhi-Tīha 1. 162 piṭṭhe.

4. Na vikkhipati (Ka)

sukhasahagato, sukhasampayuttoti attho. **Upekkhāsahagatepi** eseṇa nayo. **Upekkhā**ti cettha adukkhamasukhavedanā adhippetā. Sā hi sukhadukkakhākārapavattiṃ upekkhati majjhataṅkārasaṇṭhitattā. Sukhasahagatapadena cettha sappīṭiko, nippīṭikekadeso ca saṅgahito, upekkhāsahagatapadena pana nappīṭikekadesovāti ayametesam padānam viṣeso.

Sabhāvato, paccayato, phalato ca majjhimapaṇītehi nihīno, tesam vā guṇehi parihīnoti **hīno**, attano paccayehi padhānabhāvaṃ nīto **paṇīto**, ubhinnaṃ majjhe bhavo **majjhimo**. Sampayogavasena pavattamānena saha vitakkena savitakko, saha vicārena savicāro, savitakko ca so savicāro cāti **savitakkasavicāro**. Ādi-saddena avitakkavicāramatto, avitakkāvicāro ca gahito. Tattha vicārato uttari vitakkena sampayogābhāvato avitakko ca so vicāramatto cāti **avitakkavicāramatto**. Visesanivatti-attho vā **matta**-saddo. Savitakkasavicāro hi samādhī vitakkavisiṭṭhena vicārena savicāro, ayam pana vicāramattena vitakkasaṅkhātavisesarahitena, tasmā avitakkavicāramatto. Atha vā bhāvanāya pahīnattā vitakkābhāvenāyam vicāramatto, na vicārato aññassa attano sampayuttadhammassa kassaci abhāvāti dassetuṃ avitakkavacanena vicāramattapadam viṣesetvā vuttam. Ubhayaarahito **avitakkāvicāro**. **Pītisahagatādivasenā**ti pītisahagatasukhasahagata-**upekkhāsahagatavasena**. Yadettha vattabbaṃ, taṃ sukhasahagataduke vuttanayameva. Paṭipakkhehi samantato khaṇḍitattā **paritto**. Parittanti vā appamattakaṃ vuccati, ayampi appānubhāvatāya paritto viyāti **paritto**. Kilesavikkhambhanato, vipulaphalato, dīghasantānato ca mahantabhāvaṃ gato, mahantehi vā ulāracchandādīhi gato paṭipannoti **mahaggato**. Āramañakaraṇavasenaṇpi natthi etassa pamāṇakaradhammā, tesam vā paṭipakkhoti **appamāṇo**.

Paṭipajjati jhānaṃ etāyāti paṭipadā, pubbabhāgabhāvanā. Dukkha kicchā paṭipadā etassāti **dukkhāpaṭipado**. Pakatipaṇṇāya abhivisiṭṭhattā abhiññā nāma appanāvahā bhāvanāpaṇṇā, dandhā mandā abhiññā etassāti **dandhābhiñño**. Dukkhāpaṭipado ca so dandhābhiñño cāti

dukkhāpaṭipadādandhābhiñño, samādhī. Tadādivasena.

Catujhānaṅgavasenāti catunnaṃ jhānaṃ aṅgabhāvavasena, catukkanayavasena cetam vuttaṃ. **Hānabhāgiyādivasenā**ti hānaakoṭṭhāsikādivasena.

Samādhī-ekakadukavaṇṇanā

Channamanussatiṭṭhānānanti buddhānussati-ādīnaṃ channaṃ anussatikammaṭṭhānānaṃ. **Imesaṃ vasenā**ti imesaṃ dasannaṃ kammaṭṭhānānaṃ vasena. “Pubbabhāge ekaggatā”ti iminā appanāya upakārakanānāvajjanupacārassapi saṅgaho daṭṭhabbo, na ekāvajjanasseva. **Appanāsamādhīnanti** upakattabba-upakāraśambandhe sāmivacanaṃ “purisassa attho”ti-ādīsu viya. **Parikammanti** gotrabhu. Aparitto samādhīti dassetuṃ “paṭhamassa jhānassā”ti-ādī vuttaṃ.

Tīsu bhūmīsūti kāmarūpārūpabhūmīsu. Kusalacittakaggatāya adhippetattā “ariyamaggasampayuttā”ti vuttaṃ. **Siyā sappīṭiko, siyā nippīṭiko**ti aniyamavacanaṃ upacārasamādhisāmaññena sabbesampi vā jhānaṃ nānāvajjanavīthiyaṃ upacārasamādhī siyā sappīṭiko, siyā nippīṭiko. Ekāvajjanavīthiyaṃ pana ādito dukatikajjhānaṃ upacārasamādhī sappīṭikova, itaresaṃ nippīṭikova, viśabhāgavedanaśsa cittassa āśevanaśpacayatābhāvato, ekavīthiyaṃ vedanāparivattanābhāvato ca. **Siyā sukhasaḥagato, siyā upekkhāsaḥagato**ti etthāpi vuttanayaneva attho veditaḥbbo. Tattha pana “dukatikajjhānaṃ”ti vuttaṃ, idha “tikacatuśkajjhānaṃ”ti vattaḥbbaṃ.

Samādhītikavaṇṇanā

Paṭiladdhamattoti adhigatamatto anāśevito abahulīkato. So hi paṭidubbalaśbhāvena hīno hoti. **Nātiśubhāvitoti** ativiya paḡuṇaśbhāvaṃ apāpito. **Subhāvitoti** suṭṭhu bhāvito sammadeva paḡuṇataṃ upanīto. Tenāha “vaśippatto”ti. Chandaḡdīnaṃ hīnaṡādivaśenaḡpi imesaṃ hīnaḡdītā veditaḥbbā. Tathā hi uḡārapuññaphalaśkāmatāvaśena paḡattito **hīno**, lokiyaśbhiññāśampādanāya paḡattito **majjhimo**, vivekaśkāmatāya ariyaśbhāveṭhiteṇa paḡattito

paṇīto. Attahitāya bhavasampatti-atthaṃ pavattito vā **hīno**, kevalaṃ alobhajjhāsayena pavattito **majjhimo**, parahitāya pavattito **paṇīto**.
 Vaṭṭajjhāsayena vā pavattito **hīno**, vivekajjhāsayena pavattito **majjhimo**,
 vivaṭṭajjhāsayena lokuttarapāḍakatthaṃ pavattito **paṇīto**.

Saddhim upacārasamādhināti sabbesampi jhānānaṃ upacārasamādhinā saha. **Vitakkamatteyeva ādinavaṃ disvā**ti vitakkeyeva oḷārikato upaṭṭhahante “cittassa khobhakaradhammo ayan”ti ādinavaṃ disvā vicāraṇca santato manasi karitvā. Tenāha “**vicāre adisvā**”ti. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ evaṃ paṭiladdhaṃ samādhim sandhāya. **Etam** “avitakkavicāramatto samādhī”ti duttiyapadaṃ **vuttaṃ**. **Tisūti** ādito tīsu.

Tesvevāti tesu eva catukkapañcakanayesu. **Tatiye catuttheti** catukkanaye tatiye, pañcakanaye catuttheti yojetabbaṃ. **Avasāneti** dvīsūpi nayesu pariyosānajjhāne. Yathākkamaṃ catutthe, pañcame vā.
Pītisukhasahagato vāti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Ettha ca satipi pītisahagatassāpi samādhissa sukkasahagatatte tīpi padāni asaṅkarato dassetuṃ nippītikasukhato sappītikasukhassa visesadassanattamaṃ satthu pītītikadesanāti nippītikasseva sukhassa vasena sukkasahagato samādhi gahitoti¹ daṭṭhabbo.

Upacārabhūmiyanti upacārajjhānasampayuttacittuppāde. Cittuppādo hi sahaṇādharmānaṃ uppattiṭṭhānatāya “bhūmi”ti vuccati “sukhabhūmiyaṃ kāmāvacare”ti-ādīsu² viya. **Paritto samādhi** kāmāvacarabhāvato.

Samādhicatukkavaṇṇanā

Paṭhamasamannāhāro bhāvanānaṃ ārabhantassa “pathavī, pathavī”ti-ādinā kammaṭṭhāne paṭhamābhiniवेश. **Tassa tassa jhānassa upacāranti** nīvaraṇavitakkavicāranikanti-ādinānaṃ vūpasame thirabhūtaṃ kāmāvacarajjhānaṃ. “Yāva appanā”ti iminā pubbabhāgapaññāya eva abhiññābhāvo vutto viya dissatīti

1. Dassitoti (Sī)

2. Abhi 1. 205 piṭṭhe.

vadanti. Appanāpaññā pana **abhiññāva**. Yadaggena hi pubbabhāgapaññāya dandhasīghatā, tadaggena appanāpaññāyapīti. **Samudācāragahaṇatāyāti** samudācārassa gahaṇabhāvena, pavattibāhullatoti attho. **Asukhāsevanāti** kasirabhāvanā.

Palibodhupacchedādīnīti ādi-saddena bhāvanāvidhānāparihāpanādim saṅgaṇhāti. **Asappāyasevīti** upacārādhigamato pubbe asappāyasevitāya **dukkhā paṭipadā**. Pacchā asappāyasevitāya **dandhā abhiññāhoti**. **Sappāyasevinoti** etthāpi eseva nayo. **Pubbabhāgeti** upacārājñhānādhigamato orabhāge. **Aparabhāgeti** tato uddham. **Tassa vomissakatāti** yo pubbabhāge asappāyaṃ sevitvā aparabhāge sappāyasevī, tassa dukkhā paṭipadā khippābhiññā. Itarassa sukhā paṭipadā dandhābhiññā hoti. Evaṃ paṭhamacatutthānaṃ vomissakatāya dutiyatatiyāti attho. Akatapalibodhupacchedassa sapaṇipanthatāya paṭipadā dukkhā hoti, itarassa sukhā. Asampādita-appanākosallassa ñāṇassa avisadatāya **dandhā abhiññā hoti**, visadatāya **khippā abhiññā**.

Taṇhā-avijjāvasenāti taṇhā-avijjānaṃ abhibhavānabhibhavavasena. **Samathavipassanādhikāravasenāti** samathavipassanāsu asato, sato ca adhikārassa vasena. Taṇhāya samādhissa ujupaṭipakkhattā sā samathapaṭipadāya paṇipanthinī¹ti āha “**taṇhābhibhūtassa hi dukkhā paṭipadā hoti**”ti. Abhibhavo cassā itarakilesehi adhikatāya **anabhibhūtassa** taṇhāyāti adhikārato veditabbaṃ. Tathā avijjā paññāya ujupaṭipakkhatti tadabhibhūtassa dandhābhiññatā vuttā. **Akatādhikāro**ti bhavantare akataparicayo yathā paṇaṃ katvā viṣaṭṭhagantho appamattakena payogena suppavatti vācuggatova hoti, evaṃ pubbe kataparicayassa bhāvanā appakasireneva ijhatīti āha “**katādhikārassa sukhā**”ti. Svāyaṃ akato, kato ca adhikāro samathanissito paṭipadāyaṃ vutto samādhippadhānattā paṭipadāya. Vipassanānissito abhiññāyaṃ ñāṇappadhānattā appanāya. **Kilesindriyavasenāti** tikkhātikkhānaṃ kilesindriyānaṃ vasena. Tenāha

1. Paribandhinī (Syā, Ka)

“**tibbakilesassā**”ti-ādi. Tattha **kilesā** kāmaccchandādayo, **indriyāni** saddhādāni.

Yathāvuttā paṭipadābhiññā puggalādhiṭṭhānāti dhammaniddesampi puggalādhiṭṭhānamukhena dassetuṃ “**yo puggalo**”ti-ādi vuttaṃ. **Appaṇṇoti** na subhāvito vasībhāvaṃ apāpito. Tenāha “**uparijhānassa paccayo bhavituṃ na sakkotī**”ti. **Ayaṃ parittoti** ayaṃ samādhi appānubhāvatāya paritto. **Avaddhiteti** ekaṅguladvāṅgulamattampi na vaḍḍhite yathā-upaṭṭhite ārammaṇe. Ekaṅgulamattampi hi vaḍḍhitaṃ appamāṇamevāti vadanti. “Paguṇo subhāvito”ti vatvā “uparijhānassa paccayo bhavituṃ sakkotī”ti iminā yathā paguṇopi uparijhānassa paccayo bhavituṃ asakkonto samādhi parittoyeva hoti, na appamāṇo, evaṃ nāṇuttarassa ekāsaneneva uparijhānanibbattanenāti subhāvitopi uparijhānassa paccayabhāvasaṅkhātāya subhāvitakiccasiddhiyā “**appamāṇo**”tveva vuccati. Apare pana sace subhāvito paguṇo vasībhāvaṃ patto uparijhānassa paccayo ahontopi appamāṇo eva, pamāṇakarānaṃ rāgādipaṭipakkhānaṃ suvidūrabhāvatoti vadanti. **Vuttalakkaṇavomissatāyāti** yo appaguṇo uparijhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, vaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ paritto appamāṇārammaṇo. Yo pana paguṇo uparijhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti, avaddhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ appamāṇo parittārammaṇoti evaṃ paṭhamacatutthasamādhīnaṃ vuttalakkaṇassa vomissakabhāvena dutiyatatiyasamādhisaṅgāhako vomissakanayo veditabbo.

Tatoti tato paṭhamajjhānato uddhaṃ. **Virattapīṭikanti** atikkantapīṭikaṃ vā jigucchitapīṭikaṃ vā. Avayavo samudāyassa aṅganti vuccati, “senaṅgaṃ rathaṅgaṃ”ti-ādīsu viyāti āha “**catunnaṃ jhānānaṃ aṅgabhūtā cattāro samādhī**”ti.

Hānaṃ bhajatīti **hānabhāgiyo**, hānabhāgo vā etassa atthīti **hānabhāgiyo**, parihaṇakoṭṭhāsikoti attho. Ālayassa apekkhāya apariccajanato ṭhitim bhajatīti **ṭhitibhāgiyo**. Visesaṃ bhajatīti **visesabhāgiyo**.

Paccanīkasamudācāravasenati tassa

tassa jhānassa paccanīkānaṃ nīvaraṇavitakkavicārādīnaṃ pavattivasena.

Tadanudhammatāyāti tadanurūpabhūtāya satiyā. **Sanṭhānavasenāti**

saṅṭhānavasena paṭiṭṭhānavasena. “Sā pana tadassādasāṅkhātā,

tadassādasampayuttakkhandhasāṅkhātā vā micchāsati”ti

sammohavinodaniyaṃ¹ vuttaṃ. Tattha sāpekkhassa upari visesaṃ

nibbattetuṃ asakkuṇeyyattā avigatanikantikā taṃtaṃpariharaṇasatītipi

vattuṃ vaṭṭati. Evaṃka katvā “satiyā vā nikantiyā vā”ti vikappavacanaṃ

yuttaṃ hoti. **Visesādhigamavasenāti** visesādhigamassa paccayabhāvavasena,

visesaṃ vā adhigacchati etenāti visesādhigamo, tassa vasena.

Nibbidāsahagatasaññāmanasikārasamudācāravasenāti

ādinavadassanapubbaṅgamanibbindanaññāṇasampayuttasāññāya ca ābhogassa

ca pavattivasena. **Nibbedabhogiyatāti** saccānaṃ nibbijjhanapakkhikātā

vipassanāya saṃvattatīti attho.

Kāmasahagatāti kāmārammaṇā, kāmasaññāhi vā vokiṇṇā.

Avitakkasahagatāti “kathaṃ nu kho me avitakkaṃ jhānaṃ bhaveyyā”ti

evaṃ avitakkārammaṇā avitakkavisayā. Kāmañcāyaṃ “paṭhamassa

jhānassā”ti-ādiko pāṭho paññāvasena āgato, samādhissāpi panettha saṅgaho

atthevāti udāharaṇassa sātthakataṃ dassetuṃ “**tāya pana paññāya**

sampayuttā samādhīpi cattāro hontī”ti tesaṃ vasena evaṃ vuttanti attho.

Bhāvanāmayassa samādhissa idhādhippetattā upacārekaggatā

“**kāmāvacaro samādhī**”ti vuttaṃ. **Adhipatiṃ karitvāti** “chandavato ce

samādhihoti, mayhampi evaṃ hoti”ti chandaṃ adhipatiṃ chandaṃ dhuraṃ

jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā. **Labhati samādhinti** evaṃ yaṃ samādhiṃ

labhati, **ayaṃ vuccati chandasamādhī**, chandādhipatisamādhīti attho. Evaṃ

vīriyasamādhī-ādayopi veditabbā.

Catukkabhedeti catukkavasena samādhippabhedaniddese. Aññattha

sampayogavasena vicārena saha vattamāno vitakko pañcakanaye

dutiyaajjhāne viyojitopi na suṭṭhu viyojitoti, tena saddhiṃ yeva

vicārasamatikkamaṃ dassetuṃ vuttaṃ “**vitakkavicārātikkaṃ tatiyaṃ**”ti

dvidhā bhinditvā catukkabhede vuttaṃ dutiyaṃ jhānanti yojanā.

Pañcajhānaṅgavasenati pañcannaṃ jhānaṃ aṅgabhāvavasena samādhissa pañcavidhatā veditabbā.

40. **Vibhaṅgeti** ñāṇavibhaṅge. Tattha hi

“jhānavimokkhasamādhī¹ samāpattīnaṃ saṃkilesavodānaṃ”ti, ettha “**saṃkilesaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **hānabhāgiyo dhammoti** apaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādi-anupakkhandanaṃ². **Visesabhāgiyo dhammoti** paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādi-anupakkhandanaṃ. Tenāha “**paṭhamassa jhānassa lābhīṃ**”ti-ādi. Tassattho³—apaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhīnaṃ⁴ tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā **saññāmanasikārā samudācaranti** codenti tudanti, tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati, tasmā **hānabhāginī paññā**. **Avitakkasahagatā**ti avitakkaṃ dutiyaṃ jhānaṃ santato paṇītato manasi karoto ārammaṇavasena **avitakkasahagatā samudācaranti** paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamatthāya codenti tudanti, tassa dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena paṭhamajjhānapaññā visesabhūtaṃ dutiyajjhānassa uppattiyā padaṭṭhānatāya **visesabhāginī paññā**. Taṃsampayutto samādhī idhādhippeto. **Iminā nāyati** iminā paṭhamajjhāne vuttena vidhinā dutiyajjhānādisupi hānabhāgiyadhammo, visesabhāgiyadhammo ca veditabbo.

Dasapalibodhavaṇṇanā

41. **Ariyamaggasampayuttoti** lokuttara-appamāṇa-apariyāpannaggahaṇena lokiyehe asādhāraṇato, sappītikādiggaṇaṇa sādāraṇato ca ariyamaggasampayutto **samādhī vutto**. **Bhāvito hoti** saññāya sampayuttattā. **Tanti** ariyamaggasamādhim. **Visunti** paññābhāvanāya visum katvā **na vadāma**.

1. Jhānasamādhī (Sī)

3. Abhi-Ṭṭha 2. 444 piṭṭhe.

2. Pakkhaṇānaṃ (Sī), pakkhanaṇaṃ (Ka-Sī)

4. Lābhī, taṃ (Ka)

Kammaṭṭhānabhāvanam paribundheti uparodheti pavattitum na detīti **palibodho** ra-kārassa la-kāram katvā, paripanthoti¹ attho. **Upacchinditvā** samāpanena, saṅghaṇena vā uparundhitvā, apalibodham katvāti attho.

Āvasanti etthāti **āvāso**. Paricchedavasena veṇiyati² dissatīti pariveṇam. Vihāre bhikkhūnam tam tam vasanaṭṭhānam. **Svāyam** āvāso. **Navakammādisūti ādi**-saddena āvāsassa tadaññaṃ abhivuddhikāraṇam³ saṅgaṇhāti. **Kāraṇenāti** “chāyūdakasampannam sulabhabhikkhan”ti-ādinā kāraṇena. **Apekkhavāti** sālāyo.

Tatrāti tasmim palibodhābhāve. **Pācīnakhaṇḍarājinti** purattimadisāyam pabbatakhāṇḍānam antare vanarājittānam. “Nāmā”ti iminā tassa padesassa ayam samaññāti dasseti. **Paṭisāmitamevāti** niccakālam paṭisāmetvā vihārato nikkhamāmīti dasseti. **Dhātunidhānaṭṭhānanti** kāyabandhanadhammakaraṇa nhānassaṭṭika akkhakadhātusaṅkhātānam paribhogasarīradhātūnam nidahitaṭṭhānam. Īdisassa ayam thero viya alaggacittassa. Etena “bhikkhunā nāma āvāse evarūpena bhavitabban”ti ovādo dinno hoti. Ito paresupi vatthūsu eveda nayo.

Kulanti kulaggahaṇena kulamanussānam gahaṇam gāmaggahaṇena gāmaṇāsīnam viya. **Upaṭṭhākakulampīti pi**-saddena pageva nātikulanti dasseti **uddesatthanti** uddisāpanattham, pāṭham uddisāpetvā sajjhāyituntī attho **idhevāti** imasmimyeva padese, yattha kathaci vihāreti attho. **Tam vihāranti** tam koraṇḍakavihāram.

Upagatoti vassam upagato. **Sadāti** gatakālato pabhuti visesato pavāritadivasato paṭṭhāya sabbadā divase divase. **Paridevamānāti** tamtamvilapanavasena vividham paridevantī. **Sabbam pavattinti** attanā tattha diṭṭhakālato paṭṭhāya pacchā samāgamapariyosānam daharassa sabbam pavattim.

1. Paribandhoti (Syā, Ka)

2. Vediyati (Sī)

3. Abhibuddhikāraṇam (Syā, Ka)

Kāyasakkhinti “passa iman”ti mukhapaṭiggāhakaṃ katvā.

Rathavinītaṭṭipadanti dasakathāvatthukittanapubbikaṃ rathavinītūpamāhi vibhāvitam **rathavinītasutte**¹ āgataṃ sattavisuddhipaṭipadam.

Nālakapaṭipadanti “moneyyaṃ te upaṇṇissan”ti-ādinā² satthārā **nālakattherassa** desitapaṭipadam. **Tuvaṭakapaṭipadanti** “mūlaṃ papañcasaṅkhāyā”ti-ādinā³ bhagavatā desitapaṭipadam. Tattha hi yathākkamaṃ—

“Na munī gāmaṃāgamma, kulesu sahasā care.

Ghāsesanaṃ chinnakatho, na vācam payutaṃ bhaṇe”⁴.

“Gāme ca nābhisajjeyya, lābhakamyā janaṃ na lapayeyyā”ti⁵—

evamādikā paramappicchakathā āgatā.

Catupaccayasantosabhāvanārāmatādīpakanti cīvarādīsu catūsu paccayesu santosassa, bhāvanārāmatāya ca pakāsakaṃ.

Labhatīti **lābho**. Tenāha “**cattāro paccayā**”ti. **Mahāparivāreti** vipulaparivāre. Piṇḍapātāṃ tāva dentā buddhapūjāpattacīvarādīni tassa parivārāni katvā denti, tatā cīvarādīdānēpi. **Bāhullikapīṇḍapātīkāti** piṇḍapātīkā hutvā paccayabāhullikā. **Vadantīti** purimadivase bhikkhāya āhiṇḍanakāle yathāsutaṃ vadanti. **Niccabyāvaṭo** upāsakādīnaṃ saṅgaṇhane.

Tassāti gaṇassa. **Soti** gaṇapalibodho. **Evanti** idāni vuccamānākārena gaṇavācakassa pariyesanampi lahukameva icchitabbanti āha “**yojanato paraṃ agantvā**”ti. **Attano kammanti** samaṇadhammamāha.

Katākateti kate ca akate ca kamme jānanavasena **ussukkaṃ āpajjitabbaṃ**, **katākateti** vā appake ca mahante ca kate, yathā “phalāphale”ti. Sace bahuṃ avasiṭṭhanti sambandho. **Bhārahārā** saṃghakiccapariṇāyakā.

1. Ma 1. 199 piṭṭhe.

2. Khu 1. 388 piṭṭhe.

3. Khu 1. 421 piṭṭhe.

4. Khu 1. 389 piṭṭhe.

5. Khu 1. 423 piṭṭhe.

Pabbajjāpekkhoti sīhaḷadīpe kira kuladārakānaṃ pabbajjā āvāhavivāhasadisā, tasmā taṃ paricchinnadivasam atikkametuṃ na sakkā. **“Sace taṃ alabhanto na sakkoti adhivāsetuṃ”**ti-ādinā samāpanena palibodhupacchedo vutto, byatirekato pana “sace taṃ alabhanto sakkoti adhipāsetuṃ, araṇṇaṃ pavisitvā samaṇadhammova katabbo”ti ayamatto dassitoti saṅghaṇena palibodhupacchedo veditabbo. Esa nayo sesesupi.

Tathāti yathā upajjhāyo gilāno yāvajjivam upaṭṭhātabbo, tathā upasampādita-antevāsiko attano kammavācam vatvā upasampādito.

Yo koci rogoti mūlabhūto, anubandho vā attano uppanno. **Anamataggeti** anu anu amatagge anādimati.

“Gantho”ti iminā ganthapalibodho idha vuttoti āha **“pariyattiharaṇaṃ”**ti¹. **Sajjhāyādīhīti** sajjhāya dhāraṇa paricaya pucchādīhi. **Itarassāti** abyāvaṭassa. Yassa ganthadhuraṃ vissajjtvā ṭhitassāpi gantho vattateva, na tassa gantho palibodho. Yathā tamhi tamhi vatthumhi āgatattherānaṃ, nāpi sabbena sabbaṃ aganthapasutassa. **Majjhimaṇṇāsako āgacchati**, suttapadesānaṃ, vārānaṇca sadisatāya byāmyhanato. **Puna na olokessāmīti** kammaṭṭhānaṃ gahetvā ganthadhuraṃ vissajjemīti attho.

Gāmaṇṇasikatharehīti anurādhapuravāsīhi. **Anuggahetvāti** aggahetvā tattha paricayaṃ akatvā. **Pañcanikāyamaṇḍaleti** dīghāgamādike pañcapi nikāye sikkhitaparisāya. **Parivattessāmīti** vaṇṇayissāmi. **Suvaṇṇabherinti** seṭṭhabherim. **Katamācariyānaṃ uggahoti** katamesaṃ ācariyānaṃ uggaho, kena parivattīyatīti adhippāyo. **Ācariyamaggoti** ācariyānaṃ kathāmaggo. **Attano ācariyānanti** attano kathetuṃ yuttānaṃ ācariyānaṃ. Suvinicchitā sabbā tipīṭakapariyatti etasmim atthīti **sabbapariyattiko**, tepiṭakoti attho. Piṭhe nisinno tato otaritvā bhūmiyaṃ **tattikāya nisīditvā**. **Gatakassāti** paṭipattigamanena gatassa diṭṭhasaccassa. **Cīvaraṃ pārūpitvāti** ācariyassa

1. Pariharaṇanti (Sī, Syā, Ka)

apacitidassanatthaṃ parimaṇḍalaṃ cīvaraṃ pārupitvā. Sāṭheyyābhāvato **uju**.
Kāraṇākāraṇassa ājānanato **ājānīyo**.

Pothujjanikāti puthujjane bhavā. **Dupparihārā** bahuparissayatāya. Tathā
hissā **uttānaseyyakadārako**, **taruṇasassaṇ**ca nidassitaṃ. **Vipassanāya**
palibodho samathayānikassa, na vipassanāyānikassa. Yebhuyyena hi
jhānalābhī samathayānikova hoti vipassanāsukhato¹. **Itarenā**ti
samathatthikena. **Avasesā** nava palibodhā.

Kammatṭhānadāyakavaṇṇanā

42. Kammatṭhāne niyutto kammatṭhāniko, bhāvanamanuyuñjanto. Tena
kammatṭhānikena. **Paricchinditvā**ti “imasmiṃ vihare sabbe bhikkhū”ti evaṃ
paricchinditvā. **Sahavāsīnaṃ** bhikkhūnaṃ. **Muducittatanti** attani
muducittataṃ **janeti**, ayaṇca sahavāsīnaṃ cittamaddavajananādi-attho
“manussānaṃ piyo hoti”ti-ādinayappavattena **mettānisaṃsasuttena**²
dīpetabbo. **Anolīnavuttiko** hoti sammāpaṭipattiyaṃ. **Dibbānīpi ārammaṇā**
pageva itarāni. **Sabbattha** sabbasmiṃ samaṇakaraṇīye, sabbasmiṃ vā
kammatṭhānānuyoge. Pubbāsevanavasena **atthayitabbaṃ**. Yogassa
bhāvanāya anuyuñjanaṃ yogānuyogo, tadeva karaṇīyaṭṭhena kammaṃ, tassa
yogānuyogakammasa ṭhānaṃ nipphattihetu.

Niccaṃ pariharitabbattāti sabbatthakakammatṭhānaṃ viya ekadāva
ananuyuñjitvā sabbakālaṃ pariharaṇīyattā anuyuñjitabbattā.
Evamādiguṇasamannāgatanti viyabhāvādīhi guṇehi sampannaṃ.
Kalyāṇamitto hi saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno
cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno
paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyaṃ saddahati tathāgatassa bodhiṃ
kammaphalaṇca, tena sammāsambhodhiyā hetubhūtaṃ sattesu hitesitmaṃ na
pariccajati. Sīlasampattiyaṃ sattānaṃ piyo hoti garu bhāvanīyo codako
pāpagarahī vattā vacanakkhamo, sutasampattiyaṃ
saccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṃyuttānaṃ gambhīrānaṃ kathānaṃ kattā
hoti, cāgasampattiyaṃ appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho,
vīriyasampattiyaṃ āraddhavīriyo hoti attahitaparhitapaṭipattiyaṃ,

1. Sukkhato (Ka-Sī)

2. Am 3. 542; Khu 9. 314; Khu 11. 195 piṭṭhesu.

satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti, samādhisampattiyā avikkhitto samāhitacitto, paññāsampattiyā aviparītaṃ pajānāti. So satiyā kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitaṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena satte ahitaṃ nisedhetvā hite niyojati. Tena vuttaṃ “piyo -pa- niyojakoti evamādiḡuṇasamannāgatan”ti.

Taṃ pana kalyāṇamittaṃ paramukkaṃsagataṃ dassetuṃ “**mamaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Kārahbhāvaṃ** yogakammasa. **Pakāseti** attānaṃ paṭipattiyā amoghahbhāvadassanena samuttejanāya, sampahaṃsanāya ca, nanu kathesi paveṇipālanatthanti adhippāyo. **Evarūpoti** pesalo hutvā bahussuto. **Tantidharoti** suddadharo tattha kehicipi asaṃhīro. **Vaṃsānurakkhakoti** buddhānubuddhavaṃsassa anurakkhako. **Paveṇipālakoti** paveṇiyā ācariyuggahaṇassa anupālako. **Ācariyamatikoti** ācariyamatiyaṃ niyutto tassā anativattanato. Na attanomatikaṃ pakāseti katheti **na-attanomatiko**, attano matikaṃ paggayha vattā na hoti attho.

“Pubbe vuttakhīṇāsavādayo”ti-ādi ekaccakhīṇāsavato bahussutova kammaṭṭhānadāne seyyoti dassanatthaṃ āradhama. Tattha **pubbe vuttakhīṇāsavādayoti** “yaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetukāmo”ti-ādinā vuttakhīṇāsavādikā. **Uggahaparipucchānaṃ viso dhitattāti** uggahetabbato “uggaho”ti laddhanāmāya kammaṭṭhānupakāraya pāṭiyā, tadatthaṃ paripucchanaṃ “paripucchā”ti laddhasamaññāya atthasaṃvaṇṇanāya ca viśesato sodhitattā niggumbaṃ niijaṭaṃ katvā gahitattā. **Ito cito ca suttaṇca kāraṇaṇca sallakkhetvāti** pañcasupi nikāyesu ito cito ca tassa tassa kammaṭṭhānassa anurūpaṃ suttapadañceva suddānugataṃ yuttiṇca suṭṭhu upalakkhetvā. **Sappāyāsappāyaṃ yojetvāti** yassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, tassa upakārānupakāraṃ yuttiṃ magganena yojetvā, samādāya vā sammadeva hadaye ṭhapetvāti attho. **Mahāmaggaṃ dassentoti** kammaṭṭhānavidhiṃ¹ mahāmaggaṃ katvā dassento.

1. Kammaṭṭhānavīthiṃ (Ka)

Sabbatthāti tattha tattha vihāre. **Vattapaṭipattiṃ** kurumānenāti pavitṭhakāle āgantukavattaṃ, nikkhamanakāle gamikavattanti yathārahaṃ taṃ taṃ vattaṃ pūrentena. **Sabbapārihāriyatelanti** sabbesaṃ aṅgānaṃ, sabbesaṃ vā bhikkhūnaṃ atthāya pariharitabbatelaṃ. **Ṭhapemī**ti anujānāpanaṃ. Yaṃ taṃ sammāvattaṃ paññattanti sambandho. Ekadivasam sāyaṃ vissajjitenāpīti yojanā. **Ārocetabbaṃ āgamanakāraṇaṃ**. **Sappāyavelā** sarīracittānaṃ kallasamayo.

Cariyāvaṇṇanā

43. Santāne rāgassa ussannabhāvena caraṇaṃ pavatti **rāgacariyā**, sā sassatāsayādayo viya daṭṭhabbā. Tathā **dosacariyā** dayo. Saṃsaggo sampayogārahavasena veditabbo, yathā “rāgamohacariyā dosamohacariyā”ti-ādi. **Sannipāto** ekasantatipariyāpannatāvasena, yathā “rāgadosacariyā rāgadosamohacariyā”ti-ādi. Imā eva hi sandhāya “**aparāpi catasso**”ti vuttaṃ. **Tathā**ti yathā rāgādīnaṃ, tathā saddhādīnaṃ **saṃsaggasannipātavasena** saddhābuddhicariyā saddhāvitakkacariyā buddhivittakkacariyā saddhābuddhivittakkacariyāti. Imā aparāpi catasso. **Evanti** saṃsaggasannipātavasena. **Saṃsagganti** saṃsajjanaṃ missīkaraṇaṃ “rāgasaddhācariyā dosasaddhācariyā”ti-ādinā. **Anekā**ti tesaṭṭhi, tato atirekāpi vā, tā pana asammohantena **saṃyuttasuttaṭṭikāyaṃ** vitthārato dassitāti tattha vuttanayena veditabbā. “**Pakati**”ti iminā asati paṭipakkhabhāvanāyaṃ tattha tattha santāne cariyāya sabhāvabhūtataṃ dasseti. **Ussannatā** aññadhammehi rāgādīnaṃ adhikatā, yato rāgacariyādīnaṃ paccayasamavāye rāgādayo balavanto honti, abhiñhaṇca pavattanti. **Tāsaṃ vasaṇā**ti channaṃ mūlacariyānaṃ vasena **chaḷeva puggalā honti**. Aññathā anekapuggalā siyūṃ, tathā ca sati adhippetatthasiddhi ca na siyāti adhippāyo.

Saddhā balavatī hoti rāgussanne santāne tadanuguṇassa dhammassa niyogato adhibabhāvasambhavato. Tenāha “**rāgassa āsannaguṇattā**”ti, sinehapariyesanāpariccajanehi sabhāgadhammattāti attho. Sabhāvo hi dūrepi āsanneyevāti sabhāgatālakkhaṇamidha āsannaggahaṇaṃ. Tattha saddhāya siniyhaṇaṃ pasādasena akālussiyaṃ

alūkhatā, rāgassa pana rañjanavasena. Saddhāya pariyesanaṃ adhimuccanavasena tanninnatā, rāgassa taṇhāyanavasena. Saddhāya apariccajanaṃ okappanavasena anupakkhandanaṃ, rāgassa abhisāṅgavasenāti evaṃ bhinnasabhāvānampi tesam yathā alūkhatādisāmaññaṇa sabhāgatā, evaṃ taṃsamaṅgīnampi puggalānanti āha “**rāgacaritassa saddhācarito sabhāgo**”ti.

Paññā balavatī hoti dosussanne santāne tadanugūṇassa dhammassa niyogato adhikabhāvasambhavato. Tenāha “**dosassa āsannaguṇattā**”ti, anallīyanapariyesanaparivajjanehi sabhāgadhammattāti attho. Tattha paññāya ārammaṇassa anallīyanaṃ tassa yathāsabhāvāvabodhavasena viśamsaṭṭhatā, dosassa pana byāpajjanavasena. Paññāya pariyesanaṃ parivajjanaṃ nibbindanādivasena ñāṇutrāso, dosassa ahitādhānavasena¹ chaḍḍananti evaṃ bhinnasabhāvānampi tesam yathā anallīyanādisāmaññaṇa sabhāgatā, evaṃ taṃsamaṅgīnampi puggalānanti āha “**dosacaritassa buddhicarito sabhāgo**”ti.

Antarāyakarā vitakkāti micchāvitakkā micchāsāṅkappā uppajjanti mohussanne santāne tadanugūṇassa dhammassa yebhuyyena pavattisabbhāvato. Tenāha “**mohassa āsannalakḥaṇattā**”ti, anavaṭṭhānacañcalabhāvehi sabhāgadhammattāti attho. Tattha vitakkassa anavaṭṭhānaṃ² parikappavasena savippharātāya, mohassa sammūḷhatāvasena byākulatāya. Tathā vitakkassa lahuparivitakkanena tadaṅgacalatāya cañcalatā, mohassa anogāḷhatāyāti evaṃ bhinnasabhāvānampi tesam yathā anavaṭṭhānādisāmaññaṇa sabhāgatā, evaṃ taṃsamaṅgīnampi puggalānanti āha “**mohacaritassa vitakkacarito sabhāgo**”ti.

Taṇhā rāgoyeva sabhāvato, tasmā rāgacariyāvinimuttā taṇhācariyā natthīti attho. **Taṃsampayuttoti** tena rāgena sampayutto, dosādayo viya tena vippayutto natthīti adhippāyo. **Tadubhayanti** taṇhāmānadvayaṃ. **Nātivattatī**ti sabhāvato, sampayogavasena ca na atikkamitvā vaṭṭati. Kāmañcetta yathā rāgadosehi sampayogavasena

1. Ahitāvahanavasena (Sī)

2. Tathā vitakkassa lahuparivitakkanam (Syā, Ka)

saha vattamānassapi mohassa ussannatāvasena visum cariyābhāvo, na kevalam mohasseva, tathā saddhābuddhivittakkānam. Evaṃ rāgena satipi sampayoge mānassāpi visum cariyābhāvo yutto siyā, evaṃ santēpi rāgapatighamānadiṭṭhivicikicchāvijjānam viya anusayaṭṭho imesaṃ rāgādīnamyeva āveṇiko cariyaṭṭhoti, nattheva mānacariyā. Yato cariyā “pakatī”ti vuttā. Pakati ca sabhāvoti. Eteneva diṭṭhiyāpi visum cariyābhāvābhāvo samvaṇṇitoti datṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana mohacariyantogadhāva diṭṭhicariyāti dassetum “**mohanidānattā cā**”ti-ādi vuttam. Tattha **ca**-saddena sampayogaṃ samuccinoti mohanidānattā, mohasampayuttattā cāti.

44. **Kim sappāyanti** kīdisaṃ senāsanādisappāyaṃ. **Pubbāciṇṇaṃ** purimajātīsu ācaritaṃ. **Ekacceti upatissattheraṃ** sandhāyāha. Tena hi **vimuttimagge** tathā vuttam. **Pubbe kirāti kira**-saddo arucisūvanattho. **Iṭṭhappayogo** manāpakiriyā. **Subhakammabahulo** yebhuyyena sobhanakammakārī. Na sabbe rāgacaritā eva honti, aluddhānampi pubbe iṭṭhappayogasubhakammabahulatāsambhavato, saggā cavitvā idhūpapattisambhavato ca. Etena asati pubbahetunīyāme yathāvuttakāraṇamattena na tesam luddhatā, luddhabhāvahetukā ca rāgacariyāti imamatthaṃ dasseti.

Itareti chedanādikammabahulā nirayādito idhūpapannā ca na sabbe dosamohacaritā eva hontīti yojanā. Idhāpi yathāvuttakāraṇassa kodhanabhāve, mūḷhabhāve ca anekantikattā dosamohacaritatāyapi anekamsikatā veditabbā. Dhūtūnaṃ ussadaniyamo yadi pamāṇato, so natthi, atha sāmattihiyato, sopi ekaṃsiko na upalabbhatīti dassento āha “**yathāvutteneva nayena ussadaniyamo nāma natthī**”ti. Tattha **yathāvuttenevāti** “dvinnam pana dhātūnaṃ”ti-ādinā vuttappakāreneva. **Dosaniyame**ti semhādhikādosādhikatāya rāgādicarito hotīti dosavasena cariyāniyame “semhādhiko rāgacarito”ti vatvā puna “semhādhiko mohacarito”ti, “vātādhiko mohacarito”ti vatvā puna “vātādhiko rāgacarito”ti ca vuttattā **tampi** dosavasena niyamavacanāṃ **pubbāparaviruddhameva**.

Aparicchinnavacananti paricchedakārikāya paññāya na paricchinditvā vuttavacanāṃ, anupaparikkhitavacananti attho.

Ussadakittaneti vipākakathāyaṃ gahita-ussadakittane.

Pubbahetuniyāmenāti purimabhāve pavattalobhādihetuniyāmena. **Niyāmoti** ca tesāṃyeva lobhādīnaṃ paṇiniyato lubbhanādisabhāvo daṭṭhabbo. Lobho ussado etesanti **lobhussadā**, ussannalobhā, lobhādhikāti attho. **Amohussadā cāti** ettha **ca**-saddo sampiṇḍanattho. Tena ye ime lobhussadatādīnaṃ paccekāṃ vomissato ca cuddasa pabhedā icchitā, te anavasesato sampiṇḍeti yathāvuttesu chasveva tesāṃ antogadhattā. Phalabhūtā cettha lobhussadatādayo daṭṭhabbā.

Idāni taṃ nesāṃ lobhussadatādīnaṃ paccekāṃ vomissakatādīnaṃ vibhāgena dassetuṃ “**yassa hī**”ti-ādi āraddhaṃ. **Kammāyūhanakkhaṇeti** kammakaraṇavelāyaṃ. **Lobho balavāti** lobho tajjāya paccayasāmaggiyā sāmattiyato adhiko hoti. **Alobho mandoti** tappaṭipakkho alobho dubbalo. Kathaṃ panete lobhālobhā aññamaññaṃ ujuvipaccanīkabhūtā ekakkhaṇe pavattantīti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbāṃ “ekakkhaṇe pavattantī”ti. Nikantikkhanaṃ pana āyūhanapakkhiyameva katvā evaṃ vuttaṃ. Eseva nayo sesesupi. **Pariyādātunti** abhibhavituṃ **na sakkoti**. Yo hi “evaṃsundaraṃ evaṃvipulaṃ evaṃmahagghaṇca na sakkā dātun”ti-ādinā amuttacāgatādivasena pavattāya cetanāya sampayutto alobho, so sammadeva lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Dosamohānaṃ anuppattiyā, tādīsapaccayalābhena ca **adosāmohā balavanto**. **Tasmāti** lobhādosāmohānaṃ balavabhāvato, alobhadosamohānaṃ dubbalabhāvatoti vuttameva kāraṇaṃ paccāmasati. **Soti** taṃsamaṅgīpuggalo. **Tena kammenāti** tena lobhādi-upanissayavatā kusalakammunā. **Sukhasīloti** sakhilo. Tamevatthaṃ “**akkodhano**”ti pariyāyena vadati.

Purimanayenevāti pubbe vuttanayānusārena mandā alobhādosā lobhadose pariyādātuṃ na sakkonti, amoho pana balavā mohaṃ pariyādātuṃ sakkotīti evaṃ tattha tattha vāre yathārahaṃ

atidesattho veditabbo. **Duṭṭhoti** kodhano. **Dandhoti** mandapañño. **Sīlakoti** sukhasīlo.

Ettha ca lobhavasena, dosa, moha, lobhadosa, lobhamoha, dosamoha, lobhadosamohavasenāti tayo ekakā, tayo dukā, eko tikoti lobhādi-ussadavasena akusalapakkheyeva satta vārā, tathā kusalapakkhe alobhādi-ussadavasenāti cuddasa vārā labbhanti. Tattha alobhadosāmohā, alobhādosamohā, alobhadosamohā balavantoti āgatehi kusalapakkhe tatiyadutiyaapaṭhamavārehi dosussada mohussada dosamohussadavārā gahitā eva honti, tathā akusalapakkhe lobhādosamohā, lobhadosāmohā, lobhādosāmohā balavantoti āgatehi tatiyadutiyaapaṭhamavārehi adosussada amohussada adosāmohussadavārā gahitā evāti akusalakusalapakkhesu tayo tayo vāre antogadhe katvā aṭṭheva vārā dassitā. Ye pana ubhayesaṃ missatāvasena lobhālobhussadavārādayo apare ekūnapaññāsa vārā dassetabbā, te alabbhanato eva¹ na dassitā. Na hi ekasmiṃ santāne antarena avatthantaraṃ “lobho ca balavā, alobho cā”ti-ādi yujjatīti, paṭipakkhavasena vā hi etesaṃ balavadubbalabhāvo, saha-jātadhammavasena vā. Tatha lobhassa tāva paṭipakkhavasena alobhena anadhibhūtatāya balavabhāvo, tathā dosamohānaṃ adosāmoheti. Alobhādīnaṃ pana lobhādi-abhibhavanato, sabbesaṃca samānajātiyamabhibhuyya pavattivasena saha-jātadhammato balavabhāvo. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** “lobho balavā alobho mando, adosāmohā balavanto dosamohā mandā”ti. So ca nesaṃ mandabalavabhāvo purimūpanissayato tathā āsayassa paribhāvitatāya veditabbo.

Yo luddhoti vuttoti yo ussadakittane “luddho”ti vutto, **ayaṃ** idha cariyāvicāre “**rāgacarito**”ti veditabbo. **Duṭṭhadandhāti** “duṭṭho, dandho”ti ca vuttā yathākkamaṃ **dosamohacaritā**. **Paññavāti** sātisaṃ sappañño. Yato saddhāvitakkesu vijjamānesupi **buddhicaritoti** vuccati.

1. Asambhavato eva (Sī)

Alobhādosānaṃ balavabhāvo saddhūpanissayatāya vinā na hotīti āha
“aluddhaduṭṭhā pasannapakatitāya saddhācaritā”ti.

Ayañca nayo sādharmaṇato vuttoti nibbattitapubbahetuniyāmaseneva
 buddhacaritādikēpi dassetuṃ **“yathā vā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha
amohaparivārenāti amohaparikkhittena, upanissayato, sampayogato ca
 paññāya abhisankhataṇāti attho. Sesapadattayepi eseva nayo. **Lobhādīnā**
vomissaparivārenāti ettha lobhamohādīnā aññamañña-
 aviruddhavomissaparivārenāti attho. Avirodho ca yugaggāhavasena
 appavattiyā veditabbo. Tathā hi saddhānusāridhammānusārigottāni
 aññamaññampi bhinnasabhāvāneva. Ekaṃsena ca missakacariyāpi
 sampañcchitabbā pubbahetuniyāmena cariyāsiddhito. Tathā ceva
 ussadakittanaṃ pavattaṃ yathārahaṃ lobhālobhādīnaṃ vipākassa
 paccayabhāvato. Tenāha **paṭisambhidāmagge**¹—

“Gatisampattiyā ñāṇasampayutte katamesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ
 paccayā upapatti hoti? Kusalakammaṃsā javanakkhaṇe tayo hetū kusalā
 tasmim̐ khaṇe jātacetanāya saha-jātapaccayā honti, tena vuccati
 kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Nikantikkhaṇe dve hetū akusalā tasmim̐
 khaṇe jātacetanāya saha-jātapaccayā honti, tena vuccati
 akusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū abyākatā
 tasmim̐ khaṇe jātacetanāya saha-jātapaccayā honti, tena vuccati
 nāmarūpapaccayāpi viññāṇaṃ, viññāṇapaccayāpi nāmarūpan”ti—

ādi. Pubbahetuniyāmena ca yathā tihetukassa paññāveyyattiyā, na tathā
 duhetukassa. Yathā ca duhetukassa itikattabbatā nepakkaṃ, na tathā
 ahetukassa. Evaṃ lobhussadādayo puggalā rāgacaritādayo hontīti
 niṭṭhamettha gantabbanti. Yathāvuttamatthaṃ nigamavasena dassetuṃ
“evaṃ lobhādīsū”ti-ādi vuttaṃ.

1. Khu 9. 266 piṭṭhe.

45. **Tatrā**ti tasmim̐ pucchāvacane. **Nayoti** jānananayo.

Puggalādhiṭṭhānena vuttopi attho dhammamukheneva paññāyatīti dhammādhiṭṭhānenāha “**cariyāyo vibhāvaye**”ti. **Pakatigamanenā**ti akittimena sabhāvagamanena. **Cāturienā**ti cāturabhāvena siṅgārena. **Ukkuṭikanti** asamphuṭṭhamajjham. **Khaṇanto viyā**ti bhūmim̐ khaṇanto viya. **Anukaḍḍhanti** pādanikkhepasamaye kaḍḍhanto viya pādam̐ nikkhipati. Tenassa pādam̐ anukaḍḍhitam̐ pacchato añchitam̐ hoti. **Paribyaṅkulāyā**ti parito āluḷitāya. **Chambhito viyā**ti vitthāyanto viya. Bhīto viyāti keci. **Sahasānupīḷanti** aggapādena, paṇhiyā ca sahasāva sannirujjhitam̐. **Vivaṭṭacchadassā**ti vinivaṭṭacchadanassa pahīnakilesassa. **Idamīdisam̐ padanti** bhagavato pādam̐ disvā vadati.

Pāsādikanti pasādāvaham̐. **Madhurākāra**nti iṭṭhākāram̐. **Thaddhākāra**nti thambhitākāram̐. **Ataramā**noti nataramāno, saṇikanti attho. **Samodhāyā**ti sammadeva odhāya avikkhipitvā **nipajjitvā**ti kāyapasāraṇalakkaṇāya nipajjāya seyyāya nipajjitvā **sayati** niddāyati. **Pakkhittakāyoti** avakkhittakāyo avaso viya sahasā patitakāyo. **Dussaṇṭhānanti** virūpasannivesam̐. **Vikkhittakāyoti** ito cito ca khitta-aṅgapaccaṅgo.

Samparivattakanti samparivattitvā. **Āloḷayamāno** vālikākacavarāni ākulayanto.

Nipuṇamadhurasamasakkaccakārīti sukosallam̐¹ sundaram̐ avisamam̐ sābhisaṅkhārāṇca karaṇasīlo. **Gāḷhathaddhavisamakārī**ti thiram̐ asithilam̐ visamaṇca karaṇasīlo. **Aparicchinnam̐** apariniṭṭhitam̐.

Mukhapūrakanti mukhassa pūraṇam̐ mahantam̐. **Arasapaṭisaṁvedī**ti narasapaṭisaṁvedī. **Bhājane chaḍḍento**ti bhojanabhājane siṭṭhāni chaḍḍento. **Mukham̐ makkhento**ti bahimukham̐ makkhento.

Kilantarūpo viyāti tassa asahanena khedappatto viya. **Aññāṇupekkhāyā**ti aññāṇabhūtāya upekkhāya. Aññāṇasaṅkhātāya upekkhāyāti keci.

1. Sakosallam̐ (Sī)

Māyādisu santadosapaṭicchadanalakkhaṇā **māyā**.

Asantaḡuṇapakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**. Unnatilakkhaṇo **māno**. Asantaḡuṇasambhāvanāmukhena paṭiggahaṇe amattaññutālakkhāṇā **pāpicchatā**. Santaḡuṇasambhāvanāmukhena paṭiggahaṇe amattaññutālakkhāṇā **mahicchatā**. Sakalābhena asantussanalakkhaṇā **asantuṭṭhitā**. Vijjhanatṭhena **siṅgaṃ**, siṅgaratānāgarikabhāvasaṅkhātāṃ kilesasiṅgaṃ. Attano sarīrassa, cīvarādīparikkhārassa ca maṇḍanavasena pavattaṃ loluppaṃ **cāpalyaṃ**. **Evamādayoti** ettha **ādi**-saddena ahirikānottappamadappamādādayo saṅgayhanti.

Parāparādhassa upanayhanalakkhaṇo **upanāho**. Paresaṃ ḡuṇamakkhaṇalakkhaṇo **makkho**. Parassa ḡuṇe ḡaṃsitvā apanento viya yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**. Parasampatti-usūyanalakkhaṇā **issā**. Attasampattinigūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Idha **ādi**-saddena dovacassatāpāpamittatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Anussāhanaṃ¹ **thinaṃ**. Asattivighāto² **middhaṃ**. Cetaso avūpasamo **uddhaccaṃ**. Vipphaṭisāro **kukkuccaṃ**. Saṃsayo **vicikicchā**. Ayoniso daḷhaggāho **ādhānaggāhitā**. Yathāgahitassa micchāgāhassa dubbiveṭṭhiyathā **duppaṭinissaggitā**. Idha **ādi**-saddena muṭṭhasacca-asampajaññādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Muttacagatāti vissatṭhacāgatā nissāṅgapariccāgo. Yathā māyādayo, tathā pavattā akusalakkhandhā, yathā **ariyānaṃ dassanakāmatā**dayo, tathā pavattā kusalakkhandhā veditabbā.

Pasādanīyaṭṭhānaṃ nāma vatthuttayaṃ. **Samvejanīyaṭṭhānāni** jāti-ādīni. **Kusalānuyogeti** kusaladhammabhāvanāyaṃ. “Evañca evañca karissāmi”ti kiccānaṃ rattibhāge parivitakkanaṃ **rattiṃ dhūmayanā**. Tathā vitakkitānaṃ tesāṃ divasabhāge anuṭṭhānaṃ **divā pajjalanā**. **Hurāhuraṃ dhāvanā**ti ito cito ca tattha tattha ārammaṇe cittavosaḡgo. Tenevāha “idaṃ pure cittamacāri cārikaṃ, yenicchakaṃ yatthakāmaṃ yathāsukhaṃ”ti³ “cittamassa vidhāvatī”ti ca⁴ ca.

1. Anussāhasaṃhananaṃ (Sī, Syā, Ka)

3. Khu 1. 60 piṭṭhe.

2. Arativighāto (Syā)

4. Saṃ 1. 34 piṭṭhe.

Dhammappavattidassanādi ca pāliyaṃ, aṭṭhakathāyañca anāgatamevāti na sakkā vattunti “**sabbākārenā**”ti vuttaṃ. Kiñci kiñci āgatampi atthevāti hi adhippāyo. “Na sārato paccetabban”ti vatvā tattha kāraṇaṃ dassento “**rāgacaritassa hī**”ti-ādimāha. **Appamāḍavīhārinoti** tattha vinidhāya bhāvaṃ paṭipajjanena appamāḍakārino. **Bhinnalakkhaṇā iriyāpathādayoti** cāturiyena acāturiyena saṅkamaṃ, sahasā ca gamanādayo. **Na upapajjantīti** na yujjanti. **Pucchitvā jānitabbanti** dhammappavatti-ādiṃ pucchitvā jānitabbanti.

46. **Sappāyaṃ** hitaṃ, kilesavighātīti attho. **Adhotavedikanti** aparisuddha-arikkhepavedikaṃ. **Bhūmatṭhakanti** bhūmitaleyeva uṭṭhāpitaṃ uparimatalarahitaṃ. Ekato onatassa pabbatapādassa heṭṭhābhāgo akatabhittibhūmiparikamma **akata-abbhāro**. **Jatukābharitanti** adhomukhāhi olambamānamukhāhi khuddakavaggulīhi paripuṇṇaṃ. **Oluggavilugganti** chinnabhinnāṃ. **Ujjaṅgalaṃ** lūkhadhūsaraṃ¹ chāyūḍakarahitaṃ. **Sīhabyagghādibhayena sāsāṅkaṃ**. **Durūpanti** virūpaṃ. **Dubbaṇṇanti** asundaravaṇṇaṃ, dussaṇṭhānaṃ vā. **Jālākārena** katapūvaṃ **jālapūvaṃ**. **Sāṇi viya kharasamphassanti** sāṇiphalako viya dukkhasamphassaṃ. **Bhārikabhāvena**, antarantarā tunnakaraṇena ca **kicchapariharaṇaṃ**. **Āṇigaṇṭhikāhatoti** āṇinā, gaṇṭhiyā ca hatasobho. **Idaṃ rāgacaritassa** sappāyaṃ, evamassa kilesasamudācāro na hotīti adhippāyo. Eseva nayo sesesupi.

Disāmukhati disābhimukhaṃ, abbhokāsābhimukhanti adhippāyo. **Mahākasiṇanti** mahantaṃ kasiṇamaṇṭhalaṃ. **Sesaṃ** senāsanādīsu yaṃ vattabbaṃ mohacaritassa, taṃ dosacaritassa vuttasadisameva.

Vitakkavidhāvanasseva paccayo hoti yathā taṃ āyasmato **meghiyattherassa**. **Darīmukheti** pabbatavivare. **Parittanti** suppasarāvamattaṃ.

Pabhedaparicchedato nidānaparicchedato vibhāvanaparicchedato sappāya-aricchedatoti paccekaṃ **pariccheda**-saddo yojetabbo. **Vibhāvanāti** “ayaṃ rāgacarito”ti-ādinā jānanavibhāvanā. **Ekaccakasiṇānussatiṭṭhānamattassa** pasaṅgena kathitattā vuttaṃ “**na ca tāva cariyānukūlaṃ kammatṭhānaṃ sabbākārena āvikatan**”ti.

1. Dhūvasaraṃ (Syā), vusaraṃ (Ka)

Cattālīsakammaṭṭhānavañṇanā

47. **Saṅkhātaniddesatoti** saṅkhātānaṃ “cattālīsāyā”ti saṅkhyāvasena gahitānaṃ uddiṭṭhānaṃ niddesato. “Ettha ettakāni upacārajjhānāvahāni, ettakāni appanājjhānāvahāni”ti **upacārappanāvahato**. “Ettakāni ekajjhānikāni, ettakāni dukatikajjhānikāni, ettakāni sakalajjhānikāni”ti **jhānappabhedato**. “Etesu aṅgasamatikkamo, etesu ārammaṇamatikkamo”ti evaṃ **samatikkamato**. “Ettakānettha vaḍḍhetabbāni, ettakāni na vaḍḍhetabbāni”ti **vaḍḍhanāvaḍḍhanato**. **Ārammaṇatoti** sabhāvadhammanimitta nivattabbavsenā, calitācalitavasena ca ārammaṇavibhāgato. **Bhūmitoti** kāmāvacarādibhūmivibhāgato. **Gahaṇatoti** diṭṭhādivasena gahaṇavibhāgato. **Paccayatoti** āruppādīnaṃ yathārahaṃ paccayabhāvato. **Cariyānukūlatoti** rāgacariyādīnaṃ anukūlabhāvato.

Kammaṭṭhānānīti ārammaṇabhāvena yogakammasa pavattiṭṭhānāni. **Catukkajjhānikāti** catubbidharūpāvacarajjhānavanto, tesāṃ ārammaṇabhūtāti attho. Catukkanayavasena cetāṃ vuttaṃ. **Tikacatukkajjhānikesūti** tikajjhānikesu purimesu brahmavihāresu, catukkajjhānikesu ānāpānakasiṇesu. **Sesesūti** vuttāvasesesu ekavīsatiyā kammaṭṭhānesu.

Dibbacakkhunā diṭṭhahadaya rūpassa sattassa cittaṃ ādikammiko cetopariyañāṇena paricchindituṃ sakkoti, na itarassāti kasiṇapharaṇaṃ cetopariyañāṇassa paccayo hoti. Tena vuttaṃ “**parasattānañca cetasā cittamaññātuṃ samattho hoti**”ti. **Okāsena paricchinnattāti** attano ṭhitokāsena paricchinnattā. Tathā uggahakosallassa sampāditattā paricchinnākāreneva tāni upatiṭṭhanti, tasmā na tattha vaḍḍhanāti adhippāyo. Sace pana koci vaḍḍheyya, na tena koci guṇoti dassento āha “**ānisaṃsābhāvā cā**”ti. “**Tesu panā**”ti-ādinā tameva ānisaṃsābhāvaṃ vivarati. Yasmā vaḍḍhitesu kuṇaparāsiyeva vaḍḍhati, avaḍḍhitepi kāmarāgavikkhambhanā hotiyeva, tasmā ānisaṃsābhāvo. **Vibhūtāti** vipulārammaṇatāya supākaṭā, vaḍḍhitanimittatāya appamāṇārammaṇabhāvena pariabyattāti attho.

Kevalanti sakalaṃ anavasesaṃ. “**Pathaviṃ iman**”ti vacanaṃ upaṭṭhānākāreṇa vuttaṃ, na nimittassa vaḍḍhanenāti adhippāyo. **Lābhittāti** sātisayaṃ lābhitāya, ukkaṃsagatavasibhāvatoti attho. Thero hi paramāya vasipattiyā assamaṇḍale assaṃ sārento viya yattha tattha nisinnopi ṭhitopi taṃ jhānaṃ samāpajateva. Tenassa samantato nimittaṃ vaḍḍhitaṃ viya upaṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “**sabbadisāsū**”ti-ādi.

Vuttāti dhammasaṅgahe¹ vuttā. **Mahanteti** vipule. Ninnathalādivasena hi ekadese aṭṭhatvā samantato gahaṇavasena sakalasarīre nimittaṃ gaṇhantassa taṃ mahantaṃ hoti. **Mahante** vā sarīre. **Appaketi** sarīrassa ekadese **nimittaṃ gaṇhātī**ti yojanā. **Appake** vā khuddake dāraṇasarīre. **Etanti** asubhanimittaṃ. **Ādīnavanti** “asubharāsi eva vaḍḍhati, na ca koci ānisaṃso”ti **vuttaṃ** ādīnavaṃ.

Sesānipi na vaḍḍhetabbānīti saṅkhepato vuttamatthaṃ upapattito vivarimsu “**kasmā**”ti-ādi vuttaṃ. Picupiṇḍādivasena upaṭṭhahantampi nimittaṃ vātasāṅghātasannissayanti katvā vuttaṃ “**vātarāsiyeva vaḍḍhati**”ti. **Okāseṇa paricchinnanti** nāsikaggamukhanimittādi-okāseṇa saparicchedaṃ. Vāyokasiṇavaḍḍhane viya na ettha koci guṇo, kevalaṃ vātavaḍḍhanamevāti āha “**sādīnavattā**”ti. **Tesanti** brahmavihārānaṃ. **Nimittanti** ārammaṇaṃ. **Na ca tena attho atthī**ti tena sattarāsiṇavaḍḍhanena pathavīkasiṇādivaḍḍhance viya kiñci payojanaṃ natthi. **Pariggahavasenā**ti apariggahitassa bhāvanāvisayassa pariggahavasena, na nimittavaḍḍhanavasena. Tenāha “**ekāvāsadvī-āvāsādīnā**”ti-ādi. **Etthāti** brahmavihārabhāvanāyaṃ. **Ya’dayanti** yaṃ paṭibhāganimittaṃ ayaṃ yogī. Sīmāsambhedeneva hettha upacārajjhānuppatti, na nimittuppattiyā. Yadi evaṃ kathamparittādi-ārammaṇatā jhānassāti āha “**paritta-appamāṇārammaṇatāpettha pariggahavasenā**”ti, katipaye satte pariggahetvā pavattā mettādayo parittārammaṇā, bahuke appamāṇārammaṇāti attho. **Ākāsaṃ kasiṇugghāṭimattā** na vaḍḍhetabbanti yojanā. Vakkhati vā yaṃ tena sambandhitabbaṃ. Parikkappajameva ārammaṇaṃ vaḍḍhetuṃ sakkā, na itaranti āha “**na hi sakkā sabhāvadhammaṃ**

1. Abhi 1. 68 piṭṭhe.

vaḍḍhetun”ti. Āruppānaṃ paritta-appamāṇārammaṇatā parittakasiṇugghāṭimākāse, vipulakasiṇugghāṭimākāse ca pavattiyā veditabbā. **Sesāni** buddhānussati-ādinī dasa kammaṭṭhānāni. **Animittattāti** paṭibhāganimittābhāvā.

Paṭibhāganimittārammaṇānīti paṭibhāganimittabhūtāni ārammaṇāni, **sesāni** aṭṭhārasa. **Sesāni chāti** cattāro brahmavihārā, ākāsaṇācāyatanam, ākiṇcaṇṇāyatananti imāni sesāni cha. Vissandaṇānapubbatāya **vipubbakam**. Paggharamānalohitatāya **lohitakam**. Kimīnaṃ pacalanena **puḷuvakam**, calitārammaṇam vuttaṃ. Vātapānavivarādīhi antopaviṭṭhassa sūriyālokādikassa calanākāro paññāyatīti **obhāsamaṇḍalārammaṇampi** calitārammaṇam vuttaṃ. **Pubbabhāgeti** paṭibhāganimittappavattiyā pubbabhāge. **Sannisinnamevāti** santaṃ niccalameva.

Devesūti kāmāvacaradevesu, tattha asubhānaṃ, paṭikūlassa ca āhārassa abhāvato. Assāsapassāsānaṃ brahmaloce abhāvato **“ānāpānassati cā”**ti vuttaṃ.

Diṭṭhenāti diṭṭhena vatthunā kāraṇabhūtena. **Gahetabbānīti** uggahetabbāni, uppādetabba-uggahanimittānīti attho. Tenāha **“pubbabhāge”**ti-ādi. **Tassāti** kāyagatāsatiyā. Ucchusassādīnaṃ pattesu pacalamānavañṇaggahaṇamukhena vā tassa gahetabbattā vuttaṃ **“vāyokasiṇam diṭṭhaphuṭṭhenā”**ti. **Na ādikammikena gahetabbānīti** ādikammikena na gahetabbāni, bhāvanārambhavasena na paṭṭhapetabbāni, heṭṭhime tayo brahmavihāre, kasiṇesu rūpāvacaracatutthajjhānaṇca anadhigantvā sampādetuṃ asakkuṇeyyattā.

Imesu pana kammaṭṭhānesūti ettha kammaṭṭhānaggahaṇena yathārahaṃ ārammaṇānaṃ, jhānānaṇca gahaṇam veditabbaṃ. **Sukhavihārassāti** diṭṭhadhammasukhavihārassa.

“Ekādasa kammaṭṭhānāni anukūlānī”ti ujjuvipaccanīkavasena cetam vuttaṃ. Evaṃ sesesupi. Vakkhati hi **“sabbañcetan”**ti-ādi. **Anukūlāni** rāgavikkhambhanassa upāyabhāvato. Aṭṭha anukūlānīti yojanā. Evaṃ sesesu. **Ekanti** idaṃ anussati-apekkham anussatīsu ekanti, na mohacaritavitakkacaritāpekkham tesam aññassāpi anukūlassa alabbhanato.

“**Saddhācaritassa purimā cha anussatiyo**”ti idaṃ atisappāyavasena vuttaṃ. Imasseva ujuvipaccanīkaṃ imassa atisappāyanti gahetabbassa visesassa abhāvato **sabbacaritānaṃ anukūlāni**. **Parittanti** sarāvamattaṃ, **appamāṇanti** tato adhikapamāṇaṃ. **Parittaṃ** vā suppasarāvamattaṃ, **appamāṇaṃ** adhikapamāṇaṃ khalamaṇḍalādikasiṇabhāvena pariggahitaṃ.

Cattāro dhammāti cattāro manasikaraṇīyā dhammā. **Uttarīti** sīlasampadā, kalyāṇamittatā, sappāyadhammassavanaṃ, vīriyaṃ, paññāti imesu pañcasu dhammesu paṭiṭṭhānato upari. **Asubhāti** asubhabbhāvanā ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu bhāvanānuyogā. **Mettāti** anodhiso, odhiso vā pavattā mettābhāvanā. **Ānāpānassatīti** soḷasavatthukā ānāpānassatisamādhībhāvanā. **Vitakkupacchedāyāti** micchāvitakkānaṃ upacchindanattāya. **Aniccasaññāti** “sabbe saṅkhārā aniccā”ti¹ evaṃ pavattā aniccānupassanā. **Asmimānasamugghātāyāti** “asmī”ti uppajjanakassa navavidhassāpi mānassa samucchindanāya. Ettha hi ekasseva cattāro dhammā bhāvetabbā vuttā, na ekassa catucariyatāya. Tena viññāyati “sabbānipi kammaṭṭhānāni sabbākusalavikkhambhanāni sabbākusalaparibrūhanāni”ti.

Ekasseva satta kammaṭṭhānāni vuttāni, na cāyasmā rāhulo sabbacaritoti adhippāyo. **Vacanamatteti** “asukakammaṭṭhānaṃ asukacaritassa anukūlan”ti evaṃ vuttavacanamatte. **Adhippāyoti** tathāvacanassa adhippāyo. So pana “sabbañcetan”ti-ādinā vibhāvito eva.

48. “Piyo garū”ti-ādinā² vuttappakāraṃ **kalyāṇamittaṃ**. “Attano pattacīvaram sayameva gahetvā”ti-ādinā vuttanayena **upasaṅkamitvā**. **Somanassameva uppajjati** “evaṃ bahuparissayoyaṃ attabhāvo ṭhāneyeva mayā niyyātito”ti. Tenāha “**yathā hī**”ti-ādi.

Atajjanīyoti na tajjetabbo na niggahetabbo. Svāyaṃ atajjanīyabhāvo dovacassatāya vā siyā, ācariye anivittṭhapematāya vāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**dubbaco vā**”ti-ādi vuttaṃ. Yo hi ācariyena tajjiyamāno kopaṇca dosaṇca apaccayaṇca pātukaroti, yo vā

1. Am 1. 289; Khu 1. 53; Khu 7. 72 piṭṭhādīsu.

2. Am 2. 422 piṭṭhe.

“kimassa santike vāsenā”ti pakkamati, ayaṃ duvidhopi atajjanīyo.

Dhammenāti ovādānusāsānidhammena. **Gūḷhaṃ ganthanti**

kammaṭṭhānaganthaṃ, saccapaṭiccasamuppādādisahitaṃ gambhīraṃ
suññatāpaṭisaṃyuttaṃca.

Tumhākamatthāyāti vutteti “sataporise papāte patanena tumhākaṃ koci
attho hoti”ti kenaci vutte. **Ghaṃsentoti** “manussakakkena tumhākaṃ koci
attho”ti vutte ghaṃsento **niravasesaṃ** attabhāvaṃ **khepetuṃ ussaheyyaṃ**.
“Mama assāsapassāsānirundhanena¹ tumhākaṃ koci rogavūpasamādiko
attho atthi”ti kenaci vutte. Tīhipi bhikkhūhi ācariye bhattipavedanamukhena
vīriyārambho eva pavedito.

49. Aññattha pavattitvāpi cittaṃ āgama yattha seti, so tassa āsāyo
“migāsāyo” viya, āsāyo eva **ajjhāsāyo**. So duvidho vipanno, sampannoti.
Tattha vipanno sassatādimicchābhīnivesanissito. Sampanno duvidho
vaṭṭanissito, vivaṭṭanissitoti. Tesu vivaṭṭanissito **ajjhāsāyo**
“sampannajjhāsāyenā”ti idhādhippeto. Idāni naṃ vibhāgena dassetuṃ
“**alobhādīnaṃ vāsenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **chahākārehīti** alubbhanādīhi
chahi ākārehi. **Sampannajjhāsāyenāti** pubbabhāgiyānaṃ sīlasampadādīnaṃ
sādhānavasena, lokuttarānaṃ upanissayabhāvena ca sampanno **ajjhāsāyo**
etassāti sampannajjhāsāyo, tena. Alobhādayo hi anekadosavidhamanato.
Anekaguṇāvahato ca sattānaṃ bahukārā visesato yogino. Tathā hi
alobhādayo maccheramalādīnaṃ paṭipakkhabhāvena pavattanti. Vuttaṃ
hetam—

“Alobho maccheramalassa paṭipakkho, adoso dussīlyamalassa,
amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya. Alobho cettha dānaḥetu, adoso
sīlaḥetu, amoho bhāvanāḥetu. Tesu ca alobhena anadhikaṃ gaṇhāti
luddhassa adhikaggahaṇato, adosena anūnaṃ duṭṭhassa ūnaggahaṇato,
amohena aviparītaṃ, mūlḥassa viparītaggahaṇato.

1. Assāsapassāsāsaṃnirumbhanena (Sī), ...saṃniruddhanena (Syā)

Alobhena cettha vijjamānaṃ dosaṃ dosato dhārento dose pavattati, luddho hi dosaṃ paṭicchādeti. Adosena vijjamānaṃ guṇaṃ guṇato dhārento guṇe pavattati, duṭṭho hi guṇaṃ makkheti. Amohena yāthāvasabbhāvaṃ yāthāvasabbhāvato¹ dhārento yāthāvasabbhāve pavattati, mūḷho hi tacchaṃ “atacchan”ti, atacchaṇca “tacchan”ti gaṇhāti. Alobhena ca piyavippayogadukkhaṃ na hoti luddhassa piyasabbhāvato, piyavippayogāsahanato ca, adosena appiyasampayogadukkhaṃ na hoti duṭṭhassa appiyasabbhāvato, appiyasampayogāsahanato ca, amohena icchitālābhadukkhaṃ na hoti, amūḷhassa hi “taṃ kutettha labbhā”ti evamādi paccavekkhaṇasabbhāvato.

Alobhena cettha jātidukkhaṃ na hoti alobhassa taṇhāpaṭipakkhato, taṇhāmūlakattā ca jātidukkhaṃ, adosena jarādukkhaṃ na hoti tikkhadosassa khippaṃ jarāsambhavato, amohena maraṇadukkhaṃ na hoti, sammohamaraṇaṇhi dukkhaṃ, na ca taṃ amūḷhassa hoti. Alobhena ca gahaṭṭhānaṃ, amohena pabbajitānaṃ, adosena pana sabbesampi sukhasaṃvāsātā hoti.

Visesato cettha alobhena pettivisaye upapatti na hoti, yebhuyyena hi sattā taṇhāya pettivisayaṃ upapajjanti, taṇhāya ca paṭipakkho alobho. Adosena niraye upapatti na hoti, dosena hi caṇḍajātītāya² dosasadisam nirayaṃ upapajjanti, dosassa ca paṭipakkho adoso. Amohena tiracchānayaṇiyaṃ nibbatti na hoti, mohena hi nīccasammūḷhaṃ tiracchānayaṇiṃ upapajjanti, mohapaṭipakkho ca amoho. Etesu ca alobho rāgavasena upagamanassa abhāvakaro, adoso dosavasena upagamanassa, amoho mohavasena amajjhatabbhāvassa.

1. Yāthāvaṃ yāthāvato (Sī, Syā, Ka)

2. Caṇḍajālatāya (Sī)

Tīhipi cetehi yathāpaṭipāṭiyā nekkhammasaññā abyāpādasaññā avihimsāsaññāti imā tisso, asubhasaññā appamāṇasaññā dhātusaññāti imā ca tisso saññāyo honti. Alobhena pana kāmasukhallikānuyoga-antassa, adosena attakilemathānuyoga-antassa parivajjanaṃ hoti, amohena majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṃ. Tathā alobhena abhiṇṇakāyaganthassa pabhedanaṃ hoti, adosena byāpādakāyaganthassa, amohena sesaganthadvayassa. Purimāni ca dve satipaṭṭhānāni purimānaṃ dvinnaṃ ānubhāvena, pacchimāni pacchimasseva ānubhāvena ijjhanti.

Alobho cettha ārogyassa paccayo hoti, aluddhohi lobhanīyampi asappāyaṃ na sevati, tena arogo hoti. Adoso yobbanassa, adaṭṭho hi valitapalitāvahena dosagginā aḍayhamāno dīgharattaṃ yuvā hoti. Amoho dīghāyukatāya, amūḷho hi hitāhitaṃ ña tvā ahitaṃ parivajjento, hitaṇca paṭisevamāno dīghāyuko hoti.

Alobho cettha bhogasampattiyā paccayo cāgena bhogapaṭilābhato, adoso mittasampattiyā mettāya mittānaṃ paṭilābhato, aparihānato ca, amoho attasampattiyā, amūḷho hi attano hitameva karonto attānaṃ sampādeti. Alobho ca dibbavīhārassa paccayo hoti, adoso brahmavīhārassa, amoho ariyavīhārassa.

Alobhena cettha sakapakkhesu sattasaṅkhāresu nibbuto hoti tesāṃ vināseṇa abhisāṅghetukassa dukkhassa abhāvā, adosena parapakkhesu, aduṭṭhassa hi verīsupi verisaññāya abhāvato, amohena udāsīnapakkhesu amūḷhassa sabbābhisāṅgatāya abhāvato.

Alobhena ca aniccadassanaṃ hoti, luddho hi upabhogāsāya aniccepi saṅkhāre aniccato na passati. Adosena dukkhadassanaṃ, adosajjhāsayo hi pariccatta-āghātavatthupariggaho saṅkhāreyeva dukkhato passati. Amohena anattadassanaṃ, amūḷho hi yāthāvagahaṇakusalo aparīṇāyakam khandhapañcakam aparīṇāyakato bujjhati. Yathā ca etehi aniccadassanādīni, evaṃ etepi aniccadassanādīhi honti. Aniccadassanena hi alobho hoti, dukkhadassanena adoso, anattadassanena amoho. Ko hi nāma “aniccamidan”ti sammā ñatvā tassatthāya pihaṃ uppādeyya, saṅkhāre vā “dukkhan”ti jānanto aparampi accantatikhiṇaṃ kodhadukkhāṃ uppādeyya, attasuññatāñca bujjhitvā puna sammohaṃ āpajjeyyāti¹.

Tena vuttaṃ “pubbabhāgiyānaṃ sīlasampadādīnaṃ sādhanavasena lokuttarānaṃ, upanissayabhāvena ca sampanno ajjhāsayo etassāti sampannajjhāsayo”ti. Tenāha “**evaṃ tissannaṃ bodhīnaṃ aññataraṃ pāpuṇāti**”ti.

Idāni te ajjhāsaye pāliyaṃ vibhāvetuṃ “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **chāti** gaṇanaparicchedo. **Ajjhāsaya**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Ubhayaṃ pana ekajjhaṃ katvā chabbidhā ajjhāsayaṃ attho. **Bodhisattā**ti bujjhanakasattā, bodhiyā vā niyatabhāvena sattā laggā, adhimuttā tanninnā tappoṇāti attho. **Bodhiparipākāya samvattantū**ti yathābhinihāraṃ attanā pattabbabodhiyā paripācanāya bhavanti. **Alobhajjhāsaya**ti alubbhanākārena pavatta-ajjhāsaya, ādito “kathaṃ nu kho mayaṃ sabbattha, sabbadā ca aluddhā eva hessāmā”ti, majjhe ca alubbhanavaseneva, pacchā ca tasseva rocanavasena pavatta-ajjhāsaya. **Lobhe dosadassāvinoti** lubbhanalakkaḥaṇe lobhe sabbappakārena ādīnavadassāvino. Idaṃ tassa ajjhāsayaṃ ekadesato brūhanākāradassanaṃ. Lobhe hi ādīnavaṃ, alobhe ca ānisaṃsaṃ passantassa alobhajjhāsaya parivaḍḍhati, svāyaṃ tattha ādīnavānisaṃsadassanuvidhi vibhāvitoyeva. Sesapadesupi iminā nayena attho veditaḅbo.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 171-3 piṭṭhe.

Ayaṃ pana viseso—**nekkhammanti** idha pabbajjā. **Paviveko** tadaṅgaviveko, vikkhambhanaviveko, kāyaviveko, cittaviveko ca. **Nissaraṇaṃ** nibbānaṃ. **Sabbabhavagatīsūti** sabbesu bhavesu, sabbāsu ca gatīsu. **Tadadhimuttatāyāti** yadatthaṃ bhāvanānuyogo, yadatthā ca pabbajjā, tadadhimuttena. Tenevāha “**samādhimuttenā**”ti-ādi.

50. “**Kimcaritosī**”ti pucchito sace “na jānamī”ti vadeyya, “**ke vā te dhammā bahulaṃ samudācaranti**”ti pucchitabbo. **Kim vāti** kimasukam vā anussatiṭṭhānaṃ vā aññaṃ vā. **Kim te manasi karoto phāsu hotīti** cittassa ekaggabhāvena sukhaṃ hoti. **Cittaṃ namatīti** pakatiyāva abhiraivasena namati. **Evamādīhīti ādi**-saddena iriyāpathādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi na sabbassa ekaṃsato byabhicārino eva. Tathā hi samudācāro pucchitabbo vutto. “Asukañca asukañca anasikāraavidhiṃ katipayadivasam anuyuñjāhī”ti ca vattabbo.

“**Pakatiyā uggahitakammaṭṭhānassā**”ti idaṃ yaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetukāmo, tattha sajjhāyavasena vā manasikāravasena vā kataparicayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Ekaṃ dve nisajjānīti** ekaṃ vā dve vā uñhāsanāni. **Sajjhāyaṃ kāretvā** attano sammukhāva adhīyāpetvā **dātabbaṃ**, so ce aññaṭṭa gantukāmoti adhippāyo. Tenāha “**santike vasantassā**”ti. **Āgatāgatakkhaṇe kathetabbaṃ**, pavattiṃ sutvāti adhippāyo.

Pathavīkasiṇanti pathavīkasiṇakammaṭṭhānaṃ. **Katassāti** katassa kasiṇassa. **Taṃtaṃ ākāraṇti** ācariyena kammaṭṭhāne vuccamāne padapadatthādhippāya-opammādikaṃ attano ñāṇassa paccupaṭṭhitaṃ taṃ taṃ ākāraṃ, yaṃ yaṃ nimittanti vuttaṃ. **Upanibandhitvāti** upanetvā nibaddhaṃ viya katvā, hadaye ṭhapetvā apamussantaṃ katvāti attho. **Evam** suṭṭhu upaṭṭhitassatitāya **nimittaṃ gahetvā** tattha sampajānakāritāya **sakkaccaṃ suṇantena**. **Tanti** taṃ yathā vuttaṃ suggahitaṃ nissāya. **Itarassāti** tathā agaṇhantassa. **Sabbākārenāti** kassacipi pakārassa tattha asesitattā vuttaṃ.

Kammaṭṭhānaggahaṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti tatiyaparinicchedavaṇṇanā.

4. Pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanā

51. **Phāsu hotīti** āvāsasappāyādilābhena manasikārāphāsutā bhāvanānukūlatā hoti. **Parisodhentenāti** tesam tesam gaṇṭhiṭṭhānānam chindanavasena visodhentena. **Akilamantoyevāti** akilantakāyo eva. Sati hi kāyakilamathe siyā kammaṭṭhānamanāsikārassa antarāyoti adhippāyo. **Gaṇṭhiṭṭhānanti** atthato, adhippāyato ca dubbinivedhatāya gaṇṭhibhūtaṃ ṭhānam. **Chinditvāti** yāthāvato atthassa, adhippāyassa ca vibhāvanena chinditvā, vibhūtaṃ supākaṭaṃ katvāti adhippāyo. **Suvisuddhanti** suṭṭhu visuddhaṃ, nigumbaṃ nijjaṭanti attho.

Ananurūpavihāraṇṇanā

52. **Aññatarenāti** aññatarenāpi, pageva anekhehīti adhippāyo. Mahantabhāvo **mahattaṃ**. Tathā sesesu. Loṇḍavā **soṇḍī**. Tathā **paṇṇanti-**ādīsu. Bodhi-aṅgaṇādīsu kātābbaṃ idha “**vattaṃ**”ti adhippetanti āha “**pāṇiyaghaṭaṃ vā rittaṃ**”ti. **Niṭṭhitāyāti** pavīṭṭhapavīṭṭhānaṃ dānena parikkhīṇāya. Jīṇṇavihārepi yatra bhikkhū evaṃ vadanti “āyasmā yathāsukhaṃ samaṇadhammaṃ karotu, mayaṃ paṭijaggissāmā”ti. **Evarūpe vihātabbanti** ayampi nayo labbhati, vuttanayattā pana na vutto.

Mahāpathavihāreti mahāpathasamīpe vihāre. **Bhājanadārudoṇikādīnīti** rajanabhājanāni, rajanattāya dāru, dārumayadoṇikā, rajanapacanaṭṭhānaṃ, dhovanaphalakanti evamādīni. **Sākahārikāti** sākahāriniyo itthiyo. **Visabhāgasaddo** kāmagaṇūpasamhito gītasaddoti vadanti, kevalopi itthisaddo visabhāgasaddo eva. **Tatrāti** pupphavante vihāre. **Tādisoyevāti** “tatthassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā”ti-ādīnā yādiso paṇṇavante vihāre upaddavo vutto, tādisoyeva. “Pupphahārikāyo pupphaṃ ocinantiyo”ti pana vattaṭṭhaṃ. Ayamidha viseso.

Pattaniyoti tattha vasantesu sambhāvanāvasena upasaṅkamanādinā patthetabbe. Tenāha “**leṇasammate**”ti¹. **Dakkhiṇāgirīti** magadhavisaye dakkhiṇāgirīti vadanti.

1. Lokasammateti (Sī, Syā, Ka)

Visabhāgārammaṇāni iṭṭhāni, anīṭṭhāni ca. Anīṭṭhānaṃ hi dassanatthaṃ “ghaṭehi nighaṃsantiyo”ti-ādi vuttaṃ. Dabbūpakaraṇayoggā rukkhā dabbūpakaraṇarukkhā.

Yo pana vihāro. **Khalanti** dhaññakaraṇaṭṭhānaṃ. **Gāvo rundhanti** “sassaṃ khādimsū”ti. **Udakavāranti** kedāresu sassānaṃ dātabba-udakavāraṃ. **Ayampīti** mahāsaṃghabhogopi vihāro. **Vāriyamānā** kammaṭṭhānikena bhikkhunā.

Samuddasāmuddikanadīnissitaṃ **udakapaṭṭanaṃ**. Mahānagarānaṃ āyadvārabhūtaṃ aṭavimukhādīnissitaṃ **thalapaṭṭanaṃ**. **Appasannā honti**. Tenassa tattha phāsuvihāro na hotīti adhippāyo. **Maññamānā** rājamanussā.

Samosaraṇenāti ito cito saṅcaraṇena. **Papātetī** papātasīse **ṭhatvā gāyi** “gītasaddena idhāgataṃ papāte pātetvā khādissāmī”ti. **Vegena gahetvāti** vegenāgantvā “kuhiṃ yāsī”ti khandhe gahetvā.

Yatthāti yasmim vihāre, vihārasāmantā vā na sakkā hoti **kalyāṇamittaṃ laddhuṃ**, tattha vihāre so alābho mahādosoti yojanā.

Panthaninti panthe nīto pavattitoti panthanī, magganissito vihāro. Taṃ panthanim. **Soṇḍinti** soṇḍisahito vihārosoṇḍī, taṃ soṇḍim. Tathā **paṇṇanti-**ādīsu. Naganissitaṃ **nagaranti** vuttaṃ uttarapadalopena yathā “bhīmaseno bhīmo”ti. **Dārunāti** dārunissitena saha. **Visabhāgenāti** yo visabhāgehi vusīyati, visabhāgānaṃ vā nivāso. So vihāro visabhāgo. Tena visabhāgena saddhim. Paccantanissitaṃ sīmānissitaṃ asappāyaṃ **paccantasīmāsappāyaṃ**. **Yattha mitto na labbhati**, tampīti sabbattha ṭhānasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. **Iti viññāyāti** “bhāvanāya ananurūpānī”ti evaṃ vijānitvā.

Anurūpavihāraṇṇanā

53. **Ayaṃ anurūpo nāmāti** ayaṃ vihāro bhāvanāya anurūpo nāma. **Nātiduranti** gocarattṭhānato aḍḍhagāvutato orabhāgatāya

na atidūram. **Nāccāsannanti** pacchimena pamāṇena gocarattḥānato pañcadhanusatikatāya na ati-āsannaṃ. Tāya ca pana nātidūranāccāsannatāya, gocarattḥānaṃ parissayādirahitamaggaṭṭāya ca gamanassa ca āgamanassa ca yuttarūpattā **gamanāgamanasampannaṃ**. Divasabhāge mahājanasaṃkiṇṇatābhāvena **divā appākiṇṇaṃ**. Abhāvattho hi ayaṃ **appa-saddo** “appiccho”ti-ādisu¹ viya. Rattiyaṃ janālāpasaddābhāvena **rattim appa-saddaṃ**. Sabbadāpi janasaṇṇipātanigghosābhāvena **appanigghosaṃ**. **Appakasireṇā**ti akasireṇa sukheneva. Sīlādiguṇānaṃ thirabhāvappattiyā **therā**. Suttageyyādi bahu suttaṃ etesanti **bahussutā**. Vācuggatakaraṇena, sammadeva garūnaṃ santike āgamitabhāvena ca āgato pariyaṭṭidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamā**. Suttābhiddhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā**. Vinayassa dhāraṇena **vinayadharā**. Tesāmyeva dhammavinayānaṃ mātikāya dhāraṇena **mātikādharā**. Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati**. Atthaparipucchāya **paripaṇḥati** vīmaṃsati vicāreti. **Idaṃbhante kathaṃ imassa ko atthoti** paripucchana paripaṇḥākaradassanaṃ. **Avivaṭaṇṇeva** pāḷiyā atthaṃ padasantarapāḷidassanaṇa āgamato **vivaranti**. **Anuttānīkakaṇṇa** yuttivibhāvanena **uttānīkaronti**. **Kaṇṇhaṭṭhāniyesu dhammesu** saṃsayupattiyā hetutāya gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷipadesesu yāthāvato vinicchayadānena **kaṇṇhaṃ paṭivinodenti**. Ettha ca “nātidūram, nāccāsannaṃ, gamanāgamanasampannaṃ”ti ekaṃ aṅgaṃ, “divā appākiṇṇaṃ, rattim appasaddaṃ appanigghosaṃ”ti ekaṃ, “appaḍaṃsamakasavātātāpasarīsapasamphassaṃ”ti ekaṃ, “tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa -pa- parikkhārā”ti ekaṃ, “tasmiṃ kho pana senāsane therā -pa- kaṇṇhaṃ paṭivinodenti”ti ekaṃ. Evaṃ pañca aṅgāni veditabbāni.

Khuddakapalibodhavaṇṇanā

54. Khuddakapalibodhupacchede payojanaṃ parato āgamiṣṣati. Aggaḷa-
anavātaparibhaṇḍadānādinaṃ **dalīkammaṃ vā**. Tantacchedādīsu
tunnakammaṃ vā kātabbāni.

1. Ma 1. 275 piṭṭhe.

Bhāvanāvidhānavañṇanā

55. **Sabbakammaṭṭhānavasenā**ti anukkamena niddisiyamānassa cattālīsavidhassa sabbassa kammaṭṭhānassa vasena. **Piṇḍapātapaṭikkantenā**ti piṇḍapātaparibhogato paṇivattena, piṇḍapātabhuttāvinā onītapattapāṇināti attho. **Bhattasammadam** paṭivinodetvāti bhojananimittam parissamam vinodetvā. Āhāre hi āsayam pavittam tassa āgantukatāya yebhuyyena siyā sarīrassa koci parissamo, tam vūpasametvā. Tasmim hi avūpasante sarīrakhedena cittam ekaggatam na labheyyāti. **Pavivitteti** janavivitte. **Sukhanisinnenā**ti pallaṅkam ābhujitvā ujum kāyam paṇidhāya nisajjāya sukhaniśinnena. **Vuttañhetanti** yam “katāya vā”ti-ādinā pathaviyā nimittaggahaṇam idha vuccati, vuttam hetam porāṇaṭṭhakathāyam.

Idāni tam aṭṭhakathāpālīm dassento “**pathavīkaṣiṇam uggaṇhanto**”ti-ādimāha. Tatthāyam saṅkhepattho—**pathavīkaṣiṇam uggaṇhantoti** uggaṇanimittabhāvena pathavīkaṣiṇam gaṇhanto ādiyanto, uggaṇanimittabhūtam pathavīkaṣiṇam uppādentoti attho. Uppādanañcetta tathānimittassa upaṭṭhāpanam daṭṭhabbam. **Pathaviyanti** vakkhamānavisesa pathavīmaṇḍale. **Nimittam gaṇhātīti** tattha cakkhunā ādāsatale mukhanimittam viya bhāvanāññāṇena vakkhamānavisesam pathavīnimittam gaṇhāti. “Pathaviyan”ti vatvāpi maṇḍalāpekkhāya napuṃsakaniddeso. **Kateti** vakkhamānavidhinā abhisankhateti attho. **Vā**-saddo aniyamattho. **Akateti** pākātike khalamaṇḍalādike pathavīmaṇḍale. **Sāntaketi** sa-antake eva, saparicchede evāti attho. Sāvadhāraṇaṇhetam vacanam. Tathā hi tena nivattitam dassetum “**no anantake**”ti vuttam. **Sakoṭiyeti**-ādīnapi tasseva vevacanāni. **Suppamatte vāti**-ādīsu suppasarāvāni samappamāṇāni icchitāni. Keci pana vadanti “sarāvamattam vidatthacaturaṅgulaṃ hoti, suppamattam tato adhikappamāṇanti, kittimam kaṣiṇamaṇḍalam heṭṭhimaparicchedena sarāvamattam, uparimaparicchedena suppamattam, na tato adho, uddham vāti parittappamāṇabhedasaṅgaṇhanattham “**suppamatte vā sarāvamatte vā**”ti vuttan”ti. Yathā-upaṭṭhite ārammaṇe ekaṅgulamattampi vadḍhitam appamāṇamevāti vuttovāyamattho. Keci pana “chattamattampi kaṣiṇamaṇḍalam kātabban”ti vadanti.

So taṃ nimittam sugghitam karotīti so yogāvacaro taṃ pathavīmaṇḍalam sugghitam nimittam karoti. Yadā cakkhum ummīletvā oloketvā tattha nimittam gahetvā nimmīletvā āvajjentassa ummīletvā olokitakkhaṇe viya upaṭṭhāti, tadā sugghitam karoti nāma. Athettha satim sūpaṭṭhitam katvā abahigatena mānasena punappunam sallakkhento **sūpadhāritam upadhāreti** nāma. Evaṃ upadhāritam pana naṃ punappunam āvajjento manasi karonto tamevārabbha āsevanam bhāvanam bahulam pavattento **suvavatthitam vavatthapeti** nāma. **Tasmim ārammaṇeti** evaṃ sugghitakaraṇādinā sammadeva upaṭṭhite tasmim pathavīkasiṇasaññite ārammaṇe. **Cittam upanibandhatīti** attano cittam upacārajjhānam upanetvā nibandhati aññārammaṇato vinivattam karoti. **Addhā imāyāti**-ādi ānisaṃsadassāvitādassanam.

Idāni yathādassitassa aṭṭhakathāpāṭhassa atthappakāsanena saddhim bhāvanāvidhim vibhāvetukāmo akate tāva nimittaggahaṇam dassento “**tattha yena atītabhavepi**”-ti-ādimāha. Tattha **tatthāti** tasmim aṭṭhakathāpāṭhe. **Catukkapaṇcakaajjhānānīti** catukkapaṇcakanayavasena vadati. **Puññāvatoti** bhāvanāmayapuññavato. **Upanissayasampannassāti** tādiseneva upanissayena samannāgatassa. **Khalamaṇḍaleti** maṇḍalākāre dhaññakaraṇaṭṭhāne. **Tamṭhānappamāṇamevāti** olokitaṭṭhānappamāṇameva.

Avirādhethvāti avirajjhivā vuttavidhinā eva. **Nīlapītalohita-odātasambhedavassenāti** nīlādivaṇṇāhi mattikāhi paccekam, ekajjhaṇca saṃsaggavasena. **Gaṅgāvaheti** gaṅgāsote. Sīhaḷadīpe kira rāvaṇagaṅgā¹ nāma nadī, tassā sotena chinnaṭṭaṭṭhāne mattikā aruṇavaṇṇā. Taṃ sandhāya vuttam “**gaṅgāvahe mattikāsadisāya aruṇavaṇṇayā**”-ti. **Aruṇavaṇṇāya** aruṇanibhāya, aruṇappabhāvaṇṇayāti attho.

Evaṃ kasiṇadose dassetvā idāni kasiṇakaraṇādikē sesākāre dassetuṃ “**taṇca kho**”-ti-ādi vuttam. **Samhārimanti** saṃharitabbaṃ gahetvā caraṇayoggaṃ. **Tatraṭṭhakanti** yatra kataṃ, tattheva tiṭṭhanakaṃ.

1. Rovanagaṅgā (Syā, Ka)

Vuttappamāṇanti “suppamatte vā sarāvamatte vā”ti vuttappamāṇaṃ. **Vaṭṭanti** maṇḍalasaṇṭhānaṃ. **Parikkammakāleti** nimittuggahaṇāya bhāvanākāle. **Etadevāti** yaṃ vidatthacaturaṅgulavittthāraṃ, etadeva pamāṇaṃ sandhāya “**suppamattaṃ vā sarāvamattaṃ vā**”ti vuttaṃ. Suppaṃ hi nātimahantaṃ, sarāvañca mahantaṃ¹ cāṭipidhānappahonakanti samappamāṇaṃ hoti.

56. **Tasmāti** paricchedatthāya vuttattā. **Evaṃ vuttapamāṇaṃ paricchedanti** yathāvuttappamāṇaṃ vidatthacaturaṅgulavittthāraṃ paricchedaṃ katvā, evaṃ vuttappamāṇaṃ vā kasiṇamaṇḍalaṃ visabhāgavaṇṇena paricchedaṃ katvā. **Rukkhapāṇikāti** kucandaṇḍirukkhapāṇikā aruṇavaṇṇassa **visabhāgavaṇṇaṃ samuṭṭhapeti**. Tasmā taṃ aggahetvāti vuttaṃ. Pakatirukkhapāṇikā pana pāsāṇapāṇikāgatikāva. Ninnunnataṭṭhānābhāvena **bherītalasadisāṃ** katvā. **Tato dūratareti**-ādi yathāvuttato padesato, pīṭhato ca aññasmiṃ ādīnavadassanaṃ. **Kasiṇadosāti** hatthapāṇipadādayo ima kasiṇadosā.

Vuttanayenevāti “aḍḍhateyyahatthantare padese, vidatthacaturaṅgulapādake pīṭhe”ti ca vuttavidhināva. **Kāmesu ādīnavanti** “kāma nāmete aṭṭhikaṅkalūpamā nirassādaṭṭhena, tiṇukkūpamā anudhanaṭṭhena aṅgarakāsūpamā mahābhitāpaṭṭhena, supinakūpamā ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena yācitakūpamā tāvakālikatṭhena, rukkhaphalūpamā sabbaṅgapaccaṅgalibhaṇṇaṇaṭṭhena asisūnūpamā adhikuṭṭanaṭṭhena, sattisūlūpamā vinivijjanaṭṭhena, sappasirūpamā sapaṭibhayatṭhena”ti-ādinā² “appassādā kāma bahudukkhā bahupāyāsā”ti-ādinā³ kāmasukhañca nāmetaṃ bahuparissayaṃ, sāsāṅkaṃ, sabhayaṃ, saṃkiliṭṭhaṃ, mīḷha⁴ paribhogasadisāṃ, hīnaṃ, gammaṃ, pothujjanikaṃ, anariyaṃ, anatthasaṃhitaṃ”ti-ādinā ca anekākāravokāraṃ vatthukāmakilesakāmesu ādīnavaṃ dosaṃ paccavekkhitvā. **Kāmanissaraṇeti** kāmānaṃ nissaraṇabhūte, tehi vā nissaṭe. Aggamaggassa pādakabhāvena **sabbadukkhāsamattikkamassa upāyabhūte**. **Nekkhammeti** jhāne. **Jātābhilāsena** sañjātacchandena. “Sammāsambuddho vata bhagavā aviparītadhammadesanattā,

1. Atimahantaṃ (Syā, Ka)

2. Vi-Ṭṭha 3. 139; Ma-Ṭṭha 2. 10 piṭṭhādīsu.

3. Vi 2. 175; Ma 1. 182; Ma 2. 27 piṭṭhādīsu.

4. Pīḷa (Syā, Ka)

svākkhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṃgho
yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanato”ti evaṃ
buddhadhammasaṃghaguṇānussaraṇena ratanattayavisayaṃ **pītipāmojjaṃ
janayitvā**. Nekkhammaṃ paṭipajjati etāyāti **nekkhammapaṭipadā**, sa-
upacārassa jhānassa, vipassanāya, maggassa, nibbānassa ca
adhigamakāraṇanti attho. Pubbe pana paṭhamajjhānameva nekkhammanti
vuttattā vuttāvasesā sabbepi nekkhammadhammā. Yathāha—

“Pabbājī paṭhamam jhānam, nibbānam ca vipassanā.

Sabbepi kusalā dhammā, ‘nekkhamman’ti pavuccare”ti¹.

Pavivekasukharasassāti cittavivekādivivekajassa sukharasassa. Evameteḥ
pañcahi padehi “ānisaṃsadassāvī”ti-ādīnaṃ padānaṃ attho dassitoti
daṭṭhabbaṃ. **Samena ākārenāti** ati-ummīlana-atimandālocanāni vajjetvā nāti-
ummīlananātimandālocanasāṅkhātena samena ālocanākārena. **Nimittaṃ
gaṇhantenāti** pathavīkasiṇe cakkhunā gahitanimittaṃ manasā gaṇhantena.
Bhāvetabbanti tathāpavattaṃ nimittaggahaṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ āsevitabbaṃ
bahulīkātabbaṃ.

Cakkhu kilamati atisukhumam, atibhāsureṇa rūpagataṃ upanijjhāyato
viya. **Ativibhūtaṃ hoti** attano sabhāvāvivbhāvato. Tathā ca vaṇṇato vā
lakkhaṇato vā upaṭiṭṭheyya. Tena vuttaṃ “**tenassa nimittaṃ nuppajjati**”ti.
Avibhūtaṃ hoti gajanimmīlanena pekkhantassa rūpagataṃ viya. **Cittaṇa
līnaṃ hoti** dassane mandabyāpāratāya kosajjapātato. Tenāha “**evampi
nimittaṃ nuppajjati**”ti. **Ādāsatale mukhanimittadassinā viyāti** yathā
ādāsatale mukhanimittadassi puriso na tattha atigāḷhaṃ ummīlati, nāpi
atimandaṃ, na ādāsatalassa vaṇṇam paccavekkhati, nāpi lakkhaṇam manasi
karoti, atha kho samena ākārena olokento attano mukhanimittameva passati,
evameva ayampi pathavīkasiṇam samena ākārena olokento
nimittaggahaṇappasutoyeva hoti, tena vuttaṃ “**samena ākārenā**”ti-ādi. **Na
vaṇṇo paccavekkhitabboti** yo tattha pathavīkasiṇe aruṇavaṇṇo, so na
cintetabbo. Cakkhuviññāṇena pana gahaṇam na sakkā nivāretum.
Tenevettha “na

1. Itivuttaka-Ṭīha 331 piṭṭhe.

oloketabbo”ti avatvā paccavekkhaṇaggahaṇaṁ kataṁ. **Na lakkhaṇaṁ manasi kātabbanti** yaṁ tattha pathavīdhātuyā thaddhalakkhaṇaṁ, taṁ na manasikātabbanti.

Disvā gahetabbattā “vaṇṇaṇamuñcitvā”ti vatvāti vaṇṇavasenettha-ābhogo na kātabbo, so pana vaṇṇo nissayagatiko kātabboti dassento āha **“nissayasavaṇṇaṁ katvā”**ti. Nissayena samānakārasannissito so vaṇṇo tāya pathaviyā samānagatikaṁ katvā, vaṇṇena saheva “pathavī”ti manasi kātabbanti attho. **Ussadavasena paṇṇattidhammeti** pathavīdhātuyā ussannabhāvena sattito adhikabhāvena sasambhārapathaviyaṁ “pathavī”ti yo lokavohāro, tasmīṁ paṇṇattidhamme **cittaṁ paṭṭhapetvā** “pathavī, pathavī”ti **manasi kātabbanti**. Yadi lokavohārena paṇṇattimatte cittaṁ ṭhapetabbaṁ, nāmantaravasenapi pathavī manasi kātabbā bhaveyyāti, hotu ko dosoti dassento **“mahī medinī”**ti-ādimāha. Tattha **yamicchatī**ti yaṁ nāmaṁ vattum icchatī, **taṁ vattabbaṁ**. Tañca kho **yadassa saññānukūlaṁ hoti** yaṁ nāmaṁ assa yogino pubbe tattha gahitasaññāvasena anukūlaṁ pacuratāya, paguṇatāya vā āgacchatī, **taṁ vattabbaṁ**. **Vattabbanti** ca paṭhamasamannāhāre kassaci vacībhedopi hotīti katvā vuttaṁ, ācariyena vā vattabbataṁ sandhāya. Kiṁ vā bahunā, pākaṭabhāvoyevettha pamāṇanti dassetum **“apicā”**ti-ādi vuttaṁ. **Kālena ummīletvā kālena nimmīletvāti** kiñci kālāṁ cakkhum ummīletvā nimittaggahaṇavasena pathavīmaṇḍalaṁ oloketvā puna kiñci kālāṁ cakkhum nimmīletvā āvajjitabbaṁ. Yenākārena oloketvā gahitaṁ, tenākārena puna taṁ samannāharitabbaṁ.

57. **Āpāthamāgacchatī**ti manodvārikajavanānaṁ gocarabhāvaṁ upagacchatī. **Tassa** uggahanimittassa. **Na tasmīṁ ṭhāne nisīditabbaṁ**. Kasmā? Yadi uggahanimitte jātepi pathavīmaṇḍalaṁ oloketvā bhāveti, paṭibhāganimittuppatti na siyā. Samīpetṭhena ca na oloketum na sakkā. Tena vuttaṁ **“attano vasanaṭṭhānaṁ pavisitvā”**ti-ādi. Nissaddabhāvāya **ekapaṭalikūpāhanā**gahaṇaṁ, pariṣsayavinodanatthaṁ **kattaradaṇḍa**gahaṇaṁ. Sace nassati, athānena bhāvetabbanti sambandho. Vakkhamānesu asappāyesu **kenacideva** asappāyena kāraṇabhūtena. **Nimittaṁ ādāyāti** yathājātaṁ uggahanimittaṁ gahetvā. **Samannāharitabbanti** āvajjitabbaṁ nimittanti adhippāyo, sammā vā

anu anu āharitabbaṃ kammaṭṭhānanti attho. **Takkāhataṃ vitakkāhatanti** takkanato, savisesaṃ takkanato ca “takko, vitakko”ti ca evaṃ laddhanāmena bhāvanācittasampayuttaṃ sammāsaṅkappaṇa āhananapariyāhananakkicceṇa aparāparaṃ vattamāneṇa kammaṭṭhānaṃ āhataṃ, pariyāhataṅca kātabbaṃ, balappattavitakko manasikāro bahulaṃ pavattetabboti attho. **Evaṃ karontassāti** evaṃ kammaṭṭhānaṃ takkāhataṃ vitakkāhataṃ karontassa. Yathā bhāvanā pubbenāparaṃ visesaṃ āvahaṭi, evaṃ anuyuñjantassa. **Anukkamenāti** bhāvanānukkamena. Yadā saddhādāni indriyāni suvisadāni tikkhāni pavattanti, tadā assaddhiyādānaṃ dūrībhāvena sātisaṃyathāmappattehi sattahi balehi laddhūpatthambhāni vitakkādāni kāmāvacarāneva jhānaṅgāni bahūni hutvā pātubhavanti. Tato eva tesāṃ ujuvipaccanīkabhūtā kāmācchandaḍḍayo saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi vidūrī bhavanti, paṭibhāganimituppattiyā saddhiṃ taṃ ārabha upacārajjhānaṃ uppajjati. Tena vuttaṃ “**nīvaraṇāni vikkhambhanti**”ti-ādi. Tattha **sannisīdanti**ti sammānīdeva sīdanti, upasamanīti attho.

Imassāti paṭibhāganimitassa. Aṅgulipadapāṇipadādiko **kasiṇadoso**. Ādāsamaṇḍalūpamādihi uggahanimitato paṭibhāganimitassa supārisuddhataṃ, saṅhasukhumataṅca dasseti. **Taṅca kho** paṭibhāganimitaṃ **neva vaṇṇavantaṃ na saṇṭhānavantaṃ** aparamatthasabhāvattā. **Īdisanti** vaṇṇasaṇṭhānavantaṃ. **Tilakkhaṇabbhāhatanti** uppādādīlakkhaṇattayānupaviṭṭhaṃ, aniccatādīlakkhaṇattayaṅkitaṃ vā. Yadi **na panetaṃ tādisaṃ** vaṇṇādivantaṃ, kathaṃ jhānassa ārammaṇabhāvoti āha “**kevalañhi**”ti-ādi. **Saññajanti** bhāvanāsaññājanitaṃ, bhāvanāsaññāya sañjātamattaṃ. Na hi asabhāvassa kutoci samuṭṭhānaṃ atthi. Tenāha “**upaṭṭhānākāramattan**”ti.

58. **Vikkhambhitāneva sannisinnāva**, na pana tadatthaṃ ussāho kātabboti adhippāyo. “Upacārasamādhinā”ti vutte itaropi samādhī atthīti atthato āpannanti tampi dassetuṃ “**duvidho hi samādhī**”ti-ādi āradhāṃ. **Dvīhākārehīti** jhānadhammānaṃ paṭipakkhadūrībhāvo, thirabhāvappatti cāti imehi dvīhi kāraṇehi. Idāni tāni kāraṇāni avatthāmuḍḍhena dassetuṃ “**upacārabhūmiyaṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Upacārabhūmiyanti** upacāravattāyaṃ. Yadiapi tadā jhānaṅgāni paṭutarāni mahaggatabhāvappattāni na uppajjanti,

tesaṃ pana paṭipakkhadhammānaṃ vikkhambhanena cittaṃ samādhīyati. Tenāha “**nivaraṇappahānena cittaṃ samāhitaṃ hotī**”ti. **Paṭilābhabhūmiyanti** jhānassa adhigamāvatthāyaṃ. Tadā hi appanāpattānaṃ jhānadhammānaṃ uppattiyā cittaṃ samādhīyati. Tenāha “**aṅgapātubhāvenā**”ti. Cittaṃ samāhitaṃ hotīti sambandho.

Na thāmajātānīti na jātathāmāni, na bhāvanābalaṃ pattānīti attho. **Cittanti** jhānacittaṃ. **Kevalampi rattim kvalampi divasaṃ tiṭṭhatīti** samāpattivelam sandhāyāha. Upacārabhūmiyaṃ nimittavaḍḍhanaṃ yuttanti katvā vuttaṃ “**nimittaṃ vaḍḍhetvā**”ti. **Laddhaparihānīti** laddha-upacārajjhānaparihāni. Nimitte avinassante tadārammaṇajhānampi aparihīnameva hoti, nimitte pana ārakkhābhāvena vinaṭṭhe laddhaṃ laddhaṃ jhānampi vinassati tadāyattavuttito. Tenāha “**ārakkhamhī**”ti-ādi.

Sattasappāyavaṇṇanā

59. “Thāvaraṇca hotī”ti vatvā yathā thāvaraṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**sati upaṭṭhāti, cittaṃ samādhīyatī**”ti vuttaṃ. Yathāladdhañhi nimittaṃ tattha satim sūpaṭṭhitaṃ katvā ekaggataṃ vindantassa thiraṃ nāma hoti, surakkhitaṇca. **Satiggahaṇena** cettha sampajaññaṃ, samādhiggahaṇena vīriyaṇca saṅgahitaṃ hoti nānantariyabhāvato. **Tatthāti** tesu āvāsesu. **Tīṇi tīṇīti** ekekasmim āvāse avuttha-avutthaṭṭhāne vasananiyāmena tayo tayo divase **vasitvā**.

Uttarena vā dakkhiṇena vāti vuttaṃ gamanāgamane sūriyābhimukhabhāvanivāraṇatthanti. Sahassadhanupparamāṇaṃ **diyaḍḍhakosaṃ**.

Dvattiṃsatiracchānakathāti rājakathādike¹ sandhāyāha. Tā hi pāliyaṃ sarūpato anāgatāpi araññaṇapabbatanadīpikathā iti-saddena saṅgahetvā saggamokkhānaṃ tiracchānabhāvato “dvattiṃsa tiracchānakathā”ti vuttā. **Dasakathāvatthunissanti** “appicchatā, santuṭṭhi, paviveko, asaṃsaggo, vīriyārambho, sīla, samādhī, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanan”ti imāni appicchakathādīnaṃ vatthūni, tannissitaṃ bhassaṃ **sappāyaṃ**.

1. Dī 1. 7; Ma 2. 181; Saṃ 3. 368; Aṃ 3. 358; Vi 2. 213 piṭṭhādīsu.

Atiracchānakathikoti natiracchānakathiko, tiracchānakathā vidhuraṃ dhammikaṃ kammaṭṭhānapaṭisaṃyuttameva kathaṃ kathetīti adhippāyo. **Sīlādiguṇasampannoti** sīlasamādhi-ādiguṇasampanno. Yo hi samādhi kammaṭṭhāniko, samādhikammaṭṭhānassa vā pāraṃ patto, so imassa yogino sappāyo. Tenāha “**yaṃ nissāyā**”ti-ādi. **Kāyadaḷhībahuloti** kāyassa santappanaposanappasuto. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anayutto viharatī”ti¹.

Bhojanaṃ yebhuyyena madhurambilarasavasena sattānaṃ upayogaṃ gacchati dadhi-ādīsu tathā dassanato. Kaṭukādirasā pana kevalaṃ abhisankhārakā evāti āha “**kassaci madhuraṃ, kassaci ambilaṃ sappāyaṃ hotī**”ti.

Yasmiṃ iriyāpathe ādhārabhūte, vattamāne, vā, yasmiṃ vā iriyāpathe pavattamānassa. **Nimittāsevanabahulassāti** nimitte āsevanābahulassa paṭibhāganimitte visayabhūte bhāvanāmanasikāraṃ bahulaṃ āsevantassa, nimittassa vā gocarāsevanavasena āsevanābahulassa. Yena hi bhāventassa bhāvanāsevanā, tena gocarāsevanāpi icchitabbāti.

Dasavidha-appanākosallavaṇṇanā

60. **Na hoti** appanā. Yena vidhinā appanāyaṃ kusalo hoti, so dasavidho vidhi **appanākosallaṃ**, tannibbattaṃ vā ñāṇaṃ. **Vatthuvisadakiriyatoti** vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇato appanākosallaṃ icchitabbanti sambandho. Evaṃ sesesupi.

61. Cittacetasikānaṃ hi pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca idha “vatthūnī”ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesaṃ **visadabhāvakaraṇaṃ**. Tena vuttaṃ “**ajjhattikabāhirānaṃ**”ti-ādi. **Sarīraṃ vāti vā-saddo** aṭṭhānappayutto, sarīraṃ sedamalaggahitaṃ vā aññena vā avassutakiccena vibādhitanti adhippāyo. **Senāsaṇaṃ vāti vā-saddena** pattādinampi saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cāyaṃ

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146; Aṃ 2. 218 piṭṭhādīsu.

nayo khuddakapalibodhupacchedena saṅgahito, puna kasmā vuttoti? Saccam saṅgahito, so ca kho bhāvanāya ārambhakāle. Idha pana āraddhakammaṭṭhānassa upacārajjhāne ṭhatvā appanāparivāsam vasantassa kālantare jāte tathāpaṭipatti appanākosallāya vuttā. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Katham bhāvanamanuyuñjantassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppadavasenevaṃ vuttam. Te hi cittuppadā cittekaggaṭāya aparisuddhabhāvāya saṁvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampīti pi**-saddo sampiṇḍane. Tena “na kevaṇam tam vatthuyeve, atha kho tasmim aparisuddhe ñāṇampi aparisuddham hoti”ti dassitam. Tamsampayuttānam pana aparisuddhatā avuttasiddhā, ñāṇassa ca viṣum gahaṇam appanāya bahukārattā. Tathā hi jhānam “dandhābhiññam, khippābhiññan”ti ñāṇamukhena niddiṭṭham. Nissayanissayopi nissayotveva vuccatīti āha “**dīpakapallikavattitelāni nissāyā**”ti. Ñāṇe avisade vipassanābhāvanā viya samādhibhāvanāpi paridubbālā hotīti dassetum “**aparisuddhena ñāṇena**”ti-ādi vuttam. Tattha **kammaṭṭhānanti** samathakammaṭṭhānam āha. **Vuddhim** āṅgapātubhāvena, **virūlīm** guṇabhāvena, **vepullam** sabbaso vasibhāvappattiyā veditabbam. **Visade panāti** sukkapakkho, tassa vuttavipariyāyena attho veditabbo.

62. **Samabhāvakaraṇanti** kiccato anūnādhikabhāvakaraṇam. Yathā paccayam saddheyyavattusmim adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena, paññāya avisadatāya, vīriyādīnam ca sithilatādinā **saddhindriyam balavam hoti**. Tenāha “**itarāni mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato, itaresaṇca mandattā. Kosajjapakkhe patitum adatvā sampayuttadhammānam paggaṇhanam anubalappadānam paggaho, paggahova kiccam, **paggahakiccam** kātum na sakkotīti sambandhitabbam. Ārammaṇam upagantvā ṭhānam, anissajjanam vā **upaṭṭhānam**, vikkhepaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagatam viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvam passati, tam **dassanakiccam kātum na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭham kārentānam sahapavattamānānam dhammānam ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmāti** vuttamevattham kāraṇabhāvena

paccāmasati. **Tanti saddhindriyaṃ. Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti** yassa saddheyyavatthuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisaṃyappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evmdhammatānayaṇa sabhāvarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti, “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti pariṇānavaṇṇasena paññābyāpārassa sātisaṃyattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hotīti. Tena vuttaṃ **“taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāpetabbaṃ”**ti.

Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo, attano vā paccayavisesatokiccuttariyena¹, vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasi karoto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasam karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayaṇa sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitttheravattūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā “kim te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena. Yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passatī”ti-ādīnā² ovaditvā kammaṭṭhāne niyojito pi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhirūhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsaṃ visajjento attānaṃ dassetvā—

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ”ti³—

gāthaṃ vatvā “ehi vakkalī”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi. Saddhāya pana

1. Kiccuttariyena vīriyena (sabbattha)

2. Saṃ 2. 98 piṭṭhe.

3. Khu 1. 68 piṭṭhe Dhammapade.

balavabhāvato vipassanāvīthim na otari. Taṃ ña tvā bhagavā
indriyasamataṃ paṭipādentō kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā
dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi.
Tena vuttaṃ “**vakkalittheravattu cettha nidassanan**”ti.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi-**saddena
samādhi upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabbanti** yathā
saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati,
evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhi-ādibhāvanāya hāyati,
samādhipakkhiyattā tassā. Tathā hi sā samādhindriyassa adhimattataṃ
kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ
uddhaccapāpato rakkhantī ekamsato hāpeti. Tena vuttaṃ
“**passaddhādibhāvanāya hāpetabban**”ti.

Soṇattherassa vatthūti¹ sukumārassa soṇattherassa vatthu. So hi āyasmā
satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ
sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheva sukhaṃ adhigantum, kāyaṃ
kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya
padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu utṭhitesupi vedanaṃ
ajjhupekkhitvā daḷhaṃ vīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ
nibbatthetum nāsakkihi. Satthā tattha gantvā vīṇovādena ovaditvā
vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ
gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojento vipassanaṃ
ussukkāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “**soṇattherassa vatthu**
dassetabban”ti.

Sesesupīti satisamādhipaññindriyesupī. **Ekassāti** ekekassa.
Sāmaññaniddesovāyaṃ daṭṭhabbo. Evaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ paccekkaṃ
adhimattatāya pana hāpanavasena samataṃ dassetvā idāni tattha yesaṃ
visesato asādhāraṇato, sādharmaṇato ca samatā icchitabbā, taṃ dassetum
“**visesato paṇā**”ti-ādi vuttaṃ. **Etthāti** etesu pañcasu indriyesu. **Samatanti**
saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ. Tathā

1. Vi 3. 267 piṭṭhe.

samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ visuṃ
dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññānavattanaṃ visesato
icchitabbameva, yato nesam samadhuratāya appanā sampajjatīti, evaṃ
samādhivīriyānaṃ kosajja-uddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati
aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena
sammadeva appanā ijjhati.

“**Balavasaddho hī**”ti-ādi nidassanavasena vuttam. Tassattho—yo
balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṃ, so muddhappasanno hoti, na
aveccappasanno. Tathā hi so **avatthusmim pasīdati** seyyathāpi
titthiyasāvaka. **Kerāṭṭikapakkhanti** sāṭheyyapakkham bhajati. Saddhāhīnāya
paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi
dānamayaṃ puññaṃ hoti”ti-ādīni parikappeti hetupaṭirūpakehi vañcito.
Evambhūto pana sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati,
saññattim na gacchati. Tenāha “**bhesajjasamutṭhito viya rogo atekiccho
hoti**”ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaviraho na atthāvaho
anattāvaho ca, evamidhāpi samādhigīriyānaṃ aññamaññaviraho na
avikkhepāvaho vikkhepāvaho cāti veditabbaṃ. **Kosajjam abhibhavati**, tena
appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ abhibhavatīti** etthāpi eseva
nayo. **Tadubhayanti** taṃ saddhāpaññādvayaṃ, samādhivīriyadvayaṃ.
Samam kātabbanti samarasam kātabbānaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante,
saddhāya tesam balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī, pathavī”ti
manasikaraṇamattena katham jhānuppattīti acintetvā “addhā
sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddham janento.
Okappentoti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena okappento
pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhipadhānattā jhānassa.
Ubhinnanti samādhipaññānaṃ, samādhikammikassa samādhino
adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapī**”ti, samabhāvenāpīti attho.
Appanāti idhādhippeta-appanā. Tathā hi¹ “**hotiyevā**”ti sāsāṅkaṃ vadati,
lokuttarappanā pana tesam samabhāveneva icchitā. Yathāha
“samathavipassanaṃ yuganaddham bhāvetī”ti².

1. Tathāpi (Si)

2. Khu 9. 283, 288 piṭṭhesu Paṭisambhidāmagge.

Yadi visesato saddhāpaññānaṃ, samādhivīriyānaṃca samatā icchitā, katham satīti āha “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī**”ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhiye¹ gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññānaṃ**”ti āha. Aññathāpīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhena samādhinā**”icceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhīupekkhāhī”ti. **Sā** sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko**. **Tena** kāraṇena sabbattha icchitabbatthena. **Āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjaṅgaggahaṇena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalacittam. Tassa hi **sati paṭisaraṇaṃ** parāthaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**ārakkhapaccupaṭṭhānā**”ti-ādi.

63. **Cittekaggaṭānimittassā**ti cittekaggaṭāya nimittassa, cittekaggaṭāsaṅkhātassa ca nimittassa. Cittassa hi samāhitākāraṃ sallaṅkhetvā samathanimittam rakkhantoyeva kaṣiṇanimittam rakkhati. Tasmā **pathavīkaṣiṇādīkassā**ti ādi-saddena na kevalam paṭibhāganimittasseva, atha kho samathanimittassāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbam. **Tanti** rakkhaṇakosallaṃ. **Idha** appanākosallakathāyaṃ “nimittakosallaṃ”ti **adhippetam**, karaṇabhāvanākosallānaṃ pageva siddhattāti adhippāyo.

64. **Atisithilavīriyatādīhī**ti ādi-saddena pamodanasamvejana²vipariyāye saṅgaṇhāti. **Līnanti** saṅkucitaṃ kosajjapakkhapatitaṃ. **Cittanti** bhāvanācittam. **Dhammavicayasambojjaṅgādayo bhāvetī**ti ettha “tayo”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā pana te bhāvetabbā, taṃ sayameva vakkhati.

Parittanti appakaṃ. **Ujjāletukāmoti** padīpetukāmo. **Udakavātaṃ dadeyyā**ti udakamissaṃ vātaṃ upaneyya. **Akāloti** na kālo, ayuttakālo vā. Sati-ādidhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā bujjhati etāyāti katvā, taṃsamaṅgino vā bujjhatīti bodhino yogino aṅganti bojjaṅgo, pasattho, sundaro vā bojjaṅgo

1. Uddhaccapakkhiyekadese (Sī, Syā)

2. Samvedana (Sī, Syā, Ka)

sambojjhaṅgo. Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhiyeva sambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa**. **Samādhisambojjhaṅgādī**supi eseṇa nayo. Ayaṃ pana viṣeso—samādhissa tāva padatthalakkhaṇāni heṭṭhā āgatāneva. Upapattito ikkhatīti **upekkhā**. Sā panāyaṃ atthato tatramajjhattupekkhāva idha bojjhaṅgupekkhā veditabbā. **Dusamuṭṭhāpayanti** samuṭṭhāpetuṃ uppādetuṃ asakkuṇeyyaṃ. Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo **dhammavicayo**, paññāti attho. Vīrassa bhāvo, kammaṃ vā, vidhinā vā īretabbaṃ pavattetabbanti **vīriyaṃ**, ussāho. Piṇeti kāyaṃ, cittaṃ ca santappetīti **pīti**.

Yaṃ yaṃ sakaṃ **yathāsakaṃ**, attano attanoti attho. **Āhārasenāti** paccayavasena. **Bhāvanāti** uppādanā, vaḍḍhanā ca. **Kusalākusalāti** kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te sāvajjā. Ye kusalā, te anavajjā. Akusalā **hīnā**, itare **paṇītā**. Kusalāpi vā hīnehi chandādīhi āraddhā **hīnā**, itare **paṇītā**. **Kaṇhāti** kālakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā, **sukkāti** odātā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhā**, sukkābhijātihetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappaṭibhāgā. Tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhā ca sukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. Sukhā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya sappaṭibhāgāti. **Anuppannassāti** anibbattassa. **Uppādāyāti** uppādanatthāya. **Uppannassāti** nibbattassa. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunabhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāyāti** vaḍḍhiyā. **Pāripūriyāti** paripūraṇatthāya.

Tatthāti “atthi bhikkhave”ti-ādinā dassitapāṭhe. **Sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivedhavasenāti** ekajjhaṃ katvā gahaṇe anavajjasukhavipākādikassa visuṃ visuṃ pana phusanādikassa sabhāvalakkhaṇassa, aniccādikassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanavasena. **Pavattamanasikāro**ti kusalādīnaṃ taṃ taṃsabhāvalakkhaṇādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppannajanacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya “**yonisomanasikāro**”ti vutto. Tadābhogatāya āvajjanāpi taggatikāva.

Ruppanalakkhaṇādikampi idha sāmāññalakkhaṇeneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kusalakiriyāya ādi-ārambhavasena pavattavīriyaṃ dhitisabhāvatāya “dhātu”ti vuttanti āha **“ārambhadhātūti paṭhamavīriyaṃ vuccatī”**ti. Laddhāsevanaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakkhaṃ vidhamatīti āha **“kosajjato nikkhantattā tato balavataran”**ti. Adhimattādhimattatarānaṃ paṭipakkhadhammānaṃ vidhamanasamatthaṃ paṭupaṭutarādibhāvappattaṃ hotīti vuttaṃ **“param param ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataran”**ti. Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhāniyā, pītisambojjhaṅgassa ṭhāniyā **pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā**. Ṭhātabbo vā ṭhāniyo, pītisambojjhaṅgo ṭhāniyo etesūti **pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā**, aparāparam vattamānā pītisambojjhaṅgasampayuttā dhammā. yasmā pana tesu pītiyeva pītisambojjhaṅgassa visesakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ **“pītiyā eva etaṃ nāman”**ti. **Uppādakamanasikāro**ti yathā manasi karoto anuppanno pītisambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca vaḍḍhati, tathā pavattamanasikāro.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Pañcapi hi nikāye uggahetvā ācariye pariyupāsivā tassa tassa atthaṃ paripucchantassa, te vā saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṃ, taṃ taṃ “idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho”ti pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. **Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā** saṅkhepato, vitthārato ca pakāsita eva. Tattha pana samādhisaṃvattaniyabhāvena āgatā, idha paññāsaṃvattaniyabhāvena. Yadaggena hi samādhisaṃvattanikā, tadaggena paññāsaṃvattanikā samādhissa ñānapaccupaṭṭhānato. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”¹ti vuttaṃ. **Duppaññapuggalaparivajjanā** nāma duppaññānaṃ mandabuddhīnaṃ bhattanikkhittakākaṃsaṃsanikkhittasunakhasadisānaṃ momūhapuggalānaṃ dūrato pariccajanā. **Paññavantapuggalasevanā** nāma paññāya katādhikārānaṃ saccapaṭiccasamuppādādisu kusalānaṃ ariyānaṃ, vipassanākammikānaṃ vā mahāpaññānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamaṇaṃ. **Gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā**ti gambhīraññāṇehi caritabbānaṃ khandhāyatanadhātādīnaṃ, saccapaccayākārādidīpanānaṃ vā suññatāpaṭisaṃyuttānaṃ suttantānaṃ paccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatāti** paññādhimuttatā, paññāya ninnapoṇapabbhāratāti attho.

1. Saṃ 2. 302; Saṃ 3. 363 piṭṭhādīsu.

Apāyādīti ādi-saddena jāti-ādim atīte vaṭṭamūlakam dukkham, anāgate vaṭṭamūlakam dukkham, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakañca dukkham saṅgaṇhāti. Vōriyāyattassa lokiyalokuttaravisesassa adhigamo eva ānisaṃso, tassa dassanasīlatā **vīriyāyatta -pa- dassitā**. Sapubbabhāgo nibbānagāmimaggo **gamanavīthi** gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadāti katvā. **Dāyakānam mahapphalabhāvakaraneṇa piṇḍāpacāyanatāti** paccayadāyakānam attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalakārabhāvassa karaneṇa piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā. **Itarathāti** āmisapūjāya. **Kusītapuggalaparivajjanatāti** alasānam bhāvanāya nāmamattampi ajānantānam kāyadaḥhībahulānam yāvadattham bhuñjitvā seyyasukhādi-anuyuñjanakānam tiracchānakathikānam puggalānam dūrato pariccajanā. **Āraddhavīriya puggalaseva natāti** “divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”ti-ādinā¹ bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānam daḥhaparakkamānam puggalānam kālena kālam upasaṅkamanā. **Sammappadhānapaccavekkhaṇatāti** catubbidhasammappadhānānubhāvassa paccavekkhaṇatā. **Tadadhimuttatāti** tasmiṃ vīriyasambojjhaṅge adhimuttisabbiriyāpathesu ninnapoṇapabbhāratā. Ettha ca thinamiddhavinodana kusītapuggalaparivajjana āraddhavīriyapuggalasevana tadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūvasaṃhāravasena, apāyādibhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena **vīriyasambojjhaṅgassa** uppādakā daṭṭhabbā.

Buddhādīsu pasādasinehābhāvena thusakharahadayā² **lūkhapuggalā**, tabbipariyāyena **siniddhapuggalā** veditabbā. Buddhādīnam guṇaparidīpanā sampasādanīyasuttādayo³ **pasādanīyasuttantā**. **Imehi ākārehi**ti yathāvuttehi kusalādīnam sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivijjhanādi-ākārehi ceva paripucchakatādi-ākārehi ca. **Ete dhammeti** ete kusalādīsu yonisomanasikārādi ke ceva dhammatthaññutādi ke ca.

65. **Accāraddhavīriyatādīhīti** ativiya paggahitavīriyatādīhi. **Ādi-**saddena saṃvejanapamodanādim saṅgaṇhāti. **Uddhatanti** samādhī-ādīnam mandatāya avūpasantaṃ. **Duvūpasamayanti** vūpasametum samādhātum asakkuṇeyyam.

1. Abhi 2. 258; Am 1. 112 piṭṭhesu. 2. Dhūsarahadayā (Sī), dhūsakharahadayā (Syā)
3. Dī 3. 82 piṭṭhe.

Tam ākāraṃ sallakkhetvāti yenākārena assa yogino passaddhi samādhi upekkhāti ime passaddhi-ādayo dhammā pubbe yathārahaṃ tasmim tasmim kāle uppannapubbā, tam cittatamsampayuttadhammānaṃ passaddhākāraṃ, samāhitākāraṃ, ajjupekkhitākāraṃca upalakkhetvā upadhāretvā. **Tīsupi padesūti** “atthi bhikkhave kāyappassaddhī”ti-ādinā āgatesu tīsupi vākyesu, tehi vā pakāsitesu tīsu dhammakotṭhāsesu. Yathāsamāhitākāraṃ sallakkhetvā gayhamāno samatho eva samathanimittanti āha **“samathanimittanti ca samathassevetamadhivacanan”**ti. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānāraso, bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggaṭābhāvato byaggapaṭipakkhoti abyaggo, samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha **“avikkhepaṭṭhena ca tasseva abyagganimittanti adhivacanan”**ti.

Sarīrāvattam¹ ña tvā mattaso paribhutto paṇītāhāro kāyalahutādīnaṃ samuṭṭhāpanena passaddhiyā paccayo hoti, tathā-utusappāyaṃ iriyāpathasappāyaṃca sevitaṃ, payogo ca kāyiko pavattitoti āha **“paṇītābhojanasevanatā”**ti-ādi. Payogasamatādīnaṃ abhāvena sadarathakāyacittā puggalā **sāraddhapuggalā**. Vuttavipariyāyena **passaddhakāyāpuggalā** veditabbā.

Nirassādassāti bhāvanassādarahitassa. Bhāvanā hi vīthipaṭipannā pubbenāparaṃ visesavatī pavattamānā cittassa assādaṃ upasamasukhaṃ āvahati, tadabhāvato nirassādaṃ cittaṃ hoti. **Saddhāsāṃvegavasenāti** saddhāvasena, saṃvegavasena ca. **Sampahāṃsanatāti** sammadeva pahāṃsanatā saṃvejanapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanā. **Sammāpavattassāti** līnuddhaccavirahena, samathavīthipaṭipattiyā ca samaṃ, savisesaṃca pavattiyā sammadeva pavattassa bhāvanācittassa. **Ajjupekkhanatāti** paggahaniggahasampahāṃsanesu abyāvaṭatā. **Jhānavimokkhapaccavekkhanatāti** paṭhamādīni jhānāni paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatādīnā teyeva vimokkhā tesāṃ “evaṃ bhāvanā evaṃ samāpajjanā evaṃ adhiṭṭhānaṃ evaṃ vuṭṭhānaṃ evaṃ saṃkilesa evaṃ vodānaṃ”ti pati avekkhaṇā.

1. Sarīrāvattam (Syā, Ka)

Sattamajjhattatāti sattesu piyaṭṭhānīyesupi gahaṭṭhapabbajitesu majjhattākāro ajjupekkhanā. **Saṅkhāramajjhattatā**ti ajjhattikesu cakkādīsu, bāhiresu pattacīvarādīsu majjhattākāro ajjupekkhanā. Sattasaṅkhārānaṃ mamāyanaṃ **sattasaṅkhārakelāyanaṃ**. **Imehākārehī**ti imehi yathāvuttehi kāyacittānaṃ passaddhākārasallakkhaṇādi-ākārehi ceva sappāyāhārasevanādi-ākārehi ca. **Ete dhammeti** ete passaddhi-ādidhamme.

66. **Paññāpayogamandatāyā**ti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānasīlāni alobhādosappadhānāni, evaṃ bhāvanā amohappadhānā visesato appanāvahā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanācittassa anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Yadā ca bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti sammadeva avīthipaṭipattiyā, tadā upasamasukhassa alābhena cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tadubhayaṃ sandhāyāha “paññāpayogamandatāyā”ti-ādi. **Nanti** cittaṃ. **Jāti jarā byādhimaraṇāni** yathārahaṃ sugatiyaṃ, duggatiyaṃ ca hontīti tadanñameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi-aññamaññavibādhanādihetukaṃ **apāyadukkhā**ṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesāṃ teṣāṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte, anāgate ca kale vaṭṭamūlakadukkhāni viṣuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, teṣāṃ aññehi asādhāraṇaṃ jīvitadukkhāṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Assāti cittassa. **Alīnanti**-ādīsu kosajjapakkkhiyānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya alīnaṃ. Uddhaccapakkkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**. Paññāpayogasampattiyā, upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṃ**. Pubbenāparaṃ savisesaṃ tato eva ārammaṇe **samappavattaṃ**, **samathavīthipaṭipanna**ṃ ca. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassadatāya sampahaṃsane **na byāpāraṃ āpajjati**. Alīnānuddhatatāya hi ārammaṇe samappavattaṃ anirassadatāya samathavīthipaṭipannaṃ. Samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ.

Nekkhammapaṭipadanti jhānapaṭipattiṃ. **Samādhi-adhimuttatā**ti samādhinibbattane jhānādhigame yuttappayuttatā. Sā pana yasmā samādhim garuṃ katvā tattha

ninnapoṇapabbhārabhāvena pavattiyā hoti, tasmā “**samādhigarū**”ti-ādi vuttam.

67. Paṭiladdhe nimittasmiṃ eva hi sampādayato appanākosallam imam appanā sampavattatīti sambandho. **Sāti** appanā. **Hitvā hīti hi**-saddo hetu-attho. Yasmā **ṭhānametaṃ na vijjati**, tasmā **cittappavatti-ākāraṃ** bhāvanācittassa līnuddhatādivasena pavatti-ākāraṃ **sallakkhayam** upadhārento. **Samataṃ vīriyas seva** vīriyassa samādhinā samarasataṃ yeva **yoyayetha**. Kathaṃ pana yoyayethābhi āha “**īsakampī**”ti-ādi. Tattha **layanti** līnabhāvaṃ, saṅkocanti attho. **Yantanti** gacchantam, **paggaṇhetheva** samabhāvāyāti adhippāyo. Tenāha “**accāraddham nisedhetvā samameva pavattaye**”ti. Kathaṃ pana samameva pavattayeti āha “**reṇhamhī**”ti-ādi. **Yathāti** reṇu-ādīsu yathā madhukarādīnam **pavatti** upamābhāvena aṭṭhakathāyaṃ **sammavaṇṇitā**, evaṃ līnuddhatabhāvehi **mocayitvā** vīriyasamatāyojanena **nimittābhimukham mānasaṃ paṭipādaye** paṭibhāganimittābhimukham bhāvanācittam sampādeyyāti attho.

Nimittābhimukhapāṭipādanavaṇṇanā

68. **Tatrāti** tasmiṃ “**reṇhamhī**”ti-ādinā vuttagāthādvaye. **Atthadīpanā** upamūpameyyatthavibhāvanā. **Achekoti** akusalo. **Pakkhandoti** dhātītum āraddho. Vikasanakkhaṇe yeva sarasaṃ kusumaparāgaṃ¹ hoti, pacchā vātādīhi paripatati, virasaṃ vā hoti. Tasmā nivattane reṇu khīyatīti āha “**khīṇe reṇhamhi sampāpuṇātī**”ti. **Puppharāsinti** rukkhasākhāsu nissitam pupphasañcayam.

Sallakatta-antevāsikesūti sallakatta-ācariyassa antevāsikesu. **Udakathālagateti** udakathāliyaṃ ṭhapite. **Satthakammanti** sirāvedhanādisatthakammaṃ. Phusitumpi uppalapattanti sambandho. **Samenāti** purimakā viya garuṃ, mandañca payogaṃ akatvā samappamāṇena payogena. **Tatthāti** uppalapatte. **Pariyodātasippoti** suvisuddhasippo nipphannasippo.

1. Sarāgaṃ kusumaṃ sarasaṃ (Syā, Ka)

Makkaṭakasuttanti lūtasuttaṃ. **Niyāmakō** nāvāsārathī. **Laṅkāraṇti** kilañjādimayaṃ nāvakaṭasārakaṃ. **Telena achaddento nālim pūretīti** sarāvādigatena telena achaddento sukhumacchiddakaṃ telanālim pūreti. **Evamevāti** yathā te ādito vuttamadhukarasallakatta-
antevāsisuttākaddhakaniyāmakatelapūrakā vegena payogaṃ karonti,
evameva yo bhikkhu “sīghaṃ appanaṃ pāpuṇissāmi”ti gāḷhaṃ vīriyaṃ
karoti, yo majjhe vuttamadhukarādayo viya vīriyaṃ na karoti, ime dvepi
vīriyasamatābhāvena appanaṃ pāpuṇitum na sakkonti. Yo pana avasāne
vuttamadhukarādayo viya samappayogo, ayaṃ appanaṃ pāpuṇitum sakkoti
vīriyasamatāyogatoti upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Tena vuttaṃ “**eko
bhikkhū**”ti-ādi. **Līnaṃ** bhāvanācittanti adhippāyo.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

69. **Evanti** vuttappakārena. Vīriyasamatāyojanavasena vīthipaṭipannaṃ
bhāvanāmānaṃ paṭibhāganimitteyeva ṭhapanavasena **nimittābhimukhaṃ
paṭipādayato** assa yogino. **Ijjhissatīti** samijjhissati, uppajjissatīti attho.
Anuyogavasenāti bhāvanāvasena. **Sesānīti** sesāni tīṇi, cattāri vā.
Pakaticceteḥīti pakatikehi kāmāvacaracittehi. **Balava -pa- cittekaggatāni**
bhāvanābalena paṭutarasabhāvappattiyā. **Parikammattāti** paṭisaṅkhārakattā.
Yadi āsannattā upacāratā, gotrabhuno eva upacārasamaññā siyāti āha
“**samīpacārīttā vā**”ti. Anaccāsannopi hi nātidūrapavattī samīpacārī nāma
hoti. Appanaṃ upecca carantīti **upacārāni**. **Ito pubbe parikammānanti**
nānāvajjanavīthiyaṃ parikammānaṃ. **Etthāti** etesu
parikammupacārānulomasaññitesu. **Sabbantimanti** tatiyaṃ, catutthaṃ vā.
Parittagottābhibhavanatoti parittassa gottassa abhibhavanato. Gaṃtāyatīti hi
gotthaṃ, “parittan”ti pavattamānaṃ abhidhānaṃ, buddhiṇca
ekamsikavisayatāya rakkhatīti **parittagottaṃ**. Yathā hi buddhi
ārammaṇabhūtena atthena vinā na pavattati, evaṃ abhidhānaṃ
abhidheyyabhūtena. Tasmā so tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Taṃ pana
mahaggatānuttaravidhuraṃ kāmataṇhāya vocarabhūtaṃ
kāmāvacaradhammānaṃ āveṇikarūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahaggatagottepi
iminā nayena attho veditabbo. **Bhāvanatoti** uppādanato.

Avisesena sabbesaṃ sabbā samaññāti paṭhamanayo gahitaggahaṇaṃ hotīti āha “**aggahitaggahaṇenā**”ti-ādi. Nānāvajjanaparikkammameva parikkammanti adhippāyena “**paṭhamam vā upacāraṇ**”ti-ādi vuttaṃ. **Catuttham appanācittam, pañcamam vā appanācittam** pubbe vuttanayena sace catuttham gotrasu hotīti attho. **Pañcamam vāti vā-saddo** aniyame. Svāyam aniyamo iminā kāraṇenāti dassetuṃ “**tañca kho khippābhiññadandhābhiññavasena**”ti vuttaṃ. Tattha khippābhiññassa catuttham appeti, dandhābhiññassa pañcamam, kasmā pana catuttham, pañcamam vā appeti, na tato paranti āha “**tato param javanam patati**”ti. Tato pañcamato param chaṭṭham, sattamañca javanam patantaṃ viya hoti parikkhīṇajavattāti adhippāyo.

Yathā aladdhāsevanam paṭhamajavanam dubbalattā gotrabhum na uppādeti laddhāsevanam pana balavabhāvato dutiyam, tatiyam vā gotrabhum uppādeti, evam laddhāsevanatāya balavabhāvato chaṭṭham, sattamampi appetīti therassa adhippāyo. Tenāha “**tasmā chaṭṭhepi sattamepi appanā hoti**”ti. **Tanti** therassa vacanam. Suttasuttānuloma-ācariyavādeti anupatthambhitattā vuttaṃ “**attanomatikattan**”ti. “Purimā purimā kusalā dhammā”ti¹ pana suttapadamakāraṇam āsevanapaccayalābhassa balavabhāve anekantikattā. Tatthā hi aladdhāsevanāpi paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedanīyā hoti, laddhāsevanā dutiyacetanā yāva chaṭṭhacetanā aparāpariyavedanīyā. **Catutthapañcomesuyevāti**-ādi vuttassevattassa yuttidassanamukhena nigamanattham vuttaṃ. Tattha yadi chaṭṭhasattamam javanam patitaṃ nāma hoti parikkhīṇajavattā, katham sattamajavanacetanā upapajjavedanīyā, ānantariyā ca hotīti? Nāyam viseso āsevanapaccayalābhena balappattiyā. Kiñcarahi kiriyāpatthāvisesato. Kiriyāvatthā hi ārambhamajjhapariyosānavasena tividhā. Tattha ca pariyosānāvattāya sanniṭṭhāpakacetanābhāvena upapajjavedanīyādītā hoti, na balavabhāvenāti daṭṭhabbam. Paṭisandhiyā anantarapaccayabhāvino vipākasantānassa anantarapaccayabhāvena tathā abhisankhatattāti ca vadanti. Tasmā chaṭṭhasattamānam papātābhimukhatāya parikkhīṇajavatā na sakkā nivāretuṃ. Tathā hi “**yathā hi puriso**”ti-ādi vuttaṃ.

1. Paṭṭhāna 1. 7 piṭṭhe.

Sā ca pana appanā. **Addhānaparicchedo**hi kālaparicchedo. So panettha sattasu ṭhānesu katthaci aparimāṇacittakkhaṇatāya, katthaci atittarakhaṇatāya **natthī**ti vutto. Na hettha sampuṇṇajavanavīthi addhā labbhati. Tenevāha “**ettha maggānantaraphalan**”ti-ādi. **Sesatṭhānesū**ti paṭhamappanā, lokiyābhiññā, maggakkhaṇo, nirodhā vuṭṭhahantassa phalakkhaṇoti etesu catūsu ṭhānesu.

Ettāvatāti ettakena bhāvanākkamena **esa** yogāvacaro **paṭhamam jhānam** upasampajja viharati. **Evam** viharatā ca **anena** tadeva **paṭhamam jhānam** adhigataṃ hoti pathavīkasiṇanti sambandho.

70. **Tatthā**ti tasmim jhānapāṭhe. **Viviccitvā**ti visum hutvā. Tenāha “**vinā hutvā apakkamitvā**”ti, pajahanavasena apasakkitvāti attho. **Viviceva kāmehī**ti ettha “**vivicca**”ti iminā vivecanam jhānakkhaṇe kāmānam abhāvamattaṃ vuttaṃ. “**Vivicevā**”ti pana iminā ekaṃsato kāmānam vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā jhānassa, kāmavivekassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamattham dassetuṃ “**paṭhamam jhānam**”ti-ādiṃ vatvā tamevattham pākaṭataram kātuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. “**Andhakāre sati padīpobhāso viyā**”ti etena yathā padīpobhāsābhāvena rattiyaṃ andhakārābhisavo, evam jhānābhāvena sattasantatiyaṃ kāmābhībhavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanam. **Na kho pana evam datṭhabbam** “**kāmehi evā**”ti avadhāraṇassa akatattā. Nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti **nissaraṇam**. Ke niggacchanti? Kāmā, tesam kāmānam nissaraṇam pahānam **tannissaraṇam**, tato. Katham pana samāne vikkhambhane kāmānamevetaṃ nissaraṇam, na byāpādādinanti codanam yuttito, āgamato ca sodhetuṃ “**kāmadhātū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kāmadhātusamatikkamanatoti** sakalassapi kāmabhavassa samatikkamapaṭipadābhāvato. Tena imassa jhānassa kāmāpariññābhāvamāha. **Kāmarāgapāṭipakkhatoti** vakkhamānavibhāvassa kilesakāmassa paccatthikabhāvato. Tena yathā mettā byāpadassa, karuṇā vihiṃsāya, evamidaṃ jhānam kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhūtanti dasseti. Evamattano pavattiyā, vipākappavattiyā ca kāmarāgato,

kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idaṃ jhānaṃ visesato kāmānameva nissaraṇaṃ. Svāyamattho pāṭhagato evāti āha “**yathāhā**”ti-ādi.

Kāmañcetamatthaṃ dīpetuṃ purimapadeyeva avadhāraṇaṃ gahitaṃ, uttarapadepi pana taṃ gahetabbameva tathā atthasambhavatoti dassetuṃ “**uttarapadepi**”ti-ādi vuttaṃ. **Itoti** kāmaccchandato. **Esa** niyamo.

Sādhāraṇavacanenati avisesavacanena.

Tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭipassaddhinissaraṇavivekā **tadaṅgavivekādayo**. Cittakāya-upadhivivekā **cittavivekādayo**. **Tayo eva idha** jhānakathāyaṃ **daṭṭhabbā** samucchedavivekādīnaṃ asambhavato.

Niddeseti mahāniddese¹. Tattha hi “uddānato dve kāmā vatthukāmā kilesakāmā cā”ti uddisitvā “tattha katame vatthukāmā? Manāpiyā rūpā -pa-manāpiyā phoṭṭhabbā”ti-ādinā vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmīyantīti **kāmā**ti veditabbā. **Tatthevā**ti niddese eva. **Vibhaṅgeti** jhānavibhaṅge². Patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena **chando**, tato balavā rañcanaṭṭhena **rāgo**, tatopi balavataro bahalarāgo **chandarāgo**. Nimittānubyañjanaṇi saṅkappeti etenāti **saṅkappo**, tathāpavatto lobho, tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**, saṅkappanavaseneva pavatto tatopi balavataro **saṅkapparāgoti**. Svāyaṃ pabhedo ekasseva lobhassa pavatti-ākāravasena, avatthābhedavasena ca veditabbo yathā “vaccho dammo balībaddo”ti. Ime **kilesakāmā**. Kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Evañhi satīti evaṃ ubhayesampi kāmānaṃ saṅgahe sati. **Vatthukāmehipīti** “vatthukāmehi vivicceva”tipi attho yujjatīti evaṃ yujjamānatthantarasamuccayattho **pi**-saddo, na kilesakāmasamuccayattho. Kasmā? Imasmiṃ atthe kilesakāmehi vivekassa dutiyapadena vuttattā. **Tenāti** vatthukāmaṃvivekena. **Kāyaviveko vutto hoti** puttadārādi pariggaha vivekadīpanato. **Purimenāti** kāyavivekena. **Etthāti** “vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi”ti etasmiṃ padadvaye, ito vā niddhārite vivekadvaye. Akusala-saddena

1. Khu 7. 2, 21 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 266 piṭṭhe.

yadipi kilesakāmā, sabbākusalāpi vā gahitā, sabbathā pana kilesakāmehi viveko vuttoti āha “**dutiyena kilesakāmehi vivekavacananato**”ti. **Dutiyenāti** ca cittavivekenāti attho. **Etesanti** yathāvuttānaṃ dvinnāṃ padānaṃ, niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. Taṇhādisaṃkilesānaṃ vatthuno pahānaṃ **samkilesavattuppahānaṃ**. **Lolabhāvo** nāma tattha tattha rūpādīsu taṇhuppādo, tassa **hetu** vatthukāmā eva veditabbā. **Bālabhāvo** avijjā, duccintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā **hetu**. Kāmaguṇādhigama hetupi pāṇātipātādi-asuddhapayogo hotīti tabbivekena **payogasuddhi** vibhāvitā. Taṇhāsamkilesasodhanena, vivattūpanissayasamvaddhanena ca ajjhāsaya visodhanaṃ **āsaya posanaṃ**. **Kāmesūti** niddhāraṇe bhummaṃ.

Anekabhedoti kāmāsavakāmarāgasamyōjanādivasena, rūpataṇhādivasena ca anekappabhedo. **Kāmacchandoyevāti** kāmasabhāvoyeva chando, na kattukamyatāchando, nāpi kusalacchandoti adhippāyo. **Jhānapaṭipakkkhatoti** jhānassa paṭipakkkhabhāvato tamhetu tannimittaṃ **visuṃ vutto**. Akusalabhāvasāmaññaṇa aggahetvā visuṃ sarūpena gahito. Yadi kilesakāmova purimapade vutto, kathaṃ bahuvacanananti āha “**anekabhedato**”ti-ādi.

Aññesampi diṭṭhimāna-ahirikānottappādīnaṃ, taṃsahitaphassādīnaṃ. Uparivuccamānāni jhānaṅgāni **uparijhānaṅgāni**, tesāṃ attano paccanīkānaṃ **paṭipakkkhabhāvadassanato** tappaccanīkanīvaraṇavacanaṃ. **Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni** tesāṃ pavattinīvaraṇato. **Samādhi kāmacchandassa paṭipakkho** rāgappaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato, nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato ca. **Pīti byāpādassa paṭipakkhā** pāmojjena samānayogakkhemattā. **Vitakko thinamiddhassa paṭipakkho** yoniso saṅkappanavasena savipphārapavattito. **Sukhaṃ avūpasamānutāpasabhāvassa uddhaccakukkuccassa paṭipakkkhiṃ vūpasantasītalasabhāvattā**. **Vicārovicikicchāya paṭipakkho** ārammaṇe anumajjanavasena paññāpaṭirūpasabhāvattā. **Mahākaccānattherena** desitaṃ piṭakānaṃ samvaṇṇanā peṭakaṃ, tasmim **peṭake**.

Pañcakāmaguṇabhedavisayassāti rūpādipañcakāmaguṇavisesavisayassa. **Āghātavatthubhedādivisayānanti** byāpādavivekavacanena “anattamaṃ me acari”¹ti ādi-āghātavatthubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādipubbantādibhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto. Kāmarāgabyāpādatadekaṭṭhathinamiddhādivikkhambhakañcetaṃ sabbākusalapaṭipukkkhasabhāvattā. Sabbakusalānaṃ tena sabhāvena sabbākusalappahāyakaṃ hoti, hontampi kāmarāgādivikkhambhanasabhāvameva hoti taṃsabhāvattāti avisesetvā nīvaraṇākusalamūlādīnaṃ **“vikkhambhanaviveko vutto hoti”**ti āha.

71. Yathāpaccayaṃ pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ **“vitakkaṇaṃ vitakko”**ti vuttaṃ. Tayidaṃ “vitakkaṇaṃ īdisamidaṃ”ti ārammaṇassa parikkappananti āha **“ūhananti vuttaṃ hoti”**ti. Yasmā cittaṃ vitakkabalena ārammaṇaṃ abhinirulhaṃ viya hoti, tasmā so **ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo** vutto. Yathā hi koci rājavallabhaṃ, taṃsambandhinaṃ mittam vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. Yadi evaṃ kathaṃ avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsanko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. **Paricayenāti** ca santāne pavattavitakkabhāvanāsankhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhīruhaṇaṃ ciraparicitaṃ. Tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā taṃ nāṇasahitaṃ hutvā sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci nāṇavirahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattam sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Ādito, abhimukhaṃ vā hananaṃ **āhananaṃ**. Parito, parivattetvā vā āhananaṃ **pariyāhananaṃ**. “Rūpaṃ rūpaṃ, pathavī pathavī”ti ākoṭentassa viya pavatti **“āhananaṃ, pariyāhananaṃ”**ti ca veditabbaṃ. **Ānayaṇaṃ** cittassa ārammaṇe upanayaṇaṃ, ākaḍḍhanaṃ vā.

1. Dī 3. 218; Am 3. 208; Abhi 2. 403 piṭṭhādīsu.

Anusañcaraṇaṃ anuparibbhamanaṃ. Svāyaṃ viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākaṭo hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi eseva nayo. **Anumajjanaṃ** ārammaṇe cittassa anumasanaṃ, parimajjananti attho. Tathā hi vicāro “parimajjanahattho viya, sañcaraṇa¹ hattho viyā”ti ca vutto. **Tatthāti** ārammaṇe. Saha-jātānaṃ anuyojanaṃ ārammaṇe anuvicāraṇasaṅkhāta-anumajjanavaseneva veditabbaṃ. **Anuppabandhanaṃ** ārammaṇe cittassa avicchinnassa viya pavatti. Tathā hi so “anusandhānatā”ti² niddiṭṭho. Teneva ca “ghaṇḍānuravo viya, paribbhamanaṃ viyā”ti ca vutto.

Katthaciti paṭhamajjhāne, parittacittuppadesu ca. Vicārato **oḷārikatṭhena**, vicārasseva ca **pubbaṅgamatṭhena** anuravato oḷāriko, tassa ca pubbaṅgamo **ghaṇḍābhighāto viya vitakko**. Yathā hi ghaṇḍābhighāto paṭhamābhini-pāto hoti, evaṃ ārammaṇābhimukhaniropanaṭṭhena **vitakko cetaso paṭhamābhini-pāto** hoti. **Abhighāta**ggahaṇena cettha abhighātajo saddo gahitoti veditabbo. **Vipphāravāti** vicalanayutto saparipphando. **Paribbhamanaṃ viya** parissayābhāvavīmaṃsanatthaṃ. **Anuppabandhena pavattiyanti** upacāre vā appanāyaṃ vā santānena pavattiyaṃ. Tattha hi vitakko niccalo hutvā ārammaṇaṃ anupavisitvā viya pavattati, na paṭhamābhini-pāte. **Pākaṭo hotīti** vitakkassa viseso abhiniropanākāro oḷārikattā paṭhamajjhāne pākaṭo hoti, tadabhāvato pañcakanaye dutiyajjhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākaṭo hoti.

Vālaṇḍupakaṃ eḷakalomādihi katacumbatākaṃ. **Uppīlanahatthoti** piṇḍassa uppīlanahattho. Tasseva ito cito ca **sañcaraṇahattho**. **Maṇḍalanti** kamsabhājanādīsu kiñci maṇḍalaṃ vaṭṭalekhaṃ karontassa. Yathā pupphaphalasākhādi-avayavavinimutto avijjamānopi rukkho “sapuppho, saphalo”ti voharīyati, evaṃ vitakkādi-aṅgavinimuttaṃ avijjamānampi jhānaṃ “savitakkaṃ, savicāraṇa”ti voharīyatīti dassetuṃ “**rukkho viyā**”ti-ādi vuttaṃ. Jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā “idha bhikkhu vivicceva kāmehi”ti-ādinā puggalādhiṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānīti. Yadi **vibhaṅge**³ puggalādhiṭṭhānā desanā katā, **attho pana tatrāpi** vibhaṅgepi yathā idha

1. Saṃsaraṇa (Sī, Ka)

2. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 267 piṭṭhe.

“iminā ca vitakkenā”ti-ādinā dhammavasena vutto, **evameva daṭṭhabbo**, paramatthato puggalasseva abhāvatoti adhippāyo. **Attho -pa- daṭṭhabbo** jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgitādassanena, jhānasseva ca savitakkasavicāratāya vuttattāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Vivekāti vivekā hetubhūṭāti viveka-saddassa bhāvasādhanaṃ sandhāyāha. **Viveketi** kattusādhanaṃ, kamma-sādhanaṃ vā. “Vivitto”ti hi iminā nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti.

72. **Piṇayatī**ti tappeti, vaḍḍheti vā. **Sampiyāyanalakkhaṇā**ti paritussanalakkhaṇā. **Piṇanarasāti** paribrūhanarasā. **Pharaṇarasāti** paṇītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo **odagyaṃ**. **Khuddikā** lahuṃ lomahaṃsanamattaṃ katvā bhinnā na puna uppajjati. **Khaṇikā** bahulaṃ uppajjati. Ubbegato **pharaṇā** niccalattā, ciraṭṭhitikattā ca paṇītatārā. **Cetiyaṅgaṇaṃ gantvāti** puṇṇavallikavihāre cetiyaṅgaṇaṃ gantvā. **Pakatiyā diṭṭhārammaṇavasena**ti pubbe mahācetiyaṃ gahitārammaṇavasena. **Citrageṇḍuko** vicitrākārena katageṇḍuko. **Upanissayeti** samīpe, tassa vā vihārassa nissayabhūte, gocarāṭṭhānabhūteti attho.

Gharājireti geḥaṅgaṇe. Pabbatasikhare katacetiyaṃ “**ākāsacetiyaṃ**”ti¹ vuttaṃ. **Gahitanimittenevāti** cetiyavandanaṃ, dhammassavanaṃca uddissa “dhaññā vatime”ti-ādinā gahitakusalanimitteneva kāraṇabhūtena. Gahitaṃ vā nimittaṃ etenāti gahitanimittaṃ, vuttākārena pavattacittaṃ, tena gahitanimitteneva cittena saha. **Pakkhandanti** anupaviṭṭhaṃ. **Anuparipphuṭanti** anu anu samantato phuṭaṃ, sabbaso anuvisaṭanti attho.

Passaddhiyā nimittabhāvena **gabbhaṃ gaṇhantī**. Paripācanavasena **paripākāṃ gacchantī**. Appanāsampayuttāva pīti appanāsamādhīpūrikā. Khaṇikasamādhīpūrikā ca upacārasamādhīpūrikā ca appanāsamādhissa vidūratarāti tadubhayaṃ anāmasanto “**tāsu yā appanāsamādhissa**”ti-ādimāha. **Samādhisampayogaṃ gatāti** pubbe upacārasamādhinā sampayuttā hutvā anukkamena vaḍḍhitvā appanāsamādhinā sampayogaṃ gatā.

1. Ākāsacetiyaṅgaṇanti (Aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.)

73. Sukhayatīti **sukhaṃ**, attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṃ kattuniddeso pariyāyaladdho dhammato aññassa kattu nivattanattho, nippariyāyena pana bhāvasādhanameva labbhatīti “**sukhaṃ sukhan**”ti vuttaṃ. Itthasabhāvattā taṃsamaṅgīpuggalaṃ, sampayuttadhamme vā attani sādayatīti **sātaṃ** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Sātaṃ “madhuran”ti vadanti. Sātaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **sātalakkhaṇaṃ**. **Upabrūhanaṃ** sampayuttadhammānaṃ saṃvaḍḍhanaṃ. Dukkhaṃ viya avissajjetvā adukkhamasukhā viya anajjuhekkhitvā anu anu gaṇhanaṃ, upakāritā vā **anuggaho**. **Katthaci** paṭhamajjhānādike. **Paṭilābhatuṭṭhi** paṭilābhavasena uppajjanakatuṭṭhi. **Paṭiladdharasānubhavananti** paṭiladdhassa āramaṇarasassa anubhavananti sabhāvato pītisukhāni vibhajitvā dasseti. **Yattha pīti, tattha sukhaṃ** vitakkassa viya itarena pītiyā sukhena accantasāmyogamāha. “Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti”ti vicārassa viya vitakkena sukhassa pītiyā anaccantasāmyogaṃ. Tena accantānaccantasāmyogitāya pītisukhānaṃ visesaṃ dasseti. Kaṃ tārenti etthāti **kantāraṃ**, nirudakamaruṭṭhānaṃ. Vanameva **vanantaṃ**. **Tasmim tasmim samayeti** iṭṭhāramaṇassa paṭilābhasamaye, paṭiladdhassa rasānubhavanasamaye, vanacchāyādīnaṃ savanadassanasamaye, pavesaparibhosamaye ca. **Pākaṭabhāvatoti** yathākkamaṃ pītisukhānaṃ vibhūtabbhāvato.

Vivekajaṃ pītisukhaṃ ettha purimasmiṃ atthe **vivekajanti** jhānaṃ vuttaṃ. Pītisukhasaddato ca atthi-atthavisesato “assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne”ti ettha **a-kāro** datṭhabbo. Dutīye pītisukhameva vivekajaṃ. Vivekajampītisukhan”ti ca aññapadatthasamāso, paccattaniddesassa ca alopo kato. Lope vā sati “vivekajapītisukhan”ti pāṭhoti ayaṃ viseso.

Upasampajjāti ettha **upa-saṃ**-saddā “upalabbhati, sambhuñjati”ti-ādīsu viya nirattakāti dassetuṃ “upagantvā”ti-ādīnaṃ vatvā puna tesāṃ sātthakabhāvaṃ dassetuṃ “**upasampādayitvā**”ti-ādi vuttaṃ, tasmā patvā, sādhetvāti vā attho. **Iriyanti** kiriyaṃ. **Vutti**-ādīni tasseeva vevacanāni. **Pālanāti** hi ekaṃ iriyāpathabādhanam iriyāpathantarehi rakkhaṇā.

Pañcaṅgavippahīnādivaṇṇanā

74. Pañca aṅgāni vikkhambhanavasena pahīnāni etassāti **pañcaṅgavippahīnaṃ**. “Agyāhito”ti ettha āhita-saddassa viya vippahīna-saddassettha paravacanāṃ daṭṭhabbāṃ, pañcahi aṅgehi vippahīnanti vā **pañcaṅgavippahīnaṃ**. Nanu aññepi akusalā dhammā iminā jhānena pahīyanti, atha kasmā pañcaṅgavippahīnatāva vuccatīti āha “**kiñcāpī**”ti-ādi. Jhānalābhinopi ajhānasamaṅgikāle jhānapaṭipakkhalobhacittādināṃ pavattisabbhāvato “**jhānakkhaṇe**”ti vuttaṃ. **Pahīyanti**ti vigacchanti, nappavattanti attho. **Ekattārammaṇeti** pathavīkasiṇādivasena ekasabhāve, ekaggatāsaṅkhāte ekattāvahe vā ārammaṇe. **Tanti** taṃ nānāvisayapalobhitāṃ cittāṃ. **Kāmadhātuppahānāyāti** nānāvisayasamūpabyūḷhāya kāmadhātuyā pahānāya samatikkamāya paṭipadaṃ jhānaṃ nappaṭipajjati. **Nirantaranti** vikkhepena anantaritāṃ, sahitaṃ¹ attho. **Akammaññanti** akammaṇīyaṃ, bhāvanākammassa ayogyanti attho. **Uddhaccakukkucaparetanti** uddhaccakukkuccena abhibhūtaṃ. **Paribbhamati** anavaṭṭhānato, avaṭṭhānassa samādhānassa abhāvatoti attho. **Vicikicchāya upahatanti** sātisaṃyassa vicāraṃ abhāvato “sammāsambuddho nu kho bhagavā, na nu kho”ti, “pathavī pathavī”ti-ādinā manasikārena, “jhānaṃ siyā nu kho, na nu kho”ti-ādinā ca pavattāya vicikicchāya upahataṃ. **Nārohati** appaṭipattinimittatā. **Visesena jhānantarāyakarattāti** samādhi-ādināṃ ujuvipaccanīkabhāvena jhānādhigamassa antarāyakaṇato.

Tehīti jhānādhigamassa paccayabhūtehi vitakkavicārehi. **Avikkhepāya sampāditappayogassāti** tato evaṃ samādhānāya nipphāditabhāvanāpayogassa. **Cetaso payogasampattisambhavāti** yathāvuttabhāvanāpayogasampattisamuṭṭhānā. **Pīti pīṇanaṃ** bhāvanāvasena tappanaṃ. **Upabrūhanaṃ** bhāvanāvasena parivuddhiṃ cetaso **karotīti** sambandho. **Nanti** cittāṃ. **Sasesasampayuttadhammanti** avasiṭṭhaphassādidhammasahitaṃ, samaṃ, sammā ca ādhiyātīti sambandho. Indriyasamatāvasena **samaṃ**, paṭipakkhadhammānaṃ. Dūribhāve līnuddhaccābhāvena **sammā** ca ṭhapetīti attho. Ekaggatā hi samādhānakiccena cittāṃ, sampayuttadhamme ca attānaṃ anuvattāpentī jhānakkhaṇe sātisaṃyāṃ samāhite karotīti. **Uppattivasenāti** yathāvaccayaṃ

1. Samāhitanti (Sī, Ka)

uppajjanavasena. Etesu vitakkādīsu jhānaṃ **uppannaṃ nāma** hoti tattheva jhānavohārato. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. “**Yathā panā**”ti-ādināpi upamāvasena tamevattham pākaṭataram karoti.

Pakaticittatoti pākatikakāmāvacaracittato. **Suvisadenāti** suṭṭhu visadena, paṭutarenāti attho. **Sabbāvantanti** sabbāvayavavantaṃ, anavasesanti attho. **Apphuṭanti** asamphuṭṭham. **Ārammaṇesu phusitāti** appanāvasena pavattamānā cittekaggatā samantato ārammaṇaṃ pharantīviya hotīti katvā vuttaṃ. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cittekaggatā gahitāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha cittekaggatā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tatthāti** tesu jhānaṅgesu. **Na niddiṭṭhāti** sarūpato na niddiṭṭhā, sāmāññato pana jhānaggahaṇena gahitā. **Evam vuttattāti** sarūpeneva vuttattā, aṅgameva cittekaggatāti sambandho. **Yena adhippāyenāti** yena vitakkādīhi saha vattantaṃ dhammaṃ dīpetum tassa pakāsanādhippāyena “savitakkaṃ savicāraṃ”ti-ādinā **uddeso kato**. **So eva adhippāyo tena** bhagavatā **vitāṅge** “cittetekaggatā”ti niddisantena **pakāsito**. Tasmā sā jhānapāṭhe aggahitāti na cintetabbam.

Tividhakalyāṇavaṇṇanā

75. **Ādimajjhapariyosānavasenāti** jhānassa ādimajjhapariyosānavasena. **Lakkhaṇavasenāti** tesamīeva appanāyaṃ lakkhitabbabhāvavasena.

Tatrāti tasmim kalyāṇatālakkhaṇaṃ vibhāvane. **Paṭipadāvisuddhī** paṭipajjati jhānaṃ etāyāti paṭipadā, gotrabhupariyosāno pubbabhāgiyo bhāvanānayo. Paripanthato visujjhaṇaṃ visuddhi, paṭipadāya visuddhi **paṭipadāvisuddhi**. Sā panāyaṃ yasmā jhānassa uppādakkhaṇe labbhati, tasmā vuttaṃ “**paṭipadāvisuddhi ādī**”ti. **Upekkhānubrūhanāti** visodhetabbatādīnaṃ abhāvato jhānapariyāpannāya tatramajjhattupekkhāya kiccanipphattiyā anubrūhanā. Sā panāyaṃ visesato jhānassa ṭhitikkhaṇe labbhati. Tena vuttaṃ “**upekkhānubrūhanā majjhe**”ti. **Sampahaṃsanāti** tattha dhammānaṃ anativattanādisādhakassa ñāṇassa kiccanipphattivaseṇa pariyodapanā. Sā pana yasmā jhānassa osānakkhaṇe pākaṭa

hoti, tasmā vuttaṃ **“sampahaṃsanā pariyosānan”**ti. **Imāni tīṇilakkhaṇāni**ti paripanthato cittassa visujjhanākāro, majjhimassa samathanimittassa paṭipajjanākāro, tattha pakkhandanākāroti imāni tīṇi jhānassa ādito uppādakkhaṇe appanāpattilakkhaṇāni tehi ākārehi vinā appanāpattiyā abhāvato, asati ca appanāya tadabhāvato. **Ādikalyāṇañceva** visuddhipaṭipadattā. Yathāvuttehi lakkhaṇehi samannāgatattā, sampannalakkhaṇattā ca **tīlakkhaṇasampannañca**. Iminā nayena majjhapariyosānalakkhaṇānañca yojanā veditabbā.

Sambharīyati jhānaṃ etenāti sambhāro, nānāvajjanaparikammaṃ. Saha sambhārenāti sasambhāro, so eva **sasambhāriko**. **Upacāroti** ekāvajjanūpacāramāha. Paggahādikiccassa pubbabhāge bhāvanāya eva sādhitattā yā tattha ekāvajjanūpacāre siddhā ajjupekkhanā, sā jhānakkhaṇe paribrūhitā nāma hotīti vuttaṃ **“upekkhānubrūhanā nāma appanā”**ti. Yathādhigataṃ jhānaṃ nissāya yo pahaṭṭhākāro cittassa paritoso, taṃ paccavekkhaṇāvasena pavattaṃ sandhāyāha **“sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇā”**ti. **Eketi** abhayagirivāsino. Te hi evaṃ paṭipadāvisuddhi-ādike gaṇṇayanti, tadayuttaṃ. Tathā hi sati ajjhānadhammehi jhānassa guṇasaṃkittanaṃ nāma kataṃ hoti. Na hi bhūmantaraṃ bhūmantarapariyāpannaṃ hoti. Pāḷiyā cetarṃ viruddhanti dassetuṃ **“yasmā panā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ekattagataṃ cittanti** indriyānaṃ ekarasabhāvena, ekaggatāya ca sikhāppattiyā tadanuguṇaṃ ekattaṃ gatanti ekattagataṃ, sasampayuttaṃ appanāpattacittaṃ. Tasseva paṭipadāvisuddhipakkhandatādi anantameva vuccati. **Tasmāti** yasmā ekasmiṃyeva appanācittakkhaṇe paṭipadāvisuddhi-ādi pāḷiyaṃ vuttaṃ, tasmā **āgamanavasenāti** parikammāgamanavasena. **anativattanādīti ādi-saddena** indriyekarasatātadupagavīriyavāhanāsevanāni saṅgaṇhāti. **Pariyodāpakassāti** parisodhakassa pabhassarabhāvakarassa. **Anativattanādibhāvasādhanameva** cettha ñāṇassa kiccanipphatti veditabbā.

Tasminti tasmiṃ vāre, catupañcaccittaparimāṇāya appanāvīthiyanti attho. **Tato** paripanthato. **Cittarṃ visujjhatīti** yadipi āgamaṇaṃ gahetuṃ avisesena viya vuttaṃ, parikammavisuddhito pana appanāvisuddhi sātisayāva. Tenāha **“visuddhattā”**ti-ādi. **Āvaraṇavirahitaṃ hutvāti**

yenāvaraṇena āvaṭattā cittaṃ tato pubbe majjhimam samathanimittam paṭipajjitum na sakkoti, tena vivittam hutvā, tam vikkhambhetvāti attho. Linuddhaccasaṅkhātānam ubhinnaṃ antānam anupagamanena majjhimo, savisesam paccanīkadhammānam vūpasamanato samatho, yogino sukhavisesānam kāraṇabhāvato nimittañcāti **majjhimam samathanimittam**. Tenāha “**samappavatto appanāsamādhivēvā**”ti. **Tadanantaram pana purimacittanti** tassa appanācittassa anantarapaccayabhūtam purimam cittaṃ, gotrabhucittanti attho. **Ekasantati pariṇāmanayenāti** yathā “tadeva khīram dadhisampanna”ti, evam satipi parittamahaggatabhāvabhede, paccayapaccayuppannabhāvabhede ca ekissā eva santatiyā pariṇāmūpagamananayena ekattanayavasena. **Tathattanti** tathabhāvam appanāsamādhivasena samāhitabhāvam. **Evam paṭipannattāti** vuttākarena paṭipajjamānattā. Yasmiñhi khaṇe tathattam majjhimam samathanimittam paṭipajjati, tasmimyeva khaṇe **tathattupagamanena** appanāsamādhinā samāhitabhāvūpagamanena **tattha pakkhandati nāma**. **Purimacitteti** appanācittassa purimasmim citte gotrabhucitte. **Vijjamānākāranipphādikāti** tasmim citte vijjamānānam paripanthavisuddhimajjhimasamathapaṭipattipakkhandanākārānam nipphādikā, tenākārena nipphajjamānāti attho. Teyeva hi ākāra paccayavisesato jhānakkhaṇe nipphajjamānā “paṭipadāvisuddhi”ti laddhasamaññā jhānassa tam visesam nipphādentā viya vuttā. **Uppādakkhaṇeyevāti** attalābhavelāyameva. Yadi evam katham te ākāra nipphajjantīti āha “**āgamanavasenā**”ti.

Tassāti cittassa. “Visuddham cittaṃ ajjupekkhati”ti **pāliyam**¹ puggalādhittānena āgatāti “**byāpāram akaronto**”ti āha. Samathapaṭipattitathattupagamañña idha samathabhāvāpattiyevāti āha “**samathabhāvūpagamanenā**”ti. **Kilesasaṃsaggam pahāya ekattena upaṭṭhitassāti** pubbe “katham nu kho kilesasaṃsaggam pajaheyyam”ti paṭipannassa idāni samathapaṭipattiyā tassa pahīnattā kilesasaṅgaṇikābhāvena ekattena upaṭṭhitassa jhānacittassa. Paripanthavisuddhimajjhimasamathapaṭipattipakkhandanehi vuddhippattiyā anubrūhite jhānacitte laddhokāsā tatramajjhattupekkhā sampayuttesu samavāhitabhāvena pavattamānā te anubrūhentī viya hotīti āha “**tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā**”ti.

1. Khu 9. 167 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Ye panete yuganaddhadhammāti sambandho. **Tatthā**ti tasmim̐ jhānacitte. Aññamaññānativattanavasena kiccakaraṇato yuge naddhā baddhā viya **yuganaddhā**. **Vimuttirasenā**ti vimuccanakiccena, vimuccanasampattiya vā. **Esa** yogī. **Vāhayatī**ti pavatteti. **Assā**ti jhānacittassa. **Tasmim̐ khaṇeti** bhaṅgakkhaṇe. Uppādakkaṇe atīte hi ṭhitikkhaṇato paṭṭhāya **āsevanā** pavattati nāma. **Te ākāra**ti aññamaññānativattanādayo tattha dhammānaṃ pavatti-ākāroyeva. **Samkilesavodānesū**ti samādhipaññānaṃ samarasatāya akaraṇaṃ bhāvanāya samkilesa, karaṇaṃ vodānaṃ. Tathā sesesupi. Evametesu samkilesavodānesu **taṃ taṃ ādīnavaṃ** dosaṃ **ānisaṃsaṃ** guṇaṃ puretaraṃ pāṭihāriyañāṇena **disvā** yathā aññamaññānativattanādayo honti, **tathā** bhāvanāya **sampahaṃsitattā** teneva ñāṇena **visodhitattā**. Visodhanaṃ hettha sampahaṃsanaṃ. Te ākāra yasmā nipphannā, tasmā “**dhammānaṃ -pa-veditabbāti vuttaṃ**”ti lakkhaṇasaṃvaṇṇanāya ādimhi vuttaṃ nigamanavasena dasseti.

“Yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hotī”ti ko sambandho. Kasmā sampahaṃsanāva pariyoṣānanti vuttā, na upekkhānubrūhanāti cedanaṃ sandhāya “**tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hotī**”ti vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmim̐ bhāvanācittē. **Upakkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hotī**ti appanākāle bhāvanāya samappavattiyā, paṭipakkhassa ca pahānato paggaḥādīsu byāpārassa akātabbato ajjupekkhanāva hoti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “samaye cittassa ajjupekkhanā, visuddhaṃ cittaṃ ajjupekkhati”ti ca ādi. Sā panāyaṃ ajjupekkhanā ñāṇassa kiccāsiddhiyā hoti, visesato ñāṇasādhanaṭṭā appanābyāpārassāti phalena kāraṇānumānañāyena. Yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyoṣānanti vuttāti sambandho.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā samatthetur̐ “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tathāpaggaḥitaṃ cittanti** yathā bhāvanācittaṃ kosajjapakkhe na patati, tathā vīriyasambojjhaṅgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ bahulikāravasena paggaḥitaṃ. **Sādhukaṃ ajjupekkhati**ti paggaṇhantaṇāpi samādhissa vīriyasamatāyojanavasena paggaḥitattā sakkaccaṃ ajjupekkhati, tatramajjhattupekkhā

okāsaṃ labhati. Taṃ pana ajjhupekkhaṇaṃ upekkhāvasena pubbe pavattapārihāriyapaññāvasena appanāpaññāya kiccadhikatāti āha **“paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti”**ti. Tassa adhimattattā eva ajjhupekkhantasseva nānāsabhāvehi nīvaraṇapamukhehi kilesehi appanācittaṃ vimuccati. **Vimokkhasena** vimuccanavasena. **Paññāvasenā**ti pubbe pavattapārihāriyapaññāvasena. **Vimuttattāti** nānakilesehi vimuttattā eva. **Te dhammā** saddhādayo, visesato saddhāpaññāvīriyasamādhayo ca **ekarasā** samānakiccā **honti**. Evamayaṃ indriyaṇaṃ ekarasatthēna bhāvanā nipphajjamānā nānabyāpāroti āha **“nānakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyoṣaṇaṃ”**ti. Evaṃ tividhāya paṭipadāvisuddhiyā laddhavisēsāya tividhāya upekkhānubrūhanāya sātisaṃ paññindriyassa adhimuttabhāvena catubbidhāpi sampahaṃsanā sijjhatīti āgamanupekkhā¹ nānakiccavasena dasapi ākāra jhāne eva vedītabbā.

Gaṇanānupubbatāti gaṇanānupubbatāya, gaṇanānupubbatāmattaṃ vā paṭhamanti idanti attho. Tena desanākkamaṃ ulliṅgeti. **“Paṭhamāṃ uppannanti paṭhaman”**ti iminā paṭipattikkamaṃ, uppannanti hi adhigatanti attho. “Paṭhamāṃ samāpajjitabbanti paṭhaman”ti idaṃ pana na ekantalakkhaṇanti **atthakathāyaṃ**² paṭisiddhattā idha na gahitaṃ. Ārammaṇūpanijjhānaṃ lakkhaṇūpanijjhānanti duvidhe jhāne idhādhippetajjhānameva dassetuṃ **“ārammaṇūpanijjhānato”**ti vuttaṃ. Pathavīkasiṇasaṅkhātassa attano attano ārammaṇassa rūpaṃ viya cakkhunā upanijjhāyanato. **Paccanīkajjhāpanatoti** nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammaṇaṃ dahanato vikkhambhanavasena pajahanato. **Sakalatthēnāti** heṭṭhā vuttanayena kate vā akate vā paricchiṇṇa gahite pathavībhāge pathavīmaṇḍale sakalārammaṇakaraṇatthēna. Na hi tassa ekadesamārammaṇaṃ karīyati. Pathavīkasiṇasannissayatāya nimittaṃ **pathavīkasiṇaṃ** yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti”ti. Tamsahacaraṇato jhānaṃ **pathavīkasiṇaṃ** yathā “kuntā pacaranti”ti.

Ciraṭṭhitisampādanavaṇṇanā

76. Lakkhatthāne ṭhitaṃ sareṇa vālaṃ vijjhatīti vālavedhī. Idha pana anekadhābhinnassa vālassa aṃsum vijjhanto “vālavedhī”ti adhippeto.

1. Bhāvanānupekkhā (Ka)

2. Abhi-Ṭṭha 1. 211 piṭṭhe.

Tena vāavedhinā. Sūdenāti bhattakārena. “**Ākāra pariggahetabbā**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritaṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sukusaloti** suṭṭhu cheko. **Dhanuggahoti** issāso. **Kammanti** yogyaṃ. **Akkantapadānanti** vijjhanakāle akkamanavasena pavattapadānaṃ. **Ākāraṇti** dhanujjyāsarānaṃ gahitākāraṃ. **Pariggaṇheyyāti** upadhāreyya. **Bhojanasappāyādayoti ādi-**saddo avuttākārānampi saṅgāhako daṭṭhabbo. Tena utubhāvanānimittādīnampi¹ pariggaṇhanaṃ vuttaṃ hoti. **Tasminti** tasmim taruṇasamādhimhi.

Bhattāraṇti sāmināṃ, bhattavettanādīhi posakanti attho. **Parivisantoti** bhojento. Tassa ruccitvā bhiñjanākāraṃ sallakkhetvā tassa upanāmentoti yojanā. **Ayampi** yogī. **Adhigatakkhaṇe bhojanādayo ākāreti** pubbe jhānassa adhigatakkhaṇe kiccasādhake bhojanādigate ākāre. **Gahetvāti** pariggahetvā sallakkhetvā. **Naṭṭhe naṭṭhe** samādhimhi **punappunaṃ appanāya**.

Mahānasavijjāparicayena **paṇḍito**. Tattha visadaññatāya **byatto**. **Ṭhānuppattikakosallayogena kusalo**. **Nānaccayehīti** nānaccayehi nānāsabhāvehi, nānārasehīti attho. Tenāha “**ambilaggehi**”ti-ādi. **Sūpehīti** byañjanehi. **Ambilaggehīti** ambilakoṭṭhāsehi, ye vā ambhilarasā hutvā aggabhūtā, tehi caturambilādimissehi. Esa nayo **tittakaggādisupi**. **Khārikehīti** vātiṅgaṇakaḷīrādimissehi. **Nimittanti** ākāraṃ ruccanavasena bhuñjanākāraṃ. **Uggaṇhātīti** uparūpari gaṇhāti upadhāreti. **Imassa vā** sūpeyyassa atthāya hatthaṃ **abhiharati**. **Abhihārānanti** abhimukhena haritabbānaṃ paṇṇākārānaṃ, pūjābhihārānaṃ vā. **Nimittaṃ uggaṇhātīti** “evaṃ me cittaṃ samāhitaṃ ahoṣī”ti nimittaṃ gaṇhāti sallakkheti.

Samādhiparipanthānanti samādhissa paripantabhūtānaṃ. **Dhammānanti** kāmaccandādinīvaraṇadhammānaṃ. **Suvisodhitattāti** suṭṭhu visodhitattā, vikkhambhanavaseneva sammadeva pahīnattāti attho.

Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhīti ādi-saddena asubhamanasikāranekkkhammānisaṃsapaccavekkhaṇādīni saṅgaṇhāti.

1. Utubhojanānimittādīnampi (Syā, Ka)

Nekkhammagūṇadassanenāpi hi tassa vibandhabhūte kāmaccchande ādīnavo visesato pākaṭo hotīti. **Kāyaduṭṭhullanti** kāyadaratham sāraddhakāyatham. Tena kāyacittānaṃ sārambhanimittassa byāpādanīvaraṇassa na visodhanamāha. **Ārambhadhātumanasikārādīti ādi-**saddena vīriyasambojjhaṅganimittānaṃ, ālokasaññādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Samathanimittamanasikārādīti ādi-**saddena samādhisambojjhaṅgaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Aññepi samādhiparipantheti** vicikicchāṭṭhāniye, madamānādike ca sandhāyāha. **Āsayanti** vasanakasusiraṃ. **Suparisuddhanti** āsaṅkanīyattābhāvena suṭṭhu parisuddham. Etthāhananu cāyaṃ pageva kāmādīnavam paccavekkhitvā samathapaṭipadam paṭipanno upacārakkhaṇeyeva jhānena nīvaraṇāni vikkhambhitāni, atha kasmā puna kāmādīnavapaccavekkhaṇādi gahitanti? Saccametaṃ. Taṃ pana pahānamattanti jhānassa ciratṭhitiyā atisayapahānattham puna gahitaṃ.

Uddhacca middhanti kukkucam, thinaṃ tadekaṭṭhatāya gahitamevāti katvā vuttaṃ. **Suddhantagatoti** suparisuddhapariyantam sabbaso visodhitakoṇapariyantam uyyānaṃ gato. **Tahim rameti** tasmiṃ jhāne rameyya divasabhāgampi jhānasamaṅgī eva bhaveyya.

Cittabhāvanāvepullatthanti samādhibhāvanāya vipulabhāvāya. Yathā hi bhāvanāvasena nimittassa uppatti, evamassa bhāvanāvaseneva vaḍḍhanampi. Tasmā ekaṅgulādivasena nimittam vaḍḍhentassa punappunam bahulīkārena jhānam bhāvanāpi vuddhim viruḷhim vepullam āpajjati. Tena vuttaṃ “**cittabhāvanā vepullatthaṃ yathāladdham paṭibhāganimittam vaḍḍhetabban**”ti. Tassāti paṭibhāganimittassa.

Nimittavaḍḍhananayavaṇṇanā

77. **Tatrāti** sāmi-atthe bhumma vacanaṃ, tassāti attho. **Avadḍhetvāti** yathā kumbhakāro mattikāya pattam karonto paṭhamam aparicchinditvāva pattam vaḍḍheti, evam **pattavaḍḍhanayogena** pattavaḍḍhanayuttiyā avadḍhetvā pavikassa **pūvavaḍḍhanam**. Bhattassa upari bhattapakkipanānaṃ **bhattavaḍḍhanam**. Vatthassa tintassa añchānādi **dussavaḍḍhanam**. Paccekam yoga-saddo yojetabbo.

Aparicchinditvā na vaḍḍhetabbaṃ saparicchede eva bhāvanāpavattito. Tathā hi vuttaṃ “sāntake no anantake”¹.

Haṃsapotakāti javanahaṃsapotakā. **Ukkūlaṃ** unnataṭṭhānaṃ. **Vikūlaṃ** ninnaṭṭhānaṃ. Nadīsotena kataṃ viduggaṃ **nadīviduggaṃ**. Visamākārena ṭhito pabbatapadeso **pabbatavisamo**.

Thūlāni hutvā upaṭṭhahanti paccavekkhaṇābhāhullena vibhūtabhāvato. **Dubbalāni hutvā upaṭṭhahanti** paṇḍalavabhāvassa anāpādikattā. **Upari-ussukkanāyāti** bhāvanāya upari ārohanāya, dutiyajjhānādhigamāyāti attho.

Pabbateyyāti pabbate bahulacārini. **Akhettaññūti** agocaraññū. Samādhiparipanthānaṃ visodhanānabhiññātāya **bālo**. Jhānassa paṇḍabhāvāpādanaveyyattiyassa abhāvena **abyatto**. Uparijhānassa padaṭṭhānabhāvānavabodhena **akhettaññū**. Sabbathāpi samāpattikosallābhāvena **akusalo**. Samādhinimittassa vā anāsevanāya **bālo**. Abhāvanāya **abyatto**. Abahulīkārena **akhettaññū**. Sammadeva anadhiṭṭhānato **akusaloti** yojetabbaṃ. **Ubhato bhaṭṭhoti** ubhayato jhānato bhaṭṭho. So hi appaṇḍatāya na suppatiṭṭhitatāya sa-ussāhopi vināsato, asāmatthiyato ca jhānadvayato parihīno. **Ciṇṇavasināti** āsevitavasinā.

Pañcavasīkathāvaṇṇanā

78. Vasaṇaṃ vasīti dhātuniddesatāya kiriyāniddesoti adhippāyenāha “**vasiyo**”^{ti}, yathārucci pavattiyoti attho. Āvajjanāya vasī, āvajjanāvasena vā vasī **āvajjanavasī**. Jhānaṃ āvajjitum yattha yattha padese icchā **yatthicchakaṃ**. Yādā yādā, yasmim̐ yasmim̐ vā jhānaṅge icchā **yadicchakaṃ**. Yāva yāva icchā **yāvadicchakaṃ**, da-kāro padasandhikaro. “**Yāvā**”^{ti} ca idaṃ bahūnaṃ javanavārānaṃ nirantaraṃ viya tathāpavattanaṃ sandhāya vuttaṃ, na ekameva. So hi paricchinna-cittakkhaṇoti. **Āvajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti** vuttanayena yattha katthaci ṭhāne yadā

1. Visuddhi 1. 120 piṭṭhe.

yadā yaṃ kiñci jhānaṅgaṃ āvajjentassa yathicchitaṃ kālaṃ āvajjanāya āvajjanappavattiyā dandhāyitattaṃ vitthāyitattaṃ, cirāyitattaṃ vā natthi. Evaṃ āvajjanavasī siddhā nāma hotīti attho. **Sesāti** vuṭṭhāna-adhiṭṭhānapaccavekkhaṇāvasiyo.

Āngasamudāyabhāvato jhānassa jhāne āvajjanavasim nippādetukāmena paṭipāṭiyā jhānaṅgāni āvajjetabbānīti āha **“paṭhamam vitakkaṃ āvajjayato”**ti. Yadiapi āvajjanamevettha icchitaṃ āvajjanavasīyā adhippetattā, āvajjanāya pana uppannāya javanehi bhavittabbaṃ. Tāni ca kho āvajjanatapparatāya cittābhinihārassa yathāvajjitajhānaṅgārammaṇāni katipayāneva honti, na paripuṇṇānīti vuttaṃ **“vitakkārammaṇāneva cattāri pañca vā javanāni javantī”**ti. **Cattāri** tikkhindriyassa. **Pañca** nātītikkhindriyassāti daṭṭhabbaṃ. **Nirantaranti** visabhāgehi nirantaram. **Ayaṃ panāti** bhavaṅgadvayantaritā catujavanacittā yathāvuttā **āvajjanavasī**. **Aññesaṃ vā** dhammasenāpati-ādīnaṃ. **Evarūpe kāleti** uṭṭhāya samuṭṭhāya lahutaraṃ āvajjanavasīnibbattanakāle. Sā ca kho ittarā parittakālā, na satthu yamakamahāpāṭihāriye viya ciratarappabandhapatī. Tathā hi taṃ sāvakehi asādhāraṇaṃ vuttaṃ. Adhigamena samaṃ sasampayuttassa jhānassa sammā āpajjanaṃ paṭipajjanaṃ **samāpajjanaṃ**, jhānasamaṅgitā.

Sīghanti ettha samāpajjitukāmatānantaraṃ dvīsu bhavaṅgesu uppannesu bhavaṅgaṃ upacchinditvā uppannāvajjanānantaraṃ samāpajjanaṃ sīghaṃ **samāpajjanasamatthata**. Ayañca matthakappattā **samāpajjanavasī** satthu dhammadesanāyaṃ labbhāti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “so kho ahaṃ aggivessana tassā eva kathāya pariyosāne tasmiṃyeva purimasmim samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemī ekodim karomi samādahāmi yenassudaṃ niccakappaṃ viharāmi”ti¹. Ito sīghatarā hi samāpajjanavasī nāma natthi. Juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi kapotakandarāyaṃ viharantassa āyasmato sārīputtassa yakkhena mahantampi pabbatakūṭaṃ padāletum samatthe pahāre sīse dinne samāpajjanampettha nidassetabbaṃ. Tathā hi vakkhati “tadā thero tassa paharaṇasamaye samāpattim appesī”ti². **Pāliyaṃ** pana “aññataraṃ samādhim samāpajjitvā nisinno”ti³ vuttaṃ. Ime pana

1. Ma 1. 316 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 9 piṭṭhe.

3. Khu 1. 123 piṭṭhe Udāne.

therā “samāpattito vuṭṭhānasamakālaṃ tena pahāro dinno”ti vadanti.

Accharāmattanti aṅguliphoṭamattaṃ **khaṇaṃ**. **Ṭhapetunti** setu viya sīghasotāya nadiyā oghaṃ vegena pavattitum adavā yathāvuttakkhaṇaṃ jhānaṃ **ṭhapetum samatthata**. Abhibhuyya ṭhapaṇaṃ, adhiṭṭhānaṃ viyāti vā adhiṭṭhānaṃ. Tattha vasī **adhiṭṭhānavasī**. **Tatheva lahum vuṭṭhātunti** accharāmattaṃ vā dasaccharāmattaṃ vā lahum khaṇaṃ jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhātum samatthata. Bhavaṅgacittupattiyeve hettha jhānato vuṭṭhānaṃ nāma. Ettha ca yathā “ettakameva khaṇaṃ jhānaṃ ṭhapessāmī”ti pubbaparikkammavasena adhiṭṭhānasamatthata **adhiṭṭhānavasī**, evaṃ “ettakameva khaṇaṃ jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhahissāmī”ti pubbaparikkammavasena vuṭṭhānasamatthata **vuṭṭhānavasī** veditabbā, yā samāpatti “vuṭṭhānakusalatā”ti vuccati. **Tadubhayadassanatthanti** adhiṭṭhānavuṭṭhānavasīdassanattham.

Tatthāti tasmim nimmitapabbate tassa vivare. Kiñcāpi ekaṃyeva taṃ abhiññācittam yena pabbataṃ nimmineyya, abhiññāpādakassa pana jhānassa lahutaraṃ ṭhapaṇaṃ, vuṭṭhānaṃ idha nidassitanti daṭṭhabbā. “Ettakā iddhimantā ekaṃ upaṭṭhākaṃ garuḷato rakkhitum na sakkhimsū”ti gārayhā assāma.

Āvajjanānantarānīti āvajjanavasībhāvāya yathākkamaṃ vitakkādīnaṃ jhānaṅgānaṃ āvajjanāya parato yāni javanāni pavattāni, tāni tesam paccavekkhaṇāni. Yadaggena āvajjanavasīsiddhi, tadaggena paccavekkhaṇāvasīsiddhi veditabbā.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

79. Nīvaraṇappahānassa tappaṭṭhamatāya **āsannanīvaraṇapaccatthikā**. Thūlaṃ nāma vipulampi pheggu viya sukhabhañjanīyanti āha “**oḷārikattā aṅgadubbala**”ti. **Santato manasi karitvāti** paṭhamajjhānaṃ viya anoḷārikaṅgattā, santadhammasamaṅgitāya ca “santaṃ”ti¹ manasi katvā. Ye hi dhammā dutiyajjhāne pītisukhādayo, kāmaṃ te paṭhamajjhānepi santi, tehi pana te santatarā ceva paṇītatarā ca bhavanti. **Nikantinti** nikāmaṃ,

1. Santaṃ dhammanti (Syā, Ka)

apekkhanti attho. **Pariyādāyāti** khepetvā. **Cattāri pañcāti** vā-saddo luttaniddiṭṭho. Dutiyajjhānaṃ etassa atthīti dutiyajjhānikam.

Vuttappakārānevāti paṭhamajjhāne vuttappakārāniyeva, parikammādināmakānīti attho.

80. **Vūpasamāti** vūpasamahetu, **vūpasamoti** cettha pahānaṃ adhippetam, tañca vitakkavicārānaṃ. Atikkamo atthato dutiyajjhānakkhaṇe anuppādoti āha “**samatikkamā**”ti-ādi. Katamesaṃ panettha vitakkavicārānaṃ vūpasamo adhippeto, kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ, udāhu dutiyajjhānikānanti. Kiñcettha yadi paṭhamajjhānikānaṃ, natthi tesmā vūpasamo. Na hi kadāci paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārarahitaṃ atthi. Atha dutiyajjhānikānaṃ, evampi nattheva vūpasamo, sabbena sabbam tesam tattha abhāvatoti? Vuccate—yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesmā samatikkamā dutiyassa jhānassa samadhiḡamo, na sabhāvato anolārikānaṃ phassādīnaṃ samatikkamāti ayamattho “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti etena dīpito. Tasmā “kim paṭhamajjhānikānaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyajjhānikānaṃ”ti edisī codanā anokāsava. Yasmā dīṭṭhādīnavassa taṃtaṃjhānakkhaṇe anuppattidhammatāpādanam vūpasamanam adhippetam. Vitakkādayo eva jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṃsampayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnaṃyeva vūpasamādivacanam ñāyāgataṃ. Yasmā pana vitakkādīnaṃ viya taṃsampayuttadhammānampi etena “etaṃ oḷārikan”ti-ādīnavadassanam sutte āgataṃ, tasmā avisesena vitakkādīnaṃ, taṃsahagatānañca vūpasamādike vattabbe vitakkādīnaṃyeva vūpasamo vuccamāno adhikavacanam aññaṃ attham bodhetīti katvā kiñci visesaṃ dīpetīti dassetuṃ **aṭṭhakathāyaṃ “oḷārikassa panā**”ti-ādi gahitanti idha “yehi vitakkavicārehī”ti-ādi vuttanti daṭṭhabbam. “Pītiyā ca virāgā”ti-ādīsūpi eseva nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādi-adhiḡamadīpakānīti tesam ekadesabhūtaṃ vitakkavicārasamatikkamavacanam taṃdīpakam vuttaṃ. Visuṃ visuṃ ṭhitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādike paheyyaṅganiddesatāsāmaññaṇa cittaṇa samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā daṭṭhabbā. Ayañca

attho avayavena samudāyopālakkaṇanayena vutto. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneva taṃsamātikkaṃ dutiyādhigamadīpakena pīṭivirāgādivacanānaṃ pīṭi-ādisamātikkaṃ tatiyādi-adhigamadīpakatā dīpitā hotīti tassa taṃdīpakatā vuttā.

Niyakajjhataṃ adhippetā na ajjhatajjhattādi. Tattha kāraṇamāha “**vibhaṅge paṇā**”ti-ādi. **Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viyāti** nīlayogato vatthaṃ nīlaṃ viyāti adhippāyo. Yena sampasādanena yogā jhānaṃ **sampasādanā**. Tasmim dassite “sampasādanā jhāna”ti samānādhikaraṇaniddeseneva taṃyogā jhāne taṃsaddappavatti dassitāti avirodho yutto. Ekodibhāve kathanti ekodimhi dassite ekodibhāvaṃ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttā hotīti ce? “Ekodibhāvan”ti padaṃ uddharitvā ekodissa niddeso na kātabbo siyāti ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādanasaddo viya jhāne pavattatīti yuttaṃ. **Imasmiṃca atthavikappeti** “cetaso sampasādayatī”ti etasmim pakkhe “cetaso”ti ca upayogatthe sāmivacanā. **Purimasmini** “sampasādanayogato jhānaṃ sampasādanā”ti vuttapakkhe. **Cetasoti** sambandhe sāmivacanā.

Seṭṭhopi loke “eko”ti vuccati “yāva pare ekāhaṃ te¹ karomī”ti-ādīsu. Eko adutiyo “ekākībhi khuddakehi jitan”ti-ādīsu asahāyatthopi eka-saddo diṭṭhoti āha “**eko asahāyo hutvā**”ti. Saddhādayopi kāmaṃ sampayuttadhammānaṃ sādharmaṇato, asādharmaṇato ca paccayā hontiyeva, samādhī pana jhānakkhaṇe sampayuttadhammānaṃ avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakaraṇena sātisaṃ paccayo hotīti dassento “**sampayuttadhamme -pa- adhivacanā**”ti āha.

“Sampasādanā, cetaso ekodibhāvan”ti visesaṇadvayaṃ jhānassa atisaṃvāsanīcchāvasena gahitaṃ. Svāyāmatīsayo yathā imasmim jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imaṃ visesaṃ dassetuṃ “**nanu cā**”ti-ādi vuttaṃ. Ārammaṇe āhananāpariyāhananavasena, anumajjana-anuyojanavasena ca pavattamānā dhammā satipi nīvaraṇappahānena

kilesakālussiyāpagame sampayuttānaṃ kañci khobhaṃ karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttaṃ “**vitakkavicārakkhobhena na suppasanna**”ti. Khuddikā ūmiyo **vīciyo**. Mahatiyo **taraṅgā**. Satipi indriyasamatte, vīriyasamatāya ca teneva khobhena, sampasādābhāvena ca **samādhipi na suṭṭhu pākaṭo** bahale viya jale maccho. Yathāvuttakkhobho eva **palibodho**. **Evam vuttenā**ti yassā saddhāya vasena sampasādanam, yassā ca cittekaggatāya vasena ekodibhāvanti ca jhānaṃ vuttaṃ. Tāsaṃ eva “saddahanā”ti-ādinā pavatti-ākārassa visesavibhāvanāvasena vuttena. **Tena** vibhaṅgapāṭhena. “Sampasādanayogato, sampasādanato vā sampasādanam, ekodim bhāvetīti ekodibhāvanti jhānaṃ vuttaṃ”ti evam pavattā **ayam atthavaṇṇanā na virujjhati**. Yathā pana avirodho, so vutto eva.

81. **Santā**ti samaṃ nirodhaṃ gatā. **Samitā**ti bhāvanāya samaṃ¹ gamitā nirodhitā. **Vūpasantā**ti tato eva suṭṭhu upasantā. **Atthaṅgatā**ti atthaṃ vināsaṃ gatā. **Abbhatthaṅgatā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. **Appitā**ti vināsaṃ gamitā. **Sositā**ti pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosaṃ sukkhabhāvaṃ ito. **Byantikātā**ti vigatantakatā.

Ayamatthoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicārānaṃ abhāvo. Codakena vuttamatthaṃ sampaṭicchitvā pariharitum “evametaṃ siddhovāya mattho”ti vatvā “**na panetan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **etanti** “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti etaṃ vacanaṃ. **Tadatthadīpakanti** tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakaṃ. Ayañcetha attho—dutiyaajjhānādi-adhigamūpāyadīpakena ajjhattasampasādanatāya, cetaso ekodibhāvatāya ca hetudīpakena, avitakka-avicārābhāvahetudīpakena ca vitakkavicāravūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti kiṃ puna avitakka-avicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicāravūpasamavacanena vitakkavicārānaṃ appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṇhāppahānaṃ etesaṃ vūpasamanaṃ, ye ca saṅkhāresu taṇhāppahānaṃ karonti, tesu maggesu, pahīnataṇhesu ca phalesu saṅkhārapavatti hoti

1. Samatham (Sī)

eva, evamevidhāpi vikkhambhitavitakkavicārataṇhāssa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārīto siyāti taṃ nivāraṇatthaṃ āvajjitukāmatādi-atikkamova tesāṃ vūpasamoti dassanattahañca “**avitakkaṃ avicāraṇ**”ti vuttaṃ. **Paṭhamampī**ti paṭhamāṃ jhānampi.

“Dutiyaṃ uppannantipi dutiyan”ti vattuṃ vaṭṭatiyeva. **Na tathā imassa vitakkavicārā**ti yathā paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇe nīvaraṇāni pahīyanti tathā imassa dutiyajjhānassa upacārakkhaṇe vitakkavicārā na pahīyanti asaṃkiliṭṭhasabhāvattā, upacārabhāvanāya ca te pahātuṃ asamatthabhāvato. Yadiapi tāya tesu taṇhā pahīyati, na pana savisesaṃ savisesaṃhi tattha taṇhāppahānaṃ appanāya eva hoti. Tena vuttaṃ “**appanākkhaṇeyevā**”ti-ādi. Pahānaṅgatāpi atisayappahānavaseneva veditabbā yathā nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānassa. **Tasmāti** yasmā tivaṅgamevetaṃ jhānaṃ, tasmā. **Tanti** vibhaṅge vacanaṃ. Rathassa paṇḍukambalaṃ viya sampasādo jhānassa parikkhāro, na jhānaṅgati āha “**saparikkhānaṃ jhānaṃ dassetun**”ti.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

82. **Uppilāvanti** kāmañcāyaṃ pariggahesu apariccattapemassa anādīnavadassino taṇhāsahagatāya pītiyā pavatti-ākāro, idha pana dutiyajjhānapīti adhippetā. Tathāpi sabbaso pītiyaṃ avirattaṃ, sāpi anubandheyāti vuttaṃ. Uppilāvitaṃ viyāti vā **uppilāvitaṃ**. Ādīnavāṃ hi tattha pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

83. Virajjanaṃ **virāgo**. Taṃ pana virajjanaṃ nibbindanamukhena hīḷanaṃ vā tappaṭibaddharāgappahānaṃ vāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā**”ti āha. **Vuttappakārāyāti** “yadeva tattha pīti”ti-ādīnā vuttappakārāya. **Sampiṇḍanaṃ** samuccayo.

Maggoti upāyo. **Tadadhigamāyāti** tatiyamaggādhigamāya.

84. **Upapattitoti** samavāhitabhāvena patirūpato. Jhānapekkhāpi samavāhitameva antonītaṃ katvā pavattatīti āha “**samaṃ passatī**”ti.

Visadāyāti paribyattāya saṁkilesavigamena. **Vipulāyā**ti mahatiyā sātisaṇṇam mahaggatabhāvappatthiyā. **Thāmagatāyā**ti pīṭivigamena thirabhāvappattāya.

Parisuddhapakati khīṇāsavapakati nikkilesatā. Sattesu kammassakatādassanahetuko samabhāvadassanākāro majjhattākāro **brahmavihārupekkhā**.

Sahajātadhammānanti niddhāraṇe sāmivacanāṁ. Samappavattiyā bhāvanāya vītipaṭipannāha alīnānuddhatā nirassādatāya paggahaniggahasampahāṁsanesu byāpārābhāvato sampayuttadhammesu majjhattākārabhūtā **bojjhaṅgupekkhā**.

Upekkhānimittanti ettha līnuddhaccapakkhapātarahitaṁ majjhattaṁ vīriyaṁ upekkhā. Tadeva taṁ ākāraṁ gahetvā pavattetabbassa tādisassa vīriyassa nimittabhāvato upekkhānimittaṁ bhāvanāya samappavattikāle upekkhīyatīti upekkhā, vīriyameva upekkhā **vīriyupekkhā**.

“Paṭhamāṁ jhānaṁ paṭilābhatthāya nīvaraṇe -pa- nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ paṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññāṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ”¹ti¹ evamāgatā imā **aṭṭha samādhivasena uppajjanti**. “Sotāpattimaggaṁ paṭilābhatthāya uppādaṁ pavattaṁ nimittaṁ āyūhanaṁ paṭisaṅkham gatiṁ nibbattiṁ upapattiṁ jātiṁ jaraṁ byādhiṁ maraṇaṁ sokaṁ paridevaṁ upāyāsaṁ. Sotāpattiphalasamāpattatthāya uppādaṁ pavattaṁ -pa-. Arahattamaggaṁ paṭilābhatthāya uppādaṁ -pa- upāyāsaṁ -pa-. Arahattaphalasamāpattatthāya suññatāvihārasamāpattatthāya animittavīhārasamāpattatthāya uppādaṁ pavattaṁ nimittaṁ āyūhanaṁ paṭisaṅkham gatiṁ nibbattiṁ upapattiṁ jātiṁ jaraṁ byādhiṁ maraṇaṁ sokaṁ paridevaṁ upāyāsaṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ”¹ti¹ evamāgatā imā **dasā vipassanāvasena uppajjanti**. Ettha ca paṭhamajjhānādīhi vikkhambhitāni nīvaraṇavitakkavicārādīni paṭisaṅkhāya sabhāvato upaparikkhitvā sannīṭṭhānavasena tiṭṭhamānā **nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā** diṭṭhādīnavattā tesāṁ **gahaṇe** uppādane ajjhūpekkhanti vipassanāpaññā gahaṇe **majjhattabhūtā upekkhā**.

1. Khu 9. 62 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Tattha **uppādanti** purimakammaṭṭhāyā khandhānaṃ idha uppattimāha. **Pavattanti** tathā-uppannaṃ pavattim. **Nimittanti** sabbampi tebhūmakasaṅkhārāgataṃ nimittabhāvena upaṭṭhānato. **Āyūhananti** āyatim paṭisandhihetubhūtaṃ kammaṃ. **Paṭisandhinti** āyatim uppattim. **Gatinti** yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. **Nibbattinti** khandhānaṃ nibbattanaṃ. **Upapattinti** “samāpannaṃ vā upapannaṃ vā”¹ ettha “upapannaṃ”¹ ti vuttavipākappavattim. **Jātinti** jarādīnaṃ paccayabhūtaṃ bhavapaccayā jātim. **Jarābyādhimaraṇādayo** pākaṭā eva. Ettha ca uppādādayo pañceva saṅkhārupekkhāññāssa visayavasena vuttā, sesā tesā vevacanavasena. “Nibbatti, jāti”¹ ti idaṃhi dvayaṃ uppādassa cega paṭisandhiyā ca vevacanaṃ, “gati, upapatti cā”¹ ti idaṃ dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittassāti veditabbaṃ. Appaṇihitavimokkhasena magguppattihetubhūtaṃ catasso, tathā phalasamāpattiyā catasso, suññatavihāra-animittavihārasena dveti dasa saṅkhārupekkhā.

Yāti vipassanāpaññā. **Yadatthīti** yaṃ aniccādilakkhaṇāttayaṃ upalabbhati. **Yaṃ bhūtanti** yaṃ paccayanibbattattā bhūtaṃ khandhapañcakaṃ. **Taṃ pajāhatīti** aniccānupassanādihi niccasaññādayo pajahanto sammadeva diṭṭhādīnavattā tappaṭibaddhacchandārāgappahānena pajahati, yathā āyatim ādānaṃ na hoti, tathā paṭipattiyā pajahati. Tathābhūto ca tattha **upekkhaṃ paṭilabhati**. **Vicināneti** aniccādivasena sammasanepi.

Sampayuttadhammānaṃ samappavattihetutāya **samavāhitabhūta**. Nīvaraṇavitakkavicārādisabbapaccanīkehi vimuttattā **sabbapaccanīkapaṭisuddhā**. Tesā vūpasantattā **paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūta** abyāpārabhāvena pavattā, abyāpārataṃ vā pattā.

Yadi atthato ekā, kathamayaṃ bhedoti āha “**tena tenā**”¹ ti-ādi. **Tasmāti** yasmā satipi sabhāvato abhedeyehi pana paccayavisesehi svāyamimāsaṃ avatthābhedo, tesā ekajjhaṃ appavattito na tāsā abhedo, ekajjhaṃ vā pavatti, tasmā. Tenāha “**yattha chaḷaṅgupekkhā**”¹ ti-ādi.

1. Khu 9. 81 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Ekibhāvoti ekatā. Satipi majjhattābhāvasāmaññe visayabhedena panassā bhedo. Yamattham sandhāya “**kiccavasena dvidhā bhinnā**”ti vuttam, tam vitthārato dassento “**yathā hī**”ti-ādimāha. **Ayam vipassanupekkhā**. Yam sandhāya vuttam **pāliyam** “yadatthi yam bhūtam tam pajahati, upekkham paṭilabhati”ti¹. Tattha **yadatthi yam bhūtanti** khandhapañcakam, tam muñcitukamyatāññāṇena pajahati. Diṭṭhasovattikattayassa sabbalakkhaṇavicinane viya diṭṭhalakkhaṇattayassa bhūtassa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkham paṭilabhati. Saṅkhārānaṃ aniccādilakkhaṇassa sudiṭṭhattā tesam vicinane majjhattabhūtāya **vipassanupekkhāya siddhāya** tathā diṭṭhādīnavānā tesam gahaṇepi ajjhūpekkhanā **siddhāva hoti**, sabbaso visaṅkhāraninnattā ajjhāsayaṣṣa.

Anābhogarasāti paṇītasukhepi tasmim āvanatipaṭipakkhakkiccāti attho. **Abyāpārapaccupaṭṭhānāti** satipi sukhapāramippattiyam tasmim sukhe abyāvaṭā hutvā paccupaṭṭhāti, sampayuttānaṃ vā tattha abyāpāraṃ paccupaṭṭhapetīti attho. Sampayuttadhammānaṃ khobham, uppilavañca āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtattā **aparibyattam**. **Tattha** tatramajjhattatāya **kiccam**. Tadabhāvato **idha paribyattam**.

Niṭṭhitā “upekkhako ca viharatī”ti etassa sabbaso atthavaṇṇanā.

85. “**Saratīti sato**”ti padassa kattusādhanatamāha. **Sampajānātīti** sammadeva pajānāti. Saraṇam cintanaṃ upaṭṭhānaṃ lakkhaṇametissāti **saraṇalakkhaṇā**. Sammussanapaṭipakkho asammussanaṃ, tam kiccam etissāti **asammussanarasā**. Kilesehi ārakkhā hutvā paccupaṭṭhāti, tato vā ārakkham paccupaṭṭhapetīti **ārakkhapaccupaṭṭhānā**. Asammuyhanaṃ sammadeva pajānanaṃ, sammohapaṭipakkho vā **asammoho**. **Tīraṇam** kiccassa pāragamanaṃ. **Pavicayo** vīmaṃsā.

Kāmaṃ upacārajjhānādīni upādāya paṭhamadutiyaajjhānānīpi sukhumāneva, imaṃ pana uparijānaṃ upādāya “**oḷārikattā**”ti vuttam. Sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci “bahucetasikatāyā”ti ca

1. Ma 3. 5; Aṃ 2. 450 piṭṭhesu.

vadanti. **Gati sukhā hoti** tattha jhānesūti adhippāyo. **Abyattaṃ tattha satisampajaññaṃ** “idaṃ nāma dukkaraṃ karīyatī”ti vattabbassa abhāvato. **Oḷārikaṅgappahānena sukhumattāti** ayamatto kāmāṃ dutiyajjhānēpi sambhavati, tathāpi yebhuyyena avippayogibhāvena vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena, sukhumatāya idha sātisayo satisampajaññaṃ byāpāroti vuttaṃ “**purisassā**”ti-ādi. **Punadeva pītiṃ upagaccheyyāti** hānabhāgiyaṃ jhānaṃ siyā dutiyajjhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha “**pītisampayuttameva siyā**”ti. “**Idaṇca atimadhuraṃ sukhā**”ti tatiyajjhānasukhaṃ sandhāyāha. Atimadhuratā cassa pahāsodagyasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. **Idanti** “sato, sampajāno”ti padadvayaṃ.

Tasmā etamattaraṃ dassentoti yasmā tassa jhānasamaṅgino yaṃ nāmakāyena sampayuttaṃ sukhāṃ, taṃ so paṭisaṃvedeyya. **Yaṃ vā tanti** aha vā yaṃ taṃ yathāvuttaṃ **nāmakāyasampayuttaṃ sukhāṃ**. **Taṃsamutṭhānena** tato samutṭhitena **atipaṇītena rūpena** assa jhānasamaṅgino **rūpakāyo yasmā phuṭo**. **Yassa rūpakāyassa phuṭattā jhānā vutṭhitopi** jānasamaṅgi kāyikaṃ **sukhaṃ paṭisaṃvedeyya**. Tasmā **etaṃ** cetasikakāyikasukhapāṭisaṃvedanasāṅkhātāṃ **attharaṃ** dassento “**sukhaṇca kāyena paṭisaṃvedetīti āhā**”ti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho—nāmakāyena cetasikasukhaṃ, kāyikasukhaḥeturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhaṇca jhānasamaṅgī paṭisaṃvedetīti vuccati. **Phuṭattāti** byāpitattāti attho. Yathā hi udakena phuṭasarīrassa tādise nātipaccanīke vātādiphoṭṭhabbe phuṭe sukhāṃ uppajjati, evametehi phuṭasarīrassāti. Aparo nayo—**sukhaṇca kāyena paṭisaṃvedetīti** ettha kathamābhogena vinā sukhapaṭisaṃvedanāti codanāyaṃ “kiñcāpi -pa-”. Evaṃ santepī”ti. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhāṃ, tasmā sukhāṇca kāyena paṭisaṃvedetīti yojanā. Idāni sahāpi ābhogena sukhapaṭisaṃvedanaṃ dassetuṃ “**yaṃ vā taṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

86. **Yanti** hetu-atthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha “**yaṃjhānāhetū**”ti. “**Ācikkhanti**”ti-ādīni padāni kittanattānāti adhippāyenāha “**pasamsantīti adhippāyo**”ti. **Kintīti** pasamsanākārapucchā.

Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajañṇampi gahitaṃ hotīti idha pāḷiyaṃ satiyā eva gahitattā evaṃ upaṭṭhitasatitāya “**satimā**” icceva vuttaṃ, “sampajāno”ti heṭṭhā vuttattā vā.

Jhānakkhaṇe cetasikasukhameva labbhatīti “**sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedetī**”ti ca vuttaṃ. **Tatianti gaṇanānupubbatā**ti ito paṭṭhāya dutiyatatiyajjhānakathāhi aviseso, viseso ca vuttoti.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

87. Idāni nibbattitavisesaṃ dassento “**ayaṃ pana viseso**”ti vatvā “**yasmā**”ti-ādimāha. Āsevanapaccayena paccayo na hoti, anīṭṭhe ṭhāne padantarasaṅgahitassa āsevanapaccayattābhāvato. **Adukkhamasukhāya vedanāya uppajjitabbaṃ** sātisaṃ sukhavirāgabhāvanābhāvato. **Tānīti appanāvīthiyaṃ javanāni sandhāyāha.**

88. “**Pubbevā**”ti vuttattā kadā pana tesaṃ pahānaṃ hotīti codanāyaṃ āha “**catunnaṃ jhānānaṃ upacārakkhaṇe**”ti. Evaṃ veditabbanti sambandho. **Pahānakkamo** nāma pahāyakadhammānaṃ uppattipaṭipāṭi. Tena pana vuccamāne “**dukkhaṃ domanassaṃ sukhaṃ somanassaṃ**”ti vattabbaṃ siyā. Kasmā ito aññathā vacananti āha “**indriyavibhaṅge**”ti-ādi. Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho.

Kattha cuppannaṃ dukkhindriyanti attano paccayehi uppannaṃ dukkhindriyaṃ. **Kattha ca aparisesaṃ nirujjhatīti** nirodhatṭhānaṃ pucchati. Tena “**kattā**”ti pucchāyaṃ, “**ettā**”ti vissajjanepi hetumhi bhummaṃvacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jhānānubhāvanimittaṃ hi anuppajjantaṃ “**dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī**”ti vuttaṃ. **Atisayanirodho** suṭṭhu pahānaṃjupaṭipakkhena vūpasamo.

Nānāvajjaneti yena āvajjanena appanāvīthi, tato bhinnāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamosanupatāpo**. **Pītipharaṇenāti** pītiyā pharaṇarasattā, pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha “**sabbo kāyo sukhokkantohotī**”ti. **Vitakkavicārapaccayepīti**

pi-saddo aṭṭhānappayutto, so “pahīnassā”ti ettha ānetvā sambandhitabbo “pahīnassāpi domanassindriyassā”ti. Etaṃ domanassindriyaṃ uppajjati sambandho. “Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilamī cittampi uhaññi”ti¹ vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārappaccayatā veditabbā. “Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriyaṃ”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattī** tattha dutiyajjhānūpacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya.

Ettha ca yadeke² “tatthassa siyā uppattī”ti vadantena jhānalābhīnampi domanassuppatti atthīti dassitaṃ hoti. Tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosena vinā domanassaṃ pavattati. Na cettha **paṭṭhānapāliya**³ virodho cintetabbo. Yasmā tattha parihīnaṃ jhānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ domanassaṃ dassitaṃ, aparihīnājjhānamārammaṇaṃ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato. Jhānalābhīnaṃ sabbaso domanassaṃ nuppajjati ca na sakkā vuttuṃ aṭṭhasamāpattilābhino api tassa⁴ uppannattā. Na heva kho so pahīnājjhāno ahoṣīti vadanti, taṃ ayuttaṃ anīvaraṇasabhāvassa dosassa⁵ abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarasattānampi uppajjeyya na ca uppajjati. Tathā hi “arūpe kāmacchandanaīvaraṇaṃ paṭicca thinmiddhanaīvaraṇaṃ uddhaccanaīvaraṇaṃ avijjānaīvaraṇaṃ”ti-ādīsu⁶ byāpādakukkuccanaīvaraṇāni anuddhaṭāni. Na cettha nīvaraṇattā parihāro, kāmacchandādīnampi anīvaraṇaṇaṃyeva nīvaraṇasadisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṃ pana vuttaṃ “aṭṭhasamāpattilābhino api tassa⁴ uppannattā”ti, tampi akāraṇaṃ uppajjamānena ca domanassena jhānato parihāyanato. Lahukena pana paccayena parihīnaṃ tādīsā⁷ appakasireneva paṭipākatikaṃ karontiti daṭṭhabbaṃ. “Tatthassa siyā uppattī”ti idaṃ pana parikappavacanāṃ upacārakkhaṇe domanassassa appahīna⁸ bhāvadassanattamaṃ. Tathā hi vuttaṃ “na tveva anto-appanāyaṃ”ti. Yadi pana tadā domanassaṃ uppajjeyya, paṭhamajjhānampissa parihīnamevāti daṭṭhabbaṃ. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti

1. Ma 1. 163 piṭṭhe.

2. Ettha ca (Sī)

3. Paṭṭhāna 1. 133 piṭṭhe.

4. Asitassa (Sī)

5. Domanassassa (Sī, Ka)

6. Paṭṭhāna 3. 300 piṭṭhe.

7. Tādīsānaṃ (Syā), tādīsāṃ (Ka)

8. Asuppahīna (Sī)

katvā **“āsannattā”**ti vuttaṃ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyya vāti imamatthaṃ dassento **“appanāppattāyā”**ti-ādimāha. Tādisāya-āsevanāya icchitabbattā yathā **maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti**, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāhaṭṭi samānītā, saṅgahetvā vuttāti attho. Sukhadukkhāni viya aṇolārikattā avibhūtatāya **sukhumā**. Tato eva anuminitabbasabhāvatā **duviññeyyā**. **Duṭṭhassāti** duṭṭhapayogassa, duddammassāti attho. **Sakkā hoti esā gāhayitum** aññāpohanānāyenaṭi adhippāyo.

Adukkhamasukhāya cetovimuttiyāti idameva catutthajjhānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Paccayadassanattanti** adhigamassa upāyabhūtapaccayadassanattam. Tenāha **“dukkhappahānādayo hi tassā paccayā”**ti. **Dukkhappahānādayoti** ca sopacārā paṭhamajjhānādayovettha adhippetā.

Pahīnāti vuttā “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saññojanānaṃ parikkhaya”ti. **Etāti** sukhādayo vedanā.

Somanassaṃ rāgassa paccayo. Vuttañhi “sukhāya kho āvuso visākha vedanāya rāgānusayo anuseti”ti¹. **Domanassaṃ dosassa** paccayo. Vuttampi cetam “dukkhāya kho āvuso visākha vedanāya paṭighānusayo anuseti”ti¹. **Sukhādighātenāti** sukhādīnaṃ pahānena. **Assa** jhānassa.

Na dukkhanti **adukkhā**, dukkhavidhuraṃ. Yasmā tattha dukkham natthi, tasmā vuttaṃ **“dukkhābhāvenā”**ti. **Asukhanti** etthapi eseva nayo. **Etenāti** dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. **“Paṭipakkkhabhūtan”**ti idam idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṃ samatikkamavasena pattabbattā vuttaṃ, na kusalākusalānaṃ viya ujuvipaccanīkatāya. Itthāniṭṭhaviparītassa majjhattārammaṇassa, itthāniṭṭhaviparītaṃ vā majjhattākārena anabhavanalakkhaṇā **itthāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā**. Tato eva **majjhattarasā**. **Avibhūtapaccupaṭṭhānāti** sukhadukkhāni viya na

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.

vibhūtākārā, piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo piya tehi anumātabbā avibhūtākāropaṭṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro so padaṭṭhānaṃ etissāti **sukhanirodhapadaṭṭhānā**.

89. **“Upekkhāsatiipārisuddhin”**ti purimapade uttarapadalopenetaṃ samāsapadanti āha **“upekkhāya janitasatiipārisuddhin”**ti. Sabbapaccanīkadhammaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhi-upekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampahaṃsanapaññā viya supārisuddhā, suvisadā ca hotīti āha **“yā ca tassā satiā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññenā”**ti. Yadi tatramajjhataṭṭhā idha “upekkhā”ti adhippetā kathaṃ satiyeva “parisuddhā”ti vuttāti āha **“na kevalan”**ti-ādi.

Evampi kasmā ayameva sati¹ **“upekkhāsatiipārisuddhi”**ti vuttāti anuyogaṃ sandhāya **“tatha kiñcāpi”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā tīsu jhānesu vijjāmānāyapi tatramajjhataṭṭhāya paccanīkābhībhavato, sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṃsāmpayuttānaṃ. Tada bhāvato idha pārisuddhīti imamatthaṃ rūpakavasena dassetuṃ **“yathā panā”**ti-ādi vuttaṃ. **Sūriyappabhābhībhavāti** sūriyappabhāya abhībhuyyāmānattā atikkhatāya candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā sabhāgātidassento **“sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya ratthiyā”**ti āha.

“Ekavīthiyan”ti idaṃ tattha somanassassa ekaṃsena abhāvato vuttaṃ, na tato purimataresu ekaṃsena bhāvato. Yathā pana vitakkādayo dutiyādi jhānakkhaṇeyeva pahīyanti, na tesaṃ ekavīthiyaṃ purimajjānesu, na evametanti dassetuṃ vuttaṃ. **Catukkajjhāneti** catukkanayavasena nibbattitajjhānacatukke.

Pañcakajjhānakathāvaṇṇanā

90. **Tatthāti** paṭhamajjhāne. **Catukkanayassa** dutiyajjhāne viyāti catukkanayasambandhini dutiyajjhāne viya. **Taṃ dvidhā bhinditvāti** catukkanaye

1. Ivdheva sabhi (Sī, Syā, Ka)

dutiyam “avitakkaṃ vicāramattaṃ, avitakkaṃ avicāraṃ”ti ca evaṃ dvidhā bhinditvā **pañcakanaye dutiyañceva tatiyañca hoti** abhidhammeti¹ adhippāyo. Suttantesu pana sarūpato pañcakanayo na gahito.

Kasmā panettha nayadvayavibhāgo gahitoti? Abhidhamme nayadvayavasena jhānānaṃ desitattā. Kasmā ca tattha tathā tāni desitāni? Puggalajjhāsayato, desanāvilāsato ca. Sannipatita² devaparisāya kira yesaṃ yathādesite paṭhamajjhāne vitakko eva oḷārikato upaṭṭhāsi, itare santato. Tesāṃ ajjhāsayavasena ca caturaṅgikaṃ avitakkaṃ vicāramattaṃ jhānaṃ desitaṃ. Yesaṃ vicāro, yesaṃ pīti, yesaṃ sukhaṃ oḷārikato upaṭṭhāsi, itare santato. Tesāṃ tesāṃ ajjhāsayavasena tatiyādīni jhānāni desitāni. Ayaṃ tāva puggalajjāsāyo.

Yassā pana dhammadhātuyā suppaṭividdhattā bhagavā yasmā desanāvilāsappatto, tasmā nāṇamahantatāya desanāya sukusalo yaṃ yaṃ aṅgaṃ labbhati, tassa tassa vasena yathāruciṃ desanaṃ niyāmento catukkanayavasena, pañcakanayavasena ca. Tattha ca pañcaṅgikaṃ paṭhamāṃ caturaṅgikaṃ dutiyāṃ, tivaṅgikaṃ tatiyāṃ, duvaṅgikaṃ catutthāṃ, duvaṅgikameva pañcamaṃ jhānaṃ desesīti ayaṃ desanāvilāso. Ettha ca pañcakanaye dutiyajjhānaṃ catukkanaye dutiyajjhānapakkhikaṃ katvā vibhattaṃ “yasmiṃ samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti avitakkaṃ vicāramattaṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyāṃ jhānaṃ upasampajja viharatī”ti³. Kasmā? Ekattakāyaṇānattasaññīsattāvāsaphalatāya dutiyajjhānena samānaphalattā, paṭhamajjhānasamādhito jātattā ca. Paṭhamajjhānameva hi “kāmehi akusalehi ca vivittaṃ”ti tadabhāvā na idha “vivicca kāmehi vivicca akusalehi”ti sakkā vattum, nāpi “vivekajan”ti. Suttantadesanāsu pañcakanaye dutiyatatiyajjhānāni dutiyajjhānameva bhajanti vitakkavūpasamā vicāravūpasamā avitakkattā, avicārattā ca. Evañca katvā suttantadesanāyapi pañcakanayo labbhatevāti siddhaṃ hoti. Nanu suttante cattāriyeva jhānāni vibhattānīti pañcakanayo na labbhātīti? Na, “savitakkasavicāro samādhī”ti-ādina⁴ samādhittayāpadesena

1. Abhi 1. 46-7 piṭṭhesu. 2. Sannisinna (Sī) 3. Abhi 1. 47 piṭṭhe. 4. Dī 3. 184 piṭṭhe.

pañcakanayassa labbhamānattā. Catukkanayanissito pana katvā pañcakanayo vibhattoti suttantadesanāyapi pañcakanayo niddhāretabbo.

“Vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti hi vitakkassa, vicārassa, vitakkavicārānaṃ “vitakkavicārānaṃ”ti sakkā vattum. Tathā “avitakkaṃ, avicāraṃ”ti ca vinā, saha ca vicārena vitakkappahānena avitakkaṃ, saha, vinā ca vitakkena vicārappahānena avicāranti avitakkaṃ, avicāraṃ, avitakkaṃ ca avicāraṃ cāti vā tividhampi sakkā saṅgahetum.

Dutiyanti ca vitakkarahite, vitakkavicāradvayarahite ca ñāyāgatā desanā dutiyaṃ adhigantabbattā, vicāramattarahitepi dvayappahānādhigatasamānadhammattā. Evaṃ katvā pañcakanayaniddese dutiye vūpasantopi vitakko sahāyabhūtavicārāvūpasamena na sammā vūpasantoti vitakkavicāradvayarahite viya vicāravūpasameneva tadupasaṃ, sesadhammānaṃ samānataṃ ca dassentena “vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhataṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī”ti tatiyaṃ catukkanaye dutiyena nibbisesaṃ vibhattaṃ. Duvidhassāpi sahāyavirahena, aññathā ca vitakkappahānena avitakkattaṃ, samādhijaṃ pītisukhattaṃ ca samānanti samānadhammattāpi **dutiyanti** niddeso. Vicāramattampi hi vitakkavicāradvayarahitaṃ viya “yasmiṃ samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti avitakkaṃ vicāramattaṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī”ti¹ avitakkaṃ samādhijaṃ pītisukhanti vibhattaṃ. Paṭhamajjhāne vā sahacārīsu vitakkavicāresu ekaṃ atikkamitvā dutiyampi tatratthameva dosato disvā ubhayampi sahātikkamantassa pañcakanaye **tatiyaṃ** vuttaṃ, tatiyaṃ adhigantabbattā. Paṭhamato anantarabhāvena panassa dutiya bhāvo ca uppajjatīti. Kasmā panevaṃ sarūpato pañcakanayo na vibhattoti? Vineyyajjhāsayato. Yathānulomadesanā hi suttanta desanāti.

Pathavīkaṣiṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti catutthaparicchedavaṇṇanā.

1. Abhi 1. 47 piṭṭhe.

5. Sesakasiṇaniddesavaṇṇanā

Āpokasiṇakathāvaṇṇanā

91. Yathāvitthāritassa atthassa atidesopi vitthāraṭṭhāneyeva tiṭṭhatīti āha “**vitthārakathā hotī**”ti. **Āpokasiṇanti** āpokasiṇajjhānaṃ, āpokasiṇakammaṭṭhānaṃ vā. **Sabbaṃ vitthāretabbanti** pathavīkasiṇakammaṭṭhāne vuttanayena vitthāretabbaṃ. **Ettakampīti** “kate vā akate vāti sabbaṃ vitthāretabban”ti ettakampi avatvā. Sāmuḍḍikena loṇudakena bharito jalāsayo **loṇī**. Nīlādivaṇṇasaṅkarapariharaṇatthaṃ “**suddhavatthena gahitaṇ**”ti vuttaṃ. **Aññanti** bhūmiṃ sampattaṃ. **Tathārūpanti** yādisaṃ ākāsaṃ udakaṃ, tādisaṃ. Tenāha “**vippasannaṃ anāvilan**”ti, yaṃ pana udakanti sambandho. “**Na vaṇṇo paccavekkhitabbo**”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ pathavīkasiṇakathāyaṃ vuttameva. **Lakkhaṇaṃ** pana idha paggharaṇalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Vuttanayenevāti pathavīkasiṇabhāvanāyaṃ vuttanayeneva. Taraṅgutṭhānādi, pheṇamissatādi ca idha **kasiṇadoso**. **Soti** yogāvacaro. **Tassāti** paṭibhāganimitassa.

Tejokasiṇakathāvaṇṇanā

92. **Siniddhāni** sinehavantāni. **Sāradārūni** na pheggudārūni. Jālāya ciraṭṭhitatthaṃ siniddhasāradāruggahaṇaṃ. **Ghaṭikaṃ ghaṭikaṃ katvāti** khandhaso karitvā. **Ālimpetvāti** jāletvā. **Ghanajālāyāti** aviraḷavasena pavatta-aggijālāyaṃ.

Patanasadisanti patamānasadisanti. **Akate gaṇhantassāti** vuttanayena yathā kasiṇamaṇḍalaṃ paññāyati, evaṃ anabhisaṅkhate kevale tejasmīṃ nimittaṃ gaṇhantassa.

Vāyokasiṇakathāvaṇṇanā

93. **Vuttañhetanti** ettha **hi**-saddo hetu-attho, yasmāti attho. Tassa “tasmā”ti iminā sambandho. **Ucchagganti** ucchukhette yathāṭṭhitānaṃ aggaṃ.

Eritanti vātena calitaṃ. **Sameritanti** sabbaso calitaṃ. **Tasmāti** yasmā “vāyokasiṇaṃ -pa- upalakkhetī”ti evaṃ vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ, tasmā. **Samasīsattḥitanti** upari pattānaṃ vasena samasīsaṃ hutvā ṭhitaṃ. **Veḷum vā rukkhaṃ vāti** etthāpi “samasīsaṃ ṭhitaṃ ghanapattaveḷum vā ghanapattarukkhaṃ vā”ti ānetvā yojetabbaṃ. Ekaṅgulādippamaṇesu kesesu rassabhāvato, dīghataresu olambanato, viraḷesu anuppavesato vātappahāro na paññāyatīti **caturaṅgulappamāṇaggahaṇaṃ**, **ghanaggahaṇaṇca** kataṃ. **Etasmiṃ ṭhāne paharatīti satim ṭhapetvāti** ucchaggādīnaṃ pacalanākāraggahaṇamukhena tesam pahārake vātasāṅghāte satim upaṭṭhapetvā. **Tattha satim ṭhapetvāti** tasmiṃ kāyapadesassa saṅghaṭṭanavasena pavatte vāyupiṇḍe saṅghaṭṭanākāraggahaṇamukhena satim upaṭṭhapetvā. Usumavaṭṭisadisānaṃ”ti evena purimakasiṇassa viya imassāpi nimittassa samviggahataṃ dasseti. “Niccalan”ti iminā niccalabhāvoyeva uggahanimittato imassa visesoti paṭibhāganimittassāpi usumavaṭṭisadisatāva vibhāvitā hoti.

Nīlakasiṇakathāvaṇṇanā

94. Añjanarājivaṭṭadi¹ **vaṇṇadhātuyā vā**. **Tathārūpaṃ mālāgacchanti** aviraḷavikasitanīlavaṇṇapupphasañchannaṃ pupphagacchaṃ. **Itarenāti** akatādhikārena. **Girikaṇṇikaggahanena** nīlaṃ girikaṇṇikamāha. **Karaṇḍapaṭalaṃ** samuggapidhānaṃ. **Pattehiyevāti** nīluppalādīnaṃ kesarapaṇḍāni apanetvā kevalehi pattehiyeva. **Pūretabbanti** nīlavaṇṇaṃ vatthaṃ gahetvā bhaṇḍikaṃ viya bandhitvā yathā nīlamaṇḍalaṃ hutvā paññāyati, tathā **caṅgoṭakaṃ vā karaṇḍapaṭalaṃ vā pūretabbaṃ**. **Mukhavatṭiyaṃ vā assāti** assa caṅgoṭakassa, karaṇḍapaṭalassa vā mukhavatṭiyaṃ **bandhitabbaṃ**. **Maṇitālavaṇṇaṃ** indanīlamaṇimayaṃ tālavaṇḍaṃ.

Pītakasiṇakathāvaṇṇanā

95. Pītakasiṇe **mālāgacchanti** ikkaṭṭadimālāgacchaṃ. Haritālaṃ, manosiḷā vā **dhātu**. **Pattaṅgapupphēhīti** pattaṅganāmikā pītavaṇṇapupphā-ekā gacchajāti, tassa pupphēhi. **Āsanapūjanti** cetiyaṅgaṇe kataṃ

1. Añjanarājapaṭṭādi (Sī)

āsanapūjaṃ. **Kanikārapupphādīnāti ādi-**saddena ākulikiṅkirātapupphādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lohitakasiṇakathāvaṇṇanā

96. **Lohitamaṇi** lohitaṅgamaṇi-ādi. **Lohitadhātu** gerukajātihiṅgulikādi.

Odātakasiṇakathāvaṇṇanā

97. Odātakasiṇe **mālāgacchanti** nandiyāvattādimālāgacchaṃ. **Dhātukakkaṭimuttasetikādi**¹.

Ālokakasiṇakathāvaṇṇanā

98. **Tathā asakkontenāti** yathā sūriyālokādivasena obhāsanimittuppādanaṃ vuttaṃ, tassa obhāsamaṇḍalassa na ciraṭṭhititāya² tathā nimittuppādanaṃ kātuṃ asakkontena. Ghaṭamukhena niggacchanaka-obhāsassa mahantabhāvato “**ghaṭamukhaṃ pidahitvā**”ti vuttaṃ.

Bhittimukhanti bhitti-abhimukhaṃ. **Uṭṭhitamaṇḍalasadisanti** bhitti-ādīsu uṭṭhitapākatika-ālokamaṇḍalasadisanti. **Ghanavippasannaṃ ālokapuñjasadisanti** bhagavato byāmapabbhā viya balalo, vippasanno ca hutvā puñjabhūto āloko atthi ce, taṃsadisoti attho.

Paricchinnākāsakasiṇakathāvaṇṇanā

99. **Chiddasadisameva hotīti** yehi bhittipariyantādīhi paricchinnam, taṃ siddam, taṃsadisam, tenavākārena uggahanimittam upaṭṭhātīti attho. “**Vaḍḍhiyamānampi na vaḍḍhati**”ti uggahanimittassa avaḍḍhanīyataṃ dassetuṃ vuttaṃ. Sabbampi hi uggahanimittam vaḍḍhiyamānam na vaḍḍhatieva. Satipi ca vaḍḍhetukāmatāyaṃ vaḍḍhanā na sambhavati bhāvanāya paridubbalattā. Bhāvanāvasena hi nimittavaḍḍhanā. Paṭibhāganimittam pana tasmim uppanne bhāvanā thirāti katvā “**vaḍḍhiyamānam vaḍḍhati**”ti vuttaṃ.

1. Kakkhatimuttaseti-ādi (Syā, Ka)

2. Na ciraṭṭhāyitāya (Sī, Ka)

Kiñcāpi **pāḷiyam**¹ “pathavīkasiṇādāni rūpajhānārammaṇāni aṭṭheva kasiṇāni sarūpato āgatāni, odātakasiṇe pana ālokakasiṇaṃ, ākāsakasiṇe ca paricchinṇākāsakasiṇaṃ antogadhaṃ katvā desanā katā”ti adhippāyenāha “**iti kasiṇāni dasabalo, dasayāni avocā**”ti. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyāti** pubbe viya asādhāraṇaṃ tasmim tasmim kasiṇe paṭiniyatameva atthaṃ aggahetvā asādhāraṇato, sādhāraṇato ca tattha tattha pakiṇṇakaṃ visaṭaṃ atthaṃ gahetvā pavattā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

100. **Ādibhāvoti** ettha **ādi**-saddena yassa kassaci pathavīpakkkhiyassa vatthuno nimmanādim saṅgaṇhāti. **Thānanisajjādikappanaṃ vāti** etthāpi “ākāse vā udake vā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Paritta-appamāṇanayenāti** nīlādivaṇṇaṃ anāmasitvā paritta-appamāṇanayeneva. **Evamādīnīti ādi**-saddena sarīrato udakadhārānimmanādim saṅgaṇhāti.

Yadeva so icchatī tassa ḍahanasamatthatāti bahūsu kappāsapicusārādāru-ādīsu ekajjhaṃ rāsibhūtesu ṭhitesu yaṃ yadeva icchatī, tassa tasseeva ḍahanasamatthatā. Idha **ādi**-saddena andhakāraavidhamanādim saṅgaṇhāti.

Vāyugatiyā gamanaṃ **vāyugatigamaṇaṃ**, atisīghagamaṇaṃ. Idha **ādi**-saddena yadicchitadesantaraṃ pāpuṇanādim saṅgaṇhāti.

Suvaṇṇanti adhimuccanā suvaṇṇabhāvādhiṭṭhānaṃ seyyathāpi āyasmā pilindavaccho² tiṇaṇḍupagapāsādādīnaṃ. **Vuttanayenāti** suvaṇṇadubbaṇṇanayena.

Vaṇṇakasīṇesu tattha tattha **ādi**-saddena nīlobhāsanimmānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Pathavīpabbatādīti ādi**-saddena samuddādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

1. Abhi 1. 44 piṭṭhādīsu.

2. Vi 1. 361 piṭṭhe.

Sabbāneva dasapi kasiṇāni. **Imaṃ pabhedam labhanti**ti imaṃ vaḍḍhanādivisesaṃ pāpuṇanti. **Ekoti ekacco. Sañjānāti**ti bhāvanāpāññāya sañjānāti. **Ādi**-saddena “āpokasiṇaṃ”ti-ādipāliṃ saṅgaṇhāti.

Uparigaganatalābhimukham “pathavīkasiṇameko sañjānāti”ti pālīpadāni ānetvā sambandhitabbaṃ. Tañca kho vaḍḍhanavasena. Tenāha “**ekacco hi uddhameva kasiṇaṃ vaḍḍheti**”ti. **Heṭṭhābhūmitalābhimukhanti**-ādīsupi eseva nayo. Pubbe vaḍḍhanakāle payojanaṃ anapekkhitvā vaḍḍhentānaṃ vasena vuttattā idāni “**tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāreti**”ti āha, kasiṇaṃ vaḍḍhetīti attho. Yathā kinti āha “**ālokaṃiva dibbacakkhunā rūpadassanakāmo**”ti. Uddhañce rūpaṃ daṭṭhukāmo uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce rūpaṃ daṭṭhukāmo adho ālokaṃ pasāreti, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo samantato ālokaṃ pasāreti, evamayaṃ kasiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanatthanti** aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanattham, na aññaṃ pathavī-ādī. Na hi udakena ṭhitatṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Añño kasiṇasambhedoti** āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthāti** sabbesu āpokasiṇādīsu sesakasiṇesu. Ekadesa eṭṭhatvā anavasesena pharaṇappamāṇassa aggahaṇato pharaṇaṃ **appamāṇaṃ**. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā cāha “**tañhi**”ti-ādī. Tattha **cetasā pharantoti** bhāvanācittena ālambanaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā ekakkaṇṇe sakalameva manasi karoti, na ekadesanti.

101. **Ānantariyakammasamaṅginoti** pañcasu ānantariyakammesu yena kenaci samannāgatā. **Niyatamicchādiṭṭhikāti** ahetukadiṭṭhi akiriyadiṭṭhi natthi-akadiṭṭhīti tīsu micchādiṭṭhīsu yāya kāyaci niyatāya micchādiṭṭhiyā samannāgatā. **Ubhatobyañjanakapaṇḍakāti** ubhatobyañjanakā, paṇḍakā ca. Kāmañcete ahetukapaṭiṇsandhikattā vipākāvaraṇena samannāgatā honti, tathāpi tibbakilesattā kilesāvaraṇena samannāgatā vuttā. **Ahetukadvihetukapaṭiṇsandhikāti** ahetukapaṭiṇsandhikā, dvihetukapaṭiṇsandhikā ca. Duhetukapaṭiṇsandhikānampi hi ariyamaggapaṭivedho,

jhānapaṭilābho ca natthi, tasmā tepi vipākāvaraṇena samannāgatā eva.

Appaccanīkapaṭipadāyanti maggassa anulomapaṭipadāyaṃ saccānulomikāyaṃ vipassanāyaṃ. **Acchandikāti** “kattukamyatāchandarāhitā”ti **sammohavinodaniyaṃ** vuttaṃ, tampi nibbānādhigamatthameva kattukamyatāchandaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Uttarakurukāpi manussā mārādayo viya acchandikaṭṭhānaṃ pavittā nibbutichandarāhitattā. **Duppaññāti** bhavaṅgapaññāya parihīnā. “Bhavaṅgapaññāya paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti, sopi duppaññoyevā”ti **sammohavinodaniyaṃ** vuttaṃ. Yasmiṃ hi bhavaṅge vattamāne taṃsantatiyaṃ lokuttaraṃ nibbattati, taṃ tassa pādakaṃ nāma hoti.

Kusalesu dhammesūti anavajjadhammesu, sukhavipākadhammesu vā. **Okkamitunti** adhigantuṃ. **Kasiṇeyevāti** kasiṇakammaṭṭhāneyeva. **Etesanti** kammāvaraṇasamannāgatādīnaṃ. **Tasmāti** yasmā ete vipākantarāyādayo evaṃ atthajānikarā, anattahetubhūtā ca, tasmā. Tiṇṇameva cettha antarāyānaṃ gahaṇaṃ itarassa sappatikārattā, kammantarāyapakkhikattā vāti daṭṭhabbaṃ. **Sappurisūpanissayādīhīti ādi-saddena** tajjaṃ yonisomanasikārādiṃ saṅgaṇhāti. **Saddhanti** kammaphalasaddhaṃ, ratanattayasaddhaṃ. **Chandanti** bhāvanānuyoge tibbakattukamyatāsaṅkhātāṃ kusalacchandaṃ. **Paññanti** pārihāriyapaññaṃ. **Vaḍḍhetvāti** yathā bhāvanā ijjhati, tathā paribrūhetvā. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyattā, heṭṭhā vuttanayattā ca na vibhattaṃ.

Sesakasiṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti pañcamapariṇāśadavaṇṇanā.

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Uddhumātakādipadatthavaṇṇanā

102. “**Aviññāṇakāsubhesū**”ti idaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvadassanavasena vuttaṃ. Tasmā bhūtakathamanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, na saviññāṇaka-asubhassa akammaṭṭhānabhāvato. Tathā hi vakkhati “na kevalaṃ matasarīraṃ”ti-ādi¹. **Uddhaṃ jīvitapariyādānā**ti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggatenā**ti uṭṭhitena. **Uddhumātattā**ti uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. **Uddhumātameva uddhumātakanti ka-kā**rena padavaddhanamāha anattantarato yathā “pītaṃ lohitaṃ”ti. **Paṭikkūlattā**ti jigucchaniyattā. **Kucchitaṃ uddhumātaṃ uddhumātakanti** kucchanatthe vā ayaṃ **ka-kā**roti dassetuṃ vuttaṃ yathā “pāpako kittisaddo abbhuggacchatī”ti². **Tathārūpassā**ti “bhastā³ viya vāyunā”ti-ādinā yathārūpaṃ vuttaṃ, tathārūpassa.

Setaratthehi paribhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ **vinīlaṃ**, purimavaṇṇavipariṇāmaabhūtaṃ vā nīlaṃ **vinīlaṃ**.

Paribhinnaṭṭhānesu kākakaṅkādihi. **Vissandamānapubbanti** vissavantapubbaṃ, tahaṃ tahaṃ paggharantapubbanti attho.

Apadhāritanti vivaṭaṃ ugghāṭitaṃ. **Khittanti** chaḍḍitaṃ, soṇasiṅgālādīhi visuṃ katvā khādanena sarīrasaṅghātato luṅcitvā tahaṃ tahaṃ chaḍḍitaṃ. Vividhaṃ khittanti **vikkhittaṃ**.

Purimanayenāti “vividhaṃ khittan”ti-ādinā pubbe vuttanayena. **Satthena hanitvā**ti verīhi khaggakaravālādinā satthena paharitvā. **Vuttanayenā**ti “aññena hatthan”ti-ādinā pubbe vuttanayena.

Abbhantarato nikkhamantehi kimīhi paggharantakimikulaṃ puḷavakanti āha “**kimiparipuṇṇassā**”ti.

1. Visuddhi 1. 188 piṭṭhe.

2. Vi 3. 322; Vi 5. 235; Dī 2. 73; Am 2. 221 piṭṭhesu.

3. Bhastrā (Sī)

Uddhumātakādīni āmakasusānādīsu chaḍḍitāsubhāni. **Nissāyāti** paṭicca tānipi ārabba. **Nimittānanti** uggahapaṭibhāganimittānaṃ. **Etāneva** uddhumātakādīneva **nāmāni**.

Uddhumātakakammaṭṭhānavaṇṇanā

103. **Bhāvetukāmenāti** uppādetukāmena. **Tenāti** ācariyena. **Assāti** yogino. **Asubhanimittatthāyāti** asubhanimittassa uggāṇhanatthāya, asubhe vā uggāhanimittassa atthāya. **Gamanavidhānanti** gamanavidhi. Yena vidhinā gantabbaṃ, so vidhi. Uggāhanimittassa uppannakā lato paṭṭhāya pathavīkaṣiṇe vuttaṃ paṭipajjanavidhiṃ sandhāyāha “**appanāvidhānapariyosānaṃ**”ti.

104. **Tāvadevāti** sutakkhaṇeyeva. **Atitthena** puṇṇanadī-ādīṃ **pakkhandantena viya** anupavisantena viya. **Kedārakoṭiyāti** kedāramariyādāya. **Visabhāgarūpanti** khettarakkhikādivisabhāgavatthurūpaṃ. **Sarīranti** uddhumātakakaḷevaraṃ. **Adhunāmatanti** aciramataṃ uddhumātakabhāvaṃ appattaṃ. **Takkayatīti** sambhāveti bhāriyaṃ katvā na maññati.

105. **Rūpasaddādīti** ettha amanussānaṃ rūpehi, sīhabyagghādīnaṃ saddādīhi, amanussānampi vā rūpasaddādīhi. Tathā **sīhabyagghādīnanti** yathārahaṃ yojetabbaṃ. **Aniṭṭhārammaṇābhibhūtassāti** bheravādivihāvena aniṭṭhehi ārammaṇehi abhibhūtassa ajjhotthaṭassa. **Na paṭisaṇṭhātīti** vidāhavasena āsaye na tiṭṭhati, ucchaḍḍetabbaṃ hotīti attho. **Aññoti** amanussādīnaṃ vasena vā aññathā vā vuttappakārato añño ābādho hoti. **Soti** saṃghatthero, abhiññātabhikkhu vā. Yassānena ārocitaṃ, so. **Katakammāti** katatheyyakammā. **Akatakammāti** theyyakammaṃ kātukāmā. Katakammā pana idhādhippetā. Tasmā **teti** katakammā corā. Saha oḍḍhenāti **sahoḍḍhaṃ**, thenetvā gahiyamānabhaṇḍena saddhinti attho. **Yajamānoti** yaññaṃ yajanto yaññasāmiko. “Addhā imāya paṭipattiyā jarāmaraṇato muccissāmi”ti **pītisomanassaṃ uppādetvā**.

Evam gamanavidhānaṃ ekadesena vatvā idāni aṭṭhakathāsu āgatanayena taṃ dassetum “**aṭṭhakathāsu vuttena vidhinā**”ti-ādimāha. Tattha **uggaṇhantoti** uggaṇhanahetu. **Ekoti** ayaṃ **eka**-saddo asahāyattho, na aññādi-atthoti “**adutiyo**”ti vuttaṃ. Yathā vaṇṇādito vavatthānaṃ ekaṃsato samuditameva icchitabbaṃ sabbatthakabhāvato, na tathā sandhi-āditoti dassanattthaṃ “**vaṇṇatopi**”ti-ādinā chasu ṭhānesu sampiṇḍanattho **pi**-saddo gahito. **Puna eko adutiyoti**-ādi gahitanimittassa yogino nivattitvā vasaṇaṭṭhānagamanam sandhāya vuttaṃ. **Tabbhāgiyaññevāti** tappakkhiyaṃyeva asubhanimittamanasikārasahitameva. **Āsanaṃ paññāpeti**ti nisajjaṃ kappeti. Yaṃ pana “asubhanimittadisābhimukhe bhūmippadese”ti¹ vakkhati, tampi imamevattham sandhāya vuttaṃ. Na hi kevalena disābhimukhabhāvena kiñci ijjhāti.

Samantā nimittupalakkhaṇāti uddhumātakassa samantā pāsāṇādinimittasallakkhaṇā. **Asammohatthāti** uggahanimutte upaṭṭhite uppajjanakasammohavigamatthā. **Ekādasavidhenāti** vaṇṇādivasena ekādasavidhena. **Upanibandhanatthoti** asubhārammaṇe cittaṃ upanetvā nibandhanattho. **Vīthisamapaṭipādanatthāti** kammaṭṭhānavīthiyā sammadeva paṭipādanatthā. Puññakiriyavatthu adhigataṃ hotīti sambandho.

106. **Tasmāti** yasmā asubhanimittassa uggaṇhanam ariyamaggapadaṭṭhānassa paṭhamajjhānassa adhigamupāyo, yasmā vā “asubhanimittam uggaṇhanto eko adutiyo gacchatī”ti vuttaṃ, tasmā. **Cittasaññatattathāyāti** sarīrasabhāvasallakkhaṇena, saṃvegajananena ca attano cittassa saññatti-attham saññāpanattham. “Cittasaññatattathāyā”ti vā pāṭho, kilesavasena asaṃyatassa cittassa saṃyamanattham damanattham, na kammaṭṭhānatthanti attho. **Kammaṭṭhānasīsenāti** kammaṭṭhānena sīsabhūtena, taṃ uttamaṅgaṃ padhānaṃ kāraṇam katvā. **Mūlakammaṭṭhānanti** pakatiyā attanā kālena kālam parihariyamānaṃ buddhānussati-ādisabbatthakakammaṭṭhānaṃ. “Kammaṭṭhānasīsenā gacchāmi”ti taṃ **avissajjetvā**. Tenāha “**taṃ manasikarontenevā**”ti. **Sūpaṭṭhitabhāvasampādanenāti** mūlakammaṭṭhāne suṭṭhu upaṭṭhitabhāvassa sampādanena.

Evam hi sati asammuttā nāma hoti. Bahiddhā puthuttārammaṇe appavattitvā kammaṭṭhāneyeva pavattamānaṃ mānaṃ **abahigataṃ** nāma. Tathābhūtena cānena rūpindriyāni appavattakiccāni katāni hontīti āha “**manacchaṭṭhānaṃ -pa- gantabban**”ti.

Dvāraṃ sallakkhetabbanti vihare puratthimādīsu disāsu asukadisāya idaṃ dvāraṃ, tato eva tāya disāya sallakkhitena asukadvārena nikkhantomhīti dvāraṃ upadhāretabbaṃ. **Tatoti** dvārasallakkhaṇato pacchā. **Yena maggena gacchati** sayam. **Nimittaṭṭhānanti** asubhanimittassa gaṇhanaṭṭhānaṃ. **Āhāraṃ chaḍḍāpeyyāti** vamaṇaṃ kārapēyya. **Kaṇḍakaṭṭhānanti** kaṇḍakavantam ṭhānaṃ.

107. **Disā vavatthapetabbāti** saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**ekasmiṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Khāyatīti** upaṭṭhāti. **Kammaniyaṃ** bhāvanāya kammakkhamaṃ. **Ubbāḷhassāti** bādhitassa. **Vidhāvati**ti nānārammaṇe visarati. **Ukkammāti** ujukaṃ anuvātato apakkamma. Matakaḷevaram puthujjanassa yebhuyyena bhayato upaṭṭhātīti āha “**accāsanne bhayamuppajjati**”ti. **Anupādanti** pādasamīpaṃ, yattha ṭhitassa sukhena oloketuṃ sakkā, taṃ **olokentassa phāsukaṭṭhānaṃ**.

108. **Samantāti** samantato. Puna **samantāti** sāmantaṃ samīpe. **Kacchakoti** kāḷakacchako, “pilakkho”¹tipi vadanti. **Kapītanoti** pippalitukkho. **Sindīti** khuddakakhajjurī. **Karamandādayo** pākaṭā eva. **Sāmāti** sāmalaṭā. **Kālavallīti** kālavaṇṇā apattikā ekā laṭājāti. **Pūtilatāti** jīvanavalli, yā “galocī”ti vuccati.

109. **Tam** nimittakaraṇādi **idheva** yathāvutte pāsāṇādinimittakaraṇe eva **antogadham** pariyāpannaṃ. **Sanimittam karotīti** saha nimittam karoti asubham pāsāṇādinimittena saha karoti vavatthapeti. Atha vā asubhanimittam pāsāṇādinimittañca saha ekajjham karonto vavatthapento “**sanimittamkarotī**”ti vutto. Samānakālatādīpakena hi saha-saddena ayaṃ samāso yathā “sacakkaṃ dehī”ti. Tayidaṃ nimittakaraṇaṃ aparāparaṃ

1. Milakkhu (Syā, Ka)

sallakkhaṇena hoti, na ekavāramevāti āha “**punappunaraṃ vavatthapento hi sanimittaraṃ karotī**”ti. Dveti pāsāṇāsubhanimittāni. **Samāsetvā** saṅgahetvā ekajjhaṃ katvā. **Sārammaṇanti** asubhārammaṇena saddhim pāsāṇādiṃ samānārammaṇaṃ karoti, saha vā ārammaṇaṃ karoti, ekārammaṇaṃ viya ubhayaṃ ārammaṇaṃ karoti, ekajjhaṃ viya ca aparāparaṃ sallakkhento pāsāṇādiṃ, asubhanimittaṇcāti dvayaṃ ārammaṇaṃ karotīti atto.

Attaniyoti sako. **Vaṇṭanti** sūnaṃ. **Sabhāvena sarasenāti** uddhumātakabhāvasaṅkhātena attano lakkhaṇāne, paresaṃ jigucchuppadanasaṅkhātena attano kiccena ca, sabhāvo eva vā tathā nipphaḍḍanato “raso”ti vutto.

110. **Chabbidhena nimittaraṃ gahetabbanti** vaṇṇādinā chappakārena tāva uddhumātaka-asubhanimittaraṃ gahetabbaṃ. Keci “kaḷavarassa dīgharassādippamaṇena saddhim sattavidhenā”ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ natthi. **Liṅgatoti** ettha **liṅgaṃ** nāma vayo liṅgaṃ, na thanamassu-ādi itthipurisaliṅganti dassentena “**itthiliṅgaṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ṭhitassa** sattassa **idaṃ sarīraṇti** sambandho. **Uddhumātakasaṇṭhānavaseneva**, na pākaticasaṇṭhānavasena. Etena yadi tattha koci anuddhumātakabhāvappatto padeso siyā, so na gahetabboti dasseti. Oḷārikāvayavavasena idaṃ saṇṭhānavavatthānaṃ, na sukhumāvayavavasenāti sīsasaṇṭhānādikaṃ navavidhameva saṇṭhānaṃ gahitaṃ.

Imissā disāyāti imissā puratthimāya, dakkhiṇapacchima-uttarāya disāya, anudisāya vā ṭhitoti yojanā. **Imasmim nāma okāse hatthāti** imasmim nāma bhūmippadese imassa kaḷavarassa hatthā ṭhitāti vavatthapetabbanti yojanā.

Adho pādatalenāti-ādi nābhiyā heṭṭhā adho, tato uddhaṃ uparīti imassa vavatthānassa vasena vuttaṃ. **Hatthaparicchedo** heṭṭhā aṅguli-aggena upari aṃsakūṭasandhinā tiriyaṃ tacapariyantaṃ gahetabbo. Esa nayo **pādaparicchedādīsūpi**. **Yattakaṃ vā pana ṭhānaṃ gaṇhatīti** sace sabbam sarīraṃ paricchinditvā gahetuṃ na sakkoti, padeso tassa uddhumāto,

so yattakaṃ sarīrappadesaṃ uddhumātakavasena ñāṇena pariggaṇhāti, **tattakameva** yathāpariggahitameva. **Idaṃ īdisanti** idaṃ hatthādikaṃ īdisaṃ evamākāraṃ. **Uddhumātakanti** yathāsabhāvato **paricchinditabbaṃ**.

Visabhāge sarīre ārammaṇanti kammaṭṭhānaṃ paṭikkūlākāro **na upaṭṭhāti** na khāyati, subhato upaṭṭhaheyya. Tenāha “**vipphandanasseva paccayo hotī**”ti, kilesapariṭṭhandanasseva nimittaṃ hotīti attho. **Ugghāṭitāpīti** uddhumātabhāvappattāpi, sabbaso kuthitasarīrāpīti vā attho. Svāyamattho **paṭhamapārājike**¹ vinītavatthūthi dīpetabbo.

111. **Āsevitakammaṭṭhānoti** asubhakammaṭṭhāne kataparicayo. Sosānikaṅgādīnaṃ vasena **parihatadhutaṅgo**. Catudhātuvavatthānavasena **parimadditamahābhūto**. Salakkhaṇato ñāṇena **pariggahitasāṅkhāro**. Paccayapariggahavasena **vavatthāpitanāmarūpo**. Salakkhaṇārammaṇikavipassanāya ukkaṃsanena suññātānupassanābalena **ugghāṭitasattasañño**. Vipassanāya paṭipadāññadassanavisuddhisampapanena **katasamaṇadhammo**. Tato eva sabbaso kuslavāsanāya, kusalabhāvanāya ca pūraṇena **vāsitavāsano bhāvitabhāvano**. Vivaṭṭūpanissayakusalābijena **sabījo**. Ñāṇassa paripakka bhāvena **ñāṇuttaro**. Yathāvuttāya paṭipattiya kilesānaṃ tanukaraṇena **appakilesa**. **Olokitolokitaṭṭhāneyevāti** uddhumātakādi-asubhassa yattha yattha olokitolokitaṭṭhāne eva, tādisassa kālaviseso, asubhassa padesaviseso vā apekkhitabbo natthīti attho. **No ce evaṃ upaṭṭhātīti** evaṃ yathāvuttapurisavisesassa viya paṭibhāganimittaṃ no ce upaṭṭhāti. **Evaṃ chabbidhenāti** evaṃ vuttākārena vaṇṇādivasena chabbidhena. **Punapīti pi-saddo** sampiṇḍanattho. Tena nimittaggahaṇavidhiṃ sampiṇḍeti, na pañcavidhataṃ. Chabbidhena hi pubbe nimittaggahaṇaṃ vihitam.

112. **Asītisatasandhitoti** sabbepi sandhaya tadāpi atthevāti dassanattham vatvā uddhumātabhāvena yebhuyyena na paññāyanti. Ye pana paññāyanti, te vavatthapetabbāti dassetuṃ “**uddhumātake panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tayo dakkhiṇahatthasandhīti** aṃsakapparamaṇibandānaṃ

1. Vi 1. 42 piṭṭhādīsu.

vasena tayo dakkhiṇahatthasandhayo. Tathā vāmahatthasandhayo. Kaṭijaṇṇugopphakānaṃ vasena tayo dakkhiṇapādasandhayo. Tathā vāmapādasandhayo. **Eko kaṭisandhī**ti kaṭiyā saddhim piṭṭhikaṇṭakasandhim sandhāya vadati. **Hatthantaranti** dakkhiṇahatthadakkhiṇapassānaṃ, vāpahatthavāmapassānaṃ antaraṃ vivaraṃ. **Pādantaranti** ubhinnaṃ pādānaṃ vemajjhaṃ. **Udarantaranti** nābhiṭṭhānāsāññitaṃ kucchivemajjhaṃ, udarassa vā abbhantaraṃ. **Kaṇṇantaranti** kaṇṇachiddaṃ. **Iti**-saddo ādi-attho, tena nāsacchiddādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Akkhīnaṃ, mukhassa ca vasaṇāpi vivaraṃ labbhatevāti dassetuṃ **“akkhīnampi”**ti-ādi vuttaṃ. **Samantatoti** evaṃ sandhi-ādito uddhumātakāṃ vavatthapentassa ce nimittaṃ upaṭṭhāti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce, samantato vavatthapetabbanti vavatthāpanavidhim dassetuṃ **“sakalasarīre”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ñāṇaṃ cāretvāti** sabbatthakameva sarīraṃ āvajjetvā tattha paṭikkūlākārasahitaṃ uddhumātakabhāvaṃ ārabha niraṇṭaraṃ bhāvanāñāṇaṃ pavattetvā. **Yaṃ ṭhānanti** evaṃ pana ñāṇaṃ cārentassa tasmim sarīre yo padeso vibhūto hutvā uddhumātakākārena vibhūtabhāvena upaṭṭhāti. **Udarapariyosānaṃ** uparimasarīraṃ.

Vinicchayakathāvaṇṇanā

113. **Vinicchayakathā**ti vinicchayasahitā atthavaṇṇanā¹.

Yathāvuttanimittaggāhavasenati vaṇṇādito, sandhi-ādito ca vuttappakāra-uddhumātakanimittaggahaṇavasena. **Suṭṭhu nimittaṃ gaṇhitabbanti** yathā uggahanimittaṃ upaṭṭhahati, evaṃ sammadeva asubhanimittaṃ gaṇhetabbaṃ. Idāni tameva nimittassa suṭṭhu gahaṇākārā upadisanto **“satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā”**ti-ādimāha. Tattha **evaṃ punappunaṃ karontenāti** yathā “imāya paṭipadāya jarāmarañato muccissāmī”ti sañjātādarena satisampajaññaṃ ca suṭṭhu upaṭṭhapetvā uddhumātika-asubhaṃ paṭhamaṃ āvajjitaṃ, evaṃ punappunaṃ tattha āvajjanaṃ karontena. **Sādhukaṃ upadhāretabbañceva vavatthapetabbañcā**ti sakkaccaṃ satiyā sallakkhetabbañceva paññāya nicchetabbañca. Sati hi “dhāraṇā”ti niddiṭṭhā, **dhāraṇā**ñcettha sallakkhaṇaṃ. Paññā “pavicayo”ti² niddiṭṭhā, **pavicayo** cettha nicchayoti. Atha vā **upadhāretabbanti** satipubbaṅgamāya paññāya

1. Atthakathā attavaṇṇanā (Sī, Ka)

2. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

upalakkhetabbam. Na hi kadāci satirahitā paññā atthi. **Vavatthapetabbanti** paññāpubbaṅgamāya satiyā nicchinitabbam. Paññāsaḥitā eva hi sati idhādhippetā, na tabbirahitā. Addhakkhi-apaṅgādivasenāpi olokanam atthīti “**ummīletvā oloketvā**”ti vuttam. Tena paribyattameva olokanam dasseti. **Evam punappunam karontassā**ti vuttappakārena cakkhum ummīletvā olokanam, nimmīletvā āvajjanañca aparāparam anekavāram karontassa. **Uggahanimittanti** uddhumātake uggaṇhananimittam. **Sugahitanti** suṭṭhu gahitam. Yathā na vinassati na pamuṭṭham hoti, evam gahitam. **Ekasadisanti** samānasadisam. Samānattho hi ayam **eka**-saddo, yathā “ariyavinayeti vā, sappurisavinayeti vā, esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevā”ti.

Āgamanakāleti vihārato susānam uddissa āgamanakāle.

Vuttanayenevāti atidesavasena dīpitampi attham “ekakenā”ti-ādinā sarūpato dasseti. Tattha **tadeva kammaṭṭhānanti** uddhumātakakammaṭṭhānam, mūlakammaṭṭhānanti eke, tadayuttam. Upaṭṭhitanimittam hi kammaṭṭhānam vissajjetvā kammaṭṭhānantaramanasikāro rañño rajjam chaḍḍetvā videsagamanam viyāti. **Āgatenā**ti attano vasanaṭṭhānam āgatena.

114. **Avelāyanti** sañjhāvelādi-ayuttavelāyam. **Bībhacchanti** virūpam. **Bheravārammaṇanti** vetālasadisam bhayānakam visayam. **Vikkhittacittoti** bhīrukapuriso viya pisācādim disvā cittavikkhepam patto. **Ummattako viyāti** yakkhumattako viya ekacco hoti. **Jhānavibbhantakoti** jhānato viccutako sīlavibbhantakamantavibbhantakā viya. **Santhambhetvā**ti uppannaparittāsavūpasamanena vigatakampatāya¹ niccalo hutvā. **Satim sūpaṭṭhanti**-ādi santhambhanassa upāyadassanam. **Matasarīram uṭṭhahitvā anu bandhanakam** nāma natthi asati tādise mantappayoge. Sopi uddhumātakādibhāvamappatte avinaṭṭharūpe ijjhāti, tathā devatādhiggaho, na evarūpeti adhippāyo. **Saññajoti** bhāvanāparikappasaññāya² jāto. Tato eva **saññosambhavo** saññāmatasamuṭṭhāno. **Tāsam vinodetvā**ti nimittupaṭṭhānanimittam uppannacittasantāsam vuttappakārena vinodetvā

1. Vigatagatakampatāya (Syā, Ka)

2. Bhāvanāparikammasaññāya (Syā, Ka)

vūpasamētvā. “Idāni tava parissamo sapphalo jāto”ti **hāsaṃ** pītiṃ pamodanaṃ **uppādetvā**. **Cittaṃ sañcarāpetabbanti** bhāvanācittaṃ pavattetabbaṃ manasikātabbaṃ.

Nimittaggāhanti nimittassa uggaṇhanaṃ, uggahanimittaṃ.

Sampādentoti sādento nipphādentoti. **Kammaṭṭhānaṃ upanibandhatī** bhāvanaṃ yathāvutte nimitte upanento nibandhati. Yogakammaṃ hi yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato “kammaṭṭhānaṃ”ti adhippetāṃ yogakammasā vā pavattiṭṭhānatāya yathā upaṭṭhitanimittaṃ kammaṭṭhānaṃ, taṃ bhāvanācittē upanibandhati. Taṃ paṇassa upanibandhanaṃ sandhāya cittaṃ sañcarāpetabbaṃ. Evaṃ “visesamadhigacchati”ti vuttanti dassento “**tassa hi**”ti-ādimāha. Tattha **tassāti** yogino, tassa vā uddhumātakāsubhassa. **Mānasaṃ cārentassāti** bhāvanācittaṃ aparāparaṃ pavattentassa, uggahanimittaṃ punappunaṃ manasi karontassāti attho.

115. “**Vīthisampañipādanatthā**”ti padassa “kammaṭṭhānavīthiyā sampañipādanatthā”ti atthaṃ vatvā taṃ pana kammaṭṭhānavīthim, tassā ca sampañipādanavidhim vitthārato dassetuṃ “**sace hi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **katimīti** pakkhassa katamī, kim dutiyā, tatiyādīsu vā aññatarāti attho. **Tuṇhībhūtena gantuṃ na vaṭṭati** pucchantānaṃ cittassa aññathattapariharaṇatthaṃ. Appasannānañhi pasādāya, pasannānañca bhiyyobhāvāya sāsanasampañipatti. **Nassatīti** na dissati, na upaṭṭhātīti attho. “**Āgantukapaṭṭisanthāro kātabbo**”ti iminā āgantukavattaṃ ekadesena dassitanti “avasesānipī”ti vatvā āgantukavattaṃ paripuṇṇaṃ gahetuṃ puna **āgantukaggahaṇaṃ** kataṃ. **Gamikavattādīnīti ādi**-saddena āvāsika-anumodanapiṇḍacārīka-anumodana piṇḍacārīka āraññika senāsana vaccakuṭivattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Vattakkhandhake**¹ hi āgatāni mahāvattāni idha “**khandhakavattāni**”ti vuttāni. Tajjanīyakammakatādikāle, pana pārvāsikādi kāle ca caritabbāni imassa bhikkhuno asambhavato idha nādhippatāni. **Nimittaṃ vā antaradhāyatīti** susāne ʈhitaṃ asubhanimittaṃ uddhumātakabhāvāpagamena antaradhāyati. Tenāha “**uddhumātakan**”ti-ādi. **Tasmāti**

1. Vi 4. 373 piṭṭhe.

tena kāraṇena, imassa kammaṭṭhānassa dullabhataṭṭi attho. Nisīditvā paccavekkhitabboti sambandho.

Nimittam gahetum gamane viya nimittam gahetvā nivattanepi yathāślakkhitaḍḍipaccavekkhaṇam yāva nimittavināsa pavattitakiriya avicchedena upadhāraṇattham. Sati hi tassa nirantarūpadhāraṇe vihāram pavisitvā nisinnakāle kammaṭṭhānassa upaṭṭhitākāro samathanimittassa gahaṇe cittassa samāhitākāro viya pākāṭo hutvā upaṭṭiṭṭheyyāti. Tenāha “**tassevam -pa- vīthim paṭipajjati**”ti. Purimākāreṇa nimittassa pākāṭabhāvena upaṭṭhitattā purimākāreṇeva kammaṭṭhānamanasikāro bhāvanāvīthim paṭipajjati.

116. Uddhumātakam nāma ativiya suciduggandhahajegucchapaṭikkūlam bībhaccham, bhayānakañca, evarūpe ārammaṇe bhāvanamanuyuñjantassa evam ābaddha parikamassa thirībhūtasseva yogino adhippāyo samijjhatīti dassetum “**ānisaṃsadassāvī**”ti-ādi vuttam. **Evanti** evameva vuttappakāreṇeva ānisaṃsadassāvinā. **Tam rakkheyyāti** “addhā iminā sukham jīviṣāmi”ti attano jīvitam viya tam maṇiratanam rakkheyya. **Catudhātukammaṭṭhānikoti**-ādi nesaṃ kammaṭṭhānānam sulabhatāḍḍassanam. Tattha **catudhātukammaṭṭhānikoti** catudhātukammaṭṭhānam vā tattha vā niyutto, catudhātukammaṭṭhānam vā pariharanto. **Itarānīti** vuttāvasiṭṭhāni anussatibrahmavihārādīni. **Tam nimittanti** tam yathāladdham uggahanimittam. “**Rakkhitabban**”ti vatvā rakkhaṇavidhim puna dassetum “**rattiṭṭhāne**”ti-ādi vuttam.

117. Nānā kariyati etenāti **nānākaraṇam**, bhedo. **Bībhaccham bheravadassanam hutvā upaṭṭhāti** manasikārassa anulāratāya, anupasantatāya ca ārammaṇassa. Tabbipariyāyato “paṭibhāganimittam thūlaṅgapaccaṅgapuriso viya upaṭṭhāti”ti ānetvā sambandhitabban. **Bahiddhāti** gocarajjhattato bahiddhā. **Kāmānam amanasikārāti** asubhabhāvanānubhāvena kāmasaññāya dūrasamussāritattā kāmagaṇe ārabba manasikārasseva abhāvā. **Amanasikārāti** vā manasikārapaṭipakkhahetu. Yāya hi kāmasaññāya vasena sattā kāme manasi karonti, tassā paṭipakkhabhūtā asubhasaññā kāmānam amanasikāro, tannimittanti attho.

Tenāha “**vikkhambhanavasena kāmacchando pahīyati**”ti.

Paṭibhāganimitṭārammaṇāya hi asubhasaññāya saddhim balappatto samādhi uppajjamanova kāmacchandam vikkhambheti, anurodhamūlako āghāto mūlakāraṇe vikkhambhite vikkhambhitoyeva hotīti āha “**anunaya -pa-pahīyati**”ti. Na hi kadāci pahīnānunayassa byāpādo sambhavati. Yathāvutta-asubhasaññāsahagatā hi pīti sātisayā pavattamānāva byāpādam vikkhambhentī pavattati. **Tathā āraddhavīriyatāyāti** yathā upacārajjhānam uppajjati, tathā kammaṭṭhānamanasikāravasena paggaḥitavīriyatāya. Vīriyañhi paggaṇhantassa sammāsaṅkappo micchāsaṅkappam viya savippharatāya **thinamiddham** vikkhambhentameva uppajjati.

Vippaṭisāro pacchānutāpo, tappaṭipakkhato **avippaṭisāro** darathapariḷāhābhāvena cittassa nibbutatā. Tassa avippaṭisārassa paccayabhūtam sīlam, taṃsahagatā tadupanissayo ca pītipassaddhisukhādayo sabhāvato, hetuto ca¹ santasabhāvā, tesam anyuñjanena avūpasantasabhāvam uddhaccakukkuccam pahīyatīti āha “**avippaṭisāra karasantadhammānuyogavasena uddaccakukkuccam pahīyati**”ti. Bhāvanāya hi pubbenāparam visesam āvahantiyā yaṃ sātisayam sukham labbhati, taṃ anupasantasabhāvam uddhaccakukkuccam vikkhambhentameva uppajjati. **Adhigatavisesassāti** yathādhigatassa bhāvanāvisesassa. **Paccakkhatāyāti** paṭipajjantassa yogino paccakkhabhāvato “sammāsambuddho vata so bhagavā, yo evarūpim sammāpaṭipattim deseti”ti **paṭipattidesake satthari**. **Paṭipattiyanti** paṭipajjamānājjhānapaṭipattiyam. **Paṭipattiphaleti** tāya sādhetabbe lokiyalokuttaraphale. **Vicikicchā pahīyati** dhammanvayavicārāhitabalena vicārabalena. **Iti pañca nīvaraṇāni pahīyantīti** evam paṭibhāganimitṭapaṭilābhasamakālameva heṭṭhā pavattabhāvanānubhāvanipphannehi samādhi-ādīhi kāmacchandādīni pañca nīvaraṇāni vikkhambhanavasena pahīyanti. Na hi paṭipakkhena vinā pahātabba pahānam sambhavati, paṭipakkhā ca samādhi-ādayo kāmacchandādīnam. Yathāha **peṭake** “samādhi kāmacchandassa paṭipakkho”ti-ādi.

1. Hetuto tāva (Syā, Ka)

Teneva ca “imehi tesam nīvaraṇānaṃ pahānaṃ”ti pahānaparidīpanamukhena jhānaṅgāni sarūpato dassetuṃ “**tasmiññeva cā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tasmiññeva cāti** yaṃ taṃ yathā-upaṭṭhitaṃ uggahanimittaṃ bhinditvā viya upaṭṭhitaṃ, tassa paticchannabhūtaṃ paṭibhāganimittaṃ, tasmiññeva nimitte. **Cetasoti** attanā sampayuttacittassa. **Abhiniropanalakkhaṇā**ti āropanalakkhaṇo, appanāsabhāvoti attho. Nimittānumajjanaṃ paṭibhāganimitte anuvicaraṇaṃ. Ārammaṇe hi bhamarassa padumassūpari anuparibbhamanaṃ viya vicārassa anuvicāraṇākārena pavatti **anumajjanakiccaṃ**. Viseso eva adhigantabbato visesādhigamo, paṭiladdho ca so visesādhigamo cāti paṭi -pa- gamo, tappaccayā taṃhetukā **paṭiladdhavisesādhigamapaccayā pīti**. **Pītimanassa** pītisahitacittassa. **Passaddhisambhavatoti** kāyacittapassaddhīnaṃ saṃsijjhanato. “Pītimanassa kāyo passambhatī”ti¹ hi vuttaṃ. **Passaddhinimittaṃ** passaddhihetukaṃ **sukhaṃ** “passaddhakāyo sukhaṃ vediyatī”ti¹ vacanato. **Sukhanimittā** sukhapaccayā **ekaggatā**. “Sukhino cittāṃ samādhīyatī”ti¹ hi vuttaṃ. **Iti jhānaṅgāni pātubhavantī**ti evaṃ etāni vitakkādīni jhānaṅgāni tasmiṃyeva nimitte uppajjanti. **Paṭhamajjhānapaṭibimbabhūtaṃ** paṭhamajjhānassapaṭicchannabhūtaṃ. **Taṅkhaṇaṇñeva** paṭibhāganimittapaṭilābhasamakārameva upacārajjhānampi **nibbattati**, na nīvaraṇappahānamevāti adhippāyo.

Vinīlakādikammaṭṭhānavañṇanā

118. **Vinīlakādisupi** kammaṭṭhānesu. **Lakkhaṇaṃ vuttanti** yaṃ taṃ nimittaggahaṇalakkhaṇaṃ vuttaṃ. **Vuttanayenevāti** uddhumātake vuttanayeneva. Saha vinicchayena, adhippāyena cāti **savinicchayādhippāyaṃ**. **Taṃ sabbam** lakkhaṇaṃ **veditabbanti** sambandho.

Kabarakabaravañṇanti yebhuyyena sabalavañṇaṃ. **Ussadavasenāti** rattasetanīlavañṇesu ussadassa vañṇassa vasena.

Sannisinnanti niccalabhāveneva sabbaso thirataṃ.

Corāṭaviyanti corehi pariyuṭṭhita-araññe. **Yatthāti** yasmiṃ āghātane. **Chinnapurisaṭṭhāneti** chinnapurisavante ṭhāne. **Nānādisāyaṃ**

1. Dī 1. 195; Aṃ 1. 245; Aṃ 3. 535 piṭṭhādīsu.

patitampīti chinnaṃ hutvā sarīrassa khaṇḍadvayaṃ viṣuṃ disāsu patitampi. **Ekāvajjanenā**ti ekasamannāharena. **Āpāthamāgacchatī**ti ekajjhaṃ āpāthaṃ āgacchati. **Vissāsaṃ āpajjati**ti ajegucchitaṃ upagaccheyya seyyathāpi chavaḍāhako. Sahatthā aparāmasane jigucchā saṇṭhātiyevāti āha “**kattarayattīhiyā vā daṇḍakena vā -pa- upanāmetabban**”ti. Vicchiddakabhāvapaññāyanatthaṃ ekaṅgulantarakaraṇaṃ. **Upanāmetabbanti** upanetabban.

Khāyitasadisamevāti khāyitāsubhasadisameva. **Aṅgulaṅgulantaranti** vividhaṃ khittaṃ sarīravayavaṃ aṅgulantaraṃ aṅgulantaraṃ. **Katvāvāti** kattarayattīhiyā vā daṇḍakena vā sayāṃ katvā vā.

Laddhappahārānanti laddhāvudhappahārānaṃ mukhatoti sambandho. **Mukhatoti** pahārādimukhato. **Paggharamānakāletī** lohitaṃ paggharamānakāle. Lohitakaṃ labbhatīti yojanā.

Tanti puḷavakaṃ. **Tesūti** soṇādisarīresu. **Aṭṭhikanti** aṭṭhika-asubhaṃ nānappakārato vuttanti sambandho. **Purimanayenevāti** pubbe uddhumātake vuttanayeneva.

119. **Tanti** aṭṭhikaṃ. **Na upaṭṭhātīti** sabhāvato na upaṭṭhāti, paṭikkūlavasena na upaṭṭhātīti attho. Tenāha “**odātakasiṇasambhedo hotī**”ti. Aṭṭhike paṭhamavayādisaṃlakkhaṇaṃ na sakkāti “**liṅganti idha hatthādīnaṃ nāman**”ti vuttaṃ. Aṭṭhikasāṅkhalikā pana “ayaṃ daharassa, ayaṃ yobbane ṭhitassa, ayaṃ avayavehi vuddhippattissā”ti evaṃ vayavasena avatthapetum sakuṇeyyāva, abyāpitāya pana na gahitanti veditabban. Yadi pi aṭṭhikasāṅkhalikāyaṃ sandhito vavatthāpanaṃ labbhati, aṭṭhike pana na labbhatīti tassa aniyatabhāvadīpanatthaṃ kamavilāṅghanaṃ katvā “**tassa tassa aṭṭhino ninnatṭhānathalattṭhānavasenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ninnatṭhānaṃ** nāma aṭṭhino vinatappadeso. **Thalattṭhānaṃ** unnatappadeso. **Ghaṭitaghaṭitattṭhānavasenāti** anupagatanhārubandhānaṃ, itaresaṅca aññamaññaṃ saṃkiliṭṭhasaṃkiliṭṭhatṭhānavasena. **Antaravasenāti** aññamaññaṃ antaravasena susiravasena ca. **Sabbatthevāti** sakalāya aṭṭhisāṅkhalikāya, sabbasmim vā aṭṭhike.

120. **Etthā**ti etasmim̐ aṭṭhikāsubhe. **Yujjamānavasena sallakkhetabbanti** yaṃ nimittaggahaṇaṃ yattha yujjati, taṃ tattha uggaṇhanatthaṃ nimittaggahaṇavasena upalakkhetabbaṃ. **Sakalāyā**ti anavasesabhāgāya paripuṇṇāvayavāya. **Sampajjati** nimittupaṭṭhānavasena. **Tesū**ti aṭṭhikaśaṅkhalikaṭṭhikesu. **Vuttaṃ** aṭṭhakathāyaṃ. **Tanti** “ekasadisamevā”ti vacanaṃ. **Ekasmim̐ aṭṭhike yuttanti** ekaṃ yathā vinīlakādīsu ubhinnaṃ nimittānaṃ yathārahaṃ vaṇṇavisesato, paripuṇṇāparipuṇṇato, savivarāvivarato, calācalato ca viseso labbhati, na evametassāti katvā vuttaṃ, na pana sabbena sabbaṃ visesābhāvato. Tenevāha **“ekaṭṭhikepi cā”**ti-ādi. Tattha **bībhacchenā**ti pākatikasattānaṃ bhayāvahena. **Pītisomanassajankenā**ti saṇhamatṭhabhāvena upaṭṭhānato, bhāvanāya ca savisesattā pītiyā, somanassassa ca uppādakena. Tenevāha **“upacārāvahattā”**ti.

Imasmim̐ okāseti uggahapaṭibhāganimittānaṃ vuttaṭṭhāne. **Dvāre datvā vā**ti “paṭikkūlabhāveyeva diṭṭhe nimittāṃ nāma hoti”ti ettake eva aṭṭhatvā anantameva “duvidhaṃ idha nimittāṃ”ti-ādinā uggahapaṭibhāvanimittāni vibhajitvā vacanena yathāvuttassa nimittavibhāgassa dvāraṃ datvā vuttaṃ. **Nibbikappanti** “subhaṇ”ti vikappena nibbikappaṃ, asubhantvevāti attho. **Vicāretvā**ti “ekasmim̐ aṭṭhike vuttaṃ”ti-ādinā vicāretvā.

Mahātissattherassāti cetiyapabbatavāsīmahātissattherassa. **Niddassanā**ti dantaṭṭhikamattadassanena sakalassāpi tassā itthiyā **sarīrassa aṭṭhisāṅghātabhāvena upaṭṭhānādīni ettha** aṭṭhikakammaṭṭhāne uggahapaṭibhāganimittānaṃ visesavibhāvanāni udāharaṇāni.

Subhaguṇoti savāsanānaṃ kilesānaṃ pahīnattā supārisuddhaguṇo. **Dasasatalocanenā**ti saḥassakkhena devānamindena. So hi ekāsaneneva saḥassa-atthānaṃ vicāraṇasamatthēna paññācakkhunā samannāgatattā “saḥassakkho”ti vuccati. **Thutakittī**ti “yo mīrosabbadhi danto”ti-ādinā¹ abhitthutakittisaddo.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

121. Ujupaṭipakkhena pahīnabhāvaṃ sandhāyāha “**suvikkhambhitarāgattā**”ti. **Asubhappabhedoti** uddhumātakādi-asubhavibhāgo. **Sarīrasabhāvappattivasenāti** sarīrassa attano sabhāvūpagamanavasena. Sarīrañhi vinassamānaṃ aññarūpena ṭhitassa rakkhasassa viya sabhāvappattivaseneva vinassati. **Rāgacaritabhedavasenāti** rāgacaritavibhāgavasena. Yadi sarīrasabhāvappattivasena ayam asubhappabhedo vutto, **mahāsatiṭṭhānādīsu**¹ katham navappabhedoti? So sarasato eva sabhāvappattivasena vutto, ayaṃ pana parūpakkamenāpi. Tattha ca idhāgatesu dasasu asubhesu ekaccāneva gahitāni, aṭṭhikaṇca pañcavidhā vibhattaṃ. Tāni ca vipassanāvasena, imāni samathavasenāti pākaṭoyaṃ bhedoti.

Imesaṃ pana dassanampi asubhabhāvasāmaññena satipi avisesato rāgacaritānaṃ sappāyabhāve yaṃ vuttaṃ “rāgacaritabhedavasena cā”ti, taṃ vibhajitvā dassetuṃ “**visesato**”ti-ādi vuttaṃ. Sūnabhāvena susaṇṭhitampi sarīraṃ dussaṇṭhitameva hotīti uddhumātakasarīre saṇṭhānavipattiṃ dīpetīti āha “**sarīrasaṇṭhānavipattipakāsanato**”ti. Saṇṭhānasampattiyaṃ ratto **saṇṭhānarāgī**, tassa **sappāyaṃ** saṇṭhānarāgassa vikkhambhanupāyabhāvato. Kāyo eva **kāyavaṇṇo**², tattha **paṭibaddhassa** nissitassa.

Susirabhāvappakāsanatoti susirassa vivarassa atthibhāvappakāsanato. **Sarīre ghanabhāvarāginoti** sarīre aṅgapaccaṅgānaṃ thirabhāvaṃ paṭicca uppajjanakarāgavato. **Vikkhepappakāsanatoti** soṇasiṅgālādīhi ito cito ca vikkhepassa pakāsanato **aṅgapaccaṅgalīlārāgino sappāyaṃ**. Īdisānaṃ kira anavaṭṭhitarūpānaṃ avayavānaṃ ko³ līlavilāsoti virāgasambhavato.

Saṅghātabhedavikārappakāsanatoti saṅghātassa aṅgapaccaṅgānaṃ saṃhatabhāvassa susambandhatāya bhedo eva vikāro saṅghātabhedavikāro, tassa pakāsanato. Lohitaṃ makkhitaṃ hutvā paṭikkūlabhāvo **lohitamakkhitaṭṭhānabhāvo**, tassa **pakāsanato**. **Mamattarāginoti** “mama ayaṃ”ti uppajjanakarāgavato. **Dantasampattirāginoti** dantasampattiyaṃ rajjanasīlassa.

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhādīsu.

2. Kāyavaṇṇo (Sī, Syā)

3. Sā (Syā, Ka)

Kasmā panettha uddhumātakādike paṭhamajjhānameva uppajjati, na dutiyādinīti anuyogaṃ manasi katvā āha “**yasmā panā**”ti-ādi.

Aparisaṇṭhitajalāyāti sotavasena pavattiyā samantato aṭṭhitajalāya asannisinnaṣalilāya. **Arittabalenāti** pājanadaṇḍabalena. **Dubbalattā ārammaṇassāti** paṭikkūlabhāvena attani cittaṃ ṭhapetuṃ asamatthabhāvo ārammaṇassa dubbalatā. Paṭikkūle hi ārammaṇe sarasato cittaṃ pavattitum na sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana vitakkena abhiniropiyamānameva cittaṃ ekaggataṃ labhati. **Na vinā vitakkenāti** vitakkarahitāni dutiyādiijjhānāni tattha paṭiṭṭhaṃ na labhanti. Tenāha “**vitakkabalenevā**”ti-ādi.

Yadi paṭikkūlabhāvato uddhumātādi-ārammaṇe dutiyādiijjhānāni na pavattanti, evaṃ sante paṭhamajjhānenāpi tattha na uppajjitabbaṃ. Na hi tattha pītisomanassānaṃ sambhavo yuttoti codanaṃ sandhāyāha “**paṭikkūlepi ca etasmin**”ti-ādi. Tattha ānisaṃsadassāvitā, nīvaraṇasantāparogavūpasamānaṃ yathākkamaṃ pupphacchaḍḍaka, vamanavirecana-upamā yojetabbā.

122. Yathāvuttakāraṇena dasadhā vavatthitampi sabhāvato ekavidhamevāti dassetuṃ “**dasavidhampi cetan**”ti-ādiṃ vatvā svāyaṃ sabhāvo yathā aviññāṇakesu, evaṃ saviññāṇakesupi labbhateva. Tasmā tatthāpi yonisomanasikāravato bhāvanā ijjhatevāti dassento “**tadetaṃ iminā lakkhaṇenā**”ti-ādimāha. **Etthāti** etasmiṃ jīvamānakasarīre. **Alaṅkārenāti** paṭijagganapubbakena alaṅkaraṇena. **Na paññāyati** pacurajanassāti adhippāyo. **Atirekatisata-aṭṭhikasamussayaṃ** dantaṭṭhikehi saddhiṃ, tehi pana vinā “timattāni aṭṭhisatāni”ti kāyagatāsatiyaṃ¹ vakkhati. **Chiddāvachiddanti** khuddānukhuddachiddavantā. **Medakathālikā** medabharitabhājanaṃ. **Niccuggharitapaggharitanti** niccakālaṃ upari, heṭṭhā ca vissavantā. **Vemattanti** nānattā. **Nānāvattthehīti** nānavaṇṇehi vattthehi. Hiriyā lajjāya kopanato vināsanato **hirikopināṃ**, uccārapassāvamaggā. **Yāthāvasarasanti** yathābhūtaṃ sabhāvaṃ. Yāthāvato rasiyati ññāyatīti hi **raso**, sabhāvo. **Ratinti** abhiraṭṭhaṃ abhiruciṃ.

1. Visuddhi 1. 246 piṭṭhe.

Attasinehasaṅkhātena rāgena rattā **attasineharāgarattā**. **Vihaññamānenā**ti icchitālābhena vighātaṃ āpajjantena.

Kim sukanti pālibhaddakaṃ¹, palāsoti keci, simbalīti apare. **Atilolupoti** ativiya lolasabhāvo. **Adunti** etaṃ. **Nanti** kesādisarīrakoṭṭhāsaṃ. **Mucchitā**ti mohitā, mucchāpāpikāya vā taṇhāya vasena mucchaṃ pattā. **Sabhāvanti** paṭikkūlabhāvaṃ.

Ukkarūpamoti uccārapassāvaṭṭhānasamo, vaccakūpasamo vā. **Cakkhubhūtehi**ti cakkhuṃ pattehi paṭiladdhapaññācakkhukehi, lokassa vā cakkhubhūtehi. **Allacammaṭṭicchannoti** allacamma pariyonaddho.

Dabbajātikenāti uttarimanussadhamme paṭiladdhuṃ bhabbarūpena. **Yattha yattha** sarīre, sarīrassa vā yattha yattha koṭṭhāse. **Nimittaṃ gahetvā**ti asubhākārassa suṭṭhu sallakkhaṇavasena yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggāṇhanavasena nimittaṃ gahetvā, uggahanimittaṃ uppādetvāti attho. **Kammaṭṭhānaṃ appanaṃ pāpetabbanti** yathāladdhe uggahanimitte kammaṃ karontena paṭibhāganimittaṃ uppādetvā upacārajjhāne ṭhitena tameva bhāvanaṃ ussukkāpentena asubhakammaṭṭhānaṃ appanaṃ pāpetabbaṃ. Adhigatappano hi paṭhamajjhāne ṭhito tameva jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ ārabhitvā saṅkhāre sammasanto nacirasseva sabbāsava khepetīti.

Asubhakammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti chaṭṭhaparicchedavaṇṇanā.

1. Pāribhaddakaṃ (Sī)

7. Cha-anussatiniddesavaṇṇanā

1. Buddhānussatikathāvaṇṇanā

123. **Asubhānantaranti** asubhakammaṭṭhānānantaram. **Anussatīsūti** anussatikammaṭṭhānesu. “Anu anu sati anussatī”ti imamattham dassetum “**punappunam upajjanato**”ti vatvā na ettha **anu**-saddayogena sati-saddo atthantaravācakoti dassetum “**satiyeva anussatī**”ti vuttam. Tena nāyamanu-saddo “upalabbhati”ti-ādīsu upa-saddo viya anatthako, nāpi “sañjānanam pajānanam”ti-ādīsu sam-saddādayo viya atthantaradīpakoti dasseti. “Pavattitabbaṭṭhānamhiyeva vā pavattattā”ti iminā ca anussatiyā anussaritabbānurūpatā vuttā hotīti pavattakasseva anurūpatam dassetum “**kulaputtassa anurūpā**”ti vuttam, saddhāpabbajitassa vā kulaputtassa. Anurūpatā nāma pavattitabbaṭṭhānassa anurūpatāya eva hotīti pavattakasseva anurūpatā vuttā, na ubhayassa. **Anurūpāti** ca yuttāti attho. **Buddhanti** ye guṇe upādāya bhagavati “buddho”ti paññatti, te guṇe ekajjham gahetvā vuttam. Tenāha “**buddhaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanan**”ti. **Ārabbhāti** ālambitvā. **Dhammanti** pariyattidhammena saddhim navavidhampi lokuttaradhammam. Nanu ca nibbānam visum kammaṭṭhānabhāvena vakkhati? Kiñcāpi vakkhati, dhammabhāvasāmaññena pana maggaphalehi saddhim idha pāḷiyā saṅgahitattā tassāpi dhammānussatikammaṭṭhāne gahaṇam daṭṭhabbam, asaṅkhatāmatādibhāvena pana maggaphalehi viṣiṭṭhatāya tassa visum kammaṭṭhānabhāvena gahaṇam katam. **Sīlānussati**-ādīnam pana tissannam anussatīnam visum kammaṭṭhānabhāvena gahaṇam yogāvacarassa attano eva sīlassa, cāgassa, saddhādīnaṅca anussatiṭṭhānabhāvena gahetabbattā. **Rūpakāyam gatāti** attano karajakāyam ārabbhā-ārammaṇakaraṇavasena pavattā. **Kāyeti** kāye visayabhūte. **Koṭṭhāsanimittārammaṇāyāti** kesādikoṭṭhāsesu paṭikkūlanimittārammaṇāya. Ito purimāsu sattasu anussatīsu natthi nimittupatti, idha atthīti dassanattham **nimitta**ggahaṇam. Tathā **assāsapassāsanimittārammaṇāyāti** etthāpi. **Upasamanti** sabbasaṅkhārūpasamam. Nibbānanti attho.

124. Avecca buddhaguṇe yāthāvato ñatvā uppanno pasādo
aveccappasādo, ariyamaggena āgatappasādo, taṃsadisopi vā yo
 diṭṭhigatavātehi acalo asampakampiyo, tena **samannāgatenā**. Tādisassa
 buddhānussatibhāvanā ijjhati, na itarassa. **Patirūpasenāsaneti** yathāvutta-
 atṭhārasadosavajjite pañcaṅgasamannāgate senāsane. **Rahogatenā**ti rahasi
 gahena. Tena kāyavivekaṃ dasseti. **Paṭisallīnenā**ti nānārammaṇato
 paṭisallīnena, bahiddhā puthuttārammaṇato paṭikkamavapetvā kammaṭṭhāne
 sallīnena, susiliṭṭhacittenāti attho. **Evanti** imāya pāliyā āgatanayena.

So bhagavāti ettha **soti** yo so samatimsa pāramiyo pūretvā sabbakilese
 bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo
 brāhmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loka
 “bhagavā”ti patthaṭakittisaddo, so. **Bhagavā**ti idaṃ satthu nāmakittanaṃ.
 Tathā hi vuttaṃ “bhagavāti netam nāmaṃ mātara katan”ti-ādi¹. Parato pana
bhagavāti guṇakittanaṃ. **Arahanti**-ādīsu navasu ṭhānesu paccekam itipi-
 saddam yojetvā buddhaguṇā anussaritabbāti dassento “**itipi araham -pa- itipi**
bhagavāti anussarati”ti āha. “Itipetaṃ bhūtaṃ itipetaṃ tacchan”ti-ādīsu²
 viya **iti**-saddo āsannapaccakkhakaṇaṭtho, **pi**-saddo sampiṇḍanaṭtho. Tena
 nesaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni bhāventena
 cittassa sammukhībhūtāni kātabbānīti dassento “**iminā ca iminā ca**
kāraṇenāti vuttaṃ hoti”ti āha.

125. Dūratā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti
 ramukkamsagataṃ dūrabhāvaṃ dassento “**suvidūravisūre**”ti āha, suṭṭhu
 vidūrabhāveneva vidūreti attho. Sā panassa kilesato dūratā tesam sabbaso
 pahīnattāti dassento āha “**maggena kilesānaṃ viddhamsitattā**”ti. Nanu
 aññesampi khīṇāsavānaṃ te pahīnā evāti anuyogaṃ manasi katvā vuttaṃ
 “**savāsanānan**”ti. Na hi bhagavantaṃ ṭhapetvā aññe saha vāsanāya kilese
 pahātum sakkonti, etena aññehi

1. Khu 7. 384, 410; Khu 8. 26 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 3 piṭṭhe.

asādhāraṇaṃ bhagavato arahattanti dassitaṃ hoti. Kā paṇāyaṃ vāsanā nāma? Pahīnakilesassāpi appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanihito sāmattiyaṃ viśeso āyasmato **pilindavacchassa**¹ vasalasamudācāranimittaṃ viya. Kathaṃ pana “ārakā”ti vutte “kilesehi”ti ayamatto labbhatīti? Sāmaññajotaṇāya viśese avatṭhānato, viśesatthina ca viśesassa anupayojetabbato, “ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā”ti-ādīni² suttapadānettha udāharitabbāni. **Ārakā**ti cettha ā-kāraṇaṃ rassattaṃ, ka-kāraṇaṃ ca ha-kāraṇaṃ, sānusāraṇaṃ katvā niruttinayena **“arahā”**ti padasiddhiṃ veditabbā. Vuttamevatthaṃ sukhaggaṇaṇatthaṃ **“sotato ārakā nāma”**ti gāthābandhamāha. Tattha samaññajotaṇaṃ samaṇṇi, na samaṇṇitā **asamaṇṇitā**³ asaṇṇagamo asahavuttitā.

126. Anattacaraṇena⁴ kilesā eva arāyoti **kilesārāyo**. “Arāṇaṃ hatattā arihā”ti vattabbe niruttinayena **“arahā”**ti vuttaṃ.

127. Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlavayavabhūtaṃ anto, bahi ca samavattitaṃ avijjābhavataṇhāmayaṃ dvayanti vuttaṃ **“avijjābhavataṇhāmayaṇābhi”**ti. Nābhiyā, nemiyyā ca sambandhā arasadisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmaṇehi sambandhā puññādisaṅkhārāti vuttaṃ **“puññādi-abhisāṅkhārāraṇa”**ti. Tattha tattha bhava pariyaṇtabhāvena pākaṇaṃ jarāmaṇaṇanti taṃ nemiṭṭhāṇiyaṃ katvā āha **“jarāmaṇaṇanemi”**ti. Yathā ca rathacakkaṇavattiyā padhānakāraṇaṃ akkho, evaṃ saṃsāracakkaṇavattiyā āsavaṇsamudayoti āha **“āsavaṇsamudayaṇayaṇa akkhena vijjhitvā”**ti. Āsavā eva avijjādāṇaṃ kāraṇattā āsavaṇsamudayo. Yathāha **“āsavaṇsamudayā avijjāsamudayo”**⁵ti. Vipākakaṭattārūpappabhedo kāmaṇbhavādiko tibhavo eva ratho, tasmim **tibhavarathe**. Attano paccayehi samaṇṇi, sabbaso vā ādito paṭṭhāya yojitanti **samaṇṇyojitaṇi**. Ādirahitaṃ kālaṇaṃ pavattatīti katvā **anādikālappavattaṇi**.

1. Vi 1. 362 piṭṭhe.

2. Ma 1. 348 piṭṭhe.

3. Samaṇṇitā asamaṇṇitā (Sī, Syā), samaṇṇitā na samaṇṇitā asamaṇṇitā (Ka)

4. Haraṇaṇa (Syā)

5. Ma 1. 67 piṭṭhe.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbochinnam vattamānā, ‘saṃsāro’ti pavuccati”¹—

evam vuttasaṃsārova **saṃsāraccakkaṃ**. **Anenā**ti bhagavatā. **Bodhimaṇḍeti** bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne, kāle vā. **Vīriyapādehī**ti saṃkilesavodānapakkhiyesu sannirumbhanasannikkhipanakiccatāya dvidhā pavattehi attano vīriyasāṅkhātehi pādehi. **Sīlapathaviyanti** paṭiṭṭhaṭṭhena sīlameva pathavī, tassaṃ. **Paṭiṭṭhāyā**ti sampādanavasena paṭiṭṭhahitvā. **Saddhāhatthenā**ti anavajjadhammādānasādhanaato saddhāvahattho, tena. **Kammakkhayakaranti** kāyakammādibhedassa sabbassapi kammassa khayakaraṇato kammakkhayakaraṃ. **Ñāṇapharasunti** samādhisilāyaṃ sunisitamaggañāṇapharasuṃ gahetvā.

128. Evam “arānaṃ hatattā”ti ettha vutta-araghāte² saṃsāraṃ cakkam viya cakkanti gahetvā atthayojanam katvā idāni paṭiccasamuppādadesanākkamenapi tam dassetum “**atha vā**”ti-ādi vuttam. Tattha **anamataggaṃ saṃsāravattanti** anu anu amataggaṃ aviññātakotiṇam saṃsāramaṇḍalam. **Sesādasā dhammā** saṅkhārādayo jātipariyosānā **arā**. Katham? Nābhīyā avijjāya mūlato, nemiya jarāmarāṇena antato sambandhattāti dassento āha “**avijjāmūlakattā jarāmarāṇapariyantattā cā**”ti. **Dukkhadīsūti** dukkhasamudayanirodhamaggesu. Tattha dukkhe **aññānaṃ** tadantogadhattā, tappaṭicchādanato ca, sesesu paṭicchādanatova. **Dukkanti** cettha dukkham ariyasaccaṃ adhippetanti tam kāmabhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappaṭicchādikaṃ avijjāṃ, avijjādipaccaye tisu bhavesu saṅkhārādiḥ ca paṭipāṭiyā dassento “**kāmabhava ca avijjā**”ti-ādimāha. Tattha **kāmabhava avijjā**ti kāmabhava ādīnavappaṭicchādikā avijjā. **Rūpabhava arūpabhava avijjā**ti etthāpi eseva nayo. **Kāmabhava saṅkhārānanti** kāmabhūmipariyāpannānaṃ saṅkhārānaṃ, kāmabhava vā nipphādetabbā ye saṅkhārā, tesaṃ kāmabhavūpapattinibbattakasaṅkhārānanti attho **paccayo hoti**ti puññābhisaṅkhārānaṃ tāva ārammaṇapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti. Apuññābhisaṅkhāresu saha-jātassa

1. Dī-Ṭṭha 2. 86; Saṃ-Ṭṭha 2. 89; Am-Ṭṭha 2. 386 piṭṭhādīsu.

2. Vuttam arasaṅkhātam (Sārattha-Ṭṭi 1. 218 piṭṭhe.)

sahajātādivasena, asahajātassa anantarasamanantarādivasena, nānantarassa pana ārammaṇavasena ceva upanissayavasena ca paccayo hoti. **Arūpabhav**e **saṅkhārānanti** āneñjābhisaṅkhārānaṃ. **Paccayo hoti** upanissayavaseva. Imasmiṃ panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, sayameva ca parato āgamissatīti na naṃ vitthārayāma.

Tiṇṇaṃ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṃ. **Ekassāyatanassāti** manāyatanassa. Iminā nayena phassādīnampi vibhāgo veditabbo. **Tattha tattha sā sā taṇhāti** rūpatañhādibhedā tattha tattha kāmabhavādīsu uppajjanakā taṇhā.

Tañhādīmūlikā kathā atisaṃkhittāti taṃ, upādānabhav

Brāhmalokasampattinti rūpībrahmaloke sampattim. “Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā”¹ti vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā **“kāmupādānapaccayā eva mettāṃ bhāveti”**ti-ādi vuttaṃ. **Sesupādānamūlikāsupīti** etthāyaṃ yojanā—idhekacco “natthi paro loko”ti natthikadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccaritaṃ caratīti-ādi vuttanayena yojetabbaṃ. Aparo “asukasmiṃ sampattibhave attā ucchiṃjati”ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucaritaṃ caratīti-ādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Aparo “rūpī manomayo hutvā attā ucchiṃjati”ti rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti. **Bhāvanāpāripūriyāti** sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Aparo “arūpabhav

1. Khu 7. 1; Khu 8. 36 piṭṭhādīsu thokaṃ visadisāṃ.

diṭṭhadhammanibbānavādavasenāpi yojanā veditabbā. aparo “sīlena suddhī”ti asuddhimaggaṃ suddhimaggo”ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccharitaṃ caratīti-ādinā sabbaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Idāni yvāyaṃ saṃsāraccakkaṃ dassentena “kāmaḥhave avijjā kāmaḥhave saṅkhārānaṃ paccayo hotī”ti-ādinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo, saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva **paṭisambhidāmaggaṃ**¹ ānetvā nigamanavasena dassento “**evaṃ ayaṃ**”ti-ādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṃ avijjāpi kāmasavādinā sahetukā evāti āha “**ubhopete hetusamuppannā**”ti. **Paccayapariggaheti** nāmarūpassa paccayānaṃ avijjādīnaṃ paricchinna gahaṇe, nipphādetabbe bhummaṃ. **Paññāti** kaṅkhāvitaraṇavisuddhisāṅkhātā pakārato jānaṇa. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** paṭiccasamuppādāvabodho. Idaṇca dhammaṭṭhitiñāṇaṃ yasmā addhāttaye kaṅkhāmalavitaraṇavasena pavattati, tasmā “**atītampi addhānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Eteneva nayaṇāti** etena “avijjā hetū”ti-ādinā avijjāyaṃ vuttana nayaṇa. “Saṅkhārā hetu, viññāṇaṃ hetusamuppannaṃ”ti-ādinā¹ **sabbapadāni vitthāretabbāni**.

Saṅkhippanti ettha avijjādayo, viññāṇādayo cāti **saṅkhepo**, hetu, vipāko ca. Hetu vipākoti vā saṅkhippatīti **saṅkhepo**, avijjādayo, viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanāṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Te pana saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatim vipākoti evaṃ kālavibhāgena cattāro jātā. Tenāha “**purimasāṅkhepo cettha atīto addhā**”ti-ādi. Saṅkhepa-saddo vā bhāgādhivacananti atīto hetubhāgo paṭhamo saṅkhepo. Esa nayo sesesupi. **Taṇhupādānabhavā gahitāva honti** kilesakammabhāvasāmaññato, tehi vinā avijjāsāṅkhārānaṃ sakiccākaraṇato ca. Kammaṃ, taṇhā ca tassa sahakārikāraṇaṃ hutvā vaṭṭanathena **kammavaṭṭaṃ**.

Viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanānaṃ jātijarābhaṅgāvatthā “jātijarāmarāṇaṃ”ti vuttāti āha “**jātijarāmarāṇāpadesena**

1. Khu 9. 49 piṭṭhe.

viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā”ti. Imeti viññāṇādayo. **Āyatirū vipākavattāṃ** paccuppannahetuto bhāvīnaṃ anāgatānaṃ gahitattā. **Teti** avijjādayo. **Ākāratoti** sarūpato avuttāpi tasmim tasmim saṅgahe ākirīyanti avijjāsāṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti ākāra, atītahetu-ādīnaṃ vā pakāra ākāra, tato ākāro. **Vīsatividhā honti** atītehetupañcakādibhedato.

Saṅkhāraviññāṇānaṃ antarā eko sandhīti hetuto phalassa avicchedappavattibhāvato hetuphalasambandhabhūto eko sandhi. Tathā **bhavaajātinamantarā. Vedanātaṇhānamantarā** pana phalato hetuno avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhi. Phalabhūtopi hi dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha “**catusaṅkhepan**”ti-ādi. **Sabbākāratoti** idha vutthehi, avutthehi ca **paṭiccasamuppādavibhaṅge**¹, anantanayasamantapaṭṭhānādīsu ca āgatehi sabbehi ākārehi. **Jānātīti** avabujjhati. **Passatīti** dassanabhūtena ñāṇacakkhunā paccakkhato passati, **aññāti paṭivijjhatīti** tesameva vevacanaṃ. **Tanti** taṃ jānanaṃ. **Ñātaṭṭhenāti** yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenāti** aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanatṭhena.

Idāni yadatthamidaṃ bhavacakkaṃ idhānītaṃ, taṃ dassetuṃ “**iminā**”ti-ādi vuttaṃ tattha **te dhammeti** te avijjādiḥ dhamme. **Yathābhūtaṃ** ñatvāti mahāvajiraññena yāthāvato jānitvā. **Nibbindanto** balavavipassanāya **virajjanto vimuccanto** ariyamaggehi **are hanīti** yojanā. Tattha yadā bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṃ pana abhisambuddhaṇaṃ gahetvā vuttaṃ “**hani vihani viddhamsesi**”ti.

129. Cakkavattino acetane cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṃ karoti, aññattha pūjāvisesā pacchijjanti, kimaṅgaṃ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento “**uppanne tathāgate**”ti-ādimāha. **Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti** yathāvuttato aññesaṃ amahasakkhehi devamanussehi kariyamānaṇaṃ nāti-ulārānaṃ pūjāvisesānaṃ

1. Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

arahabhāve kā nāma kathā. **Atthānurūpanti** arahattatthassa anurūpaṃ anvattham.

130. **Asilokabhayenā**ti akittibhayena. **Raho pāpaṃ karonti** “mā naṃ¹ koci jaññā”ti **esa** bhagavā **na kadāci karoti** pāpahetūnaṃ bodhimaṇḍe eva suppahīnattā. aparo nayo—āraḁāti **arahaṃ**, suvidūrabhāvato icceva attho. Kuto pana suvidūrabhāvatoti? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvino appaṭipannā micchāpaṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhetam bhagavatā—

“Saṅghāṭikaṇṇe cepi me bhikkhave bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādam nikkhipanto, so ca hoti abhiṭṭhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasankappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo. Atha kho so āraḁāva mayham, ahañca tassa. Tam kissa hetu? Dhammam hi so bhikkhave bhikkhu na passati, dhammam apassanto mam na passati”ti².

Yathāvuttapuggalā hi saccepi sāyaṃ pātam satthu santikāvacarāva siyūṃ, na te tāvatā “satthu santikā”ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti asappurisānaṃ āraḁā dūreti **arahaṃ**.

“Sammā na paṭipajjanti, ye nihīnāsayaṃ narā.

Āraḁā tehi bhagavā, dūre tenā**arahaṃ** mato”ti.

Tathā āraḁāti **arahaṃ**, āsannabhāvatoti attho. Kuto pana āsannabhāvatoti? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetam bhagavatā—

1. Mā mam (Syā)

2. Khu 1. 256 piṭṭhe Itivuttake.

“Yojanasate cepi me bhikkhave bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhiññhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto appaduṭṭhamanasāṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṁvutindriyo. Atha kho so santikeva mayhaṁ, ahañca tassa. Taṁ kissa hetu? Dhammaṁ hi so bhikkhave bhikkhu passati, dhammaṁ passanto maṁ passatī”¹.

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasahassantarikāpi honti, na tāvatā te “satthu dūracārino”²ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṁ. Iti sappurisānaṁ ārakā āsanneti **arahaṁ**.

Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇṭādhimuttikā.

Ārakā² tehi āsanne, tenāpi **arahaṁ** jino.

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmaṁ santāne uppajjanti, tassa diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anatthaṁ āvahanti. Nibbānagāminiyā paṭipadāya ekaṁseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitaṁ, parahitañca paripūretuṁ sammā paṭipajjantehi sādhuhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā pahātabbāti **rahā** nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā samucchinnā. Yathāha—

“Tathāgatassa kho brāhmaṇa rāgo pahīno doso moho, sabbepi pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṁkatā āyatim anuppādadhammā”³.

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāraṁ a-kārādesaṁ katvā “**arahan**”³ti vuttaṁ.

Pāpadhammā rahā nāma, sādhuhi rahitabbato.

Tesaṁ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **arahaṁ** mato.

Ye te sabbaso pariññātakkhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīṇāsavā, ye ca sekkhā appattamānasā

1. Khu 1. 256 piṭṭhe Itivuttake. 2. Bhagavā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyaṁ.)

3. Vi 1. 4; Aṁ 3. 20 piṭṭhesu atthato samānaṁ.

anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhapayogā kalyāṇajjhāsayā saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti **araham**. Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakaraṇato satthu dhammasarīrena avirahitā eva honti. Yathāha āyasmā **piṇḍiyo**—

“Passāmi naṃ manasā cakkhunāva,
Rattindivaṃ brāhmaṇa appamatto.
Namassamāno vivasemi rattiṃ,
Teneva maññāmi avippavāsam.

Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
Nā’penti’me gotamasāsanamhā.
Yaṃ yaṃ disaṃ vajati bhūripaṇṇo,
Sa tena teneva natohamasmī”ti¹.

Teneva ca te aññaṃ satthāraṃ na uddisanti. Yathāha—

“Aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aññaṃ satthāraṃ uddiseyyāti netam ṭhānaṃ vijjati”ti².

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva honti. Iti suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato, tesaṃca avirahanato na santi etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa raho sādhuhi pariccajitabbatāti **araham**.

“Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā.
Na tehi rahito hoti, nātho tenā**araham** mato”ti.

Rahoti ca gamanaṃ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu paribbhamanasaṅkhātāṃ saṃsāre gamanaṃ natthi kammakkhayakarena ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa viddhamsitattā. Yathāha—

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṃca abbaje.
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷikātā”ti³.

1. Khu 1. 451 piṭṭhe.

2. Ma 3. 110; Aṃ 1. 29 piṭṭhesu.

3. Aṃ 1. 348 piṭṭhe.

Evam natthi etassa rahogamanam gatīsu paccājātītipi **arahaṃ**.

Raho vā gamanam yassa, saṃsāre natthi sabbaso.

Pahīnajātīmaraṇo, **arahaṃ** sugato mato.

Pāsaṃsattā vā bhagavā **arahaṃ**. Akkharacintakā hi paṣaṃsāyaṃ araha-saddam vaṇṇenti. Pāsaṃsabhāvo ca bhagavato anaññasādhāraṇo yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppatiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggaloti evaṃ tasmim tasmim guṇe vibhajitvā vuccamāne paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyoṣāpetum asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṃsattāpi bhagavā **arahaṃ**.

Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake.

Tasmā pāsaṃsiyattāpi, **arahaṃ** dvipaduttamo.

Evam sabbathāpi—

“Ārakā mandabuddhīnam, ārakā¹ ca vijānataṃ.

Rahānam suppahīnattā, vidūnamaraheyyato.

Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā **arahaṃ** jino”ti.

131. **Sammā**ti aviparītaṃ. **Sāma**nti sayameva. **Sambuddho**ti hi ettha **saṃ**-saddo “sayan”ti etassa atthassa bodhako daṭṭhabbo. **Sabbadhammānanti** anavasesānam ñeyyadhammānam. Kathaṃ panettha sabbadhammāvabodho labbhatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati yathā “dikkhito² na dadāti”ti. Evañca katvā atthavisesānapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. “Sammā sāmaṃ buddhattā sammāsambuddho”ti ettakameva hi idha saddato labbhati, “sabbadhammānan”ti pana atthato labbhamānam gahetvā vuttaṃ. Na hi bujjhanakiriyā avisayā yujjati.

1. Āsannā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyaṃ.)

2. Dakkhito (Syā), saddanītidhātumālā passitabbā.

Idāni tassā visayaṃ “sabbadhamme”ti sāmāññato vuttaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**abhiññeyye dhamme**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **abhiññeyyeti** abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitabbe. Ke pana teti? Catusaccadhamme. **Abhiññeyyato buddhoti** abhiññeyyabhāvato bujjihi. Pubbabhāge vipassanāpaññāya, adhigamakkhaṇe maggapaññāya, aparabhāge sabbaññutaññāpādīhi aññāsīti attho. Ito paresupi eseṇa nayo. **Pariññeyye dhammeti** dukkhaṃ ariyasaccamāha. **Pahātabbeti** samudayaṇakkhiye. **Sacchikātabbeti** nibbānaṃ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso pana sopādisesādikaṃ pariyāyasiddhiṃ bhedaṃ gahetvā kato, uddeso vā ayaṃ catusaccadhammānantī. Tathā hi vakkhati “cakkhuṃ dukkhasaccaṃ”ti-ādi. Uddeso ca avinichchitthaparicchedassa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddisiyamānānaṃ dhammānaṃ atthitāmattaṃ vuccati, na paricchedoti aparicchedena bahuvacanena vuttaṃ yathā “appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā”ti¹. **Sacchikātabbeti** vā phalavimuttīnampi gahaṇaṃ, na nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evaṃca **bhāvetabbeti** ettha jhānānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Gāthāyaṃ **bhāvetabbañcāti** ettha **ca**-saddo avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Tasmā buddhosmīti** yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttaṇca kiñci ñeyyaṃ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṃ buddhosmi, abbhaññāsinti attho.

132. Evaṃ saccavasena sāmāññato vuttamatthaṃ dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammehi, khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āradhmaṃ. Tattha **mūlakāraṇabhāvenāti** santesupi avijjādīsu aññesu kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kammaṃsa vicittabhāvaṇetuto, sahāyabhāvūpagamanato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṃ. **Samutṭhāpikāti** uppādikā. **Purimataṇhāti** purimabhavasiddhā taṇhā. **Ubhinnanti** cakkhussa, taṃsamudayaṇassa ca. **Appavattīti** appavattinimittāṃ. **Nirodhapajānanāti** sacchikiriyaṇbhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhārenāti** “cakkhuṃ cakkhusamudayo”ti-ādinaṃ

1. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

ekekakoṭṭhāsaniddhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato, upādānakkhandhantogadhattā ca dukkhasaccasaṅgaham dassetum “rūpatañhādayo cha taṇhākāyā”ti vuttaṃ.

Kasiṇānīti kasiṇajjhānāni. **Dvattimsākārā**ti dvattimsa koṭṭhāsā, tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavā**ti kāmabhavādayo tayo, saññībhavādayo tayo, ekavokārabhavādayo tayoti nava bhavā. **Cattāri jhānānī**ti aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni, vipākajjhānānam vā etaṃ gahaṇaṃ. Ettha ca kusaladhammānam upanissayabhūtā taṇhā samuṭṭhāpikā purimataṇhāti veditabbā. Kiriyaadhammānam pana yattha te tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā.

Anubuddhoti bujjhitabbadhammassa anurūpato buddho. **Tenā**ti tasmā. Yasmā sāmāññato, visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṃ. Kinti āha “**sammā sāmāñca sabbadhammānam buddhattā**”ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākārato aviparītaṃ sayameva abhisambuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttino anāvaraṇaññāsaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññaṃ anāvaraṇaññaṃ, aññathā “cha asādhāraṇaññāni buddhaññāṇāni”ti¹ vacanaṃ virujjheyāti? Na virujjhati visayapavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanattaṃ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammuditidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya “anāvaraṇaññaṇaṃ”ti vuttaṃ. Yathāha paṭisambhidāyaṃ “sabbam saṅkhatamasaṅkhatam anavasesam jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇaññaṇaṃ”ti-ādi². Tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantena cetam evamicchitabbari. Aññathā sabbaññutānāvaraṇaññaṇaṃ sādharmaṇatā, asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇaññaṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṃ na pavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana

1. Khu 9. 5 piṭṭhe.

2. Khu 9. 125 piṭṭhe.

hotu aññameva anāvaraṇaññaṇaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihata vuttitāya anāvaraṇaññaṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetam. Tassa cādhigamena bhagavā “sabbaññū, sabbavidū, sammāsambuddho”ti ca vuccati na sakimyeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṃ **paṭisambhidāyaṃ**¹ “vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ “buddho”ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthaññāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhitaṃ samatthata ahoṣīti.

Etthāha—kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ pavattamānaṃ sakimyeva sabbasmim visaye pavattati, udāhu kamenāti? Kiñcettha—yadi tāva sakimyeva sabbasmim visaye pavattati, atītānāgatapaccuppanna-
ajjhatabhiddhādibhedabhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ,
asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ pekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho² na siyā, tathā ca sati “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te ‘sabbavidū’ti vuccanti, evaṇca katvā ‘caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hotī”ti vadanti, tesampi vuttadosā nātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca abhītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā. Tasmā sakimyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmim visaye ñāṇaṃ pavattati? Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati, apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā ‘sesepi evan’ti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṃ na anumānikaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhaṃ hi loke anumānaññaṇaṃ”ti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ

1. Khu 9. 172 piṭṭhe.

2. Paṭibhāgenā... (Sī, Syā) savibhāgenā... (Ka)

paccakkham katvā “sesepi evan”ti adhimuccitvā vavatthāpanassa asamभवतो. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkham, tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Ksmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttaṃ hetuṃ bhagavatā “buddhavisayo bhikkhave acinteyyo na cintetabbo. Yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti¹. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ—yaṃkiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ sakalaṃ, ekadeso vā, tattha appaṭihata-vuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati, niccasamādhānaṃ vikkhepābhāvato. Ñātuṃ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhaṇṇaṃ baddhāvuttitā na siyā, ekanteneva sā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhaṇṇaṃ baddhā manasikāraṇaṃ baddhā cittuppādaṇṇaṃ baddhā”ti² vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkaggahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmiṃ pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakimyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiye-vāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā. Tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvatthāpateyyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ. Vuttañhetuṃ “yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyaṃ”ti². Evamekajjhaṃ, viṣuṃ, sakiṃ, kameṇa vā icchānurūpaṃ sammā sāmaṇca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

133. **Vijjā**ṭi ettha vindiyaṃ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhaṭṭhena vijjā, tamokkhandhādikassa padālanatṭhenāti attho. Tato eva attano visayassa viditakaraṇatṭhenapi vijjā. **Sampannattā**ti samannāgatattā, paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. Tissannaṃ, aṭṭhannaṃ ca vijjānaṃ tattha tattha sutte gahaṇaṃ

1. Am 1. 392 piṭṭhe.

2. Khu 7. 139; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

vineyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbam. **Satta saddhammā** nāma saddhā hiri ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati paññā ca. Ye sandhāya vuttaṃ “idha bhikkhu saddho hoti”ti-ādi¹. **Cattāri jhānāni**ti yāni kānici cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha silādayo pannaraseva “caraṇaṃ”ti vuttāti codanaṃ sandhāyāha “**imeyeva hi**”ti-ādi. Tena tesaṃ sikkhattayasaṅgahato nibbānupagamane ekaṃsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanaṃ āgamaṃ dassento “**yathāhā**”ti-ādimāha. **Bhagavāti**-ādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ vijjācaraṇasampadā sāvakesupi labbhatīti? Kiñcāpi labbhati, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṃ “**tattha vijjāsampadā**”ti-ādi vuttaṃ. Caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavihārassa, so cettha mahaggatabhāvappattā sādharmaṇabhāvoti āha “**caraṇasampadā mahākāruṇikataṃ pūretvā thitā**”ti. Yathā sattānaṃ anattaṃ paripajjetvā atthe niyojanaṃ paññāya vinā nahoti, evaṃ nesaṃ atthānatthajānaṃ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayampi ubhayattha sakiccakameva siyā. Yattha pana yassā padhānaṃ bhāvo, taṃ dassetuṃ “**so sabbaññutāyā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yathā taṃ vijjācaraṇasampanno**ti yathā aññopi vijjācaraṇasampanno, tena vijjācaraṇasampannassevāyaṃ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sāpanāyaṃ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanassa niyyānikatāya sāvakānaṃ sammāpaṭipattiyaṃ ekantakāraṇanti dassetuṃ “**tenassā**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṃ pakāsitaṃ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṃ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappatti, karuṇāya dhammasaṃvibhāgo. Paññāya saṃsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṃsāradukkhasahanaṃ. Paññāya paradukkhaparijānaṃ, karuṇāya paradukkhapatikārārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayāṃ taraṇaṃ, karuṇāya paresaṃ tārāṇaṃ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattaṃbhūmiyaṃ saṃsārābhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati. Tathā karuṇāya paresaṃ

1. Am 3. 268 piṭṭhe.

abhiṃsāpanaṃ, paññāya sayam parehi abhāyanaṃ. Karuṇāya param rakkhanto attānaṃ rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto param rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo. Tena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthata, paññāya attanāthakā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho paññānugatatā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto karuṇānugatatā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravanimuttāti aññamaññāvisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsītāti dāṭṭhabbam.

134. **Gamanampi hi gatanti vuccati** “gate ṭhite”ti-ādīsu¹. **Sobhananti** subham. Subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigamenāti āha “**parisuddhamanavajjan**”ti. Gamanañca nāma bahuvīdhanti idhādhippetam gamanaṃ dassento “**ariyamaggo**”ti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti katvā “gataṃ, gamanaṃ”ti ca vuccati. Idāni tasseva gahaṇe kāraṇaṃ dassetuṃ “**tena hesā**”ti-ādī vuttaṃ. **Khemaṃ disanti** nibbānaṃ. **Asajjāmānoti** paripanthābhāvena sugatigamanepi asajjanto saṅgaṃ akaronto, pageva itaratta. Atha vā ekāsane nisīditvā khippabhiññāvaseneva catunnampi maggānaṃ paṭiladdhabhāvato asajjamāno asajjanto gato. Yaṃ gamanaṃ gacchanto sabba’manatthaṃ apaharati², sabbañca anuttaraṃ sampattiṃ āvahati, tadeva sobhanaṃ nāma. Tena ca bhagavā gatoti āha “**iti sobhanagamanattā sugato**”ti sobhanattho su-saddoti katvā.

Asundarānaṃ dukkhānaṃ saṅkhārappavattīnaṃ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṃ nāma asaṅkhatā dhātūti āha “**sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbānaṃ**”ti. Tenāha bhagavā “nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti³. **Sammāti** suṭṭhu. Suṭṭhu gamanañca nāma paṭipakkhena anabhibhūtaṃ gamananti āha “**pahīne kilese puna apaccāgacchanto**”ti. Idañca sikhāpattaṃ sammāgamaṇaṃ, yāya āgamaṇīyapaṭipadāya siddhaṃ, sāpi sammāgamaṇamevāti

1. Dī 1. 67; Dī 2. 233 piṭṭhādīsu.

2. Āpohati (Syā, Ka)

3. Ma 2. 176; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

evampi bhagavā sugatoti dassetuṃ “**sammā vā gato**”ti-ādi vuttaṃ.
Sammāpaṭipattiyāti sammāsambodhiyā sampāpane aviparītaṭṭipattiyā.
 “**Sabbalokassa hitasukhameva karonto**”ti etena mahābodhiyā¹ paṭipadā
 avibhāgena sabbasattānaṃ sabbadā hitasukhāvahabhāveno pavattatīti
 dasseti. “**Sassataṃ ucchedanti ime ante anupagacchanto gato**”ti etena
 paṭiccasamuppādagatim dasseti. “**Kāmasukhaṃ attakilamathanti ime
 anupagacchanto gato**”ti etena ariyamaggagatim dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane nipphādetabbe, sādhetabbe cetam
 bhummaṃ. **Abhūtaṃ**ti abhūtatthaṃ. Atthamukhena hi vācāya abhūtataṃ,
 bhūtataṃ vā. **Atacchanti** tasseva vevacanaṃ. **Abhūtaṃ**ti vā asantaṃ
 avijjamānaṃ. **Atacchanti** atathākāraṃ aññathāsantaṃ. **Anatthasañhitanti**
 diṭṭhadhammikenā, samparāyikenā vā anatthena sañhitaṃ, anattāvaṃ. Na
 atthoti anattho, atthassa paṭipakkho, abhāvo ca, tena sañhitaṃ, piṣuṇavācaṃ,
 sammappalāpaṇcāti attho. Evamettha catubbidhassāpi vacīduccaritassa
 saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā sīlavantaṃ “**dussīlo**”ti,
 acaṇḍālādimeva “**caṇḍālo**”ti-ādinā bhāsamānassa daṭṭhabbā. Dutiyā dussīlaṃ
 “**dussīlo**”ti, caṇḍālādimeva “**caṇḍālo**”ti-ādinā avinayena bhāsamānassa.
 Tatiyā nerayikādikassa nerayikādi bhāvavibhāvanīkathā yathā “**āpāyiko
 devadatto nerayiko**”ti-ādikā². Catutthī “**vedavihitena yaññavidhinā
 pāṇātipātādikataṃ sugatim āvahaṃ**”ti lokassa byāmoṇakathā. Pañcamī
 bhūtena pesuññūpasamhārādikathā. Chaṭṭhā yuttappattaṭṭhāne pavattitā
 dānasīlādikathā veditabbā. **Evaṃ sammā gadattā**ti yathāvuttaṃ abhūtādim
 vajjetvā bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhitaṃ piyaṃ manāpaṃ tato eva sammā
 suṭṭhu gadanato **sugato** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Āpāthagamanamattena
 kassaci appiyampi hi bhagavato vacanaṃ piyaṃ manāpameva atthasiddhiyā
 lokassa hitasukhāvahattā.

Apica sobhanaṃ gataṃ gamaṇaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi
 veneyyajanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesam hitasukhanipphādanato
 sobhanaṃ

1. Mahābodhiyāna (Sī, Ka), mahābodhiñāṇaṃ (Syā)

2. Vi 4. 365 piṭṭhe.

bhaddakam. Tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhana nippīlanakkuṭika kuṭilākulatādidosarahita vilāsitarājahamsa vasabhavāraṇa migarājagamanam kāyagamanam, ñāṇagamanāṇca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesayahitam abhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya, sattānam hitasukhāvahatāya ca sobhanameva. Atha vā sayambhūñāṇena sakalampi lokam pariññābhisamayavasena pariṇānto sammā gato avagatoti **sugato**. Tathā lokasamudayaṁ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṁ āpādentō sammā gato atītoti **sugato**. Lokanirodham nibbānam sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **sugato**. Lokanirodhagāminiṁ paṭipadam bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **sugato**. Tathā yaṁ imassa sadevakassa lokassa diṭṭham sutam mutam viññātam pattam pariyesitam anuvicaritam manasā, sabbam tam hatthatale āmalakam viya sammā paccakkhato gato abbhaññāsīti **sugato**.

135. **Sabbathā**ti sabbappakārena. Yo yo loko yathā yathā veditabbo, tathā tathā. Te pana pakāre dassetuṁ “**sabhāvato**”ti-ādi vuttam. Tattha **sabhāvato**ti dukkhasabhāvato. Sabbo hi loko dukkhasabhāvo. Yathāha “saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti¹. **Samudayatoti** yato so samudeti, tato taṇhādito. **Nirodhatoti** yattha so nirujjhati, tato visaṅkhārato. **Nirodhūpāyatoti** yena vidhinā so nirodho pattabbo, tato ariyamaggato, ito aññassa pakārassa abhāvā.

Iti “sabbathā lokam avedī”ti vatvā tadatthasādhakam suttam dassento “**yattha kho āvuso**”ti-ādimāha. Tattha “**na jāyatī**”ti-ādinā ujukam jāti-ādīni paṭikkhipitvā “**na cavati na upapajjati**”ti padadvayena aparāparam cavanupapajjanāni paṭikkhipati. Keci pana “na jāyatīti-ādi gabbhaseyyakavasena vuttam, itaram opapātikavasena”ti vadanti. **Tanti** jāti-ādirahitam. **Gamanenāti** padasā gamanena. **Ñāteyyanti** jānitabban. “**Ñātāyan**”ti vā pāṭho, ñātā ayam nibbānatthikoti adhippāyo.

1. Vi 3. 14; Dī 2. 243 piṭṭhādīsu.

Kāmaṃ pādaganena gantvā lokassantaṃ ñātuṃ, daṭṭhuṃ, pattuṃ vā na sakkā, apica parimitaparicchinnatṭhāne taṃ paññāpetvā dassemīti dassento “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha **sasaññimhīti** saññāsahite. Tato eva **samanake** saviññāṇake. Aviññāṇake pana utusamuṭṭhānarūpasamudāyamatte paññāpetuṃ na sakkāti adhippāyo. **Lokanti** khandhādilokaṃ.

Lokanirodhanti tassa lokassa nirujjhaṇaṃ, nibbānameva vā. Adesampi hi taṃ yesaṃ nirodho, tesaṃ vasena upacārato, desatopi niddisīyati yathā “cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī”ti¹.

Gamanenāti pākatikaganena. **Lokassantoti** saṅkhāralokassa anto antakiriyaḥetubhūtaṃ nibbānaṃ. **Kudācananti** kadācipi. **Apatvāti** aggamaggena anadhigantvā. **Pamocananti** pamutti nissaraṇaṃ. **Tasmāti** yasmā lokassantaṃ apatvā vaṭṭadukkhato mutti natthi, tasmā. **Haveti** nipātamattaṃ. **Lokavidūti** sabhāvādito sabbaṃ lokaṃ jānanto. **Sumedhoti** sundarapañño. **Lokantagūti** pariññābhisamayena lokaṃ viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggabrahmacariyavāsassa pariniṭṭhitattā **vusitabrahmacariyo**. Sabbesaṃ kilesānaṃ samitattā, catusaccadhammānaṃ vā abhisamitattā **samitāvī**. **Nāsīsati** na pattheti. Yathā imaṃ lokaṃ, evaṃ paraṇca lokaṃ appaṭṭisandhikattā.

136. Evaṃ yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvato dassitattā, loko pana ekadeseneva vuttoti taṃ anavasesato dassetuṃ “**apica tayo lokā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūho, santāno ca **sattaloko**. Rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokīyanti ettha kusalākusalaṃ, tabbipāko cāti lokoti. Anindriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ samūho, santāno ca **okāsaloko** lokiyanti ettha tasā, thāvarā ca, tesaṇca okāsabhūtoti. Tadādhāratāya hesa “bhājanaloko”tipi vuccati. Ubhayepi khandhā **saṅkhāraloko** paccayehi saṅkharīyanti, lujjanti palujjanti cāti. **Āhāratṭhitikā** paccayatṭhitikā,

1. Dī 2. 248; Ma 1. 86; Abhi 2. 109 piṭṭhesu.

paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha **āhāra**-saddo “āyamāhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāyā”¹ti-ādīsu¹ viya. Evaṃ hi “sabbe sattā”²ti iminā asaṇṇasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammoti āha “**āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo**”²ti.

Yadi evaṃ “sabbe sattā”²ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṃ doso. Yathā aṇṇatthāpi “ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyaṇṭadassāvī sammadatthaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”²ti². Diṭṭhigatikānaṃ sassatādivasena “attā, loko”²ti ca parikkappanā yebhuyyena sattavisayā, na saṅkhāravisaṃyati āha “**sassato lokoti vā asassato lokoti vā āgataṭṭhāne sattaloko veditabbo**”²ti.

Yāvata candimasūriyā pariharantīti yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti paribbhamanti. **Disā bhanti virocāmānāti** tesaṃ paribbhamaneneva tā disā pabhassarā hutvā virocanti. **Tāva saḥassadhā lokoti** tattakaṃ saḥassappakāro okāsaloko, saḥassalokadhātuyoti attho. “Tāvasaḥsavā”²ti vā pāṭho.

Tampīti taṃ tividhampi lokaṃ. Tathā hissa sabbathāpi veditoti sambandho. **Eko lokoti** “sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”²ti yāya puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokāti**-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Nāmaggaḥaṇena** cettha nibbānassa aggahaṇaṃ, tassa alokasabhāvattā. Nanu ca “āhāraṭṭhitikā”²ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphaladhammānampi lokatā āpajjati? Nāpajjati, pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha “loko”²ti adhippetattā. Atha vā “na lujjati na

1. Saṃ 3. 90 piṭṭhe.

2. Aṃ 3. 297 piṭṭhe.

palujjati”ti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Dasāyatanānīti** dasa rūpāyatanāni.

Ettha ca “āhāraṭṭhitikā”ti paccayāyattavuttitāvacaṇena saṅkhārānaṃ aniccatā. Tāya ca “yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti¹ vacanato dukkhānattatā ca pakāsitā hontīti tīṇipi sāmāññalakkhaṇāni gahitāni. **Nāmaṃ**ti cattāro arūpino khandhā, te ca atthato phassādayo. **Rūpaṃ**ti bhūtopādāyarūpāni, tāni ca atthato pathavī-ādayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahitā. Taggahaṇeneva ye tesāṃ viśesā kusalādayo, hetu-ādayo ca, tepi gahitā eva hontīti āha “**iti ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito**”ti.

Āgamma cittaṃ seti etthāti **āsayo** migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so tassa āsayo, evaṃ aññathā pavattitvāpi cittaṃ āgamma yattha seti, so tassa āsayoti vuccati. So pana sassatadiṭṭhi-ādivasena catubbidho. Vuttañce—

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā.

Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasadditaṃ”ti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha “dvayanissito khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitañca natthitañcā”ti². **Atthitā**ti hi sassataggāho adhippeto, **na tthitā**ti ucchedaggāho. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ āsayo. Vivatṭanissitānaṃ pana suddhasattānaṃ anulomikā khanti, yathābhūtañāṇanti duvidho āsayo.

Āsayam jānātiti catubbidhampi sattānaṃ āsayam jānāti. Jānanto ca tesāṃ diṭṭhigatānaṃ, tesañca ñāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetam—

1. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 257 piṭṭhe.

“Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko
kāmāsayo kāmādhimutto’ti, kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo
nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’ti”¹.

Appahīnabhāvena santāne anu anu sayantīti **anusayā**, anurūpaṃ
kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Etena nesaṃ kāraṇalābhe
uppajjanārahataṃ dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Ke
pana te? Rāgādayo satta anāgatā kilesā, atītā, paccuppannā ca taṃsabhāvattā
tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena sabhāvabhedo atthi. Taṃ
sattavidhaṃ anusayaṃ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena
pavattamānaṃ jānāti.

Caritanti sucaritaduccaritaṃ. Taṃ hi **vibhaṅge**² caritaniddese
niddiṭṭhaṃ. Atha vā **caritanti** cariyā veditabbā. Tā pana
rāgadosamohasaddhābuddhivittakavasena cha mūlacariyā, tāsāṃ अपरियन्तो
antarabhedo, saṃsaggabhedo pana tesatṭhividho. Taṃ caritaṃ sabhāvato
saṃkilesavodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakārenā
jānāti.

Adhimutti ajjhāsayaadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti.
Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇītādhimuttikā ca
paṇītādhimuttikeyeva. Sā ajjhāsayaadhātu ajjhāsayasabhāvo adhimutti. Taṃ
adhimuttiṃ jānāti “imassa adhimutti hīnā, imassa paṇītā”ti, tatthāpi “imassa
mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā”ti-ādinā. Indriyānaṃ hi
tikkhamudubhāvādinā yathārahaṃ adhimuttiyā tikkhamudubhāvādikō
veditabbo. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodanīyaṃ**³ “heṭṭhā gahitāpi
adhimutti idha sattānaṃ tikkhindriyamudindriyabhāvadassanattaṃ puna
gahitā”ti.

Apparajaṃ akkhaṃ etesanti apparajakkhā, appaṃ vā rajaṃ paññāmaye
akkhimhi etesanti apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā, te **apparajakkhe**.
Mahārajakkheti etthāpi esevanayo. Ussadarāgādirajā mahārajakkhā.

1. Khu 9. 118 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 353 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 442 piṭṭhe.

Tikkhindriyeti tikhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. **Mudindriyeti** mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Upanissaya-indriyāni nāma idhādhippetāni. **Svākāreti** sundarākāre kalyāṇapakatike, vivaṭṭajjhāsayeti attho. **Suviññāpayeti** sammattaniyāmaṃ viññāpetum sukare saddhe, paññavante ca. **Bhabbe abhabbeti** ettha **bhabbeti** kammāvaraṇakilesāvaraṇavipākāvaraṇarahite. Vuttapipariyāyena **dvākāraduviññāpayābhabbā** veditabbā. Ettha ca “imassa rāgarajo appo, imassa dosarajo appo”ti-ādinā apparajakkhesu jānanam veditabham. Sesesupi eseṇa nayo. **Tasmāti** yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti, tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇadipi jānitabbo atthīti? Atthi. Tassa pana jānanam na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitaṃ, bhagavato pana tampi suviditaṃ suvavatthāpitameva, payo janābhāvā desanam nāruḥam. Tena vuttam—

“Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsum āropetvā bhikkhū āmantesi ‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yo vāyaṃ mayā parittho nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’ti”ādī¹.

137. Okāsalokopi sabbathā veditoti sambandho. **Cakkavāḷanti** lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittattā “cakkavāḷan”ti vuccati. **Catutimsasatāni cāti** catu-adhikāni timsasatāni, tīṇisahasāni, cattārisatāni cāti attho. **Aḍḍhuḍḍhānīti** upaḍḍhacatutthāni, tīṇisatāni, paññāsañcāti attho. **Nahutānīti** dasasahasāni. **Sanikhātāti** kathitā. **Sanṭhitīti** heṭṭhā, uparito cāti sabbaso ṭhiti.

Evam sanṭhiteti evamavaṭṭhite. **Etthāti** cakkavāḷe. **Accuggato tāvadevāti** tattakameva caturāsīti yojanasahasāniyeva

1. Sam 3. 400 piṭṭhe.

ubbedho. Na kevalaṃ cettha ubbedhova, atha kho āyāma vitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetam—

“Sineru bhikkhave pabbatarājā caturāsīti yojanasahassāni āyāmena, caturāsīti yojanasahassāni vitthārenā”¹.

Tatoti sinerussa heṭṭhā, upari ca vuttappamāṇato. **Upaḍḍhupaḍḍhenāti** upaḍḍhena upaḍḍhena. Idaṃ vuttaṃ hoti—dvācattālīsa yojanasahassāni samudde ajjhogālho tattakameva ca upari uggato **yugandharapabbato**, ekavīsa yojanasahassāni samudde ajjhogālho tattakameva ca upari uggato **īsadharo** pabbatoti iminā nayena sesesupi upaḍḍhupaḍḍhapamāṇatā veditabbā. Yathā mahāsamuddo yāva cakkavāḷapādamūlā anupubbaninno, evaṃ yāva sinerupādamūlāti heṭṭhā sinerupamāṇato upaḍḍhapamāṇopi yugandharapabbato pathaviyaṃ suppatiṭṭhito, evaṃ īsadharādayopīti daṭṭhabbam. Vuttaṃ hetam “mahāsamuddo bhikkhave anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro”². Sineruyugandharādīnam antare **sīdantarasmuddā**³ nāma. Te vitthārato yathākkamaṃ sineru-ādīnam accugatasamānaparimāṇāti vadanti. **Brahāti** mahanto.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sinerum tāva parikkhipitvā ṭhito yugandharo, tam parikkhipitvā īsadharo. Evaṃ tam tam parikkhipitvā ṭhitā “sinerussa samantato”^{ti} vuttā.

Yojanānam satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanānam satāni ucco ubbedho. **Nagavhayāti naga**-saddena avhātabbā rukkhābhidhānā. **Paññāsajoyanakkhandhasākhāyāmāti** ubbedhato paññāsajoyanakkhandhāyāmā, ubbedhato, **samantato** ca paññāsajoyanasākhāyāmā ca. Tato eva **satayojanavitthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā. Yassānubhāvenāti** yassā mahantatā kappatṭhāyitādippakārena pabhāvena.

Garūḷānam simbalirukkho sinerussa dutiyaparibhaṇḍe patiṭṭhito.

1. Am 2. 474 piṭṭhe.

2. Khu 1. 139; Vi 4. 419; Am 3. 39 piṭṭhesu.

3. Sīdantasamuddā (Sī)

Sirīsenāti paccatte karaṇavacanāṃ. **Sattamanti** līṅgavipallāsenā vuttam, sirīso bhavati sattamoti attho.

Tattha **caṇḍamaṇḍalam** heṭṭhā, **sūriyamaṇḍalam** upari. Tassa āsannabhāvena candamaṇḍalam attano chāyāya vikalabhāvena upaṭṭhāti. Tāni yojanantarikāni yugandharaggapamāṇe ākāse vicaranti. **Asurabhavanam** sinerussa heṭṭhā. **Avīci** jambudīpassa. **Jambudīpo** sakaṭasaṇṭhāno. **Aparagoyānam** ādāsasaṇṭhāno. **Pubbavideho** addhacandasāṇṭhāno. **Uttarakuru** pīṭhasaṇṭhāno. Taṃtaṃnivāsīnaṃ, taṃtaṃparivārādīpavāsīnaṃca manussānaṃ mukhampi taṃtaṃsaṇṭhānanti vadanti. **Tadantaresū**ti tesāṃ cakkavālānaṃ antaresu. Tiṇṇaṃ hi pattānaṃ aññamañña-āsannabhāvena ṭhapitānaṃ antarasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavālānaṃ antare ekeko **lokantaraniirayo**.

Anantānīti aparimāṇāni, “ettakānī”ti aññehi minitum asakkuṇeyyāni. **Bhagavā anantena buddhaññāna avedi** “ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavālānī”ti tividhampi anantaṃ buddhaññānaṃ paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakaṃ hi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyanti. Tena vuttaṃ “anantena buddhaññāna avedi”ti. Anantatā cassa anantaṇe yapaṭivijjhaneneva veditabbā tattha appaṭihatacārattā. Nanu cettha vivaṭṭādīnampi viditatā vattabbāti? Saccam vattabbaṃ, sā pana parato abhiññākathāyaṃ āgamiṣṣatīti idha na gahitā.

138. **Attanā**ti nissakkavacanametam. Guṇehi attanā visiṭṭhatarassāti sambandho. **Taraggahaṇam** cettha “**anuttaro**”ti padassa atthaniddesatāya kataṃ, na visiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loka sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kato sadiso. Visiṭṭhe pana kā kathā. **Kassacī**ti kassacipi. **Abhibhavatī**ti silasampadāya upanissayabhūtānaṃ hirottappamettākaruṇānaṃ, viśesapaccayānaṃ saddhāsativīriyapaññānaṃca ukkaṃsappattiyā samudāgamato paṭṭhāya anaññasādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnattā ukkaṃsapāramippatto satthu silaguṇo. Tena bhagavā sadevakaṃ lokaṃ aññadatthu

abhibhuyya pavattati, na sayam kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṃ samādhiguṇādīsupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sīlādayo cete lokiyalokuttaramissakā veditabbā. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** pana lokiyaṃ kāmāvacarameva.

Yadi evaṃ kathaṃ tena sadevakaṃ lokaṃ abhibhavatīti? Tassāpi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato, pavattito, pavatti ākārato ca uttaritarameva. Taṃ hi anaññasādhāraṇaṃ satthu vimuttiguṇaṃ ārabha pavattati, pavattamānaṃ atakkāvacaraṃ paramagambhīraṃ saṃhasukhumaṃ savisaṃsaṃ paṭipakkhadhammānaṃ suppahīnattā suṭṭhu pākaṇaṃ vibhūtataṃ katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpitattā, bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahuṃ lahuṃ pavattatīti.

Evaṃ sīladiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṃ dassetvā idāni sadisassāpi abhāvaṃ dassetuṃ “**asamo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **asamoti** ekasmiṃ kāle natthi etassa sīladiguṇena samā sadisāti asamo. Tathā asamehi atītānāgatabuddhehi samo, asamā vā samā etassāti **asamasamo**. Sīladiguṇena natthi etassa paṭimāti **appaṭimo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmataraṃ paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo, yugaggāhavasena ṭhito paṭipuggalo veditabbo.

Na kho paṇāhaṃ samanupassāmīti mama samantacakkhunā hatthatale āmalakaṃ viya sabbalokaṃ passantopi tattha sadevake -pa- pajāya attanā attato sīlasampannataraṃ sampannatarasīlaṃ kañci puggalaṃ na kho pana passāmi, tādissassa abhāvati adhippāyo. **Aggappasādasuttādīnīti** ettha—

“Yāvatā bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vācatuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesam aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho. Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī”ti¹

1. Am 1. 343; Am 2. 29; Am 3. 273; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

idaṃ aggappasādasuttaṃ. **Ādi-saddena**—

“Sadevake -pa- sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto
aññadatthudaso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti¹—

Evamādīni suttapadāni vedītabbāni. **Ādikā gāthāyoti** ettha—

“Ahaṃ hi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro.

Ekomhi sammāsambuddho, sīthibhūtosmi nibbuto².

Danto damayataṃ seṭṭho, santho samayataṃ isi.

Mutto mocayataṃ aggo, tiṇṇo tārayataṃ varo³.

Nayimasmiṃ loke parasmim vā pana,

Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati.

Yamāhu dakkhiṇeyyānaṃ aggataṃ gato,

Puññatthikānaṃ vipulaphalesinaṃ”ti⁴—

evamādikā gāthā **vitthāretabbā**.

139. **Dametīti** sameti, kāyasamādīhi yojetīti attho. Taṃ pana
kāyasamādīhi yojanaṃ yathārahaṃ tadaṅgavinayādīsu patitṭhāpanaṃ hotīti
āha “**vinetīti vuttaṃ hotī**”ti. **Dametum yuttāti** damanārahā.

Amanussapurisāti ettha na manussāti amanussā. Taṃsadisakā ettha⁵ jotīyati,
tena manussattamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti yakkhādayo “amanussā”ti
adhippetā, na ye keci manussehi aññe. Tathā hi tiracchānapurisānaṃ visum
gahaṇaṃ kataṃ, yakkhādayo eva ca nidditṭhā. **Apalālo** himavantavāsī.

Cūḷodaramahodarā nāgadīpavāsino. **Aggisikhadhūmasikhā** sīhaḷadīpavāsino.
Nibbisā katā dosavisassa vinodanena. Tenāha “**saraṇesu ca sīlesu ca**
patitṭhāpitā”ti. **Kūṭadantādayoti ādi-saddena** Ghoṭamukha⁶ Upālī gahapati-
ādīnaṃ saṅgaho datṭhabbo. **Sakkadevarājādayoti ādi-saddena**

1. Am 1. 33; Dī 3. 110 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 12; Ma 1. 227; Ma 2. 95 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 77 piṭṭhe.

4. Khu 2. 95; Abhi 4. 483 piṭṭhesu.

5. Ettha na-kārena (Ka)

6. Ghoramukhara (Syā), gheramukha (Ka) Ma 2. 364 piṭṭhe passitabbāṃ.

ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Idaṃ cettha suttanti** idaṃ kesisuttaṃ. **Vinītā vicitrehi vinayanūpāyehīti** etasmiṃ atthe vitthāretabbaṃ yathārahaṃ saṇhādīhi upāyehi vinayassa dīpanato.

Visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīnīti “visuddhasīlassa paṭhamajjhānaṃ, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhānaṃ”ti-ādinā tassa tassa uparūpari visesaṃ ācikkhantoti sambandho. **Sotāpannādīnanti** etthāpi eseva nayo. **“Dantepe dametiyeṇā”**ti idaṃ pubbe “sabbenā sabbāṃ damathaṃ anupagatā puridasammā”ti vuttāti katvā vuttaṃ. Ye pana vippakatadammabhāvā sabbathā dametabbataṃ nātivattā, te satte sandhāya “dantepe dametiyeṇā”ti vuttaṃ. Tepi hi purisadammā evāti, yato ne satthā dameti.

Atthapadanti atthābhiyañjakapadaṃ, vākyanti attho. Vākyena hi atthobhiyatti, na nāmādipadamattena. Ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha **“bhagavā hī”**ti-ādi.

Aṭṭha disāti aṭṭha samāpattiyo. Tā hi aññamaññasambandhāpi asaṃkiṇṇabhāvena dissanti apadissantīti **disā**, disā viyāti vā **disā**.

Asajjamānāti na sajjamānā vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā. **Dhāvanti** javanavuttiyogato. **Ekamīyeṇa disaṃ dhāvati**, attano kāyaṃ aparivattentoti adhippāyo. Satthārā pana damitā purisadammā ekiriyaṇāpatheneva aṭṭha disā dhāvanti. Tenāha **“ekapallaṅkeneva nisinnā”**ti. **Aṭṭha disāti** ca nidassanamattametaṃ, lokiyeḥi agatapubbaṃ nirodhasamāpattidisāṃ, amatadisañca pakkhandanato.

140. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idha lokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko, tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṃ. Tehi **diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi**. Yathārahanti yathānurūpaṃ. Tesu atthesu yo yo puggalo yaṃ yaṃ arahati, tadanurūpaṃ. **Anusāsati**ti vineti tasmīṃ atthe patiṭṭhapeti, saha atthena vattatīti **sattho**, bhaṇḍamūlena vāṇijjāya desantaraṃ gacchanto janasaṃmūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsitaḥ so

etassa atthīti **satthā**, satthavāho. So viya bhagavāti āha “**satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho**”ti.

Idāni tamattham niddesapālinayena dassetum “**yathā satthavāho**”ti-ādi vuttam. Tattha **sattheti** satthike jane. Kam tārenti etthāti **kantāro**, nirudako araṇṇappadeso. Ruḥhīvasena pana itaropi araṇṇappadeso tathā vuccati.

Corakantāranti corehi adhiṭṭhitakantāram. Tathā **vāḷakantāram**.

Dubbhikkhakantāranti dullabhabhikkham kantāram. **Tāretīti**

akhemantaṭṭhānam atikkāmeti. **Uttāretīti**-ādi upasaggena padam vaḍḍhetvā vuttam. Atha vā **uttāretīti** khemantabhūmim upanento tāreti. **Nittāretīti** akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretīti** pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tārāṇuttārāṇādi khemaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha “**khemantabhūmim sampāpeti**”ti. **Satteti** veneyyasatte. Mahāgahanatāya, mahānatthātāya, dunnittharaṇatāya cajātiyeva kantāro jātikantāro, tam **jātikantāram**.

Ukkaṭṭhaparicchedavasenāti ukkaṭṭhasattaparicchedavasena.

Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo.

Bhabbapuggalaparicchedavasenāti sammattaniyāmokkamanassa yogyapuggalassa paricchandanasena. **Etanti** “devamanassānan”ti etaṃ vacanam. **Bhagavatoti** nissakkavacanam yathā “upajjhāyato ajjhetī”ti, bhagavato santiketi vā attho. **Upanissayasampattinti** tihetukapaṭisandhi-ādikaṃ maggaḥḥalādhigamassa balavakāraṇam.

Gaggarāyāti gaggarāya nāma raṇṇo deviyā, tāya vā kārītattā “gaggarā”ti laddhanāmāya. **Sare nimittam aggahesīti** “dhammo eso vuccati”ti dhammasaṇṇāya sare nimittam gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. **Sannirumbhitvā aṭṭhāsīti** tassa sīse daṇḍassa ṭhavitabhāvam apassanto tattha daṇḍam uppīletvā aṭṭhāsi. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīlitepi dhammagatena pasādena vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānam ayam dhammatā, yā “kutoham idha nibbatto, tattha kim nu kho kammamakāsin”ti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhatto āha “**are ahampi nāma idha**

nibbatto”ti. **Bhagavato pāde vandi** kataññutāsamvaddhitenā¹ pemagāravabahumānena.

Bhagavā jānantova mahājanassa kammaphalaṃ, buddhānubhāvaṃ paccakkhaṃ kātukāmo “ko me vandatī”ti gāthāya **pucchi**. Tattha **koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko, katamoti attho. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. “**Yasassā**”ti iminā edisena parivārena, paricchena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamanīyena sundarena. **Paṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** sabbā dasapidisā pabhāsento, cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti attho.

Evam pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṃ pavedento “**maṇḍūkohaṃ pure āsin**”ti gāthamāha. Tattha **pureti** purimajātiyaṃ. “**Udake**”ti idaṃ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṃ. “**Udake maṇḍūko**”ti etena uddhamāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṃ kataṃ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ ghāsesanaṭṭhānaṃ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṃ gocaro etassāti **vārigocaro**. Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti “vārigocaro”ti visesetvā vuttaṃ. **Tava dhammaṃ suṇantassāti** brahmassarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṃ “dhammo eso vuccatī”ti sare nimittaggāhasena suṇantassa. anādare cetam sāmivacanaṃ. **Avadhi vacchapālakoti** vacche rakkhanto gopāladārako mama samīpaṃ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṃ sannirumbhitvā maṃ māresīti attho.

Sitaṃ katvāti “tathā parittatarenāpi puññānubhāvena evaṃ ativiya uḷārā lokiyalokuttarā sampattiyaṃ labbhanti”ti pītisomanassajāto bhāsurataradhavala² vipphurantadassanakiraṇāvalīhi bhiyyoso mattāya taṃ padesaṃ obhāsento sitaṃ katvā. Pītisomanassavasena hi so—

1. Sambandhitena (Syā, Ka)

2. Bhāsuratarātīdhavala (Sī)

“Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasañca me.

Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiñca me.

Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assosuraṃ gotama.

Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yattha gantvā na socare”ti¹.

Imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

141. **Yaṃ pana kiñcīti** ettha **yanti** aniyamitavacanaṃ. Tathā **kiñcīti**.

Panāti vacanālaṅkāramattaṃ. Tasmā **yaṃ kiñcīti** ñeyyassa anavasesapariyādānaṃ kataṃ hoti. **Panāti** vā visesatthadīpako nipāto. Tena “sammāsambuddho”ti iminā saṅkhepato, vitthārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto. “Buddho”ti pana iminā tadaññassapi ñeyyassāvabodho. Purimāna vā satthu paṭivedhaññānubhāvo, pacchimena desanāññānubhāvo. **Pīti** upari vuccamāno viseso jotiyati. Sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo. Tassa anto aggaphalaṃ, tattha bhavaṃ tasmim laddhe laddhabbato **vimokkhantikaññānaṃ**, sabbaññutaññānaṃ saddhiṃ sabbampi buddhaññānaṃ. **Evam pāvattoti** ettha—

“Sabbaññutāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavaśaṅkhātena buddho, nirupalepaśaṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṃ gatoti buddho, eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netāṃ nāmaṃ mātaraṃ kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātaraṃ kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametāṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññānaṃsa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti²—

1. Khu 2. 73 piṭṭhe Vimāne.

2. Khu 7. 363 piṭṭhe.

ayaṃ **niddesapālinayo**. Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāliya bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenāpi atthasiddhīti dassanattamā “**paṭisambhidānayo vā**”ti aniyamattho **vā-saddo** vutto.

Tattha yathā loka avagantā “avagato”ti vuccati, evaṃ **bujjhita saccānīti buddho** suddhakattuvasena. Yathā paṇṇasosā vātā “paṇṇasusā”ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti buddho** hetukattuvasena, hetu-attho cettha antonīto.

Sabbaññūtāya buddhoti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Sabbadassāvitāya buddhoti** sabbadhammānaṃ ñāṇacakkhunā diṭṭhattā¹ buddhoti attho. **Anaññaneyyatāya buddhoti** aññena abodhanīto sayameva buddhattā buddhoti attho. **Visavitāya buddhoti** nānāguṇavisavanato padumamiva vikanatṭhena² buddhoti attho. **Khīṇāsavaśāṅkhātena buddhoti** evamādihi chahi pariyāyehi niddakkhayavibuddho puriso viyasabbakilesaniddakkhayavibuddhattā buddhoti vuttam hoti. **Ekāyanamaggam gatoti buddhoti** gamanattānaṃ buddhi-atthattāya buddhi-atthānampi gamanattatā labbhatīti. **Ekāpanamaggam gatattā buddhoti** vuccatīti attho. **Eko anuttaram sammāsambodhim abhisambuddhoti buddhoti** na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anuttaram sammāsambodhim abhisambuddhattā buddhoti attho. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddhoti** buddhi buddham bodhoti anattantaram. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evaṃ buddhaguṇayogato buddhoti ñāpanattam vuttam. Tato param **buddhoti netam nāmanti-**ādi atthānugatāyaṃ paññattīti, bodhanattam vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti veditabbaṃ.

142. **Assāti** bhagavato.

Guṇavisitṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacananti sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuttavacanamidam³ bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya

1. Sabbadhammabodhanasamatthāya buddhiyā (Syā, Ka), Sārattha-Ṭī 1. 296 piṭṭhepi.

2. Visanetṭhena (Sī)

3. Vuccamānavacanamidam (Sī)

sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya
niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya, accantupakāritāya
ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānam sattānam uttamagāraṇaṭṭhānanti.

Bhagavāti vacanam seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanam
seṭṭhaguṇasahacaraṇato “seṭṭhan”ti vuttam. Atha vā vuccatīti vacanam,
attho. Tasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho.
Bhagavāti vacanamuttamanti etthāpi eseṇa nayo. **Gāravayuttoti**
garuthāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇam vā sātisayam arahatīti
gāravayutto, gāravārahoti attho.

Guṇavisesahetukam “bhagavā”ti idaṃ bhagavato nāmantī saṅkhepato
vuttamattham vitthārato vibhajitukāmo nāmaṃyeva tāva atthuddhāravasena
dassento “**catubbidham vā nāman**”ti-ādimāha. Tattha **āvatthikanti** avatthāya
viditam tam tam avattham upādāya paññattam voharitam. Tathā **siṅgikam**
tena tena liṅgena voharitam. **Nemittikanti** nimittato āgataṃ.

Adhiccasaṃuppannanti yadicchāya pavattam, yadicchāya āgataṃ
yadicchakam. Paṭhamena **ādi**-saddena bālo, yuvā, vuḍḍhoti evamādim
saṅgaṇhāti, dutiyena muṇḍī, jaṭīti evamādim, tatiyena bahussuto,
dhammakathiko, jhāyīti evamādim, catutthena aghamarisanaṃ¹ pāvacaṇanti
evamādim saṅgaṇhāti. “Nemittikaṇ”ti vuttamattham byatirekavasena
patiṭṭhāpetum “**na mahāmāyāyā**”ti-ādi vuttam. “**Vimokkhantikaṇ**”ti iminā
idaṃ nāmaṃ ariyāya jātiyā jātakkaṇeṇeva jātanti dasseti. Yadi
vimokkhantikaṃ, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha “**saha**
sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā”ti. Buddhānañhi arahattaphalaṃ
nippajjamānaṃ sabbaññutaññāṇādihi sabbehi buddhaguṇehi saddhimyeva
nippajjati. Tena vuttam “vimokkhantikaṇ”ti. **Sacchikā paññattīti**
sabbadhammānaṃ sacchikiriyānimittā paññatti. Atha vā **sacchikā paññattīti**
paccakkhasiddhā paññatti. Yaṃguṇanimittā hi sā, te satthu paccakkhabhūtāti
guṇā viya sāpi sacchikatā eva nāma hoti, na paresaṃ vohāramattenāti
adhippāyo.

1. Aghapadīpanam (Ka)

143. **Vadantī**ti mahātherassa garubhāvato bahuvacanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādaṃ sandhāya. Issariyādibhedo bhago assa atthīti **bhagī**. **Akāsi bhagganti** rāgādipāpadhammaṃ bhaggaṃ akāsi, bhaggavāti attho. **Bahūhi nāyehī**ti kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattanoti** sammadeva bhāvitasabhāvassa. Paccatte cetam sāmivacanam.

Niddese vuttanayenāti etthāyaṃ niddesanayo—

Bhagavāti gāravādhivacanametam. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadiṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhaji vibhaji pavibhaji dhammaratananti bhagavā, bhavānaṃ antakaroti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti bhagavā, bhaji vā bhagavā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasārubbānīti bhagavā, bhāgī vā bhagavā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa adhisīlassa adhicittassa adhipaññāyāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā catunnaṃ jhānānaṃ catunnaṃ appamaññānaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ navannaṃ anupubbavīhārasamāpattīnanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā dasannaṃ aññābhāvanānaṃ dasannaṃ kaṣīpasamāpattīnaṃ ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ pañcannaṃ balānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā dasannaṃ tathāgatabalānaṃ catunnaṃ vesārajjanaṃ catunnaṃ paṭisambhidānaṃ channaṃ abhiññānaṃ channaṃ buddhadhammānanti bhagavā, bhagavāti netaṃ nāmaṃ -pa- sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā”ti¹.

1. Khu 7. 162 piṭṭhe.

Ettha ca “**gāravādhivacanan**”ti-ādini yadipi gāthāyaṃ āgatapadānukkamena na niddiṭṭhāni, yathārahaṃ pana tesam sabbesampi niddesabhāvena veditabbāni. Tattha **gāravādhivacanan**ti garūnaṃ garubhāvavācakaṃ vacanaṃ. **Bhagī**ti bhāgaso kathesi. Tenāha “**vibhajī**”ti. **Dhammaratananti** maggaphalādi-ariyadhammaratanam. Puna **bhajī**ti sevi. **Bhāgī**ti bhāgadheyyavā. Puna **bhāgī**ti bhajanasīlo. **Attharasassāti** atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanaśise hi ṭha tvā dhammaṃ kathentassa, suṇantassa ca tadatthaṃ ārabba uppajjanakapītisomanassaṃ attharaso. Dhammaṃ ārabba **dhammaraso**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ”ti¹. **Vimuttirasassāti** vimuttibhūtaṃ, vimuttisannissayassa vā rasassa. **Saññābhāvanānanti** aniccasaññādinam dasannaṃ saññābhāvanānam. **Channaṃ buddhadhammānanti** cha asādhāraṇaṇāni sandhāya vuttaṃ. Tattha tattha “bhagavā”ti saddasiddhi niruttinayena veditabbā.

144. Yadipi “bhāgyavā”ti-ādīhi padehi vuccamāno attho “bhagī bhajī”ti niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhi atthavibhāga-atthayojanādisahito saṃvaṇṇanānayo tato aññākāroti vuttaṃ “**ayaṃ pana aparo nayo**”ti. **Ādikanti ādi**-saddena vaṇṇavikāro, vaṇṇalopo, dhātu-atthena niyojanañcāti imaṃ tividhaṃ lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. **Saddanayenāti** byākaraṇanayena. Pisodarādīnaṃ saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ “**pisodarādīpakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā**”ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇaṃ hi pakkhipanaṃ. **Pārappattanti** paramukkamsagataṃ pāramibhāvappattaṃ. **Bhāgyanti** kusalam. Tattha maggakusalaṃ lokuttarasukhanibbattaṃ, itaraṃ lokiyasukhanibbattaṃ, itarampi vā vivaṭṭūpanissayaṃ pariyāyato lokuttarasukhanibbattaṃ siyā.

Lobhādayo ekakavasena gahitā. Tathā viparītamanasikāro vipallāsabhāvasāmaññena, ahirikādayo dukavasena. Lobhādayo ca puna “**tividhākusalamūlan**”ti tikavasena gahitā. Kāyaduccaritāditaṇhāsankilesādirāgamalādirāgavisamādikāmasaññādikāma vitakkāditaṇhāpapañcādayo **tividhaduccaritā**dayo. Subhasaññādikā **catubbidhavi-pariyesā**. “Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati,

1. Am 2. 252 piṭṭhe.

piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavaḥetu vā”¹ti¹ evamāgatā **cattāro taṇhuppādā**. “Buddhe kaṅkhati, dhamme, saṅghe, sikkhāya, sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto”²ti² evamāgatāni **pañcacetokhilāni**. “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññatarāṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”³ti³ āgatā **pañca vinibandhā**. Rūpābhinandanādayo **pañcābhinandanā**. Kodho, makkho, issā, sāṭheyyaṃ, pāpicchātā, sandiṭṭhiparāmāsoti imāni **cha vivādamūlāni**. Rūpataṇhādayo **cha taṇhākāyā**.

Kāmarāgapatiḥgadiṭṭhivicikicchābhavarāgamānavijjā **sattānusayā**. Micchādiṭṭhi-ādayo **aṭṭha micchattā**. “Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkhā, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānādayo”⁴ti⁴ ete **nava taṇhāmūlakā**. Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassabhavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññivādā, aṭṭha asaññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā, satta ucchedavādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni**. Ajjhattikassa upādāya “asmī”ti hoti⁵, “itthasmī”ti, “evasmī”ti, “aññathāsmī”ti “bhavissan”ti “itthaṃ bhavissan”ti, “evaṃ bhavissan”ti, “aññathā bhavissan”ti, “asasmī”ti, “sātasmi”ti, “siyan”ti, “itthaṃ siyan”ti “evaṃ siyan”ti, “aññathā siyan”ti, “apāhaṃ siyan”ti, “apāhaṃ itthaṃ siyan”ti, “apāhaṃ evaṃ siyan”ti, “apāhaṃ aññathā siyan”ti hotīti aṭṭhārasa, bāhirassupādāya “iminā asmī”ti hoti, “iminā itthasmī”ti, “iminā evasmī”ti, “iminā aññathāsmī”ti-ādika⁶ vuttanayā aṭṭhārasāti chattimsa, atītā chattimsa, anāgatā chattimsa, paccuppannā chattimsāti **aṭṭhasatataṇhāvicarītāni**.

1. Am 1. 316 piṭṭhe.

2. Dī 3. 198; Ma 1. 145; Am 2. 217; Am 3. 253; Abhi 2. 391 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

4. Dī 2. 50; Dī 3. 253 piṭṭhesu.

5. Sati (Syā, Ka)

6. Abhi 2. 410 piṭṭhe.

Pabheda-saddo paccekam sambandhitabbo. Tatthāyaṃ yojanā—lobhappabhedā dosappabhedā yāva aṭṭhasatatanhāvicaritappabhedāti. Sabbāni sattānaṃ darathapariḷāhakarāni kilesānaṃ anekāni satasahassāni abhañjīti yojanā. Ārammaṇādivibhāgato, hi pavatti-ākāravibhāgato ca anantappabhedā kilesāti. **Saṅkhepatoti** ettha samucchedappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena **kilesamāraṃ**, samudayappahānapariññāvasena **khandhamāraṃ**, sahāyavekallakaraṇavasena sabbathā appavattikaraṇena **abhisaṅkhāramāraṃ**, balavidhamanavisayātikkamanavasena **devaputtamaccumāraṇa** **abhañji** bhagge akāsi. **Parissayānanti** upaddavānaṃ sampati, āyatiṇa sattānaṃ anattābhavattā māraṇaṭṭhena vibādhanattānaṃ kilesāva māroti **kilesamāro**. Vadhakattānaṃ khandhāva māroti **khandhamāro**. Tathā hi vuttaṃ “vadhakaṃ rūpaṃ ‘vadhakaṃ rūpaṃ’ ti yathābhūtaṃ nappajānāti” ti-ādi¹. Jātijarādimahābyasananibbattanena abhisaṅkhārova māroti **abhisaṅkhāramāro**. Saṅkilesanimittaṃ hutvā guṇamāraṇaṭṭhena devaputtova māroti **devaputtamāro**. Sattānaṃ jīvitassa, jīvitaparikkhārānaṃ jānikaraṇena mahābādharūpattā maccu eva māroti **maccumāro**.

Satapuññalakkhaṇadharassāti

anekasatapuññanibbattamahāpurisalakkhaṇavahato **rūpakāyasampatti dīpitā hoti**, itarāsaṃ phalasampadānaṃ mūlabhāvato, adhiṭṭhānabhāvato ca. **Dhammakāyasampattidīpitā hoti**, pahānasampadāpubbakattā ñāṇasampadādīnaṃ. Bhāgyavatāya lokiyānaṃ **bahumatabhāvo**. Bhaggadosatāya parikkhakānaṃ bahumatabhāvoti yojanā. Evaṃ ito paresupī yathāsaṅkhyāṃ yojetabbaṃ. Puññavantaṃ hi **gahaṭṭhā** khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṃ **pabbajitātāpasaparibbājakādayo** “dosavinayāya dhammaṃ deseti” ti. **Abhigatānaṃ nesaṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibala** **abhāvo**, **āmisadānadhammadānehi** upakārasabbhāvato. Rūpakāyaṃ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṃ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanato upagatānaṃ tesaṃ **āmisadānadhammadānehi upakāritā**, “pubbe āmisadānadhammadānehi mayā

1. Saṃ 2. 93 piṭṭhe.

ayaṃ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehipi evameva paṭipajjitabban”ti
evam sammāpaṭipattiyam niyojanena abhigatānam **lokiyalokuttarasukhehi**
saññojanasamatthatā ca dīpitā hoti.

Sakacitte issariyam attano cittassa vasībhāvāpādanam, yena
paṭikkulādīsu appaṭikkūlasaññitādivihārasiddhi, adhiṭṭhāniddhi-ādiko
iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijghanato.
Aṇimālaghimā¹ dikanti ādi-saddena matimā patti pākammaṃ īsitā vasitā
yatthakāmāvasāyitāti ime chapi saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇam
aṇimā. Lahubhāvo **laghimā¹** ākāse padasā gamanādinā. Mahattaṃ **mahimā**
kāyassamahantatāpādanam. Itṭhadesappatti **patti.** Adhiṭṭhānādivasena
icchitanipphādanam **pākammaṃ.** Sayamvasitā issarabhāvo **īsitā.** Iddhividhe
vasībhāvo **vasitā.** Ākāseṇa vā gacchato, aññam vā kiñci karoto yattha
katthaci vosānappatti **yatthakāmāvasāyitā.** “Kumārakarūpādidassanan”tipi
vadanti. Evamidam aṭṭhavidham **lokiyasammataṃ** issariyam. Tam pana
bhagavato iddhividhantogadham, anaññasādhāraṇaṇcāti āha
“**sabbākārāparipūrāṃ atthi**”ti.

Kesañci padesavutti, ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca yaso
hoti, na evam tathāgatassāti dassetum “**lokattayabyāpako**”ti-ādi vuttaṃ.
Tattha idha adhigatasatthuguṇānam āruppe uppannānam “itipi so
bhagavā”ti-ādinā bhagavato guṇe anussarantānam yaso pākaṭo hotīti āha
“**lokattayabyāpako**”ti. Yathābhuccaguṇādhigatattā eva **ativiya parisuddho.**
Anavasesalakkhaṇānubyañjanādisampattiyā **sabbākārāparipūrā.**
Sabbaṅgapaccaṅgasirī sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānam sobhā. “Tiṇṇo
tāreyyan”ti-ādinā **yam yam etena** lokanāthena **icchitam**
manovacīpaṇidhānavasena, **patthitam** kāyapaṇidhānavasena. **Tathevāti**
paṇidhānānurūpameva. Vīriyapāramibhāvappatto, ariyamagga-pariyāpanno
ca **sammāvāyāmasaṅkhāto payatto.**

Bhedeḥīti sabbattikadukapadasamhitehi pabhedeḥi.
Paṭiccasamuppādādhīti ādi-saddena na kevalam **vibhaṅgapāḷiyam** āgatā
satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo, samayavimuttādayo,

1. Laṅghimā (Syā, Ka)

ṭhapanādayo, tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāhi veditabbaṃ. **Dukkhasaccassa pīḷanaṭṭho** taṃsamaṅgino sattassa hiṃsanāṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Saṅkhatatṭho** samecca sambhūya paccayehi katabhāvo. **Santāpaṭṭho** dukkhadukkhatādihi santappanaṃ paridahanāṃ. **Vipariṇāmatṭho** jarāya, maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbaṭā. **Samudayassa āyūhanatṭho** dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṃ. **Nidānatṭho** “idaṃ taṃ dukkhaṃ”ti nidadantassa viya samuṭṭhāpanaṃ. **Samyogaṭṭho** saṃsāradukkhena saṃyojanaṃ. **Palibodhatṭho** maggādhigamassa nivāraṇaṃ. Nirodhassa **nissaraṇatṭho** sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggasabhāvattā tato vinissaṭatā, tannissaraṇanimittatā vā. **Vivekatṭho** sabbasaṅkhāravisamūyuttatā. **Asaṅkhatatṭho** kenacipi paccayena anabhisaṅkhatatā. **Amatatṭho** niccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṃ maraṇābhāvahetutā vā. **Maggassa niyyānatṭho** vaṭṭadukkhato niggamanaṭṭho. **Hetu-attho** nibbānassa sampāpakabhāvo. **Dassanatṭho** accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṃ. **Ādhipateyyatṭho** catusaccadassane sampayuttānaṃ ādhipaccakaraṇaṃ, ārammaṇādhipatibhāvo vā visesato maggādhipativacanato. Satipi hi jhānādīnaṃ ārammaṇādhipatibhāve “jhānādhipatino dhammā”ti evamādiṃ avatvā “maggādhipatino dhammā”icceva vuttaṃ, tasmā viññāyati “atthi maggassa ārammaṇādhipatibhāve viseso”ti. Ete ca pīḷanādayo soḷasākārā nāma. Kasmā panettha aññesu rogagaṇḍādi-ākāresu vijjamānesu eteva pariggayhantīti? Salakkhaṇato ca saccantaradassanato ca āvibhāvato. Svāyamattho parato saccakathāyameva āvi bhavissati.

Dibbavihāro kasiṇādi-ārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni. Mettādiijjhānāni **brahmavihāro**. Phalasamāpatti **ariyavihāro**. Kāmehi vivekatṭhakāyatāvasena ekībhāvo **kāyaviveko**. Paṭhamajjhānādinā nīvaraṇādihi vivittacittatā **cittaviveko**. **Upadhiviveko** nibbānaṃ. **Aññeti** lokiyābhiññādi.

Kilesābhisāṅkhāravasena bhavesu paribbhamanaṃ, so ca taṇhāppadhānoti vuttaṃ “**taṇhāsaṅkhātāṃ gamanan**”ti. **Vantanti** ariyamaggamukhena uggiritaṃ puna apaccāvamanavasena¹ chaḍḍitaṃ. **Bhagavāti vuccati** niruttinayenāti dassento āha “**yathā -pa- mekhalā**”ti.

1. Gamanavasena (Syā, Ka)

Aparo nayo—bhāgavāti bhagavā, bhataṇvāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā. Bhāge vamīti bhagavā.

Bhāgavā bhataṇvā bhāge, bhage ca vani bhattavā.

Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasāññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjāñāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcendriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimutti-paripācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavīhārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇāñāṇāni, satta aparīhāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhaṇāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisa-dhammā, satta nijjaravattḥūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattaviññāṇaṭṭhitidesanā, satta khīṇāsava-baladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkaṃ, aṭṭha ārambhavatṭhūni, aṭṭha-akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha-abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghāṭapaṭivīniyā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavīhārā, dasa nāthakāraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakamma-pathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa-asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṃsā ()¹,

1. Ekādasa sīlānisaṃsā (Sī)

dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaṅga, cuddasa buddhañāṇāni,
 pañcadasa vimutti-paripācānīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa
 aparantapanīyā dhammā,
 ()¹ aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāñāṇāni,
 catucattālīsa ñāṇavattḥūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa
 kusala-dhammā, sattasattati ñāṇavattḥūni,
 catuvīsati koṭṭisatasahassasamāpattisañcārīmahāvajirañāṇaṃ,
 anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā
 anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanāñāṇāni cāti
 evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññāsādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā
 guṇakoṭṭhāsā saṃvījanti upalabbhanti. Tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā
 assa atthīti bhāgavāti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā “bhagavā”ti vutto.
 Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato.

Vījanti sugate tasmā, “bhagavā”ti pavuccati.

Kathaṃ **bhātavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi
 manussattādi-ke aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā
 katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī, sīla,
 nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca adhiṭṭhāna, mettā, upekkhā
 pāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti
 samatimsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavattḥūni, saccādīni² cattāri
 adhiṭṭhānāni, attapariccāgo, nayana, dhana, rajja, puttadārapariccāgoti pañca
 mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātathacariyā,
 lokatthacariyā, buddhatthacariyāti³ evamādayo, saṅkhepato vā sabbe
 puññasambhārañāṇasambhārabuddhakāradhammā, te mahābhinihārato
 paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni yathā
 hānabhāgiyā saṅkilesabhāgiyā, ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari
 viśesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhātā
 sambhātā assa atthīti bhātavāti vattabbe “bhagavā”ti vutto niruttinayena ta-
 kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhātavāti** teyeva yathāvutte
 buddhakāradhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho.
 Evampi bhātavāti bhagavā.

1. Soḷasa saccākārā, (Sī)

2. Natthi (Sī) paññādīni (Dī 3. 191 piṭṭhe)

3. Buddhacariyā (Sī, Ka)

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapārami-ādike.

Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Katham **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikoṭṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷaṇṇjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṃ, attano ca diṭṭhadhammasukhavihārattaṃ niccakappaṃ niccakappaṃ vanibhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyya dhammesu, kusalādīsu, khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhuṃ pariññeyyaṃ -pa-jarāmaraññaṃ pariññeyyaṃ”ti-ādinā¹ anekapariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo -pa- jarāmarañassa samudayo pahātabbo”ti-ādinā pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho -pa- jarāmarañassa nirodho sacchikātabbo”ti-ādinā, sacchikātabbabhāgā, “cakkhussa nirodhagāmini paṭipadā”ti-ādinā, “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakhandhā sāvakehi sādharmaṇa guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, “kinti nu kho te veneyyasantānesu patiṭṭhapeyyaṃ”ti² mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñe yyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato.

Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato.

Katham **bhage vanīti bhagavā**? Samāpato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiya lokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate vani bhaji sevi, yatha patiṭṭhāya niravasesato buddhakāradhamme samannānento buddhadhamme paripācesī.

1. Khu 9. 23 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Patiṭṭhaheyyunti (Syā, Ka)

Buddhabhūto pana te niravajjasukkhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vitthārato pana padesarajja-
issariyacakkavattisampattidevarajjasampatti-ādivasena,
jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriya
ādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage
vani bhaji sevi. Evampi bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthū.

Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Katham **bhattavāti bhagavā**? Bhattā daḥhabhattikā assa bahū atthīti
bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-
aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgibhāvato¹ sabbasattuttamo
sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhāna-apparāya
niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya
dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanabyāmappabhādi-
anaññasādhāraṇaguṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya
yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”ti-ādinayappavattena
lokattayabyāpinā suvipulena, suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā,
ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhi-ādīsu supatiṭṭhitabhāvato,
dasabalacatuvesārājādīniratisayaguṇavisesasamaṅgibhāvato ca
“rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno,
lūkhappamāṇo, lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasanno”ti evaṃ
catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvaha bhāvena
samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ
ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa
ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā
tesaṃ sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā
brahmunā vāti. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na
pariccajanti, tassa vā āṇaṃ daḥhabhattibhāvato. Tenevāha—

“Yo ve kataññū katavedī dhīro,

Kalyāṇamitto daḥhabhatti ca hotī”ti.²

1. Bhāgībhāvato (Sī, Syā)

2. Khu 6. 10 piṭṭhe.

“Seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo ʘhitadhammo velaṃ
nātivattati, evameva kho bhikkhave yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadam
paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamanā”¹ ca.

Evam bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā
itarassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayu-uttassa, yasmā lokahitesino.

Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Katham **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi
purimāsu jātisu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātāṃ sirim, issariyaṃ yasaṅca
vami uggiri khelapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa
somanassakumārakāle² hatthipālakumārakāle³ ayogharapaṇḍitakāle⁴
mūgapakkhapaṇḍitakāle⁵ Cūlasutasomakāle⁶ evamādisu
nekkhammapāramipūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyā pariccatta-
attabhāvānaṃ parimāṇaṃ natthi. Carimattabhāvepi hatthagataṃ
cakkavattisirim devalokādhipaccasadisāṃ catudīpissariyaṃ,
cakkavattisampattisannissa yaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇāyapi
amaññaṃāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ
abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni
nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā,
sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā
kappaṭṭhiyabhāvato. Tepi bhagavā vami tannivāsasattāvāsasamatikkamanato
tappaṭṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisirim yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ.

Pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tato.

Katham **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāvadhammakotṭhāsā,
te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, atītādivasena
ca anekavidhā, te ca bhagavā “sabbaṃ papañcaṃ, sabbaṃ yogaṃ,

1. Aṃ 3. 45; Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

3. Khu 5. 350 piṭṭhe Jātake.

5. Khu 6. 149 piṭṭhe Jātake.

2. Khu 5. 134 piṭṭhe Jātake.

4. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.

6. Khu 6. 25 piṭṭhe Jātake.

sabbaṃ ganthaṃ, sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amataṃ dhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri anapekkho chaḍḍayi na paccāvami¹. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ -pa- manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ -pa- manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ -pa- manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ -pa- manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ -pa- manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpaṇaṃ -pa- dhammaṇaṃ, rūpavittakkaṃ -pa- dhammavittakkaṃ, rūpaviccāraṃ -pa- dhammaviccāraṃ”ti-ādinā anupadadhammavibhāgavasenaṃpi sabbeva dhammakotṭhāse anavasesato vami uggiri anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttaṃ hetuṃ—

“Yaṃ taṃ ānanda cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissatṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāvamissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati”ti.²

Evampi bhāge vamiṃ bhagavā. Atha vā **bhāge vamiṃ** sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇusukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresaṇca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetuṃ—

“Dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā³. Kullūpamaṃ vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”ti-ādi⁴.

Evampi bhāge vamiṃ bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhedā mahesinā.
Kaṇhā sukkā yato vantaṃ, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttaṃ—

“Bhāgavā bhataṃ bhāge, bhage ca vami bhataṃ.
Bhage vami tathā bhāge, vamiṃ bhagavā jino”ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭipattivasena duvidhā buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti pahānasampadāñāṇasampadābhedato duvidhā, ānubhāvasampadādīnaṃ tadavinābhāvena tadantogatto.

1. Na paccāgami (Syā) Itivuttaka-Ṭṭha 10; Sārattha-Ṭṭi 1. 319 piṭṭhesu passitabbaṃ.

2. Dī 2. 99 piṭṭhe.

3. Ma 1. 188 piṭṭhe.

4. Ma 1. 187 piṭṭhe.

parahitapaṭipatti payogāsayabhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhanīyānikadhammūpadeso, āsayato paṭiviruddhesupi niccam hitesitā, ñāṇaparipākakālāgamanādiparahitapaṭipatti ca, āmisapaṭiggahaṇādināpi atthacariyā parahitapaṭipatti hotiyeva. Tasmā tesam vibhāvanavasena pāliyaṃ “araham”ti-ādīnaṃ padānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Tattha **“araham”**ti iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. **“Sammāsambuddho, lokavidū”**ti ca imehi padehi ñāṇasampadāvasena. Nanu ca “lokavidū”ti imināpi sammāsambuddhatā vibhāvīyati? Saccaṃ vibhāvīyati atthi pana viseso, “sammāsambuddho”ti iminā sabbaññutaññāṇānubhāvo vibhāvito, “lokavidū”ti pana iminā āsayānusayañāṇādinampi ānubhāvo vibhāvitoti. **“Vijjācaraṇasampanno”**ti iminā sabbāpi bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. **“Sugato”**ti pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. **“Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānan”**ti imehi padehi bhagavato parahitapaṭipatti vibhāvitā. **“Buddho”**ti iminā bhagavato attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. Evañca katvā “sammāsambuddho”ti vatvā “buddho”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenevāha “attanāpi bujjhi aññepi satte bodhesi”ti-ādi. **“Bhagavā”**ti ca imināpi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvitā.

Aparo nayo—hetuphalasattūpakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha “araham sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno lokavidū”ti imehi padehi phalasampattivasena buddhaguṇā vibhāvitā. “Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānan”ti imehi sattūpakāravasena buddhaguṇā pakāsita. “Buddho”ti iminā phalavasena, sattūpakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvitā. “Sugato bhagavā”ti pana imehi padehi hetuphalasattūpakāravasena buddhaguṇā vibhāvitāti veditabbaṃ.

145. **Tassāti** buddhānussatikammaṭṭhānikassa yogino. **Evanti** “tatrāyaṃ nayo”ti-ādinā vuttappakārena. **Tasmim samayeti** buddhaguṇānussaraṇasamaye. **Rāgapariyuṭṭhanti** rāgena pariyuṭṭhitam, pariyuṭṭhānappattehi rāgehi sahitaṃ cittaṃ araṇṇamiva corehi tena pariyuṭṭhanti vuttaṃ, tassa pariyuṭṭhānaṭṭhānabhāvato, pariyuṭṭhitarāganti attho. Yaṃ vā rāgassa pariyuṭṭhānaṃ, taṃ taṃsahite citte upacaritanti daṭṭhabbā. Etasmim pakkhe **rāgenāti** rāgena hetunāti attho. **Ujugatamevāti** pageva kāyavaṇṇakādinā apanītattā, cittassa ca anujubhāvakarānaṃ māyādīnaṃ abhāvato, rāgādi-pariyuṭṭhānābhāvena vā onati-unnativirahato ujubhāvameva kataṃ. Atha vā **ujugatamevāti** kammaṭṭhānassa vīthim otiṇṇatāya līnuddhaccavigamanato majjhimasamathanimittapaṭipattiyā ujubhāvameva gataṃ. **Tathāgataṃ ārabbhāti** tathāgataguṇe ārammaṇaṃ katvā.

Iccassāti iti assa. “So bhagavā itipi arahan”ti-ādinā pubbe vuttappakārena buddhaguṇe anuvitakkayatoti sambandho. **Evanti** “neva tasmim samaye”ti-ādinā vuttanayena. **Buddhaguṇaṇaṇāti** buddhaguṇaninnā. **“Vitakkavicārā pavattanti”**ti etena buddhaguṇasaṅkhātāṃ kammaṭṭhānaṃ vitakkāhataṃ, vitakkapariyāhataṃ, punappunaṃ anumajjanaṇca karotīti dasseti. **Pīti uppajjati**ti bhāvanāvasena upacārajjhānanipphādikā balavatī pīti uppajjati. **Pīti manassa** vuttappakārapītisahitacittassa. **Kāyacittadarathāti** kāyacittapassaddhīnaṃ paṭipakkhabhūtā sukhumāvatthā uddhaccasahagatā kilesā. **Paṭippassambhanti**ti sannisīdanti. **Anukkamena ekakkhaṇeti** yadā buddhaguṇārammaṇā bhāvanā uparūpari visesaṃ āvahantī pavattati, tadā nīvaraṇāni vikkhambhitaṇeva honti, kilesā sannisinnāva honti, suvisadāni saddhādīni indriyāni honti, bhāvanāya paṇaṭāya vitakkavicārā sātisaṃ paṭukiccāva honti, balavatī pīti uppajjati, pītipadaṭṭhānā passaddhi savisesā jāyati, passaddhakāyassa samādhipadaṭṭhānaṃ sukhaṃ thirataṃ hutvā pavattati, sukkena anubrūhitaṃ cittaṃ kammaṭṭhāne sammadeva samādhīyati, evaṃ anukkamena pubbabhāge vitakkādayo uparūpari paṭupaṭutarabhāvena pavattitvā bhāvanāya majjhimasamathapaṭipattiyā indriyāṇaṇca ekarasabhāvena paṭutamaṇi hutvā ekakkhaṇe **jhānaṅgāni uppajjanti**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ bhagavatā—

“Yasmim mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti -pa- sukhino cittaṃ samādhiyati”¹.

Kasmā panettha jhānaṃ appanāpattaṃ na hotīti āha **“buddhaguṇānaṃ pana gambhīratāyā”**ti-ādi. Gambhīre hi ārammaṇe gambhīre udake patitanāvā viya samathabhāvanā paṭiṭṭhaṃ na labhati, “gambhīratāyā”ti ca iminā sabhāvadhammatāpi saṅgahitā. Sabhāvadhammo hi gambhīro na paññatti. Nanu ca tajiṇṇapaññattivāsena sabhāvadhammo gayhatīti? Saccam gayhati pubbabhāge, bhāvanāya pana vaḍḍhamānāya paññattim samatikkamitvā sabhāveyeva cittaṃ tiṭṭhati. Nanu ca sabhāvadhammepi katthaci appanā samijjhati dutiyārūppajjhānādīti? Saccam samijjhati, tañca kho ekappakāre ārammaṇe, idaṃ pana nānappakāraṇti dassento **“nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāyā”**ti āha. Evampi yathā nānappakāresu kesādikoṭṭhāsesu manasikāraṃ pavattentassa ekasmiṃyeva koṭṭhāse appanāvasena bhāvanā avatiṭṭhati, evamidha kasmā na hotīti? Visamoyaṃ upaṇṇāso. Tattha hi satipi koṭṭhāsabahuḥbhāve ekappakāreneva bhāvanā vattati paṭikkūlākārasseva gahaṇato, idha pana nānappakārena guṇānaṃ nānappakārattā, na ayamekasmiṃyeva guṇe ṭhātum sakkoti bhāvanābalena paccakkhato buddhaguṇesu upaṭṭhahantesu saddhāya balavabhāvato. Teneva hi **“adhimuttatāyā”**ti vuttaṃ. Yadi upacārapattaṃ jhānaṃhoti, kathaṃ buddhānussatīti vuttanti āha **“tadetan”**ti-ādi.

Sagāravo hoti sappatisso, satthuguṇasarīrassa paccakkhato upaṭṭhahanato. Tatoyeva **saddhāvepullaṃ** aveccappasādasadisam saddhāmahattaṃ. Buddhaguṇānaṃ anussaraṇavasena bhāvanāya pavattattā **sativepullaṃ**. Tesam paramagambhīratāya, nānappakārattāya ca **paññāvepullaṃ**. Tesam uḷārapuññakkhattatāya **puññavepullaṇca adhigacchati**. **Pītipāmojjabahulo hoti** pīti sambojjhaṅgaṭṭhānīyattā buddhānussa tiyā. **Bhayabheravasaho** buddhaguṇārammaṇāya satiyā bhayabheravābhībhavanato. Tenāha bhagavā “anussaretha sambuddhaṃ, bhayaṃ tumhāka no siyā”². **Dukkadhivāsanasamattho** buddhānussatiyā sarīradukkhassa padumapālāse udakāssa viya

1. Am 2. 252 piṭṭhe.

2. Sam 1. 221 piṭṭhe.

vinivaṭṭanato. **Sarīvāsasaññanti** sahaṇvāsasaññanā. **Buddhabhūmiyaṃ cittam namati** buddhaguṇānaṃ mahantabhāvaṃ paccakkhato upaṭṭhānato. Buddhānussatibhāvanāya sabbadā buddhaguṇānaṃ citte viparivattanato vuttam “**sammukhā satthāraṃ bassato viyā**”ti. **Uttari appaṭivijjhantoti** imāya bhāvanāya upari taṃ adhiṭṭhānaṃ katvā saccāni appaṭivijjhanto. **Sugatiparāyaṇoti** sugatisamparāyo.

Appamāḍanti appamajjanaṃ sakkaccaṃ anuyogaṃ. **Kayirāthāti** kareyya. **Sumedhasoti** sundarapañño. **Evam mahānubhāvāyāti** vuttappakārena nīvaraṇavikkhambhanādisamatthena satthari sagāravabhāvādihetubhūtena mahatā sāmattihiyena samannāgatāya.

2. Dhammānussatikathāvaṇṇanā

146. **Dhammānussatinti** ettha padattho, sabhāvattho ca ādito vuttoyevāti taṃ anāmasitvā bhāvanāvidhānameva dassetuṃ “**dhammānussatiṃ bhāvetukāmenāpi**”ti-ādi āradhmaṃ. Kasmā panettha buddhānussatiyaṃ viya “aveccappasādasamannāgatenā”ti na vuttam. Nanu etā paṭipāṭiyā cha anussatiyo ariyasāvakānaṃ vasena desanaṃ āruḥhāti? Saccametaṃ, evam santepi “**parisuddhasīlādiguṇānaṃ puthujjanānampi ijjhantī**”ti dassanattham “aveccappasādasamannāgatenā”ti idha na vuttam, ariyasāvakānaṃ pana sukhena ijjhantīti. Tathāpi pāḷiyaṃ āgatattā ca buddhānussatiniddese vuttanti daṭṭhabbam, ayañca vicāro parato āgamissateva.

147. **Pariyattidhammopīti pi-saddena** lokuttaradhammaṃ sampiṇḍeti. **Itaresūti** sandiṭṭhikādipadesu. **Lokuttaradhammovāti** avadhāraṇaṃ nippariyāyena sandiṭṭhikādi-attham sandhāya vuttam, pariyāyato panete pariyattidhammepi sambhavanteva. Tathā hi **pariyattidhammo** bahussutena āgatāgamena paramena satinepakkena samannāgatena paññavatā ādikalyāṇatādivisesato sayam daṭṭhabboti **sandiṭṭhiko**. Ācariyapayirupāsānāya vinā na labbhāti ce? Lokuttaradhammepi samāne kalyāṇamittasannissayeneva sijjhanato, tathā satthusandassanepi. “**Sandiṭṭhiyā jayati**”ti ayaṃ panattho titthiyanimmaddane nippariyāyatova

labbhati, kilesajaye pariyāyato paramparāhetubhāvato. “Sandiṭṭhaṃ arahatī”ti ayampi attho labbhateva, sabbaso saṃkilesadhammānaṃ pahānaṃ, vodānadhammānaṃ paribrūhanaṃ uddissa pavattattā. Ayaṅca attho “ye kho tvaṃ gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saṅgāyā saṃvattanti no visaṅgāya, sa-upādānāya saṃvattanti no anupādānāya, ekamsena gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsanaṃ’ti”¹, “dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā”ti² ca evamādihi suttapadehi vibhāvetabbo. Akālikādhigamupāyatāya **akāliko**. Vijjamānatāparisuddhatāhi ehipassavidhiṃ arahatīti **ehipassiko**. Tato eva vaṭṭadukkhanittharaṇatthikehi attano citte upanayanaṃ, cittassa vā tattha upanayanaṃ arahatīti **opaneyyiko**. Vimuttāyatanasīse ṭhatvā paricayena sammadeva atthavedaṃ, dhammavedaṃ labhantehi **paccatthaṃ veditabbo viññūhīti**. Evaṃ sandiṭṭhikādiṭṭhesu pariyattidhammampi pakkhipitvā anasikāro yujjateva.

Sāti gāthā. **Samantabhadrakattā**ti sabbabhāgehi sundarattā.

Dhammassāti sāsanaḍḍhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena avekkhitesu “gāthā”ti samañña, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsānivohāraṃ³ āropetvā dassento “**paṭhamena pādena ādikalyāṇā**”ti-ādimāha. “**Ekānusandhikan**”ti idaṃ nātibahuvibhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ sandhāya vuttaṃ, itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhantīti. **Nidānenā**ti kāladesadesakaparisādi-apadisanalakkhaṇena nidānaganthena. **Nigamanenā**ti “idamavocā”ti-ādikena⁴, “iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ”ti⁵ vā yathāvuttatthanigamanena.

Ayaṃ kathā visesato suttaṭṭhakasaṃvaṇṇanāti katvā suttaṭṭhakavasena dhammassa ādikalyāṇādikaṃ dassetvā idāni suttaṭṭhakavinayapiṭakānaṃ vasena taṃ dassetuṃ “**sanidānasa-uppattikattā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sanidānasa-uppattikattā**ti yathāvuttanidānena sanidānatāya,

1. Vi 4. 449; Aṃ 3. 107 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 188 piṭṭhe.

3. Saṃsānivohāraṃ (Sī)

4. Saṃ 1. 222 piṭṭhe.

5. Aṃ 3. 297 piṭṭhe.

sa-aṭṭhuppattikatāya ca. **Veneyyānaṃ anurūpatoti** sikkhāpadapaññattiyā, dhammadesanāya ca taṃtaṃsikkhāpadabhāvena paññāpiyamānassa veneyyajjhāsayanurūpaṃ pavattisamānassa anurūpato. **Atthassāti** desiyamānassa ca sīlādi-atthassa. “Taṃ kissa hetu?”¹, seyyathāpi bhikkhave”ti-ādīnā² tattha tattha hetūpamāgahaṇena **hetudāharaṇayuttato**.

Evam suttavinayavasena pariyattidhammassa ādimajjhapariyosānakalyāṇataṃ dassetvā idāni tīṇi piṭakāni ekajjham gahetvā taṃ dassetuṃ “**sakalopī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sāsanadhammoti**—

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā.

Sacittapariyodapanam, etaṃ buddhāna sāsanam”ti³—

evam vuttassa satthusāsanassa pakāsako pariyattidhammo. **Sīlena ādikalyāṇo** sīlamūlakattā sāsanassa. Samathādīhi **majjhekalyāṇo** tesam sāsanasampattiya vemaJJhabhāvato. **Nibbānena pariyosānakalyāṇo** tadadhigamato uttarikaraṇiyābhāvato. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlam, samādhi ca mūlanti āha “**sīlasamādhīhi ādikalyāṇo**”ti. Paññā pana anubodhapaṭivedhavasena duvidhāti tadubhayampi gaṇhanto “**vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo**”ti āha. Tassa nipphatti phalaṃ, kiccaṃ nibbānasacchikiriyā, tato param kattaḃbam natthīti dassento āha “**phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo**”ti. Phalaggahaṇena vā sa-upādisesanibbānamāha, itarena itaram, tadubhayaṇca sāsanasampattiya osānanti āha “**phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo**”ti.

Buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya **ādikalyāṇo** tappabhavattā. Sabbaso saṃkilesappahānaṃ vodānaṃ, pāripurī ca dhammasudhammatā, tāya **majjhekalyāṇo** taṃsarīrattā. Satthārā yathānusiṭṭhaṃ tathāpaṭipatti **saṃghasuppaṭipatti**, tāya **pariyosānakalyāṇo**, tāya sāsanassa loke suppaṭiṭṭhitabhāvato. **Tanti** sāsanadhammaṃ. **Tathattāyāti** yathatthāya bhagavato dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccekabodhi sāvakabodhīti

1. Saṃ 1. 222 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 115 piṭṭhe.

3. Khu 1. 41; Dī 2. 42 piṭṭhesu.

tividho, ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbaguṇehi aggabhāvato, itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā **ādikalyāṇatā**, guṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya **majjhekalyāṇatā**, tadubhayāvaratāya, tadosānatāya ca sāsanaadhammassa tatiyāya **pariyosānakalyāṇatā** vuttā.

Esoti sāsanaadhammo. Nīvaraṇavikkhambhanatoti vimuttāyatanaśise thatvā saddhammaṃ suṇantassa nīvaraṇānaṃ vikkhambhanasambhavato. Vuttaṃ hetam—

“Yathā yathāvuso bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṃ labhati dhammavedaṃ”¹.

“Yasmiṃ bhikkhave samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṃ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmīṃ samaye pahīnāni hontī”²—

ca ādi. **Samathavipassanāsukhāvahanatoti** samathasukhassa ca vipassanāsukhassa ca sampādanato. Vuttampi cetam—

“So vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ”³ti-ādi³.

Tathā—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ.

Amānusi ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato”⁴ ca.

Tathāpaṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṃ āvahati, yathā vāsathārā anusiṭṭhaṃ, tathā paṭipanno sāsanaadhammo. **Tādibhāvāvahanatoti** chaḷaṅgupekkhāvasena iṭṭhādīsu tādibhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. Esa bhagavā vuttanayena tividhakalyāṇaṃ dhammaṃ desento yaṃ sāsanaabrahmacariyaṃ, maggabrahmacariyaṃ pakāseti, taṃ yathānurūpaṃ atthasampattiyaṃ sātthaṃ, byañjanasampattiyaṃ sabyañjananti yojanā.

1. Am 2. 18 piṭṭhe.

3. Dī 1. 94; Ma 2. 104 piṭṭhesu.

2. Saṃ 3. 84 piṭṭhe.

4. Khu 1. 67 piṭṭhe.

Tattha avisesena tisso sikkhā, sakalo ca tantidhammo
sāsanabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “katamesānaṃ kho bhante
 buddhānaṃ bhagavantāna brahmacariyaṃ naciraṭṭhitikaṃ ahoṣī”ti-ādi¹.
 Sabbasikkhānaṃ maṇḍabhūtasikkhattayasaṅgahito ariyamaggo
maggabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “khīṇā jāti vusitaṃ,
 brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ”ti². **Yathānurūpanti** yathārahaṃ.
 Sikkhattayasaṅgahaṃ hi sāsanabrahmacariyaṃ atthasampattiyā **sātham**.
 Maggabrahmacariye vattabbameva natthi. **Atthasampattiyā**
 sampannatthatāya. Sampatti-attho hi idha saha-saddo. Itaraṃ pana
 yathāvuttenatthena **sātham**, **sabyañjananā**. Ye panettha “vacanasabhāvaṃ
sātham, atthasabhāvaṃ **sabyañjanan**”ti vibhajtvā vadanti, taṃ na
 sundaraṃ, tathā vibhattassa pariyattidhammassa abhāvato. Saddatthā hi
 abhinnarūpā viya hutvā viniyogaṃ gacchanti. Tathā hi nesam
 lokiyāmissībhāvaṃ paṭijānanti. Satipi vā bhede “sabyañjanan”ti ettha yadi
 tulyāyogo adhippeto “saputto āgato”ti-ādīsu viya, evaṃ sati “atthapaṭisaraṇā
 bhikkhave hotha, mā byañjanapaṭisaraṇā”ti atthappadhānavādo bādhito³
 siyā, atha vijjānānatāmattaṃ “salomako sapakkhako”ti-ādīsu viya
 byañjanasampatti aggahitā siyā. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva attho
 gahetabbo.

Sātham sabyañjananti ettha netthinayenāpi atthaṃ dassetuṃ
 “**saṅkāsaṇa -pa- sabyañjanan**”ti vuttaṃ. Tattha yadipi nettiyaṃ
 byañjanamukhena byañjanatthaggaṇaṃ hotīti “akkharaṃ padan”ti-ādinā⁴
 byañjanapadāni paṭhamam uddiṭṭhāni, idha pana pāliyaṃ “sātham
 sabyañjanan”ti āgatattā atthapadāniyena paṭhamam dassetuṃ
 “**saṅkāsanapakāsanā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsaṇam dīpanam
saṅkāsaṇam “maññamāno bhikkhu baddho mārassa, amaññamāno mutto”ti-
 ādīsu⁵ viya. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdhaṃ. Tenāha “aññātaṃ
 bhagavā”ti-ādi. Paṭhamam kāsaṇam **pakāsaṇam**. Ādikammasmim hi ayaṃ
pa-saddo “paññapeti paṭṭhapeti”ti-ādīsu⁶ viya. Tikkhindriyāpekkhaṃ cetam
 padadvayaṃ uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamāṇa
 vuttamatthaṃ

1. Vi 1. 8 piṭṭhe.

3. Atthappadhānabhāvo dīpito (Syā, Ka)

5. Saṃ 2. 62 piṭṭhe.

2. Vi 3. 20; Saṃ 3. 65 piṭṭhādīsu.

4. Khu 10. 5 piṭṭhe.

6. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

paṭipajjati. Saṅkhittassa vitthāravacanaṃ sakirīṃ vuttassa puna vacanañca **vivaraṇavibhajanāni**. Yathā “kusalā dhammā”ti saṅkhepato sakirīyeva ca vuttassa atthassa “katame dhammā kusalā? Yasmirīṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ”ti-ādinā¹ vitthārato vivaraṇavasena, vibhajanavasena ca puna vacanaṃ. Majjhimindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ niddesabhāvato. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānaṃ, vibhattassa ca pakārehi nāpanaṃ veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ **uttānīkaraṇapaññāpanāni**. Yathā “phasso hoti”ti-ādinā² vivaṭavibhattassa atthassa “katamo tasmiṃ samaye phasso? Yo tasmiṃ samaye phasso phusanā samphusanā”ti-ādinā² uttānīkiriya, paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ paṭiniddesabhāvato. “Paññāpanapaṭṭhapanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapakāsana-atthapadasamāyogato”tipi pāṭho.

Kathaṃ paṇāyaṃ pāṭhavikappo jātoti? Vuccate—netthipāḷiyaṃ āgatanayena purimapāṭho. Tattha hi—

“Saṅkāsanā pakāsanā,
Vivaraṇā vibhajanuttānīkammaṇṇatti.
Etehi chahi padehi,
Attho kammañca niddiṭṭhan”ti³—

desanāhārayojanāya ca etassevatthassa “saṅkāsanā pakāsanā”ti-ādinā āgataṃ. Pacchimo pana “paññāpeti paṭṭhāpeti vivarati vibhajati uttānīkaroti ‘passathā’ti cāhā”ti⁴ sutte āgatanayena byañjanamattakato. Evañca nesaṃ dvinnāṃ pāṭhānaṃ viseso, na atthato. Tathā hi saṅkhepato “paṭhamaṃ nāpanaṃ **paññāpanaṃ**, paṭhamameva ṭhapanāṃ **paṭṭhapanan**”ti imāni padāni saṅkāsanapakāsanapadehi atthato avasiṭṭhāni. Yañca purimapāṭhe chaṭṭhaṃ padaṃ “pakārato nāpanan”ti paññāpanaṃ vuttaṃ, taṃ dutiyapāṭhe pakāsanapadena “nibbisesaṃ pakārato kāsanān”ti katvā. Yasmā nāpanakāsanāni atthāvabhāsanasabhāvatāya abhinnāni, sabbesañca veneyyānaṃ cittassa tosaṇaṃ, buddhiyā ca nisānaṃ yāthāvato vatthusabhāvāvabhāsane jāyatīti. Evaṃ atthapadarūpattā pariyatti-atthassa yathāvuttacha-atthapadasamāyogato **sāttamaṃ** sāsaṇaṃ.

1. Abhi 3. 17 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 18 piṭṭhe. 3. Khu 10. 5 piṭṭhe. 4. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyati ettha uccāraṇavelāyaṃ apariyosite pade vaṇṇo **akkharaṃ**. “Ekakkharaṃ padaṃ akkharan”ti eke “ā evaṃ kira tan”ti-ādīsu ā-kārādayo viya. “Visuddhakaraṇānaṃ manasā desanāvācāya akkharāṇato akkharan”ti aññe. Vibhattiyantaṃ atthañāpanato **padam**. Saṅkhepato vuttaṃ padābhīhitam atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ**, vākyam. “Kiriyaṇapadam abyayakāra-kavisesanayuttaṃ vākyan”ti hi vadanti. Pakārato vākyavibhāgo **ākāro**. Ākārabhīhitam nibbacanaṃ **nirutti**. Nibbacanavittthāro nissesupadesato **niddeso**. Etesaṃ akkharādīnaṃ byañjanapadānaṃ sampattiya sampannatāya **sabyañjanaṃ**.

Tatrāyassa atthapadasamāyogo, byañjanasampatti ca—akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāṇīkaroti, niddesehi paññāpeti, tathā akkharehi ugghāṭetvā padehi vineti ugghāṭitaññum, byañjanehi vipaṇcetvā ākārehi vineti vipaṇcitaññum, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyaṃ. Evañcāyaṃ dhammo ugghāṭiyamāno ugghāṭitaññum vineti, vipaṇciyamāno vipaṇcitaññum, niyyamāno neyyaṃ. Tattha ugghaṭanā ādi, vipaṇcanā majjhe, nayanamante. Evaṃ tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhaveneyyavinayanoti. Evampi tividhakalyāṇoyaṃ dhammo atthabyañjanapāripūriyā “sāttho sabyañjano”ti veditabbo “paripuṇṇo, parisuddho”ti ca.

Atthagambhīratāti-ādīsu **attho** nāma tanti-attho. **Dhammo** tanti. **Paṭivedho** tantiyā, tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. **Desanā** manasā vavattāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādihi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Atha vā **attho** nāma hetuphalaṃ. **Dhammo** hetu. **Desanā** paññatti, yathādhammaṃ dhammābhilāpo, anulomapaṭilomasāṅkhepavittthārādivasena vā kathanam. **Paṭivedho** abhisamayo, atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu, paññattipathānurūpaṃ paññattīsu avabodho, tesam tesam vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Tepi cete atthādayo yasmā anupacitakusalasambhārehi

duppaññehi sasādihi viya mahāsamuddo dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Tesu paṭivedhassāpi atthasannissitattā vuttaṃ “**atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sātthan**”ti atthagunaḍīpanato. Tāsaṃ dhammadesanānaṃ byañjanasannissitattā vuttaṃ “**dhammagambhīratādesanā gambhīratāhi sabyañjanan**”ti tāsaṃ byañjanasampattidīpanato.

Atthesu pabhedagataṃ nāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. Atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṃ nāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidāti** imissāpi paṭisambhidāya atthavisayattā āha “**atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sātthan**”ti, atthasampattiyā asati tadabhāvato. **Dhammoti** tanti. **Niruttīti** tantipadānaṃ niddhāretvā vacanaṃ. Tattha pabhedagatāni nāṇāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha “**dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjananti**, asati byañjanasampattiyā tadabhāvato. **Parikkhakajanappasādakanti** ettha **iti-saddo** hetu-attho. Yasmā parikkhakajanānaṃ kinkusalagavesīnaṃ pasādāvahaṃ, tasmā **sātthaṃ**. Atthasampannanti phalena hetuno anumānaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhippavattiyā. Sātthakatā panassa paṇḍitavedanīyatāya, sā paramagambhīrasaṇhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetarā “gambhīro duddaso”ti-ādi¹. **Lokiyajanappasādakanti sabyañjananti** yasmā lokiyajanassa pasādāvahaṃ², tasmā **sabyañjanam**. Lokiyajano hi byañjanasampattiyā tussati, idhāpi phalena hetuno anumānaṃ. Sabyañjanatā panassa saddheyyatāya, sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā.

Atha vā **paṇḍitavedanīyato sātthan**”ti paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannataṃ āha, tato parikkhakajanappasādakam. **Saddheyyato sabyañjananti** saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannataṃ, tato lokiyajanappasādakanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Gambīrādhippāyato sātthanti** adhippāyato agādhipāratāya atthasampannaṃ³ aññathā tadabhāvato. **Uttānapadato sabyañjananti** subodhasaddatāya byañjanasampannaṃ, paramagambhīrassapi atthassa veneyyānaṃ suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa paṭhamassa atthadvayassa pabhedo⁴ daṭṭhabbo, tathā ceva tattha tattha samvannitaṃ. Tathā

1. Vi 3. 7 piṭṭhe.2. Pasādāvahati (Syā, Ka)

3. Atthasampannaṃ uttānādhippāye sati (Syā), attasampannataṃ. Uttānādhippāye sati (Ka)

4. Papañco (Sī)

hettha vikappassa, samuccayassa vā aggahaṇaṃ. **Upanetabbassāti** pakkhipitabbassa vodānatthassa avuttassa **abhāvato**.

Sakalaparipuṇṇabhāvenāti sabbabhāgehi paripuṇṇatāya. **Apanetabbassāti** saṃkilesadhammassa.

Paṭipattiyāti sīlavisuddhiyādisammāpaṭipattiyā, tannimittāṃ.
Adhigamabyattitoti saccapaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato **sātham** kapilavatādi¹ viya tucchāṃ niratthakāṃ ahutvā atthasampannanti katvā. **Pariyattiyāti** pariyaṭṭidhammaparicayena. **Āgamabyattitoti** durakkhātadhammesu paricayaṃ karontassa viya sammohaṃ ajanetvā bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato **sabyañcanaṃ**. Byañjanasampattiyā hi sati āgamabyattitī. **Sīlādipaṇcadhammakkhandhayuttatoti** sīlādīhi pañcahi dhammakotṭhāsehi avirahitattā. **Kevalaparipuṇṇam** anavasesena samantato puṇṇaṃ pūritaṃ. **Nirupakkilesatoti** diṭṭhimānādi-upakkilesābhāvato. **Nittharaṇatthāyāti** vaṭṭadukkhato nissaraṇāya. **Lokāmisānirapekkhatoti** kathaṅci pi taṇhāsannissayassa anissayanato.

Evam ādikalyāṇatādi-apadesena satthu purimavesārajjadvayavasena dhammassa svākkhātataṃ vibhāvetvā idāni pacchimavesārajjadvayavasenāpi taṃ dassetuṃ “**atthavipallāsābhāvato vā suṭṭhu akkhātoti svākkhāto**”ti vatvā tamatthaṃ byatirekamukhena vibhāvento “**yathā hī**”ti-ādimāha. Tattha **vipallāsamāpajjati** tesāṃ dhamme “antarāyikā”ti vuttadhammānaṃ vipākādīnaṃ antarāyikattābhāvato ekaṃsena apāyūpapattihetutāya abhāvato. **Niyyānikattābhāvatoti** atammayatābhāvato, saṃsārato ca niyyānikāti vuttadhammānaṃ ekaccayaññakiriyāpakatipurisantaraññāṇādīnaṃ² tato niyyānikattābhāvato viparīto eva hoti. **Tenāti** atthassa vipallāsāpajjanena. **Te** aññatitthiyā. **Tathābhāvānatikkamanatoti** kammantarāyādīnaṃ pañcannaṃ antarāyikabhāvassa ariyamaggadhammānaṃ niyyānikabhāvassa kadāci pi anativattanato.

Nibbānānurūpāya paṭipattiyāti adhigantabbassa sabbasaṅkhatavinissaṭṭassa nibbānassa anurūpāya sabbasaṅkhāraṇissaraṇūpāyabhūtāya sapubbabhāgāya

1. Kapilamatādi (Syā, Ka)

2. Purisantarayaññādīnaṃ (Ka)

sammāpaṭipattiyā akkhātattāti yojanā. **Paṭipadānurūpassāti** sabbadukkhaniyyānikabhūtā ārammaṇakaraṇamattenāpi kilesehi anāmasanīyā¹ yādisi paṭipadā, tadanurūpassa. **Supaññattāti** sīlādikkhandhattayasaṅgahitā sammādiṭṭhi-ādippabhedā micchādiṭṭhi-ādīnaṃ pahāyikabhāvena suṭṭhu sammadeva vihitā. **Saṃsandati** kilesamalavisuddhitāya **sameti**. Evaṃ magganibbānānaṃ paṭipadāpaṭipajjanīyabhāvehi aññamaññānurūpatāya svākkhātataṃ dassetvā idāni tividhassāpi lokuttaradhammassa paccekaṃ svākkhātataṃ dassetuṃ “**ariyamaggo cetthā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **antadvayanti** sassatucchedaṃ, kāmasukha-attakilamathānuyogaṃ, līnuddhaccaṃ, paṭiṭṭhānāyūhananti evaṃ pabhedāṃ antadvayaṃ. **Anupagammāti** anupagantvā, anupagamanahetu vā. **Paṭipassaddhakilesānīti** suṭṭhu vūpasantakilesāni, paṭipassaddhipphāṇavasena sammadeva pahīnadosāni. **Sassatādisabhāvavasenāti** “sassatañca vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi amatañca tāṇaṃ leṇaṇcā”ti-ādīnā tesu tesu suttesu sassatādisabhāvakittanavasena.

148. “**Rāgādīnaṃ abhāvaṃ karontena ariyapuggalena sāmānaṃ daṭṭhabbo**”ti iminā “ariyamaggena mama rāgādayo pahīnā”ti sayāṃ attanā anaññaneyyena daṭṭhabboti sandiṭṭhi, sandiṭṭhi eva **sandiṭṭhiko**.

Tena tena ariyasāvakena **parasaddhāya** parassa saddahanena paraneyyena **gantabbataṃ hitvā** nāpetabbataṃ pahāya **paccavekkhaṇāṇaṇa** karaṇabhūtena. **Pasatthā diṭṭhi sandiṭṭhi** yathā sambojjhaṅgo. Ariyamaggo attanā sampayuttāya sandiṭṭhiyā kilese jayati, ariyaphalaṃ tāya eva attano kāraṇabhūtāya, nibbānaṃ ārammaṇakaraṇena attano visayībhūtāya sandiṭṭhiyā kilese jayatīti yojanā.

Bhāvanābhisamayavasena maggadhammo. **Sacchikiriyaḥbhisamayavasena** nibbānadhammo. Phalampi heṭṭhimāṃ sakadāgāmiyapassanādīnaṃ paccayabhāvena upari maggādhigamassa upanissayabhāvato pariyāyato “**dissamāno vaṭṭabhayaṃ nivatteti**”ti vaṭṭabbataṃ labhati.

1. Anāmasanīyatādīnā (Syā, Ka)

149. **Nāssa kāloti** nāssa āgametabbo kālo atthi. Yathā hi lokiyakusalassa “upapajje, aparapariyāye”ti-ādinā phaladānaṃ pati āgametabbo kālo atthi, na evametassāti attho. Tenāha “**na pañcāhā**”ti-ādi. **Pakaṭṭhoti** dūro. Phaladānaṃ pati kālo pakaṭṭho assāti **kāliko**, kālantaraphaladāyī. Tenāha “**attano phaladāne**”ti. **Pattoti** upanīto. **Idanti** “akāliko”ti padaṃ.

150. **Vidhinti** vidhānaṃ, “ehi passā”ti evaṃpavattavidhivacanaṃ. **Vijjamānattāti** paramatthato upalabbhamānattā. **Parisuddhattāti** kilesamalavirahena sabbathā visuddhattā. Amanaññampi kadāci payojanavasena yathāsabhāvappakāsanena dassetabbaṃ bhavyeyyāti tadabhāvaṃ dassento āha “**manuññabhāvappakāsanenā**”ti.

151. Upanetabboti upaneyyo, upaneyyova opaneyyikoti imassa atthassa adhippetattā āha “**upanetabboti opaneyyiko**”ti. Cित्ते upanayanaṃ uppādananti āha “**idaṃ saṅkhate lokuttaradhamme yujjati**”ti. Cित्ते **upanayananti** pana ārammaṇabhūtassa dhammassa ārammaṇabhāvūpanayane adhippete asaṅkhatepi yujjeyya “ārammaṇakaraṇasaṅkhātaraṃ **upanayanaṃ arahatīti opaneyyiko**”ti. **Allīyananti** phusaṇaṃ. **Nibbānaṃ upaneti** ariyapuggalanti adhippāyo.

152. **Viññūhīti** vidūhi, paṭividdhasacchēti attho. Te pana ekaṃsato ugghaṭitaññū-ādayo hontīti āha “**ugghaṭitaññū-ādīhī**”ti. “**Paccattan**”ti etassa “pati attanī”ti bhummasena attho gahetabboti āha “**attani attanī**”ti. **Veditabboti** vuttaṃ, kathaṃ veditabboti āha “**bhāvito me**”ti-ādi. Tattha “**me**”ti iminā “paccattan”ti padena vuttamatthaṃ anvayato dassetvā puna byatirekena dassetuṃ “**na hī**”ti-ādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. “**Viññūhī**”ti idaṃ antogadhāvadhāraṇanti dassento “**bālānaṃ pana avisayo cesā**”ti āha.

Evaṃ ādikalyāṇatādinā aññamaññassa anurūpadesaṇāya dhammassa svākkhātataṃ dassetvā idāni purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ kāraṇavacananti dassento “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha **sandiṭṭhikattāti**

yasmā ayaṃ dhammo vuttanayena sāmaṃ daṭṭhabbo, sandiṭṭhiyā kilese viddhaṃseti, sandassanañca arahati, tasmā **svākkhāto** durakkhāte tiṭṭhiyadhamme tadabhāvato. Iminā nayena sesapadesupi yathārahaṃ attho daṭṭhabbo.

153. **Tassevanti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ buddhānussatiyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

3. Saṃghānussatikathāvaṇṇanā

154. **Ariyaśaṃghaguṇā**ti ārakattā kilesehi, anaye na-iriyānato, aye ca iriyānato, sadevakena ca lokena “saraṇaṃ”ti araṇīyato ariyo ca so śaṃgho ca, ariyānaṃ vā śaṃgho ariyaśaṃgho, tassa guṇā.

155. Yaṃ sammāpaṭipadaṃ paṭipanno “suṭṭhu paṭipanno”ti vuccati. Sā ariyamaggapaṭipadā paṭipakkhadhamme anivattidhamme katvā pajāhanato payojanābhāvā sayampi anivattidhammā, adhigantabbassa ca nibbānassa ekaṃsato anulomīti. Tato eva apaccanīkā, anudhammabhūtā ca, tassā ca paṭipannattā ariyaśaṃgho “suppaṭipanno”ti vuttoti dassetuṃ “**suṭṭhu paṭipanno**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**anivattipaṭipadan**”ti iminā ujuppaṭipattiṃ dasseti. Punappunaṃ nivattane hi sati ujuppaṭipatti na hoti.

“**Anulomapaṭipadaṃ apaccanīkaṭipadan**”ti iminā ñāyappaṭipattiṃ. Paṭipajjitabbassa hi nibbānassa anulomanena, apaccanīkatāya cassā ñāyato. “**Dhammānudhammapaṭipadan**”ti iminā sāmīcippaṭipattiṃ anucchavikabhāvadīpanato. Etena paṭhamapadassa papañcaniddeso, itarāni tīṇi padānīti dasseti. Tenāha “**yasmāpanā**”ti-ādi.

Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanena kiccāsiddhito ariyabhāvāvahaṃ savanaṃ sakkaccasavanaṃ nāmāti vuttaṃ “**sakkaccaṃ suṇantīti sāvakā**”ti, tena ariyā eva nippariyāyato satthu sāvakā nāmāti dasseti. **Sīladiṭṭhisāmaññatāyāti** ariyena sīlena, ariyāya ca diṭṭhiyā samānabhāvena. Ariyānañhi sīladiṭṭhiyo majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ninnānākaraṇaṃ maggenāgatattā.

Tena te yattha katthaci t̥hitāpi saṁhatāva. Tenāha “**saṁghātabhāvamāpanno**”ti. Māyāsāṭṭheyyāḍipāpadhammasamucchedena **uju**. Tato eva gomuttavaṅkābhāvena **avaṅkā**. Candalekhāvaṅkābhāvena **akuṭilā**. Naṅgalakoṭivaṅkābhāvena **ajimhā**. Avaṅkāḍibhāvena vā **uju**. Parisuddhaṭṭhena **ariyā**. Apaṇṇakabhāvena ñāyati kamati nibbānaṁ, taṁ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**. Vaṭṭadukkhaniyyānāya **anucchavikattā**. Anurūpattā **sāmīci** opāyikātipi **saṅkham** samaññaṁ **gatā** sammāpaṭipatti, tāya samaṅgitāya **suppaṭipannā** “sammā paṭipajjanti”ti katvā. Vattamānattho hi ayaṁ **paṭipanna**-saddo yathā “sotāpatti phalasacchikiriyāya paṭipanno”ti¹. **Atitaṁ paṭipadanti** yathāvuttamaggasammāpaṭipattiṁ vadati. Ubhayena ca sāmāññaniddesena, “suppaṭipannā ca suppaṭipannā ca suppaṭipannā”ti ekasesanayena vā gahitānaṁ samūho “suppaṭipanno”ti vuttoti dasseti.

Evam ādipadatthaniddesabhāvena itarapadānaṁ atthaṁ vatvā idāni catunnampi padānaṁ avomissakaṁ atthaṁ dassetuṁ “**apicā**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yathānusiṭṭhanti** satthārā yathā anusitṭhaṁ, tathā anusāsani-anurūpanti attho. **Apaṇṇakapaṭipadanti** avirajjhanakapaṭipadaṁ, anavajjapaṭipattinti attho. Ettha ca svākkhāte dhammavinaye apaṇṇakapaṭipadaṁ paṭipannattāti evaṁ sambandhitabbaṁ. Purimapadena sambandhe dutiyapadaṁ na vattabbaṁ siyā, nanu ca dutiyapadena sambandhepi paṭhamam padam na vattabbaṁ siyāti? Na tassa paṭhamam apekkhitattā. Sā pana sāvakānaṁ apaṇṇakapaṭipadā yathānusiṭṭhaṁ paṭipadāti dassanatthaṁ “yathānusiṭṭhaṁ paṭipannattā”ti vattabbaṁ. Ubhayassāpi vā suppaṭipannabhāvasādhanaṭṭā ubhayaṁ vuttaṁ. Tathā hi pi-saddena ubhayaṁ samuccinoti.

Kilesajimhavasena antadvayagāhoti² sabbaso taṁ pahāya sammāpaṭipadā kāyādivaṅkappahāyiniṁ ujuppaṭipatti hotīti āha “**majjhimāya paṭipadāya -pa- ujuppaṭipanno**”ti.

Ñāyo nāma yuttappattapaṭipatti, nibbānañca, sabbasaṅkhārasamathatāya ādittaṁ celam, sīsaṁ vā ajjuhekkhitvāpi paṭipajjitabbamevāti āha “**ñāyo vuccati nibbānan**”ti. Nibbāyanakiriyāmukhena cettha nibbānaṁ vuttanti

1. Abhi 3. 183 piṭṭhe.

2. ...pātoti (Sī, Ka)

daṭṭhabbam, maggañāṇādīhi vā ñāyati paṭivijjhīyati sacchikariyati cāti **ñāyo nibbānanti** evamettha attho daṭṭhabbo.

Guṇasambhāvanāya parehi kayiramānam
paccupaṭṭhānādisāmīcikammaṃ arahantīti **sāmīcikammārahā**.

156. **Yadidanti** antogadhaliṅgavacanabhedo nipātoti tassa vacanabhedenā atthamāha “**yā imāni**”ti. **Evanti** pakāratthe nipāto, iminā pakārenāti attho. Tena itarāni tīṇi yugaḷāni dassitāni hontīti āha “**evam cattāri purisayugaḷāni honti**”ti. **Etanti** etaṃ “purisapuggalā”ti bahuvacanavasena vuttaṃ padaṃ. Purisā ca te puggalā ca **purisapuggalā**. Tattha “**purisā**”ti iminā paṭhamāya, pakatīyā gahaṇaṃ, “**puggalā**”ti pana dutiyāyapi sattasāmaññenāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Catunnaṃ paccayānaṃ** kīdisānaṃ? Ānetvā hunitabbānanti adhikārato pakaṭṭoyamattho. **Dātabbanti** vā paccattavacanāṃ “catunnaṃ paccayānaṃ”ti padaṃ apekkhitvā sāmivasena pariṇāmetabbaṃ, aññathā yesaṃ kesañci catunnaṃ paccayānaṃ “āhunaṃ”ti samaññā siyā. Āhunaṃ arahatīti vā **āhuneyyo**. **Sakkādīnampi vā āhavananti** sakkādīhipi diyyamānaṃ dānaṃ. **Yattha hutaṃ mahapphalanti** yasmiṃ āvahanīyaggimhi hutaṃ dadhi-ādi āhuneyyaggigahapataggidakkhiṇeyyaggīsu¹ hutato uḷāraphalanti **tesaṃ** brāhmaṇānaṃ **laddhi**. **Hutanti** dinnam. **Nikāyantareti** sabbatthikavādinikāye.

Ṭhapetvā teti te piyamaṇāpe ñātimitte apanetvā, tesaṃ adatvāti adhippāyo. **Esa** eso. **Ekabuddhantare ca dissatīti** ekasmiṃ buddhantare vītivatte dissati. **Ca**-saddena kadāci asaṅkhyeyyepi kappe vītivatteti dasseti. **Abbokiṇṇanti** paṭipakkhehi avomissaṃ, kiriyāvisesakañcetaṃ. **Piyamaṇāpattakaradhammā** nāma sīlādayo, te ariyasaṅghe suppatiṭṭhitā. Ayaṃ hettha adhippāyo—ñātimittā vippayuttā na cirasseva samāgacchanti, anavatṭhitā ca tesu piyamaṇāpatā, na evamariyasaṅgho. Tasmā saṅghova **pāhuneyyoti**. **Pubbakāranti** aggakiriyaṃ. **Sabbappakārenāti** ādaragāravabahuṃānādinā, deyyadhammassa

1. Dakkhiṇeyyaggigahapatēyyaggīsu (Sī)

sakkaccakaraṇādinā ca sabbena pakārena. Svāyaṃ **pāhavanīya**-saddo “pāhuneyyo”ti vuccati pariyāyabhāvena.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vaḍḍhantīti **dakkhinā**. Tathābhāvakaraṇena **dakkhinaṃ arahati**. Yathā ulārātivipuludrayalābhena visodhitam nāma hoti, evaṃ dakkhiṇā vipulaphalatāyāti vuttam **“mahapphalakaraṇatāya visodhetī”**ti.

Puññatthikehi añjali karaṇīyā etthāti **añjalikaraṇīyo**.

Yadipi pāḷiyaṃ “anuttaran”ti vuttam. Natthi ito uttaram gisiṭṭhanti hi **anuttaram**. Samampissa pana natthīti dassento **“asadisan”**ti āha. Khittam vuttam bijaṃ mahapphalabhāvakaraṇena tāyati rakkhati, khipanti vapanti ettha bījānīti vā khettaṃ, kedārādi, khettaṃ viya khettaṃ, puññānaṃ khettaṃ **puññakkhettaṃ**. Sesam buddhānussatiyaṃ vuttanayānusārena veditabbaṃ.

4. Sīlānussatikathāvaṇṇanā

158. Aho vata sīlāni¹ akhaṇḍāni, aho vata acchiddānīti evaṃ sabbattha yojetabbaṃ. **Aho vatāti** ca sambhāvane nipāto. Tenāha **“akhaṇḍatādiguṇavasena”**ti. Akhaṇḍabhāvādisampattivaseṇāti attho. Parassa sīlāni anussariyamānāni piyamanāpabhāvāvahanena kevalam mettāya padaṭṭhānaṃ honti, na visum kammaṭṭhānanti āha **“attano sīlāni anussaritabbāni”**ti. **Cāgādisupi** eseṇa nayo.

Yesanti sīlādīnaṃ. Paṭipāṭiyā samādāne samādānakkamena, ekajjhaṃ samādāne uddesakkamena sīlānaṃ ādi-antaṃ veditabbaṃ. **Pariyante chinnaśāṭako** viyāti vatthante, dasante vā chinnavatthaṃ viya, visadisūdāharaṇaṃ cetam. Evaṃ sesānīpi udāharaṇāni. Vinivedhavasena chinnaśāṭako **vinividdhaśāṭako**. Visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Sabalarahitāni vā **asabalāni**. Tathā **akammāsāni**. Sattavidhamethunasamyogo heṭṭhā sīlakathāyaṃ vutto eva. **Kodhūpanāhādīhīti ādi**-saddena makkhapalāsa-issāmacchariyamāyāsāṭheyyamānātimānādayo gahitā. **Tāniyeva** akhaṇḍādiguṇāni sīlāni. Sīlassa

1. Me sīlāni aho vata (Sī, Ka)

taṇhādāsabyato mocanaṃ vivaṭṭūpanissayabhāvāpādanam. Tato eva taṃsamaṅgīpuggalo serī sayamvasī bhujisso nāma hoti. Tenāha “**bhujissabhāvakaraṇena bhujissānī**”ti. “Imināhaṃ sīlena devo vā bhaveyyaṃ devaṇṇataro vā, tattha nicco dhuvo sassato”ti, “sīlena suddhī”ti ca evamādinā **taṇhādīṭṭhīhi** aparāmaṭṭhattā **ayaṃ te sīlesu dosoti** catūsu vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena **paramaṭṭhuṃ** anuddhamsetum. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

159. **Sikkhāya sagāravoti** sīladhanaṃ nissāya paṭiladdhasamādhānattā¹ sātisaṃsaṃ sikkhāya sagāravo sappatisso hoti. **Sabhāgavuttīti** sampannasīlehi sabhāvavuttiko, tāya eva vā sikkhāya sabhāgavutti. Yo hi sikkhāgāravarahito, so tāya visabhāgavutti nāma hoti vilomanato. Yathā parehi saddhiṃ attano chiddaṃ na hoti, evaṃ dhammāmischi paṭisantharaṇaṃ **paṭisanthāro**. Sikkhāya sagāravattā eva tattha **appamatto** hoti. Attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayanti evamādinī bhayāni imassa dūrasamussāritānīti āha “**attānuvādādibhayavirahito**”ti. Sesam suviññeyyameva.

5. Cāgānussatikathāvaṇṇanā

160. **Pakatiyāti** sabhāvena. **Cāgādhimuttenāti** deyyadhammapariccāge yuttappayuttana tanninnena tappoṇena. Niccaṃ sadā pavattā dānasamvibhāgā yassa so **niccapavattadānasamvibhāgo**, tena. Idhāpi “pakatiyā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yaṃ parassa paṭiyattaṃ diyyati, taṃ **dānaṃ**. Yaṃ attanā paribhuñjitabbato saṃvibhajati, so **saṃvibhāgo**. **Ito dāni pabhutīti** ito paṭṭhāya dāni ajjatagge ajjadivasam ādiṃ katvā. **Adatvā na bhuñjissāmīti** dānasamādhānaṃ katvā. **Taṃdivasanti** tasmim bhāvanārambhādivase. Tattha **nimittaṃ gaṇhitvāti** tasmim dāne pariccāgacetanāya pavatti-ākārassa sallakkhaṇavasena nimittaṃ gahetvā. **Vigatamalamaccheratādiguṇavasena**ti vigatāni malamaccherāni etasmāti vigatamalamacchero, cāgo, tassa bhāvo **vigatamalamaccheratā**. Tadādīnaṃ guṇānaṃ, sampattīnaṃ, ānisaṃsānaṃ vā vasena.

1. Paṭiladdhasamādhānattā (Sī)

Sataṃ dhammaṃ anukkamanti sādhūnaṃ bodhisattānaṃ dhammaṃ paveṇiṃ anu anu kamanto okkamanto, avokkamanto vā. Ye ime **dāyakassa lābhā** āyuvaṇṇasukhabalapaṭibhānādayo, piyabhāvādayo ca bhagavatā **saṃvaṇṇitā** pakittitā. **Manussattaṃ vāti vā**-saddo avuttavikappattho, tena indriyapāṭavabhāvakammassakatāññāṇādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Maccheramalenāti maccherasaṅkhātena malena. Atha vā maccherañca malañca maccheramalaṃ, tena maccherena ceva lobhādimalena cāti attho. **Pajāyanavasenā**ti yathāsakaṃ kammanibbattanavasena. **Kaṇhadhammānanti** lobhādi-ekantakālakānaṃ pāpadhammānaṃ. **Vigatattāti** pahīnattā. **Vigatamalamaccherena cetasāti** itthambhūtalakkhaṇa karaṇavacanaṃ. **Sotāpannassa satoti** gehaṃ āvasantassa sotāpannassa samānassa. **Nissayavihāranti** nissāya viharitabbavihāraṃ, devasikaṃ vaḷaṇṇanakakammaṭṭhānanti attho. **Abhibhavitvāti** agāraṃ āvasantānaṃ aññesaṃ uppajjanakarāgādi-upakkilese abhibhuyya.

Yo kiñci dentopi sāpekkhova deti, so muttacāgo na hoti, ayaṃ pana na evanti **“muttacāgo”**ti vuttaṃ. **Vissatṭhacāgoti** nirapekkhapariccāgoti attho. Yathā pāṇātipātabahulo puggalo “lohitapāṇi”ti vuccati, evaṃ dānabahulo puggalo “payatapāṇi”ti vuttoti dassento **“dātuṃ sadā dhotahatthoyevā”**ti āha. Tattha **sadāti** niccaṃ, abhiñhanti attho. **Pariccāgoti** deyyadhammapariccāgoti adhikārato viññāyati. **Yaṃ yaṃ** deyyadhammaṃ **pare** yācanaḱā. Yācane yogo **yācanayogo**, parehi yācituṃ yuttoti attho. **Yājena yuttoti** dānena yutto sadā pariccajanato. **Ubhayeti** yathāvutte dāne, saṃvibhāge ca **rato** abhirato.

161. Yathā parisuddhasīlassa puggalassa akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlassa anussarantassa sīlānussatibhāvanā ijjhati, evaṃ parisuddha-
ulārapariccāgassa puggalassa anupakkiliṭṭhameva attano pariccāgaṃ anassarantassa bhāvanā ijjhatīti dassetuṃ
“vigatamalamaccheratādiguṇavasenā”ti-ādi vuttaṃ, taṃ vuttatthameva.

Bhiyyosoti upari. **Mattāya** pamāṇassa mahatīyā mattāya, vipulena pamāṇenāti attho. **Cāgādhimuttoti** pariccāge adhimutto ninnapoṇapabbhāro. Tato eva **alobhajjhāsayo** kattacipi anabhisaṅgacitto. Paṭiggāhakesu mettāyanavasena pariccāgo hotīti **mettāya** mettābhāvanāya **anulomakārī** anurūpapaṭipatti. **Visāradoti** visado attanova guṇena katthacipi amañkubhūto abhibhuyya viharī. Sesam suviññeyyameva.

6. Devatānussatikathāvaṇṇanā

162. **Ariyamaggavasenāti** ariyamaggassa adhigamavasena.

Samudāgatehīti sammadeva taduppattito uddham āgatehi. Yādisā hi ariyānam santāne lokiyāpi saddhādayo, na tādisā kadācipi pothujjanikā saddhādayo. Dibbantīti **devā**. Cattāro mahārājāno etesanti catumahārājā, te eva **cātumahārājikā**. Tettiṃsa sahapuññakārino tatthūpapannāti taṃsahacaritam ṭhānam tāvatimsam, tannivāsinopi devā taṃsahacaraṇato eva **tāvatimsā**, dukkhato yātā apayātāti **yāmā**. Tusāya pītiyā itā upagatāti **tusitā**. Bhogānam nimmāne rati etesanti **nimmānaratino**. Paranimmitesu bhogesu vasam vattentīti **paranimmitavasavattino**. Brāhmanam kāyo samūho brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha bhavāti **brahmakāyikā**. **Tatuttarīti** tato brahmakāyikehi uttari, upari parittābhādike sandhāya vadati. **Devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvāti** “yathārūpāya maggenāgatāya **saddhāya samannāgatā, sīlena sutena cāgena paññāya samannāgatā ito cutā tattha upapannā tā devatā**, mayhampi tathārūpā saddhā sīlam sutam cāgo paññā ca samvijjati”ti devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā sakkhim otārentena viya **attano saddhādiguṇā anussaritabbā**.

Yadi evam **sutte**¹ ubhayaguṇānussaraṇam vuttam, tam kathanti anuyogam manasi katvā āha “**sutte panā**”ti-ādi. Tattha **kiñcāpi vuttanti** “atthano ca, tāsāṇca devatānan”ti ubhayam samadhuraṇam viya **sutte**¹ kiñcāpi vuttam.

1. Am 2. 254 piṭṭhe.

Atha kho **taṃ** “devatānaṃ saddhañca sīlañcā”ti-ādivacanāṃ. **Sakkhiṭṭhāne ṭhapetabbanti** “vuttan”ti parato padam ānetvā sambandhitabbaṃ. Kimatthaṃ pana sakkhiṭṭhāne ṭhapananti āha “**devatānaṃ attano saddhādīhi samānaguṇadīpanatthanti veditabban**”ti. Kasmā pana sutte yathārutavasena atthaṃ aggahetvā evaṃ attho gayhatīti āha “**aṭṭhakathāyañhī**”ti-ādi.

163. **Tasmāti** yasmā aṭṭhakathāyaṃ devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano guṇānussaraṇaṃ dalhaṃ katvā vuttaṃ, sīlacāgānussatīsu viya idhāpi attano guṇānussaraṇaṃ jhānuppattinimittaṃ yuttaṃ, tasmā. **Pubbabhāge** bhāvanārambhe. **Aparabhāgeti** yathā bhāventassa upacārajjhānaṃ ijjhati, tathā bhāvanākāle. Yadi attano eva idha guṇā anussaritabbā, kathamayaṃ devatānussatīti āha “**devatānaṃ guṇasadisasaddhādiguṇānussaraṇavasena**”ti. Tena sadisakappanāya ayaṃ bhāvanā “devatānussatī”ti vuttā, na devatānaṃ, tāsāṃ guṇānaṃ vā anussaraṇenāti dasseti. Pubbabhāge vā pavattaṃ devatāguṇānussaraṇaṃ upādāya “devatānussatī”ti imissā samaññā veditabba. Tathā hi vakkhati “pubbabhāge devatā ārabba pavattacittavasena”ti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

164. **Etāsanti** etāsaṃ buddhānussati-ādīnaṃ channaṃ anussatīnaṃ. **Vitthāradesanāyanti** vitthāravasena pavattadesanāyaṃ, **mahānāmasuttarī**¹ sandhāya vadati. **Bhagavāti-ādīnaṃ atthanti** bhagavāti-ādīnaṃ padānaṃ atthaṃ. **Atthavedanti** vā hetuphalaṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhimāha. **Dhammavedanti** hetuṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhim. “Ārakattā arahan”ti anussarantassa hi yaṃ taṃ bhagavato kilesehi ārakattaṃ, so hetu. Ñāpako cettha hetu adhippeto, na kārako, sampāpako vā. Yo’nena ñāyamāno arahattattho, taṃ phalaṃ. Iminā nayena sesapadesupi hetuphalavibhāgo veditabbo. Dhammānussati-ādīsipi “ādimajjhapiyosānakalyāṇattā”ti-ādīnā, “yasmā pana sā sammāpaṭipadā”ti-ādīnā ca tattha tattha hetu-apadeso katoyevāti. **Dhammūpasamhitanti** yathāvuttahetuhetuphalasaṅkhātaguṇūpasamhitaṃ. **Guṇeti** attano guṇe.

1. Am 2. 251; Am 3. 530 piṭṭhesu.

165. **Ariyasāvakānaññeva ijjhantīti** ariyasāvakānaṃ ijjhantiyevāti uttarapadāvadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ, avadhāraṇaṃca tesāṃ sukhāsiddhidassanattamaṃ. Tenāha “**tesaṃ hī**”ti-ādi. Na puthujjanānaṃ sabbena sabbam ijjhantīti. Tathā hi vakkhati “evaṃ santepī”ti-ādi. Yadi evaṃ kasmā **mahānāmasuttā**dīsu¹ bahūsu suttesu ariyasāvakaggahaṇaṃ katanti? Tesāṃ bahulavihāratāyāti ācariyā.

Nikkhantanti niggataṃ nissaṇaṃ. **Muttanti** vissatṭhaṃ. **Vuṭṭhanti** apetaṃ. Sabbametaṃ vikkhambhanaṃeva sandhāya vadati. **Gedhamhāti** palibodhato². **Idampīti** buddhānussativasena laddhaṃ upacārajjhānamāha. **Ārammaṇaṃ karitvāti** paccayaṃ katvā, pādakaṃ katvāti attho. **Visujjhantīti** paramatthavisuddhiṃ pāpuṇanti.

Sambādheti taṇhāsamkilesādinā sampīle samkaṭe gharāvāse. **Okāsādhigamo** lokuttaradhammassa adhigamāya adhigantabba-okāso. Anussatiyo eva **anussatiṭṭhānāni**. **Visuddhidhammāti** visujjhanasabhāvā, visujjhituṃ vā bhabbā. **Paramatthavisuddhidhammatāyāti** paramatthavisuddhiyā nibbānassa bhabbabhāvena. **Upakkamenāti** payogena. **Pariyodapanāti** visodhanā.

166. **Evaṃ santepīti evaṃ mahānāmasuttā**dīsu¹ anekesu suttesu ariyasāvakasseva vasena chasu anussatīsu desitāsūpi. **Yassānubhāvenāti** yassa cittappasādasā balena. **Pītiṃ paṭilabhitvāti** anussavavasena³ buddhārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā.

Cha-anussatiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sattamaparicchedavaṇṇanā.

1. Am 2. 251; Am 3. 530 piṭṭhesu.

2. Paḷipato (Sī)

3. Anussaraṇavasena (Syā)

8. Anussatikammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Maraṇassatikathāvaṇṇanā

167. Itoti devatānussatiyā. Sā hi chasu anussatīsu sabbapacchā niddiṭṭhattā āsannā, paccakkhā ca. **Anantarāyāti** tadanantaram uddiṭṭhattā vuttam. Maraṇassa sati maraṇassatīti maraṇam tāva dassetuṃ “**tattha maraṇam**”ti-ādi vuttam. Kāmañcetta khandhānam bhedo “jarāmarāṇam dvīhi khandhehi saṅgahitan”ti¹ vacanato cuti khandhānam vināso maraṇanti vattabham, visesato pana tam jīvitindriyassa vināśabhāvena kammaṭṭhānikānam paccupatiṭṭhatīti “**jīvitindriyassa upacchedo**”ti vuttam. Tenevāha **niddese** “kaḷavarassa nikkhepo jīvitindriyassupacchedo”ti². Tattha **ekabhavapariyāpannassāti** ekena bhavena paricchinnassa. **Jīvitindriyassa upacchedoti** jīvitindriyappabandhassa vicchedo āyukkhayādivasena antaradhānam. **Samucchedamarāṇanti** arahato santānassa sabbaso ucchedabhūtam maraṇam. **Saṅkhārānam khaṇabhaṅgasaṅkhātanti** saṅkhata dhammānam udayavayaparicchinnassa pavattikhaṇassa bhaṅgo nirodhoti saṅkham gataṃ. **Khaṇikamarāṇanti** yathāvuttakhaṇavantaṃ tasminyeva khaṇe labbhamānam maraṇam. Yam khandhappabandham upādāya rukkhādisamaññā, tasmiṃ anupacchinnepi allatādivgamanam nissāya tamavohāro **sammutimaraṇam**. **Na tam idha adhippetanti** tam samucchedakhaṇikasammutimaraṇam idha maraṇānussatiyam nādhippetam abāhullato, anupaṭṭhahanato, asmāvegavattuto cāti adhippāyo.

Adhippetam sati yā ārammaṇabhāvena. Āyu-ādīnam khayakāle maraṇam **kālamaraṇam**. Tesam aparikkhīnakāle maraṇam **akālamaraṇam**. “**Kālamaraṇam puññakkhayenā**”ti idaṃ yathādhikāram sampattibhavavasena vuttam, vipattibhavavasena pana “pāpakkhayenā”ti vattabham.

Āyusantājanakapaccayasampattiyati āyupabandhassa pavattāpanakānam āhārādipaccayānam sampattiyam. **Vipakkavipākattā**ti attano phalānurūpaṃ dātabbavipākassa dinnattā. **Gatikālāhārādisampattiya**

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 144; Di 2. 244; Ma 1. 61, 82 piṭṭhādīsu.

abhāvenāti devānaṃ viya gatisampattiyā, paṭhamakappiyānaṃ viya kālasampattiyā, uttarakurukādīnaṃ viya āhārasampattiyā ca abhāvena. **Ādi-**saddena utusukkasoṇitādiṃ pariggayhati. **Ajjatanakālapurisaṇaṃ viyāti viya-**saddo aṭṭhāne paṭṭhapito¹, ajjatanakālapurisaṇaṃ vassasatamattaparimāṇassa viya āyuno khayavasenāti yojanā. Evaṃ hi anāgatepi paramāyuno saṅgho kato hoti, atīte pana gatisampattiyā viya kālāhārādisampattiyā bhāvena anekavassasahassa² parimāṇopi āyu ahosi. Ayaṇca vibhāgo vattamānassa antarakappassa vasena vuttoti daṭṭhabbā. **Kalāburājādīnanti ādi-**saddena nandayakkhanandamāṇavakādīnaṃ saṅgho daṭṭhabbo. **Taṃ sabbampīti** yaṃ “kālamaraṇaṃ akālamaraṇaṃ, tatthāpi vuññakkhayamaraṇaṃ āyukkhayamaraṇaṃ ubhayakkhayamaraṇaṃ upakkamamaraṇaṃ”ti vuttappabhedam maraṇaṃ, taṃ sabbampi.

168. **Yonisoti** upāyena. **Manasikāro**ti maraṇārammaṇo manasikāro. Yena pana upāyena manasikāro pavattetabbo, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**ayoniso pavattayato**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ayoniso pavattayatoti** anupāyena satim, saṃvegaṃ, ñāṇaṃñca anupaṭṭhapetvā maraṇaṃ anussarato. **Tadetaṃ sabbampīti** sokapāmojjānaṃ uppajjanaṃ, saṃvegassa anuppajjanaṃ, santāsaṃ uppajjanaṃ yathākkamaṃ **satisaṃvegañānaviharato hoti**. Yo hi “maraṇaṃ nāmetaṃ jātassa ekantikaṃ”ti paṇḍitānaṃ vacanaṃ sarati, tattha saṃvegajāto hoti sampajāno ca, tassa iṭṭhajanamaraṇādinimittaṃ sokādayo anokāsāva. **Tasmāti** yasmā ayoniso manasikāraṃ pavattayato ete dosā, tasmā. **Tattha tatthāti** araṇṇāsasānādīsu. **Hatamatasatteti** corādīhi hate, sarasena mate ca satte. Diṭṭhapubbā sampatti yesaṃ te diṭṭhapubbasampattī, tesaṃ **diṭṭhapubbasampattīnaṃ**. **Yojetvāti** upaṭṭhapetvā, **ekaccassāti** tikkhindriyassa ñāṇuttarassa.

169. **Vadhakapaccupaṭṭhānatoti** ghātakassa viya pati pati upaṭṭhānato āsannabhāvato. **Sampattivipattitoti** ārogyādisampattīnaṃ viya jīvitasampattiyā vipajjanato. **Upasaṃharaṇatoti** paresaṃ maraṇaṃ dassetvā

1. Paṭiṭṭhito (Sī), ṭhito (Syā), patito (Ka)

2. Vassasatasahassa... (Sī, Ka)

attano maraṇassa upanayanato. **Kāyabahuśādhāraṇatoti** sarīrassa bahūnaṃ sādharmaṇabhāvato. **Āyudubbalatoti** jīvitassa dubbalabhāvato. **Animittatoti** maraṇassa vavatthitanimittabhāvato. **Addhānaparicchedatoti** kālassa paricchannabhāvato. **Khaṇaparittatoti** jīvitakkhaṇassa ittarabhāvato.

Vadhakapaccupaṭṭhānatoti ettha viya-saddo luttaniddiṭṭhoti dassento “**vadhakassa viya paccupaṭṭhānato**”ti vatvā tamevatthaṃ vivaranto “**yathā hī**”ti-ādimāha. Tattha **cārayamānoti** āgurento paharaṇākāraṃ karonto. **Paccupaṭṭhitova** upagantvā ṭhito samīpe eva. **Jarāmarāṇaṃ gahetvāva nibbattanti** “yathā hi ahicchattakamakūlaṃ uggacchantāṃ paṃsuvirahitaṃ na hoti, evaṃ sattā nibbattantā jarāmarāṇavirahitā na honti”ti ettakena upamā. Ahicchattakamakūlaṃ kadāci katthacipaṃsuvirahitampi bhaveyya, sattā pana kathaṇcepi jarāmarāṇavirahitā na hontīti khaṇikamarāṇaṃ tāva upamābhāvena dassetvā-idhādhippetāṃ marāṇaṃ dassetuṃ “**tathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Atha vā yadime sattā jarāmarāṇaṃ gahetvāva nibbattanti, nibbattisamanantameva maritabbanti codanaṃ sandhāyāha “**tathā hī**”ti-ādi. **Avassammarāṇatoti** avassam maritabbato, ekantena maraṇasabbhāvato vā. **Pabbateyyāti** pabbatato āgatā. **Hārahārīnīti** pavāhe patitassa tiṇapaṇṇādikassa ativiya haraṇasīlā. **Sandatevāti** savati eva. **Vattatevāti** pavāhavasena vattati eva na tiṭṭhati.

Yamekarattinti yassaṃ ekarattiyaṃ, bhummatthe upayogavacanāṃ daṭṭhabbāṃ, accantasāmyoge vā. **Paṭhamanti** sabbapaṭhamāṃ paṭisandhikkhaṇe. **Gabbheti** mātukucchiyaṃ. **Māṇavoti** satto. Yebhuyyena sattā rattiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhantīti **rattiggahaṇaṃ**. **Abbhutṭhitovāti** uṭṭhita-abbho viya, abhimukhabhāvena vā uṭṭhitova maraṇassāti adhippāyo. **So yātīti** so māṇavo yāti, paṭhamakkhaṇato paṭṭhāya gacchateva. **Sa gacchaṃ na nivattatīti** so evaṃ gacchanto khaṇamattampi na nivattati, aññadatthu marāṇaṃyeva upagacchati.

Kunnadīnanti pabbabhato patitānaṃ khuddakanadīnaṃ. **Pāto āporasānugatabandhanānanti** purimadivase divā sūriyasantāpena anto anupavisitvā puna rattiyaṃ bandhanamūlaṃ upagatena āporasena tintasithilabandhanatāya pāto āporasānugatabandhanānaṃ.

Accayantīti atikkamanti. **Uparujjhatī**ti nirujjhati. Udakameva **odakaṃ**, udakoghaṃ vā. Yasmā accayanti ahorattā, tasmā jīvitam uparujjhati. Yasmā jīvitam uparujjhati, tasmā **āyu khīyati maccānaṃ**. **Papatakoti** papatanato **bhayaṃ** sāmikānaṃ rukkhe thatvā kamme viniyuñjitukāmānaṃ, heṭṭhā pavitṭhānaṃ vā. **Uggamanaṃ pati** uggamananimittam. **Mā maṃ amma nivāraya** pabbajjāyāti adhippāyo.

Koci mittamukhasattu randhagavesī saha vattamānopi na haneyya, ayaṃ pana ekaṃsena hanatīyevāti dassetuṃ “**saha jātiyā āgatato**”ti vatvā “**jīvitaharaṇato cā**”ti vuttam.

170. **Nanti** sampattim. **Sukhī**ti dibbasadisehi bhogehi, ādhipateyyena ca sukkhasamaṅgī. **Dehabandhenā**ti sarīrena. **Asokoti** asokamahārājā. **Sokamāgatoti** socitabbatam gato.

Ārogyaṃ yobbanānaṃ. Byādhi jarāpariyosānatā jīvitassa maraṇapariyosānatāya udāharaṇavasena ānīhā, paccayabhāgavasena vā. Lokoyeva **lokasannivāso** yathā sattāvāsāti, sannivasitabbatāya vā sattanikāyo **lokasannivāso**. **Anu gatoti** anubandho paccatthikena viya. **Anusaṭoti** anupaviṭṭho upavisena viya. **Abhibhūtoti** ajjhotthaṭo maddahatthi viya. **Abbhāhatoti** pahaṭo bhūtehi viya.

Selāti silāmayā, na paṃsu-ādimayā. **Vipulā**ti mahantā anekayojanāyā mavitṭhārā. **Nabham āhaccā**ti vipulattā eva ākāsaṃ abhivihacca sabbadisāsu pharivā. **Anupariyeyyunti** anuvicareyyuṃ. **Nippothentā**ti attanā āghātitaṃ¹ cuṇṇavicuṇṇam karontā. **Adhivattantī**ti adhibhavanti. Kulena vā rūpena vā sīlena vā sutena vā saddhādīhi vā seṭṭhoti sambhāvanāya **khattiyādīsu na kañci parivajjeti**. Tehi eva nihīnoti avamaññaṃ mānāya **suddādīsu na kañci parivajjeti**. Aññadatthu **sabbameva abhimaddati** nimmathati. Daṇḍādi-upāyā ca tattha avisayā evāti dassetuṃ “**na tattha hatthīnaṃ bhūmī**”ti-ādi vuttam. Tattha

1. Āsāditam (Sī)

mantayuddhenāti āthabbaṇavedavihitena mantasaṅgāmappayogena.
Dhanenāti dhanadānena. **Vā**-saddo avuttavikappanatto. Tena sāmāṃ,
 bhedañca saṅgaṇhāti.

171. **Parehi saddhim attano upasamharaṇatoti** parehi matehi saddhim
 “tepi nāma matā, kimaṅgaṃ pana mādisā”ti attano maraṇassa upanayanato.
Yasamahattatoti parivāramahattato, vibhavamahattato ca. **Puññamahattatoti**
 mahāpuññabhāvato. **Thāmamahattatoti** vīriyabalamahattato. **Yudhiṭṭhilo**
 dhammaputto. **Cānuro** yo baladevena nibbuddhaṃ katvā mārito.

Saha iddhīhīti vejayantakampananandopanandadamanādīsu
 diṭṭhānubhāvāhi attano iddhīhi saddhim **maccumukhaṃ pavitṭho**.

Kalaṃ nagghanti soḷasinti soḷasannaṃ pūraṇabhāgaṃ na agghanti.
 Idaṃ vuttaṃ hoti—āyasmato therassa sārīputtassa paññaṃ soḷasabhāge
 katvā tato ekaṃ bhāgaṃ soḷasadhā gahetvā laddhaṃ ekabhāgasāṅkhātāṃ
 kalaṃ sammāsambuddhaṃ ṭhapetvā aññesaṃ sattānaṃ paññaṃ na agghantīti.

Sabbassāpi saṃkilesapakkhassa samugghāto ñāyena āradhaviṛiyassa
 hotīti āha “**ñāṇaviṛiyabalenā**”ti. Sammādiṭṭhisammāvāyāmesu hi siddhesu
 aṭṭhaṅgiko ariyamaggo siddhova hotīti. Ekākībhāvena **khaggavisāṇakappā**.
 Paratoghosena vinā sayameva bhūtā paṭividdhākuppāti **sayambhuno**.

Hatthagatasuvaṇṇavalayānaṃ aññamaññaṃ saṃghaṭṭanaṃ
 vaṃsakaḷīrassa katthaci asattatāti evamādikaṃ **taṃ taṃ nimittaṃ** kāraṇaṃ
āgama. **Vīmaṃsantāti** pavattinivattiyo upaparikkhantā. Mahantānaṃ
 sīlakkhandhādīnaṃ esanaṭṭhena **mahesayo**. **Ekacariyanivāsenāti**
 ekacariyanivāsamattena, na sīlādīnā. Khaggamigasiṅgasamā upamā yesaṃ,
 khaggamigasiṅgaṃ vā samūpamā yesaṃ te **khaggasiṅgasamūpamā**.

Tambanakhatuṅganakhatādi-asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍitehi
 suppatiṭṭhitapādatādīhi dvattiṃsāya mahāpurisalakkhaṇehi vicitro
 acchariyabbhuto rūpakāyo etassāti **asīti -pa- rūpakāyo**. Saha vāsanāya
 sabbesaṃ

kilesānaṃ pahīnattā sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanehi samiddho dhammakāyo etassāti **sabbākāra -pa- dhammakāyo. Tḥānasoti** taṅkhaṇeyeva.

Evam mahānubhāvassāti evaṃ yathāvuttarūpakāyasampattiya, dhammakāyasampattiya ca viññāyamānavipulāparimeyyabuddhānubhāvassa, **vasaṃ nāgataṃ** anupagamanavasenāti adhippāyo.

Maraṇaṃ sāmāññaṃ etassāti maraṇasāmāñño, tassa bhāvo **maraṇasāmāññatā**, tāya.

172. **Kimikulānanti** kimisamūhānaṃ, kimijātīnaṃ vā. **Jīyanti** jaraṃ pāpuṇanti.

Nikkhanteti vītivatte. **Paṭihitāyāti** paccānugatāya. **So mamassa antarāyoti** sā yathāvuttā na kevalaṃ kālakiriyāva. Atha kho mama atidullabhaṃ khaṇaṃ labhitvā ṭhitassa¹ satthusāsanaṃ manasikārassa antarāyo **assa** bhaveyya. **Byāpajjeyyāti** vipattiṃ gaccheyya. Satthakena viya aṅgapaccaṅgānaṃ kantanakā maraṇakāle sandhibandhanacchedanakavātā **satthakavātā**.

173. **Abalanti** balahīnaṃ. **Dubbalanti** tasseva vevacanaṃ. Abhāvattho hi ayaṃ **du-saddo** “dussīlo² duppañño”ti-ādīsu³ viya. **Tadetaṃ** āyu. **Assāsapassāsānaṃ** samavuttitā aparāparaṃ pavesanikkhamova. **Bahi nikkhantānāsikavāte** anto apavisante, **paviṭṭhe vā anikkhamanteti** ekasseva pavesanikkhamo viya vuttaṃ, taṃ nāsikavātabhāvasāmāññenāti daṭṭhabbaṃ. **Adhimattatāya** accāsanna-adhiṭṭhānādinā. Tadabhāvo hi iriyāpathānaṃ samavuttitā. **Atisītena** abhibhūtassa kāyassa vipajjanaṃ mahimsaraṭṭhādīsu⁴ himapātakālena dīpetabbaṃ. Tattha hi sattā sītena bhinnasarīrā jīvitakkhayaṃ pāpuṇanti. **Ati-uṇhena** abhibhūtassa vipajjanaṃ marukantāre uṇhābhittatāya pacchim, tattha ṭhapitaṃ upari sāṭakaṃ, puttañca akkamitvā matāya itthiya dīpetabbaṃ. **Mahābhūtānaṃ** samavuttitā

1. Jīvitassa (Syā, Ka)

3. Ma 1. 366 piṭṭhe.

2. Am 2. 221; Am 3. 367 piṭṭhesu.

4. Mahisaraṭṭha (Sī, Syā)

pakopābhāvo. **Pathavīdhātu**-ādīnaṃ pakopena sarīrassa vikārāpatti parato **dhātukammaṭṭhānakathāyaṃ**¹ āgamissati. **Yuttakā**leti bhuñjitum yuttakāle khuddābhibhūtakāle.

174. **Avavatthān**atoti kālādivasena vavatthānābhāvato. **Vavatthān**anti cettha paricchedo adhippeto, na asaṅkarato vavatthānaṃ, nicchayo cāti āha “**paricchedābhāvato**”ti. **Na nāyareti** na ñāyanti.

Ito paranti ettha **paranti** paraṃ aññaṃ kālanti attho. Tena orakālassāpi saṅgaho siddho hoti. Paramāyuto orakālaṃ eva cettha “**paran**”ti adhippetam. Tato paraṃ sattānaṃ jīvanassa abhāvato “**vavatthānābhāvato**”ti vattum na sakkāti. **Abbudapesīti**-ādīsu “**abbudakāle pesikāle**”ti-ādīnā **kāla**-saddo paccekam yojetabbo. **Kāloti** idha pubbaṇhādivelā adhippetā. Tenāha “**pubbaṇhepi hī**”ti-ādī. Idheva dehena patitabbanti dambandho. **Anekuppakāratoti** nagare jātānaṃ gāme, gāme jātānaṃ nagare, vane jātānaṃ janapade, janapade jātānaṃ vaneti-ādīnā anekappakārato. **Ito cutenā**ti ito gatito cutena. **Idha** imissaṃ gatiyaṃ. **Yantayuttagoṇo viyāti** yathā yante yuttagoṇo yantaṃ nātivattati, evaṃ **loko** gatipaṇcakanti ettakena upamā.

175. **Appam vā bhiyyoti** vassasatato upari “**dasa vā vassāni, vīsati vā**”ti-ādīnā dutiyaṃ vassasataṃ apāpuṇanto appakaṃ vā jīvātīti attho. **Gamanīyoti** gandhabbo upapajjanavasena. **Samparāyoti** paraloko.

Hīleyyāti paribhaveyya na sambhāveyya. **Nanti āyurū.** **Suporisoti** sādhipuriso paññavā. **Careyyāti** sucaritaṃ careyya. Tenāha “**ādittasīsovā**”ti.

Sattahi upamāhīti—

Seyyathāpi brāhmaṇa tiṇagge ussāvabindu sūriye uggacchante khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikaṃ hoti. Udahe udakapubbuḷaṃ.

1. Visuddhi 1. 164 piṭṭhe.

udake daṇḍarāji. Nadī pabbateyyā dūraṅgamā sīghasotā hārahārīnī.
 Balavā puriso jivhagge khelapiṇḍaṃ saṃyūhitvā akasireneva vameyya.
 Divasaṃ santatte ayokaṭāhe maṃsapesi pakkhittā khippaṃyeva
 paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikā hoti. Gāvī vajjhā āghātaṇaṃ nīyamānā
 yaṃ yadeva pādaṃ uddharati, santikeva hoti vadhassa, santikeva
 maraṇassa, evamevaṃ kho brāhmaṇa govajjhūpamaṃ jīvitaṃ
 manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ bahudukkhaṃ bahupāyāsaṃ mantāyaṃ
 boddhabbaṃ, kattaḃbaṃ kusalaṃ, caritaḃbaṃ brahmacariyaṃ, natthi
 jātassa amaraṇaṃ”ti¹—

evamāgatāhi imāhi sattahi upamāhi **alaṅkataṃ**.

Rattindivanti ekaṃ rattindivaṃ. **Bhagavato sāsanaṃ**
 ariyamaggapaṭivedhāvahaṃ satthu ovādaṃ. **Bahuṃ vata me kataṃ assāti**
 bahuṃ vata mayā attahitaṃ pabbajitakiccaṃ kataṃ bhaveyya. **Tadantaranti**
 taṃ khaṇaṃ tattakaṃ velaṃ. **Ekaṃ piṇḍapātanti** ekaṃ divasaṃ
 yāpanappahonakaṃ piṇḍapātaṃ. **Dandhanti** mandaṃ cirāya. **Avissāsiyo**
 avissāsaṇīyo.

176. Citte dharanteyeva sattānaṃ jīvitavohāro, cittassa ca ati-ittaro
 khaṇo lahuparivattibhāvato. Yathāha bhagavā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ
 ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ
 cittaṃ”ti². Tasmā sattānaṃ jīvitaṃ ekacittakkhaṇikattā lahusaṃ ittaranti
 dassento **“paramatthato”**ti-ādimāha. Tattha **“paramatthato”**ti iminā yāyaṃ
 “yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ”ti-ādinā³ sattānaṃ jīvitappavatti vuttā, sā
 pabandhavisayattā vohāravasenāti taṃ paṭikkhipati. **“Atiparitto”**ti iminā—

“Seyyathāpi bhikkhave cattāro daḷadhammā dhanuggahā susikkhitā
 katahatthā katūpāsanaṃ catuddisā ṭhitā assu, atha puriso āgaccheyya
 ‘ahaṃ imesaṃ -pa- katūpāsanaṇaṃ catuddisā kaṇḍe khitte appaṭiṭṭhite
 pathaviyaṃ gahetvā āharissāmī’ti.

1. Am 2. 502 piṭṭhe.

2. Am 1. 9; Abhi 4. 157 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 3; Saṃ 1. 109; Am 2. 503 piṭṭhādīsu.

Yathā ca bhikkhave tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṃ javo, tato sīghataro. Yathā ca bhikkhave tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṃ javo, yathā ca yā devatā candimasūriyānaṃ purato dhāvanti, tāsāṃ devatānaṃ javo, tato sīghataraṃ āyusaṅkhārā khīyanti”ti¹—

evaṃ vuttaṃ parittampi paṭikkhipati. Tatra hi gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṃ sirasi, pāde ca baddhakhuradhārāsannipātato parittako rūpajīvitindriyassa so khaṇo vutto, cittassa pana ativiya parittataro, yassa upamāpi natthi. Tenevāha “yāvañcidaṃ bhikkhave upamāpi na sukarā, yāva lahuparivattaṃ cittan”ti². **Jīvitakkhaṇoti** jīvanakkhaṇo. **Ekacittappavattimatto** yeva ekassa cittassa pavattimatteneva sattānaṃ paramatthato jīvanakkhaṇassa paricchinnaṭṭā. Idāni tamatthaṃ upamāya pakāseto “**yathā nāmā**”ti-ādimāha. Tattha **pavattamānanti** pavattantaṃ. **Ekacittakkhaṇikanti** ekacittakkhaṇamattavantaṃ. **Tasmi citte niruddhamatteti** yena vattamānacittakkhaṇena “jīvatī”ti vuccati, tasmim citte nirodhaṃ bhaṅgaṃ pattamatte taṃsamaṅgi **satto niruddho** matoti **vuccati**. Vuttamevatthaṃ pāliya vibhāvetuṃ “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṃ. Tena tīsupi kālesu sattānaṃ paramatthato jīvanaṃ nāma cittakkhaṇavasenevāti dasseti.

Jīvanti jīvitindriyaṃ. **Sukhadukkhāti** sukhadukkhavedanā. Upekkhāpi hi sukhadukkhāsu eva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Attabhāvoti** jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā vuttā. **Kevalāti** attanā, niccabhāvena vā avomissā. **Ekacittasamāyuttāti** ekekena cittena sahitā. **Lahuso vattati khaṇoti** vuttanayena ekacittakkaṇikatāya lahuko ati-ittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

Ye niruddhā marantassāti cavantassa sattassa cutito uddhaṃ “niruddhā”ti vattabbāye khandhā. **Tiṭṭhamānassa vā idhāti** ye vā idha pavattiyaṃ tiṭṭhantassa dharantassa bhaṅgappattiyā ciruddhā khandhā. **Sabbepisadisāte** sabbepi ekasadisā. Kathaṃ? **Gatā appaṭisandhikā** puna āgantvā paṭisandhānābhāvena vigatā.

1. Saṃ 1. 456 piṭṭhe.

2. Am 1. 9 piṭṭhe.

Yathā hi cutikhandhā na nivattanti, evaṃ tato pubbepi khandhā, tasmā ekacittakkhaṇikam sattānaṃ jīvanti adhippāyo.

Anibbattena na jātoti anuppannena cittena jāto na hoti ajāto nāma hoti. **Paccuppannena** vattamānena cittena **jīvati** jīvamāno nāma hoti. **Cittabhaṅgā mato lokoti** cuticittassa viya sabbassapi tassa tassa cittassa bhaṅgappattiyā ayaṃ loko paramatthato mato nāma hoti niruddhassa appaṭisandhikattā. Evaṃ santepi **paññatti paramatthiyā** yā taṃ taṃ dharantaṃ cittaṃ upādāya “tisso jīvati, phusso jīvati”ti vacanappavattiyā visayabhūtā santānapaññatti, sā ettha **paramatthiyā** paramatthabhūtā. Tathā hi vadanti “nāmagotta na jīratī”ti¹.

177. **Aññataraññatarena** ākārena. **Cittanti** kammaṭṭhānārammaṇaṃ cittaṃ. **Āsevanam labhatī** bhāvanāsevanaṃ labhati, bahiddhā vikkhepaṃ pahāya ekattavasena maraṇārammaṇameva hotīti. Tenāha “**marañārammaṇā satisantiṭṭhati**”ti. Sabhāvadhammānaṃ bhedo ()² sabhāvadhammagatiko evāti āha “**sabhāvadhammattā pana ārammaṇassā**”ti. Tenāha bhagavā “jarāmarāṇaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ”ti-ādi³. **Samvejanīyattāti** samvegajananato mahābhūtesu mahāvikāratā viya gayhamānā marāṇaṃ anussariyamānaṃ uparūpari ubbegaṃ eva āvahaṭīti tattha na bhāvanācittaṃ appetuṃ sakkoti. Yadi sabhāvadhammattā appanaṃ na pāpuṇāti, lokuttarajjhānaṃ, ekaccāni arūpajjhānāni ca kathanti āha “**lokuttarajjhānaṃ panā**”ti-ādi. **Visuddhibhāvanānukkamavasena**ti heṭṭhimavisuddhiyā ānubhāvena adhigatātisayāya paṭipadāññāṇadassanavisuddhibhāvanāya, sabbasaṅkhārehi nibbindanavirajjanādivisaṃyogādhimutti-appanāya ca paṭipakkhabhūtānaṃ pāpadhammānaṃ vigamoti evaṃbhūtassa visuddhibhāvanānukkamassa vasena lokuttarajjhānaṃ appanāppattameva hoti. **Ārammaṇasamatikkamanamattaṃ tattha hotīti** aññesaṃ sabhāvadhammārammaṇakammaṭṭhānānaṃ viya cittassa samādhāne byāpāro natthi. Yathāsamāhitena pana cittena ārammaṇasamatikkamanamattameva bhāvanāya kātabbaṃ, tasmā sabhāvadhammepi āruppajjhānaṃ appetīti.

1. Saṃ 1. 40 piṭṭhe.

2. Sabhāvadhammānaṃ khayō sabhāvadhammānaṃ vayo (Sī)

3. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

Sataṭaṃ appamatto hoti saṃvegabahulattā, tato evassa sabbabhavesu anabhiratisaññāpaṭilābho. **Jīvanikantiṃ jahāti** maraṇassa avassambhāvitādassanato. **Pāpagarahī hoti** aniccasaññāpaṭilābhato, tato eva asannidhibahulatā, vigatamalamaccheratā ca. **Tadanusārenāti** aniccasaññāparicayānusārena. **Abhāvitamarāṇāti** abhāvitamarāṇanussaraṇā. **Abhayo asammūlho kālaṃ karoti** pageva maraṇasaññāya sūpaṭṭhitattā.

Kāyagatāsaticathāvaṇṇanā

178. Buddhā uppajjanti etthāti **buddhuppādo**, buddhānaṃ uppajjanakālo, tasmā. **Aññatra** taṃ ṭhapetvā, aññasmiṃ kāleti attho. Na pavattapubbanti **apavattapubbaṃ**. Tato eva **sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ**. Nanu ca **sunettasatthārādayo**¹, aññe ca tāpasaribbājakā sarīraṃ “asubhaṃ”ti jānimsu. Tathā hi **sumedhatāpasena** sarīraṃ jigucchantena vuttaṃ—

“Yannūnimaṃ pūtikāyaṃ, nānakuṇapapūritaṃ.

Chaddayitvāna gaccheyyaṃ, anapekkhā anattiko”ti—

ādi. Kāmaṃ bodhisattā, aññe ca tāpasādayo sarīraṃ “asubhaṃ”ti jānanti, kammaṭṭhānabhāvena pana na jānanti. Tena vuttaṃ “**aññatra buddhuppādā**”ti-ādi. **Samvegāya samvattati** yāthāvato kāyasabhāvappavedanato. **Atthāyāti** diṭṭhadhammikādi-atthāya. **Yogakkhemāyāti** catūhi yogehi khemabhāvāya. **Satisampajaññāyāti** sabbattha sati-avippavāsāya ca sattaṭṭhānisayasampajaññāya ca. **Ñānadassanapaṭilābhāyāti** vipassanāññādhigamāya. **Vijjāvimutti phalasacchikiriyāyāti** tisso vijjā, cittassa adhimutti nibbānaṃ, cattāri sāmāññaphalānīti etesaṃ paccakkhakaraṇāya. Amatassa nibbānassa adhigamahetutāya, amatasadisātappakasukhasahitatāya ca kāyagatāsati “**amataṃ**”ti vuttā. **Paribhuñjanti**ti jhānasamāpajjanena vaḷaṇjanti. **Parihīnanti** jinaṃ. **Viraddhanti** anadhigamena virajjhitaṃ. **Āraddhanti** sādhitāṃ nipphāditaṃ. Anekehi ākārehi tesu tesu suttantesu pasamsitvā yaṃ taṃ kāyagatāsaticammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhanti

1. Am 2. 327, 476, 500 piṭṭhesu.

2. Khu 4. 307 piṭṭhe Buddhavaṃse.

sambandho. Kattha pana niddiṭṭhanti? **Kāyagatāsatisutte**¹. Tattha hi “katham bhāvitā ca bhikkhave”ti-ādinā ayaṃ desanā āgatā. Tatrāyaṃ saṅkhepattho—bhikkhave kena pakārena kāyagatāsati bhāvanā bhāvitā, kena ca pakārena punappunaraṃ katā ānāpānājñhānādīnaṃ nipphattiyā mahapphalā, tesāṃ tesāṃ vijjābhāgiyānaṃ, abhiññāsacchikaraṇīyānaṃca dhammānaṃ, aratiratisahanatādīnaṃca saṃsiddhiyā mahānisaṃsā ca hotīti?

Ānāpānapabbanti ānāpānakammaṭṭhānāvadhī². Esa nayo sesesupi.

Dhātumanasikāra kammaṭṭhānena yadipi upacārasamādhī ijjhati, sammasanavāro pana tattha sātisayoti dhātumanasikārapabbampi “**vipassanāvasena vuttan**”ti vuttam. “Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanattī”ti³ tattha tattha asubhāniccatādīhi saddhim kāye ādinavassa vibhāvanavasena desanāya āgatattā “**navasivathika -pa-vuttānī**”ti vuttam. **Ettha uddhumātakādīsūti** etesu sivathikapabbesu āgata-uddhumātakādīsu. **Ānāpānassativasenāti** ānāpānassati bhāvanāvasena. Yo upari “karīsaṃ matthaluṅgaṃ”ti matthaluṅgakoṭṭhāso gayhati, taṃ idha **pāliyaṃ**⁴ aṭṭhimiñjēva saṅgaṇhitvā desanā āgatāti dassento “**matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñjēva saṅgahetvā**”ti āha. **Idhāti** imasmim anussatiniddese. Kāyaṃ gatā, kāye vā gatā sati **kāyagatāsati**ti satisīsenā idaṃ dvattimsākāra kammaṭṭhānaṃ adhippetanti yojanā.

179. **Catumahābhūtikanti** catumahābhūtasannissayaṃ. **Pūtikāyanti** pūtibhūtaṃ paramaduggandhakāyaṃ. Tṭhānagamanāvattamaṃ sarīraṃ sandhāya, tassa vā avayavesu sabbaheṭṭhimaṃ pādatalanti vuttam “**uddham pādatalā**”ti. **Tiriyaṃ tacaparicchinnanti** ettha nanu kesalomanakhānaṃ, tacassa ca atacaparicchinnatā atthīti? Kiñcāpi atthi, tacaparicchinnabahulatāya pana kāyassa tacaparicchinnatā hotīti evam vuttam. Taco pariyanto assāti tacapariyantoti etena pana vacanena kāyēkadesabhūto taco gahito eva, tappaṭibaddhā ca kesādayo tadanupaviṭṭhamulā tacapariyantāva

1. Ma 3. 131 piṭṭhe.

3. Dī 2. 235; Ma 1. 73 piṭṭhesu.

2. Kammaṭṭhānevadhi (Sī, Syā)

4. Ma 3. 133 piṭṭhe.

hontīti dvattiṃsākārasamūho sabbopi kāyo tacapariyanto vuttoti veditabbo.

Atthīti vacanavipallāsena vuttaṃ, nipātapadaṃ vā etaṃ. Tasmā tīsupi saṅkhāyu tadevassa rūpaṃ. Tenāha “**saṃvijjantī**”ti. Akkharacintakehi sarīre kāya-saddaṃ vaṇṇantehipi asucisamudāyabhāveneva icchitabboti dassento “asucisañcayato”ti vatvā puna naṃ niruttinayena dassetuṃ “**kucchitānan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **āyabhūtatoti** uppattiṭṭhānabhūtattā. “**Pūraṃ nānappakārassā**”ti vuttaṃ. “Ke pana te pakārā? Yehi nānappakāraṃ asuci vuttan”ti te kesādi ke dassetuṃ pāḷiyaṃ “kesā lomā”ti-ādi vuttanti imamatthaṃ dīpento āha “**ete kesādayo dvatti sākārā**”ti. Ākāra pakārāti hi eko atthoti. **Evam sambandhoti** “atthi imasmiṃ kāye nakhā”ti-ādinā sabbakoṭṭhāsesu “atthi imasmiṃ kāye”ti padattayena sambandho veditabbo.

Paritoti tiriyaṃ, samantato vā pādatalakesamūlesu ca tacassa labbhanato. **Sucibhāvanti** sucino sabbhāvaṃ, sucimeva vā.

180. Yena vidhinā uggāhe kusalo hoti, so sattavidho vidhi “**uggahakosallan**”ti vuccati, tannibbattaṃ vā ñāṇaṃ. **Manasikāra**kosallepi ese va nayo.

Sajjhāyantāvāti sajjhāyaṃ karontā eva. Tesāṃ kira cattāro māse sajjhāyantānaṃ sajjhāyamaggeneva koṭṭhāse upadhārentānaṃ paṭipāṭiyā dvattiṃsākārā vibhūtatārā hutvā khāyimsu, paṭikkūlasaññā saṇṭhāsi, te tasmīṃ nimitte jhānaṃ appetvājhānapādakaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā dassanamaggaṃ paṭivijjhiṃsu. Tena vuttaṃ “**sajjhāyantāva sotāpannā ahesun**”ti.

Paricchinditvāti tacapañcakādivaseneva paricchedaṃ katvā. Pathavīdhātubahulabhāvato mattaluṅgassa karīsāvasāne tanti-āropanamāha. Ettha ca **maṃsaṃ, nhāru, aṭṭhi, aṭṭhimiñjaṃ, vakkāṃ, vakkāṃ, aṭṭhimiñjaṃ, aṭṭhi, nhāru, maṃsaṃ, taco, dantā, na khā, lomā, kesāti** evaṃ vakkapañcakādīsu anulomasajjhāyaṃ vatvā paṭilomasajjhāyo purimehi sambandho vutto. Svāyaṃ

sammohavinodanīyaṃ visuṃ tipaṇcāhaṃ, purimehi ekato tipaṇcāhanti
chapaṇcāhaṃ sajjhāyo vutto, tattha ādi-antadassanavasena vuttoti daṭṭhabbo.
Anulomapaṭilomasajjhāyepi hi paṭilomasajjhāyo antimo hoti,
sajjhāyappakārantaraṃ vā etampīti veditabbaṃ.

Hatthasaṅkhalikāti aṅgulipantimāha.

Manasā sajjhāyoti cittena cintanamāha, yaṃ mānasaṃ “jappanan”ti
vuccati, sammadeva ajjhāyoti vā sajjhāyo, cintananti attho. Cirataraṃ suṭṭhu
vapattanena² paṇṇabhūtā kammaṭṭhānatanti samāvajjitvā manasikarontassa
ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā katthaci asajjamānā niranterameva upaṭṭhāti,
tadanusārena tadatthopi vibhūtataro hutvā khāyatīti āha “**vacasā sajjhāyo hi
-pa- paṭivedhassa paccayo hotī**”ti. **Lakkhaṇapaṭivedhassā**ti
asubhalakkhaṇapaṭivedhassa.

Paṭikkūlasabhāvasallakkhaṇassa kassaci vaṇṇaggahaṇamukhena
koṭṭhāsā vavatthānaṃ gacchanti, kassaci saṇṭhānaggahaṇamukhena, kassaci
disāvibhāgaggahaṇamukhena, kassaci patiṭṭhitokāsaggahaṇamukhena,
kassaci sabbaso paricchiaggahaṇamukhenāti vaṇṇādito sallakkhaṇaṃ
uggahakosallāvahaṃ vuttanti taṃ dassento “**kesādīnaṃ vaṇṇo
vavatthapetabbo**”ti-ādimāha.

Attano bhāgo sabhāgo, sabhāgena paricchedo **sabhāgaparicchedo**,
heṭṭhuparitiriyapariyantehi, sakoṭṭhāsikakesantarādīhi ca paricchedoti attho.
Amissakatāvasenāti koṭṭhāsantarehi avomissakatāvasena. Asabhāgo hi idha
“**visabhāgo**”ti adhippeto, na viruddhasabhāgo. Svāyamattho kesādisaddato
eva labbhati. Saddantarattāpohavasena saddo atthaṃ vadatīti “kesā”ti vutte
“akesā na hontī”ti ayamattho viññāyati. Ke pana te akesā? Lomādayo, na ca
ghaṭādīsu pasaṅgopakaraṇeneva tesāṃ nivattitattā.

Paṭikkūlavaseneva kathitaṃ dhātuvibhāgassa sāmāññatopi agahitattā.
Tattheva visuṃ dhātukammaṭṭhānassa kathitattā ca dhātuvibhaṅgo

1. Abhi-Ṭṭha 2. 237 piṭṭhe.

2. Paṭhanena (Sī)

Pakkusātisuttam¹ vibhaṅgappakaraṇe **dhātuvibhaṅgapāli**² ca. Yassa vaṇṇato upaṭṭhāti kesādi, **taṃ** puggalaṃ **sandhāya jhānāni** kesādīsu vaṇṇakasiṇārammaṇāni **vibhattāni**. Ña tvā ācikkhitabbanti yadattham vuttam, taṃ dassetuṃ “**tattha dhātuvasenā**”ti-ādi vuttam. **Idhāti** imasmiṃ paṭikkūlamanasikārapabbe. **Kāyagatāsatisutte**³ hi paṭikkūlamanasikārapabbaṃ gahetvā idha sāyagatāsati bhāvanā niddisīyati.

181. **Na ekantarikāyāti** ekantarikāyapi na manasi kātappaṃ, pageva dvantarikādināti adhippāyo. Na bhāvanam sampādeti, lakkhaṇapaṭivedham na pāpuṇāti ekantarikāya manasi karontoti sambandho.

Okkamanavissajjananti paṭipajjitabbavissajjetabbe magge. **Pucchitvāva gantappaṃ hoti** gahetabbavissajjetabbaṭṭhānassa asallakkhaṇato.

Kammaṭṭhānam pariyoṣānam pāpuṇātiti ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā manasikāramattam hotīti adhippāyo. **Avibhūtam pana hoti** paṭikkūlākārassa suṭṭhu asallakkhaṇato. Tato eva **na visesam āvahati**.

Kammaṭṭhānam pariyoṣānam na gacchatīti paṭipāṭiyā sabbakoṭṭhāse manasi karoto yeva vibhūtā hutvā upaṭṭhahanti. Te sātisaṃ paṭikkūlato manasi karontassa kammaṭṭhānam pariyoṣānam gaccheyya, imassa pana ativiya dandham manasi karoti vibhūtato upaṭṭhānameva natthi, kuto paṭikkūlatāya saṇṭhānam. Tenāha “**visesādhigamassa paccayo na hotī**”ti.

Bahiddhā puthuttārammaṇeti “asuci paṭikkūlan”ti kesādīsu pavattetappaṃ asubhānupassanam hitvā subhādivasena gayhamānā kesādayopi idha “bahiddhā puthuttārammaṇamevā”ti veditabbā. Rūpādayo hi nīlādivasena puthusabhāvatāya puthuttārammaṇam nāma, nānārammaṇanti attho. Asamādhānam **cetaso** virūpo khepoti **vikkhepo**. So satim supaṭṭhitam katvā sakkaccaṃ kammaṭṭhānam manasi karontena **paṭibāhitabbo**. **Parihāyati**ti hāyati. **Paridhamasati**ti vinassati.

1. Ma 3. 281 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

3. Ma 3. 131 piṭṭhe.

Yā ayaṃ kesā lomāti-ādikā lokasaṅketānugatā. **Paṇṇattīti** aṭṭha dhamme upādāya paṇṇatti. **Taṃ** kesādipaṇṇattim. **Atikkamitvā**ti paṭikkūlabhāvanāya atikkamitvā ugghāṭetvā. Tassā ugghāṭitattā tasmim tasmim koṭṭhāse paṭikkūlato upaṭṭhahante **“paṭikkūlan”ti cittaṃ ṭhapetabbaṃ**. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento **“yathā hī”ti-ādimāha**. Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ—manussā viya yogāvacaro. Udapānaṃ viya koṭṭhāsā. Tālapaṇṇādisaññānaṃ viya kesādipaññatti. Tena manussānaṃ udapāne nhānapivanādi viya yogāvacarassa pubbabhāge kesā lomāti paṇṇattivāsena manasikāro. Abhiṇhasañcārena manussānaṃ saññānena vinā udapāne kiccakaraṇaṃ viya yogāvacarassa manasikārabalena paṇṇattim atikkamitvā paṭikkūlabhāveyeva cittaṃ ṭhapetvā bhāvanānuyogo. **Pubbabhāge -pa-pākaṭo hotīti** “kesā lomā”ti-ādinā¹ bhāvanamanuyuñjantassa kesādipaññattiyā saddhimyeva koṭṭhāsānaṃ paṭikkūlabhāvo pubbabhāge pākaṭo hoti. **Athāti** pacchā bhāvanāya vīthipaṭipannakāle. **Paṭikkūlabhāveyeva cittaṃ ṭhapetabbanti** koṭṭhāsānaṃ paṭikkūlākāreyeva bhāvanācittaṃ pavattetabbaṃ.

Anupubbena muñcanaṃ **anupubbamuñcanaṃ**, anupaṭṭhahantassa anupaṭṭhahantassa muñcananti attho. Kathaṃ pana anupaṭṭhānaṃ hotīti āha **“ādikammikassā”ti-ādi**. **Pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhatīti** idaṃ kammaṭṭhānaṃ tanti-anusārena ādito kammaṭṭhānamanasikāro pavattatīti katvā vuttaṃ. Tathā hissa manasā sajjhāyo viya manasikāro te te koṭṭhāse āmatṭhamatte katvā gacchati, na lakkhaṇasallakkhaṇavasena. Yadā pana ne lakkhaṇasallakkhaṇavasena suṭṭhu upadhārento manasi karoti, tadā keci upaṭṭhahanti, kecina upaṭṭhahanti. Tattha paṭipajjanavidhim dassento **“athassā”ti-ādimāha**. Tattha **kammanti** manasikārakammaṃ **tāva kātabbaṃ**. Kīva ciranti? **Yāva dvīsu upaṭṭhitesu**, tasampi dvinnaṃ **eko suṭṭhutarāṃ upaṭṭhahati** tāva.

Ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvāti pubbe viya ekatthakatāya ukkuṭṭhiyā kamena sabbatālesu patitvā uṭṭhahitvā uṭṭhahitvā

1. Ma 3. 133 piṭṭhe.

pariyantatālaṃ, āditālaṃca āgantvā¹ tato tato tattha tattheva katāya ukkuṭṭhiyā uṭṭhahitvāti attho.

Dve bhikkhāti dvīsu gehesu laddhabhikkhā².

Appanātoti appanākārato dvattimsākāre appanā honti. Kiṃ paccekam koṭṭhāsesu hoti udāhu aññathāti vicāraṇāyaṃ āha “**appanākoṭṭhāsato**”ti, koṭṭhāsato koṭṭhāsato ti attho. Tenāha “**kesādīsū**”ti-ādi.

Adhicittanti samathavipassanācittam.

Anuyuttenāti yuttappayuttena, bhāventenāti attho. **Kālenakālanti** kāle kāle. **Samādhinimittam** upalakkhitasamādhānākāro samādhi eva. **Manasi kātābanti** citte kātābham, uppādetābanti attho. Samādhikāraṇam vā ārammaṇa **samādhinimittam**, tam āvajjitābanti attho. **Paggahanimittāupekkhānimittesupi** ese va nayo. **Ṭhānam** atthāti vacanaseso. **Tam** bhāvanācittam **kosajjāya samvatteyya**, etassa samvattanassa ṭhānam kāraṇam atthāti attho. **Tam** vā manasikaraṇacittam **kosajjāya samvatteyya**, etassa ṭhānam kāraṇam atthāti attho. **Mudunti** subhāvitabhāvena mudubhūtam, vasībhāvappattanti attho. Muduttā eva **kammaññaṃ** kammakkhamam kammayoggam. **Pabhassaranti** upakkilesavigamena parisuddham, pariyodātanti attho. **Na ca pabhaṅgūti** kammaniya bhāvūpagamanena na ca pabhijjanasabhāvam suddhantam viya suvaṇṇam viniyogakkhamam. Tenāha “**sammā samādhiyati āsavānam khayāyā**”ti.

Ukkaṃ bandhatīti mūsam sampādeti. **Ālimpetīti** ādīpeti jāleti. **Tañcāti** tam piḷandhanavikatisaṅkhātam attham payo janam **assa** suvaṇṇakārassa **anubhoti** pahoti sādheti. **Assa** vā suvaṇṇassa attham suvaṇṇakāro **anubhoti** pāpuṇāti.

Abhiññāya iddhi vidhādīññāṇena sacchikaraṇīyassa iddhi vidhapaccanubhavanādikassa **abhiññā sacchikaraṇīyassa**. Yassa paccakkham atthi, so sakkhi. Sakkhino bhabbatā **sakkebhābbatā**, sakkebhābbananti vuttam hoti. Sakkhi ca

1. Agantvā (Ka)

2. Laddhabbhabhikkhā (Ka)

so bhabbo cāti vā sakkhibhabbo. Ayañhi iddhividhādīnaṃ bhabbo, tattha ca sakkhīti sakkhibhabbo, tassa bhāvo **sakkhibhabbatā**, taṃ **pāpuṇāti**. **Sati sati āyataneti** tasmim tasmim pubbahetu-ādike kāraṇe sati.

Sītibhāvanti nibbānaṃ, kilesadarathavūpasamaṃ vā. **Niggaṇhātīti** uddhaṭaṃ cittaṃ uddhaccapātato rakkhaṇavasena niggaṇhāti. **Paggaṇhātīti** līnaṃ cittaṃ kosajjapātato rakkhaṇavasena paggaṇhāti. **Sampahaṃsetīti** samappavattaṃ cittaṃ tathāpavattiyaṃ paññāya toseti, uttejeti vā. Yadā vā nirassādaṃ cittaṃ bhāvanāya na pakkhandati, tadā jāti-ādīni **samvegavatthūni**¹ paccavekkhitvā sampahaṃseti samuttejeti. **Ajjhupekkhatīti** yadā pana cittaṃ alīna anuddhataṃ sammadeva bhāvanāvīthim otiṇṇaṃ hoti, tadā pagghaniggahasampahaṃsanesu kañci byāpāraṃ akatvā samappavattesu yugesu² sārathi viya ajjupekkhati upekkhakova hoti. **Paṇītādhimuttikoti** paṇīte uttame maggaphale adhimutto ninnapoṇapabbhāro.

Suggahitaṃ katvāti yathāvuttaṃ uggahakosallasasāṅkhātāṃ vidhiṃ suṭṭhu uggahitaṃ pariyāpuṇanādīnā supariggahitaṃ katvā. **Suṭṭhu vavattthapetvāti** manasikāraḥkosallasasāṅkhātāṃ vidhiṃ sammadeva sallakkhaṇavasena upadhāretvā. **Visesanti** pubbenāparaṃ bhāvanāya visesaṃ. **Punappunaṃ parivattetvāti** kammaṭṭhānatantiṃ paguṇabhāvaṃ pāpento bhiyyo bhiyyo vācāya, manasā ca parivattetvā. **Gaṇṭhiṭṭhānanti** yathā rukkhassa dubbinibhedo araṇṇassa vā gahanabhūto padeso “gaṇṭhiṭṭhānaṃ”ti vuccati, evaṃ kammaṭṭhānatantiyā atthato dubbinibhedo gahanabhūto ca padeso “gaṇṭhiṭṭhānaṃ”ti vuccati. Taṃ paripucchanādiladdhena ñāṇapharasunā **chinditvā**.

Nimittanti kammaṭṭhānanimittaṃ, asubhākāro. Edisena payojanena. Luñcanampi anavajjanti dassetuṃ “luñcitvā”ti vuttaṃ. **Chinnaṭṭhāneti** muṇḍitaṭṭhāne³. **Vaṭṭatiyeva** nissaraṇajjhāsayena olokanato. **Ussadavasenāti** aphalitānaṃ, phalitānaṃ vā bahulatāvasena. **Disvāva nimittaṃ gahetabbaṃ** dassanayogyatāya tacapañcakassa itaresu sutvā ca ñatvā ca nimittaṃ gahetabbaṃ.

1. Am-Ṭṭha 1. 401; Itivuttaka-Ṭṭha 109 piṭṭhesu.

2. Yoggesu (Sī), yuttasu (Syā)

3. Chinnaṭṭhāneti luñcitaṭṭhāne (Sī)

Koṭṭhāsavavattthāpanakathāvaṇṇanā

182. **Addāriṭṭhakavaṇṇā**ti abhinavāriṭṭhaphalavaṇṇā. **Kaṇṇacūlikā**ti uparikaṇṇasakkhalikāya parabhāgaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tiriyam** aññamaññaena paricchinna, katham? **Dve kesā ekato natthī**ti.

Āsayoti nissayo, paccayoti attho.

184. **Asambhinnakālākā** aññaena vaṇṇena asammissakālākā.

185. Pattasadisattā nakhā eva **nakhapattāni**. Nakhā **tiriyam** aññamaññaena paricchinnaṭi visum vavattthitattaṃ sandhāya vuttaṃ. Tameva hi atthaṃ dassetuṃ “**dve nakhā ekato natthī**”ti āha.

186. **Dantapāḷiyā**ti dantāvaliyā. **Yānaka-upatthambhinī**ti sakaṭassa dhuraṭṭhāne upatthambhakadaṇḍo. Dantānaṃ ādhārabhūtā aṭṭhi **hanukaṭṭhi**.

187. **Saṅkaḍḍhiyamānā**ti sampiṇḍiyamānā. **Kosakārakakoso** upalliṇḍupottalakaṃ¹, yaṃ “koseyyaphalan”tipi vuccati. **Puṭabandha-upāhano** sakalapiṭṭhipādacchādana-upāhano. **Ānisadam** āsanapadeso. **Tūṇiro** sarāvāso². **Galakañcukam** kaṇṭhattāṇaṃ. **Kīṭakulāvakam** kharamukhakuṭi³.

Anulomena paṭilomena cāti ettha aṇṣapadesato paṭṭhāya bāhuno piṭṭhipadesena otaraṇaṃ anulomo, maṇibandhato paṭṭhāya bāhuno purimabhāgena ārohanaṃ paṭilomo. **Teneva nāyena**ti dakkhiṇahatthe vuttana nāyena anulomena paṭilomena cāti attho. **Sukhumampī**ti yathāvutta-olārikacammato sukhuman. Antomukhacammādikoṭṭhāsesu vā tacena paricchinnaṭi yaṃ durupalakkhaṇīyaṃ⁴, taṃ “sukhuman”ti vuttaṃ. Tañhi vuttanāyena ñāṇena tacam vivaritvā passantassa pākaṭaṃ hoti. Idha chavipi tacagatikā evāti “taco **upari ākāse**na paricchinno”ti vutto.

1. Upalaṇḍapoḍḍalakaṃ (Sī), upalaṇḍapotalikaṃ (Ka)

2. Saracāpo (Sī), sarācāpo (Syā)

3. Kharamukhakūṭapaṃ (Sī, Syā)

4. Durūpalakkhaṇaṃ (Sī)

188. **Nisadapoto** kilāputtako. **Uddhanakoṭṭi** mattikāpiṇḍena kata-uddhanassa hoṭi. **Tālaguḷapaṭalaṃ** nāma pakkatālaphalalasikaṃ tālapaṭṭikādīsu limpitvā sukkhāpetvā uddharitvā gahitapaṭalaṃ. **Sukhumanti** yathāvuttamaṃsato sukhumaṃ. Paṇhikamaṃsādithūlānaṃ sakalasarīrassa kisānaṃ yebhuyyena maṃsena paṭicchāditattā vuttaṃ “**tīriyaṃ aññamaññaṃ paricchinnan**”ti.

189. Jālākāro kaṇcuko **jālakañcuko**. Visuṃ vavatthitabhāveneva nhārū **tīriyaṃ aññamaññaṃ paricchinnā**.

190. Dantānaṃ visuṃ gahitattā “**ṭhapetvā dvattiṃsa dantaṭṭhīnī**”ti vuttaṃ. **Ekam jaṇṇukaṭṭhi, ekam ūruṭṭhīti eka**-ggahaṇaṃ “ekekasmim pāde”ti adhikatattā. **Evaṃ timattānīti** evaṃ mattasaddehi ānisadaṭṭhi-ādīni idha avuttānīpi dasseṭṭi veditabbaṃ. Evañca katvā “atirekatisata-aṭṭhikasamussayan”ti¹ idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Kīḷagoḷakāni suttena bandhitvā aññamaññaṃ ghaṭṭetvā kīḷanagoḷakāni. **Dhanukadaṇḍo** dāraḷakānaṃ kīḷanakakhuddakadhanukaṃ. Tattha **jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitatṭhānanti** jaṇṇukaṭṭhimhi pavisitvā ṭhitatṭhānanti adhippāyo. **Tena ūruṭṭhinava patiṭṭhitaṃ ṭhānaṃ yaṃ kaṭṭṭhino**, taṃ **aggacchinnamahāpunnāgaphalasadisāṃ**.

Kumbhakārena nipphāditāṃ uddhanaṃ **kumbhakārika-uddhanaṃ**. **Sīsakapaṭṭaveṭṭhakaṃ** veṭṭetvā ṭhapitaṃ sīsamayaṃ paṭṭakaṃ. Yena suttaṃ kantanti, tasmim takkamhi vijjhivā ṭhipitagoloḷakā vaṭṭanā nāma, vaṭṭanānaṃ āvaḷi **vaṭṭanāvaḷi**.

Maṇḍalākārena chinnavamaṃsakaḷīrakhaṇḍāni **vaṃsakaḷīracakkalakāni**. **Avalekhanasatthakaṃ** ucchutacāvalekhanasatthakaṃ.

192. **Vakkabhāgena paricchinnanti** vakkapariyantena bhāgena paricchinnaṃ. Ito paresupi evarūpesu eseṃ nayo.

193. **Yaṃ nissāyāti** yaṃ lohitaṃ nissāya, nissayanissayopi “nissayo”tveva vuccati. Bhagati hi kāraṇakāraṇepi kāraṇavohāro yathā “corehi gāmo daḍḍho”ti. Atha vā yasmiṃ rūpakalāpe

1. Visuddhi 1. 189 piṭṭhe.

hadayavatthu, tampilohitagatikameva hutvā tiṭṭhatīti “yaṃ nissāyā”ti vuttaṃ.

194. **Paṇḍukadhātukanti** paṇḍusabhāvaṃ.

195. **Pariyonahanamaṃsanti** paṭicchādakamaṃsaṃ.

196. **Udrajivhāmaṃsanti** jivhāsaṇṭhānaṃ udarassa matthakapasse tiṭṭhanakamaṃsaṃ. “Nīlaṃ”ti vatvā nīlaṃ nāma bahudhātukanti āha “niggaṇḍipupphavaṇṇaṃ”ti.

197. **Papphāsamaṃsanti** yathāṭhāne eva lambitvā thokaṃ parivattakamaṃsaṃ. **Nirasanti** nihīnaraṃsaṃ. **Nirojanti** nippataṃ, ojārahitaṃ vā.

198. **Obhaggāti** avabhujitvā ṭhitā. **Sakkharasudhāvaṇṇanti** marumbhi katasudhāvaṇṇaṃ. “Setasakkharasudhāvaṇṇaṃ”tipi pāṭho, setasakkharavaṇṇaṃ, sudhāvaṇṇaṇcāti attho.

199. Antassa ābhujitvā ābhujitvā ṭhitappadesā **antabhogaṭṭhānāni**. Tesāṃ bandhanabhūtaṃ antagaṇaṃ nāmāti dassento āha “**antagaṇanti antabhogaṭṭhānesu bandhanan**”ti. **Kuddālapharasukammādīni karontānaṃ antabhoge agaḷante ekato ābandhitvā**, kiṃ viya? Yantasuttakamivayantaphalakānīti. Kimiva tattha ṭhitanti¹ āha “**pādapuñchana -pa- thitan**”ti. Purimañcetta ābandhanassa, dutiyaṃ ṭhānākārassa nidassananti daṭṭhabbaṃ.

200. **Asitaṃ** nāma bhuttaṃ odanādi. **Pītaṃ** nāma pivanavasena ajjhohaṭapānakādi. **Khāyitaṃ** nāma saṃkhāditaṃ piṭṭhamūlaphalakhajjādi. **Sāyitaṃ** nāma assāditaṃ ambapakkamadhuphāṇitādi.

Yatthāti yasiṃ udare. **Yanti** ca udameva paccāmasati. Yattha pānabhojanādīni patitvā tiṭṭhatīti sambandho. **Suvānavamathu** sārameyyavantaṃ. **Vivekanti** vibhāgaṃ.

1. Kattha ṭhitanti (Sī)

201. **Heṭṭhānābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antareti** purimabhāgavasena nātiyā heṭṭhāpadesassa pacchimabhāgavasena heṭṭhimapiṭṭhikaṇṭakānaṃ vemajjhe. **Veḷunālikasadiso** padesoti adhippāyo.

202. **Samohitanti** nicitaṃ.

204. Pūtibhāvaṃ āpannaṃ kukkuṭaṇḍaṃ **pūtikukkuṭaṇḍaṃ**. **Uddeko** pittaḍḍhi vinā kevalo uddhaṅgamavāto.

205. **Ācāmo** avassāvanakanjikaṃ¹.

206. **Vakkahadayayakanapapphāse temayamānanti** ettha yakaṇaṃ heṭṭhābhāgapūraṇeṇeva temeti, itarāṇi tesāṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharaṇeṇāti datṭhabbaṃ.

207. **Utuviḱāro** uṇhavalāhakādihetuko. Visamacchinno bhisādikalāpo visamaṃ udakaṃ paggharati, evamevaṃ sarīraṃ kesakūpādivivarehi upari, heṭṭhā, tiriyaṇca sedaṃ visamaṃ paggharatīti dassetuṃ **visamacchinna-**ggahaṇaṃ kataṃ.

208. **Visamāhāraṇti** tadā pavattamānasarīrāvattthāya asappāyāhāraṃ atikaṭuka-accuṇḍādivisabhāgāhāraṃ vā. **Sammohavinodaniyaṃ**² pana “visabhāgāhāraṇ”tveva vuttaṃ tadā pavattamānānaṃ dhātūnaṃ visabhāgattā.

209. “**Nhānakāle**”ti idaṃ udakassa upari sinehassa sambhavadassanattamaṃ vuttaṃ. **Paribbhamantasinehabinduvisaṭṭasaṇṭhānā**ti visaṭṭaṃ hutvā paribbhamantasinehabindusaṇṭhānā. **Utuvisaḱhāgo** bahiddhāsamuttāhāno. **Dhātuvisaḱhāgo** antosamuttāhāno. **Te** padesāti te hatthatalāḍipadesā.

210. **Kiṇṇcīti** uṇhādirasānaṃ aññataraṃ āhāravatthu. **Nesanti** sattānaṃ. **Hadayaṃ āgilāyatīti** visabhāgāhārādiṃ paṭicca hadayappadeso vivattati.

1. Avassāvitakaṇcikaṃ (Sī), avassāvanakaṇcikaṃ (Syā) 2. Abhi-Ṭṭha 2. 234 piṭṭhe.

211. Dadhino vissandana-accharaso **dadhimuttam**¹. **Galitvā**ti sanditvā. **Tālumatthakavivarena otarivā**ti matthakavivarato āgantvā tālumatthakena otarivā.

212. Telaṃ viya sakaṭassa nābhi-akkhasīsānaṃ **aṭṭhisandhīnaṃ abbhāñjanakiccam** **sādhayamānā**. **Kaṭakaṭāyantī**ti “kaṭa kaṭā”ti saddaṃ karonti. Anuravadassanaṃ hetuṃ. **Dukkhaṇṭī**ti dukkhitāni sañjāta dukkhāni honti.

213. Samūlakūlamāsaṃ jhāpetvā chārikaṃ avassāvetvā gahitayūso **māsakhāro**. Ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ chaḍḍanaṭṭhānaṃ **candanikā**. **Ravaṇaghaṭaṃ** nāma pakatiyā sammukhameva hoti. Yassa pana āraggamattampi udakassa pavisanamukhaṃ natthi, taṃ dassetuṃ “**amukhe ravaṇaghaṭe**”ti vuttaṃ. **Āyūhananti** samīhanaṃ.

214. **Evañhī**ti-ādi yathāvuttāya uggahakosallapaṭipattiyā nigamaṇaṃ. Idāni yathāvuttaṃ manasikāra kosallapaṭipattimpi nigamaṇavasena gahetvā kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ “**anupubbato**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **paṇṇattisamatikkamāvasāneti** kesādi paṇṇattisamatikkamavasena pavattāya bhāvanāya avasāne. **Apubbāpariyamivā**ti ekajjhamiva. **Kesā**ti itisaddo ādi-attho, pakārattho vā, evamādinā iminā pakārena vāti attho. **Te dhammā**ti vaṇṇādivasena vavatthāpitā paṭikkūlākārato upaṭṭhitā koṭṭhāsadhammā.

Bahiddhāpīti sasantānato bahipi, parasantānakāyepīti attho. **Manasikāraṃ upasamharatī**² yathāvuttaṃ paṭikkūlamanasikāraṃ upaneti. Yathā idaṃ, tathā etanti. **Evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākāṭibhūtesū**ti yathā attano kāye, evaṃ paresampi kāye sabbesu kesādikotṭhāsesu paṭikkūlavasena vibhūtabhāvena upaṭṭhitesūti attho. Ayamettha kaṣiṇesu vaḍḍhanasadiso yogino bhāvanāviseso dassito.

Anupubbamuñcanādīti ādi-saddena suttantaṇayena vibhāvitāṃ vīriyasamatāyojanaṃ saṅgaṇhāti. **Punappunaṃ manasi karototi** vuttanayena

1. Dadhimatthu (Sī), dadhiṭṭhaṃ (Syā)

2. Upanetīti (Syā, Ka)

attano kāye kesādike “paṭikkulā paṭikkulā”ti abhiñhaso manasikāraṃ pavattentassa yadā saddhādāni indriyāni laddhasamathāni visadāni pavattanti, tadā assaddhiyādānaṃ dūrībhāvena sātisayaṃ balappatthehi sattahi saddhammehi laddhūpatthambhāni vitakkādāni jhānaṅgāni paṭutarāni hutvā pātubhavanti. Tesāṃ ujuvipaccanikatāya nīvaraṇāni vikkhambhi tāneva honti saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi. Upacārasamādhinā cittaṃ samādhīyati, so taṃyeva nimittaṃ āsevanto bhāvento bahuḷikaronto appanaṃ pāpuṇāti. Tena vuttaṃ “**anukkamena appanā uppajjati**”ti. **Sabbākāratoti** vaṇṇādivasena pañcadhāpi. **Sāti** appanā.

Yadi panetaṃ kammaṭṭhānaṃ aviññāṇakāsubhakammaṭṭhānāni viya paṭhamajjhānavasena sijjhati, atha kasmā “kāyagatāsati”ti vuttanti āha “**evaṃ paṭhamajjhānavasenā**”ti-ādi. Nānāvaṇṇasaṇṭhānādīsu dvattiṃsāya koṭṭhāsesu pavattamānāya satiyā kiccamettha sātisayanti āha “**satibalena ijjanabho**”ti.

Pantasenāsanesu, adhikusalesu ca aratiṃ, kāmaguṇesu ca ratiṃ sahati abhibhavaṭīti **aratiratisaho** sarīrasabhāvacintanena anabhiratiyā pahīnattā. Tathā koṭṭhāsabhaṇāyā attasinehassa parikkhīṇattā **bhayabheravaṃ sahati**, sītādīnaṃ **adhivāsakajātiko** hoti. Attasinehavasena hi purisassa bhayabheravaṃ hoti, dukkhassa ca nadhivāsanaṃ. Imaṃ pana koṭṭhāsabhaṇamanuyuttassa na kevalaṃ paṭhamajjhānamattameva, uttaripi paṭivedho atthīti dassetuṃ “**kesādīnaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

Ānāpānassatikathāvaṇṇanā

215. Yaṃ taṃ evaṃ pasaṃsivā ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhanti sambandho. Tattha yasmā “**kathaṃ bhāvito**”ti-ādikāya pucchāpāḷiyā atthe vibhāvite thomaṇāpāḷiyāpi attho vibhāvitoyeva hoti bhedābhāvato, tasmā taṃ laṅghitvā “**kathaṃ bhāvito cā**”ti-ādīnā ārabhati. Tattha hi ito pasaṃsābhāvo “āyampi kho”ti vacanaṃ viseso. Tesu pasaṃsābhāvaṃ dassetuṃ “**evaṃ pasaṃsivā**”ti vuttaṃ. Pasaṃsā ca tattha abhirucijananena ussāhanattā. Tañhi sutvā bhikkhū “bhagavā imaṃ samādhim anekehi ākārehi pasaṃsati,

santo kirāyaṃ samādhi paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro
pāpadhamme ca ṭhānaso antaradhāpetī”ti sañjātābhirucayo ussāhajātā
sakkaccaṃ anuyuñjītabbaṃ paṭipajjītabbaṃ maññanti. “Ayampi kho”ti
padassa ye ime mayā nibbānamahāsarassa otaraṇatitthabhūtā kasiṇajjhāna-
asubhajjhānādayo desitā, na kevalaṃ te eva, ayampi khoti bhagavā attano
paccakkhabhūtaṃ samādhiṃ desanānubhāvena tesampi bhikkhūnaṃ
āsannaṃ, paccakkhaṇca karonto sampiṇḍanavasena evamāhāti
sambandhamukhena attho veditabbo.

Soḷasavatthukanti catūsu anupassanāsu catunnaṃ catukkānaṃ vasena
soḷasaṭṭhānaṃ. **Sabbākāraparipūro**ti kammaṭṭhānapāliyaṃ padattho piṇḍattho
upamā codanā parihāro payojananti evamādihi sabbehi ākārehi paripuṇṇo.
Niddesoti kammaṭṭhānassa nissesato vitthoro.

216. **Kathanti** idaṃ pucchanākāravibhāvanapadaṃ. Pucchā cettha
kathetukamyatāvasena aññāsaṃ asambhavato. Sā ca upari desanaṃ
āruḷhānaṃ sabbesaṃ pakāravisesānaṃ āmasanavasenāti imamatthaṃ
dassento “**kathanti -pa- kamyatāpucchā**”ti āha. **Kathaṃ bahulīkatoti** etthāpi
“ānāpānassatisamādhī”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Tattha **katanti**
ānāpānassatisamādhībahulīkāraṃ nānappakārato vitthāretukamyatāpucchā.
Bahulīkato ānāpānassatisamādhīti tathāpuṭṭhadhammanidassananti
imamatthaṃ “**eseva nayo**”ti iminā atidisati. Tathā santabhāvādayopi tassa
yehi bhāvanābahulīkārehi siddhā, taggahaṇeneva gahitā hontīti dassetuṃ
“**kathaṃ bahulīkato -pa- vūpasametīti etthāpi eseva nayo**”ti vutthaṃ.

“Puna caparaṃ udāyi akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā,
yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī”ti-ādīsu¹
uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā vuccatīti tadubhayavasena atthaṃ
dassento “**bhāvitoti uppādito vaḍḍhito vā**”ti āha. Tattha bhāvaṃ
vijjamānataṃ ito gatoti **bhāvito**, uppādito paṭiladdhamattoti attho. **Uppanno**
pana laddhāsevano, **bhāvito** paṇḍabhāvaṃ āpādito, vaḍḍhitoti

1. Ma 2. 203 piṭṭhe.

attho. **Ānāpānāpariggāhikāyā**ti dīgharassādivisesehi saddhiṃ assāsapassāse paricchi jagāhikāya, te ārabha pavattāya, satiyaṃ paccayabhūtāyanti attho. Purimasmiṃñhi atthe samādhissa satiyā saha jātādipaccayabhāvo vutto sampayuttavacanato, dutiyasmiṃ pana upanissayabhāvopi.

Upacārajjhānasahagatā hi sati appanāsamādhissa upanissayo hotīti.

Bahulīkatoti bahulaṃ pavattito, tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvaṃ āpādito, so icchiticchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṃ pavattīyati. Tena vuttaṃ **“punappunaṃ kato”**ti. Yathā “idheva bhikkhave samaṇo”¹, “viviceva kāmehī”² ca evamādīsu paṭhamapade vutto eva-saddo dutiyādīsupi vutto eva hoti, evamidhāpīti āha **“ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo”**ti. Ubhayapadaniyamena laddhaguṇaṃ dassetuṃ **“ayañhi”**ti-ādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇajhānamāha. Taṃ hi asubhesu yogakammabhāvato, yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ca **“asubhakammaṭṭhānaṃ”**ti vuccati. **“Kevalaṃ”**ti iminā ārammaṇaṃ nivatteti. **Paṭivedhavasena**ti jhānapaṭivedhavasena. Jhānañhi bhāvanāvisesena ijjhantaṃ attano visayaṃ paṭivijjhantameva pavattati, yathāsabhāvato paṭivijjhīyati cāti **“paṭivedho”**ti vuccati. **Olārikārammaṇattāti** bībhacchārammaṇattā. **Paṭikkulārammaṇattāti** jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyena**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyāti** anukkamena vicetabbataṃ pattaṃ ārammaṇassa paramasukhumataṃ sandhāyāha. Sante hi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinno hoti. Tenāha **“santo vūpasanto nibbuto”**ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. **Ārammaṇasantatāya** tadārammaṇadhammānaṃ santatā lokuttaradhammārammaṇāti paccevekkhaṇāhi dīpetabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvaharaṃ kiñci secananti **asecanako**. Asecanakattā **anāsittako**. Anāsittakattā eva **abbokinṇo** asammisso parikammādinā. Tato eva **pāṭiyekko** visumīyeveko. **Āveniko** asādhāraṇo. Sabbametaṃ sarasato evaṃ santabhāvaṃ

1. Ma 1. 92; Am 1. 560 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 69; Sam 1. 412; Am 1. 442 piṭṭhādīsu.

dassetum vuttam. **Parikammaṃ** vā santabhāvanimittam, **parikammanti** ca kaṣiṇakaraṇādīni nimittuppādapariyosānam, tādisaṃ idha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānam nirassādattā asantamappaṇītam siyā. **Upacārena** vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇavigamena, aṅgapātubhāvena ca paresam santatā hoti, na evamimassa. Ayaṃ pana ādisamannā -pa- paṇīto cāti yojanā. **Kecīti** uttaravihāravāsike sandhāyāha. **Anāsittakoti** upasecanena na āsittako. Tenāha “**ojavanto**”ti, ojavantasadisoti attho. **Madhūroti** iṭṭho, cetasikasukhapaṭilābhasamvattanam tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi vasena veditabbanam.

Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīratāvasena pana kāyikasukhapaṭilābhasamvattanam daṭṭhabbanam, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṃ pakkhe “**appitappitakkhaṇe**”ti idaṃ hetumhi bhumnavacanam daṭṭhabbanam. **Avikkhambhīti** jhānena sakasantānato anīhaṇe appahīne. **Akosallasambhūti**ti akosallam vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇenevāti** attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetīti** ettha antaradhāpanam vināsanam, tam pana jhānakattukassa idhādhippetattā pariyuṭṭhānappahānam hotīti āha “**vikkhambhīti**”ti. **Vūpasametīti** visesena upasameti. Visesena upasamanam pana sammadeva upasamanam hotīti āha “**suṭṭhu upasametīti**”ti.

Nanu ca aññopi samādhī attano pavattikkhaṇeneva paṭipakkhadhamme antaradhāpeti vūpasameti, aha kasmā ayameva samādhī evaṃ visesetvā vuttoti? Pubbabhāgato paṭṭhāya nānāvitakkavūpasamasabbhāvato. Vuttañhetam “ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā”ti¹. Apica tikkhapaññassa ñāṇuttarassetam kammaṭṭhānam, ñāṇuttarassa ca kilesappahānam itarehi sātisaṃ, yathā saddhādhimuttehi diṭṭhippattassa. Tasmā imaṃ visesaṃ sandhāya “**ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametīti**”ti vuttam. Aha vā nimittapātubhāve sati khaṇeneva aṅgapātubhāvasabbhāvato ayameva samādhī “ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametīti”ti vutto. Yathā tam mahato akālameghassa uṭṭhitassa dhārānipāte khaṇeneva

1. Am 3. 165; Khu 1. 120 piṭṭhesu.

pathaviyaṃ rajojallassa vūpasamo. Tenāha “seyyathāpi bhikkhave mahā-akālamegho utthito”ti-ādi¹. Sāsanikassa jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyāva hotīti āha “**nibbedhabhāgiyattā**”ti. Buddhānaṃ pana ekaṃsena nibbedhabhāgiyāva hoti. Imaeva hi kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā sabbepi sammāsambuddhā sammāsambodhiṃ adhigacchanti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhī anukkamenu vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha “**anupubbena ariyamaggavuddhippatto**”ti.

Ayaṃ panattho virāganirodhapaṭinissaggānupassanānaṃ vasena sammadeva yujjati. Heṭṭhā papañcavasena vuttamatthaṃ sukhaggahaṇatthaṃ saṅgahetvā dassento “**ayaṃ panettha saṅkhepattho**”ti āha, piṇḍatthoti vuttaṃ hoti.

217. **Tamatthanti** taṃ “kathaṃ bhāvito”ti-ādinaṃ pucchāvasena saṅkhepato vuttamatthaṃ. “Idha tathāgato loka uppajjati”ti-ādīsu² idha-saddo lokaṃ upādāya vutto, “idheva tiṭṭhamānassā”ti-ādīsu³ okāsaṃ, “idhāhaṃ bhikkhave bhuttāvī assaṃ pavārito”ti-ādīsu⁴ padapūraṇamattaṃ, “idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti”ti-ādīsu⁵ pana sāsaṇaṃ “idha bhikkhave bhikkhū”ti idhāpi sāsaṇamevāti dassento “bhikkhave imasmiṃ sāsaṇe bhikkhū”ti vatvā tamatthaṃ pākāṭaṃ katvā dassetuṃ “**ayañhi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sabbappakāra-ānāpānassatisamādhinibbattakassāti** sabbappakāraggaṇaṃ soḷassa pakāre sandhāya. Tehi imasmiṃyeva sāsaṇe. Bāhirakā hi jānanta ādito catuppakārameva jānanti. Tenāha “**aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano**”ti, yathāvuttassa puggalassa nissayabhāvapaṭisedhanoti attho. Etena “**idha bhikkhave**”ti idaṃ antogadhevasaddanti dasseti. Santi hi ekapadānīpi sāvadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho”ti. Tenevāha “**idheva bhikkhave samaṇo**”ti-ādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakāra-ānāpānassatisamādhinibbattako. **Parappavādāti** paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

1. Saṃ 1. 280; Vi 1. 88 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 227 piṭṭhe.

2. Dī 1. 58; Ma 1. 236; Aṃ 1. 168 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 16 piṭṭhe.

5. Aṃ 2. 76 piṭṭhe.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanatam dassetum **“imassahī”**ti-ādi vuttam. Duddamo damatham anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Yathā thanehi sabbaso khīram na paggharati, evaṃ dohapāṭibandhinī **kūṭadhenu**. Rūpasaddādi ke paṭicca uppajjanako assādo **rūpārammaṇādiraso**. **Pubbe āciṇṇārammaṇanti** pabbajjato pubbe, anādimati saṃsāre paricitārammaṇam.

Nibandheyyāti bandheyya. **Satiyāti** sammadeva kammaṭṭhānasallakkhaṇasampavattāya satiyā. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe. **Daḷhanti** thiram, yathā satokāriṣṣa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagatam katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ paccekabuddhānaṃ, buddhasāvakānaṃ viśesādhigamassa ceva aññakammaṭṭhānena adhigataviśesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārassa ca padaṭṭhānabhūtam.

Vatthuvijjācariyo viya bhagavā yogīnaṃ anurūpanivāsaṭṭhānupadisanato.

Bhikkhu dīpisadiso araṇṇe ekiko viharitvā paṭipakkhanimmathanena icchitatthasāadhanato. **Phalamuttamanti** sāmāññaphalamāha. **Parakkamajavayoggabhūminti** bhāvanussāhajavassa yoggākaraṇabhūmibhūtam.

218. **Evaṃ vuttalakkaṇesūti abhidhammapariyāyena**¹, **suttantapariyāyena**² ca vuttalakkaṇesu. **Rukkhasamīpanti** “yāvata majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvata rukkhāmūlanti vuccatī”ti evaṃ vuttam rukkhassa samīpaṭṭhānam. **Avasesasattavidhasenāsananti** pabbatam kandaram giriguham susānam vanapattham abbhokāsam palālapuñjanti evaṃ vuttam.

Ututtayānukūlam dhatucariyānukūlanti gimhādi-ututtayassa, semhādidhātuttayassa, mohādicariyattayassa ca anukūlam. Tathā hi gimhakāle ca araṇṇam anukūlam, hemante rukkhāmūlam, vassakāle suññāgāram, semhadhātukassa semhapakatikassa araṇṇam, pittadhātukassa

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Vi 1. 377 piṭṭhe.

rukkhamūlaṃ, vāṭadhātukassa suññāgāraṃ anukūlaṃ, mohacaritassa araññaṃ, dosacaritassa rukkkhamūlaṃ, rāgacaritassa suññāgāraṃ anukūlaṃ. **Alinānuddhaccapakkhikanti** asaṅkocāvikkhepapakkhikaṃ. Sayanañhi kosajjapakkhikaṃ, ṭhānacaṅkamanāni uddhaccapakkhikāni, na evaṃ nisajjā. Tato evassa santatā. **Nisajjāya dalhabhāvaṃ** pallaṅkābhujanena, **assāsapassāsānaṃ pavattanasukhataṃ** uparimakāyassa ujukaṭṭhapanena, **ārammaṇapariggahūpāyaṃ** parimukhaṃ satiyā ṭhapanena **dassento**. **Ūrubaddhāsananti** ūrūnamadhobandhana¹ vasena nisajjā. Heṭṭhimakāyassa anujukaṃ ṭhapanāṃ nisajjāvacaṇeneva bodhitanti **“ujum kāyaṃ”**ti ettha **kāya**-saddo uparimakāyavisayoti āha **“uparimasarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā”**ti. taṃ pana ujukaṭṭhapanāṃ sarūpato, payojanato ca dassetuṃ **“aṭṭhārassā”**ti-ādi vuttaṃ. **Napaṇamantīti** na onamanti. **Na paripataṭīti** na vigacchati vīṭhiṃ na vilaṅghati tato eva pubbenāparaṃ visesuppattiyā **vuḍḍhiṃ phāṭiṃ upagacchati**. Idha **pari**-saddo **abhi**-saddena samānatthoti āha **“kammaṭṭhānābhimukhaṃ”**ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhitvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā”ti-ādīsu² viya. **Niyyānaṭṭho** paṭipakkhato niggamanaṭṭho. Tasmā **pariggahitaniyyānanti** sabbathā gahitāsammosaṃ pariccattasammosaṃ satim katvā, paramaṃ satinepakkhaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

219. **Satovāti** satiyā samannāgato eva saranto eva **assasati** nāssa kāci sativirahitā assāsappavatti hotīti attho. **Sato passasatīti** etthāpi satova passasatīti eva-saddo ānetvā vattabbo. **Satokārīti** sato eva hutvā, satiyā eva vā kātabbassa kattā, karaṇasīlo vā. Yadi “satova assasati sato passasatī”ti etassa **vibhaṅge**³ vuttaṃ, atha kasmā “assasati passasati”cceva avatvā “satokārī”ti vuttaṃ? Ekarasaṃ desanaṃ kātukāmatāya. Paṭhamacatukke padadvayameva hi vattamānakālavasena āgataṃ, itarāni anāgatakālavasena. Tasmā ekarasaṃ desanaṃ kātukāmatāya **sabbattha**⁴ “satokārī”cceva vuttaṃ.

1. Mithobandhana... (Sī)

3. Ma 3. 125; Saṃ 3. 281; Vi 1. 89 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

4. Khu 9. 173 piṭṭhādīsu.

Dīghaṃ assāsavasenāti dīgha-assāsavasena vibhatti-alopaṃ katvā niddeṣo. **Dīghanti** vā bhagavatā vutta-assāsavasena. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepanti** vikkhepassa paṭipakkhabhāvato “avikkhepo”ti laddhanāmacittassa ekaggabhāvaṃ pajānato. **Sati upaṭṭhitā hotīti** ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā hoti. **Tāya satiyā tena nāṇena**ti yathāvuttāya satiyā, yathāvuttena ca nāṇena. Idaṃ vutta hoti—dīghaṃ assāsaṃ ārammaṇabhūtaṃ avikkhattacittassa¹, asammohato vā pajānantassa tath satī upaṭṭhitā eva hoti, taṃ sampajānantassa ārammaṇakaraṇavasena, asammohavasena vā sampajāññaṃ, tadadhīnasati sampajāñña² taṃsamaṅgī yogāvacaro satokārī nāma hotīti. **Paṭinissaggānupassī assāvaseṇā**ti paṭinissaggānupassī hutvā assasaṇassa vasena. “Paṭinissaggānupassī-assāsavaseṇā”ti vā pāṭho. Tassa paṭinissaggānupassīno assāsā paṭinissaggānupassī-assāsā, tesāṃ pasenāti attho. Vinayanayena anto uṭṭhitasasaṇaṃ **assāso**, bahi uṭṭhitasasaṇaṃ **passāso**. Suttantanayena pana bahi-uṭṭhahitvāti anto sasaṇato **passāso**. Suttantanayena pana bahi-uṭṭhahitvāpi anto sasaṇato **assāso**, anto uṭṭhahitvāti bahi sasaṇato **passāso**. Ayameva ca nayo—

“Assāsādimajjhapiyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattaṃ vikkhepagatena cittaṇa kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā”ti, “passāsādimajjhapiyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittaṇa kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjito ca phanditā cā”ti³—

imāya **pāliya** sameti.

Paṭhamaṃ abbhantaravāto bahinikkhamati, tasmā pavattikkamena assāso paṭhamaṃ vuttoti vadanti. **Tāluma āhacca nibbāyati**ti tāluma āhacca nirujjhati. Tena kira sampatijāto bāladārako khipitaṃ karoti. **Evaṃ tāvā**”ti-ādi yathāvuttassa atthassa nigamaṇaṃ. Keci “evaṃ tāvāti anena pavattikkamena assāso bahinikkhamanavātoti gahetabbanti adhippāyo”ti vadanti.

1. Avikkhattacittanti ca (Ka) Sārattha-Ṭi 2. 188 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Tādaminā satisampajāñña (Si)

3. Khu 9. 165 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Addhānavasenāti kāladdhānavasena. Ayaṃ hi **addhāna**-saddo kālassa, desassa ca vācako. Tattha desaddhānaṃ udāharaṇabhāvena dassetvā kāladdhānavasena assāsapassāsānaṃ dīgharassataṃ vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **okāsaddhānanti** okāsabhūtaṃ addhānaṃ. **Pharitvā**ti byāpetvā. **Cuṇṇavicuṇṇāpi** anekakalāpabhāvena. **Dīghaṃ addhānanti** dīghaṃ padesaṃ. **Tasmā**ti saṇikaṃ pavattiyā dīghasantānatāya “dīghā”ti vuccanti. Ettha ca hatthi-ādisarīre, sunakhādisarīre ca assāsapassāsānaṃ desaddhānavasiṭṭhena kāladdhānavaseneva dīgharassatā vuttāti veditabbā. “Saṇikaṃ pūretvā saṇikameva nikkhamanti”, “sīghaṃ pūretvā sīghameva nikkhamanti”ti ca vacanato. **Manussesūti** samānappamāṇesupi manussasarīresu. **Dīghaṃ assasantīti** dīghaṃ assāsappabandhaṃ pavattentīti attho. **Passasantīti** etthāpi eseva nayo. Sunakhasasādayo viya rassaṃ assasanti ca passasanti cāti yojanā. Idaṃ pana dīghaṃ, rassaṃ ca assasanaṃ, passasanaṃ ca tesāṃ sattānaṃ sarīrasabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Tesanti** sattānaṃ. **Teti** assāsapassāsā. **Ittaramaddhānanti** appakaṃ kālaṃ.

Navahākārehīti bhāvanamanuyuñjantassa pubbenāparaṃ aladdhavisesaṃ kevalaṃ addhānavasena ādito vutto tayo ākāra, te ca kho ekacco assāsaṃ suṭṭhu sallakkheti, ekacco passāsaṃ, ekacco tadubhayanti imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ vasena. Keci pana “assāsatiṇi passasatiṇi ekajjhaṃ vacanaṃ bhāvanāya nirantaraṃ pavattidassanattan”ti vadanti. Chandavasena pubbe viya tayo, tathā pāmojjavasena imehi navahākārehi.

Kāmaṃ cettha ekassa puggalassa tayo eva ākāra labbhanti, tantivasena pana sabbesaṃ pāli-āruḷhattā, tesāṃ vasena parikammaṃ katabbattā ca “**tatrāyaṃ bhikkhu navahākārehi**”ti vuttaṃ. Evaṃ **pajānatoti** evaṃ yathāvuttehi ākārehi assāsapassāsāse pajānato, tattha manasikāraṃ pavattentassa. **Ekenākārenāti** dīghaṃ assāsādīsu catūsu ākārena ekena ākārena, navasu, tīsu vā ekena. Tathā hi vakkhati—

“Dīgho rasso ca assāso, passāsopi ca tādiso.

Cattāro vaṇṇā vattanti, nāsikagge va bhikkhuno”ti.

Ayaṃ bhāvanā assāsapassāsakāyānupassanāti katvā vuttaṃ
“kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā sampajjati”ti.

Idāni pālivaseneva te nava ākāre, bhāvanāvidhiṃca dassetuṃ
“yathāhā”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **kathaṃ pajānātī**ti pajānanavidhiṃ
 kathetukamyatāya pucchati. **Dīghaṃ assāsanti** vuttalakkaṇaṃ dīghaṃ
 assāsaṃ. **Addhānasaṅkhāteti** “addhāna”ti saṅkhaṃ gate dīghe kāle, dīghaṃ
 khaṇanti attho. Koṭṭhāsapariyāyo vā saṅkhāta-saddo “theyyasāṅkhāta”ti-
 ādisu¹ viya, tasmā addhānasaṅkhāteti addhāna-koṭṭhāse, desabhāgeti attho.
Chando uppajjatiti bhāvanāya pubbenāparaṃ visesaṃ āvahantiyā
 laddhassādattā tattha sātisaṃ kattukāmatālakkaṇo kusala-cchando uppajjati.
Chandavaseṇāti tathāpavattachandassa vasena savisesaṃ
 bhāvanamanuyuñjantassa kammaṭṭhānaṃ vuddhiṃ phāṭiṃ gamentassa. **Tato**
sukhumataranti yathāvuttachandappavattiyā purimato sukhumataraṃ.
 Bhāvanābalena hi paṭippassaddhadarathapariḷāhatāya kāyassa assāsapassāsā
 sukhumatarā hutvā pavattanti. **Pāmojjaṃ uppajjati**ti assāsapassāsānaṃ
 sukhumatarabāvena ārammaṇassa santataratāya, kammaṭṭhānassa ca
 vīthipaṭipannatāya bhāvanācittasahagato pamodo khuddikādibhedā taruṇapīti
 uppajjati. **Cittaṃ vivattati**ti anukkamena assāsapassāsānaṃ ativiya
 sukhumatarabhāvappattiyā anupaṭṭhahane vicetabbākārappattehi cittaṃ
 vinivattati keci. Bhāvanābalena pana sukhumatarabhāvappattesu
 assāsapassāsesu tattha paṭibhāganimitte uppanne pakati-assāsapassāsato
 cittaṃ nivattati. **Upekkhā saṇṭhātī**ti tasmīṃ paṭibhāganimitte
 upacārappanābhede samādhimhi uppanne puna jhānanibbattanatthaṃ
 byāpārābhāvato ajjupekkhanaṃ hotīti. Sā panāyaṃ upekkhā
 tatramajjhātupekkhāti veditabbā.

Imehi navahi ākārehi imehi yathāvuttehi navahi pakārehi pavattā.
Dīghaṃ assāsapassāsā kāyoti dīghākārā assāsapassāsā cuṇṇavicuṇṇāpi
 samūhaṭṭhena kāyo. Assāsapassāse nissāya uppannamittampettha
 assāsapassāsasamaññameva² vuttaṃ. **Upaṭṭhānaṃ satī**ti ārammaṇaṃ
 upagantvā tiṭṭhatīti sati upaṭṭhānaṃ nāma.

1. Vi 1. 56 piṭṭhe.

2. Sāmaññameva (Syā, Ka)

Anupassanā ñāṇanti samathavasena nimittassa anupassanā, vipassanāvasena assāsapassāse, tannissayañca kāya “rūpan”ti, cittaṃ taṃsampayuttadhamme ca “arūpan”ti vavatthapetvā nāmarūpassa anupassanā ca ñāṇaṃ, tattha yathābhūbhāvabodho. **Kāyo upaṭṭhānanti** so kāyo ārammaṇakaraṇavasena upagantvā sati ettha tiṭṭhatīti upaṭṭhānaṃ nāma. Ettha ca “kāyo upaṭṭhānaṃ”ti iminā itarakāyassāpi saṅgaho hoti yathāvuttasammasanacārassāpi idha icchitattā. **No satīti** so kāyo sati nāma na hoti. **Sati upaṭṭhānañceva sati ca** saraṇaṭṭhena, upatiṭṭhanaṭṭhena ca. **Tāya satiyāti** yathāvuttāya satiyā. **Tena ñāṇenāti** yathāvutteneva ñāṇena. **Taṃ kāyanti** taṃ assāsapassāsakāyañceva tannissayarūpakāyañca. **Anupassatīti** jhānasampayuttañāṇena ceva vipassanāñāṇena ca anu anu passatī. **Tena vuccati kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanāti** tena anupassanena yathāvutte kāye ayaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanāti vuccati.

Idaṃ vuttaṃ hoti—yā ayaṃ yathāvutte assāsapassāsakāye, tassa nissayaabhūte karajakāye ca kāyasaseva anupassanā anudakabhūtāya marīciyā udakānupassanā viya na aniccādisabhāve kāye niccādibhāvānupassanā, atha kho yathārahaṃ aniccadukkhānattāsubhābhāvassevanupassanā. Atha vā kāye “ahan”ti vā “maman”ti vā “itthi”ti vā “puriso”ti vā gahetabbassa kassaci abhāvato tādisaṃ ananupassitvā kāyamattasseva anupassanā **kāyānupassanā**, tāya kāyānupassanāya sampayuttā satieva upaṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**, tassa bhāvanā vaḍḍhanā **kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanāti**.

Esa nayoti “navahi ākārehi”ti-ādinā vuttavidhiṃ rassapade atidisati. **Etthāti** etasmiṃ yathādassite “kathaṃ dīghaṃ assasanto”ti-ādinā¹ āgate pāḷinaye. **Idhāti** imasmiṃ rassapadavasena āgate pāḷinaye.

Ayanti yogāvacaro. **Addhānavasenāti** dīghakālavasena. **Ittaravasenāti** parittakālavasena. **Imehi ākārehi**ti imehi navahi ākārehi.

1. Ma 3. 125; Sam 3. 281; Vi 1. 89 piṭṭhādīsu.

Tādisoti dīgho, rasso ca. **Cattāro vaṇṇāti** cattāro ākāra, te ca dīghādayo eva. **Nāsikagge va bhikkhunoti** gāthābandhasukhattham rassam katvā vuttam “**nāsikagge vā**”ti, **vā-saddo** aniyamattho, tena uttarotṭham saṅgaṇhāti.

220. **Sabbakāyapaṭisaṃvedī**ti sabbassa kāyassa paṭi paṭi paccekam sammadeva vedanasīlo jānanasīlo, tassa vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, tam vā paṭi paṭi sammadeva vedamānoti attho. Tattha tattha sabbaggaṇaṇa assāsādikāyassa anavasesapariyādāne siddhepi anekakalāpasamudāyabhāvato tassa sabbesampi bhāgānam saṃvedanadassanattam paṭi-saddaggaṇam. Tattha sakkaccakārībhāvadassanattam saṃ-saddaggaṇanti imamattam dassento “**sakalassā**”ti-ādimāha. Tattha yathā samānepi assāsapassāsesu yogino paṭipattivīdhāne paccekam sakkaccaṃyeva paṭipajjitabbanti dassetuṃ visuṃ desanā katā, evam tamevattham dīpetuṃ satipi atthassa samānatāya “**sakalassā**”ti-ādinā padadvayassa visuṃ visuṃ atthavaṇṇanā katāti veditabbari. **Pākaṭam karontoti** vibhūtam karonto, sabbaso vibhāventoti attho. Pākaṭikaraṇam vibhāvanam tattha asammuyhanam nāṇeneva nesam pavattanena hotīti dassento “**evam viditam karonto**”ti-ādimāha. Tattha **tasmāti** yasmā nāṇasampayuttacitteneva assāsapassāse pavatteti, na vippayuttacittena, tasmā evambhūto sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmi passasissāmīti sikkhatīti vuccati buddhādīhīti yojanā. **Cuṇṇavicuṇṇavisaṭeti** anekakalāpatāya cuṇṇavicuṇṇabhāvena visaṭe. **Ādi pākaṭo hoti** satiyā, nāṇassa ca vasena tathā pubbābhisaṅkhārassa¹ pavattattā. **Tādisena bhavitabbanti** catutthapuggalasadisena bhavitabbari, pageva satim, nāṇaṇca paccupaṭṭhapetvā tīsupi thānesu nāṇasampayuttameva cittam pavattetabbanti adhippāyo.

Evanti vuttappakārena sabbakāyapaṭisaṃvedanavaseneva. **Ghaṭatīti** ussahati. **Vāyamatīti** vāyāmaṃ karoti, manasikāraṃ pavattetīti attho. **Tathābhūtassāti** ānāpānassatim bhāventassa. **Samvaroti**

1. Katapubbābhisaṅkhārassa (Sārattha-Ṭī 2. 193 piṭṭhe.)

sati, vīriyampi vā. **Tāya satiyāti** yā ānāpāne ārabba pavattā sati, tāya. **Tena manasikārenāti** yo so tattha satipubbaṅgamo bhāvanāmanasikāro, tena saddhinti adhippāyo. **Āsevatīti** “tisso sikkhāyo”ti vutte adhikusaladhamme āsevatī. Tadāsevanañhettha sikkhananti adhippetāṃ.

Purimanayeti purimasmiṃ bhāvanānaye, paṭhamavatthudvayeti adhippāyo. Tatthāpi kāmāṃ ñāṇuppādanāṃ labbhateva assāsapassāsānāṃ yāthāvato dīgharassabhāvāvabodhasabbhāvato, tathāpi taṃ na dukkaraṃ yathāpavattānāṃ tesāṃ gahaṇamattabhāvatoṭi tattha vattamānakālappayogo kato. Idaṃ pana dukkaraṃ purisassa khuradhārāyaṃ gamanasadisāṃ, tasmā sātisayenettha pubbābhisaṅkhārena bhavitabbanti dīpetuṃ anāgatakālappayogo katoti imamatthaṃ dassetuṃ “**tattha yasmā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ñāṇuppādanādisūti ādi**-saddena kāyasaṅkhārapassambhanapītipaṭisaṃvedanādiṃ saṅgaṇhāti. Keci panettha “saṃvarasamādhānānaṃ¹ saṅgaho”ti vadanti.

Kāyasaṅkhāranti assāsapassāsāṃ. So hi cittasamuṭṭhānopi samāno karajakāyappaṭibaddhavuttitāya tena saṅkharīyatīti kāyasaṅkhāroṭi vuccati. Yo pana “kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro”ti² evamāgato kāyasaṅkhāro cetanālakkhaṇo satipi dvārantaruppattiyāṃ yebhuyyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca kāyadvārena lakkhito, so idha nādhippeto.

Passambhentoti-ādīsu pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ purimassa purimassa atthavacanaṃ, tasmā passambhanaṃ nāma vūpasamanaṃ, taṅca tathāpayoge asati uppajjanārahassa oḷārikassa kāyasaṅkhārassa payogasampattiyaṃ anuppādananti daṭṭhabbaṃ. **Tatrāti** “oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento”ti ettha. **Apariggahitakāle**ti kammaṭṭhānassa anāraddhakāle, tato eva kāyacittānampi apariggahitakāle. “Nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ paṇidhāyā”ti hi iminā kāyapariggaho, “parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti iminā cittapariggaho vutto. Tenevāha “**kāyopi cittampi pariggahitā hontī**”ti. **Kāyoti** karajakāyo. **Sadarathāti** sapariḷāhā,

1. Saṃvarasamādhānānaṃ (Sī, Ka)

2. Ma 1. 67 piṭṭhe.

sā canesaṃ sadarathatā garubhāvena viya oḷārikatāya avinābhāvinīti āha “**oḷārikā**”ti. **Balavatarā**ti sabalā¹ thulā. **Santāhontī**ti citta tāva bahiddhā vikkhepābhāvena ekaggaṃ hutvā kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā pavattamānaṃ santaṃ hoti vūpasantaṃ, tato eva taṃsamutṭhānā rūpadhammā lahumudukammaññabhāvappattā, tadanuguṇatāya sesaṃ tisantatirūpanti evaṃ citte, kāye ca vūpasante pavattamāne tannissitā assāsapassāsā santasabhāvā anukkamena sukhumatarasukhumatamā hutvā pavattanti. Tena vuttaṃ “**yadā panassa kāyopi**”ti-ādi.

Ābhujanaṃ **ābhogo**, “passambhemi”ti paṭhamāvajjana. Sammā anu anu āharaṇaṃ **samannāhāro**, tasmīmyeva atthe aparāvaram pavatta-āvajjana. Tasseva atthassa manasi karaṇaṃ citte ṭhapaṇaṃ **manasikāro**. Vīmaṃsā **paccavekkhaṇā**.

Sāradhetti sadarathe sapariḷāhe. **Adhimattanti** balavaṃ oḷārikaṃ. Liṅgavipallāsenā vuttaṃ. Kāyasaṅkhāroti hi adhippeto. “Adhimattaṃ hutvā pavattati”ti kiriyāvisesanaṃ vā etaṃ. **Sukhumanti** etthāpi eseṇa nayo. **Kāyamhīti** ettha “citte cā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

221. Paṭhamajjhānato vuṭṭhāya kariyamānaṃ dutiyajjhānassa nānāvajjanaṃ parikkammaṃ paṭhamajjhānaṃ viya dūrasamussāritapaṭipakkhanti katvā taṃsamutṭhāno kāyasaṅkhāro paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānūpacāre ca oḷārikoti sadiso vutto. Esa nayo sesūpacāradvayepi. Atha vā dutiyajjhānādīnaṃ adhigamāya paṭipajjato dukkhāpaṭipadādivasena kilamato yogino kāyakilamathacittūpaghātādivasena, vitakkādisaṅkhobhena ca sapariphandatāya cittappavattiyā dutiyajjhānādi-upacāresu kāyasaṅkhārassa oḷārikatā veditabbā. **Atisukhumoti** aññattha labbhamāno kāyasaṅkhāro catutthajjhāne atikkantasukhumo. Sukhumabhāvopissa tattha natthi, kuto oḷārikatā appavattanato. Tenāha “**appavattimeva pāpuṇāti**”ti.

1. Pabalā (Sī), bahalā (Ka), Sārattha-Ṭī 2. 194 piṭṭhe passitabbaṃ.

Lābhissa sato anupubbasaṃpattisaṃpajjanavelaṃ, ekāsaṇeṇeva vā sabbesaṃ jhānaṇaṃ paṭilābhaṃ sandhāya **majjhimaḥāṇakā** heṭṭhimahēṭṭhimajjhānato uparūparijhānūpacārepi sukhumataṃ icchanti. Tattha hi sopacārāṇaṃ jhānaṇaṃ uparūpari viśesavantaṭā, santaṭā ca sambhaveyya, ekāvajjanūpacāraṃ vā sandhāya evaṃ vuttaṃ. Evañhi heṭṭhā vuttavādena imassa vādassa avirodho siddho bhinnavisayattā.

Sabbesaññevāti ubhayesampi. Yasmā te sabbepi vuccamānena vidhinā passaddhimicchantiyeva. “**Apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhātī**”ti idaṃ sadisaśantānatāya vuttaṃ. Na hi te eva oḷārikā assāsādayo sukhumā honti. Passambhaṇākāro pana neṣaṃ heṭṭhā vuttoyeva.

Mahābhūtapariggahe sukhumoti catudhātumukhena vipassaṇābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sakalarūpapariggahe sukhumo** bhāvanāya uparūpari paṇṭabhāvato. Tenevāha “**rūpārūpapariggahe sukhumo**”ti. **Lakkhaṇārammaṇikavipassanā**ti kalāpasammasanaṃ māha. Nibbidānupassanato paṭṭhāya **balavavipassanā**. Tato oraṃ **dubbalavipassanā**. **Pubbe vuttanayenā**ti “apariggahitakāle”ti-ādinā samathanaye vuttana nayena “apariggahe pavatto kāyasaṅkhāro mahābhūtapariggahe paṭippassambhātī”ti-ādinā vipassanānayepi paṭippassaddhi yojetabbāti vuttaṃ hoti.

Assāti imassa “passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṇ”ti padassa. **Codanāsodhanā**hīti anuyogaparihārehi. **Evanti** idāni vuccamāṇākārena.

Kathanti yaṃ idaṃ “passambhayaṃ -pa- sikkhatī”ti¹ vuttaṃ, taṃ kathaṃ kena pakārena kāyasaṅkhāraṇaṃ passambhaṇaṃ, yogino ca sikkhaṇaṃ hotīti kathetukakhyatāya pucchitvā kāyasaṅkhāre sarūpato, oḷārikasuḥkumato, vūpasamato, anuyogaparihārato ca dassetuṃ “**katame kāyasaṅkhārā**”ti-ādi āradḍhaṃ. Tattha **kāyikā**ti rūpakāye bhavā. **Kāyapaṭibaddhā**ti kāyasannissitā. Kāye sati honti, asati na honti, tato eva te akāyasamuṭṭhānāpi kāyena saṅkharīyanti **kāyasaṅkhārā**. **Passambhenti**ti oḷārikoḷārikaṃ passambhento. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacaṇaṃ. Oḷārikañhi kāyasaṅkhāraṃ avūpasantaśabhāvaṃ

1. Khu 9. 183 piṭṭhe.

sannisīdāpento “**passambhento**”ti vuccati, anuppādanirodham pāpento “**nirodhento**”ti, suṭṭhu santasabhāvaṃ nayanto “**vūpasamento**”ti.

Yathārūpehīti yādisehi. **Kāyasaṅkhārehī**ti oḷārikehi kāyasaṅkhārehi. **Ānamanā**ti abhimukhabhāvena kāyassa namanā. **Vinamanā**ti visuṃ visuṃ passato namanā. **Sannamanā**ti sabbato, suṭṭhu vā namanā. **Paṇamanā**ti pacchato namanā. **Iñjanā**dīni ānamanādīnaṃ vevacanāni, adhimattāni vā abhimukhaṃ calanādīni ānamanādayo, mandāni iñjanādayo. **Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṇti** tathārūpaṃ ānamanādīnaṃ kāraṇabhūtaṃ oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento. Tasmiṃ hi passambhite ānamanādayopi passambhitā eva honti.

Santaṃ sukhumaṇti yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa aparipphandanahetūti ānamanādayo na honti, tathārūpaṃ darathābhāvato santaṃ, anoḷārikatāya sukhumaṇ. **Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṇti** sāmāññato ekaṃ katvā vadati. Atha vā pubbe oḷārikoḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambhento anukkamena kāyassa aparipphandanahetubhūte sukhumasukhumatare uppādetvā tepi paṭippassambhetvā paramasukhumatāya koṭippattaṃ yaṃ kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambheti, taṃ sandhāya vuttaṃ “**santaṃ sukhumaṇ passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṇti**”ti.

Itīti-ādi codakavacanaṃ. Tattha **itīti** pakāratthe nipāto. **Kirāti** arucisūcane, evaṃ ceti attho. Ayañhettha adhippāyo—vuttapakārena yadi atisukhumampi kāyasaṅkhāraṃ passambhetīti. **Evaṃ santeti** evaṃ sati tayā vuttākāre labbhamāne. **Vātūpaladdhiyāti** vātassa upaladdhiyā. **Ca**-saddo samuccayattho, assāsādivātārammaṇassa cittassa pabhāvanā uppādanā pavattanā na hoti, te ca tena passambhetabbāti adhippāyo.

Assāsapassāsānañca bhāvanāti oḷārike assāsapassāse bhāvanāya paṭippassambhetvā sukhumānaṃ tesāṃ pabhāvanā ca na hoti, ubhayesaṃ tesāṃ tena paṭippassambhetabbato. **Ānāpānassatiyāti** ānāpānārammaṇāya satiya ca pavattanaṃ na hoti, ānāpānānaṃ abhāvato. Tato eva taṃsampayuttassa **ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā** uppādanāpi na hoti. Na hi kadāci ārammaṇena vinā sārammaṇadhammā sambhavanti. **Na canaṃ tanti** ettha **nanti**

nipātamattaṃ. Taṃ vuttavidhānaṃ samāpattiṃ paṇḍitā paññavanto na ceva samāpajjantipi tato na vuṭṭhahantipīti yojanā. Evaṃ codako sabbenā sabbaṃ abhāvūpanayanāṃ passambhananti adhippāyena codeti.

Puna **iti kirāti**-ādi yathāvuttāya codanāya vissajjanā. Tattha **kirāti** “yadī”ti etassa atthe nipāto. Iti kira sikkhati, mahā vuttākārena yadi sikkhatīti attho. **Evaṃ santeti** evaṃ passambhane sati. **Pabhāvanā hotīti** yadipi oḷārikā kāyasaṅkhārā paṭippassambhanti, sukhumā pana atthevāti anukkamena paramasukhumabhāvappattassa vasena nimittupattiyā ānāpānassatiyā ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā ijjhatevāti adhippāyo.

Yathā kataṃ viyāti yathāvuttavidhānaṃ taṃ kathaṃ viya daṭṭhabbaṃ, atthi kiñci tadatthasampañipādane opammanti adhippāyo. Idāni opammaṃ dassetuṃ “**seyyathāpi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **seyyathāpi**ti opammatthe nipāto. **Kāṃseti** kāṃsabhājane. **Nimittanti** nimittassa, tesaṃ saddānaṃ pavattākārassāti attho. Sāmi-atthe hi idaṃ upayogavacanāṃ. **Suggahitattāti** suṭṭhu gatitattā. **Sumanasikatattāti** suṭṭhu citte ṭhapitattā. **Sūpadhāritattāti** sammadeva upadhāritattā sallakkhitattā. **Sukhumakā saddāti** anurave āha, ye appakā. Appattho hi ayaṃ ka-saddo. **Sukhumasaddanimittārammaṇatāpīti** sukhumo saddova nimittaṃ sukhumasaddanimittaṃ, tadārammaṇatāyapi. Kiṃ vuttaṃ hoti? Kāmaṃ tadā sukhumāpi saddā niruddhā, saddanimittassa pana suggahitattā sukhumatarasaddanimittārammaṇabhāvenāpi cittaṃ pavattati. Āditopaṭṭhāya hi tassa tassa niruddhassa saddassa nimittaṃ avikkhittena cittena upadhārentassa anukkamena pariyosāne atisukhumasaddanimittampi ārammaṇaṃ katvā cittaṃ pavattateva. **Cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati** tasmiṃ yathā-upaṭṭhite nimitte samādhānasabbhāvato.

Evaṃ santeti-ādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ. Tattha yassa suttapadassa saddhiṃ codanāsodhanāhi attho vutto, taṃ uddharitvā kāyānupassanāsatiṭṭhānāni vibhāgato dassetuṃ “**passambhayan**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ vuttanayattā uttānameva.

222. **Ādikammikassa kammaṭṭhānavasenā**ti samathakammaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. vipassanaṃ kammaṭṭhānaṃ pana itaracatukkesupi labbhateva. **Etthā**ti paṭhamacatukke. **Pañcasandhikanti** pañcapabbaṃ, pañcabhāganti attho.

Kammaṭṭhānassa uggaṇṇanti kammaṭṭhānaganthassa uggaṇṇanaṃ. Tadatthaparipucchā **kammaṭṭhānassa paripucchā**. Atha vā ganthato, atthato ca kammaṭṭhānassa uggaṇṇanaṃ **uggaho**. Tattha saṃsayaparipucchā **paripucchā**. **Kammaṭṭhānassa upaṭṭhānanti** nimittupaṭṭhānaṃ, evaṃ bhāvanamanuyuñjantassa “evamidhanimittaṃ upaṭṭhāti”ti upadhāraṇaṃ, tathā **kammaṭṭhānappanā** “evaṃ jhānamappeti”ti. **Kammaṭṭhānassa lakkhaṇanti** gaṇanānubandhanāphusaṇānaṃ vasena bhāvanaṃ ussukkāpetvā ṭhapanāya sampatti, tato parampi vā sallakkhaṇādivasena matthakappattīti kammaṭṭhānasabhāvassa sallakkhaṇaṃ. Tenāha “**kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hoti**”ti.

Attanāpi na kilamati odhiso kammaṭṭhānassa uggaṇṇanato. Tato eva **ācariyampi na viheseti** dhammādhikaraṇampi¹ bhāvanāya matthakaṃ pāpanato. **Tasmā**ti taṃ nimittaṃ attano akilamana-ācariyāvihesanahetu. **Thokanti** thokaṃ thokaṃ. Uggahetabbato **uggaho**, sabbopi kammaṭṭhānavidhi, na pubbe vutta-uggahamattaṃ. Ācariyato uggaho **ācariyuggaho**, tato. **Ekapadampi**ti ekakoṭṭhāsampi.

223. **Anuvahanā**ti² assāsapassāsānaṃ anugamanavasena satiyā nirantaraṃ anupavattanā. **Phusanā**ti assāsapassāse gaṇentassa gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhantassa yathā appanā hoti, tathā cittaṃ ṭhapentassa ca nāsikaggādiṭṭhānassa nesaṃ phusanā. Yasmā pana gaṇanādivasena viya phusanāvasena visuṃ manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇanādi kātābanti dassetuṃ idha phusanāgahaṇanti dīpento “**phusanāti phuṭṭhaṭṭhānan**”ti āha. **Ṭhapanā**ti samādhānaṃ. Taṃ hi sammadeva ārammaṇe cittassa ādhānaṃ ṭhapanā hoti. Tathā hi samādhi “cittassa ṭhitisañṭhi”ti³ niddiṭṭho. Samādhippadhānā pana appanāti āha “**ṭhapanāti appanā**”ti. Aniccatādīnaṃ sallakkhaṇato **sallakkhaṇā vipassanā**. Pavattato, nimittato ca vinivaṭṭanato **vivaṭṭanā** nāma maggo.

1. Dhammādhikaraṇampi vā (Sī, Syā), Sārattha-Ṭī 2. 206 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Anuvahanāti (Ka)

3. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

Sakalasamkilesapaṭippassaddhibhāvato sabbaso suddhīti **pārisuddhi phalaṃ**. **Tesanti** vivaṭṭanāpārisuddhīnaṃ. **Paṭipassanā**ti paṭi paṭi dassanaṃ pekkhanaṃ. Tenāha “**paccavekkhaṇā**”ti.

Khaṇḍanti ekaṃ tīṇi pañcāti evaṃ gaṇanāya khaṇḍanaṃ. **Okāseti** gaṇanavidhiṃ sandhāyāha. **Gaṇananissitova** na kammaṭṭhānanissito. “**Sikhāppattaṃ nu kho**”ti idaṃ cirataraṃ gaṇanāya manasi karontassa vasena vuttaṃ. So hi tathā laddhaṃ avikkhepamattaṃ nissāya evaṃ maññeyya. “**Assāsa passāsesu yo upaṭṭhāti, taṃ gaheṭvā**”ti idaṃ assāsapassāsesu yassa ekova paṭhamaṃ upaṭṭhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ, yassa pana ubhopi upaṭṭhahanti, tena ubhayampigahetvā gaṇetabbaṃ. “**Yo-upaṭṭhāti**”ti iminā ca dvīsu nāsāpuṭavātesu yo pākaṭataro upaṭṭhāti, so gaheṭṭabboti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Pavattamānaṃ pavattamānanti** āmedibhavacanena nirantaraṃ assāsapassāsānaṃ upalakkhaṇaṃ dasseti. **Evanti** vuttappakārena upalakkhetvāvāti attho. **Pākaṭā honti** gaṇanāvasena bahiddhā vikkhepābhāvato.

Palighassa parivattanaṃ¹, taṃ yattha nikkhipanti, so **palighatthambho tiyāmarattinti** accantasamyoge upayogavacanāṃ. **Purimanayenāti** sīghagaṇanāya, gopālakagaṇanāyāti attho. **Eko dve tīṇi cattāri pañcāti** gaṇanāvidhidassanaṃ. Tasmā **aṭṭhāti**-ādīsupi ekato paṭṭhāyeva paccekaraṃ aṭṭhādīni pāpetabbāni. **Sīghaṃ sīghaṃ gaṇetabbameva** kasmāti tattha kāraṇaṃ, nidassanañca dasseti “**gaṇanapaṭibaddhe hī**”ti-ādinā. Tattha arīyati tena nāvāti arittaṃ, pājanadaṇḍo. Arittena upatthambhanaṃ **arittupatthambhanaṃ**, tassa vasena.

Nippariyāyato nirantarappavatti nāma ṭhapanāyamevāti āha “**nirantaraṃ pavattaṃ viyā**”ti. Anto pavisantaṃ vātaṃ manasi karonto anto cittaṃ paveseti nāma. Bahi cittaṇīharaṇepi eseṇa nayo. **Vātabbhāhatanti** abbhantaragataṃ vātaṃ bahulaṃ manasi karontassa vātena taṃ ṭhānaṃ abbhāhataṃ viya, medena pūritaṃ viya ca hoti, tathā upaṭṭhāti. **Nīharato**

1. Palighamsapativattanaṃ (Sī)

phuṭṭhokāsaṃ muñcivā, tathā pana nīharato vātassa
gatisamannesanamukhena nānārammaṇesu cittaṃ vidhāvatīti āha
“**puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipatī**”ti.

Etanti etaṃ assāsapassāsajātaṃ.

224. **Anugamananti** pavattapavattānaṃ assāsapassāsānaṃ
ārammaṇakaraṇavasena satiyā anu anu pavattanaṃ anugacchanāṃ.
Tenevāha “**tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamanavasenā**”ti. **Nābhi ādi**
tatha paṭhamāṃ uppajjanato. Paṭhamuppattivasena hi idha ādicintā, na
uppattimattavasena. Tathā hi te nābhito paṭṭhāya yāva nāsikaggā sabbattha
uppajjanteva. Yattha yattha ca uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti
dhammānaṃ gamanābhāvato. Yathāpaccayaṃ pana desantaruppattiyaṃ
gatisamaññā. **Hadayaṃ majjhanti** hadayasamīpaṃ tassa uparibhāgo
majjhaṃ. **Nāsikaggam¹ pariyosānanti** nāsikaṭṭhānaṃ tassa pariyosānaṃ
assāsapassāsasamaññāya tadavadhibhāvato. Tathā hete “**cittasamuṭṭhānā**”ti
vuttā, na ca bahiddhā cittasamuṭṭhānānaṃ sambhavo atthi. Tenāha
“**abbhantaram pavisanavātassa nāsikaggam ādi**”ti.
Pavisananikkhamanapariyāyo pana taṃsadisavasena vuttoti veditabbo.
Vikkhepagatanti vikkhepaṃ upagataṃ, vikkhittaṃ asamāhitaṃ attho.
Sāraddhāyāti sadarathabhāvāya. **Īñjānāyāti** kammaṭṭhānamanasikārassa
calanāya.

Vikkhepagatena cittenāti hetumhi karaṇavacanāṃ, itthambhūtalakkhaṇe
vā. **Sāraddhāti** sadarathā. **Īñjitāti** īñjanakā calanakā. Tathā **phanditā**.

Ādimajjhapariyosānavasenāti ādimajjhapariyosānānugamanavasena na
manasi kātabbanti sambandho. “Anubandhanāya manasi karontena
phusanāvasena ca ṭhapanāvasena ca manasi kātabban”ti yenādhippāyena
vuttaṃ, taṃ vivarituṃ “**gaṇanānubandhanāvasena viyā**”ti-ādimāha. Tattha
visuṃ manasikāro natthīti gaṇanāya, anubandhanāya ca vinā yathākkamaṃ
kevalaṃ phusanāvasena, ṭhapanāvasena ca kammaṭṭhānamanasikāro natthi.
Nanu phusanāya vinā ṭhapanāya viya, phusanāya vinā gaṇanāyapi
manasikāro natthiyeva? Yadi pi natthi, gaṇanā pana yathā
kammaṭṭhānamanasikārassa mūlabhāvato

1. Nāsikā (Sī, Syā, Ka)

padhānabhāvena gahetabbā, evaṃ anubandhanā ṭhapanāya, tāya vinā ṭhapanāya asambhavato. Tasmā satipi phusanāya nānantarikabhāve gaṇanānubandhanā eva mūlabhāvato padhānabhāvena gahetvā itarāsaṃ tadabhāvaṃ dassento āha “**gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visum manasikāro natthī**”ti. Yadi evaṃ tā kasmā uddese visum gahitāti āha “**phuṭṭhaphuṭṭhatṭhāneye vā**”ti-ādi. Tattha “**phuṭṭhaphuṭṭhatṭhāneyeva gaṇento**”ti iminā gaṇanāya phusanā aṅganti dasseti. Tenāha “**gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karotī**”ti. Tatthevāti phuṭṭhaphuṭṭhatṭhāneyeva. Teti assāsapassāse. **Satiyā anubandhantoti** gaṇanāvīthim anugantvā satiyā nibandhanto², phuṭṭhokāseyeva te niranantaraṃ upadhārentoti attho. **Appanāvasena cittam ṭhapentoti** yathā appanā hoti, evaṃ yathā-upaṭṭhite nimitte cittam ṭhappento samādahanto. **Anubandhanāya cāti**-ādīsu anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotīti vuccatīti yojanā. **Svāyamatthoti** yvāyaṃ “phuṭṭhaphuṭṭhatṭhāneyeva gaṇento, tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto”ti ca vutto, so ayamattho. Yā accantāya na minoti na vinicchināti, sā mānassa samīpeti **upamā** yathā “goṇo viya gavayo”ti.

225. **Paṅguloti** pīṭhasappī. **Dolā** pekholo³. **Kīlatanti** kīlantānaṃ. **Mātāputtānanti** attano bhariyāya, puttassa ca. **Ubho koṭiyoti** āgacchantassa purimakotiṃ, gacchantassa pacchimakoṭinti dvepi koṭiyo. **Majjhanti** dolāphalakasseva majjhaṃ. Upanibandhanathambho viyāti **upanibandhanathambho**, nāsikaggaṃ, mukhanimittaṃ vā, tassa **mūle** samīpe **ṭhatvā**. Kathaṃ ṭhatvā? Satiyā vasena. Satiñhi tattha sūpaṭṭhitaṃ karonto yogāvacaro tattha ṭhito nāma hoti, avayavadhammena samudāyassa apadisitabbato. **Nimitteti** nāsikaggādinimitte. **Satiyā nisīdantoti** sativasena nisīdanto. “Satiñhi tatthā”ti-ādinā ṭhāne viya vattabbaṃ. **Tatthāti** phuṭṭhaphuṭṭhatṭhāne.

1. Nāntariyakabhāve (Sī), nānantariyakabhāve (Syā)

2. Anubandhanto (Sī, Syā)

3. Pekhoso (Sī, Syā), preñkholo (Sakkata), pokhepo (Ka)

226. **Teti** nagarassa antobahigatā manussā, tesaṃ saṅghā ca hatthagatā.

227. **Ādito paṭṭhāyāti** upameyyatthadassanato paṭṭhāya. Gāthāyaṃ **nimittanti** upanibandhanānimittam. **Anārammaṇamekacittassāti** ekassa cittassa na ārammaṇam, ārammaṇam na hontīti attho. **Ajānato ca tayo dhammeti** nimittam assāso passāsoti ime tayo dhamme ārammaṇakaraṇavasena avindantassa. **Ca-saddo** byatireke. **Bhāvanāti** ānāpānassatisamādhibhāvanā. **Nupalabbhatīti** na upalabbhati na sijjhatīti ayaṃ codanāgāthāya attho, dutiyā pana parihāragāthā suviññeyyāva.

Kathanti tasmaṃ attham vivaritam kathetukamyatāpucchā. **Ime tayo dhammāti**-ādīsu padayojanāya saddhim ayamatthaniddeso—ime nimittādayo tayo dhammā ekacittassa katham ārammaṇam na honti, tathāpi na cime na ca ime tayo dhammā aviditā honti, katham na ca honti aviditā? Tesañhi aviditatte cittaṇca katham vikkhepaṃ na gacchati, padhāṇaṇca bhāvanāya nipphādaṇca vīriyaṇca katham paññāyati, nīvaraṇaṇca vikkhambhakaṇca sammadeva samādhānāvaham bhāvanānuyogasaṅkhātam payogaṇca yogī katham sādheti, uparūpari lokiyalokuttaraṇca visesaṇcathamadhighacchatīti.

Idāni tamattham kakacūpamāya sādhetum “**seyyathāpi**”ti-ādi vuttam. Bhūmibhāgassa visamatāya caṅcale rukkhe chedanakiriyā na sukarā siyā, tathā ca satī kakacadantagati dubbiññeyyāti āha “**same bhūmibhāge**”ti.

Kakacenāti khuddakena kharapattena. Tenāha “**puriso**”ti.

Phuṭṭhakakacadantānanti phuṭṭhaphuṭṭhakakacadantānam vasena. Tena kakacadantehi phuṭṭhaphuṭṭhatṭhāneyeva purisassa satiyā upaṭṭhānam dasseti. Tenāha “**na āgate vā gate vā kakacadante manasi karotī**”ti.

Kakacassa ākaḍḍhanakāle purisābhimukham pavattā āgatā. Pellanakāle tato vigatā “gatā”ti vutto. **Na ca āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti** sabbattha satiyā upaṭṭhitattā chinditabbaṭṭhānam aphasitvā acchantānam, āgacchantānaṇca kakacadantānam abhāvato. **Padhānanti** rukkhassa

chedanavīriyaṃ. **Payoganti** tasseva chedanakiriyaṃ. **Visesanti** anekabhāvāpādanāṃ, tena ca sādhetabbaṃ payojanavisesaṃ.

Yathā rukkhoti-ādi upamāsamsandanāṃ. Upanibandhati ārammaṇe cittaṃ etāyāti sati upanibandhanā nāma, tassā assāsapassāsānaṃ sallakkhaṇassa nimittanti **upanibandhanānimittaṃ**, nāsikaggaṃ, mukhanimittaṃ vā. **Evamevāti** yathāpi so puriso kakacena rukkhaṃ chindanto āgatagate kakacadante amanasikarontopi phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva satiyā upaṭṭhapanena āgatagate kakacadante jānāti, suttapadaṇca avirajjhanto atthakiccaṃ sādheti, evameva. **Nāsikagge mukhanimitteti** dīghanāsiko nāsikagge itaro mukhaṃ dasanaṃ¹ nimīyati chādīyati etenāti mukhanimittanti laddhanāme uttaroṭṭhe.

Idaṃ padhānanti yena vīriyārambhena āraddhavīriyassa yogino kāyopi cittampi kammaniyaṃ bhāvanākammakkhamāṃ bhāvanākammayoggaṃ hoti, idaṃ vīriyaṃ padhānanti phalena hetuṃ dasseti. **Upakkilesā pahīyantīti** cittassa upakkilesabhūtāni nīvaraṇāni vikkhambhanavasena pahīyanti. **Vitakkā vūpasamantīti** tato eva kāmavitakkādayo micchāvitakkā upasamaṃ gacchanti, nīvaraṇappahānena vā paṭhamajjhānādhigamaṃ dassetvā vitakkavūpasamāpadesena dutiyajjhānādhigamamāha. **Ayaṃ payogoti** ayaṃ jhānādhigamassa hetubhūto kammaṭṭhānānuyogo payogo. **Saṃyojanā pahīyantīti** dasapi saṃyojanāni maggapaṭipāṭiyā samucchadavasena pahīyanti. **Anusayā byantī hontīti** tathā sattapi anusayā anuppattidhammatāpādanena bhaṅgamattassapi anavasesato vigatantā honti. Ettha ca saṃyojanappahānaṃ nāma anusayanirodheneva hoti, pahīnesu ca saṃyojanesu anusayānaṃ lesopi na bhavissatīti ca dassanatthaṃ “**saṃyojanā pahīyanti anusayā byantī hontī**”ti vuttaṃ. **Ayaṃ visesoti** imaṃ samādhim nissāya anukkamena labbhamāno ayaṃ saṃyojanappahānādiko imassa samādhissa visesoti attho.

Yassāti yena. **Anupubbanti** anukkamena. **Paricitāti** pariciṇṇā. Ayaṃ hettha saṅkhepattho—ānāpānassati yathā buddhena bhagavatā

1. Āssaṃ (Sī), asanaṃ (Syā, Ka)

desitā, tatheva yena dīgharassapajānanādividhinā anupubbaṃ paricitā suṭṭhu bhāvitā, tato eva paripuṇṇā soḷasannaṃ vatthūnaṃ pāripūriyā sabbaso puṇṇā. So bhikkhu imaṃ attano khandhādilokaṃ paññobhāsenā pabhāseti. Yathā kiṃ abbhā muttova candimā abbhupakkhilesavimutto candimā tārakarājā viyāti.

Idhāti kakacūpamāyaṃ. **Assāti** yogino. **Idhāti** vā imasmiṃ ṭhāne. **Assāti** upamābhūtaṃ kakacassa. Āgatagatavasena yathā tassa purisassa amanasikāro, evaṃ assāsapassāsānaṃ **āgatagatavasena amanasikāramattameva payojanaṃ**.

228. **Nimittanti** paṭibhāganimittaṃ. **Avasesajhānaṅgaṭimaṇḍitāti** appanāvitakkādi-avasesajhānaṅgaṭimaṇḍitāti vadanti, vicārādīti¹ pana vattabbaṃ nippariyāyena vitakkassa appanābhāvato. So hi pāliyaṃ “appanā byappanā”ti² niddiṭṭho, taṃsampayogato vā yasmā jhānaṃ “appanā”ti aṭṭhakathāvohāro, jhānaṅgesu ca samādhi padhānaṃ, tasmā taṃ “appanā”ti dassento “**avasesajhānaṅgaṭimaṇḍitā appanāsaṅkhātā ṭhapanā ca sampajjati**”ti āha. **Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhutīti** ettha “**anukkamato -pa- laṅghanākārappattaṃ viya hotī**”ti ettako gantho parihīno.

Sāraddhakāyassa kassaci puggalassa. **Onamati** paṭīkādināṃ³ palambanena. **Vikūjati**ti saddaṃkaroti. Gattānisadakappaṭṭhādināṃ⁴ sandhiṭṭhānesu **valiṃ gaṇhāti** tattha tattha valitaṃ hoti. Kasmā? Yasmā sāraddhakāyo garuko hotīti kāyadarathavūpasamena saddhiṃ sijjhamāno oḷārika-assāsapassāsānirodho byatirekamukhena tassa sādhanāṃ viya vutto. **Oḷārika-assāsapassāsānirodhavasena**ti anvayaavasena tadatthasādhanāṃ. Tattha **kāyadarathe vūpasanteti** cittajarūpānaṃ lahumudukammaññabhāvena yo sesatisantatirūpānampi lahu-ādibhāvo, so idha kāyassa lahubhāvoti adhippeto. Svāyaṃ yasmā cittassa lahu-ādibhāvena vinā natthi, tasmā vuttaṃ “**kāyopi cittampi lahuṃ hotī**”ti.

1. Vicārādīnīti (Sī)

2. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

3. Paṭīkādināṃ (Syā, Ka)

4. Gattanettakappaṭṭhādināṃ (Sī), vattanettha kuppalādināṃ (Syā)

Oḷārike assāsapassāsē niruddheti-ādi heṭṭhā vuttanayampi vicetabbākārappattassa kāyasaṅkhārassa vicayanavidhiṃ dassetuṃ ānītaṃ.

229. **Uparūpari vibhūtānī**ti bhāvanābalena uddhaṃ uddhaṃ pākaṭāni honti. **Desatoti** pakatiyā phusanadesato, pubbe attanā phusanavasena upadhāritaṭṭhānato.

“Kattha natthī”ti ṭhānavasena, **“kassa natthī”**ti puggalavasena vīmaṃsiyamānamatthaṃ ekajjhaṃ katvā vibhāvetuṃ **“antomātukacchiyan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā uduke nimuggassa puggalassa niruddhokāsatāya assāsapassāsā na pavattanti, evaṃ antomātukacchiyaṃ. Yathā matānaṃ samuṭṭhāpakacittābhāvato, evaṃ asaṇṇībhūtānaṃ mucchāparetānaṃ, asaṇṇīsu vā jātānaṃ, tathā nirodhasamāpannānaṃ. Catutthajjhānasamāpannānaṃ pana dhammatāvaseneva nesaṃ anuppajjanaṃ, tathā rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ. Keci pana “anupubbato sukhumabhāvappattiyā catutthajjhānasamāpannassa, rūpabhava rūpānaṃ bhavaṅgassa ca sukhumabhāvato rūpabhavasamaṅgīnaṃ natthī”ti kārāṇaṃ vadanti¹. **Atthiyeva te assāsapassāsā** pariyesatoti² adhippāyo, yathāvuttasattaṭṭhānavinimuttassa assāsapassāsānaṃ anuppajjanaṭṭhānassa abhāvato. **Pakatiphuṭṭhavasena**ti pakatiyā phusaṇaṭṭhānavasena. **Nimittaṃ ṭhapetabbanti** satiyā tattha tattha sukhappavattanatthaṃ thiratarasaṅjānaṃ pavattetabbaṃ. Thirasaṇṇāpadaṭṭhānā hi sati. **Imamevā**ti imaṃ eva anupaṭṭhahantassa thirasaṇṇāpadaṭṭhānā hi sati. **Imamevā**ti imaṃ eva anupaṭṭhahantassa kāyasaṅkhārassa kaṇṭakuṭṭhāpananayena³ upaṭṭhāpanavidhimeva. **Atthavasanti** hetuṃ. **Atthoti** hi phalaṃ, so yassa vasena pavattati, so attavasoti. **Muṭṭhassatissāti** vinaṭṭhassatissa. **Asampajānassāti** sampajāññarahitassa, bhāventassa anukkamena anupaṭṭhahante assāsapassāsēvīmaṃsitvā “ime te”ti upadhāretuṃ, sammadeva pajānituṅca samatthāhi satipaṇṇāhi virahitassāti adhippāyo.

230. **Ito aññaṃ** kammaṭṭhānaṃ. **Garukanti** sāriyaṃ. Sā cassa garukatā bhāvanāya sudukkarabhāvenāti āha **“garukabhāvanan”**ti.

1. Sukhumabhāvappattiyāti kārāṇaṃ vadanti (Sī)

2. Parisesatoti (Syā), pārisesatoti (Sārattha-Ṭī 2. 217 piṭṭhe.)

3. Kandukuṭṭhāpananayena (Sī), kandakuṭṭhāpananayena (Syā)

Uparūpari santasukhumabhāvappattito “balavatī suvisadā sūrā ca satipaṇṇā ca icchitabbā”ti vatvā sukhumassa nāma atthassa sādhanenāpi sukhumeneva bhavitabbanti dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Idāni anupaṭṭhahantānaṃ assāsapassāsānaṃ pariyesanupāyaṃ dassento “**tāhi ca panā**”ti-ādimāha. Tattha **gocaramukheti** gocarābhimukhe. **Anupadanti** padānupadaṃ. **Caritvāti** gocaraṃ gahetvā. **Tasmimyeva ṭhāneti** upanibandhanānimittasaññitaṭṭhāne. **Yojetvāti** manasikārena yojetvā. **Satirasmiyā bandhitvāti** vā vuttamevatthamāha “**tasmimyeva ṭhāne yojetvā**”ti. Na hi upameyye bandhanayojanaṭṭhānāni visuṃ labbhanti.

231. **Nimittanti** uggahanimittaṃ, paṭibhāganimittaṃ vā. Ubhayampi hi idha ekajjhaṃ vuttaṃ. Tathā hi tūlapicu-ādi-upamattayaṃ uggāhe yujjati, sesaṃ ubhayattha. **Ekacceti** eke ācariyā.

Tārakarūpaṃ viyāti tārakāya patārūpaṃ viya. Maṇiguḷikādi-upamā paṭibhāge vaṭṭanti. Kathaṃ panetaṃ ekaṃyeva kammaṭṭhānaṃ anekākārato upaṭṭhātīti āha “**tañca panetan**”ti-ādi. **Suttantanti** ekaṃ suttaṃ. Paṇḍappavattibhāvena avicchedaṃ, mahāvisayatañca sandhāyāha “**mahatī pabbateyyā nadī viyā**”ti. Attabyañjanasampattiyā samantabhaddakaṃ suttaṃ sabbabhāgamanoharā sabbapāliphullā vanaghaṭā viyāti āha “**ekā vanarāji viyā**”ti. Tenāha bhagavā “vanappagumbe yatha phussitagge”ti¹. Nānānusandhikaṃ nānāpeyyālaṃ vividhanayanipuṇaṃ bahuvīdhakammaṭṭhānamukhasuttantaṃ atthikehi sakkaccaṃ samupajīvitabbanti āha “**sītaccāyo -pa- rukkho viyā**”ti. **Saññānānatāyāti** nimittupaṭṭhānato pubbeva pavattasaññānaṃ nānāvīdhabhāvato.

Ime tayo dhammāti assāso, passāso, nimittanti ime tayo dhammā. **Natthīti** kammaṭṭhānavasena manasikātabbabhāvena natthi na upalabbhanti. **Na ca upacāranti** upacāraṃpi na pāpuṇāti, pageva appananti adhippāyo. **Yassa panāti** vijjamānapakkho vuttanayānusārena veditaḃbo.

Idāni vuttasseva atthassa samatthanatthaṃ kakacūpamāyaṃ āgatā “**nimittan**”ti-ādikā gāthā paccānītā.

1. Khu 1. 7, 314 piṭṭhesu.

232. **Nimitteti** yathāvutte paṭibhāganimitte. **Evam hotīti** bhāvanamanuyuttassa eva hoti. Tasmā “punappunam evam manasi karohī”ti vattabbo. **Vosānam āpajjeyyāti** “nimittam nāma dukkaram uppādetum, tayidam laddham, handāham dāni yadā vā tadā vā visesam nibbattessāmī”ti saṅkocam āpajjeyya. **Visīdeyyāti** “ettakam kalam bhāvanamanuyuttassa nimittampi na uppannam, abhabbo maññe visesassā”ti visādam āpajjeyya.

“Imāya paṭipadāya jarāmaranato muccissāmīti paṭipannassa nimittan”ti vutte katham saṅkocāpatti, bhiyyoso mattāya ussāhameva kareyyāti **“nimittamidam -pa- vattabbo”**ti **majjhimbhāṇakā** āhu. **Evanti** vuttappakārena paṭibhāganimitteyeva bhāvanācittassa ṭhapanena. **Ito pabbutīti** ito paṭibhāganimittupattito paṭṭhāyam. Pubbe yaṁ vuttam “anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotī”ti¹, tattha anubandhanam, phusanāya ca vissajjetvā **ṭhapanāvasena bhāvanā hotīti** ṭhapanāvaseneva bhāvetabbanti attho.

Porāṇehi vuttovāyamatthoti **“nimitte”**ti gāthamāha. Tattha **nimitteti** paṭibhāganimitte. **Ṭhapyam cittanti** bhāvanācittam ṭhapento, ṭhapanāvasena manasi karontoti attho. **Nānākāranti** “cāthāro vaṇṇā”ti² evam vuttam nānākāram. Ākārasāmaññavasena hetam ekavacanam. **Vibhāvayanti** vibhāvento antaradhāpento. Nimittupattito paṭṭhāya hi te ākāra amanasikaroto antarahitā viya honti. **Assāsapassāseti** assāsapassāse yo nānākāro. Tam vibhāvayam, assāsapassāsasambhūte vā nimitte. **Sakam cittam nibandhatīti** tāya eva ṭhapanāya attano cittam upanibandhati, appetīti attho. Ye pana “vibhāvayanti vibhāvento viditam pākaṭam karonto”ti attham vadanti, tam pubbabhāgavasena yujjeyya. Ayañhettha attho—
dhitisampannattā **dhīro** yogī assāsapassāse nānākāram vibhāvento nānākārato te pajānanto vidite pākaṭe karonto, nānākāram vā oḷārikoḷārike passambhento vūpasamento tattha yaṁ laddham nimittam, tasmim cittam ṭhapento anukkamena sakam cittam nibandhati appetīti.

1. Visuddhi 1. 272 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 265; Vi-Ṭṭha 2. 216; Paṭisam-Ṭṭha 2. 90 piṭṭhādīsu.

Vaṇṇatoti picupiṇḍatārakarūpādīsu viya upaṭṭhitavaṇṇato. **Lakkhaṇatoti** kharabhāvādisabhāvato, aniccādilakkhaṇato vā. Rakkhitabbaṃ taṃ nimittanti sambandho. Nimittassa rakkhaṇaṃ nāma tattha paṭiladdhassa upacārajhānassa rakkhaṇeneva hotīti āha “**punappunaṃ manasikāravasena vuddhiṃ virūliṃ gamayitvā**”ti.

233. **Etthāti** etissaṃ kāyānupassanāyaṃ. **Pārisuddhiṃ pattukāmoti** adhigantukāmo, samāpajjitukāmo ca, tattha sallakkhaṇāvivaṭṭanāvasena adhigantukāmo, sallakkhaṇāvasena samāpajjitukāmoti yojetabbaṃ. **Nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanaṃ paṭṭhapetīti** saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yathāhīti**-ādi kāyassa, cittassa ca assāsapassāsānaṃ samudayabhāvadassanaṃ. **Kammāragaggariyāti** kammārānaṃ ukkāyaṃ aggidhamanabhastā. **Dhamamānāyāti** dhamayantiyā, vātaṃ gāhāpentiyāti attho. **Tajjanti** tadanurūpaṃ. **Evamevāti** ettha kammāragaggari viya karajakāyo, vāyāmo viya cittaṃ daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpi assāsapassāsā cittaṃ samuṭṭhānā, karajakāyaṃ pana vinā tesaṃ appavattanato “**kāyaṇca cittaṇca paṭicca assāsapassāsā**”ti vuttaṃ.

Tassāti nāmarūpassa. **Paccayaṃ pariyesatīti** “avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ādinā¹ avijjādikāṃ paccayaṃ vīmaṃsati pariggaṇhāti. **Kaṅkhaṃ vitaratīti** “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītāmadhānaṃ”ti² ādinayappavattaṃ soḷasavatthukaṃ vicikicchaṃ atikkamati pajahati. “Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ”ti³ ādinayappavattaṃ **kalāpasammasanaṃ. Pabbabhāgeti** paṭipadāñānadassanavisuddhipariyāpannāya udayabbayānupassanāya pabbabhāge **uppanne. Obhāsādayoti** obhāso ñāṇaṃ pīti passaddhi sukhāṃ adhimokkhaṃ paggaḥo upekkhā upaṭṭhānaṃ nikaṇṭhīti ime obhāsādayo dasa. **Udayaṃ pahāyāti** udayabbayānupassanāya gahitaṃ saṅkhārānaṃ udayaṃ vissajjtvā tesaṃ bhaṅgasseva anupassanato bhaṅgānupassanaṃ ñāṇaṃ **patvā** ādinavānupassanāpubbaṅgamāya nibbidānupassanāya **nibbindanto**. Muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhānūlomañāṇaṃ ciṇṇapariyante uppannagotrābhūñāṇānantaraṃ uppannena maggañāṇena sabbasaṅkhāresu **virajjanto vimuccanto**.

1. Khu 9. 53 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 282, 297; Ma 3. 67; Aṃ 1. 490 piṭṭhādīsu.

Maggakkhaṇe hi ariyo virajjati vimuccatīti ca vuccati. Tenāha

“yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā”ti.

Maggaphalanibbānapahīnāvasiṭṭhakilesasaṅkhātassa paccavekkhitabbassa pabhedena **ekūnavīsati**bhedassa. Arahato hi avasiṭṭhakilesābhāvena ekūnavīsatiṭā. **Assāti** ānāpānakammaṭṭhānikassa.

234. **Visuṃ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi**

paṭhamacatukkavasena adhigatajhānassa

vedanācittadhammānupassanāvasena desitattā. **Tesanti** tiṇṇaṃ catukkānaṃ.

Pītipaṭisaṃvedīti pītiyā paṭi paṭi sammadeva vedanāsīlo, tassā vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, taṃ vā paṭi paṭi sammadeva vedayamāno. Tattha kāmāṃ saṃvedana-ggaḥaṇeneva pītiyā sakkaccaṃ viditabhāvo bodhito hoti, yehi pana pakārehi tassā saṃvedanaṃ icchitaṃ, taṃ dassetuṃ **paṭi**-saddaggaḥaṇaṃ “paṭi paṭi saṃvedīti paṭisaṃvedī”ti. Tenāha **“dvīhākārehi”**ti-ādi.

Tattha **kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hotīti** pucchāvacaṇaṃ. **Sappīṭike dve jhāne samāpajjati**ti pītisahagatāni dve paṭhamadutiya-jhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassāti** tena. “Paṭisaṃviditā”ti hi padaṃ apekkhitvā kattu-atthe etaṃ sāmivacaṇaṃ. **Samāpattikkhaṇeti** samāpanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenāti** jhānena samaṅgibhāvena. **Ārammaṇatoti** ārammaṇamukhena, tadārammaṇajhānapariyāpannā pīti paṭisaṃviditā hoti **ārammaṇassa paṭisaṃviditattā**. Kim vuttiṃ hoti? Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃvidito gahito eva hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditā eva hoti salakkhaṇato, sāmāññato ca tassā gahaṇassa sukarattāti.

Kathaṃ asammohato pīti paṭisaṃviditā hotīti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Vipassanākkhaṇeti** vipassanāpaññāya tikkhavisadappattāya¹

1. Tikkhavisadavattāya (Sī, Ka)

visayato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇapaṭivedhenā**ti pītiyā salakkhaṇassa, sāmāññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yaṃ hi yasa visesato, sāmāññato ca lakkhaṇaṃ, tasmim vidite so yāthāvato vidito eva hoti. Tenāha “**asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti**”ti.

Idāni tamatthaṃ pāliya eva vibhāvetuṃ “**vuttañhetan**”ti-ādimāha. Tattha **dīghaṃ assāsavasena**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha pana satokāritādassanavasena pāli āgatā, idha pītipaṭisaṃveditāvasena, pītipaṭisaṃveditā ca atthato vibhattā eva. Apica ayamettha saṅkhepattho—**dīghaṃ assāsavasena**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena pajānato sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti** jhānapariyāpannaṃ “avikkhepo”ti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā** hotīti dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tassa ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tena ñāṇena** suppaṭiveditattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti **paṭisaṃviditā hoti**. **Dīghaṃ passāsavasena**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Evaṃ paṭhamacatukkavasena dassitaṃ pītipaṭisaṃvedanaṃ ārammaṇato, asammohato ca vibhāgaso dassetuṃ “āvajjato”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **āvajjatoti** jhānaṃ āvajjantassa. **Sā pītī**ti sā jhānapariyāpannā pīti. **Jānatoti** samāpannakkhaṇe ārammaṇamukhena jānato. Tassa sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Passatoti** dassanabhūtena ñāṇena jhānato vuṭṭhāya passantassa. **Paccavekkhatoti** jhānaṃ paccavekkhantassa. **Cittaṃ adhiṭṭhahatoti** “ettakaṃ velaṃ jhānasamaṅgī bhavissāmī”ti jhānacittaṃ adhiṭṭhahantassa. Evaṃ pañcannaṃ vasībhāvānaṃ vasena jhānassa pajānanamukhena ārammaṇato pītiyā paṭisaṃvedanā dassitā.

Idāni yehi dhammehi jhānaṃ, vipassanā ca sijjhanti, tesaṃ jhānapariyāpannānaṃ vipassanāmaggapariyāpannānaṃca saddhādīnaṃ vasena pītipaṭisaṃvedanaṃ dassetuṃ “**saddhāya adhimuccato**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **adhimuccatoti** saddahantassa, samathavipassanāvasenāti adhippāyo. **Vīriyaṃ paggaṇhatoti**-ādīsupi eseva nayo. **Abhiññeyyanti** abhivisiṭṭhāya paññāya jānitabbaṃ. **Abhijānatoti** vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya jānato. **Pariññeyyanti** dukkhasaccaṃ tīraṇapariññāya, maggapaññāya ca pari jānato. **Pahātabbanti** samudayasaccaṃ pahānapariññāya, maggapaññāya ca pajahato. **Bhāvayato sacchikaroto bhāvetabbaṃ** maggasaccaṃ, **sacchikātabbaṃ** nirodhasaccaṃ. Keci panettha pītiyā eva vasena abhiññeyyādīni uddharanti, taṃ ayuttaṃ jhānādisamudāyaṃ uddharitvā tato pītiyā niddhāraṇassa adhippetattā.

Ettha ca “dīghaṃ assāsavasenā”ti-ādinā paṭhamacatukkavasena ārammaṇato pītipaṭisaṃvedanaṃ vuttaṃ, tathā “āvajjato”ti-ādīhi pañcahi padehi. “Abhiññeyyaṃ abhijānato”ti-ādīhi pana asammohato. “Saddhāya adhimuccato”ti-ādīhi ubhayathāpīti saṅkhepato samathavasena ārammaṇato, vipassanāvasena asammohato pītipaṭisaṃvedanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kasmā panettha vedanānupassanāyaṃ pītīsīsenā vedanā gahitā, na sarūpato evāti? Bhūmivibhāgādivasena vedanaṃbhinditvā catudhā vedanānupassanaṃ dassetuṃ. Apica vedanākammaṭṭhānaṃ dassento bhagavā pītiyā oḷārikattā taṃsampayuttasukhaṃ sukhaggahaṇatthaṃ pītīsīsenā dasseti.

Eteneva nayena avasesapadānīti “sukhapaṭisaṃvedī cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī”ti padāni pītipaṭisaṃvedipade āgatanayeneva attato veditabbāni. Sakkā hi “dvīhākārehi sukhapaṭisaṃveditā hoti, cittasaṅkhārapaṭisaṃveditā hoti ārammaṇato”ti-ādinā pītiṭṭhāne sukhādipadāni pakkhipitvā “sukhasahagatāni tīṇi jhānāni, cattāri vā jhānāni samāpajjati”ti-ādinā atthaṃ viññātuṃ. Tenāha “**tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasenā**”ti-ādi. **Vedanādayoti ādi**-saddena saññā gahitā. Tenāha “**dve khandhā**”ti. “**Vipassanābhūmidassanattanti** pakiṇṇakasāṅkhārasammasanavasena vipassanaya bhūmidassanattanti”ti-ādi

vuttaṃ samathe kāyikasukhābhāvato. **Soti** so passambhanapariyāyena vutto nirodho. “Imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle”ti-ādinā¹ vitthārato kāyasaṅkhāre vutto, tasmā vuttanayeneva veditabbo. Tattha kāyasaṅkhāravasena āgato, idha cittasaṅkhāravasenāti ayameva viseso.

Evam cittasaṅkhārassa passambhanam atidesena dassetvā yadaññaṃ imasmiṃ catukke vattabbaṃ, taṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pītipadeti** “pītipaṭisaṃvedī”ti-ādinā desitakoṭṭhāse. **Pītisīsenā vedanā vuttāti** pīti-apadesena taṃsampayuttā vedanā vuttā, na pītī adhippāyo. Tattha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. **Dvīsu cittasaṅkhārapadesūti** “cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāraṇ”ti cittasaṅkhārapaṭisaṃyuttesu dvīsu padesu. “Viññāṇapaccayā nāmarūpaṇ”ti² vacanato cittaṇa paṭibaddhāti **cittapaṭibaddhā**. Tato eva kāmam cittaṇa saṅkharīyantīti **cittasaṅkhārā**, saññāvedanādayo, idha pana upalakkhaṇamattaṃ saññāvedanāva adhippetāti āha “**saññāsampayuttā vedanā**”ti.

235. Cittapaṭisaṃvedīti ettha dvīhākārehi cittapaṭisaṃveditā hoti ārammaṇato, asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato? Cattāri jhānāni samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhenāti-ādinā vuttanayānusārena sabbaṃ suviññeyyanti āha “**catunnaṃ jhānānaṃ vasena cittapaṭisaṃveditā veditabbā**”ti. **Cittam modentoti** jhānasampayuttaṃ cittaṃ sampayuttāya pītiyā modayamāno, taṃ vā pītiṃ ārammaṇaṃ katvā pavattaṃ vipassanācittaṃ tāya eva ārammaṇabhūtāya pītiyā modayamāno. **Pamodentoti**-ādīni padāni tasseva vevacanāni pītipariyāyabhāvato.

Sampayuttāya pītiyā cittaṃ āmodetīti jhānacittasampayuttāya pītisambojjhaṅgabhūtāya odagyalakkhaṇāya jhānapītiyā tameva jhānacittaṃ sahaajātādipaccayavasena ceva jhānapaccayavasena ca paribrūhento haṭṭhapahaṭṭhākāraṃ pāpento āmodeti pamodeti ca. **Ārammaṇam**

1. Visuddhi 1. 266 piṭṭhe.

2. Vi 3. 1; Ma 3. 109; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu.

katvāti uḷāraṃ jhānasampayuttaṃ pītiṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ vipassanā**cittaṃ** tāya eva ārammaṇabhūtāya pītiyā yogāvacaro haṭṭhapahaṭṭhākāraṃ pāpento “āmodeti pamodeti”ti vuccati.

Samāṃ ṭhapentoti yathā īsakampi līnapakkhaṃ, uddhaccapakkhaṃca anupagamma anonataṃ anunnataṃ yathā indriyānaṃ samattapaṭipattiyā avisamaṃ, samādhissa vā ukkaṃsagamanena āneñjappattiyā sammadeva ṭhitaṃ hoti, evaṃ appanāvasena ṭhapento. **Lakkhaṇapaṭivedhenā**ti aniccādikassa lakkhaṇassa paṭi paṭi vijjhanena khaṇe khaṇe avabodhena. **Khaṇikacittekagga**tāti khaṇamattaṭṭhitiko samādhi. Sopi hi ārammaṇe nīrantaraṃ ekākārena pavattamāno paṭipakkhena anabhibhūto appito viya cittaṃ niccalaṃ ṭhapeti. Tena vuttaṃ “**evaṃ uppannāyā**”ti-ādi.

Mocentoti vikkhambhanavimuttivasena vivecento viṣuṃ karonto, nīvaraṇāni pajahantoti attho. **Vipassanākkhaṇeti** bhaṅgānupassanākkhaṇe. Bhaṅgo hi nāma aniccatāya paramā koṭi, tasmā tāya bhaṅgānupassako yogāvacaro cittamukhena sabbasaṅkhāragataṃ aniccato passati, no niccato. Aniccassa dukkhattā, dukkhassa ca anattakattā tadeva dukkhato anupassati, no sukhato. anattato anupassati, no attato. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ. Yañca na abhinanditabbaṃ, na taṃ rañjitabbaṃ. Tasmā bhaṅgadassanānusārena “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti saṅkhāragate diṭṭhe tasmim nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. So evaṃ nibbindanto virajjanto lokiyeneva tāva ñāṇena rāgaṃ nirodheti, no samudeti, nāssa samudayaṃ karotīti attho. Atha vā so evaṃ viratto yathā diṭṭhaṃ saṅkhāragataṃ, tathā adiṭṭhaṃ attano ñāṇena nirodheti, no samudeti. Nirodhamevassa manasi karoti, no samudayanti attho. So evaṃ paṭipanno paṭinissajjati, no ādiyati. Kim vuttaṃ hoti? Ayañhi aniccādi-anupassanā saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato pariccāgapaṭinissaggo pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Tasmā tāya samannāgato yogāvacaro vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati. Tena vuttaṃ “**so vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṃ mocento**

vimocento -pa- paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocentovimocento assasati ceva passasati cā”ti.

Tattha aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**.
Tebhūmakadhammānaṃ aniccatam gahetvā pavattāya vipassanāya etaṃ nāmaṃ. **Niccasaññātoti** saṅkhatadhamme “niccā sassatā”ti pavattāya micchāsaññāya. Saññāsīsena cittadiṭṭhīnampi gahaṇaṃ daṭṭhabbāṃ. Esa nayo sukhasaññādisupi. **Nibbidānupassanāyāti** saṅkhāresu nibbindanākāreṇa pavattāya anupassanāya. **Nanditoti** sappītikataṇhāto. **Virāgānupassanāyāti** tathā virajjanākāreṇa pavattāya anupassanāya. Tena vuttaṃ “**rāgato mocento**”ti. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. Yathā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiraṃ punabbhavavasena na uppajjanti, evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattā. Tenāha “**samudayato mocento**”ti. Paṭinissajjanākāreṇa pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. **Ādānatoti** niccādivasena gahaṇato, paṭisandhiggahaṇato vāti evamettha attho daṭṭhabbo.

236. Aniccanti anupassī, aniccassa vā anupassanasīlo **aniccānupassīti** ettha kiṃ panetaṃ aniccaṃ, kathaṃ vā aniccaṃ, kā vā aniccānupassanā, kassa vā aniccānupassanāti catukkaṃ vibhāvetabbanti taṃ dassento “**aniccaṃ veditabban**”ti-ādimāha.

Tattha niccaṃ nāma dhuvaṃ sassataṃ yathā taṃ nibbānaṃ, na niccanti **aniccaṃ**, udayabbayavantam, atthato saṅkhatā dhammāti āha “**aniccanti pañcakkhandhā**. **Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā**”ti, uppādavayaññathattasabbhāvāti attho. Tattha saṅkhatadhammānaṃ hetupaccayehi uppajjanaṃ ahutvā sambhavo attalābho **uppādo**. Uppannānaṃ tesaṃ khaṇanirodho vināso **vayo**. Jarāya aññathābhāvo **aññathattaṃ**. Yathā hi uppādāvatthāya bhinnāya bhaṅgāvatthāyaṃ vatthubhedo natthi, evaṃ ṭhitisāṅkhātāya bhaṅgābhīmukhāvatthāyampi vatthubhedo natthi, yatta jarāvohāro. Tasmā ekassāpi dhammassa jarā yujjati, yā khaṇikajarāti vuccati. Ekamsena ca uppādabhaṅgāvatthāsu vatthuno abhedo icchitabbo, aññamthā “año uppajjati, año bhijjati”ti

āpajjeyya. Tayimaṃ khaṇikajaraṃ sandhāyāha “**aññathattan**”ti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato kathayissāma.

Yassa lakkhaṇattayassa bhavā khandhesu aniccāsamaññā, tasmiṃ lakkhaṇattaye aniccatāsamaññāti “aniccatāti tesameva uppādavayaññathattan”ti vatvā visesato dhammānaṃ khaṇikanirodhe aniccatāvohāroti dassento “**hutvā abhāvo vā**”ti-ādimāha. Tattha uppādapubbakattā abhāvassa hutvāgahaṇaṃ. Tena pākabhāvapubbakattaṃ vināsabhāvassa dasseti. **Tenevākārenāti** nibbattanākāreneva.

Khaṇabhaṅgenāti khaṇikanirodhena. **Tassā aniccatāyāti** khaṇikabhaṅgasuñkhātāya aniccatāya. **Tāya anupassanāyāti** yathāvuttāya aniccānupassanāya. **Samannāgatoti** samaṅgibhūto yogāvacaro.

Khayo saṅkhārānaṃ vināso, virajjanaṃ tesameva vilujjanaṃ **virāgo**, khayō eva virāgo **khayavirāgo**, khaṇikanirodho. Accantamettha etasmiṃ adhigate saṅkhārā virajjanti nirujjhantīti **accantavirāgo**, nibbānaṃ. Tenāha “**khayavirāgo saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo, accantavirāgo nibbānaṃ**”ti. **Tadubhayavasena pavattāti** khayavirāgānupassanāvasena vipassanāya, accantavirāgānupassanāvasena maggassa pavatti yojetabbā. Ārammaṇato vā vipassanāya khayavirāgānupassanāvasena pavatti, tanninnabhāvato accantavirāgānupassanāvasena, maggassa pana asammohato khayavirāgānupassanāvasena, ārammaṇato accantavirāgānupassanāvasena pavatti veditabbā. “**Eseva nayo**”ti iminā yasmā virāgānupassīpade vuttanayānusārena “dve nirodhā khayanirodho ca accantanirodho cā”ti evamādi-atthavaṇṇanaṃ atidisati, tasmā virāgaṭṭhāne nirodhapadaṃ pakkhipitvā “khayo saṅkhārānaṃ vināso”ti-ādinā idha vuttanayena tassa atthavaṇṇanā veditabbā.

Paṭinissajjanaṃ pahātābbassa tadaṅgavasena vā samucchedavasena vā pariccajanaṃ **pariccāgapaṭinissaggo**. Tathā sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggabhūte visaṅkhāre attano nissajjanaṃ, tanninnatāya vā tadārammaṇatāya vā tattha pakkhandanaṃ **pakkhandanapaṭinissaggo**.

Tadaṅgavasenāti ettha aniccānupassanā tāva tadaṅgappahānavasena niccasaññaṃ pariccajati, pariccajantī ca tathā appavattiyam ye “niccan”ti gahaṇavasena kilesā, tammūlakā abhisāṅkhārā, tadubhayamūlakā ca vipākakkhandhā anāgate uppajjeyyūṃ, te sabbepi appavattikaraṇavasena pariccajati, tathā dukkhāsaññādayo. Tenāha “**vipassanā hi tadaṅgavasena saddhim khandhābhisāṅkhārehi kilese pariccajati**”ti.

San̄khatadosadassanenāti saṅkhate tebhūmake saṅkhāragate aniccatādidosadassanena. Niccādi bhāvena **tabbiparīte**. **Tanninnatāyā**ti tadadhimuttatāya. **Pakkhandatī**ti anupavisati anupavisantaṃ viya hoti. **Saddhim khandhābhisāṅkhārehi kilese pariccajati**ti maggena kilesesu pariccatesu avipākadhammatāpādanena abhisāṅkhārā, tammūlakā ca khandhā anuppattirahabhāvena pariccattā nāma hontīti sabbepi te maggo pariccajati vuttaṃ. **Ubhayanti** vipassanāññaṃ, maggaññaṃ. Maggaññaṃpi hi gotrabhuññaṃ anu pacchā nibbānadassanato “**anupassanā**”ti vuccati.

Soḷasavatthuvaseṇa cāti soḷasannaṃ vatthūnaṃ vaseṇāpi vuccamānasantabhāvādivaseṇāpīti samuccayattho **ca-saddo**. “**Ānāpānassati bhāvitā**”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ.

237. **Assāti** ānāpānassatisamādhissa.

Kāma vitakkādivitakkupacchedasamatthatāyapi mahānisaṃsatā veditabbāti sambandho. **Ayanti** ānāpānassatisamādhi. Uccāvacesu ārammaṇesu pavattiyeva **ito ciso ca cittassa vidhāvanam**.

Vijjā nāma maggo. **Vimutti** phalaṃ. **Mūlabhāvo** vipassanāya pādakabhāvo. **Cattāro satipaṭṭhāne paripūreti** kāyānupassanādīnaṃ catunnaṃ anupassanānaṃ vaseṇa tassā bhāvanāya pavattanato. **Satta bojjaṅge paripūrenti** bojjaṅgabhāvanāya vinā satipaṭṭhānabhāvanāparipūriyā abhāvato. **Vijjāvimuttiṃ paripūrenti** bojjaṅgabhāvanāya tasmaṃ sikhāpattibhāvato. **Carimakānanti** antimakānaṃ.

238. **Nirodhavasenā**ti nirujjhanavasena. **Bhavacarimakā**ti bhavavasena carimakā nihīnabhavapavattino¹. Tathā **jhānacarimakā** veditabbā. **Cuticarimakā**ti cutiyā carimakā cutikkhaṇapavattino¹ sabbapariyosānakā. **Tasmā**ti tīsu bhavesu nihīne kāmabhavapavattanato. **Teti** assāsapassāsā. **Puratoti** heṭṭhā. Yasmā **vibhaṅgaṭṭhakathāya**² rūpadhammānaṃ soḷasacittakkhaṇāyukatā vibhāvitā, tasmā “**soḷasamena cittena saddhiṃ uppajjitvā**”ti vuttaṃ. **Cuticittassa puratoti** vā cuticittaṃ avadhibhāvena gahetvā tato oraṃ soḷasamena cittena saddhiṃ uppajjitvāti evaṃ pana atthe gayhamāne sattarasacittakkhaṇāyukatāva assāsapassāsānaṃ vuttā hoti.

Ime kira imaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuttassa bhikkhuno pākaṭā hontīti ānetvā sambandho. Tattha kāraṇamāha “**ānāpānārammaṇassa suṭṭhu pariggahitattā**”ti. Tamevatthaṃ vibhāvetuṃ “**cuticittassā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **āyu-antaraṃ** nāma jīvitantaraṃ jīvanakkhaṇāvadhi. **Dhammatāya evā**ti sabhāveneva, rucivasenevāti attho.

Candālokaṃ oloketvāti juṇhapakkhe padosavelāyaṃ samantato āsiṇcamānakhīradhāraṃ viya gaganatalaṃ, rajatapattasadisavālikāsanthatañca bhūmibhāgaṃ disvā “ramaṇīyo vatāyaṃ kālo, deso ca mama ajjhāsayasadiso, kīva ciraṃ nu kho ayaṃ dukkhabhāro vahitabbo”ti attano āyusaṅkhāre upadhāretvā parikkhīṇeti adhippāyo. **Lekhaṃ katvāti** caṅkame tiriyaṃ lekhaṃ katvā.

Anuyuñjethāti anuyuñjeyya, bhāveyyāti attho.

Upasamānussatikathāvaṇṇanā

239. **Evanti** yathāvuttena virāgādiguṇānussaraṇappakārena. **Sabbadukkhūpasamasāṅkhātassāti** dukkhadukkhādibhedam sabbampi dukkhaṃ upasammati etthāti sabbadukkhūpasamoti saṅkhātābassā.

“Paññattidhammā”ti-ādīsu asabhāvopi ñāṇena dhārīyati avadhārīyatīti dhammoti vuccatīti tato nivattento “**dhammāti sabhāvā**”ti

1. Vattino (Si)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe.

āha. Bhavaṇaṃ paramatthato vijjamānatā bhāvo, saha bhāvenāti **sabhāvā**, sacchikaṭṭhaparamatthato labbhamānarūpāti attho. Te hi attano sabhāvassa dhāraṇato dhammāti, yathāvuttenaṭṭhena sabhāvāti ca vuccanti. **Saṅgammāti** paccayasamodhānalakkhaṇena saṅgamenā sannipatitvā. **Samāgammāti** tasseva vevacanāṃ. **Paccayehīti** anurūpehi paccayehi. **Katāti** nibbattitā. **Akatāti** kehicipi paccayehi na katā. **Asaṅkhatāti** bahuvacanassa¹ kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. **Aggamakkhāyatīti** aggo akkhāyati, **ma-kāro** padasandhikaro. So asaṅkhatalakkhaṇo sabhāvadhammo **virāgoti** paccetabbo, virajjati ettha saṅkilesadhammoti. Nibbānaṃ ārammaṇa katvā pavattamānena ariyamaggena pahīyamānā mānamadādayo taṃ patvā pahīyanti nāmāti āha “**taṃāgama -pa- vinassanti**”ti. Tattha “seyyohamasmi”ti-ādina² maññanāvasena pavatto māno eva **mānamado**. Purisabhāvaṃ nissāya uppajjanakamado **purisamado**. **Ādi-saddena** jātimadādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Nimmadāti** vigatamadabhāvā. Ima eva hi atthaṃ dassetuṃ “**amadā**”ti vuttaṃ. Madā nimmadīyanti ettha amadabhāvaṃ vināsaṃ gacchantīti **madanimmadano**. Eseva nayo sesapadesupi. **Kāmapipāsāti** kāmānaṃ pātukamyatā, kāmataṇhā. Kāmaguṇā eva āliyaṇti ettha sattāti **kāmaguṇālayā**. **Tebhūmakāṃ vaṭṭanti** tīsu bhūmīsū kammakilesavipākavaṭṭaṃ. **Esa** asaṅkhatadhammo. **Aparāparabhāvāyāti** aparāparaṃ yoni-ādito yoni-ādibhāvāya. **Ābandhanaṃ** gaṇṭhikaraṇaṃ. **Saṃsibbanāṃ** tunnakāraṇaṃ. Nikkhamanaṃ, nissaraṇaṇcassa taṇhāya viśaṃyogo evāti āha “**visaṃyutto**”ti.

Ye guṇe nimittaṃ katvā madanimmadanādināmāni nibbāne niruḷhāni te madanimmadanatādike yathāvutte nibbattitanibbānaguṇe eva gahetvā āha “**madanimmadanatādīnaṃ guṇānaṃ vasaṇā**”ti, na pana madā nimmadīyanti etenāti evamādike. Te hi ariyamaggaguṇā. Bhagavatā upasamaguṇā vuttāti sambandho. Kattha pana vuttāti? **Asaṅkhatasaṃyuttādīsū**³. Tattha **saccanti** avitathaṃ. Nibbānaṃ hi kenaci pariāyena asantabhāvābhāvato ekaṃseneva santattā aviparītaṭṭhena saccāṃ. Tenāha “ekāṃ hi saccāṃ, na

1. Puthu... (Sī, Syā, Ka) 2. Abhi 1. 225; Saṃ 2. 308 piṭṭhādīsū. 3. Saṃ 2. 535 piṭṭhe.

dutiyamatthī”¹. **Pāraṇti** saṃsāraṣṣa paratīrabhūtaṃ. Tenevāha “tiṇṇo pāraṇṅato thale tiṭṭhati brāhmaṇo”², “appakā te manussesu, ye janā pāragāmino”³ ca. **Suddasanti** paramagambhīratāya, atisukhumasantasabhāvatāya ca anupacitañāṇasambhārehi daṭṭhurū asakkuṇeyyatāya suṭṭhu duddasaṃ. Natthi ettha jarā, etasmiṃ vā adhigate puggalassa jarābhāvoti **ajaram**. Tato eva jarādīhi apalokiyatāya thiraṭṭhena **dhuvam**. Taṇhādipapañcābhāvato **nippapañcam**. Natthi ettha matanti **amataṃ**. Asivabhāvakarāṇaṃ saṃkilesadhammāṇaṃ abhāvena **sivam**. Catūhi yogehi anupaddutattā **khemam**. Viśaṅkhārabhāvena acchariyatāya, abhūtapubbatāya ca **abbhutam**. Sabbāsaṃ itīnaṃ anattāṇaṃ abhāvena **anītikaṃ**. Niddukkhatāya **abyābajjham**. Sabbasaṃkilesamalato accantasuddhiyā visesato suddhīti **visuddhi**. Catūhipi oghehi anajjhottharaṇīyatāya **dīpaṃ**. Sakalavaṭṭadukkhatō paripālanaṭṭhena **tāṇam**.

“Saccaṇca vo bhikkhave desessāmi”⁴ti-ādīkā pāli saṃkhittāti veditabbā. **Ādi**-saddena ananta-anāsava nipuṇa ajajjara apalokita-anidassana paṇīta acchariya anītikadhamma mutti leṇa parāyaṇa gambhīrādivacanehi ca bodhitā idha avuttā guṇā saṅgayhanti, tattha natthi etassa uppādanto vā vayanto vāti **ananto**, asaṅkhatadhammo. Āsavāṇaṃ anārammaṇatāya **anāsavo**. Nipuṇañāṇagocaratāya **nipuṇo**. Saṅkhatadhammo viya jarāya ajajjaritatāya **ajajjaro**. Byādhi-ādīhi apalokiyatāya **apalokitaṃ**. Acakkhuviññāṇaviññeyyatāya **anidassano**. Atittikaraṭṭhena **paṇīto**. Apacuratāya **acchariyo**. Itīhi anabhibhavanīyasabhāvattā, anītikabhāvaḥetato ca **anītikadhammo**. Vaṭṭadukkhamuttinimittatāya **mutti**. Saṃsāraṃ bhayato passantehi nilīyaṇīyato⁴ **leṇaṃ**. Tesāmyeva parā gatīti **parāyaṇo**. Pakatiñāṇena aladdhapatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. Katapuññehipi dukkhena kicchena anubujjhitaḥbato **duranubodho**. Sacchikiriyāṃ muñcivā na takkaññāṇena avacaritaḥboti

1. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Khu 1. 25 piṭṭhe Dhammapade.

2. Khu 1. 235 piṭṭhe Itivuttake.

4. Layaṇīyato (Sī)

atakkāvacaro. Buddhādihi paṇḍiteheva veditabbato adhigantabbato
paṇḍitavedanīyoti evamattho veditabbo.

Ariyasāvakasseva ijjhati sacchikiriyābhisamayavasena nibbānaguṇānaṃ
pākaṭabhāvato. Aṭṭhāne cāyaṃ **eva**-saddo vutto, ijjhati evāti yojanā.
Sukhasiddhivasena vā evaṃ vuttaṃ “**ariyasāvakassevā**”ti. Tenevāha “**evaṃ**
santepī”ti-ādi. **Upasamagarukenāti** nibbānaninnena. **Manasi kātabbā**
yathāvuttā upasamaguṇaṃ. **Sukhaṃ supatīti**-ādīsu vattabbaṃ mettākathāyaṃ
āvi bhavissati. **Paṇītādhimuttiko** hoti nibbānādhimuttattā.

Anussatikammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti aṭṭhamaparichedavaṇṇanā.

9. Brāhmavihāraniddesavaṇṇanā

Mettābhāvanākathāvaṇṇanā

240. **Mettaṃ** brahmavihāraṃ. **Bhāvetukāmena**ti uppādetukāmena paccavekkhitabboti sambandho. **Sukhanisinnenā**ti visamaṃ anisīditvā pallaṅkābhujanena sukhaniśinnena.

Kasmāti paccavekkhaṇāya kāraṇapucchā, aññaṃ adhigantukāmena aññattha ādīnavānisamsapaccavekkhaṇā kimatthiyāti adhippāyo. Mettā nāma atthato adoso. Tathā hi **adosaniddese** “metti mettāyanā mettāyitattan”¹ti niddiṭṭhaṃ. **Khantī**ti ca idha adhivāsanakkhanti adhippetā. Sā pana atthato adosappadhānā cattāro arūpakkhandhāti mettāya sījhamānāya titikkhākhanti siddhā eva hotīti āha “**khanti adhigantabbā**”ti. Tena khantiyaṃ ānisamsapaccavekkhaṇā satthikāvāti dasseti. **Abhibhūto** pariyuṭṭhānena. **Pariyādinna**citto kusaluppattiyā okāsaḷābhena. **Ādīnavo daṭṭhabbo** pāṇaghātādivasena diṭṭhadhammikasamparāyikādi-anatthamūlabhāvato.

Khantī paramaṃ tapoti parāpakārasahanādikā titikkhalakkhaṇā khanti uttamaṃ tapo akatṭabbākaraṇakattabbakaraṇalakkhaṇāya sammāpaṭipattiyā mūlabhāvato. **Khantibalaṃ balānīkanti** paramaṃ maṅgalabhūtā khanti eva balaṃ etassāti kantibalaṃ. Vuttañhi “khantibalā samaṇabrāhmaṇā”²ti. Dosādiṭṭhapaṭipakkhavidhamanasamatthatāya anīkabhūtena teneva ca khantibalena balānīkaṃ. **Khantiyā bhiyyo na vijjatīti** attano, paresaṅga anattapaṭibāhano atthāvaho ca khantito uttari apassayo natthi.

Vivecanatthāyāti vikkhambhanatthāya. **Khantiyā saṃyojanatthāya** attānanti adhippāyo. Bhāvanaṃ dūsentīti dosā, puggalāyeva dosā **puggaladosā**³. Yesu bhāvanā na sampajjati, aññadatthu vipajjateva, te

1. Abhi 1. 215 piṭṭhe.

2. Am 3. 58 piṭṭhe.

3. Ādhunika-aṭṭhakathāpotthake “puggalabhedo jānitabbo”tipāṭho, ṭikāya na sameti.

“Puggaladosā jānitabbā”ti porāṇapotthakesu pāṭho, soyeva yutto.

eva vuttā. **Paṭhamanti** vakkhamānena koṭṭhāsato
koṭṭhāsantarupasaṃharaṇanayena vinā sabbapaṭhamam.

Piyāyitabbo piyo, tappaṭipakkho **appiyo**. So saṅkhepato duvidho
atthassa akārako, anatthassa kārakoti. Tattha yo attano, piyassa ca anatthassa
kārako, so veripuggalo daṭṭhabbo. Yo pana attano, piyassa ca atthassa
akārako, appiyassa ca atthassa kārako, “attham me nācarī”ti-ādinā¹,
“appiyassa me amanāpassa attham acarī”ti-ādinā¹ ca āghātavatthubhūto, so
appiyo, ananukūlavuttiko aniṭṭhoti attho. **Liṅgavisabhāgeti** itthiliṅgādinā
liṅgena visadise. **Odhisoti** bhāgaso. “Tissa dattā”ti-ādinā odhisakanti attho.

Idāni yathāvuttesu chasu puggalesu abhāvetabbatāya kāraṇam dassento
“**appiyam hi**”ti-ādimāha. Tattha **appiyam hi piyaṭṭhāne ṭhapento kilamatī**
dosena bhāvanāya saparissayatamāha. Appiyatā hi piyabhāvassa
ujupaṭipakkhā, na ca tassa piyaṭṭhāne ṭhapanena vinā bhāvanā sijjhati.
Atippiyasahāyakam majjhataṭṭhāne ṭhapento kilamatī rāgena bhāvanāya
saparissayatamāha atippiyasahāyassa gehassitapemaṭṭhānabhāvato. Tenāha
“**appamattakepi**”ti-ādi. **Majjhataṃ** itṭhāniṭṭhatāhi majjhasabhāvam neva
piyam nāppiyanti attho. **Garuṭṭhāne viyaṭṭhāne ca ṭhapento kilamati**
majjhatte sambhāvanīyapiyāyitabbatānam abhāvā. Na hi ajjupekkhitabbe
bhāvanīyatā, manāpatā vā paccupaṭṭhāti, piyagarubhāvasampanne ca
paṭhamam mettā bhāvetabbā. **Kodho uppajjati**
koṭṭhāsantarabhāvānupanayanato.

Tamevāti visabhāgalingameva. Liṅgasabhāgeti avisesetvā
“**piyapullage**”ti āha. **Bhittiyuddhamakāsī**ti sīlam adhiṭṭhāya pihitadvāre
gabbhe sayanapīṭhe nisīditvā mettam bhāvento mettāmukhena
uppannarāgena andhīkato bhariyāya santikam gantukāmo dvāram
asallakkhetvā bhittam bhinditvāpi nikkhamitukāmatāya bhittim pahari.

1. Abhi 1. 244 piṭṭhe.

Tenāha “mettāyanāmukhena rāgo vañceti”¹, “andhatamaṃ adā hoti, yaṃ rāgo sahate naran”² ca.

Ādānanikkhepaparicchinne addhāpaccuppannabhūte dharamānatāya paccakkhato viya upalabbhamāne khandhappabandhe idha sattādiggaḥaṇaṃ, na tiyaddhagateti āha **“kālakate panā”**ti-ādi. Kasmā pana kālakate mettābhāvanā na ijjhatīti? Mettābyāpārassa ayogyaṭṭhānabhāvato. Na hi matapuggalo hitūpasamhārāraho. Yattha sati sambhave payogato hitūpasamhāro labbheyya, tattheva mānaso hitūpasamhāro yujjeyya. Dukkāpanayanamodappavattīsūpi eseva nayoti karuṇābhāvanādīnampi kālakate anijjhanam vuttanti daṭṭhabbam. Aññattha paṇaṃmettājhāno ācariyassa kālaṅkatabhāvaṃ ajānanto taṃ mettāya pharitukāmo **“ācariyaṃ ārabha mettaṃ ārabhati”**ti vutto. Tenāha **“paṇāva me mettājhānasamāpatti”**ti. **Nimittanti** ārammaṇaṃ. **Gavesāhīti** “yaṃ puggalaṃ uddissa mettaṃ ārabhasi, so jīvati na jīvati”ti jānāhīti attho. **Mettāyantoti** mettaṃ karonto, mettaṃ bhāventoti attho.

241. Attani bhāvanā nāma sakkebhāvatthāti nānāvidhasukkhānubandha-
anavajjasukha-abyāsekasukkhādi yaṃ attani upalabbhati, taṃ nidassento tassa
vattamānatāya āha **“aḥaṃ sukhito homī”**ti. Sarīrasukhaṃ nāma
anekantikam, īdisassa puggalassa anokāsaṃ cittadukkhanti tadabhāvaṃ
sandhāyāha **“niddukkhoti vā”**ti. Homīti sambandho. Tathā **averoti**-ādīsu,
visesato ca dukkhābhāve sukhasaññā. Sā paṇāyaṃ niddukkhataṃ verīnaṃ
puggalānaṃ verasaññitānaṃ pāpadhammānaṃ abhāvato, visesato
byāpādavirahato īghasaññitāya itiyā abhāvato,
anavajjakāyikasukhasamaṅgitāya ca hotīti dassento āha **“avero abyāpajjo
anīgho sukhī”**ti. **Attānaṃ pariharāmīti** evaṃbhūto hutvā mama attabhāvaṃ
pavattemi, yāpemi attho.

Evaṃ sante yaṃ vibhaṅge vuttaṃ, taṃ virujjhatīti sambandho. **Evaṃ
santeti** evaṃ sati, yadi attanipi mettā bhāvetabbāti attho. “Yaṃ vibhaṅge
vuttan”ti

1. Netti-Ṭīṭha 90 piṭṭhe.

2. Yaṃ lobho sahate naranti (Khu 1. 252 piṭṭhe.)

vatvā vibhaṅgadesanāya samānagatikam suttapadam āharanto “**kathañca bhikkhū**”ti-ādimāha. Tassattho parato āgamissati.

Tanti vibhaṅgādīsu vacanam. **Appanāvasenā**ti appanāvahabhāvanāvasena. **Idanti** “aham sukhito homī”ti-ādivacanam. **Sakkhibhāvavasenā**ti aham viya sabbe sattā attano sukhakāmā, tasmā tesu mayā attani viya sukhūpasamhāro kātabboti evam tattha attānam sakkhibhāve ṭhapanavasena. Tenāha “**sacepi hī**”ti-ādi. Kasmā pana attani bhāvanā appanāvahā na hotīti? Attasinehavasena sapaṛissayabhāvato. Koṭṭhāsantare pana bhāvitabhāvanassa tatthāpi sīmasambhedo hotiyeva.

Sabbā disāti anavasesā dasapi disā. **Anuparigamma cetasāti** cittena pariyesanavasena anugantvā. **Nevajjhagā piyataramattanā kvacīti** sabbussāhena pariyesanto atisayena attato piyataram aññam sattam katthaci disāya neva adhigaccheyya na passeyya. **Evam piyo puthu attā paresanti** evam kassāci attato piyatarassa anupalabbhanavasena puthu visum visum tesam tesam sattānam attā piyo. **Tasmā** tena kāraṇena, **attakāmo** attano hitasukham icchanto, **param** sattam antamaso kunthakipillikampi, **na himse** na haneyya, na viheṭheyāti attho.

Ayam nayoti sabbehi sattehi, attano ca piyatarabhāvam nidassetvā tesu karuṇāyanam vadatā bhagavatā sukhesitāya “attānam sakkhibhāve ṭhapetvā sattesu mettā bhāvetabbā”ti mettābhāvanāya nayadassanam katamevāti attho.

242. **Sukhapavattanatthanti** sukhena akicchena mettāya pavattanattham. **Yvāssāti** yo puggalo assa yogino. **Piyoti** iṭṭho. **Manāpoti** manavaḍḍhanako. **Garūti** guṇavisesavasena garukātabbo. **Bhāvanīyoti** sambhāvetabbo. **Ācariyamattoti** sīlādina ācariyappamaṇo. **Piyavacanādīnīti ādi-**saddena atthacariyādike saṅgaṇhāti. **Sīlasutādīnīti ādi-**saddena saddhādike, dhutadhammajāgariyānuyogādike ca saṅgaṇhāti.

Kāmanti yuttappattakāritāsukhasiddhidīpanoyaṃ nipāto. Tenetaṃ dīpeti—tādisaṃ puggalaṃ uddissa bhāvanāṃ ārabhanto yogī yuttappattakārī, sukhena cassa tattha bhāvanā ijjhati, tena pana yoginā tāvatā santoso na kātabboti. Tenāha “**appanā sampajjati**”ti-ādi. **Simāsambhedanti** mariyādāpanayanaṃ, attā piyo majjhatto verīti vibhāgākaraṇanti attho. **Tadanantaranti** tato piyamanāpagarubhāvanīyato, tattha vā mettādhigamato anantaraṃ. Atippiyasahāyake mettā bhāvetabbāti sambandho, garuṭṭhānīye paṭiladdhaṃ mettāmanasikāraṃ atippiyasahāyake upasaṃharitabbanti attho. Sukhūpasamhāratassa¹ taṃ hoti pageva paṭipakkhadhammaṃ vikkhambhitattā. Atippiyasahāyakato anantaraṃ majjhatte mettā bhāvetabbā majjhantaṃ piyaguruṭṭhāne ṭhapetum sukarabhāvato. “Atippiyasahāyakato”ti ca idaṃ purimāvatthaṃ gahetvā vuttaṃ. Paṇṇamaṇasikārādhigamato paṭṭhāya hissa sopi piyaṭṭhāne eva tiṭṭhati. **Majjhataṃ verīpuggaleti** majjhataṃ puggale mettāyantaṃ tattha paṇṇamaṇasikārādhigamena piyabhāvaṃ upasaṃharitvā tadanantaraṃ verīpuggalaṃ bhāvanāya majjhatte ṭhapetvā tato majjhataṃ piyabhāvūpasamhārena verīpuggale **mettā bhāvetabbā**. “Verīpuggale”ti ca idaṃ purimāvatthaṃ gahetvā vuttaṃ. **Ekekasmaṃ koṭṭhāse mudum kammaniyaṃ cittaṃ katvāti** piyaguruṭṭhānīyo, atippiyo, majjhatto, verīti catūsu puggalakoṭṭhāsesu paṭhamaṃ tāva piyaguruṭṭhānīye mettābhāvanāṃ adhigantvā vasībhāvappattiyaṃ tathāpavattaṃ cittaṃ koṭṭhāsanterūpasamhāratthaṃ mudum kammaniyaṃ katvā tadanantaraṃ atippiyasahāye atippiyabhāvaṃ vikkhambhetvā piyabhāvamatte cittaṃ ṭhapentaṃ bhāvanā upasaṃharitabbā, tampi vasībhāvāpādanena mudum kammaniyaṃ katvā tadanantaraṃ majjhatte udāsinabhāvaṃ vikkhambhetvā piyabhāvaṃ upaṭṭhatvā bhāvanā upasaṃharitabbā, puna tampi² vasībhāvāpādanena mudum kammaniyaṃ katvā tadanantaraṃ verimhi verisaññaṃ vikkhambhetvā majjhatabhāvūpaṭṭhapanamukhena piyabhāvaṃ uppādentena bhāvanā upasaṃharitabbā. Tena vuttaṃ “**tadanantare tadanantare upasaṃharitabban**”ti, jhānacittaṃ upanetabbaṃ uppādetabbanti attho.

Verīpuggalo vā natthi kammabalena vā etarahi payogasampattiyaṃ vā sabbaso anattakarassa abhāvato. **Mahāpurisajātikattāti**

1. Sukhūpasamhāraṃ tatthassa (Sī)

2. Tasmim (Ka)

mahāpurisasabhāvattā cirakālaparicayasamiddhakhantimettānuddayādiguṇa-sampannatāya uḷārajjhāsayattāti attho. Tādiso hi sabbasaho parāparādhaṃ tiṇāyapi na maññati. Tena vuttaṃ “**anattthaṃ karontepi pare verisaññāva nuppajjati**”ti. **Tenāti** tena yoginā. Atthi verīpuggaloti sambandho.

243. **Purimapuggalesūti** piyādīsu jhānassa ārammaṇabhūtesu purimesu puggalesu. **Mettaṃ samāpajjitvāti** paṭighaṃ vikkhambhetvā uppāditāṃ mettājhānaṃ samāpajjitvā. **Mettāyantena paṭighaṃ paṭivinodetabbanti** ettha keci pana “upacārajjhānaṃ sampādetvā”ti atthaṃ vadanti, tesāṃ upacārajjhānato vuṭṭhānampi icchitabbaṃ siyā “vuṭṭhahitvā”ti vuttattā. Pubbe tasmim̐ puggale asatiyā amanasikārena paṭighaṃ anuppādentassa sādharmaṇato taṃ vikkhambhetvā jhānassa uppādanaṃ, samāpajjanañca vuttaṃ, idāni pana taṃ anussarantassapi manasi karontassapi yathā paṭighaṃ na uppajjati, taṃ vidhim̐ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ “**taṃ puggalaṃ mettāyantena paṭighaṃ vinodetabban**”ti. Mettāyanaṃeva hi idha paṭighavinodanaṃ adhippetāṃ. **Na nibbātīti** na vūpasammati.

Anusāratoti anugamanato, paccavekkhaṇatoti attho. **Ghaṭitabbanti** vāyamitabbaṃ.

Tañca kho ghaṭanaṃ vāyamaṇaṃ. **Iminā** idāni vakkhamānena ākārena.

Ubhato dvīsu ṭhānesu daṇḍo etassāti **ubhatodaṇḍakaṃ**, tena. **Ocarakā** lāmakācārā pāpapurisā. **Tatrāpīti** tesupi āngamaṅgāni okkantepi. **Tenāti** manopadosena. **Na sāsanaṃ**. Sabbapāpassa akaraṇaṃ hi sāsanaṃ. **Tassevāti** tatopi. Nissakke hi idaṃ sāmivacanaṃ, samuccaye ca **eva-saddo**, paṭhamāṃ kuddhapurisetopīti attho. **Tenāti** kujjhanena. **Pāpiyoti** pāpataro. Sārambhādīkassa kilesānubandhassa vatthubhāvato kodhassa sāvajjataṃ ñātvāpi kujjhanato sace kodhe anavajjasaññī kuddhassa puggalassa na paṭikujjheyyāti keci. **Ubhinnanti** dvinnāṃ puggalānaṃ. Tenāha “**attano ca parassa cā**”ti. Atha vā **ubhinnanti** ubhayesaṃ lokānaṃ, idhalokaparalokānanti attho.

Sapattakantāti paṭisattūhi icchitā. **Sapattakaraṇā**ti tehi kātabbā. **Kodhananti** kujjhanasīlaṃ. **Kodhanāyanti** kodhano ayaṃ, **ayanti** ca nipātamattaṃ. **Kodhaparetoti** kodhena anugato, parābhībhūto vā. **Dubbaṇṇova hotīti** pakatiyā vaṇṇavāpi alaṅkatapaṭiyattopi mukhavikārādivasena virūpo eva hoti etarahi, āyatim cāti. Kodhābhībhavassa ekantikamidam phalanti dīpetum “dubbaṇṇovā”ti avadhāraṇam katvā puna “**kodhābhībhūto**”ti vuttaṃ. **Na pacuratthoti** na pahūtadhamo. **Na bhogavāti** upabhogaparibhogavatthuraḥito. **Na yasavāti** na kittimā.

Chavālātanti chavadahanālātam, citakāyaṃ santajjanummukkantipi vadanti. **Ubhatopadittanti** ubhosu koṭṭisu daḍḍham. **Majjhe gūthagatanti** vemajjhaṭṭhāne sunakhassa vā siṅgālassa vā uhadena gūthena makkhitaṃ. **Kaṭṭhatthanti** dārukiccam. **Neva pharati** na sādheti. **Tathūpamāhanti** tathūpamaṃ tādisaṃ aham. **Imanti** “so ca hoti abhiṃjhalū”ti-ādinā¹ heṭṭhā vuttaṃ sandhāya satthā vadati, tasmā kāmesu tibbasārāgatādinā sīlarahitanti adhippāyo. Idha pana byāpannacittaṃ paduṭṭhamanasaṅkappatāvasena yojetabbam.

So dāni tvanti-ādi yathāvuttehi suttapadehi atthano ovadanākāradassanaṃ.

244. **Yo yo dhammoti** kāyasamācārādīsu yo yo sucaritadhammo. **Vūpasantoti** saṃyato. **Parisuddhoti** kilesamalavigamena visuddho. Kilesadāhābhāvena² vā upasanto, anavajjabhāvena parisuddho, kāyasamācārasseva upasamo cirakālaṃ saṃyatakāyakammatāya veditabbo. Evaṃ sesesupi.

Teti vacīmanosamācāre.

Soti upasantavacīsamācāro puggalo. **Paṭisanthārakusaloti** yathā parehi chiddam na hoti, evaṃ paṭisantharaṇe kusalo. **Sakhiloti**

1. Khu 1. 256 piṭṭhe.

2. Vidāhābhāvena (Sī, Ka)

adhivāsanakhantisāṅkhātena sakhilabhāvena samannāgato. **Sukhasambhāsoti** piyakatho. **Sammodakoti** sammodanīyakathāya sammodanasīlo.

Uttānamukhoti vikuṇṭitamukho¹ ahutvā pītisomanassavasena vikasitamukho.

Pubbabhāsīti yena kenaci samāgato vasena vikasitamukho. **Pubbabhāsīti** yena kenaci samāgato paṭisanthāravasena paṭhamāṇyeva ābhāsanāsīlo.

Madhurena sarena dhammaṃ osāreti sarataññavasena. Sarabhāṇaṃ pana karonto **parimaṇḍalehi** paripuṇṇehi padehi ca byañjanehi ca abyākulehi dhammakathaṃ katheti.

Sabbajanassa pākaṭo sakkaccakiriyāyāti adhippāyo. Tenāha “yo hī”ti-ādi. **Okappetvāti** saddahitvā. Okappanalakkhaṇā hi saddhā. **Ohitasototi** avahitasoto, sussusanthoti attho. **Atthimkatvā** atthaṃ² katvā, atthiko vā hutvā.

“**Ekopi na vūpasanto hotī**”ti pāṭho, evarūpo puggalo nirayato nirayaṃ upapajjanto bahukālaṃ tattheva saṃsaratīti dassetuṃ

“**aṭṭhamahānirayasola-ussadanirayaparipūrako bhavissati**”ti puttāṃ.

Tattha sañjīvādayo aṭṭha mahānirayā. Avīcimahānirayassa dvāre dvāre

cattāro cattāro katvā kukkuḷādayo sola ussadanirayā. **Kāruṇṇiaṃ**

upaṭṭhapetabbam mahādukkhabhāgibhāvato. Yasmiṃ puggale aviheṣābhūtā dukkhāpanayanakāmatā upatiṭṭhati, tattha paṭigho anokāsovāti āha

“**kāruṇṇampi paṭicca āghāto vūpasammati**”ti.

Imassa ca atthassāti “yo yo dhammo”ti-ādinā vuttassa atthassa.

245. Yaṃ verī dukkhāpetuṃ sakkoti, so tassa vasena “**attano visaye**”ti vutto bhikkhuno kāyo. **Kinti** kiṃ kāraṇaṃ. **Tassāti** verino. **Avisayeti**

dukkhaṃ uppādetuṃ asakkuṇeyyatāya agocare. **Sacitteti** attano citte.

Mahānatthakaranti idhalokatthaparalokatthaparamatthānaṃ virāḍhanavasena mahato vipulassa, nānāvidhassa ca diṭṭhadhammikādibhedassa anathassa

kāraṇaṃ. **Mūlanikantananti** sīlassa mūlāni nāma

hirottappakhanimettānuddayā, tesaṃ chindanaṃ. Kodho hi uppajjamānova pāṇātipātādivasena hirottappādīni ucchindati. **Jaḷoti** andhabālo.

1. Vikujita...vikudhita... (Ka)

2. Atthim (Ka)

Anariyaṃ kammani verinā katamahāparādhamāha. **Yo sayanti** yo tvaṃ sayampi. **Dosetukāmoti** kodhaṃ uppādetukāmo. **Yadi kari** yadi akāsi. **Dosuppādenāti** dosassa uppādanena. **Dukkhaṃ tassa ca nāmāti** dukkhañca nāma tassa aparādhakassa. **Nāmāti**¹ asambhāvane nipāto, tena tassa kāraṇaṃ anekantikanti dasseti. Tenāha “**kāhasi vā na vā**”ti, karissasi na vā karissasīti attho. **Ahitaṃ magganti** attano ahitāvahaṃ duggatimaggam.

Aṭṭhāneti doso tava appiyassa kārāpako, sattu pana tassa vasavattitāya dāsasadisoti aṭṭhānaṃ paccupakiriya. Tasmā **tameva dosaṃ chindassu** ucchinda. **Khaṇikattāti** udayavayaparicchinno attano pavattikālasaṅkhāto khaṇo etesaṃ atthīti khaṇikā, tabbhāvato khaṇapabhaṅgubhāvatoti attho. **Kassa dānīdha kujjhasīti** aparādhakassa santāne yehi khandhehi te aparādhokato, te taṃkhaṇaṃyeva sabbaso niruddhā. Idāni pana aññe tiṭṭhantīti kassa tvaṃ idha kujjhasi. Na hi yuttaṃ anaparādhesu kujjhananti adhippāyo. **Taṃ vinā kassa so kareti** yo puggalo yassa dukkhaṃ karoti, taṃ dukkhakiriyaṃ visayabhūtaṃ puggalaṃ vinā kassa nāma so dukkhakārako dukkhaṃ kare kareyya. **Sayampi dukkhahetu tvamitīti** evaṃ sayampi tvaṃ etassa dukkhassa hetu, evaṃ samāne tassa yuthaṇca tassa dukkhassa hetubhāve **kiṃ** kāraṇā **tassa kujjhasi** na tuyhanti attho.

246. Paralokepi anugāmibhāvato kammaṃyeva sakaṃ santakaṃ etesanti kammassakā, tesaṃ bhāvo **kammassakatā**. Paccavekkhaṇā nāma nisedhanatthā, nisedhanañca bhāvino kammassātī āha “**yaṃ kammaṃ parissasī**”ti. Paṭighavasena pana pavattakammaṃ pākaṭabhāvato āsannaṃ, paccakkhañcāti āha “**idañcā**”ti. **Ca**-saddo byatireke, so tassa kammassa phalanissandena “**neva sammāsambodhin**”ti-ādinā byatirekato vuccamānamevatthaṃ joteti. Neva samatthanti sambandho. Niraye niyuttaṃ jātanti vā **nerayikaṃ**. **Attānaṃyeva okirati** dosarajenāti adhippāyo.

247. **Satthu pubbacariyaṇā** paccavekkhitabbā, satthu gāravenāpi paṭighaṃ vūpasameyyāti.

Bodhisattopi samāno nanu te satthā cittaṃ nappadūsesi, pageva abhisambuddhoti adhippāyo. **Deviyā paduṭṭhenāti** deviyā saddhiṃ padubbhinā micchācāravasena aparaddhena. Yattha susāne chavasarīraṃ chaḍḍiyati, taṃ **āmakasusānaṃ**. **Nikhaññamānoti** nikhaṇiyamāno. **Purisakāraṃ katvāti** āvāṭato nikkhamanattāya bāhubalena purisakāraṃ katvā. **Yakkhānubhāvenāti** aḍḍavinicchayena ārādhitaṭṭhassa yakkhassa ānubhāvena. **Sirigabbhanti** vāsāgāre.

Āsīsethevāti yathādhippete atthe nāyato anavajjato āsaṃ kareyya. **Na nibbindeyyāti** “evaṃ kicchāpannassa me kuto sotthibhāvo”ti na nibbindeyya. Vuttañhi “āpadāsu kho mahārāja thāmo veditabbo”ti¹. **Yathā icchinti** yena pakārena kassaci pīlaṃ akatvā rajje patiṭṭhitam attānaṃ icchiṃ, **tathā ahaṃ ahunti passāmi**. **Voti** hi nipātamattaṃ.

Kāsiraññāti kalābunā kāsirājena. **Sakaṇṭakāhīti** ayakaṇṭakehi sakaṇṭakāhi.

Mahallakoti vuddho vayo-anuppatto. **Rujjhantīti** nirujjhanti.

Cittapariggaṇṇhanakāloti visevanam² kātuṃ adatvā cittassa sammadeva damanakālo.

Puthusallenāti vipulena sallena. **Nāgoti** hatthināgo. **Vadhīti** vijjhi, māresīti vā attho. Imaṃ ṭhānaṃ āgantvā mayi evaṃ karaṇaṃ nāma na tava vasena hoti, tasmā **kassa vā** rañño, rājamattassa vā **ayaṃ payogo** uyyojanāti attho.

Chabbaṇṇarasmīti nilapīṭalohitādivasena chabbaṇṇamayūkhā³. Chabbaṇṇakiraṇavantaḍantatāya hi te hatthī “chaddantā”ti vuccanti, na chaddantavantatāya.

Chātoti jighacchito. **Khādeyyāti** khādeyyaṃ, ayameva vā pāṭho.

1. Khu 1. 157 piṭṭhe Udāne. 2. Visedhanaṃ (Ka) 3. Chabbaṇṇayuttaṃ (Syā, Ka)

Āhitoti¹ suhito. **Sambalanti** maggāhāraṃ. Taṃ pana yasmā upacārena pathassa hitanti vuccati, tasmā “**pātheyyan**”tipi vuttaṃ. “Mittadubbhī vatāyaṃ andhabālo”ti kārūñṇena **assupunṇehi netthehi taṃ purisaṃ udikkhamāno**.

Mā ayyosi me bhadanteti ettha māti nipātamattaṃ, **māti** vā paṭikkhepo, tena upari tena kātabbaṃ vippakāraṃ paṭisedheti. **Ayyo meti** ayyirako tvaṃ mama atithibhāvato. **Bhadanteti** piyasamudācāro. **Tvaṃ nāmetādisaṃ karīti** tvampi evarūpaṃ akāsi nāma.

Tiracchānabhūtopi pana mahākapi hutvā khemantabhūmiṃ sampāpesīti yojanā.

Peḷāya pakkhipantepīti khuddakāya peḷāya pādehi koṭetvā pakkhipantepi. **Maddantepīti** dubbalabhāvakaraṇatthaṃ nānappakārehi maddantepi. **Alampāneti** evanāmake ahituṇḍike.

Pītaṃ vāti ettha **vā**-saddo avuttatthavikappe, tena odātamañjittḥādiṃ avuttaṃ saṅgaṇhāti. **Cittānuvattantoti** cittaṃ anuvattanto. **Homi cintitasannibho** evamayaṃ bahuḷābhaṃ labhatūti. Ānubhāvena pana **thalaṃ kareyya udakaṃ -pa- chārikaṃ kare**. **Evam** pana **yadi cittavasī hessaṃ -pa- uttamatto na sijjhatīti** tadā attanā tattha diṭṭhaṃ ādīnavaṃ dasseti bhagavā. Tattha **uttamatthoti** buddhabhāvamāha. **Bhojaputtehīti** luddaputtehi.

Alārāti yena sayam tadā luddahatthato mocito, taṃ satthavāhaṃ nāmena ālapati. **Atikassāti** nāsāya āvutarajjūṃ ākaḍḍhitvā. **Samparigalhāti** kāḷavettalatādīhi sabbaso pariggahetvā, acchariyāni dussahānaṃ sahanavasenāti adhippāyo.

Ativiya ayuttaṃ appatirūpaṃ paṭighacittuppadanena kenaci appaṭisamakhanṭiguṇassa satthusāsanāvokkamanappasaṅgato.

248. “Anamataggoyaṃ bhikkhave saṃsāro”ti-ādinā² āgatāni suttapadāni anamataggasaddo, tadattho vā etesanti **anamataggiyāni**.

1. Asito (Sī), āsito (Syā, Ka)

2. Saṃ 1. 387; Saṃ 2. 121; Saṃ 3. 199; Abhi 4. 30 piṭṭhādīsu.

Ajehi gamanamaggo **ajapatho**. Saṅkū laggāpetvā te ālambitvā gamanamaggo **saṅkupatho**. **Saṅkū**ti añkusākārena katadīghadaṇḍo vuccati. **Ādi**-saddena papātamaggaduggamaggādi ke saṅgaṇhāti. **Ubhatobyūḷheti** sampahārattham dvīhipi pakkhehi gālhasannāhe. **Aññāni ca dukkarāni karitvā** dhanāsāya pabbatavidugganadīviduggādīpakkhandanavasenāti adhippāyo. **Maṃ posesi, upakāraṃ akāsi, tatra nappatirūpaṃ manam padūsetunti** evaṃ cittam uppādetabbanti sambandho. Evaṃ cittuppādanañca etarahi dissamānena puttādīnaṃ posanādīnā atītassa anumānato gahaṇavasena veditabbaṃ.

149. **Mettāyāti** mettāsaṅkhātāya, mettāsahitāya vā. **Cetovimuttiyāti** cittasamādhāne. **Āsevitāyāti** ādarena sevitāya. **Bhāvitāyāti** vadḍhitāya. **Bahulīkatāyāti** punappunam katāya. **Yānikatāyāti** yuttayānaṃ viya katāya. **Vatthukatāyāti** adhiṭṭhānavatthum viya katāya. **Anuṭṭhitāyāti** adhiṭṭhitāya. **Paricitāyāti** paricīṇṇāya cīṇṇavasībhāvāya. **Susamāraddhāyāti** suṭṭhu sampāditāya. **Paṭikaṅkhāti** icchitabbā avassambhāvino. Sesam parato āgamissati.

250. **Dhātuvinibbhogoti** sasambhārasaṅkhepādīnā dhātūnaṃ vinibbhujanaṃ. Aparādho nāma aparajjhantassa puggalassa rūpadhammamukhena gayhatīti katvā āha “**kiṃ kesānaṃ kujjhasī**”ti-ādi, kesādivinimuttassa aparajjhanakassa puggalassa abhāvato. Idāni nibbattitaparamatthadhammavaseneva vinibbhogavidhiṃ dassetuṃ “**atha vā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Pañcakkhandhe upādāya, dvādasāyatanāni upādāyāti paccekam **upādāya**-saddo yojetabbo. **Kodhassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ na hotīti** yathā āragge sāsapassa, ākāse ca cittakammassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ natthi, evamassa “**verī**”ti parikappite puggale kodhassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ na hoti, kesādīnaṃ akujjhitabbato, tabbinimuttassa ca puggalassa abhāvato.

251. **Samvibhāgoti** āmisasamvibhāgo. **Parassāti** paccatthikassa. **Bhinnājīvoti** aparisuddhājīvo. **Tassevaṃ karototi** evaṃ samvibhāgaṃ karontassa tassa dāyakassa. **Itarassāti** paṭiggāhakassa. “**Mama mātara**

upāsikāya dinno”ti idaṃ **“dhammiyalābho**”ti etassa kāraṇavacanāṃ. Tena pana tassa āgamanasuddhiṃ dasseti.

Sabbatthasādhakanti “attattho parattho diṭṭhadhammiko attho samparāyiko attho”ti¹ evamādīnaṃ sabbesaṃ atthānaṃ, hitānaṃ, payojanānaṃ nipphādaṃ. **Unnamanti** dāyakā. **Namanti** paṭiggāhakā.

252. **Evanti** yathāvuttehi kakacūpamovādānussaraṇādīhi attano ovadanākārehi. **Vūpasantapaṭighassāti** paṭisaṅkhānabalena vinoditāghātassa. **Tasmīmpīti** verīpuggalepi. **Verī-**gahaṇeneva cettha appiyapuggalassāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ verimhi mettāya siddhāya tasmimpi mettāsiddhito, piyato pana atippiyasahāyakassa visuṃ gahaṇaṃ āsannapaccatthikassa dubbinimocayabhāvadassanattamaṃ. **Mettāvasenāti** mettāyanavasena. **Samacittatanti** hitūpasamhārena samānacittataṃ. **Sīmāsambhedo** sā eva samacittatā. **Imasmiṃ puggaleti** mettākammaṭṭhānikapuggale. **Nisinni** bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṃ.

Hitamajjhatteti piye, majjhatte ca. **Catubbidheti** catubbidhe jane, yattha katthacīti adhippāyo. **Nānattanti** piyamajjhattādinānākaraṇaṃ. **Hitacittova pāṇinanti** kevalaṃ sattesu hitacitto evāti pavuccati, na pana “mettāya nikāmalābhī”ti vā “kusalī”ti vā pavuccati. Kasmā? Yasmā attādīsu passati nānattanti. Kasmā paṇāyaṃ hitacitto kusalīti na vuccatīti. Kasmā? Yasmā attādīsu passati nānattanti. Kasmā paṇāyaṃ hitacitto kusalīti na vuccatīti, sātisayassa kusalassa vasena kusalibhāvassa adhippetattā. Imassa ca puggalassa mettābhāvanā na visesavatī. Atha vā **na nikāmalābhī mettāya** yato attādīsu passati nānattaṃ. **Kusalīti** pavuccati, yasmā hitacittova pāṇinanti evamettha attho daṭṭhabbo. Gāmasīmādayo viya gāmantarādīhi sattaṃsāṅkhāte mettāvisaye bhāvanāya pubbe aññamaññaṃ asaṃkiṇṇamariyādārūpena ṭhitattā attādayo idha sīmā nāmāti āha **“catasso sīmāyo”**ti. **Sambhinnā hontīti** ettha vuttaṃ sambhedaṃ dassetuṃ **“samaṃ pharati mettāyā”**ti-ādi vuttaṃ. **Mahāvisesoti** mahanto bhāvanāya viseso atisayo. **Purimena** purimato attādinānattadassinā. **Na nāyatīti** na ñāyati.

1. Khu 7. 138; Khu 8. 175; Khu 9. 375 piṭṭhesu.

253. **Nimittanti** yathā kaṣiṇakammaṭṭhānādīsu taṇṭamkaṣiṇamaṇḍalādīpariggahamukhena bhāvanāvasena laddham uggahanimittam nissāya jhānassa gocarabhāvena paṭibhāganimittam upatiṭṭhati, na evamidha upaṭṭhitam nimittam nāma atthi. Yo paṇāyaṇi yathāvutto sīmāsambhedo laddho, sveva nimittam viyāti nimittam. Tasmim hi laddhe bhāvanāya sātisayattā nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, upacārasamādhinā cittaṁ samāhitameva. Tenāha “**nimittañca upacārañca laddham hoti**”ti. **Tameva nimittanti** sīmāsambhedavasena pavattasamathanimittam. **Appakasireneva** akiccheneva, pageva paripanthassa visodhitattā.

Ettāvatāti ettakena bhāvanānuyogena. **Anena**¹ yoginā. **Pañcaṅgavippahīnanti**-ādīnam padānam attho heṭṭhā vutto eva.

“**Paṭhamajjhānādīnam aññataravasena**”ti idaṁ vakkhamānāya vikubbanāya tesam sādharāṇatāya vuttam. **Appanāppattacittasseva** na upacāramattalābhino. Paṇaḇabalavabhāvāpādanena vepullādivisesappattassa odhiso, anodhiso ca disāpharaṇādivasena jhānassa pavijambhanā vikubbanā vividhā kiriyāti katvā.

254. **Mettāsahagatenāti** uppādato yāva bhaṅgā mettāya saha pavattena saṁsaṭṭhena sampayuttenāti attho. Yasmā pana taṁ vuttanayena mettāya sahatam, tāya ekuppādādividhinā sammadeva āgataṁ hoti, tasmā vuttam “**mettāya samannāgatenā**”ti. **Ceto-saddo** “adhicetasso”ti-ādīsu² samādhipariyāyopi hotīti tato visesetum “**cetasāti cittenā**”ti vuttam. **Etanti** etaṁ padaṁ. Disodhipariggaho sattodhipariggahamukheneva hotīti dassento āha “**ekissā disāya paṭhamapariggahitam sattam upādāyā**”ti. Disāsu hi ṭhitasattā disāgahaṇena gahitā. Tenāha “**ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttan**”ti. Pharaṇaṇca sārammaṇassa dhammassa attano ārammaṇassa phassānā paccakkhato dassanam gahaṇam ārammaṇakaraṇamevāti āha “**pharivāti phusitvā ārammaṇam katvā**”ti. **Brahmavihārādhiṭṭhanti** mettājhānupatthambhitam. **Tathāti** niyamanam.

1. Tena (sabbattha)

2. Vi 2. 77; Khu 1. 128 piṭṭhesu.

Taṃ aniyamāpekkhasambandhībhāvato upamākāranīyamaṇaṃ. **Dutiyaṃ** upameyyadassanaṃ, upameyyaṇca nāma upamaṃ, tena sambandhaṇca vinā natthīti tadubhayampi dassetuṃ “**yathā puratthimādīsū**”ti-ādi vutta. Tatha **Tathā dutiyaṃ** ettha pharitvā viharatīti ānetvā sambandhītabbaṃ. Evaṃ **tatiyaṃ catutthanti** etthāpi. **Tadantaranti** ca pharaṇāpekkhaṃ anantaraggahaṇaṃ, na pharitabbadisāpekkhaṃ disānaṃ aniddiṭṭharūpattā. Pharaṇānukkamena hi tāsāṃ dutiyādītā, na sarūpato. Tenevāha “**yaṃ kiñci ekaṃ disaṃ**”ti. Itīti evaṃ yathāvuttaṃ catasso, evaṃ uddhaṃ disaṃ pharitvā viharatīti attho. Tenāha “**eteneva nayaṇā**”ti. Idampi iti-saddasseva atthadassanaṃ. **Pāḷiyaṃ**¹ **adhi tiriyaṃ** ettha pi-saddo luttaniddiṭṭhoti dassetuṃ “**adhodisampi tiriyaṃ disampi**”ti vuttaṃ. Eteneva “**dutiyāṇ**”ti-ādīsūpi pi-saddassa luttaniddiṭṭhatā dīpitātī veditabbaṃ. **Evamevā**ti idampi iti-saddasseva atthadassanaṃ. Ettha ca “**adho**”ti iminā yathā nirayesu, nāgabhavanādīsū, yattha tattha vā attano heṭṭhimadisāya sattā gayhanti, evaṃ “**uddhaṇ**”ti iminā devaloke, yattha tattha vā attano uparimadisāyaṃ sattā gahitātī veditabbaṃ.

Majjhattādīti ādi-saddena itthipurisa-ariyānariyadevamanussādike pabhede saṅgaṇhātī. **Īsakampi bahi avikkhipamānoti** appakampi kammaṭṭhānato bahi vikkhepaṃ anāpajjanto hitūpasamhārato aññathā thokampi avattamāno. **Sabbattatāyā**ti vā sabbena attabhāvena yathā sabbabhāvena attani² attano attabhāve hitesitā, evaṃ sabbadhi sabbasattesu mettāya pharitvā viharatīti attho. Mettāya vuccamānattā sattavisayo **sabba**-saddo, so ca dīghaṃ katvā vutto, tasmā sabbasattakāyasaṅkhātā pajā etassa atthīti sabbāvantoti padattato dassento “**sabbāvantanti sabbasattavantan**”ti āha. Ettha ca **sabbadhī**ti disodhinā, desodhinā ca anodhisoppharaṇaṃ vuttaṃ, **sabbattatāya sabbāvantanti** sattodhinā. Tathā hi vuttaṃ “anodhiso dassanattā”ti. Ekamevatthaṃ pakārato pariyāyenti ñāpentīti **pariyāyā**, vevacanāni. Vipulādisaddā cettha tādisātī adhippāyo. Tenāha “**vipulenāti evamādi-pariyā yadassanato**”ti. Pariyāyadassene ca pubbe

1. Dī 1. 243; Ma 2. 263; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhādīsū.

2. Attanā (Ka)

gahitapadānīpi puna gayhanti, yathā “saddhā saddahanā”¹ti ettha vuttampi saddhāpadam puna indriyādipariyāyadassane “saddhā saddhindriyan”¹ti vuttam. **Tathāsaddo vā itisaddo vā na vuttoti** “mettāsahagatena cetasā ekaṃ disam pharitvā viharatī”²ti etassa anuvattako tathā-saddo ca iti-saddo ca tesam pharaṇānantarādiṭṭhānam aṭṭhānanti katvā te na vuttāti puna **“mettāsahagatena cetasāti vuttan”**ti attho. Vuttassevatthassa puna vacanam nigamananti āha **“nigamanavasena vā etaṃ vuttan”**ti. Nanu ca samāpanavasena vuttassevatthassa puna vacanam nigamananti? Nāyam doso odhiso-anodhisoparaṇānam samāpane eva vuttattā. **Vipulenā**ti mahantena, mahattañcassa asubhakammaṭṭhānādīsu viya ārammaṇassa ekadesameva aggahetvā anavasesaggahaṇavasenāti āha **“pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā”**ti.

Kilesavikkhambhanasamatthatādihi mahattam gataṃ, mahantehi vā ulāracchandacittavīriyapaññehi gataṃ paṭipannanti **mahaggataṃ**. Tayidaṃ yasmā ekantato rūpāvacaram, tasmā vuttam **“bhūmivasena mahaggatan”**ti. Nirulho hi rūpārūpāvacaresu mahaggatavohāro. **Paguṇavasenāti** pakārato guṇitaṃ bahulīkataṃ paguṇam, tassa vasena, subhāvitabhāvenāti attho. Tam hi pamāṇam pahetuṃ asakkuṇeyyatāya appamāṇam nāma hoti. **Appamāṇasattārammaṇavasenāti** aparimāṇasattārammaṇakaraṇavasena. Sayampi verarahitattā, taṃsamaṅgino verābhāvahetuttā ca **averam**. Tayidaṃ dvayam yato labhati, tam dassetuṃ **“byāpādapaccatthikappahānenā”**ti vuttam. Cetaso byāpattivāsena hananato byāpajjam, cetasikaṃ asātam, tadabhāvato **abyāpajjam**. Tenāha **“niddukkhan”**ti. Tam panassa abyāpajjattam pañcaviññāṇādīnam viya na sabhāvato, atha kho paccatthikavivekatoti dassento **“domanassappahānato”**ti āha. **Ayanti** idha yathānītam **appamaññāvibhaṅge**², tesu tesu ca **suttapadesesu**³ āgataṃ mettābrahmavihāravikubbanamāha.

255. **“Tathā”**ti iminā imissā “pañcahākārehi, sattahākārehi, dasahākārehi”⁴ti ākāravibhāgena **paṭisambhidāyam**⁴ vuttāya ca

1. Abhi 1. 19 piṭṭhādīsu.

3. Ma 1. 371; Ma 2. 263, 269 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 284 piṭṭhe.

4. Khu 9. 314 piṭṭhe.

vikubbanāya majjhebhinnasuvaṇṇassa viya bhedābhāvamupasaṃharati odhisoparaṇa-anodhisoparaṇadisāpharaṇavasena desanāya āgatattā. Kevalaṃ panettha **paṭisambhidāmagge**¹ viya sattodhi na gahitoti ayameva viseso. **Yampīti** vikubbanāṃ sandhāyāha.

Idāni bhedābhāvadassanamukhena uddesato ānītaṃ **paṭisambhidāmaggapālim**¹ niddesato dassetvā tassā anuttānapadavaṇṇanaṃ kātum **“tattha cā”**ti-ādimāha.

256. Tattha **sabbe sattāti sabba**-saddo kāmaṃ padesasabbavisayo, na sabbasabbavisayo yathā “sabbaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ”ti², “sattā”ti pana padena paricchinnaṃ³ attano visayaṃ asetvāva pariyādiyatīti āha **“anavasesapariyādānametan”**ti.

Tatrāti tasmīṃ rūpe. **Sattoti** sajjanakiccena chandādi-pariyāyena lobhena āsatto laggo. **Tatrāti** vā karaṇe bhummaṃ, tena chandādināti attho.

Yadi sattatāya sattā, kathaṃ vītarāgesūti āha **“ruḥḥisaddenā”**ti-ādi. Avītarāgesu ruḥhena, avītarāgesu vā pavattitvā indriyabaddhakhandhasantānatāya taṃsadisesu vītarāgesu ruḥhena saddena. Atha vā kiñci nimittaṃ gahetvā satipi aññasmīṃ tannimittayutte katthaci visaye sammutiyā cirakālatāya nimittavirahepi pavatti ruḥhī nāma yathā “gacchantīti gāvo”ti, evaṃ sattasaddassāpi ruḥhībhāvo daṭṭhabbo. Bhūtapubbagatiyā vā vītarāgesu sattavohāro daṭṭhabbo. **Satvayogatoti** ettha **satvaṃ** nāma buddhi, vīriyaṃ, tejo vā, tena yogato sattā, yathā “nīlaguṇayogato nīlo paṭo”ti.

Pāṇanti etenāti pāṇanaṃ, assāsapassāsā, tassa kammaṃ **pāṇanatā**, tāya, assāsapassāsasampayogenāti attho. **Bhūtattāti** kammakilesehi jātattā. Pūraṇato, galanato ca **puggalāti** neruttā. Sattā hi nibbattantā taṃtaṃsattanikāyaṃ pūrentā viya honti, sabbāvatthanipātītāya ca galanti cavantīti attho. Apariññātavatthukānaṃ

1. Khu 9. 314 piṭṭhe.

2. Khu 9. 125-6 piṭṭhesu.

3. Avacchinnāṃ (Sī), avicchinnāṃ (Syā, Ka)

“attā”ti bhavati ettha abhidhānaṃ, cittañcāti **attabhāvo, sarīraṃ, khandhapañcakameva vā. Tanti** khandhapañcakaṃ. **Upādāyāti** gahetvā upādānaṃ nissayaṃ katvā. **Paññattimattasambhavatoti** paramatthato asantepi sattasaññite paññattimattena sambhavato.

Yathā ca sattāti vacananti yathā satta-saddo yathāvuttenaṭṭhena nippariyāyato padasavuttiṇi ruḥhīvasena anavasesapariyādāyako. **Sesānipīti** pāṇādivacanānipi. Tānipi hi rūpārūpabhavūpagacatutthajjhānādisamaṅgīnaṃ assāsapassāsābhāvato avinipātadhammānaṃ pugalanassa¹ abhāvato padasavuttīni. **Ruḥhīvasena āropetvā** yathāvuttāya ruḥhiyā vasena katthaci visaye avijjamaṇampi pāṇapuggalabhāvaṃ āropetvā. Yadi sādharmaṇato sattavevacanānīti gahetvā anodhisopharaṇā mettā vuccati, atha kasmā pañceheva ākārehi vuttāti anuyogaṃ sandhāyāha **“kāmañcā”**ti-ādi. Keci panāhu “na kho panetāni “sattā”ti-ādīni padāni vevacanatāmattaṃ upādāya gahitāni, yato jantu-ādīnampi gahaṇaṃ āpajjeyya, atthavisesaṃ pana nimittabhūtaṃ upādāya gahitāni”ti, te sandhāyāha **“ye panā”**ti-ādi. Tattha **atthatotī** sajjanaṭṭhena sattā, pāṇanaṭṭhena pāṇāti evamādi-atthato. Tesam taṃ matimattanti dassento āha **“anodhisopharaṇā virujjhati”**ti. Kasmā? Keci sattā, keci pāṇā, keci puggalāti āpajjanato. **Tathā atthaṃ aggahetvāti** sattādisaddā sappadesavisayāti evamatthaṃ aggahetvā pubbe vuttanayena nippadesavisayāti evamatthaṃ gahetvāti adhippāyo. Tenāha **“imesū”**ti-ādi. **Pañcasu ākāresūti** “sabbe sattā”ti-ādīnā **pāḷiyam**² āgatesu pañcasu bhāvanākāresu. **Aññataravasenāti** yassa kassaci vasena.

257. Idāni dvāvīsatiyā³ bhāvanākāresu appanā pariggahetvā dassetum **“ettha cā”**ti-ādi vuttaṃ. **Byāpādarahitāti** domanassabyāpādarahitā. **Tasmāti** yasmāna kevalaṃ yathāvutta-ākāravibhāgamattato appanāvibhāgo, tasmā. **Imesupi padesūti** “sabbe sattā averā hontū”ti-ādikoṭṭhāsesupi. **Yaṃ yaṃ pākāṭaṃ hotīti** yadipi

1. Pumādīgalanassa (Sī), puggalassa (Syā) 2. Khu 9. 314 piṭṭhe. 3. Vīsatiyā (Sī)

pubbabhāge tattha tattha abhinivese anekakoṭṭhāsavaseneva manasikāraṃ pavatteti, bhāvanāya samijjhanakkhaṇe pana tattha yaṃ paṇṇataraṭṭhāya supākaṭaṃ hoti, tassa vasena appanā hoti, yathā taṃ dvattiṃsākāre. Tattha pana ārammaṇaṃ, idha bhāvanākāroti ayameva viseso. **Catunnanti** catunnaṃ catunnaṃ. Byāpanicchālopena hi niddiṭṭhaṃ. Esa nayo sesesupi.

Liṅgavasena vuttaṃ tesāṃ pacurato labbhamānattā. Tatiyā pana pakati yadipi paṭhamadukena na saṅgahitā, dutiyadukena, pana tikena ca saṅgahitā eva.

Iti sabbānipīti anodhisopparaṇe vīsati, odhisopparaṇe aṭṭhavīsati, disāparaṇe cattāri satāni, asīti cāti evaṃ sabbānipi. Sata-saddāpekkhāya napuṃsakaniddeso.

258. Evaṃ mettābhāvanaṃ vibhāvetvā idāni tattha ānisaṃse vibhāvetuṃ “**itī**”ti-ādi āradḍhaṃ. Tattha **sesā janāti** mettāya cetovimuttiyā alābhino. **Samparivattamānāti** dakkhiṇena passena asayitvā sabbaso parivattamānā. **Kākacchamānāti** ghurughurupassāsavasena vissaraṃ karontā. **Sukhaṃ supatīti** ettha duvidhā supanā sayane piṭṭhippasāraṇalakkhaṇā, kiriyāmayacittehi avokiṇṇabhavaṅgappavattilakkhaṇā ca. Tatthāyaṃ ubhayathāpi sukhaveva supati. Yasmā saṇikaṃ nipajjitvā aṅgapaccaṅgāni samodhāya pāsādikena ākārena sayati, niddokkamanepi jhānaṃ samāpanno viya hoti. Tenāha “**evaṃ asupitvā**”ti-ādi.

Niddākāle sukhaṃ alabhitvā dukkhena suddattā eva paṭibujjhanakāle sarīrakhedena nitthunanaṃ, vijambhanaṃ, ito cito viparivattanaṃ ca hotīti āha “**nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjanti**”ti. Ayaṃ pana sukkena suddattā sarīrakhedābhāvato nitthunanādirahitova paṭibujjhati. Tena vuttaṃ “**evaṃ appaṭibujjhitvā**”ti-ādi. Sukhapaṭibodho ca sarīravikārābhāvenāti āha “**sukhaṃ nibbikāraṇa**”ti.

“**Bhaddakameva supinaṃ passatī**”ti idaṃ anubhūtapubbavasena, devatūpasamhāravasena cassa bhaddakameva supinaṃ hoti, na pāpakanti katvā vuttaṃ. Tenāha “**cetiyaṃ vandanto viyā**”ti-ādi.
Dhātukkhobhahetukampi cassa bahulaṃ bhaddakameva siyā yebhuyyena cittajarūpānugūṇatāya utu-āhārajarūpānaṃ.

Ure āmuttamuttāhāro viyāti gīvāya bandhitvā ure lambhitamuttāhāro viyāti kehici vuttaṃ. Taṃ ekāvalivasena vuttaṃ siyā, anekaratanāvalisamūhabhūto pana muttāhāro aṃsappadesato paṭṭhāya yāva kaṭippadesassa heṭṭhābhāgā palambanto ure āmukkoyeva nāma hoti.

Tatthevāti pāṭaliputtēya. **Sakkā nisīdituṃ vā nipajjitū vā** desassa khematāya, tassa tassa padesassa ramaṇīyatāya ca.

Dasāva anto **dasanto**, vatthassa osānanto.

Samappavattavāsanti tattha tattha vihāre samappavattavattavāsanaṃ. Thero kira attanā pavīṭṭhapavīṭṭhavihāre “ahamettha āgantuko”ti acintetvā tattha tattha yathārahaṃ attanā kātabbavattāni paripūrento eva vihāsi. Apare pana bhaṇanti sabbasattesu samappavattamettāvihāravāsanaṃ. Ayaṃ hi thero arahattādhigamato pubbepi¹ mettāvihārī ahoṣi.

Vanantare ṭhitoti thero kira tathā samappavattavāsavasena caramāno ekadivasanaṃ aññataranaṃ ramaṇīyanaṃ vanantaraṃ disvā tattha aññatarasmim rukkhamaṇḍale samāpattiṃ samāpajjitvā yathāparicchedena tato utṭhito attano guṇāvajjanahetukena pītisomanassena udānento “yāvataṃ upasampanno”ti gāthanaṃ abhāsi. Tamatthanaṃ dassetuṃ “**vanantare ṭhito**”ti paṭhamagāthā ṭhapitā. Tattha **gajjamānakoti** sihagajjitaṃ gajjanto. **Guṇamesantoti** attano guṇasamudayaṃ gavesanto paccavekkhanto.

Maṇilarukkhe nivāsītāya taṃ devataṃ “**maṇiliyā**”ti voharanti, tasmā sā devatāpi “**ahaṃ bhante maṇiliyā**”ti āha. Rukkhadevatānaṃ hi yebhuyyena nivāsarukkhavasena vohāro yathā phandanadevatāti. **Tatthevāti** cittalapabbateya.

1. Pubbepi pacchāpi (Syā, Ka)

“**Balavapiyacittatāyā**”ti iminā balavapiyacittatāmattenapi satthaṃ na kamati, pageva mettāya cetovimuttiyāti dasseti.

Khippameva cittaṃ samādhiyati kenaci paripanthena parihīnajjhānassa byāpādassa dūrasamussāritabhāvato khippameva samādhiyati. Āsavānaṃ khayāyāti keci. Sesāṃ suviññeyyameva. Ettha ca kiñcāpi ito aññakammaṭṭhānavasena adhigatajjhānānampi sukhasupanādayo ānisaṃsā labbhanti, yathāha—

“Sukhaṃ supanti munayo, ajjhataṃ susamāhitā.

Suppabuddhaṃ pabujjhanti, sadā gotamasāvaka”ti—

ca ādi, tathāpime ānisaṃsā brahmavihāralābhino anavasesā labbhanti byāpādādīnaṃ ujuvipaccanīkabhāvato brahmavihārānaṃ. Tenevāha “nissaraṇaṃ hetuṃ āvuso byāpādassa, yadidaṃ mettā cetovimutti”ti-ādi¹. Byāpādādivasena ca sattānaṃ dukkhasupanādayoti tappaṭipakkhabhūtesu brahmavihāresu siddhesu sukhasupanādayo hatthagatā eva hontīti.

Karuṇābhāvanāvaṇṇanā

259. **Karuṇanti** karuṇābrahmavihāraṃ. **Nikkaruṇatāyāti** vihesāya, “idhekacco paṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā aññataraññatarena vā sattānaṃ viheṭhanajātiko hoti”ti evaṃ vuttaviheṭhaneti attho. **Ādīnavanti** dosaṃ. Yathā tathā sattānaṃ viheṭhanāya pāpako vipāko idha ceva samparāye ca. Tathā hi yo satte jīvitā voropanena vā aṅgapaccaṅgacchedanena vā dhanajāniyā vā alābhāya vā avāsāya vā anattāya vā ayasatthāya vā parisamsakkanena vā antamaso yathāvajjadassanena viheṭheti, tassa so pamādavihāro diṭṭheva dhamme alābhāyapi hoti, laddhassa parihānāyapi hoti, tannimittaṃ pāpako kittisaddo abbuggacchati,

1. Dī 3. 205; Am 2. 257 piṭṭhesu.

avisārado parisam upasaṅkamati maṅkubhūto, sammūlho kālam karoti, kāyassa bhedā duggati pāṭikaṅkhā, sugatīyampi manussabhūto dujjaccopi hoti nīcakuliko, dubbaṇṇopi hoti duddasiko, bahvābādhopi hoti rogabahulo, duggatopi hoti appannapāno, appāyukopi hoti parittajīvitoti evamādi-anekānatthānubandhitā vihesāya paccavekkhitabbā, tappaṭipakkhato karuṇāya ānisaṁsā paccavekkhitabbā. Tena vuttaṁ **“nikkaruṇatāya ādinavaṁ karuṇāya ca ānisaṁsaṁ paccavekkhitvā”**ti. **“Piyo hī”**ti-ādinā paṭhamam piyapuggalādīsu anārambhassa kāraṇamāha. Piyam hi puggalam karuṇāyitumārabhantassa na tāva piyabhāvo vigacchati, avigate ca tasmim kuto karuṇāyanā. Tenāha **“piyaṭṭhāneyeva tiṭṭhati”**ti. Sesapuggalepi eseva nayo. **Liṅgavisabhāgākālakatānaṁ** akhettabhāve kāraṇam heṭṭhā vuttameva.

Yattha pana paṭhamam ārabhitabbā, tam pāḷinayeneva dassetuṁ **“kathaṇca bhikkhū”**ti-ādi āraddham. Tattha **duggatanti** daliddam. So hi bhogapārijuṇṇato sukhasāadhanānaṁ abhāvena dukkham gato upagato duggatoti vuccati. Atha vā **duggatanti** dukkhena samaṅgibhāvaṁ gatam. **Durupetanti** kāyaduccaritādīhi upetaṁ. Gatikularūpādivasena vā tamabhāve ṭhito **duggato**. Kāyaduccaritādīhi upetattā tamaparāyaṇabhāve ṭhito **durupetoti** evamettha attho veditabbo. **Paramakicchappattanti** ativiya kicchamāpannaṁ mahābyasanaṁ nimuggam. **Appeva nāmāti** sādhu vata.

Vadhetha nanti “ghātetha naṁ coran”ti evam pahitāya **rañño āṇāya khādanīyampi -pa- denti** “idāneva māriyamāno ettakampi sukham labhatū”ti. **Susajjitoti** sukhānubhavane sannaddho.

Eteneva upāyenāti yena yena vidhinā etarahi yathāvutte paramakicchāpanne āyatim vā dukkhabhāgimhi puggale karuṇāyitum karuṇā uppādītā, eteneva nayena. **Piyapuggaleti** piyāyitabbapuggale. Etarahi vā dissamānaṁ āyatim vā bhāvinim dukkhappattim gahetvā karuṇā pavattetabbāti sambandho. Majjhattaverīsipi eseva nayo. Yo hi so karuṇāya vatthubhūto duvidho puggalo vutto, kāmaṁ tattha karuṇābhāvanā sukheneva ijjhati, iminā pana bhikkhunā tattha bhāvanaṁ paṇaṭaram

katvā sīmāsambhedam kātuṃ tadanantaram piyapuggale, tato majjhatte, tato veripuggale karuṇā bhāvetabbā. Bhāventena ca ekekasmim koṭṭhāse mudum kammaniyam cittam katvā tadanantare tadanantare upasamharitabbam. Yassa pana veripuggalo vā natthi, mahāpurisajātikattā vā anattam karontepi verisaññāva uppajjati, tena majjhatte me cittam kammaniyam jātam idāni verimhi upasamharāmīti byāpārova na kātabbo. Yassa pana atthi, tam sandhāyāha “sace panā”ti-ādi.

Tattha **pubbe vuttanayenevāti** mettākammaṭṭhānikassa¹ vuttanayena. **Tam mettāya vuttanayeneva. Cupasametabbanti** “athānena purimapuggalesū”ti-ādinā², “kakacūpama-ovādādīnam anussarato”ti-ādinā² ca mettābhāvanāya vuttana yanena tam paṭigham vūpasametabbam. Evam etarahi mahādukkhappatte sukhitepi akatakusalatāya āyatiṃ dukkhappattiyā vasena karuṇāyanavidhiṃ dassetvā idāni katakalyāṇepi tam dassetuṃ “**yopi cetthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tesanti** byasanānam. **Vatṭadukkhāṃ anatikantattāti** sammāsambuddhenāpi akkhānena pariyosāpetuṃ asakkuṇeyyassa anāgatassa āpāyikassa sugatīsupi jātijarādibhedassāti aparimitassa saṃsāradukkhassa anatikantabhāvato. **Sabbathāpi karuṇāyivāti** dukkhappattiyā, sukhappattiyā akatakusalatāya vā katākusalatāya vāti sabbapakārenapi karuṇāya vatthubhāvassa sallakkhaṇena tasmim tasmim puggale karuṇam katvā karuṇābhāvanam vaḍḍhetvā. **Vuttanayenevāti** “athānena punappunam mettāyantena”ti-ādinā² **mettābhāvanāyaṃ** vuttana nayena. **Tam nimittanti** sīmāsambhedavasena pavattaṃ samathanimittaṃ. **Mettāya vuttanayenevāti** yathā mettābhāvanāyaṃ “appakasirenevā”ti-ādinā³ **tikacatukkajjhānavasena appanā** “ekam disaṃ pharitvā viharatī”ti-ādinā³ tassā vaḍḍhanā ca vuttā, evamidha karuṇābhāvanāyaṃ tikacatukkajjhānavasena appanā veditabbā ca vaḍḍhetabbā ca, tathevassā vaḍḍhanāvidhipi veditabbāti adhippāyo. **Vuttanayenevāti** avadhāraṇena “paṭhamam veripuggalo karuṇāyitabbo”ti idaṃ yathā pālīviruddham, evam yuttiviruddhampīti

1. Visuddhi 1. 288 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 290 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 301 piṭṭhe.

imamatthaṃ dīpeti. Paṭhamam hi verim samanussarato komo uppajjeyya, na karuṇā. Attāpi sakkhibhāvena karuṇāyanavasena gahetabbo, so kimiti pacchā gayhatīti. “**Appanā vaḍḍhetabbā**”ti iminā ca appanāppattacittasseva “karuṇāsahagatena cetasā ekaṃ disam pharitvā viharatī”ti-ādinā¹ vuttavikubbanā ijjahatīti ayamattho dassito.

Karuṇāpadamattameva cassā pāliyā visesoti taṃ anāmasitvā paṭisambhidāyaṃ vuttavikubbanā, mettāya vutta-ānisaṃsā ca idha labbhantīti dassetum “**tato param -pa- veditabbā**”ti vuttaṃ. Tattha **tato paranti** “karuṇāsahagatena cetasā”ti¹ vuttavikubbanato upari. Sesam uttanayameva.

Muditābhāvanāṇṇanā

260. **Piyapuggalādisūti** piyamajjhattaverīsu na ārabhitabbā. Muditābhāvanāti vibhattim pariṇāmetvā yojanā. **Na hīti**-ādi tattha kāraṇavacanam. **Piyabhāvamattenāti** ettha **matta**-saddo visesanivatti-attho, tena somanassapaṭisandhikatādisiddhā niccappahamsitamukhatā, pubbabhāsītā, sukhasambhāsātā, sakhilatā, sammodakatāti evamādike muditāya padaṭṭhānabhūte visese ulliṅgeti, idisehi visesehi virahitoti vuttaṃ hoti. **Eva**-kārena pana piyapuggalassa sukhasamappitatādim, muditāya ca hetubhūtaṃ pamodappavattim nivatteti. Piyapuggalepi hi paramāya sampattiyā pamudite haṭṭhatuṭṭhe bhikkhuno muditokāsaṃ labheyya. Vakkhati hi “piyapuggalaṃ vā”ti-ādi. Ādito majjhattapuggalaṃ anussarantassa udāsinatā saṇṭhāti, verim samanussarantassa kodho uppajjati. Tenāha “**pageva majjhattaverino**”ti.

Pamodappavattiyā soṇḍasadiṣo sahāyo **soṇḍasahāyo**. **Muditamuditovāti** pasādasommatāya ativiya mudito eva. Pasāde hi idam āmeditaṃ. Evam aṭṭhakathānayena ādito muditābhāvanāya vatthum dassetvā idāni pālinayena dassetum “**piyapuggalaṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sukhitanti** sañjātasukhaṃ, sukhappattanti attho. **Sajjitanti** sukhānubhavane sannaddham paṭiyattasukhasādhanaṃ. **Aho sādhu**ti tassa sattassa

1. Dī 1. 244; Dī 3. 187; Ma 1. 46, 411; Ma 2. 263, 269, 405, 422; Ma 3. 185 piṭṭhādisu.

sampattiyaṃ sampajaññapubbapamodanākāradassanaṃ. Puna **aho suṭṭhūti** tassa pamodanassa bahulīkāradassanaṃ. **Piyaṃ manāpanti** ettha **manāpaggahaṇena** pāliyaṃpi atippiyasahāyako adhippetoti eke.

Atīteti tasmimyeva attabhāve atīte. **Anāgateti** etthāpi eseva nayo. Na hi bhavantaragate brahmavihārabhāvanā ruhati. Yadi evaṃ atītānāgate kathanti? Nāyaṃ doso. “So evāyaṃ datto tisso”ti addhāpaccuppannatāya vijjānābhāvena gahetabbato. Kathaṃ panassa anāgate sampatti ārammaṇaṃ hotīti? Ādesādito, paccuppannāya vā payogasampattiyaṃ anumānato laddhāya gahetabbato.

Piyapuggaleti soṇḍasahāyasaññite atippiyapuggale, piyapuggale ca. Duvidhopi cesa idha piyabhāvasāmaññato “piyapuggalo”ti vutto. **Anukkamenāti** atippiyapuggalo piyapuggalo majjhatto verīti catūsu koṭṭhāsesu¹ ekekasmaṃ kammaṭṭhānaṃ paṇaṃ, muduraṃ, kammaniyañca katvā sesesu upasaṃharaṇānukkamena. Kiñcāpi catūsu janesu samacittatāva **sīmāsambhedo** sīmā sambhijjati etāyāti katvā. Bhāvanāya pana tathā bahuso pavattamānāya purimasiddhaṃ hetuṃ, itaraṃ phalañca katvā vuttaṃ “**samacittatāya sīmāsambhedam katvā**”ti. Yathāvuttasīmābhāvo vā sīmāsambhedoti vuttaṃ “**samacittatāya sīmāsambhedam katvā**”ti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Upekkhābhāvanāvaṇṇanā

261. **Upekkhābhāvananti** upekkhābrahmavihārabhāvanaṃ. Yasmā purimabrahmavihārattayanissando catutthabrahmavihāro, tasmā vuttaṃ “**mettādīsu paṭiladdhatikacatukkajjhānenā**”ti. **Pagaṇatatiyajjhānāti** subhāvitaṃ vasībhāvaṃ pāpitaṃ paṇaṃ, tathārūpā tatiyabrahmavihārajjhānato. Appaṇaṃ hi uparijhanassa padaṭṭhānaṃ na hoti. Catukkanayavasena cettha tatiyaggahaṇaṃ. **Sukhitā** **hontūti-ādivasenāti** ādi-saddena “niddukkā hontū”ti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sattakelāyaṇaṃ** sattesu

1. Ṭhānesu (Sī)

mamāyanam mamattakaraṇam, tathā manasikārena yogo
sattakelāyanamanasikārayuttattam, tasmā. Mettādīnam
 rāgagheṣitadomanassasomanassānam āsannavuttitāya yathārahaṃ
paṭighānunanayasamīpacāritā veditabbā. Atha vā “sukhitā hontu, dukkhato
 muccantu modantū”ti hitesitabhāvappattiyā tissannampi anunayassa
 āsannacāritā. Sati ca tabbipariyāye lohitappakope pubbo viya
 laddhokāsamevettha paṭighanti avisesena tāsam paṭighānunanayasamīpacāritā
 daṭṭhabbā.

“**Somanassayogena oḷārikattā**”ti idam tatiyajjhānassa vasena vuttam,
 tato vuṭṭhitassa idamādīnavadassananti. Mettādivasena pana oḷārikabhāve
 vuccamāne vitakkavicārapītiyogeneva oḷārikatā vattabbā siyā, tāhipi tāsam
 samāyogasambhavato, upekkhāya ca tadabhāvato. Na vā vattabbā
 tatiyajjhānikānamyeva mettādīnam idhādhippetattā,
 taṃtamjhānasamatikkameneva ca taṃtamjhānikā mettādayopi samatikkantā
 eva nāma honti, jhānasāmañña viya mettādisāmañña vohāramattam.

Purimāsūti mettākaraṇamuditāsu. **Santabhāvato**¹ti

yathāvuttasattakelāyanādi-anupasantabhāvābhāvato upekkhāya santabhāvato.
 “Santabhāvato”ti ca idam nidassanamattam daṭṭhabbam. Sukhumatā paṇītatā
 vidūrakilesatā vipulaphalatāti evamādayopi upekkhāya ānisaṃsā daṭṭhabbā.

Pakatimajjhottoti kiñci kāraṇam anapekkhitvā pakatiyā sabhāveneva imassa
 bhikkhuno udāsinapakkheṭhito. **Ajjhupekkhitvāti** attanā katakammavaseneva
 ayamāyasmā āgato, gacchati ca, tvampi attanā katakammavaseneva āgato,
 gacchasi ca, na tassa tava payogena kiñci sukham vā upanetuṃ, dukkham vā
 apanetuṃ labbhā, kevalam panetaṃ cittassa anujukammaṃ, yadidaṃ
 mettāyanādīnā sattesu kelāyanam. Buddhādīhi ariyehi gatamaggo cesa
 apaṇṇakapaṭipadābhūto, yadidaṃ sabbasattesu majjhattatāti evam
 paṭipakkhajigucchāmukhena majjhattatāya samupajātagāravabahumānādaro
 tam² puggalam punappunam ajjhepekkhati, tattha ca savisesam upekkham
 paccupaṭṭhpeti, tassa tathā paṭipajjato pakatiyāpi udāsinattā sātisaṃyam tattha
 majjhattatā

1. Santasabhāvato (Syā, Ka)

2. Bahumānādibhedam (Syā, Ka)

saṅṭhāti. Bhāvanābalena nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinā evahonti, so taṃ upekkhaṃ piyapuggalādisu upasamharati. Tenāha **“upekkhā uppādetabbā. Tato piyapuggalādisū”**ti. **Ekam puggalanti** ettha aññattho **eka**-saddo “ittheke abhivadanti”ti-ādisu¹ viya. Ekavacaneneva cettha saṅkhyāviseso siddho, tasmā aññaṃ ekam puggalanti ayamettha attho. Tena attānaṃ nivatteti. **“Neva manāpan”**ti iminā piyapuggalaṃ, atippiyasahāyakaṃ nivatteti, attānampi vā attani amanāpatāya abhāvato. **“Na amanāpan”**ti iminā appiyaṃ, veripuggalaṃ, pārisesato majjhatappuggalassa gahaṇaṃ āpannaṃ. Iti **“ekam puggalaṃ neva manāpanaṃ nāmanāpan”**ti iminā attano, piyādīnaṃ paṭikkhepamukhena udāsinapuggalaṃ dasseti.

Vuttanayenāti “yvässa pakatimajjhato”ti-ādinā anantaramvuttena nayena. Attasinehassa balavabhāvato viritopi attani majjhataṭṭāya durūpasamhārattā “imesu ca attani cā”ti attā pacchā vutto. **Pathavīkasiṇe vuttanayenevā**ti “ayaṃ samāpatti āsannaṭṭipaccatthikā”ti-ādinā² pathavīkasiṇe vuttanayena. Yaṃ hi heṭṭhā “paṇṇatatiyajjhānā vuṭṭhāyā”ti-ādi² vuttaṃ, taṃ heṭṭhā tīsu brahmavihāresu, catutthabrahmavihāre ca ādinavānisaṃsadassanavasena vuttaṃ. Idaṃ pana tatiyajjhāne ādinavaṃ, catutthajjhāne ca ānisaṃsaṃ disvā catutthādhiḡamāya yogaṃ karontassa catutthajjhānassa uppajjanākāradassanaṃ. Tasmā tattha vuttaṃ “pathavīsaddaṃ apanetvā tadeva nimittaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati”ti-ādinā yojetabbaṃ.

Pathavīkasiṇādisūti ādi-saddena sesakasiṇāni, assāsapassāsanimittaṃ saṅgaṇhāti. Kāmaṃ kasiṇānāpānesu uppannassāpi tatiyajjhānassa upakkhābrahmavihārena rūpāvacarajjhānāditāya attheva sabhāgatā, taṃ pana akāraṇaṃ ārammaṇassa visadisatāyāti āha **“ārammaṇavisabhāgatāyā”**ti. Nanu ca aññathāva kasiṇādhībhāvanā, aññathā brahmavihārabhāvanāti bhāvanāvasenāpi yathāvuttajjhānānaṃ attheva visadisatāti? Saccametam, bhāvanāvasena pana visadisatā anuppattiyā na ekantikaṃ kāraṇaṃ. Tathā hi aññathāva

1. Ma 3. 22 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 159 piṭṭhe.

mettādibhāvanā, aññathā upekkhābhāvanā. Tathāpi sattesu yathāpavattitaṃ hitesitādi-ākāraṃ byatirekamukhena āmasantī tato vinivattamānarūpena ajjhupekkhanākārena brahmavihārupekkhā pavattati. Tathā hi vakkhati “kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissantī”ti-ādi¹. Ārammaṇasabhāgatāpi cettha atthīti mettādivasena paṭiladdhatatiyajjhānassa ijjhāti upekkhābrahmavihāro. Tena vuttaṃ “**mettādīsu**”ti-ādi. Tattha **mettādīsūti** mettādīsu nipphādetabbesu, mettādivasenāti attho. Sesarī heṭṭhā vuttanayameva.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

262. **Brahmuttamenāti** ettha sammutibrahmāno upapattibrahmāno visuddhibrahmānoti tividhā brahmāno.

“Sampannaṃ sālīkedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya.
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe².

Paribbaja mahābrahme, pacantaññepi pāṇino”ti³—

ca evamādīsu hi brahmasaddena sammutibrahmāno vuttā.

“Apārutā tesarī amatassa dvārā,
Ye sotavanto samuñcantu saddhaṃ.
Vihimsasaññī paṇṇaṃ na bhāsīṃ,
Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”.

“Atha kho brahmā sahampatī”ti⁴ ca evamādīsu brahmasaddena upapattibrahmāno vuttā. “Brahmacakkaṃ pavatteti”ti-ādi⁵ vacanato “brahman”ti ariyadhammo vuccati, tato nibbattattā avisesena sabbepi ariyā visuddhibrahmāno nāma paramatthabrahmatāya. Visesato pana “brahmāti bhikkhave tathāgatassetarī adhivacanan”ti vacanato⁶ sammāsambuddho uttamabrahmā nāma sadevake loke brahmabhūtehi guṇehi ukkaṃsapāramippattito. Iti brāhmānaṃ uttamo, brāhmā ca so uttamo cāti

1. Visuddhi 1. 311 piṭṭhe. 2. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake. 3. Vi 2. 268 piṭṭhe.

4. Dī 2. 34; Ma 1. 266; Ma 2. 293; Saṃ 1. 140; Vi 3. 10 piṭṭhesu.

5. Ma 1. 99; Saṃ 1. 266; Am 1. 315; Am 2. 8; Khu 9. 356 piṭṭhādīsu.

6. Ādivacannato (Syā, Ka)

vā **brahmuttamo**, bhagavā. Tena **kathite** “so mettāsahagatena cetasā”ti-
ādinā¹ tattha tattha veneyyānaṃ desite. **Iti** evaṃ yathāvuttena
bhāvanākkamena ceva atthavaṇṇanākkamena ca **viditvā** jānitvā.

Pakiṇṇakakathāpi viññeyyāti pubbe viya asādhāraṇaṃ
taṃtaṃbrahmavihārapaṭinīyatameva atthaṃ aggahetvā sādharmaṇabhāvato
tattha tattha pakiṇṇakaṃ viṣaṇaṃ atthaṃ gahetvā pavattitā pakiṇṇakakathāpi
vijānitabbā.

Mejjatīti dhammato aññassa kattunivattanatthaṃ dhammameva
kattāraṃ katvā niddisati. **Siniyhatīti** ettha sattesu byāpajjanavasena
lūkhabhāvassa paṭipakkhabhūtaṃ ñānapubbaṅgamaṃ hitākārapavattivasena
sinehanaṃ daṭṭhabbaṃ, na taṇhāyanavasena. Taṃ hi mohapubbaṅgamaṃ
lubbhanasabhāvaṃ, idaṃ pana adussanasabhāvaṃ alobhasampayuttaṃ.
Nanu ca taṇhāsinehopi byāpādavirodhī tena sahānavatṭhānato. Yadiapi tena
saha ekasmiṃ citte nappavattati, virodhī pana na hoti appahāyakato.
Mejjatīti **mitto**, hitajjhāsayo khandhappabandho, tappariyāpannatāya mitte
bhavā, mitte vā ārammaṇabhūte piye puggale bhavā, mittassa esā pavatti
mejjanavasena vāti veditabbā.

Karotīti karuṇā, kiṃ karoti, kesaṃ, kiṃ nimittanti āha “**paradukkhe sati**
sādhūnaṃ hadayakampanan”ti. **Kampananti** ca paresaṃ dukkhaṃ disvā
tassa apanetukāmassa asahanākārena cittassa aññathattaṃ. Tayidaṃ
sappurisānaṃyeva hotīti āha “**sādhūnan**”ti. Sappurisā hi saparahitasādhanena
“sādhū”ti vuccanti. **Vināsetīti** adassanaṃ gameti, apanetīti attho. Tenettha
hiṃsanaṃ apanayananti dasseti. Paradukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā
hi karuṇā. **Pharaṇavasenāti** phusanavasena, ārammaṇakaraṇavasenāti attho.
Ārammaṇakaraṇaṇcettha dukkhitesu dukkhāpanayanākārenevāti
daṭṭhabbaṃ.

Modanti tāyāti modanakiriyāya muditāya karaṇabhāvaniddeso, svāyaṃ
upacārasiddho, muditāvinimutto natthi tattha koci kattāti tameva
kattubhāvena niddisati “**sayam vā modatī**”ti, ayampi upacāraniddesova.
Dhammaṇaṃ avasavattanatotī vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ
“**modanamattameva vā tanti muditā**”ti āha.

1. Dī 1. 214; Dī 3. 187; Ma 1. 46, 371, 411; Ma 2. 263, 269, 405, 422; Ma 3. 85
piṭṭhādīsu.

Piyādisu pakkhapātupacchedanamukhena udāsinabhāvasaṅkhātā upapattito ikkhā upekkhā. Tenāha “**averā hontū**”ti-ādi. Tattha **upekkhatīti** kattuniddese kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

263. **Hito** nāma atthacaro, tasmā **hitākārappavattilakkhaṇā**ti sattānaṃ hitacaraṇākārena pavattilakkhaṇā, hitākārassa vā pavattanalakkhaṇā. **Hitūpasamhārarasā**ti sattesu hitassa upanayanakiccā, upanayanasampattikā vā. “Anatthaṃ me acarī”ti-ādinā¹ pavattanakassa āghātassa vinayanākārena paccupatiṭṭhati, ñāṇassa gocarabhāvaṃ gacchati, yattha vā sayam uppajjati, tattha āghātavinayanaṃ paccupaṭṭhapeti **āghātavinayapaccupaṭṭhānā**. Amanāpānampi sattānaṃ paṭikkūle-appaṭikkūlasaṇṇitārūpena, pageva manāpānaṃ yaṃ manāpabhāvadassanaṃ, tathāpavatto yonisomanasikāro, taṃ padaṭṭhānaṃ etissāti **manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā**. **Byāpādūpasamoti** byāpādassa vikkhambhanavasena vūpasamo. **Sampattīti** sampajjanaṃ sammadeva nibbatti. **Sinehasambhavoti** taṇhāsinehassa uppatti. **Vipattīti** vināso. Mettāmukhena hi rāgo vañceti.

Karuṇādīnaṃ lakkhaṇādisu iminā nayena attho veditabbo. Visesamattameva vaṇṇayissāma. Sattānaṃ pavattadukkhassa apanayanākāro. Apanayanaṃ pana hotu vā mā vā, yo dukkhāpanayanākāro, tathāpavattilakkhaṇā **dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā**. Apanetukāmatāya paresaṃ dukkhassa asanaṃ anadhivāsaṃ **paradukkhāsanaṃ**. Na vihiṃsā avihiṃsā, sattānaṃ aviheṭṭhanaṃ. Taṃ paccupaṭṭhapeti, vihiṃsāya vā paṭipakkhabhāvena paccupatiṭṭhatī **avihiṃsāpaccupaṭṭhānā**. **Vihimsūpasamoti** ettha vihiṃsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā nesaṃ tantivihimsā, sattānaṃ viheṭṭhanākārena pavatto karuṇāya paṭipakkhabhūto paṭighacittuppādo. Karuṇāmukhena soko vañceti āha “**sokasambhavo vipattī**”ti.

Pamodanalakkhaṇāti parasampattiyā pamodanalakkhaṇā. **Anissāyanarasā**ti issāyanassa usūyanassa paṭipakkhabhāvakkiccā. Sattānaṃ sampattiyā, pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca asanaṃ aramaṇaṃ²

1. Abhi 1. 244; Abhi 2. 376 piṭṭhesu.

2. Aramaṇaṃ riñcanaṃ (Sī)

arati-icceva saṅgahaṃ gacchati, tassā vihananākārena paccupaṭṭhāti, tassa vāvighātaṃ vūpasamaṃ paccupaṭṭhāpetīti **arativighātapaccupaṭṭhānā**.

Pahāso gehasitapītivasena pahaṭṭhabhāvo uppilāvitattaṃ. **Sattesu samabhāvadassanarasāti** piyādibhedeṣu sabbasattesu udāsinavuttiyā samabhāvasseva dassanakiccā, upapattito ikkhaṇato samabhāveneṣa tesāṃ gahaṇakiccāti attho. Sattesu paṭikkūlāpaṭikkūlākārānaṃ aggahaṇato tattha paṭighānunaṃ vūpasamaṃ vuttiyā tesāṃ vūpasamaṃ vikkhambhanaṃ paccupaṭṭhāpetīti **paṭighānunaṃ vūpasamaṃ paccupaṭṭhānā**. **Evaṃ pavattakamassakatādassanapadaṭṭhānāti** ettha “**evan**”ti iminā byatirekamukhena hitūpasamhāradukkhāpanayanasampattipamodanākārena paccāmasanto mettādīnaṃ tissannaṃ pavatti-ākārapaṭisedhanamukhena pavattaṃ kamassakatāññaṃ upekkhābrahmavihārassa āsannaṃ, na yaṃ kiñcīti dasseti.

264. **Vipassanāsukhañceva bhavasampatti cāti** ettha dīṭṭhadhammasukhavihāro cāti vattabbaṃ. Tampi hi nesāṃ sādharmaṇapayojanaṃ. Tathā “sukhaṃ supatī”ti-ādayo¹ ekādasānisamsā. Te pana heṭṭhā vuttā evāti idha na gahitā.

Nissarati apagacchati etenāti **nissaraṇaṃ**, pahāyakaṃ. Kāmañceteḥ pañcapi nīvaraṇāni, tadekaṭṭhā ca pāpadhammā vikkhambhanavasena pahīyanti, ujuvipaccanīkadassanavasena pana byāpādādayo **pāliyaṃ**² vuttā. Evañca katvā rāganissaraṇatāvacaṇaṃ upekkhābrahmavihārassa suṭṭhu samatthitaṃ daṭṭhabbaṃ.

265. **Etthāti** eteṣu brāhmavihāreṣu. Mettā sattuṃ yathārahaṃ dānapiyavacanādisīlasutādiguṇagahaṇavasena pavattati. Tena vuttaṃ “sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā”ti. Rāgopi tattha yathā tathā guṇaggahaṇamukheneṣa pavattati manāpasaññāpalobhatoti³ āha “**guṇadassanasabhāgatāyā**”ti. Tasmā mittamukhasapatto viya tulyākārena dūsanato **rāgo** mettāya **āsannapaccatthiko**, **so lahuṃ otāraṃ labhati** satisammosamattenāpi mettaṃ apanīya tassā atthusmim

1. Am 3. 1, 542 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 205; Am 2. 257 piṭṭhādīsu.

3. Manāpasaññāpaṭilabhatoti (Syā, Ka)

uppañjanārahattā. **Tatoti** rāgato, rāgassa vā otāralābhato.

Sabhāgavisabhāgatāyāti sabhāgassa, sabhāgena vā¹ visabhāgatāya. Sattesu hi manāpākāragāhino mettāsabhāgassa² tabbiparītasabhāvo byāpādo tena visabhāgo. Tasmā so otāraṃ labhamāno cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya mettāya duraneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya mettāya dūrapaccatthiko. **Tatoti** byāpādato. **Nibbhayenāti** anussaṅkanaparisaṅkanena, laddhapatiṭṭhāya mettāya byāpādena duppadhamsiyattāti adhippāyo. Tenāha “**mettāyissatī**”ti-ādi.

Itṭhānanti piyānaṃ. **Kantānanti** kamanīyānaṃ. **Manāpānanti** manavaḍḍhanakānaṃ. Tato eva mano ramentīti **manoramānaṃ**.

Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti taṇhāsannissitānaṃ. **Appaṭilābhato samanupassatoti** appaṭilābhena ahamime na labhāmīti paritassato. **Atīṭanti** atikkantaṃ. **Niruddhanti** nirodhappattaṃ. **Vipariṇatanti** sabhāvavigamena vigataṃ. **Samanussaratoti** anutthunanavasena cintayato. **Gehasitanti** kāmaguṇanissitaṃ. “**Ādinā**”ti iminā “sotaviññeyyānaṃ saddānaṃ”ti³ evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Vipattidassanasabhāgatāyāti** yesu sattesu bhogādivipattidassanamukhena karuṇā pavattati, tesu tannimittameva ayoniso ābhoge sati yathāvuttadomanassamukhena soko uppañjeyya, so karuṇāya āsannapaccatthiko. Soko hi idha domanassasīsenā vutto. **Sabhāgavisabhāgatāyāti** ettha sattesu dukkhāpanayanakāmatakārassa karuṇāsabhāgassa tesu dukkhūpanayanākāro vihesāsabhāvo visabhāgoti tāya sabhāgavisabhāgatāya sā otāraṃ labhamānā cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya karuṇāya dūrapaccatthikā vuttā.

Sampattidassanasabhāgatāyāti yesusattesu bhogādisampattidassanamukhena muditā pavattati, tesu tannimittameva ayoniso ābhoge sati “cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ”ti-ādinā³ vuttasomanassamukhena pahāso uppañjeyya, so ca muditāya āsannapaccatthiko. Pahāso hi idha somanassasīsenā vutto.

Sabhāgavisabhāgatāyāti

1. Sabhāvassa sabhāvena vā (Sī), sabhāgassa sabhāvena vā (Syā)

2. Mettāsabhāvassa (Sī) evamuparipi.

3. Ma 3. 260 piṭṭhe.

bhogādisampattīti muditesu sattesu pamodanākārassa muditāsabhāgassa tattha anabhiramanākārā arati visabhāgāti tāya sabhāgavisabhāgatāya sā otāraṃ labhamānā cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya muditāya dūrapaccatthikā vuttā. **Pamudito cāti-**ādi muditāya siddhāya ayampi arati na hotīti laddhabbaguṇadassanavasena vuttaṃ, na idhādhippeta-aratiniggaḥadassanavasena. Kāyacittavivekapaṭipakkhāya vā aratiyā vikkhambhitāya muditāya paṭipakkhā arati suvikkhambhaneyyā hotīti dassanattamaṃ ekadesena arati dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Adhikusaladhammesūti samathavipassanādhhammesu.

Bāla karadhammayogato **bālassa**. Attahitaparahitabyāmūḷhatāya **mūḷhassa**. Puthūnaṃ kilesādīnaṃ jananādihi kāraṇehi **puthujjanassa**. Kilesodhīnaṃ maggo dhīhi ajitattā **anodhi jinassa**, odhi jinā vā sekkhā odhisova kilesānaṃ jitattā. Tena imassa odhi jita bhāvaṃ paṭikkhipati. Sattamabhavādito uddhaṃ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa**, vipākajinā vā arahanto appaṭisandhikattā. Tenassa asekkhattaṃ paṭikkhipati. Anekādīnave sabbesampi pāpadhammānaṃ mūlabhūte sammohe ādīnavānaṃ adassanasīlatāya **anādīnavadassāvino**. Āgamādhigamābhāvā **assutavato**. Ediso ekaṃsena andhaputhujjano nāma hotīti tassa andhaputhujjanabhāvadassanattamaṃ punapi “**puthujjanassā**”ti vuttaṃ. **Evarūpāti** vuttākārena sammohapubbikā. **Rūpaṃ sā nātivattatīti** rūpānaṃ samatikkamaṇāya kāraṇaṃ na hoti, rūpārammaṇe kilese nātivattatīti adhippāyo. Somanassadomanassarahitaṃ aññāṇameva **aññāṇupekkhā**. **Dosaguṇāvicāraṇavasena sabhāgattāti** yathā brahmavihārupekkhā mettādayo viya sattesu hitūpasamhārādivasena guṇadose avicārentī kevalaṃ ajjupekkhanavaseneva pavattati, evaṃ aññāṇupekkhā sattesu vijjamānampi guṇadosaṃ acintentī kevalaṃ ajjupekkhanavaseneva pavattatīti dosaguṇāvicāraṇavasena sabhāgā. Tasmā sā lahuṃ otāraṃ labhatīti brahmavihārupekkhāya āsanna paccatthikā vuttā. **Sabhāgavisabhāgatāyāti** iṭṭhāniṭṭhesu majjhatakkārassa

upekkhāsabhāgassa tattha anurodhavirodhapavatti-ākārā rāgapatiṅghā¹ visabhāgāti tāya sabhāgavisabhāgatāya te otāraṃ labhamānā cireneva labheyyunti purisassa dūre ṭhitasapatto viya upekkhābrahmavihārassa dūrapaccatthikā vuttā.

266. **Kattukāmatā chando ādi** “chandamūlakā kusalā dhammā”ti² vacanato, atha vā sattesu hitesitādukkhāpanayanakāmatādinā anavajjābhipatthanāvasena pavattanato “kattukāmatā chando ādi”ti vuttam. Upekkhābrahmavihāropi hi sattesu anirākatahitacchandoyeva “tattha abyāvaṭatā apaṇṇakapaṭipadā”ti ajjupekkhanākārena pavattati mātā viya sakiccapasute putte. **Nīvaraṇādīti ādi**-saddena tadekaṭṭhakilesānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Katthaci sattaggahaṇampi saṅkhāraggahaṇameva hoti puggalādhiṭṭhānāya desanāya yathā “sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti³, na evamidhāti āha “**paññattidhammavasena eko vā satto aneke vā sattā ārammaṇan**”ti. **Paññattidhammavasenāti** paññattisaṅkhātadhammavasena. Kāmañcetha “sukhitā hontū”ti-ādinā⁴ bhāvanāyaṃ sukhādiggahaṇampi labbhati. Taṃ pana “sabbe saṅkhārā aniccā”ti⁵ vipassanāya aniccalakkhaṇagahaṇaṃ viya appadhānabhūtaṃ, sattapaññatti eva padhānabhāvena gayhatīti daṭṭhabbaṃ. **Upacāre vā** patte **ārammaṇavaḍḍhanaṃ** tatthāpi sīmāsambhedasiddhitoti adhippāyo.

Ekamāvāsam paricchinditvāti ettha “satte mettāya pharissāmi”ti evaṃ ñāṇena paricchedaṃ katvā ekā racchā paricchinditabbāti yojanā. Racchāgahaṇena racchāvāsino sattā gahitā yathā ekaṃ disanti. Evaṃ sabbattha.

267. **Kasiṇānaṃ nissandoti** kasiṇajjhānānaṃ nissandaphalasadisā **ārūppā** arūpajjhānāni, kasiṇajjhānānaṃ pāripūriyāva sijjhanato. Tehi vinā asijjhanatoti keci. **Samādhinissandoti** rūpajjhānasamādhīnaṃ, heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ arūpajjhānasamādhīnaṃ nissando paṭipāṭiyā te adhigantvāva

1. Vuttikā rāgapatiṅghā (Sī), vittikāmarāgapatiṅghā (Syā)

3. Am 3. 297; Khu 1. 3 piṭṭhādīsu.

5. Khu 1. 53; Khu 2. 317; Khu 10. 7, 53 piṭṭhesu.

2. Am 3. 153 piṭṭhe.

4. Khu 9. 135 piṭṭhe.

paṭilatitabbato. **Vipassanānissando** vipassanānubhāvena laddhabbato, vipassanāvaseneva ca samāpajjitabbato. **Samathavipassanānissando nirodhasamāpatti**. Yathāha “dvīhi balehi samannāgatattā”ti-ādi¹. “**Purimabrahmavihārattayanissando**”ti iminā mettādivasena tīṇi jhānāni adhigantvā ṭhitasseva upekkhābrahmavihāro, na itarassāti dasseti. Tamevatthaṃ upamāya pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ “**yathā hi**”ti-ādi vuttaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

268. **Siyā**ti vuccamānākārena siyā kassaci parivitaṅko. **Ettā**ti etesu mettādīsu brahmavihāratā veditabbā, itarakammaṭṭhānāni attahitapaṭipattimattāni. Imāni pana “sabbe sattā sukhitā hontū”ti-ādinā² parahitapaṭipattibhūtāni. Tasmā sattesu sammāpaṭipattibhāvena seṭṭhā etc viharā. **Brāhmā**noti upapattibrahmāno. Te hi idha jhānabhāvanāya vinīvaraṇacittā hutvā brahmaloke uppannā tattha yāvātāyukaṃ vinīvaraṇacittāva honti. Tasmā “**niddosacittā viharanti**”ti vadanti. **Brahmā**noti vā sakalabuddhaguṇahetubhūtānaṃ dānapāramitādīnaṃ³ buddhakaradhammānaṃ paripūraṇavasena brūhitaguṇā mahāsattā bodhisattā. Te hi sabbasattānaṃ hitesanena, ahitāpanayanena, sampattipamodanena, sabbattha vivajjitāgatigamanamajjhataḥbhāvādhiṭṭhānena ca niddosacittā viharanti. **Evanti** yathā te upapattibrahmāno, mahābodhisattābrahmāno vā, evaṃ etehi brahmavihārehi sampayuttā samaṅgibhūtā.

269. **Catassovāti-ādipaṇhassā**ti catassoti-ādikassa tividhassa paṇhassa. **Visuddhimaggādivasā**ti ettha byāpādasamkilesādito visujjanupāyo visuddhimaggo. **Ādi**-saddena hitūpasamhārādīmanasikāravisesā saṅgahitā. **Āsaṃ** mettādīnaṃ. **Appamāṇeti** pamāṇarahite. **Yenā**ti yena kāraṇena. **Tanti** tasmā. **Da**-kāro padasandhikaro.

Byāpādabahulassa visuddhimaggoti ānetvā sambandhitabbaṃ, ujuvipaccanīkabhāvatoti adhippāyo. Esa nayo sesesupi. Pakkhapātavasena anābhujanamanābhogo majjhataṅkāroti adhippāyo. Yvāyaṃ catubbidho

1. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe.

2. Khu 9. 314 piṭṭhe.

3. Khu 4. 315 piṭṭhe.

sattesu manasikāro vutto, tameva upamāya dassetuṃ “**yasmā ca yathā mātā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha vuttassāpi hitūpasamhārādi-atthassa upameyyabhāvaṃ upanetvā dassetuṃ atthupanayanattho “**yasmā cā**”ti ca-saddo. **Pariyāyeti** vāre, tasmim̐ tasmim̐ kiccavasena parivattanakkameti attho. **Abyāvaṭṭati** anussukkā. **Tathāti** yathā mātā daharādīsu puttesu, tathā sabbasattesu mettādivasena mettāyanādivasikena bhavitabbanti yojanā. **Tasmāti** yasmā sabbepi saṅkilesadhammā yathārahaṃ dosamoharāgapakkhiyā, tehi ca visujjhanupāyo appamaññā, hitūpasamhārādivasena catubbidho ca sattesu manasikāro, tasmā visuddhimaggādivasā catasseva appamaññā.

Catassopi etā bhāvetukāmena na ekekanti adhippāyo. Sati hi sabbasaṅgahe kamena bhavitabbaṃ. Hitesitā mettāyananti āha “**evaṃ patthitahitānaṃ**”ti. **Sambhāvetvā vāti** “imāya paṭipattiyā ayaṃ nirayādīsu nibbatteyyā”ti parikappetvā vā. Dukkhāpanayanākārappavattivasena paṭipajjitabbanti sambandho. **Tato paranti** tato hitākārappavatti-ādito paraṃ. **Kattabbābhāvatoti** catutthassa pakārassa kattabbassa abhāvato. **Ayaṃ kamoti** ayaṃ imāsaṃ appamaññānaṃ yebhuyyena pavattanakkamoti katvā vuttaṃ, na “imināva kamena etāsaṃ pavatti, na aññathā”ti. Mettādīnaṃ hi tissannaṃ bhāvanānaṃ kamaniyamo natthi, yaṃ vā taṃ vā paṭhamāṃ bhāvetuṃ labbhā, desanākkamavasena vā evaṃ vuttaṃ.

Ekasattassāpīti ekassāpi sattassa. Appaṭibhāganimitattā paricchedaggahaṇaṃ natthi, na ca sammutisaccavasena pavattaṃ sattaaggahaṇaṃ paricchinnarūpādiggahaṇaṃ hotīti appanāppattiyā aparāmāsa-sattaaggahaṇamuddhabhūtānaṃ mettādīnaṃ ekasattārammaṇānampi appamāṇagocaratā vuttā. **Evaṃ pamāṇaṃ aggahetvāti** yathā uddhumātakādīsu atirekuddhumātakādibhāvappatte padese nimittaṃ gayhati, evaṃ pamāṇaṃ aggahetvā. **Sakalapharaṇavasenāti** niravasesapharaṇavasena.

270. **Nissaraṇattāti** ettha yaṃ yassa nissaraṇaṃ, taṃ tassa ujupaṭipakkhabhūtaṃ tameva hoti. Yathā kāmānaṃ nekkhammaṃ, rūpānaṃ āruppā, saṅkhārānaṃ

nibbānaṃ, evaṃ domanassasahitānaṃ byāpādavihimsāratīnaṃ nissaraṇabhūtā mettākaruṇāmuditā na somanassarahitā honti. Nissaraṇaggahaṇeneva ca pubbabhāgiyānaṃ tāsāṃ upekkhāsampayogopi anuññātoti daṭṭhabbaṃ anissaraṇabhāvato. Tathā hi aṭṭhapīsatīyā cittuppādesu karuṇāmuditānaṃ pavattiṃ ācariyā icchanti. Na hi brahmavīhārupekkhā upekkhāvedanaṃ vinā vattati pārisuddhi-upekkhā viya. Na hi kadāci pārisuddhi-upekkhā vedanupekkhaṃ vinā vattatīti.

271. **Sātasahagatanti** suksahasahagataṃ. **Tasmāti** yasmā “tato tvaṃ bhikkhū”ti-ādikāya¹ desanāya catunnampi appamaññānaṃ savitakkādibhāvo viya upekkhāsahagatabhāvopi viññāyati, tasmā. **Catassopi appamaññā catukkapañcakajjhānikāti** codakassa adhippāyo. **Evañhi satīti** yadi mūlasamādhimhi vuttamatthaṃ anantaraṃ vuttatāya brahmavīhāresu pakkhipati, evaṃ sante kāyānupassanādayopi catukkapañcakajjhānikā siyūṃ, na pana honti vipassanāvasena desitattāti adhippāyo, hontu kāyānupassanādayo ānāpānabhāvanāvasena catukkapañcakajjhānikāti vadeyyāti āsaṅkanto āha “vedanādīsū”ti²ādi. **Byañjanacchāyāmattaṃ gahetvāti** “mettā me cetovimutti bhāvitā bhavissatī”ti-ādīhi¹ byañjanehi pakāsito eva cittaśamādhī “ajjhataṃ me cittaṃ ʃhitaṃ bhavissatī”ti-ādīhipi¹ byañjanehi pakāsītoti byañjanato labbhamānaśamādhicchāyāmattaṃ gahetvā ubhayattha labbhamānaṃ adhippāyaṃ aggahetvāti attho. Suttatthaṃ hi aññathā vadanto ayathāvāditāya satthāraṃ pavadanto nāma hoti. Tenāha “mā bhagavantaṃ abbhācikkhī”ti.

272. “Tayimaṃ dosaṃ parihāritukāmena na sabbaṃ suttaṃ nītatthameva, tasmā garukulato adhippāyo maggitabbo”ti dassento “**gambhīraṃ hī**”ti-ādīṃ vatvā tattha ādito paṭṭhāya adhippāyaṃ dassetuṃ “**ayaññhī**”ti-ādīmāha. Āyācitā dhammadesanā etenāti āyācitadhammadesano, taṃ **āyācitammedesanaṃ**. **Evamevāti** garahane nipāto, mudā-evāti attho. **Ajjhattanti** gocarajjhatte, kammaṭṭhānārammaṇeti

1. Am 3. 121 piṭṭhe.

2. Vedanānupassanādīsū (Sī, Syā, Ka)

attho. Yasmā cittekaggatā nāma sasantatipariyāpannā hoti, tasmā atthavaṇṇanāyaṃ “**niyakajjhatavasenā**”ti vuttaṃ. **Cittaṃ ṭhitaṃ bhavissatīti** bahiddhā avikkhippamānaṃ ekaggabhāve ṭhitaṃ bhavissati. Tato eva **susaṇṭhitaṃ**, suṭṭhu samāhitanti attho. **Uppannāti** avikkhambhitā. **Pāpakāti** lāmakā. **Akusalā dhammāti** kāmaccchandādayo akosallasambhūtaṭṭhena akusalā dhammā. Cittaṃ pariyādāya pavattitum okāsādānena kusalacittaṃ khepetvā na ca ṭhassantīti yojanā. Iminā yathāvuttassa samādhānassa kāraṇamāha.

Cittekaggatāmattoti bhāvanamanuyuttaena paṭiladdhamattaṃ nātisubhāvitaṃ samādhānaṃ. Taṃ pana upari vuccamānānaṃ samādhivisesānaṃ mūlakāraṇabhāvato “**mūlasamādhī**”ti vutto. Svāyaṃ cittekaggatāmatto “ajjhataमेva cittaṃ saṇṭhapemi sannisāдеми ekodiṃ karomi samādahāmī”ti-ādīsu viya khaṇikasamādhī adhippeto. Yatheva hi aññatthāpi “āraddhaṃ kho pana me bhikkhave vīriyaṃ ahosi asallīnaṃ -pa-samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ”ti¹ vatvā “viviceva kāmehī”ti-ādī² vacanato paṭhamam vuttacittekaggatā “khaṇikasamādhī”ti viññāyati, evamidhāpīti. **So eva samādhīti** mūlasamādhimāha.

Assāti bhikkhuno, assa vā mūlasamādhissa. **Bhāvananti** vaḍḍhanaṃ. **Ayaṃ samādhīti** ca mūlasamādhiyeva adhippeto. **Evaṃ bhāvitoti** yathā araṇisahitena uppādito aggi domayacuṇṇādīhi vaḍḍhito gomayaggi-ādibhāvaṃ pattopi araṇisahitena uppāditamūlaggītveva vuccati, evamidhāpi mūlasamādhī eva mettādivasena vaḍḍhitoti katvā vuttaṃ.

Aññesupi ārammaṇesu pathavīkasiṇādīsu. Tattha yathā mettābhāvanāpubbaṅgamaena bhāvanānāyena pathavīkasiṇādīsu savitakkādibhāvasena catukkapañcakajjhānasampāpanavidhinā mūlasamādhissa bhāvanā vuttā, evaṃ karuṇādibhāvanāpubbaṅgamaṃ pathavīkasiṇādīsopi bhāvanāvidhiṃ dassetvā pacchā kāyānupassanāpibbaṅgamaṃ bhāvanāvidhiṃ dassento āsavakkhayāya dhammaṃ desesi. Tena vuttaṃ “**karuṇā me cetovimutti**”ti-ādī. Yadi evaṃ dhammānupassanāpariyosānāya desanāya arahattādhigamāya

1. Am 3. 21; Vi 1. 4 piṭṭhesu.

2. Am 3. 22 piṭṭhe.

kammaṭṭhānassa kathitattā puna “tato tvaṃ bhikkhu imaṃ samādhim savitakkampī”ti-ādi¹ kasmā vuttanti? Dhammānupassanāya matthakappattidassanattam. Sā hi saṅkhārupekkhābhāvena vattamānā yathāvuttajjhānadhamme sammasantī visesato matthakappattā nāma hoti. Phalasaṃpattibhūmidassanattam vuttanti keci.

Puna **yato kho teti**-ādi arahattappattito uddham laddhabbaphāsuvihāradassanaṃ. Tattha **gagghasīti** gamissasi. **Tasmāti** yasmā “savitakkampī”ti-ādikā desanā mettādīnaṃ ārammaṇato aññasmim ārammaṇe samādhim sandhāya vuttā, na appamaññā, tasmā. “**Tathevā**”ti-ādinā ganthantarenapi tamevattham samattheti. Tattha **tathevāti** tikacatukkajjhānavaseneva. **Abhidhammeti** cittuppādakaṇḍe², appamaññāvibhaṅgādīsu³ ca tattha tattha abhidhammapadesesu.

273. **Subhaparamādivasenāti subha**-saddo “subhanteva adhimutto hoti”ti⁴ evaṃ vuttasubhavimokkham sandhāya vutto uttarapadalopena. **Parama**-saddo ukkaṃsattho. Subho subhavimokkho paramo ukkaṃso paramā koṭi etissāti subhaparamā, mettācetovimutti, tato param tāya sādhetabbaṃ natthīti attho. Asādhāraṇassa atthassa adhippetattā vipassanāsukhādayo idha anavasara. Itaretaravisiṭṭhāpete visesā, pageva parehi. Tenāha “**aññamaññāṃ asadiso ānubhāvaviseso veditabbo**”ti. **Visesetvāti** aññamaññāṃ visiṭṭham katvā.

Tassa tassa upanissayattāti subhavimokkhādikassa tassa tassa vimokkhassa pakatūpanissayavasena upanissayapaccayabhāvato. Idāni tamattham pākaṭataram katvā dassetuṃ “**mettāvihārissā**”ti-ādi vuttam. Assa mettāvihārissa cittaṃ upasaṃharatoti sambandho. **Appaṭikkūlaparicayāti** mettābhāvanāvasena sattasaññite yattha katthaci ārammaṇe appaṭikkūlākāreneva gahaṇassa paricitattā. Tassa saṅkhārabhūtampi yaṃ kiñci ārammaṇam appaṭikkūlākāreneva paccupatiṭṭhati, pageva sabhāvato.

1. Am 3. 121 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 289, 293 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 66, 67 piṭṭhesu.

4. Am 3. 126; Khu 9. 235 piṭṭhesu.

“Appaṭikkūlan”ti tatthassa cittaṃ abhirativasena nirāsaṅkaṃ pavattati, paccanīkadhammehi ca sukhena, suṭṭhu ca vimuccati, yata’ssa jhānassa vimokkhapariyāyo vutto. Tenāha **“appaṭikkūlesū”**ti-ādi. Yathāvutto ca attho anattacaraṇādi-adhippāyena sacetane ārammaṇe āghātaṃ uppādentassa paṭikkūlaparicayā acetanepi vātātapādiḷe āghātuppattiyā vibhāvetabbo. **Na tato paranti** tato subhavamokkhato paraṃ kassaci vimokkhassa upanissayo na hotīti attho.

Abhihananti etenāti abhighāto, daṇḍo abhighāto yassa taṃ daṇḍābhighātaṃ, taṃ ādi yassa taṃ daṇḍābhighātādi, daṇḍābhighātādi rūpaṃ nimittaṃ yassa taṃ **daṇḍābhighātādirūpanimittaṃ**. Kiṃ pana tanti āha **“sattadukkhān”**ti, daṇḍappahārādijanitaṃ karajarūpahetukaṃ sattānaṃ uppajjanakadukkhanti attho. **Rūpe ādīnava suparividito hoti** karuṇāvihāriṣṣa rūpanimittattā, dukkhassa karuṇāya ca paraḍukkhāsahanarasattāti adhippāyo. **Tattha** ākāse. **Cittaṃ pakkhandati** sabbaso rūpānaṃ abhāvo vivaramapagamoti.

Tena tenāti-ādīsu ayaṃ yojanā—tena tena bhogasampatti-ādīnā pāmojjakāraṇena pamuditānaṃ sattānaṃ uppannapāmojjaviññāṇaṃ samanupassantassa yogino “sādhu vatāyaṃ satto pamodati”ti muditāya pavattisambhavato pamuditaviññāṇassa dassanena viññāṇaggahaṇaparicitaṃ cittaṃ hotīti.

Anukkamādhigatanti ākāsakasiṇavajje yattha katthaci kaṣiṇe rūpāvacarajjhānādhigamānukkamena rūpavirāgabhāvanāya adhigataṃ. Ākāsanimittaṃ gocaro etassāti ākāsanimittagocaraṃ, tasmīṃ **ākāsanimittagocare** paṭhamārūppaviññāṇe. **Cittaṃ upasaṃharatoti** dutiyārūppādhigamāya bhāvanācittaṃ nentassa, tathā bhāvayatoti attho. **Tatthāti** tasmīṃ paṭhamārūppaviññāṇe. **Cittanti** viññāṇaṇcāyatanacittaṃ. **Pakkhandatīti** anupavisati vimokkhabhāvena appeti.

Abhogābhāvatoti “sukhitā hontū”ti-ādīnā¹ sukhāsīsanādivasena abhujanābhāvato. Sattānaṃ sukhāsīsanādivasena

1. Khu 9. 314 piṭṭhe.

pavattamānā mettādibhāvanāva paramatthaggaṇamukhena satte ārammaṇaṃ karoti, upekkhābhāvanā pana tathā appavattitvā kevalaṃ ajjhupekkhanavaseneva satte ārammaṇaṃ karotīti āha **“upekkhāvihāriṣṣa sukhadukkhādiparamatthaggaṇavimukhabhāvato avijjamānaggahaṇadukkhaṃ cittaṃ hotī”**ti. Nanu ca “kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissanti”ti-ādinā paṭikkhepavasenapi paramatthaggaṇamukheneva upekkhābrahmavihāropi satte ārammaṇaṃ karotīti? Saccametaṃ, taṃ pana bhāvanāya pubbabhāge, matthakappattiyaṃ pana kevalaṃ ajjhupekkhanavaseneva satte ārammaṇaṃ karotīti savisesaṃ paramattato avijjamāne eva pisaye tassa pavatti. Avijjamānaggahaṇadukkhatā ca ajjhupekkhanavasena appanāppattiyā aparāmāsasattaggahaṇamuddhabhūtatāya veditabbā. Sesaṃ vuttanayameva.

274. **Sabbāpetāti** sabbāpi etā appamaññā. **Dānādīnanti** pāramibhāvappattānaṃ dānādīnaṃ buddhakaradhammānaṃ. **Sabbakalyāṇadhammānanti** sabbesaṃ anavajjadhammānaṃ, samatimsāya pāramitānaṃ, tannimittānaṃ buddhayāniyānaṃca, sabbehi vā sundarasabhāvanānaṃ. Na hi lokiyadhammā buddhakaradhammehi ānubhāvato ukkaṭṭhā nāma atthi, buddhadhammesu vattabbameva natthi. **Paripūrikāti** parivuddhikarā¹. Adhiṭṭhānāni viya hi appamaññā sabbāsaṃ pāramitānaṃ pāripūrikarā. **“Hitajjhāsayaṭāyā”**ti-ādinā mettābrahmavihārādīnaṃ upekkhābrahmavihārassa adhiṭṭhānabhāvadassanamukhena catūhi appamaññāhi attano santānassa pageva abhisankhatattā mahābodhisattā dānādipāramiyo pūretuṃ samatthā honti, nāññathāti imamatthaṃ dasseti. **Imassa dātabbānaṃ, imassa na dātabbanti** nidassanamattaṃ datṭhabbānaṃ “idaṃ dātabbānaṃ, idaṃ na dātabbanti ca vibhāgaṃ akatvā”ti vattabbato. Deyyapaṭiggāhakavikapparahitā hi dānapāramitā. Yathāha—

“Yathāpi kumbho sampuṇṇo, yassa kassaci adhokato.

Vamatevudakaṃ nissesaṃ, na tattha parirakkhati”ti².

“Sabbasattānaṃ”ti idaṃ “sukhanidānaṃ”ti imināpi sambandhitabbānaṃ, “denti”ti iminā ca. Tena deyyadhammena viya dānadhammenāpi mahāsattānaṃ lokassa

1. Pāripūrikarā (Syā), paribuddhikarā (Ka)

2. Khu 4. 315 piṭṭhe Buddhavaṃse.

bahūpakāratā vuttā hoti, tathā tassa pariṇāmanato. Tadatthadīpanattham hi “vibhāgaṃ akatvā”ti vatvāpi “sabbasattānan”ti vuttam. **Tesanti** sabbasattānam. **Upaghātanti** etthāpi “vibhāgaṃ akatvā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ayaṃ hettha padayojanā—vibhāgaṃ akatvā upaghātaṃ parivajjayantā sabbasattānam sukhaniḍānaṃ sīlaṃ samādiyaṇṭi. Sattakālavikapparahitā hi sīlapāramitā, lokatthameva cassa phalaṃ pariṇamīyati. **Nekkhammaṃ bhajantīti** pabbajjaṃ upagacchanti. Pabbajitassa hi sabbaso sīlaṃ paripūrati, na gahaṭṭhassa. Idhāpi “vibhāgaṃ akatvā sabbasattānam sukhaniḍānan”ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Na hi bodhisattā kālavibhāgaṃ katvā pabbajjaṃ anuṭṭhanti, sīlaṃ vā samādiyaṇṭi, nidassanamattañcetaṃ jhānādinekkhammabhajanassāpi icchitabbattā. Sabbasattānam sukhaniḍānatā heṭṭhā vuttanayāva. Esa nayo sesesupi. **Hitāhitesūti** atthānatthesu. **Asammohatthāyāti** sammohaviddhamsanāya. **Paññaṃ pariyaḍapentīti** yogavihitaṃ vijjāṭṭhānādiṃ assutaṃ suṇantā sutam vodapentā ahaṃkāramamaṃkāradīṃ vidhunantā ñāṇaṃ visodhenti. “Ahaṃ mama”ti vikapparahitā hi paññāpāramitā. **Hitasukhatthāyāti** sattānam hitasukhādivuddhiyatthameva. **Niccanti** satataṃ avicchedena paṭipakkhena avokiṇṇaṃ. **Vīriyamārabhantīti** yathā sattānam anuppannaṃ hitasukhaṃ uppajjati, uppannaṃ abhivaḍḍhati, evaṃ parakkamaṃ karonti. Saṅkocavikkheparahitā hi vīriyapāramitā. “**Vīrabhāvaṃ pattāpi**”ti iminā aparaddhānaṃ niggaḥasamatthataṃ dasseti. **Nānappakāraṃ aparādhaṃ khamantīti** mammacchedanākārena attani pavattitaṃ nānāvidhaṃ aparādhaṃ sahanti. Attaparavikappavirahitā hi dosasahanā khantiyapāramitā.

Paṭiññaṃna viśaṃvādentīti a viśaṃvādanasāmaññaṇa sabbassapi anariyavohārassa akaraṇamāha. Paṭiññaṇāte, apaṭiññaṇāte ca diṭṭhādike micchāvikapparahitā hi saccapāramitā. **Avicalādhīṭṭhānāti** yathāsamādinnesu dānādidhammesu niccalādhīṭṭhāyino acalasamādanādhīṭṭhānā, samādinnesu ca buddhakaradhammesu sammadeva avaṭṭhānaṃ adhiṭṭhānapāramitā. **Tesūti** sattesu. **Avicalāyāti** paṭipakkhena akampanīyāya. **Evanti** yathāvuttena sattesu hitajjhāsayatādi-ākārena. Yathā ca brahmavihārādhīṭṭhānā pāramiyo, evaṃ adhiṭṭhānādhīṭṭhānāpi. Tathā hi yathāpaṭiññaṇaṃ parānuggahāya

pāramīnaṃ anuṭṭhānena saccādhīṭṭhānaṃ, tappaṭipakkhapariccāgato cāgādhīṭṭhānaṃ, pāramīhi sacittupasamato upasamādhīṭṭhānaṃ, tāhi parahitūpāyakosallato paññādhīṭṭhānaṃ. Evaṃ paccekampi pāramitāsu yathārahaṃ netabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana pāramitāsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ **cariyāpiṭakavaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayeneva veditabbaṃ, ativitthārabhayena na vitthārayimha. Tathā dasabalaññādiketi. **Etāva hontīti** etā honti evāti yojanā.

Brahmavihāraniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti navamavaricchedavaṇṇanā.

1. Cariyāpiṭaka-Ṭīṭha 21 piṭṭhādīsu.

10. Āruppaniddesavaṇṇanā

Paṭhamāruppavaṇṇanā

275. **Uddiṭṭhesū**ti “cattāro āruppā”ti evaṃ uddiṭṭhesu, niddhāraṇe cetam bhummaṃ. Tenevāha “**catūsu āruppesū**”ti. Tattha rūpavivekena arūpaṃ, arūpameva āruppaṃ jhānaṃ, idha pana tadatthaṃ kammaṭṭhānaṃ adhippetam. Tam bhāvehukāmo catutthajjhānaṃ uppādetīti sambandho. **Rūpādhikaraṇanti** rūpehetu. Hetu-attho hi ettha **adhikaraṇa**-saddo “kāmadhikaraṇaṃ”ti-ādīsu¹ viya. Daṇḍanaṭṭhena daṇḍo, muggarādi. parapīḷadhippāyena tassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Sattānaṃ sasanaṭṭhena² **satthaṃ**, āvudhaṃ. Bhaṇḍānaṃ **kalaho**. Virodho **viggaho**. Nānāvādo **vivādo**. **Etanti** yathāvuttaṃ daṇḍādānādikaṃ. **Sabbasoti** anavasesato. **Āruppe** arūpabhāve, āruppe vā bhāve. **Rūpānaṃyevāti** diṭṭhādīnavānaṃ rūpānaṃyeva, na arūpānanti adhippāyo. **Nibbidāyāti** vikkhambhanavasena nibbindanatthāya. **Virāgāyāti** virajjanatthāya. **Nirodhāyāti** nirujjhanatthāya. Sabbametaṃ samatikkamaṃ sandhāya vuttaṃ. **Daṇḍādānādīnanti ādi**-saddena adinnādānādikaṃ sabbaṃ rūpahetukaṃ anattaṃ saṅgaṇhāti, na idha pāliyaṃ āgatamevāti datṭhabbaṃ. **Karajarūpeti** yathāvuttādīnavādhikaraṇabhāvayogyā dassetuṃ vuttaṃ, olārikarūpeti attho. **Ādīnavanti** dosaṃ. **Tassāti** rūpassa. **Ālokoti** vaṇṇaviseso evāti tattha pavattaṃ paṭibhāganimittaṃ ugghāṭetvā siyā ākāsanimittaṃ ugghāhetuṃ, na pana paricchānnākāsakaṣiṇaṃ ugghāṭetvā. Tassa hi ugghāṭanā nāma rūpanimitteneva siyāti āha “**ṭhapetvā paricchinnākāsakaṣiṇaṃ navasū**”ti. Keci pana “ālokakaṣiṇampi ṭhapetvā atṭhasū”ti vadanti, tassa pana ṭhapane kāraṇaṃ na dissati, karajarūpaṃ atikkantaṃ hoti tassa anālambanato.

Yadi evaṃ kasmā “catutthajjhānavasena”ti vuttaṃ. Nanu paṭhamajjhānādīnipi tassa anālambanavaseneva pavattanti paṭibhāganimittārammaṇattā? Saccametaṃ, olārikaṅgappahānato pana santasabhāvena āneṇjappattena catutthajjhānena atikkantaṃ suṭṭhu, atikkantaṃ nāma hotīti “**catutthajjhānavasena**”ti

1. Ma 1. 121, 122 piṭṭhādīsu.

2. Himsanaṭṭhena (Syā)

vuttaṃ. Keci “assāsapassāsānaṃ nirujjhanato, kāmadhātusamatikkamanaso cā”ti vadanti, taṃ akāraṇaṃ, itaresaṃ cittasamuṭṭhānarūpānaṃ sambhavato, heṭṭhimajjhānānañca akāmadhātusaṃvattanīyato. **Tappaṭibhāgamevā**ti karajarūpapaṭibhāgameva nimittaggāhasambhavato. Sadisañca nāma taṃ na hoti, tasmā kiṃ tassa samatikkamanenāti anuyogaṃ sandhāya **“katham?”** **Yathā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kathanti** kathetukamyatāpucchā. **Yathāti** opammatthe nipāto. **Lekhācittanti** kāḷavaṇṇādinā kataparikkammāya lekhāya cittaṃ. **Phalitantaranti** vivaraṃ. **Disvāti** durato disvā. **Samānarūpasaddasamudācāranti** sadisarūpasanṭhānasarappayogaṃ.

Ārammaṇavasenati “mama cakkhu sobhanaṃ, mama kāyo thiro, mama parikkhārā sundarā”ti evaṃ ārammaṇakaraṇavasena. **Karajarūpasamaṅgikā**loti attano attabhāvarūpena ceva ārammaṇarūpena ca samannāgatakālo. **Tampī**ti kasiṇarūpassapi. Sāmi-atthe hi idaṃ upayogavacanaṃ. Bhayasantāsa-adassanakāmatā viya samatikkamitukāmatāti yojanā. Idañca yathāvuttānaṃ nibbidāvirāganirodhānaṃ sādharmaṇavacanaṃ. Te hi tayo apekkhitvā bhayasantāsa-adassanakāmatā vuttā. Eko kira sunakho vane sūkarena pahaṭamatto palāto, so arūpadassanavelāya bhattapacana-ukkhaliṃ dūrato disvā sūkarasaññāya bhīto uttasanto palāyi, pisācabhīruko puriso rattibhāge aparicite dese matthakacchinnaṃ tālakkhandaṃ disvā pisācasaññāya bhīto uttasanto mucchito papati, taṃ sandhāya vuttaṃ **“sūkarā -pa- veditabbā”**ti.

276. **Evanti** yathāvuttaṃ opammatthaṃ nigamento āha. **Soti** yogāvacaro. Tasmim̐ jhāne ādīnavaṃ passatīti sambandho. **Rūpanti** kasiṇarūpaṃ. **Santavimokkhatoti** arūpajjhānato. Tāni hi “ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā”ti-ādīsu¹ santavimokkhāti āgatā. Santatāsiddhi cassa anussatito² daṭṭhabbā. **Yathevāti** **eva**-kārena yena pakārena etaṃ rūpāvacaratutthajjhānaṃ duvaṅgikaṃ, evaṃ

1. Am 3. 135, 266 piṭṭhesu.

2. Anussatito (Sī, Syā)

āruppānipīti upekkhācittেকaggaatāvasena duvaṅgikattaṃ dasseti, na tatiyajjhāne viya duvaṅgikatāmattaṃ. Nanu cetthāpi duvaṅgikatāmattameva bhūmibhedatoti? Nāsaṃ doso upamopameyyabhāvassa bhinnādhikaraṇato.

Tatthāti tasmim rūpāvacaracattutthajjhāne. **Nikantinti** apekkhaṃ. **Pariyādāyā**ti ādīnavadassanena tasmim jhāne khepetvā, anapekkho hutvāti attho. Santato manasikaraṇeneva paṇītato, sukhumato ca manasikāro siddho hotīti āha “**santato anantato manasi karitvā**”ti. **Pattharivitvā**ti pageva vadḍhitaṃ, tadā vadḍhanavasena vā pattharivitvā. **Tenā**ti kasiṇarūpena. **Ugghāṭeti kasiṇanti** rūpāvacaracattutthajjhānassa ārammaṇabhūtaṃ pathavīkasiṇādikasiṇarūpaṃ apaneti. Ugghāṭanavidhiṃ pana dassento “**ugghāṭento hī**”ti-ādīmāha. Tattha **saṃvelletī**ti paṭisaṃharati. **Aññadatthū**ti ekaṃsena. **Neva ubbaṭṭatī**ti neva utthahati. **Na vivatṭatī**ti na vinivattati. **Imassā**ti imassa kasiṇarūpassa. **Amanasikāra**nti manasi akaraṇaṃ acintanaṃ. **Manasikāraṇca paṭiccā**ti “ākāso ākāso”ti bhāvanāmanasikāraṇca nissāya. Idaṃ vuttaṃ hoti—rūpāvacaracattutthajjhānassa ārammaṇabhūtaṃ kasiṇarūpaṃ na sabbena sabbaṃ manasi karoto, tena ca phuṭṭhokāsaṃ “ākāso ākāso”ti manasi karoto yadā taṃ bhāvanānubhāvena ākāsaṃ hutvā upaṭṭhāti, tadā so kasiṇaṃ ugghāṭeti nāma, taṇca tena ugghāṭitaṃ nāma hotīti. Tenāha “**kasiṇugghāṭimākāsamattaṃ paññāyati**”ti. **Sabbametanti** tividhampetaṃ **ekameva** pariyāyabhāvato.

“**Nīvaraṇāni vikkhambhanti**”ti kasmā vuttaṃ? Nanu rūpāvacarapaṭhamajjhānassa upacārakkhaṇeaya nīvaraṇāni vikkhambhitāni, tato paṭṭhāya cassa na nesaṃ pariyutthānaṃ. Yadi siyā, jhānato parihāyeyya? Yaṃ paneke vadanti attheva sukhumāni arūpajjhānavikkhambhaneyyāni nīvaraṇāni, tāni sandhāyetaṃ vuttan”ti, taṃ tesāṃ matimattaṃ. Na hi mahaggatakusalesu lokuttarakusalesu viya odhiso pahānaṃ nāma atthi. Yo pana rūpāvacarehi āruppānaṃ uḷāraphalatādiviseso, so bhāvanā visesena santatarapaṇītarabhāvena tesueva purimapurimehi

pacchimapacchimānaṃ viyāti dattṭhabbaṃ. “Vikkhambhanti”ti pana vacanaṃ vaṇṇabhaṇanavasena vuttaṃ. Tathā hi aññatthāpi heṭṭhā pahīnānaṃ upari pahānaṃ vuccati. Ye pana “sabbe kusalā dhammā sabbesaṃ akusalānaṃ paṭipakkhāti katvā evaṃ vuttan”ti vadanti, tehi dutiyajjhānūpacārādīsu nīvaraṇavikkhambhanāvacanassa kāraṇaṃ vattabbaṃ. **Sati santiṭṭhātī** ākāsanimitṭārammaṇā sati sammā sūpaṭṭhitā hutvā tiṭṭhati. Satisīsenā cettha upacārajjhānānugūṇānaṃ saddhāpañcamānaṃ sakiccayogaṃ dasseti. **Upacārenāti** upacārajjhānena. **Idhāpī**ti rūpāvacaracattutthajjhānaṃ sandhāya sampiṇḍanaṃ. Taṃ hi upekkhāvedanāsampayuttaṃ. **Sesanti** “sesāni kāmāvacarānī”ti-ādi. Yaṃ idha vattabbamavuttaṃ, taṃ pana **pathavīkasiṇaniddese**¹ vuttanayānusārena veditabbanti āha “**pathavīkasiṇe vuttanayamevā**”ti.

Evaṃ yaṃ tattha avisiṭṭhaṃ, taṃ atidisitvā idāni visiṭṭhaṃ dasseturū “**ayaṃ pana viseso**”ti-ādimāha. **Yānappuṭṭi kumbhimukhādīnanti** oḡuṭṭhanasivikādiyānānaṃ mukhaṃ yānamukhaṃ, puṭṭiṇyā khuddakadvārassa mukhaṃ puṭṭimukhaṃ, kumbhimukhanti paccekkaṃ mukha-saddo sambandhitabbo. **Ākāsaṃyeva** yānamukhādiparicchinnaṃ. **Parikammamanasikārenāti** parikammabhūtena manasikārena upacārajjhānena. Parikammaṃ anulomaṃ upacāroti ca anattḥantarañhetam. **Pekkhamāno** arūpāvacarajjhānacakkhunā.

277. **Sabbākārenāti** rūpanimittaṃ daṇḍādānasambhavadassanādinā sabbena rūpadhammesu, pathavīkasiṇādirūpanimittesu, tadārammaṇajjhānesu ca dosadassanākārena, tesu eva vā rūpādīsu nikantippahāna-anāvajjitukāmatādinā. **Rūpajjhānampi rūpanti vuccati** uttarapadalopena “rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti”ti-ādīsu² yathā rūpabhavo rūpaṃ. **Rūpī**ti hi rūpajjhānalābhīti attho. **Ārammaṇampi** kasiṇarūpaṃ **rūpanti vuccati** purimapadalopena yathā “devadatto datto”ti. **Rūpāni passatī**ti kasiṇarūpāni jhānacakkhunā passatīti attho. **Tasmāti** yasmā uttarapadalopena, purimapadalopena ca yathākkamaṃ rūpajjhānakasiṇarūpesu rūpavohāro dissati, tasmā. Rūpe rūpajjhāne taṃsahagatā saññā **rūpasaññā**. **Tadārammaṇassa cāti ca**-saddena yathāvuttaṃ rūpāvacarajjhānaṃ sampiṇḍeti,

1. Visuddhi 1. 115 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 1. 44; Abhi 2. 276 piṭṭhādīsu.

tena pāḷiyam “rūpasaññānaṃ”ti sarūpekasesena niddeso katoti dasseti. **Virāgā**ti jigucchanato. **Nirodhā**ti tappaṭibandhachandarāgavikkhambhanena nirodhanato. Vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**kiṃ vuttaṃ hotī**”ti-ādi vuttaṃ. Tassa sabbākārena virāgā anavasesānaṃ nirodhāti evaṃ vā ettha yojanā kātabbā.

“**Ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hotī**”ti idaṃ yasmā imāni jhānāni ārammaṇātikkaṃena pattaḃbāni, na aṅgātikkaṃenaṭi katvā vuttaṃ. Yasmā panettha saññāsamatikkamo ārammaṇasamatikkamena vinā na hoti, tasmā “samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇaṃ samatikkantameva hotī”ti āha. Avatvā vuttoti sambandho. **Samāpannassā**ti-ādīsu kusalasaññāvasena samāpannaggahaṇaṃ, vipākasaññāvasena upapannaggahaṇaṃ, kiriyāsaññāvasena diṭṭhadhammasukhavihāraggahaṇaṃ. Arahato hi jhānāni visesato diṭṭhadhammasukhavihāro. Yadi saññāsamatikkamassa anunipphādi-ārammaṇasamatikkamo¹ vibhaṅge ca avutto, atha kasmā idha gahitoti anuyogaṃ sandhāyāha “**yasmā paṇā**”ti-ādi. **Ārammaṇasamatikkamavasenāpi ayamatthavaṇṇanā katā**, “tadārammaṇassa cetam adhivacanaṃ”ti-ādinā vibhaṅge viya saññāsamatikkamameva avatvāti adhippāyo.

278. **Paṭighātenā**ti paṭihanaṇena visayīvisayasamodhānena. **Atthaṅgamā**ti-ādīsu purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa atthavacanaṃ, tasmā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamo jhānasamaṅgikāle anupattīti tassa idheva gahaṇe kāraṇaṃ anuyogamukhena dassetuṃ “**kāmañceta**”ti-ādi vuttaṃ. **Ussāhajananatthaṃ** paṭipajjanakānaṃ. **Etāsaṃ** paṭighasaññānaṃ. **Ettha** paṭhamārūppakathāyaṃ. **Vacanaṃ** atthaṅgamavasena.

Kim vā pasamsākittanena, paṭighasaññānaṃ pana atthaṅgamo idheva vattabbattā vuttoti dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sabhāvadhammassa abhāvo nāma paṭipakkhena pahīnatāya vā paccayābhāvena vā. Tesu rūpajjhānasamaṅgino paṭighasaññānaṃ abhāvo paccayābhāvamattena, na paṭipakkhādhigamenāti dassento āha “**kiñcāpi**”ti-ādi. Tattha **tāti**

1. Ananipphāditasārammaṇasamatikkamo (Syā, Ka)

paṭighasaññā. **Rūpāvacaranti** rūpāvacarajjhānaṃ. **Samāpannassāti** samāpajjitvā viharantassa. Kiñcāpi na santīti yojanā. **Na pahīnattā na santīti** na tadā paṭighasaññā pahīnabhāvena na santi nāma. Tattha kāraṇamāha “**na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā samvattatī**”ti. Nanu ca paṭighasaññāpi arūpadhammā evāti codanaṃ sandhāyāha “**rūpāyattā ca etāsaṃ pavattī**”ti. **Ayaṃ pana bhāvanāti** arūpabhāvanamāha. **Dhāretunti** avadhāretuṃ. **Idhāti** arūpajjhāne. Āneñjābhisāṅkhāravacanādihi **āneñjatā**. “Ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā”ti-ādinā¹ **santavimokkhatā ca vuttā**.

279. Dosadassanapubbakapaṭipakkhabhāvanāvasena paṭighasaññānaṃ suppahīnattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhāti. Tathā pana nasuppahīnattā sabbarūpāvacarasamāpattito vuṭṭhānaṃ siyā, paṭhamajjhānaṃ pana appakampi saddaṃ na sahatīti taṃ samāpannassa saddo kaṇṭakoti vuttaṃ. Āruppabhāvanāya abhāve cutito uddhaṃ uppattirahānaṃ rūpasaññāpaṭighasaññānaṃ yāva attano vipākappavatti, tāva anuppattidhammatāpādanena samatikkamo, atthaṅgamo ca vutto. Nānattasaññāsu pana yā tasmim bhave na uppajjanti ekantarūpanissitā, tā anokāsatāya na uppajjanti, na āruppabhāvanāya nivāritattā, anivāritattā ca kāci uppajjanti. Tasmā tāsaṃ amanasikāro anāvajjanaṃ apaccavekkhaṇaṃ, javanapaṭipādakena vā bhavaṅgamanassa anto akaraṇaṃ appavesanaṃ vuttaṃ.

Tena ca nānattasaññāmanasikārahetūnaṃ rūpānaṃ samatikkamā samādhissa thirabhāvaṃ dassetuṃ “**saṅkhepato**”ti-ādi vuttaṃ. Api ca imehi tīhi padehi ākāsañācāyatanaśamāpattiyā vaṇṇo kathito sotūnaṃ ussāhajananatthaṃ, palobhanatthañca. Ye hi akusalā evaṃgāhino “sabbassādarahite ākāse pavattitasaññāya ko ānisaṃso”ti, te tato micchāgāhato nivattetuṃ tīhi padehi jhānassa ānisaṃso kathito. Taṃ hi sutvā tesāṃ evaṃ bhavissati “evaṃ santā kirāyaṃ samāpatti evaṃ paṇītā, handassā nibbattanatthaṃ ussāhaṃ karissāmī”ti.

1. Am 3. 135, 266 piṭṭhesu.

280. **Assāti** ākāsaṣṣa. Uppādo eva anto **uppādanto**, tathā **vayanto**. Sabhāvadhammo hi ahutvā sambhavato, hutvā ca vinassanato udayavayaparicchinno. Ākāso pana asabhāvadhammattā tadubhayābhāvato ananto vutto. Ajaṭākāsaparicchinnākāsānaṃ idha anadhippetattā “**ākāsoti kasiṇugghāṭimākāso vuccatī**”ti āha. Kasiṇaṃ ugghāṭiyati etenāti kasiṇugghāṭo, tadeva **kasiṇugghāṭimaṃ**. **Manasikāravasenāpī** rūpavivekamattaggahaṇena paricchedassa aggahaṇato anantapharaṇākārena pavattaparikkammamanasikāravasenāpī. **Anantaṃ pharatīti** aggahitaparicchedatāya anantaṃ katvā parikkammassamphassapubbakena jhānasamphassena phusati. Yathā bhisaggameva bhesajjaṃ¹, evaṃ **ākāsānantameva ākāśānañcaṃ** saṃyogaparassa ta-kārassa ca-kāraṃ katvā. Jhānassa pavattiṭṭhānabhāvato ārammaṇaṃ adhiṭṭhānaṭṭheṇa “**āyatanaṃ**”ti vuttaṃ, adhiṭṭhānaṭṭhe āyatana-saddassa dassanato. Kāraṇākaraṇaṃ jātidesanivāsatthepi āyatana-saddo idha yujjateva.

Viññāṇaṇcāyatanakathāvaṇṇanā

281. Ciṇṇo carito paṇṇikato āvajjanādilakkhaṇo vasībhāvo etenāti ciṇṇavasībhāvo, tena **ciṇṇavasībhāvena**. Rūpāvacarasaññaṃ anatikkamitvā anadhigantabbato, taṃsahagatasaññāmanasikārasamudācārassa hānabhāgiyabhāvāvahato, taṃsamatikkameneva tadanñesaṃ samatikkamitabbānaṃ samatikkamasiddhito ca vuttaṃ “**āsannarūpāvacarajjhānapaccatthikā**”ti. Vīthipaṭipannāya bhāvanāya uparūparivisesāvahabhāvato, paṇītabhāvasiddhito ca paṭhamārūppato dutiyārūppaṃ santatarasabhāvanti āha “**no ca viññāṇaṇcāyatanamiva santā**”ti. Vakkhati hi “suppaṇītataraṃ honti, pacchimā pacchimā idhā”ti². **Anantaṃ anantanti** kevalaṃ “anantaṃ anantaṃ”ti **na manasi kātabbaṃ** na bhāvetabbaṃ, “anantaṃ viññāṇaṃ, anantaṃ viññāṇaṃ”ti pana manasi kātabbaṃ, “viññāṇaṃ viññāṇaṃ”ti vā.

Tasmiṃ nimitteti tasmiṃ paṭhamārūppaviññāṇasaṅkhāte viññāṇanimitte. **Cittaṃ cārentassāti** bhāvanācittaṃ pavattentassa. **Ākāsaphuṭe**

1. Bhisajjameva bhesajjaṃ (Sī, Syā)

2. Visiddhi 1. 322 piṭṭhe.

viññāṇeti kasiṇugghāṭimākāsaṃ pharitvā pavatte paṭhamāruppaviññāṇe ārammaṇabhūte. **Appetīti** appanāvasena pavattati. Sabhāvadhammepi ārammaṇasamatikkamabhāvanābhāvato idaṃ appanāppattaṃ hoti catutthāruppaṃ viya. **Appanānayo panettha vuttanayenevāti** ettha dutiyāruppajjhāne purimabhāge tiṇi, cattāri vā javanāni kāmāvacarāni upekkhāvedanāsampayuttāneva honti. “Catutthaṃ pañcamaṃ vā arūpāvacaraṃ”ti-ādinā¹ paṭhamāruppajjhāne vuttana nayena, atha vā **appanānayo**ti sabhāvadhammepi ārammaṇe jhānassa appanānayo ārammaṇāṭikkamabhāvanāvasena āruppaṃ appanaṃ pāpuṇāti, “appanāppattasseva hi jhānassa ārammaṇasamatikkamanamattaṃ tattha hoti”ti **maraṇānussatiniddese**² vuttanayena veditabboti attho.

282. **Sabbasoti** sabbākārena paṭhamāruppe

“āsannarūpajjhānapaccatthikatā, asantasabhāvatā”ti evamādinā sabbena dosadassanākārena, tattha vā nikantipahāna-anāvajjitukāmatādi-ākārena, sabbāṃ vā kusalavipākakiriyābhedaṃ anavasesanti attho. Svāyamattho heṭṭhā vuttanayena nītaṃ sakkāti āha “**sabbasoti idaṃ vuttanayamevā**”ti. Jhānassa ākāśānañcāyatanatā bāhiratthasamāsavasena heṭṭhā vuttāti āha “**pubbe vuttanayena jhānampi ākāśānañcāyatanan**”ti. Ārammaṇassa pana samānādhikaraṇasamāsavasena sandassetuṃ “**ārammaṇampi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**purimanayenevā**”ti idaṃ “nāssa anto”ti-ādinā vuttapadasiddhiṃ sandhāya vuttaṃ. Yathā adhiṭṭhānatthēna, evaṃ sañjātidesaṭṭhenapi āyatana-saddena idha attho yujjati dassetuṃ “**tathā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sañjāyati etthāti sañjāti, sañjāti eva deso **sañjātideso**. **Jhānaṃ** appavattikaraṇena. **Ārammaṇaṃ** amanasikaraṇena. **Ubhayampi** vā ubhayatā yojetabbā. Jhānassapi hi anāvajjanaṃ, javanapaṭipādakena vā bhavaṅgamanassa anto akaraṇaṃ amanasikaraṇaṃ, ārammaṇassa ca ārammaṇakaraṇavasena appavattanaṃ **appavattikaraṇanti** atthassa sambhavato **ekajjhaṅkatvā** sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā.

1. Visuddhi 1. 321 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 231 piṭṭhe.

Pubbe anantassa ākāsaṣa ārammaṇakaraṇavasena paṭhamāruppaviññāṇaṃ attano pharaṇākāreṇeva “anantan”ti manasi kātabbattā “anantaṃ viññāṇaṃ”ti vuttanti puna **“manasikāravasena vā anantan”**ti vuttaṃ, sabbaso manasikaraṇavasenāti adhippāyo. Tenāha **“anavasesato manasi karonto ‘anantan’ti manasi karoti”**ti.

Jhānavibhaṅgepi¹ ayamevattho vuttoti dassento **“yaṃ pana vibhaṅge vuttan”**ti-ādimāha. Tassā pāḷiyā evaṃ vā attho veditabbo—taṃyeva ākāsaṃ phuṭaṃ viññāṇaṃ viññāṇaṇcāyatanaviññāṇena manasi karotīti. Ayaṃ panattho yutto viya dissati, taṃyeva ākāsaṃ viññāṇena phuṭaṃ tena gahitākāraṃ manasi karoti. Evaṃ taṃ viññāṇaṃ anantaṃ pharati. Yaṃ hi ākāsaṃ paṭhamāruppasamaṅgī viññāṇena anantaṃ pharati, taṃ pharaṇākārasahitameva viññāṇaṃ manasi karonto dutiyāruppasamaṅgī anantaṃ pharati vuccati.

Manasikāravasena anantapharaṇākāreṇa idha anantatā, na ākāsaṣa viya uppādanatādi-abhāvenāti **“nāssa antoti anantan”**ti ettakamevāha. **“Rūḷhīsaddo”**ti iminā “viññāṇāṇaṇcaṇ”ti etassa padassa atthe viññāṇaṇca-saddo niruḷhoti dasseti, yathāvuttaṃ vā viññāṇaṃ dutiyāruppajjhānena añcīyati vuttākāreṇa ālambīyatīti viññāṇaṇcanti evampettha attho datṭhabbo. Sesāṃ vuttattamevāti āha **“sesaṃ purimasadisamevā”**ti.

Ākiñcaññāyatanakathāvaṇṇanā

283. Tatiyāruppakammaṭṭhāne yaṃ heṭṭhā vuttasadiṣaṃ, taṃ vuttanayānusāreṇa veditabbaṃ, apubbameva vaṇṇayissāma. Tattha **tassevāti** yaṃ ārabha viññāṇaṇcāyatanāṃ pavattaṃ, tasseva. Kiṃ pana tanti āha **“ākāsāṇaṇcāyatanaviññāṇassā”**ti. Etena tato aññaṃ tatiyāruppajjhānassa ārammaṇaṃ natthīti dasseti. **“Ārammaṇabhūtasā”**ti iminā tassa anārammaṇabhūtaṃ dutiyāruppaviññāṇaṃ nivatteti. **Abhāvoti** natthitā. **Suññatāti** rittatā. **Vivittākāroti** viveko. Tīhi padehi paṭhamāruppaviññāṇassa pagamameva vadati. “Manasi kātabbo”ti

1. Abhi 2. 279 piṭṭhe.

vatvā manasikāraavidhiṃ dassetuṃ “**taṃ viññāṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **amanasikarivā**ti sabbenā sabbaṃ manasi akatvā acintetvā. **Vā**-saddo aniyamattho, tena tīsu pakāresu ekenapi atthasiddhīti dasseti.

Tasmiṃ nimitteti tasmiṃ paṭhamārūppaviññāṇassa abhāvasaṅkhāte jhānuppattinimitte. **Ākāse phuṭeti** ākāsaṃ pharivā pavatte. “Ākāsapphuṭe”ti vā pāṭho. **Suññavivittanatthibhāveti** suññabhāve, vivittabhāve, natthibhāve cāti yena ākārena bhāvitāṃ, tassa gahaṇatthaṃ vuttaṃ. Atha vā **suññavivittanatthibhāveti** suññavivittatāsaṅkhāte natthibhāve, tena vināsābhāvameva dasseti, na pure abhāvādiḷe.

Tasmiṃ hi appanācitteti ākiñcaññāyatanañjjhānasampayutte appanāvasena pavatte citte, tasmiṃ vā paṭhamārūppassa apagamasāṅkhāte natthibhāve yathāvutte appanācittē uppanne. So bhikkhu abhāvameva passanto viharatīti sambandho. Puriso katthaci gantvā āgantvā suññameva passati, natthibhāvameva passatīti yojanā. **Taṃ ṭhānanti** taṃ sannipātāṭṭhānaṃ. “**Parikkammamanasikārena antarahite**”ti iminā ārammaṇakaraṇābhāvena tassa antaradhānaṃ na naṭṭhattāti dasseti. Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ—yathā so puriso tattha sannipatitaṃ bhikkhusaṃghaṃ disvā gato, tato sabbesu bhikkhūsu kenacideva karaṇīyena apagatesu āgantvā taṃ ṭhānaṃ bhikkhūhi suññameva passati, na bhikkhūnaṃ tatopi apagatakāraṇaṃ, evameva yogaṇācaro pubbe viññāṇaṇcāyatanañjjhānacakkhunā paṭhamārūppaviññāṇaṃ disvā pacchā natthīti parikkammamanasikārena tasmiṃ apagate tatiyārūppañjjhānacakkhunā tassa natthibhāvameva passanto viharati, na tassa apagamanakāraṇaṃvīmaṃsati jhānassa tādisābhogaḃbhāvatoti. **Sabbaso viññāṇaṇcāyatanaṃ samatikkammā**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ.

284. Natthitā pariyāyāsuññavivittabhāvātī “natthī”ti padassa atthaṃ vadantena suññavivittapadānīpi gahitānī. Āmeditavacanāṃ pana bhāvanākāradassanaṃ. Vibhaṅgepi imassa padassa ayamevattho vuttoti dassetuṃ “**yampi vibhaṅge**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **taññīeva viññāṇaṃ abhāvetī**ti yaṃ pubbe “anantaṃ viññāṇaṃ”ti manasi kataṃ paṭhamārūppaviññāṇaṃ, taṃyevātī

attho. Taṃyeva hi ārammaṇabhūtaṃ paṭhamena viya rūpanimittaṃ tatiyenāruppenābhāvetīti. **Khayato sammasananti** bhaṅgānupassanamāha. Sā hi saṅkhatadhammānaṃ bhaṅgābhāvameva passantī “viññāṇampi abhāvetī”ti-ādinā vattabbataṃ labhatīti adhippāyenāya “**khayato sammasanam viya vuttan**”ti. **Assāti** pāṭhassa. Puna **assāti** viññāṇassa. **Abhāvetīti** abhāvaṃ karoti. Yathā ñāṇassa na upatiṭṭhati, evaṃ karoti amanasikaraṇato. Tato eva **vibhāveti** vigatabhāvaṃ karoti, vināseti vā yathā na dissati, tathā karaṇato. Teneva **antaradhāpeti** tirobhāvaṃ gameti. **Na aññathāti** imissā pāḷiyā evamattho, na ito aññathā ayujjamānakattāti adhippāyo.

Assāti paṭhamāruppaviññāṇābhāvassa. **Kiñcananti** kiñcipi. Sabhāvadhammassa appāvasesatā nāma bhaṅgo eva siyāti āha “**bhaṅgamattampi assa avasiṭṭham natthī**”ti. Sati hi bhaṅgamattepi tassa sakiñcanatā siyā. **Akiñcananti** ca viññāṇassa kiñci pakāraṃ aggahetvā sabbena sabbaṃ vibhāvanamāha. Sesam vuttanayameva.

Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā

285. **No ca santāti** yathā nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā savisesā santā, evamayam ākiñcaññāyatanasamāpatti no ca santā tadabhāvato. Yā ayaṃ khandhesu paccayayāpanīyatāya, rogamūlatāya ca rogasarikkhatā, dukkhatāsūlayogādinā gaṇḍasarikkhatā, pīḷājananādinā sallasarikkhatā ca, sā saññāya sati hoti, nāsatīti vuttaṃ “**saññā rogo, saññā gaṇḍo, saññā sallan**”ti. Sā cettha paṭukiccā pañcavokārabhavato¹ oḷārikasaññā veditabbā. Na kevalam saññā eva, atha kho vedanācetanādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Saññāsīsena pana niddeso kato. **Etaṃ santanti** etaṃ asantabhāvakararogādisarikkhasaññāvirahato santaṃ. Tato eva **pañītaṃ**. Kiṃ pana tanti āha “**nevasaññānāsaññā**”ti.

1. Pañcavokārabhavagatā (Sī), pañcavokārabhavagato (Ka)

Tadapadesena taṁsampayuttajjhānamāha “**ādīnavan**”ti. Ettha rogādisarikkhasaññādisabbhāvopi ādīnavo daṭṭhabbo, na āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikatāva. **Uparīti** catutthārurpe. **Sāvāti** sā eva. **Vattitāti** pavattitā nibbattitā vaḷañjitā.

Tasmiṁ nimitteti tasmiṁ tatiyārurpassamāpattisaṅkhāte jhānanimitte. **Mānasanti** cittaṁ “mano eva mānasan”ti katvā, bhāvanāmanasikāraṁ vā. Taṁ hi manasi bhavanti mānasanti vuccati. Jhānasampayuttadhammānampi jhānānugūṇatāya samāpattipariyāyo labbhatīti āha “**ākiñcaññāyatanasamāpattisaṅkhātesu catūsu khandhesu**”ti, ārammaṇabhūtesūti adhippāyo.

286. Yathāvuttaṁ ākiñcaññaṁ ārammaṇapaccayabhāvato āyatanam kāraṇamassāti **jhānaṁ ākiñcaññāyatanam**, ākiñcaññameva ārammaṇapaccayabhūtaṁ jhānassa kāraṇanti **ārammaṇam ākiñcaññāyatananti** evaṁ vā attho daṭṭhabbo. Sesamettha heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṁ.

Yāya saññāya bhāvatoti yādisāya saññāya atthibhāvena. Yā hi sā paṭusaññākiccassa abhāvato saññātipi na vattabbā, saññāsabhāvānātivattanato asaññātipi na vattabbā, tassā vijjāmānattāti attho. **Tanti** taṁ jhānam. **Taṁ tāva dassetunti** ettha **tanti** taṁ saññāpaṭipadam, yathāvuttasaññaṁ, tassā ca adhigamupāyanti attho. **Nevasaññānāsaññāti** hi puggalādhiṭṭhānena dhammaṁ uddharantena saññāvantamukhena saññā uddhaṭṭā, aññathā nevasaññānāsaññāyatananti uddharitabbaṁ siyā. Sā pana paṭipadā yattha pavattati, yathā ca pavattati, taṁ dassetum “**ākiñcaññāyatanam santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattim bhāveti**”ti vuttaṁ. Ākiñcaññāyatanam hi catutthārurpabhāvanāya pavattiṭṭhānam, saṅkhārāvasesasamāpatti¹ pavatti-ākāroti. **Yatra hi nāmāti** yā nāma. **Natthibhāvampīti** viññāṇassa suññatampi, evaṁsukhumampīti adhippāyo. **Santārammaṇatāyāti** santaṁ ārammaṇam etissāti santārammaṇā, tabbhāvo santārammaṇatā, tāya, na jhānasantatāya. Na hi tatiyārurpassamāpatti catutthārurpajjhānato santā.

1. Samāpattiyā (Sī, Syā, Ka)

Codako “yaṃ santato manasi karoti, na tattha ādīnavadassanaṃ bhaveyya. Asati ca ādīnavadassane samatikkamo eva na siyā”ti dassento **“santato ce manasi karoti, kathaṃ samatikkamo hoti”**ti āha. Itaro **“asamāpajjitukāmatāyā”**ti parihāramāha, tena ādīnavadassanampi atthevāti dasseti. **So hīti**-ādīnā vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. Tattha yasmiṃ jhāne abhirati, tattha āvajjanasamāpajanādipaṭipattiyā bhavitabbaṃ. Sā panassa tatiyāruppe sabbaso natthi, kevalaṃ aññābhāvato ārammaṇakaraṇamattamevāti dassento **“kiñcāpī”**ti-ādimāha.

Samatikkamitvāva gacchatīti tesaṃ sippīnaṃ jīvikaṃ tiṇāyapi amaññaṃāno te vītivattatiyeva. **Soti** yogāvacaro. **Tanti** tatiyāruppasamāpattiṃ. **Pubbe vuttanayenāti** “santā vatāyaṃ samāpattī”ti-ādīnā vuttana nayena santato manasi karonto. **Tanti** yāya nevasaññīnāsaññī nāma hoti, saṅkhārāvasesamāpattiṃ bhāvetīti vuccati, taṃ saññaṃ pāpuṇātīti yojanā. Saññāsīsena hi desanā. **Paramasukhumanti** ukkaṃsagatasukhumabhāvaṃ. **Saṅkhārāvasesasamāpattinti** ukkaṃsagatasukhumatāya saṅkhārānaṃ sesatāmattaṃ samāpattiṃ. Tenāha **“accantasukhumabhāvappattasaṅkhāraṇ”**ti. Antamaticca **accantaṃ**. Yato sukhumatamaṃ nāma natthi, tathāparamukkaṃsagatasukhumasaṅkhāranti attho. Paṭhamajjhānūpacārato paṭṭhāya hi tacchantiyā viya pavattamānāya bhāvanāya anukkamena saṅkhārā tattha antikakoṭṭhāsataṃ pāpitā, tato paraṃ nirodho eva, na saṅkhārappavattīti. Tena vuccati **“saṅkhārāvasesasamāpattī”**ti.

287. **Yaṃ taṃ** catukkhandaṃ. **Atthatoti** kusalādivisesavasiṭṭhaparamatthato. Visesto adhipaññāsikkhāya adhiṭṭhānabhūtaṃ idhādhippetanti āha **“idha samāpannaṃsa cittacetasikā dhammā adhippetā”**ti. **Ōḷārikāya saññāya abhāvatoti** yadipi catutthāruppavipākasaññāya catutthāruppakusalasaññā ōḷārikā, tathā vipassanāmaggaṭṭhāsanaññāhi, tathāpi ōḷārikasukhumatā nāma upādāyupādāya gahetabbāti pañcavokārabhavapariyāpannāya viya catuvokārepi hetṭhā tīsu bhūmīsu saññāya viya ōḷārikāya abhāvato. **Sukhumāyāti** saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā sukhumāya saññāya bhāvato vijjamānattā. **Nevasaññāti**

ettha **na**-kāro abhāvattho, **nāsaññānti** ettha **na**-kāro aññattho, **a**-kāro abhāvatthova, asaññāṃ anasaññāñcāti attho. **Pariyāpannattāti** ekadesabhāvena antogadhattā. **Etthāti** catutthāruppe. Dutiye atthavikappe **nevasaññāti** ettha **na**-kāro aññattho. Tathā **nāsaññāti** ettha **na**-kāro, **a**-kāro ca aññattho evāti tena dvayena saññābhāvo eva dassitoti dhammāyanapariyāpannatāya āyanabhāvo vuttovāti “**adhiṭṭhānatṭhenā**”ti vuttaṃ nissayapaccayabhāvato.

Kim pana kāraṇaṃ, yenettha saññāva edisī jātāti anuyogaṃ sandhāyāha “**na kevalan**”ti-ādi. Saññāsīsenāyaṃ desanā katā “nānattakāyā nānattasaññino”ti-ādīsu¹ viyāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ **esa atthoti** kañci visesaṃ upādāya sabhāvato atthīti vattabbasseva dhammassa kañci visesaṃ upādāya natthīti vattabbatāsankhāto attho.

Atithokampi yaṃ **telamatthi bhanteti āha** akappiyabhāvaṃ upādāya, tadeva **natthi bhante telanti āha** nālipūraṇaṃ upādāya. Tenāha “**tattha yathā**”ti-ādi.

Yadi ārammaṇasañjānanaṃ saññākiccaṃ, taṃ saññā samānā kathamayaṃ kātuṃ na sakkotīti āha “**dahanakiccamivā**”ti-ādi. Sankhārāvasesasukhumabhāvappattiyā eva hesā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ na sakkoti, tato eva ca ñāṇassa sugayhāpi na hoti. Tenāha “**nibbidājananampi kātuṃ na sakkoti**”ti. **Akatābhinivesoti** akatavipassanābhiniveso appavattitasammasanacāro. **Pakativipassakoti** pakatiyā vipassako. Khandhādimukhena vipassanaṃ abhinivisitvā dvārālabhanehi saddhiṃ dvārappavattadhammānaṃ vipassako sakkuṇeyya tabbisaya-udayabbayañāṇaṃ uppādetuṃ, yathā pana sakkoti, taṃ dassetuṃ “**sopī**”ti-ādi vuttaṃ. **Kalāpasammasanavasenevāti** catutthāruppacittuppādapariyāpanne phassādidhamme avinibbhujja ekato gahetvā kalāpato samūhato sammasanavasena nayavipassanāsankhātakalāpasammasanavasena. Phassādidhamme vinibbhujjitvā visuṃ visuṃ sarūpato gahetvā aniccādivasena sammasanaṃ

1. Di 3. 218, 252; Am 3. 201 piṭṭhesu.

anupadadhammavipassanā. Evaṃ sukhumattaṃ gatā yathā dhammasenāpatināpi nāma anupadaṃ na vipassaneyyāti attho.

Therassāti aññatarassa therassa. **Aññāhipīti** ettha ayamaparā upamā—eko kira brāhmaṇo aññataraṃ purisaṃ manuññaṃ mattikabhājanam gahetvā ṭhitaṃ disvā yāci “dehi me imaṃ bhājanam”ti. So surāsittataṃ sandhāya “nāyyo sakkā dātuṃ, surā ettha atthi”ti āha. Brāhmaṇo attano samīpe ṭhitaṃ purisaṃ uddissa āha “tena hi imassa pātuṃ dehi”ti. Itaro “natthayyo”ti āha. Tattha yathā brāhmaṇassa ayogyabhāvaṃ upādāya “atthi”tipi vattabbaṃ, pātabbatāya tattha abhāvato “natthi”tipi vattabbaṃ jātaṃ, evaṃ idhāpīti daṭṭhabbaṃ.

Kasmā panettha yathā heṭṭhā “ananto ākāso, anantaṃ viññāṇaṃ, natthi kiñci”ti tattha tattha bhāvanākāro gahito evaṃ koci bhāvanākāro na gahitoti? Keci tāva āhu—“bhāvanākāro nāma sopacārassa jhānassa yathāsakaṃ ārammaṇe pavatti-ākāro, ārammaṇaṇcetta ākiñcaññāyatanadhammā. Te pana gayhamānā ekassa vā pubbaṅgamadhammassa vasena gahetabbā situṃ, sabbe eva vā. Tattha paṭhamapakkhe viññāṇassa gahaṇaṃ āpannanti ‘viññāṇaṃ viññāṇaṃ’ti manasikāre catutthārubbassa viññāṇaṇcāyatanabhāvo āpajjati. Dutiyapakkhe pana sabbaso ākiñcaññāyatanadhammārammaṇatāya jhānassa ‘ākiñcaññaṃ ākiñcaññaṃ’ti manasikāre ākiñcaññāyatanatā vā siyā, abhāvārammaṇatā vā. Sabbathā nevasaññānāsaññāyatanabhāvo na labbhati”ti. Tadidamakāraṇaṃ tathā jhānassa appavattanato. Na hi catutthārubbabhāvanā viññāṇamākiñcaññaṃ vā āmasantī pavattati, kiñcarahi? Tatiyārubbassa santataṃ.

Yadi evaṃ kasmā pāliyaṃ “santan”ti na gahitanti? Kiñcāpi na gahitataṃ **sutte**¹, **vibhaṅge**² pana gahitameva. Yathāha “taññeva ākiñcaññāyatanam santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāveti”ti³. Atha kasmā **vibhaṅge**² viya sutte bhāvanākāro na gahitoti? Veneyyajjhābhayato, desanāvilāsato ca. Ye hi veneyyā yathā heṭṭhā

1. Dī 2. 60; Saṃ 1. 413 piṭṭhādīsu. 2. Abhi 2. 272, 273 piṭṭhesu. 3. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

tīsu āruppesu “ananto ākāso, anantaṃ viññāṇaṃ, natthi kiñci”ti bhāvanākāro gahito, evaṃ aggahite eva tasmim̐ tamatthaṃ paṭivijjhanti, tesam̐ vasena sutte tathā desanā katā, suttantagatikāva abhidhamme **suttantabhājanīye**¹ uddesadesanā. Ye pana veneyyā vibhajitvā vuttheyeva tasmim̐ tamatthaṃ paṭivijjhanti, tesam̐ vasena **vibhaṅge**¹ bhāvanākāro vutto. Dhammissaro pana bhagavā sammāsambuddho dhammānaṃ desetabbappakāraṃ jānanto katthaci bhāvanākāraṃ gaṇhāti, katthaci bhāvanākāraṃ na gaṇhāti. Sā ca desanā yāvadeva veneyyavinayatthāti ayamettha desanāvilāso. Suttantadesanā vā pariyāyakathāti tattha bhāvanākāro na gahito, abhidhammadesanā pana nippariyāyakathāti tattha bhāvanākāro gahitoti evampettha bhāvanākārassa gahaṇe, aggahaṇe ca kāraṇaṃ veditabbaṃ.

Apare pana bhaṇanti—“catutthāruppe visesadassanatthaṃ **sutte**² bhāvanākārassa aggahaṇaṃ, svāyaṃ viseso anupubbabhāvanājanito. Sā ca anupubbabhāvanā pahānakkamopajanitā pahātabbasamatikkamena jhānaṇaṃ adhigantabbato. Tathā hi kāmādivivekavitakkavicāravūpasamapīṭivirāgasomanassatthaṅgamamukhena rūpāvacarajjhānāni desitāni, rūpasaññādisamatikkamamukhena arūpajjhānāni. Na kevalaṇca jhānāniyeva, atha kho sabbampi sīlaṃ, sabbāpi paññā paṭipakkhadhammappahānavaseneva sampādetabbato pahātabbadhammasamatikkamadassanamukheneva desanā āruḷhā. Tathā hi “pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādinā³ sīlasamvaro, “cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittagāhī hoti nānubyañcanaggāhī”ti-ādinā⁴ indriyasamvaro, “neva davāya na madāyā”ti-ādinā⁵ bhojane mattaññutā, “idha bhikkhu micchājīvaṃ pahāya sammā-ājīvena jīvikāṃ kappeti”ti-ādinā⁶ ājīvapārusuddhi, “abhiijhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā”ti-ādinā⁷ jāgariyānuyogo, “aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāya, aniccasaññīno meghiya

1. Abhi 2. 272, 273 piṭṭhesu. 2. Dī 2. 60 piṭṭhādīsu. 3. Dī 1. 4, 59 piṭṭhesu.

4. Dī 1. 66; Ma 1. 336, 340; Ma 3. 13, 53 piṭṭhādīsu.

5. Ma 1. 12, 341; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṃ 1. 323; Aṃ 2. 341; Khu 7. 397; Abhi 2. 258 piṭṭhādīsu.

6. Saṃ 3. 8 piṭṭhe.

7. Dī 1. 67; Ma 1. 336, 342; Ma 3. 14, 55 piṭṭhādīsu.

anattasaññā saṅghāti, anattasaññī asmimānasamugghātāṃ gacchati,
 āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme
 sayāṃ abhiññāsacchikatvā upasampajja viharatī”ti-ādinā¹ paññā
 paṭipakkhadhammappahānavaseneva disitā. Tasmā jhānāni desento bhagavā
 “viviceva kāmehi”ti-ādinā²

pahātabbadhammasamatikkamadassanamukheneva desesi. Tena vuttaṃ
 “kāmadivivekavitakkavicāravūpasamapītivirāgasomanassatthaṅgamamukhen
 a rūpāvacarajjhānāni desitāni, rūpasaññādisamatikkamamukhena
 arūpajjhānāni”ti. Tattha yathā rūpāvacaraṃ paṭhamāṃ jhānaṃ
 bhāvanāvisesādhigatehi vitakkādīhi viya saddhādītipi
 tikkhavisadasūrasabhāvehi dhammehi samannāgatattā kāmaccchandādīnaṃ
 nīvaraṇānaṃ, tadekaṭṭhānaṃ pāpadhammānaṃ vikkhambhanato
 uttarimanussadhammabhāvappattaṃ kāmāvacaradhammehi
 saṅhasukhumaṃ, santaṃ, pañītaṃ hoti, dutiyajjhānādīni pana
 bhāvanāvisesena oḷārikaṅgappahānato tato sātisaṃ
 saṅhasukhumasaṅhasukhumatarādibhāvappattāni honti. Tathā arūpāvacaraṃ
 paṭhamajjhānaṃ rūpavirāgabhāvanābhāvena pavattamānaṃ
 ārammaṇasantatāyapi aṅgasnatatāyapi pākatikaparittadhammehi viya
 sabbarūpāvacaradhammehi santasukhumabhāvappattaṃ hoti.
 Ārammaṇasantabhāvenāpi hi tadārammaṇadhammā santasabhāvā honti,
 seyyathāpi lokuttaradhammārammaṇā dhammā.

Satipi dhammato, mahaggatabhāvenāpi ca abhede rūpāvacaracatutthato
 āruppaṃ aṅgatoṇi santameva, ya’tassa santavimokkhatā vuttā.
 Dutiyāruppādīni pana paṭhamāruppādito aṅgato, ārammaṇato ca
 santasantatarasantatamabhāvappattāni tathā bhāvanāvisesasamāyogato,
 svāyaṃ bhāvanāviseso paṭhamajjhānūpacārato paṭṭhāya
 taṃtaṃpahātabbasamatikkamanavasena tassa tassa jhānassa
 santasukhumabhāvaṃ āpādento catutthāruppe
 saṅkhārāvasesasukhumabhāvaṃ pāpeti. Yato catutthāruppaṃ yathā
 anupadadhammavipassanāvasena vipassanāya ārammaṇabhāvaṃ upagantvā
 pakativipassakassāpi nibbiduppattiyā paccayo na hoti
 saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattito, tathā sayāṃ tatiyāruppadhammesu
 pavattamānaṃ te yāthāvato vibhāvetuṃ na sakkoti, yathā tadanñajjhānāni
 attano ārammaṇāni. Kevalaṃ pana ārabha pavattimattamevassa tattha

1. Am 3. 196; Khu 1. 120 piṭṭhesu. 2. Dī 1. 69; Sam 1. 412; Am 1. 441 piṭṭhādīsu.

hoti, tayidaṃ ārammabhāvenāpi nāma vibhūtākāratāya ṭhātum appahontaṃ ārammaṇakaraṇe kiṃ pahoti. Tasmā tadassa avibhūtakkiccatam disvā satthā heṭṭhā tisu ṭhānesu bhāvanākāram vatvā tādiso idha na labbhatīti dīpetum catutthāruppadesanāyaṃ **sutte**¹ bhāvanākāram pariyāyadesanattā na kathesi.

Yasmā pana sārammaṇassa dhammassa ārammaṇe pavatti-ākāro atthevāti atisukhumabhāvappattaṃ taṃ dassetum “taṃyeva ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi karotī”ti² **pibhaṅge** vuttaṃ yathā dhammasāsanabhāvato, pubbabhāgavasena vā **vibhaṅge** “santato manasi karotī”ti² vuttaṃ tadā yogino tassa vibhūtabhāvato. Appanāvasena pana **sutte**¹ bhāvanākāro na gahito avibhūtabhāvato. Kammatṭhānaṃ hi kiñci ādito avibhūtaṃ hoti, yathā taṃ? Buddhānussati-ādi. Kiñci majjhe yathā taṃ? Ānāpānassati. Kiñci ubhayattha, yathā taṃ? Upasamānussati-ādi. Catutthāruppakammatṭhānaṃ pana pariyosāne avibhūtaṃ bhāvanāya matthakappattiyāṃ ārammaṇassa vibhūtabhāvato. Tasmā catutthārurpe imaṃ visesaṃ dassetum satthāro **sutte**¹ bhāvanākāro na gahito, na sabbena sabbaṃ abhāvatoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

288. **Asadisarūpoti** dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjana-byāmapabhāketumālādīhi rūpaguṇehi aññehi asādhāraṇarūpakāyo, sabhāvattho vā **rūpa**-saddo “yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpan”ti-ādīsu³ viya. Tasmā **asadisarūpoti** asadisasabhāvo, tena dasabalacatuvesārajjādiguṇavisesasamāyogadīpanato satthu dhammakāyasampattiyāpi asadisatā dassitā hoti. **Itīti** evaṃ vuttappakārena. **Tasminti** āruppe. **Pakiṇṇakakathāpi** viññeyyāti pubbe viya asādhāraṇaṃ tattha tattha jhāne patiniyatameva atthaṃ aggahetvā sādhāraṇabhāvato tattha tattheva pakiṇṇakaṃ viṣaṇaṃ atthaṃ gahetvā pavattā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

1. Dī 2. 60 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

3. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 106 piṭṭhādīsu.

289. **Rūpanimittātikkkamatoti** kaṣiṇarūpasaṅkhātassa paṭibhāganimitassa atikkamanato. **Ākāśātikkkamatoti** kaṣiṇugghāṭimākāsassa atikkamanato. **Ākāse pavattitaviññāṇātikkkamatoti** paṭhamāruppaviññāṇassa atikkamanaso, na dutiyāruppaviññāṇātikkkamanato. Tadatikkamato hi tasseva vibhāvanam hoti. Dutiyāruppaviññāṇavibhāvane hi tadeva atikkantaṃ siyā, na tassa ārammaṇam, na ca ārammaṇe dosaṃ disvā anārammaṇassa vibhāvanātikkkamo yujjati. **Pāliyaṇca** “viññāṇañcāyatanam sato samāpajjati -pa- sato vuṭṭhahitvā tamyeva viññāṇam abhāveti”ti vuttaṃ, na vuttaṃ “tamyeva viññāṇañcāyatanam abhāveti”ti, “tamyeva abhāveti”ti vā. Anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanam upasampajjā”ti ettha pana dvayaṃ vuttaṃ ārammaṇaṇca viññāṇam, viññāṇañcāyatanaṇca. Tasmim dvaye yena kenaci, yato vā vuṭṭhito, teneva padhānaniddiṭṭhena taṃ-saddassa sambandhe āpanne “ayaṇca ārammaṇātikkkamabhāvanā”ti viññāṇañcāyatanassa nivattanatthaṃ viññāṇavacanam. Tasmā paṭhamāruppaviññāṇasseva abhāvanātikkkamo vutto.

290. **Evam santepīti** aṅgātikkkame asatipi. **Suppaṇītataraṭi** suṭṭhu paṇītataraṭi, sundaraṭi paṇītataraṭi cāti vā attho. Satipi catunnam pāsādatalānam, sāṭikānaṇca tabbhāvato, pamāṇato ca samabhāve uparūpari pana kāmagaṇānam, sukhasamphassādīnaṇca visesena¹ paṇītataraṭidibhāvo viya etāsaṃ catunnam samāpattīnam āruppabhāvato, aṅgato ca satipi samabhāve bhāvanāvisesasiddho pana sātisayo uparūpari paṇītataraṭidibhāvoti imamatthaṃ dasseti “**yathā hī**”ti-ādinā.

291. **Nissitoti** nissāya ṭhito. **Duṭṭhitāti** na sammā ṭhitā, dukkhaṃ vā ṭhitā. **Tannissitanti** tena nissitaṃ, ṭhānanti attho. **Tannissitanti** vā taṃ **maṇḍapalaggaṃ purisaṃ** nissāya ṭhitaṃ purisanti attho. Maṇḍapalaggaṇhi anissāya tena vinābhūte vivitte bahi okāse ṭhānam viya ākāsalaggaviññāṇassa viveke tadapagame tatiyāruppassa ṭhānanti.

1. Vasena (Syā, Ka)

292. **Ārammaṇaṃ karoteva, aññābhāvena taṃ idanti**

“āsannaviññāṇaṇcāyatanapaccatthikarūpāsannākāsārammaṇaviññāṇāpagamā rammaṇaṃ, no ca santan”ti ca diṭṭhādīnavampi taṃ ākiñcaññāyatanam idam nevasaññānāsaññāyatanajjhānam aññassa tādisassa ārammaṇabhāvayogyassa abhāvena alābhena ārammaṇaṃ karoti eva. **“Sabbadisampatī”**ti idam janassa agatikabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Vuttinti** jīvikam. **Vattatīti** jīvati.

293. **Āruḷho**ti-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—yathā koci puriso anekaporisaṃ dīghanisṣeṇiṃ āruḷho tassa uparimapade ṭhito tassā nisseṇiyā bāhumeva olubbhati aññassa alābhato, yathā ca paṃsupabbatassa, missakapabbatassa vā aggakoṭiṃ āruḷho tassa matthakameva olubbhati, yathā ca **giriṃ** silāpabbataṃ āruḷho parippchandamāno aññābhāvato attano jaṇṇukameva olubbhati, **tathā** etaṃ catutthāruppajjhānam taṃ tatiyāruppaṃ olubbhitvā pavattatīti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ uttānameva.

Āruppaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti dasamaṇṇicchedavaṇṇanā.

11. Samādhiniddesavaṇṇanā

Āhārepaṭikkūlabhāvanāvaṇṇanā

294. Uddeso nāma niddesattho mudumajjhimapaññābhāhullato, āgato ca bhāro avassam vahitabboti āha “**ekā saññāti evaṃ uddiṭṭhāya āhāre paṭikkūlasaññāya bhāvanāniddeso anuppatto**”ti. Tatthāyaṃ **saññā**-saddo “rūpasaññā saddasaññā”ti-ādīsu¹ sañjānanalakkhaṇe dhamme āgato, “aniccasaññā dukkhasaññā”ti-ādīsu² vipassanāyaṃ āgato, “uddhumātakasaññāti vā sopākarūpasaññāti vā ime dhammā ekatthā udāhu nānatthā”ti-ādīsu samathe āgato. Idha pana samathassa parikamme daṭṭhabbo. Āhāre hi paṭikkūlākāraggahaṇaṃ, tappabhāvitaṃ vā upacārajjhānaṃ idha “āhāre paṭikkūlasaññā”ti adhippetam. Tatthaṃ yasmim āhāre paṭikkūlasaññā bhāvetabbā, tattha nibbedavirāguppādanāya tappasaṅgena sabbampi āhāraṃ kiccappabhedādīnavopammehi vibhāvetum “**āharatīti āhāro**”ti-ādī āradham.

Tattha **āharatīti** āhārapaccayasāṅkhātena uppattiyā, ṭhitiyā vā paccayabhāvena attano phalaṃ āneti nibbatteti pavatteti cāti attho. Kabaḷhaṃ karīyatīti kabaḷikāro, vatthuvasena cetam vuttaṃ, lakkhaṇato pana ojalakkhaṇo veditabbo, kabaḷikāro ca so yathāvuttenatthena āhāro cāti **kabaḷikārāhāro**. Esa nayo sesesupi. Phusatīti **phasso**. Ayaṃ hi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattati. Tathā hi so phusanalakkhaṇoti vuccati. Cetayatīti cetanā, attano sampayuttadhammehi saddhim ārammaṇe abhisandahatīti attho, manosannissitā cetanā **manosañcetanā**. Upapattiparikappanavasena vijānātīti **viññāṇaṃ**. Evamettha sāmāñnatthato, visesatthato ca āhāro veditabbā. Kasmā panete cattārova vuttā, aññe dhammā kim attano phalassa paccayā na hontīti? No na honti, ime pana tathā ca

1. Khu 7. 43 piṭṭhe.

2. Am 3. 75, 294 piṭṭhesu.

honti aññathā cāti samānepi paccayabhāve atirekapaccayā honti, tasmā āhārāti vuccanti.

Katham? Etesu hi paṭhamo sayam yasmiṃ kalāpe tappariyāpannānaṃ yathārahaṃ paccayo hontova ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharati, dutiyo tisso vedanā āharati, tatiyo tisu bhavesu paṭisandhiṃ āharati, catuttho paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharati. Tenāha “**kabaḷikārāhāro**”ti-ādi. Ettha ca kammajādibhedabhinnā oja sati paccayalābhe dve tisso paveniyo ghaṭenti ojaṭṭhamakarūpaṃ āharati, sukhavedanīyādibhedabhinnō phassāhāro yathārahaṃ tisso vedanā āharati, puññābhisāṅkhārādibhedabhinnō manosañcetanāhāro kāmabhavādīsu tisu bhavesu yathārahaṃ saviññāṇaṃ, aviññāṇaṇca paṭisandhiṃ āharati, viññāṇāhāro yathāpaccayaṃ paṭisandhikkhaṇe nāmaṃ, rūpaṃ, nāmarūpaṇca āharatīti daṭṭhabbaṃ. Atha vā upatthambhakaṭṭhena ime eva dhammā āhārāti vuttā. Yathā hi kabaḷikārāhāro rūpakāyassa upatthambhakaṭṭhena paccayo, evaṃ arūpino āhārā sampayuttadhammānaṃ. Tathā hi vuttaṃ “kabaḷihāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo, arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānāṇaṇca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo”ti¹. Aparō nayo—ajjhāttikasantatiyā visesapaccayattā kabaḷikārāhāro, phassādayo ca tayo dhammā āhārāti vuttā. Visesapaccayo hi kabaḷikārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabaḷikārāhāro, nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṃ. Yathāha “seyyathāpi bhikkhave ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati². Tathā phassapaccayā vedanā. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ. Viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti³.

Kabaḷikārāhāreti kabaḷikāre āhāre **nikanti** taṇhā, taṃ **bhayaṃ** anattāhāvahato. Gadhitassa hi āhāraparibhogo anattāya hoti. Hetu-atthe bhummaṃ. Evaṃ sesesu. **Nikanti**ti nikāmanā

1. Abhi 8. 7 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Saṃ 3. 50, 60, 61 piṭṭhesu.

3. Ma 3. 109; Khu 1. 77; Vi 3. 1; Khu 10. 28 piṭṭhādīsu.

chandarāgo. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, nikanti eva bhayaṃ **nikantibhayaṃ**. Kabaḷikārāhārahetu imesaṃ sattānaṃ chandarāgo bhayaṃ bhayānakam dīṭṭhadhammikādibhedassa anattassa sakalassāpi vaṭṭadukkhassa hetubhāvato. Tenevāha “kabaḷikāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patitṭhitam tattha viññāṇaṃ viruḷhan”ti-ādi¹.

Upagamanam appahīnavipallāsassa ārammaṇena samodhānaṃ saṅgati sukhavedanīyādiphassupatti **bhayaṃ** bhayānakam tīhi dukkhatāhi aparimuccanato. Tenāha “sukhavedanīyaṃ bhikkhave phasaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā², tassa vedanāpaccayā taṇhā -pa- dukkhakkhandhassa samudayo hoti”ti³. Tattha tattha bhava upapajjati etenāti **upapatti**, upapajjanaṃ vā **upapatti**, khipanaṃ **bhayaṃ** bhayānakam upapattimūlakehi byasanehi aparimuttato. Tenāha “avidvā bhikkhave purisapuggalo puññaṇce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, puññupagaṃ bhavati viññāṇaṃ. Apuññaṇce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, apuññupagaṃ bhavati viññāṇaṃ”ti-ādi⁴. **Paṭisandhī**ti bhavantarādīhi paṭisandhānaṃ, tam **bhayaṃ** bhayānakam paṭisandhinimittehi dukkhehi avimuccanato. Tenāha “viññāṇe ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patitṭhitam tattha viññāṇaṃ viruḷhan”ti-ādi⁵.

Puttamānsūpamena ovādena **dīpetabbo** nicchandarāgaparibhogāya. Evaṃ hi tattha nikantibhayaṃ na hoti. Niccammā gāvī yaṃ yaṃ ṭhānaṃ upagacchati, tattha tattheva naṃ pāṇino khādantiyeva. Evaṃ phasse sati vedanā uppajjati, vedanā ca dukkhasallādito daṭṭhabbāti phasse ādīnavaṃ passantassa upagamanabhayaṃ na hotīti āha “**phassāhāro niccammagāvūpamena dīpetabbo**”ti. Ekādasahi aggīhi sabbaso ādittā bhavā aṅgārakāsusadisāti passato upapattibhayaṃ na hotīti āha “**manosañcetanāhāro aṅgārakāsūpamena dīpetabbo**”ti. Corasadisam viññāṇaṃ anattapātato, pahārasadisī vedanā duradhivāsototi sammadeva passato paṭisandhibhayaṃ na hotīti āha “**viññāṇāhāro sattipatūpamena dīpetabbo**”ti.

1. Saṃ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 332 piṭṭhe.

3. Khu 1. 77 piṭṭhe Udāne.

4. Saṃ 1. 310 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 326 piṭṭhe.

Evam kiccādimukhena āhāresu ādīnavam vibhāvetvā idāni tattha yathādhīppetam āhāram niddhāretvā paṭikkūlato manasikāravidhim dassetum **“imesu panā”**ti-ādi vuttam. **Upādāyarūpaniddese**pi “kabaḷikāro āhāro”ti¹ āgatattā tato visesento **“asitapītakhāyitasāyitappabhedo”**ti āha, bhūtakathanam vā etam. Tattha **asitapītakhāyitasāyitappabhedo**ti asitabba pātabba khāyitabbasāyitabbavibhāgo kālabhedavacanicchāya abhāvato yathā “duddhan”ti. **Kabaḷikāro āhārovā**ti avadhāraṇam yathā phassāhārādīnīvattanam, evam oṇāhārānīvattanampi daṭṭhabbam. Savatthuko eva hi āhāro idha kammaṭṭhānabhūto, tena āharīyatīti āhāroti evamettha attho daṭṭhabbo. Āharatīti āhāroti ayaṃ panattho nībbattita-ojāvasena vedītabbo. **Imasmim attheti** imasim kammaṭṭhānasāṅkhāte atthe. **Uppannā saññā**ti saññāsīsenā bhāvanam vadati. Tathā hi vakkhati “paṭikkūlākāraggaṇavasena panā”ti-ādi².

Kammaṭṭhānam uggahetvāti kammaṭṭhānam pariyattidhammato, atthato ca suggahitam sumanasikataṃ sūpadhāritam katvā. Tenāha **“uggahato ekapadampi avirajjhantenā”**ti. Tattha **uggahato**ti ācariyuggahato. **Ekapadampī**ti ekampi padaṃ, ekakoṭṭhāsampi vā, padesaṃmattampīti attho. **Dasahākārehi**ti kasmā vuttam, nanu antima jīvikābhāvato, piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādīsamuppattito, bhuttassa sammadajananato, kimikulasamvaddhanatoti evamādīhipi ākārehi āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbā? Vuttam hetam “antamidam bhikkhave jīvikānam yadidam piṇḍolaṃ, abhisāpolaṃ bhikkhave lokasim ‘piṇḍolo vicarasi pattapānī’ti³”, “aladdhā ca piṇḍapātaṃ paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṃ gadhito mucchito ajjhosanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjati”ti⁴, “bhutto ca āhāro kassaci kadāci maraṇam vā maraṇamattaṃ vā dukkham āvahati, ukkocakādayo, takkoṭakādayo ca dvattimsa dvattimsa kulappabhedā kimayo ca nam upanissāya jīvantī”ti.

1. Abhi 1. 156 piṭṭhe.

3. Sam 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhesu.

2. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe.

4. Am 1. 278 piṭṭhe.

Vuccate—antimakajīvikābhāvo tāva cittasaṁkilesavisodhanatthaṁ kammaṭṭhānābhīnivesato pageva manasi kātabbo “māhaṁ chavālātasadiso bhaveyyan”ti. Tathā piṇḍapātassa alābhalābhesupi paritassanageddhādisamuppattinivāraṇaṁ pageva anuṭṭhātabbaṁ suparisuddhasīlassa paṭisaṅkhānavato tadabhāvato. Bhattasammado anekantiko, paribhogantogadho vā veditabbo. Kimikulasāmvaddhanaṁ pana na saṅgahetabbaṁ, saṅgahitameva vā “dasahākārehi”ti ettha niyamassa akatattā. Iminā vā nayena itaresampettha saṅgaho daṭṭhabbo yathāsambhavamettha paṭikkūlatāpaccavekkhaṇassa adhippetattā. Tathā hi gharagoḷikavaccamūsikajatukavaccādikaṁ sambhavantam gahitaṁ, na ekantikanti. Tathā pariyesanādisupi yathāsambhavaṁ vattabbaṁ.

Gamanatoti—ādīsu paccāgamanampi gamanasabhāgattā gamaneneva saṅgahitaṁ. Paṭikkamanasālādi-upasaṅkamaṇaṁ viya pariyesane samānapaṭikkūlaṁ hi

asuciṭṭhānakkamanavirūpaduggandhadassanaghāyanādhivāsanehi.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṁ uddissa gamanato.

Pariyesanatoti gocaragāme bhikkhatthaṁ āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñjanato. Ubhayaṁ ubhayena āsayati, ekajjhaṁ pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādasena aññamaññaṁ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti āsayo, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro, tato **āsayato**. Nidadhāti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṁ, āmāsayo, tato **nidhānato**.

Aparipakkatoti gahaṇīsāṅkhātena kammajatejena aparipakkato.

Paripakkatoti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nibbattito.

Nissandatoti ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso

makkhanato. Sabbattha āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbāti yojanā.

Taṁtaṁkiriyaṇipphattipaṭipāṭivasena cāyaṁ gamanatoti-ādikā anupubbī ṭhapitā, sammakkhanaṁ pana paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikkūlanti sabbapacchā ṭhapitanti daṭṭhabbaṁ.

295. **Evam mahānubhāveti** idāni vattabbapaṭipattiyā mahānubhāveti vadanti, sabbatthakakammaṭṭhānapariharaṇādisiddhaṁ vā dhammasudhammataṁ purakkhatvā

yogāvacarena evaṃ paṭipajjitabbanti dassento “**evaṃ mahānubhāve nāma sāsane**”ti-ādimāha. Tattha **nāma**-saddo sambhāvane daṭṭhabbo. Pabbajitena gāmābhimukhena gantabbanti yojanā. Ayañca gamanādito paccavekkhaṇā yogino na attuddesikāva, atha kho anuddesikāpīti dassento “**sakalarattin**”ti-ādinā dhuradvayaṃ pariggahesi. **Pariveṇanti** pariveṇaṇaṇaṃ.

Visatimsavāreti ettha santatipaccuppannavasena vāraparicchediti keci, apare pana “uṇhāsanenā”ti vadanti. Nīvaraṇavikkhambhanañhi appattā bhāvanā pharaṇapītiyā abhāvato nisajjāvasena kāyakilamathaṃ na vinodatiyevāti iriyāpathacalanāṃ hotiyeva. Visatimsaggahaṇaṃ pana yathāsallakkhitabhikkhācaraṇavelāvasena. Atha vā gamanato yāva sammakkhanamanasikāro eko vāro, evaṃ vīsatiṃsavāre kammaṭṭhānaṃ manasi karitvā. **Nijasambādhānīti** janasambādharahitāni, tena appākiṇṇataṃ, appasaddataṃ, appanigghosatañca dasseti. Tato eva **pavivekasukhāni** janavivekena iṭṭhāni, pavivekassa vā jhānānuyogassa upakārāni. Yasmā **chāyūdakasampannāni**, tasmā **sītalāni**. Yasmā **sucīni**, tasmā **ramaṇīyabhūmibhāgānīti** purimāni dve pacchimānaṃ dvinnarāṃ kāraṇavacanāni. **Ariyanti** niddosaṃ. **Vivekaratinti** jhānānuyogaratim.

Kiñcāpi yogāvacarānaṃ vasanaṭṭhānaṃ nāma sujaggitaṃ susammaṭṭhameva hoti, kadāci pana jagganato pacchā evampi siyāti paṭikkūlatāpaccavekkhaṇāya sambhavadassanattamaṃ “**pādarajagharagolikavaccādisamparikiṇṇan**”ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tattha **paccattharaṇanti** bhūmiyā chavirakkhaṇattamaṃ attharittabbaṃ cimilikādi-attharaṇamāha. **Jatukā** khuddakavagguliyo. **Upahatattāti** dūsitattā. **Tatoti** tato tato¹. Appekadā **ulūkapārāvatādīhīti** idhāpi “appekadā”ti padamānetvā sambandhitabbaṃ. **Udakacikkhallādīhīti** ādi-saddena kacavarādiṃ saṅgaṇhāti. Pariveṇato vihāraṇaṇappavesamaggo **vihāraracchā**.

Vitakkamālaketi “kattha nu kho ajja bhikkhāya caritabban”ti-ādinā vitakkanamālake. **Gāmaṃagganti** gāmagāmiṃmaggaṃ. **Khāṇukaṇṭakamaggoti** khāṇukaṇṭakavanto maggo. **Daṭṭhabbo hotīti** dassanena gamanaṃ upalakkheti.

1. Tatoti tato (Ka)

Paṇḍaṃ paṭicchādentenati-ādi evamajjhāsayaena nivāsanādi kātābanti vattadassanaṃ, paṇḍaroginā vātātapādi parissayavinodanattamaṃ gaṇḍaṃ paṭicchādayamānena viya. Atha vā gaṇḍaṃ viya gaṇḍaṃ paṭicchādayamānenāti ekaṃ gaṇḍa-saddaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ bhavati. “Gaṇḍoti kho bhikkhave pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacanaṃ”¹ti vacanato **gaṇḍoti** attabhāvassa pariyaayo, visesato rūpakāyassa dukkhatāsūlayogato, asucipaggharaṇato, uppādajarābhāṅgehi uddhumātakapakkapabhijjanato. **Vaṇacoḷakanti** vaṇapaṭicchādayamānena vattakhaṇḍaṃ. **Nīharitvā**ti thavikato uddharitvā. **Kuṇapānīpīti** pi-saddo garahāyaṃ evarūpānīpi daṭṭhabbāni bhavanti, sambhavadassane vā idampi tattha sambhavatīti. **Adhivāsetabboti** khamitabbo aññāthā āhārassa anupalabbhanato. **Gāmadvāreti** gāmadvārasamīpe, ummārabbhantare vā. **Gāmaracchā** vinivijjhitaṃ thitā **oloketabbā honti** yugamattadassināpi satāti adhippāyo.

Paccattharaṇādīti gharagolikavaccādisaṃkiliṭṭhapaccattharaṇādikaṃ. **Anekakuṇapapariyosānanti** ettha dunnivatthaduppārutamanussasamākulānaṃ gāmaracchānaṃ olokanampi ānetvā vattabbaṃ. Tampi hi paṭikkūlamevāti **aho vatāti** garahane nipāto. **Bhoti** dhammālapanaṃ. Yāvañcidaṃ paṭikkūlo āhāro yadattamaṃ gamanampi nāma evaṃ jegucchaṃ, duradhivāsanañcāti attho.

296. **Gamanapaṭikkūlanti** gamanameva paṭikkūlaṃ gamanapaṭikkūlaṃ. **Adhivāsetvāpīti** pi-saddo sampiṇḍanaṃ, tena “ettakenāpi mutti natthi, ito parampi mahantaṃ paṭikkūlaṃ sakalaṃ adhivāsetabbamevā”²ti vakkhamānaṃ paṭikkūlaṃ sampiṇḍeti. **Saṅghātipārutenāti** saṅghāṭiyā kappanapārūpanena pārutasarīrena. **Yatthāti** yāsu vithīsu. **Yāva piṇḍikamaṃsāpīti** yāva jaṅghapiṇḍikamaṃsappadesāpi. **Udakacikkhalleti** udakamisse kaddame. **Ekena cīvaranti** ekena hatthena nivattacīvaraṃ. Macchā dhovīyanti etenāti **macchadhovanaṃ**, udakaṃ. Sammissa-saddo paccekamaṃ sambandhitabbaṃ. **Oḷigallāni** ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ sakaddamānaṃ sandanaṭṭhānāni, yāni jaṇṇumatta-asucibharitānīpi honti. **Candanikāni** kevalānaṃ ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ

1. Am 3. 191; Sam 2. 304 piṭṭhesu.

sandanaṭṭhānāni¹. **Yatoti** oḷigallādito. **Tā makkhikā**ti tattha saṇḍasaṇḍacārino nīlamakkhikā. **Nīliyantī**ti acchanti.

Dadamānāpīti-ādi satipi kesañci saddhānaṃ vasena sakkaccakāre paṭikkūlapaccavekkhaṇāyogyaṃ pana asaddhānaṃ vasena pavattanaka-asakkaccakārameva dassetuṃ āraddhaṃ. **Tuṇhī honti** sayameva riñcitvā gacchissatīti. **Gacchā**ti apehi. **Reti** ambho. **Muṇḍakā**ti anādarālapanaṃ. **Samudācarantī**ti kathenti. Piṇḍolyassa antimajīvikābhāvenāha “kapaṇamanussena viya gāme piṇḍāya caritvā nikkhamitabban”ti.

297. **Tatthā**ti tasmiṃ pattagata āhāre. **Lajjitabbaṃ hoti** “ucchiṭṭhaṃ nu kho ayaṃ mayhaṃ dātukāmo”ti āsaṅkeyyāti, **sedo paggharamāno** āhārassa vā uṇṭhāya, bhikkhuno vā sapariḷāhatāyāti adhippāyo. **Sukkhathaddhabhattampī**ti sukkhatāya thaddhampi bhattaṃ, pageva takkakañjikādīnā upasittanti adhippāyo. Tena sedena kilinnatāya paṭikkūlataṃ vadati.

Tasminti piṇḍapāte. **Sambhinnasobheti** sabbaso vinaṭṭhasobhe. **Vemajjhato paṭṭhāyāti** jivhāya majjhato paṭṭhāya. **Dantagūṭhako** dantamalaṃ. **Vicuṇṇitamakkhitoti** ubhayehi dantehi vicuṇṇito kheḷādīhi samupalitto. Evaṃbhūtaṃ cassa yāyaṃ pubbe vaṇṇasampadā, gandhasampadā, abhisāṅkhārasampadā ca, sā ekaṃsena vinassati, raso pana nasseyya vā na vāti āha “**antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāraviseso**”ti. **Suvānadoṇiyanti** sārameyyānaṃ bhuñjanaka-ambaṇe. **Suvānavamathu viyāti** vantasunakhachāḍḍanaṃ viya. **Cakkhussa āpāthaṃ atītattā ajjhoharitaḥ hotīti** ukkaṃsagataṃ tassa paṭikkūlabhāvaṃ vibhāveti.

298. **Paribhoganti** ajjhoharaṇaṃ. **Esa** āhāro anto pavisaṃmāno bahalamadhukatelamakkhito viya paramajjeguccho hotīti sambandho. **Antoti** koṭṭhassa abbhantare. Nidhānaṃ upagato āmāsayaṃ appattoyeva āhāro pittādīhi vimissito hotīti āha “**pavisamāno**”ti. Āmāsayaṃ pakāsayavinimutto koyamāsayaṃ

1. Chāḍḍanaṭṭhānāni (Sī)

nāmāti āsaṅkaṃ sandhāyāya “**yasmā**”ti-ādi. Pittamevāsayo **pittāsayo**. **Adhiko hotīti** vuttaṃ mandapuñṇabāhullato lokassa. **Evam āsayatoti** jeguccho hutvā anto pavīṭṭho jegucchatarehi pittādīhi vimissito ativiya jeguccho hotīti evaṃ āsayato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

299. **Nidhānatoti** etthāpi eseva nayo. **Soti āhāro**. **Dasavassikenāti** jātiyā dasavassena sattena. **Okāseti** āmāsayasaṅkhāte padese.

300. **Evarūpeti** edise, dasavassāni yāva vassasataṃ adhotavaccakūpasadiseti attho. **Nidhānanti** nidhātābbaṃ. **Yathāvuttappakāreti** sace pana “dasavassikenā”ti-ādinā¹ yathāvutto pakāro etassāti yathāvuttappakāro, tasmim. **Paramandhakāratimiseti** ativiya andhakaraṇamahātamaṃ. Atiduggandhajegucche padese paramajegucchabhāvaṃ upagantvā tiṭṭhatīti sambandho. Kattha kiṃ viyāti āha “**yathā nāmā**”ti-ādi. Kālameghena abhivutṭhe āvāṭe bahuso vassanena ekaccaṃ asucijātaṃ uppilavitvā vigaccheyyāti **akālameghaggahaṇaṃ**. **Tiṇapaṇṇakilaṇṇajakhaṇḍaggahaṇaṃ** na asubhassāpi asubhena sammissatāya asubhabhāvappattidassanattamaṃ. **Kāyaggisantāpakuthitakuthanasañjātaphēṇapubbulaḥkācitoti** gahaṇitejena pakkuthitanippakkatāya samuppannapheṇapubbulaṇicito. **Aparipakkatoti** aparipakkabhāvato.

301. **Suvaṇṇarajatādidhātuyo viyāti** yathā suvaṇṇarajatādidhātuyo vidhinā tāpiyamānā suvaṇṇarajatādiḥka muṇcantiyo suvaṇṇarajatādidhāvāṃ upagacchantīti vuccanti, na evamayāṃ. Ayam pana āhāro kāyagginā paripakko pheṇapubbulaḥka muṇcanto saṅhaṃ karonti etthāti “saṅhakaraṇī”ti laddhanāmake nisade pisitvā nālike khuddakaveḷunālikāyaṃ vaṇṇasaṅṭhānamattena pakkhippamānapaṇḍumattikā viya karīsabhāvāṃ upagantvā pakkāsayaṃ pūreti, muttabhāvāṃ upagantvā muttavatthim pūretīti yojanā. Gahaṇiyā indhanabhāgo viya kimibhakkhabhāgo ca

1. Visuddhi 1. 339 piṭṭhe.

apākaṭova. Rasabhāgo phalato pakāsīyati, aparipakkasabhāgā ca teti te anāmasitvā karīsamuttabhāgā evettha dassitā.

302. Paṭikkūlassa nāma phalena paṭikkūleneva bhavitabbanti dassento “**sammā paripaccamāno**”ti-ādimāha. **Nakhadantādīnīti ādi**-saddena na kevalaṃ tacādīni eva **dvattiṃsākārapāliyaṃ**¹ āgatāni, atha kho akkhigūtha kaṇṇagūtha dantamala jallikāsambhavādīni dvattiṃsakotṭhāsavinimuttāni asubhāni saṅgaṇhanto “**nānākuṇapānī**”ti āhāti daṭṭhabbān.

303. **Nissandamānoti** vissavanto, paggharantoti attho. **Ādinā pakārenāti** ettha **ādi**-saddena nāsikāya siṅghāṇikā, mukhena kheḷo, kadāci pittaṃ, semhaṃ, lohitaṃ vamaṭi, vaccamaggena uccāro, passāvamaggena passāvo, sakalakāye lomakūpehi sedajallikāti evaṃpakāraṃ asuciṃ saṅgaṇhāti. “**Paṭhamadivase**”ti idaṃ nissandadivasāpekkhāya vuttaṃ. Tenāha “**dutiyadivase nissandento**”ti. **Vikuṇitamukhoti** jigucchāvasena saṅkucitamukho. Tenāha “**jegucchī**”ti. **Maṅkubhūtoti** vīmanakajāto “imampi nāma posemī”ti. **Rattoti** vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakārena chandarāgena ratto. **Giddhoti** abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddho gedhaṃ āpanno. **Gadhitoti**² dummocanīyabhāvena ganthito viya tattha paṭibaddho. **Mucchitoti** rasataṇhāya mucchaṃ mohaṃ āpanno. **Virattoti** vigatarāgo. **Aṭṭiyamānoti** dukkhiyamāno. **Harāyamānoti** lajjamāno. **Jigucchamānoti** hīlento.

Navadvārehīti pākaṭānaṃ mahantānaṃ vasena vuttaṃ, lokakūpavivarehipi sandatevāti. **Nīliyatīti** attānaṃ adassento nigūhati, saṅkucati³ vā. **Evanti** ekena dvārena pavesanaṃ anekehi dvārehi anekadhā nikkhāmanaṃ, pakāsaṇaṃ pavesanaṃ, nigūḷhaṃ nikkhāmanampīti somanassajātena pavesanaṃ, maṅkubhūtena nikkhāmanaṃ, sārattena pavesanaṃ, virattena nikkhāmananti imehi pakārehi.

1. Ma 3. 133; Khu 1. 2 piṭṭhesu.

2. Gathitoti (Sī)

3. Saṅkupati (Syā)

304. **Paribhogakālepi** **pi**-saddena pavitṭhamattopi nāma pavesadvāraṃ jegucchaṃ karoti, pageva laddhaparivāso paripākappatto itaradvārānīti dasseti. **Esa** āhāro. **Gandhaharaṇatthanti** vissagandhāpanayanattham. **Kāyaggināti** gahaṇitejānugatena kāyusmānā. **Phenuddehakanti** pheṇāni utṭhapetvā utṭhapetvā. **Paccitvāti** paripākam gantvā. **Uttaramānoti** uppilavanto. **Semhādīti** **ādi**-saddena pittādike saṅgaṇhāti. **Karīsādīti** **ādi**-saddena sedajallikādike. **Imāni dvārāni** mukhādīni. **Ekaccanti** passāvamaggaṃ sandhāya vadati. Cokkhajātikā pana mukhādīnipi dhovitvā hattham puna dhovantiyeva. Puna **ekaccanti** vaccamaggaṃ. **Dvittikkhattunti** dvikkhattum, tikkhattum vā. Ettha ca āhāratthāya gamanapariyesanānam paṭikkulātā āhāre paṭikkulātā vuttā. Paribhogassa tannissayato, āsayanidhānānam taṃsambandhato, itaresam tabbikāratoti ayampi viseso veditabbo. Kimibhakkhabhāvopi hissavikārapakkheyeva ṭhapetabboti.

305. **Tam nimittanti** yathāvutthehi ākārehi punappunam manasi karontassa paṭikkulākāravasena upaṭṭhitam kabaḷikārāhārasaññitam bhāvanāya nimmitam ārammaṇam, na uggahapaṭibhāganimittam. Yadi hi tattha uggahanimittam uppajjeyya, paṭibhāganimittenapi bhavitabbam. Tathā ca satī appanāppattena jhānena bhavitabbam, na ca bhavati, kasmā? Bhāvanāya nānakārato, sabhāvadhammabhāvena ca kammaṭṭhānassa gambhīrabhāvato. Tenāha “**kabaḷikārāhārassa sabhāvadhammatāya gambhīratā**”ti. Ettha hi yadipi paṭikkulākāravasena bhāvanā pavattati. Ye pana dhamme upādāya kabaḷikārāhārapaññatti, te eva dhammā paṭikkulā, na paññattīti paṭikkulākāraggaṇamukhenapi sabhāvadhammeyeva ārabha bhāvanāya pavattanato, sabhāvadhammānaṃca sabhāveneva gambhīrabhāvato na tattha jhānam appetum sakkoti. Gambhīrabhāvato hi purimasaccadvayaṃ duddasaṃ jātanti. Yadi upacārasamādhinā cittaṃ samādhiyati, katham kammaṭṭhānam “saññā” icceva voharīyatīti āha “**paṭikkulākāraggaṇavasena panā**”ti-ādi.

Idāni imissā bhavanāya ānisaṃsaṃ dassetum “**imaṇca panā**”ti-ādi vuttam. **Rasataṇhāyāti** madhurādirasavisayāya taṇhāya. **Patilīyatīti** saṅkucati anekākāram tattham paṭikkulātāya saṇṭhitattā. **Patikuṭatīti**

apasakkati na visarati. **Pativattatī**ti nivattati. **Kantāranittharaṇatthikoti** mahato dubbhikkhakantārassa nittharaṇappayojano. **Vigatamadoti** mānamadādīnaṃ abhāvena nimmado, madābhāvaggahaṇeneva cassa davamaṇḍanavibhūsanādīnampi abhāvo gahitoyevāti daṭṭhabbāṃ.

Kabaḷikārāhārapariññāmukhenāti vuttanayena paṭikkulākārato kabaḷikārāhārassa paricchijja jānanadvārena. **Pañcakāmaguṇiko rāgoti** anativattanaṭṭhena pañcasu kāmaguṇesu niyutto, tappayojano vā rāgo.

Pariññaṃ samatikkamaṃ **gacchati**. Rasataṇhāya hi sammadeva vigatāya rūpataṇhādayopi vigatā eva honti bhojane mattaññutāya ukkaṃsagamanato.

Sati ca visayisamatikkame visayo samatikkanto eva hotīti āha “so **pañcakāmaguṇapariññāmukhena rūpakkhandaṃ pariñānāti**”ti.

Rūpāyatanādīsu hi pariññaṃ gacchantesu tannissayabhūtāni, taggāhakā pasādā ca sukheveva pariññaṃ gacchantīti. **Aparipakkādīti ādi**-saddena āsayanidhānānampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha **aparipakkaṃ** tāva

udariyameva. Āsayaggahaṇena pittaśemhapubbalohitānaṃ, paripakkaggahaṇena karīsaputtānaṃ, phalaggahaṇena kesādīnaṃ sabbesaṃ pariggaho siddho hotīti āha “**kāyagatāsati bhāvanāpi pāripūriṃ gacchati**”ti.

Asubhasaññāyāti asubhabhāvanāya, aviññāṇaka-asubhabhāvanānuyogassāti attho. **Anulomapaṭipadaṃ paṭipanno hoti** paṭikkulākāraggahaṇena kāyassa asuciduggandha jegucchabhāvasallakkhaṇato. **Imaṃ pana paṭipattinti** imaṃ āhāre paṭikkulasaññābhāvanaṃ. **Amatapariyosānatanti** nibbānani-aṭṭhitam¹ āhāre paṭikkulasaññābhāvanāsaṅkhātāṃ upacārajjhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā nibbānādhigamanti attho.

Āhāre paṭikkulabhāvanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catudhātuvatthānabhāvanāvaṇṇanā

306. “**Ekam vavatthānanti evaṃ uddiṭṭhassa catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso anupatto**”ti uddeso nāma niddesattho

1. Nibbānaniṭṭhakaṃ (Sī)

mudumajjhapaññābhūllato, āgato ca bhāro avassamā vahitabboti katvā vuttam. Tattha satipi visayabhedenā vavatthānassa bhede vavatthānabhāvasāmaññena pana tam abhinnaṃ katvā vuttam **“ekaṃ vavatthānan”**ti, pubbabhāge vā satipi visayabhede atthasiddhiyam tassa ekavisayatāvāti **“ekaṃ vavatthānan”**ti vuttam. Yathā hi dvattiṃsākāre kamman karontassa yogino yadipi pubbabhāge visum visum koṭṭhāsesu manasikāro pavattati, aparabhāge pana ekasmiṃ khaṇe ekasmiṃyeva koṭṭhāse atthasiddhi hoti, na sabbesu, evamidhāpīti. Tattha siyā—yathā paṭikkūlabhāvasāmaññena dvattiṃsākārakammaṭṭhāne abhedato manasikāro pavattati, evaṃ idha dhātubhāvasāmaññena abhedato manasikāro pavattatīti **“ekaṃ vavatthānan”**ti vuttanti? Nayidamevaṃ. Tattha hi paṇṇattisamatikkamato paṭṭhāya paṭikkūlavaseneva sabbattha manasikāro pavattetabbo, idha pana sabhāvasarasalakkaṇato dhātuyo manasi kātabbā, na dhātubhāvasāmaññato. Tenevāha **“sabhāvūpalakkhaṇavasena sannitṭhānan”**ti. Kiṃ vā etena papañcena, aññehi ekūnacattālisāya kammaṭṭhānehi asaṃsaṭṭham catudhātuvavatthānam nāma ekaṃ kammaṭṭhānanti dassetuṃ **“ekaṃ vavatthānan”**ti vuttanti daṭṭhabbam. **“Catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso”**ti kasmā vuttam, nanu catudhātuvavatthānam bhāvanāva? Saccam bhāvanāva, sakiṃ pavattam pana vavatthānam, tassa bahulīkāro bhāvanāti vacanabhedenā vuttam. Katham pana bhāvanā niddisīyati tassā vacīgocarātikkantabhāvatoti? Nāyam doso bhāvanatthe bhāvanāvohārato. Bhāvanattho hi kammaṭṭhānapariggaho idha **“bhāvanā”**ti adhippeto.

Sabhāvūpalakkhaṇavasenāti kakkhaḷattādikassa salakkhaṇassa upadhāraṇavasena. Idam hi kammaṭṭhānam pathavīkaṣiṇādīkammaṭṭhānam viya na paṇṇattimattasallakkhaṇavasena, nīlakaṣiṇādīkammaṭṭhānam viya na nīlādīvaṇṇasallakkhaṇavasena, nāpi vipassanākammaṭṭhānam viya saṅkhārānam aniccataḍisāmaññalakkaṇasallakkhaṇavasena pavattati, atha kho pathavī-ādīnam sabhāvasallakkhaṇavasena pavattati. Tena vuttam **“sabhāvūpalakkhaṇavasenā”**ti, kakkhaḷattādikassa salakkhaṇassa upadhāraṇavasenāti attho. **Sannitṭhānanti** ñāṇavinicchayo veditabbo, na yevāpanakavinicchayo, nāpi

vitakkādivinicchayo. **Dhātumanasikāro**ti dhātūsu manasikāro, catasso dhātuyo ārabha bhāvanāmanasikāroti attho. Kātabbato kammaṃ, yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānañcāti kammaṭṭhānaṃ, catunnaṃ mahābhūtānaṃ sabhāvasallakkhaṇavasena pavattaṃ yogakammaṃ. Tenāha “**dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvavatthānanti atthato ekan**”ti. **Tayidaṃ** catudhātuvavatthānaṃ. “**Dvidhā āgatan**”ti kasmā vuttaṃ, nanu dhātuvibhaṅge nātisaṅkhepavittāravasena āgataṃ, tasmā “tidhā āgatan”ti vattabbanti? Na, tatthāpi ajjhattikānaṃ dhātūnaṃ pabhedato anavaśesapariyādānaṃ katattā, bāhirānaṃ dhātūnaṃ pariggahitattā. Atha vā **dvidhā āgatan**ti ettha dvidhāva āgatan

ti na evaṃ niyamo gaheṭṭabbo, atha kho dvidhā āgatamevāti, tena tatiyassāpi pakāraṃ saṅgaho siddho hoti. So ca nātisaṅkhepavittārānayo “saṅkhepato ca vitthārato cā”ti ettha āvuttivasena, **ca**-saddeneva vā saṅgahoti daṭṭhabbo. Atha vā yo nātisaṅkhepavittārānayaṃ atisaṅkhepapaṭikkhepamukheṇa labbhamāno vitthārabhāgo, taṃ vitthārānayaṃ togadameva katvā vuttaṃ “dvidhā āgatan”ti. Evaṃ katvā “nātittikkhapaññaṃ dhātukammaṭṭhānikassa vasena vitthārato āgatan”ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. “**Mahāsatipaṭṭhāne**”ti ca idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, **satipaṭṭhāna**¹ **kāyagatāsatisuttā**² **supi**² tattheva āgatattā. **Rāhulovādeti** mahārāhulovāde³. **Dhātuvibhaṅgeti** dhātuvibhaṅgasutte⁴, abhidhamme dhātuvibhaṅge⁵ ca.

Kāmaṃ **mahāsatipaṭṭhāne**¹ atthena upamaṃ parivāretvā desanā āgatā, upamā ca nāma yāvadeva upameyyatthavibhāvanatthāti upamaṃ tāva dassetvā upameyyatthaṃ vibhāvetuṃ “**seyyathāpi**”ti-ādinā pālī ānītā. Kasmā panettha dhātuvasena, tatthāpi catumahābhūtavasena kammaṭṭhānaniddeso katoti? Sattasuññatāsandassanatthaṃ, ettha dhātuvasena, tatthāpi oḷārikabhāvena supākaṭatāya, ekaccaveneyyajanacaritānukulatāya ca mahābhūtavasena kammaṭṭhānaniddeso katoti veditabbo. Tattha **pathavīdhātūti**-ādīsu dhātuttho nāma sabhāvattho,

1. Dī 2. 234; Ma 1. 73 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 131 piṭṭhe.

3. Ma 2. 84 piṭṭhe.

4. Ma 3. 281 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

sabhāvattho nāma suññatatto, suññatatto nāma nissattatto. Evaṃ sabhāvasuññatanissattatthena pathavīyeva dhātu **pathavīdhātu**. **Āpodhātu**-ādīsupi eseva nayo. **Pathavīdhātū**ti saharurūpadhammānaṃ paṭiṭṭhādhaṭu, tathā **āpodhātū**ti ābandhanadhātu, **tejodhātū**ti paripācanadhātu, **vāyodhātū**ti vitthambhanadhātūti evamettha samāso, bhāvattho ca veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana parato āgamissati.

Evaṃ tikkhapaññassāti-ādīsu **evanti** yathā dassitaṃ pālīṃ paccāmasati. Nāṭitikkhapaññassa vitthāradesanāti katvā āha **“tikkhapaññassā”**ti. Yathā vatthayugaṃ arahatīti vatthayugiko, evaṃ dhātukammaṭṭhānaṃ arahati, dhātukammaṭṭhānapayojanoti vā dhātukammaṭṭhāniko, tassa **dhātukammaṭṭhānikassa**.

Chekoti taṃtaṃsamaññāya kusalo, yathājāte sūnasmiṃ¹ naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante² aṭṭhimaṃsādi-avayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte, vibhatte pana aṭṭhimaṃsādi-avayavasamaññāti jānanako. **Goghātakoti** jīvikatthāya gunnaṃ ghātako. **Antevāsī**ti kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī tassa tannissāya jīvanato. **Vinivijjhivā**ti ekasmiṃ ṭhāne aññaṃ vinivijjhivā. **Mahāpathānaṃ vemajjhāṭṭhānasāṅkhāteti** catunnaṃ mahāpathānaṃ tāya eva vinivijjhanāṭṭhānasāṅkhāte. Yasmā te cattāro mahāpathā catūhi disāhi āgantvā samohitā viya honti, tasmā taṃ ṭhānaṃ catumahāpathānaṃ, tasmiṃ **catumahāpathe**. Vilīyanti bhijjanti vibhajjantīti bilā, bhāgā, va-kārassa ba-kāraṃ, i-kārassa ca ī-kāraṃ katvā. Tameva hi bhāgatthaṃ dassetuṃ **“koṭṭhāsaṃ katvā”**ti vuttaṃ. Kiñcāpi ṭhita-saddo **“ṭhito vā”**ti-ādīsu³ viya ṭhānasāṅkhāta-iriyāpathasamaṅgitāya, gatinivatti-atthātāya vā ṭhā-saddassa aññattha ṭhapetvā gamanaṃ sesa-iriyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavatti-ākārabodhako adhippetoti āha **“catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā**

1. Sunasmiṃ (Syā, Ka), sūnāyaṃ (?)

2. Sāsanānaṅguṭṭhakakudhakhuravisāṇādivante (Sī)

3. Am 2. 22 piṭṭhe.

yathāṭṭhitan”ti. Tattha **ākārenā**ti ṭhānādinā rūpakāyassa pavatti-ākārena. Ṭhānādayo hi iriyāsaṅkhātāya kāyikakiriyāya pavattiṭṭhānatāya “iriyāpathā”ti vuccanti. **Yathāṭṭhitan**ti yathāpavattam. Yathāvuttaṭṭhānamevettha paṇidhānanti adhippetanti āha “**yathāṭṭhitattāva yathāpaṇihitan**”ti. **Ṭṭhitan**ti vā kāyassa ṭhānasaṅkhātā-iriyāpathasamāyogaparidīpanam. **Paṇihitan**ti tadañña-iriyāpathasamāyogaparidīpanam. **Ṭṭhitan**ti vā kāyasaṅkhātānam rūpadhammānam tasmim tasmim khaṇe sakiccavasena avaṭṭhānaparidīpanam. **Paṇihitan**ti paccayakiccavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitam paṇihitan ti evamettha attho veditabbo. **Dhātusoti** dhātum dhātum pathavī-ādiddhātum visum visum katvā. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati ñāṇacakkhunā vinibbhujitvā passati.

Yathā chekoti-ādinā pāḷiyā saddatthavivaraṇavasena vuttamevattham idāni bhāvatthavibhāvanavasena dassetum “**yathā goghātakassā**”ti-ādi vuttam. Tattha **posentassā**ti maṁsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattachappāsāṭṭhi-ādīhi samvaddhantassa. **Vadhitam matanti** hiṁsitam hutvā matam. **Matanti** ca matamattam. Tenevāha “**tāvadevā**”ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyati** yāni aṅgapaccaṅgāni upādāya gāvīsamaññā, matamattāyapi gāvīyā tesam sannivesassa avinaṭṭhattā. **Bilāsoti** bilam bilam katvā. **Vibhajitvāti** aṭṭhisāṅghātato maṁsam vivecetvā, tato vā vivecitam maṁsam bhāgaso katvā. Tenevāha “**maṁsasaññā pavattati**”ti. **Pabbajitassapi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoganti** santatisamūhakkicchanānam vinibbhujanam vivecanam. **Dhātuso paccavekkhatoti** yathāvuttam ghanavinibbhogam katvā dhātuso paccavekkhantassa. **Sattasaññāti** attānudiṭṭhivasena pavattā sattasaññāti vadanti, vohāravasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānam yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evaṁ hi sati yathāvutta-opammatthena opameyyattho aññadatthu saṁsandati sameti. Tenevāha “**dhātuvaseneva cittam santiṭṭhatī**”ti.

307. Evaṁ dhātukammaṭṭhānassa saṅkhepato āgataṭṭhānam dassetvā idāni vitthārato āgataṭṭhānam dassetum “**mahāhatthipadūpame**

panā”ti-ādi vuttaṃ. **Evanti** iminā **rāhulovāda**¹**dhātuvibhaṅgesu**² dhātukammaṭṭhānassa vitthārato āgamanameva upasaṃharati, na sabbaṃ desanāyamaṃ aññathāpi tattha desanāyassa āgatattā.

Tatrāti tasmim̐ yathādassite mahāhatthipadūpamapāṭhe. **Ajjhattikā**ti sattaśantānapariyāpannā. **Ajjhattaṃ paccattanti** padadvayenāpi taṃ taṃ pāṭipuggalikadhammo vuccatīti āha **“ubhayampi niyakassa adhivacanan”**ti. Sasantatipariyāpannatāya pana attani gahetabbabhāvūpagamanavasena attānaṃ adhikicca pavattaṃ **ajjhattaṃ**. Taṃtaṃsantatipariyāpannatāya **paccattaṃ**. Tenevāha **“attani pavattattā ajjhattaṃ, attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā paccattaṃ”**ti. **Kakkhaḷanti** kathinaṃ. Yasmā taṃ thaddhabhāvena sahaṇṇatānaṃ paṭiṭṭhāhoti, tasmā **“thaddhaṇ”**ti vuttaṃ. **Kharigatanti** kharīsu kharasabhāvesu gataṃ kappariyāpannaṃ, kharasabhāvamevāti attho. Yasmā pana kharasabhāvaṃ pharusākārena upaṭṭhānato pharusākāraṃ hoti, tasmā vuttaṃ **“pharusan”**ti. Tenāha **“dutiyaṃ ākāravacanan”**ti. **Upādinnaṃ** nāma sarīraṭṭhakaṃ. Taṃ pana kammaṣaṃmuṭṭhānataṃ sandhāya upādinnaṃpi atthi anupādinnaṃpi, taṇhādīhi ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena sabbampetaṃ upādinnamevāti dassetuṃ **“upādinnaṃti dāḷhaṃ ādinnan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **“maman”**ti gahitaṃ **“ahan”**ti parāmaṭṭhanti yojanā. **Seyyathidanti** kathetukamyatāpucchāvācīti āha **“taṃ katamanti ceti attho”**ti. **Tatoti** pacchā. **Tanti** taṃ ajjhattikādibhedato dassitaṃ pathavīdhātuṃ. **Dassentoti** vatthuvibhāgena dassento. Kiñcāpi matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñjeneva saṅgahetvā idha pāḷiyaṃ viṣuṃ na uddhaṭaṃ, **paṭisambhidāmagge**³ pana vīsatiyā ākārehi paripuṇṇaṃ katvā dassetuṃ viṣuṃ gahitanti tampi saṅgaṇhanto thaddhabhāvādhikatāya pathavīdhātukoṭṭhāsesuyeva **“matthaluṅgaṃ pakkhipitvā vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu niddiṭṭhāti veditabbā”**ti āha. **“Yaṃ vā panaññaṃpi kiñcī”**ti vā iminā pāḷiyaṃ matthaluṅgassa saṅgaho daṭṭhabbo. Tasmā idha **“yaṃ vā panaññaṃpi kiñcī”**ti idaṃ pubbāparāpekkhaṃ **“matthaluṅgaṃ pakkhipitvā vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu niddiṭṭhāti veditabbā, yaṃ vā panaññaṃpi kiñcī”**ti vacanato. Puna **yaṃ vā panaññaṃpi kiñcī**ti avasesesu tīsu

1. Ma 2. 84 piṭṭhe.

2. Ma 3. 281; Abhi 2. 84 piṭṭhesu.

3. Khu 9. 8 piṭṭhe.

koṭṭhāsesūti yojetabbaṃ. **Tīsu koṭṭhāsesūti** tippakāresu koṭṭhāsesu. Na hi te tayo koṭṭhāsā.

Vissandanabhāvenāti paggharaṇasabhāvena. **Appotī**ti visarati. **Pappotī**ti pāpuṇāti, sasambhāra-āpavasena cetam vuttam. So hi vissandanabhāvena sasambhārapathavīsaṅkhātam tam tam ṭhānam visarati, pāpuṇāti ca, lakkhaṇāpavaseneva vā. Sopi hi sahaajāta-aññamaññanissayādipaccayatāya sesabhūtattayasāṅkhātam tam tam ṭhānam dravabhāvasiddhena vissandanabhāvena ābandhattam, āsattattam, avippakiṇṇaṇca karontam “appoti pappoti”ti vattabbatam arahatīti.

Tejanavasenāti nisitabhāvena tikkhabhāvena. **Vuttanayenā**ti kammasamuṭṭhānādivasena “nānāvidhesū”ti āpodhātuyam vuttanayena. **Kupitenā**ti khubhitena. **Usumajātoti** usmābhibhūto. **Jīratī**ti jiṇṇo hoti. Tejodhātuvasena labbhamānā imasmim kāye jarāpavatti pākāṭajarāvasena veditabbāti dassetum “**indriyavekallatan**”ti-ādi vuttam. Sarīre pakati-usumam atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo**, sarīrassa dahanavasena pavatto mahādāho **paridāhoti** ayametesam viseso. **Yena jīrīyatī**ti ca ekāhikādi jararogena jarīyatītipi attho yujjati. Satakkhattum tāpetvā tāpetvā sītudake pakkhipitvā uddhaṭṭā sappi “**satadhotasappi**”ti vadanti. **Asitanti** bhuttham. **Khāyitanti** khāditaṃ. **Sāyitanti** assāditaṃ. **Sammā paripākam gacchatī**ti samavepākiniyā gahaṇiyā vasena vuttam, asammāparipākopi pana visamavepākiniyā tassā eva vasena veditabbo. **Rasādibhāvenā**ti rasa rudhira maṃsa meda nhāru aṭṭhi aṭṭhimiṇja sukkavasena. **Vivekanti** puthubhāvaṃ¹ aññamaññaṃ visadisabhāvaṃ. Asitādibhedassa hi āhārassa pariṇāme raso hoti, tam paṭicca rasadhātu uppajjatīti attho. Evaṃ “rasassa pariṇāme rudhiraṇ”ti-ādinā sabbaṃ netabbaṃ.

Vāyanavasenāti samudīraṇavasena, savegagamanavasena vā. **Uggārahikkādī**ti ettha **ādi**-saddena uddekakhipanādipavattanakavātānaṃ saṅgaho

daṭṭhabbo. **Uccārapassāvādīti ādi-saddena** pittasemhalasikākevaladuggandhādiniharaṇakānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yadi pi kucchi-saddo udarapariyāyo, koṭṭha-saddena pana antantarassa vuccamānattā tadavasiṭṭho udarappadeso idha kucchi-saddena vuccatīti āha “**kucchisayā vātāti antānaṃ bahivātā**”ti. **Samiñjanapasāraṇādīti ādi-saddena** ālokanavilokana-uddharaṇātiharaṇādikā sabbā kāyikakiriyā saṅgahitā. “**Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāvā**”ti etena assāsapassāsānaṃ sarīraṃ muñcitvā pavatti natthīti dīpeti. Na hi bahiddhā cittasamuṭṭhānassa sambhavo atthīti. Yadi evaṃ kathaṃ “passāsoti bahinikkhamananāsikavāto, dīghanāsikassa nāsikaggaṃ, itarassa uttaroṭṭhaṃ phusanto pavattatī”ti vacanaṃ? Taṃ nikkhamanākārena pavattiyā cittasamuṭṭhānassa, santāne pavatta-utusamuṭṭhānassa ca vasena vuttanti veditabbaṃ. **Sabbatthāti** āpodhātu-ādīnaṃ tissannaṃ dhātūnaṃ niddesaṃ sandhāyāha. Tattha āpodhātuniddese “yaṃ vā panaññaṃ”ti iminā sambhavassa, tejodhātuniddese sarīre pākatika-usmāya vāyodhātuniddese dhamanijālānusaṭṭassa tattha tattha cammakhīlapīlakādinibbattakavāyuno saṅgaho daṭṭhabbo. Samiñjanādinibbattakavātā cittasamuṭṭhānāva. Yadi evaṃ kathaṃ “purimā pañca catusamuṭṭhānā”ti vacanaṃ? Na hi samiñjanādinibbattakā eva aṅgamaṅgānusārino vātā, atha kho tadaññepīti natthi virodho.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha “**vīsatiyā ākārehi**”ti-ādi. **Etthāti** etasmiṃ vitthārato āgate dhātukammaṭṭhāneti attho. Tena ayaṃ vaṇṇanā na kevalaṃ mahāhatthipadūpamasseva¹, atha kho **mahārāhulovāda²dhātuvibhaṅgasuttānampi³** atthasaṃvaṇṇanā hotiyevāti dassitaṃ hoti. Bhāvanānāyepi ese va nayo. Tathā hi vuttaṃ “evaṃ rāhulovādadhātuvibhaṅgesupī”ti.

308. **Bhāvanānāyeti** bhāvanāya naye. Yena kammaṭṭhānabhāvanā ijjhati, tasmīṃ bhāvanāvidhimhīti attho. **Etthāti** dhātukammaṭṭhāne. Yasmā yesaṃ “tikkhapañño nātittikkhapañño”ti imesaṃ duvidhānaṃ puggalānaṃ vasena idaṃ kammaṭṭhānaṃ dvidhā āgataṃ dvidhā desitaṃ, tasmā kammaṭṭhānābhinivesopi tesaṃ dvidhāva icchitabboti taṃ tāva dassetuṃ “**tikkhapañña**”ti.

1. Ma 1. 242 piṭṭhe.

2. Ma 2. 84 piṭṭhe.

3. Ma 3. 281 piṭṭhe.

bhikkhuno”ti-ādi āradham. **Lomā pathavīdhātū**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. **Evam vitthārato dhātupariggahoti** “kesā pathavīdhātu, lomā pathavīdhātu”ti-ādinā evam dvācattālīsāya ākārehi vitthārato dhātukammaṭṭhānapariggaho. **Papañcatoti** dandhato saṇikato. **Yaṁ thaddhalakkhaṇanti** kesādīsu yaṁ thaddhalakkhaṇam kakkhaḷabhāvo. **Yaṁ ābandhanalakkhaṇanti**-ādīsupi eseṇa nayo. **Evam manasi karototi** vatthum anāmasitvā evam lakkhaṇamattato manasikāram pavattentassa. **Assāti** tikkhapaññassa. **Kammaṭṭhānam pākaṭam hoti**ti yogakammassa pavattiṭṭhānabhūtam tadeva lakkhaṇam vibhūtam hoti, tassa vā lakkhaṇassa suṭṭhu upaṭṭhānato tam ārabha pavattamānam manasikārasaṅkhātam kammaṭṭhānam vibhūtam visadam hoti, tikkhapaññassa indriyapāṭavena¹ saṅkhittarucibhāvato. Sabbaso mandapaññassa bhāvanāva na ijjhatīti āha “**nātitikkhapaññassa**”ti. **Evam manasi karototi** vuttanayena saṅkhepato manasi karoto. **Andhakāram avibhūtam hoti**ti anupaṭṭhānato andham viya karontam apākaṭam hoti kammaṭṭhānanti yojanā. **Purimanayenāti** “kesā pathavīdhātū”ti-ādinā pubbe vuttanayena. Vatthu-āmasanena **vitthārato manasi karontassa pākaṭam hoti** kammaṭṭhānam, nātitikkhapaññassa akhippanisantitāya vitthārarucibhāvato.

Idāni yathāvuttamattham upamāya vibhāvetum “**yathā dvīsu bhikkhūsū**”ti-ādi vuttam. Tattha **peyyālamukhanti** peyyālapāḷiyā mukhabhūtam dvārabhūtam ādito vāram, vāradvayam vā. **Vitthāretvāti** anavasesato sajjhāyitvā. **Ubhatokoṭivasenevāti** tassa tassa vārassa ādi-antaggahaṇavaseneva. **Oṭṭhapariyāhatamattanti** oṭṭhānam samphusanamattam. Yathā ganthaparivattane tikkhapaññassa bhikkhuno saṅkhepo ruccati, na vitthāro. Itarassa ca vitthāro ruccati, na saṅkhepo, evam bhāvanānayepīti upamāsaṁsandanam vedītabbam.

Tasmāti yasmā tikkhapaññassa saṅkhepo, nātitikkhapaññassa ca vitthāro sappāyo, tasmā. Yasmā kammaṭṭhānam anuyuñjitukāmassa sīlavisodhanādiṭṭhānā icchitabbam, tam sabbākārasampannam heṭṭhā vuttamevāti idha na āmaṭṭham. Yasmā pana vivekaṭṭhakāyassa, vivekaṭṭhacittasseva ca bhāvanā

1. Indriyapāṭavavasena (Syā, Ka)

ijjhati, na itarassa, tasmā tadubhayam dassento “**rahogatenā paṭisallīnenā**”ti āha. Tattha **rahogatenā**ti rahasi gatenā, ekākinā bhāvanānukūlaṭṭhānam upagatenāti attho. **Paṭisallīnenā**ti pati pati puthuttārammaṇato cittam nisedhetvā kammaṭṭhāne sallīnena, tattha saṁsiliṭṭhacittenāti attho.

Sakalampi attano rūpakāyam āvajjetvāti uddham pādatalā, adho kesamatthakā, tiriyaṁ tacapariyantam sabbampi attano karajakāyam dhātuvasena manasi karonto yasmā cātumahābhūtika ayaṁ kāyo, tasmā “atthi imasmim kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātu”ti cātumahābhūtavasena samannāharitvāti attho. Idāni tāsam dhātūnam lakkhaṇato, upaṭṭhānākārato ca manasikāravidhim dassetuṁ “**yo imasmim kāye**”ti-ādi vuttam.

Tattha **thaddhabhāvoti** lakkhaṇamāha. Thaddhattalakkhaṇa hi pathavīdhātu. **Kharabhāvoti** upaṭṭhānākāram, ñāṇena gahetabbākāranti attho. **Dravabhāvo** lakkhaṇam āpodhātuyā paggharaṇasabhāvattā. **Ābandhanam** upaṭṭhānākāro. **Uṇhabhāvo** lakkhaṇam tejodhātuyā usmāsabhāvattā. **Paripācanam** upaṭṭhānākāro. **Vitthambhanam** lakkhaṇam vāyodhātuyā upatthambhanasabhāvattā. **Samudīraṇam** upaṭṭhānākāro, upaṭṭhānākāro ca nāma dhātūnam sakiccakaraṇavasena ñāṇassa vibhūtākāro. Kasmā panettha ubhayaggahaṇam? Puggalajjhāsayato. Ekaccassa hi dhātuyo manasi karontassa tā sabhāvato gahetabbatam gacchanti, ekaccassa sakiccakaraṇato, yo rasoti vuccati. Tatrāyam yogī dhātuyo manasi karonto ādito paccekam salakkhaṇato, sarasatopi pariggaṇhāti. Tenāha “**yo imasmim kāye thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā -pa- evam saṁkhittena dhātuyo pariggahetvā**”ti. Tattha **pariggahetvā**ti pariggāhakabhūtena ñāṇena dhātuyo lakkhaṇato, rasato vā paricchijja gahetvā. Ayaṁ tāva saṁkhittato bhāvanānaye kammaṭṭhānābhiniveso.

Evam pana dhātuyo pariggahetvā “atthi imasmim kāye pathavīdhātu thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, āpodhātu dravabhāvo vā ābandhanabhāvo vā. Tejodhātu uṇhabhāvo vā paripācanabhāvo vā, vāyodhātu

vitthambhanabhāvo vā samudīraṇabhāvo vā”ti evaṃ lakkhaṇādīhi saddhimyeva dhātuyo manasi karontena kālasatampi kālasahassampi punappunam āvajjitabbam manasi kātabbam, takkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ kātabbam. Tassevaṃ manasi karoto yaṃ lakkhaṇādīsu supākaṭam hutvā upaṭṭhāti, tadeva gahetvā itaraṃ vissajjetvā tena saddhim “pathavīdhātu āpodhātū”ti-ādinā manasikāro pavattetabbo. Evaṃ manasi karontena hi anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato, anupaṭṭhānamuñcanato, lakkhaṇato, tayo ca suttantāti imehi dasahākārehi manasikāraḥkosallam anuṭṭhātabbam.

Tattha **anupubbato**ti anupaṭipāṭito ācariyassa santike uggahitapaṭipāṭito, sā ca desanāpaṭipāṭiyeva. Evaṃ anupubbato manasi karontenāpi nātisīghato manasi kātabbam. Atisīghato manasi karoto hi aparāparam kammatṭhānamanasikāro niran taraṃ pavattati, kammatṭhānam pana avibhūtaṃ hoti, na visesaṃ āvahati. Tasmā **nātisīghato** manasi kātabbam. Yathā ca nātisīghato, evaṃ **nātisaṇikatopi**. Atisaṇikato manasi karoto hi kammatṭhānam pariyoṣaṇam na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti. Atisīgham atisaṇikaṇca maggaṃ gacchantā purisā ettha nidassetabbā. **Vikkhepapaṭibāhanatoti** kammatṭhānam vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Bahiddhā vikkhepe hi sati kammatṭhānā parihāyati paridhamṣati. Ekapadikamaggagāmī puriso cettha nidassetabbo. **Paṇṇattisamatikkamanatoti** “yā ayaṃ pathavīdhātū”ti-ādikā paṇṇatti, taṃ atikkamitvā lakkhaṇesu eva cittaṃ ṭhapetabbam.

Evaṃ paṇṇattim vijahitvā kakkhaḷalakkhaṇādīsu eva manasikāram pavattentassa lakkhaṇāni supākaṭāni suvibhūtāni hutvā upaṭṭhahanti. Tassevaṃ punappunam manasikāravasena cittaṃ āsevanam labhati. Sabbo rūpakāyo dhātumattato upaṭṭhāti suñño nissatto nijjīvo yantaṃ viya yantasuttena¹ aparāparam parivattamāno. Sace pana bahiddhāpi manasikāram upasaṃharati, athassa āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāram

1. Yantasuttena cittasuttena (Syā)

vijahitvā dhātusamūhavaseneva upaṭṭhahanti, tehi kariyamānā kiriya dhātumayena yantena pavattiyamānā hutvā upaṭṭhāti, tehi ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi dhātusaṅghāte pakkhippamāno dhātusaṅghāto viya upaṭṭhāti. Athassa tathā laddhāsevanampi cittaṃ yadi accāradbhavīriyatāya uddhaccavasena vā atilīnavīriyatāya kosajjavasena vā bhāvanāvidhiṃ na otareyya, tadā **adhicittasuttaṃ**,¹ **anuttarasītibhāvasuttaṃ**², **bojjhaṅgasuttanti**³ imesu tīsu suttesu āgatanayena vīriyasamādhiyojanā kātabbā. Tena vuttaṃ “**tayo ca suttantā**”ti. Evaṃ pana vīriyasamataṃ yojetvā tasmīṃyeva lakkhaṇe manasikāraṃ pavattentassa yadā saddhādīni indriyāni laddhasamatāni⁴ suvisadāni pavattanti, tadā asaddhiyādīnaṃ dūrībhāvena sātisaṃyamaṃ thāmappattehi sattahi balehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni jhānaṅgāni paṭutarāni hutvā pātubhavanti, tesāṃ ujuvipaccanīkatāya nīvaraṇāni vikkhambhitāniyeva honti saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi. Ettāvatā cānena upacārajjhānaṃ samadhigataṃ hoti dhātulakkhaṇāramaṇaṃ. Tena vuttaṃ “**punappunaṃ pathavīdhātu āpodhātūti -pa- upacāramatto samādhi uppajjati**”ti.

Tattha **dhātumattatoti** visesanivatti-attho **matta-saddo**. Tena yaṃ ito bāhirakā, lokiyamahājano ca “satto jīvo”ti-ādikaṃ visesaṃ imasmiṃ attabhāve avijjamānaṃ vikappanāmatteneva samāropenti, taṃ nivatteti. Tenevāha “**nissattato nijjīvato**”ti. **Āvajjitabbanti** samannāharitabbāṃ. **Manasi kātabbanti** punappunaṃ bhāvanāvasena dhātumattato dhātulakkhaṇaṃ manasi ṭhapetabbāṃ. **Paccavekkhitabbanti** tadeva dhātulakkhaṇaṃ pati pati avekkhitabbāṃ, bhāvanāsiddhena nāṇacakkhunā aparāparaṃ paccakkhato passitabbāṃ.

Tassevaṃ vāyamamānassāti tassa yogino evaṃ vuttappakārena bhāvanaṃ anuyuñjantassa, tattha ca bhāvanā-anuyoge sakkaccakāritāya, sātaccakāritāya, sappāyasevitāya, samathanimittasallakkhaṇena, bojjhaṅgānaṃ anupavattanena, kāye ca jīvite ca nirapekkhavuttitāya, antarā saṅkocaṃ anāpajjantena bhāvanaṃ ussukkāpetvā ussoḍhiyaṃ

1. Am 1. 258 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 71, 72, 73 piṭṭhesu.

2. Am 2. 379 piṭṭhe.

4. Laddhasamathāni (Sī, Syā, Ka)

avaṭṭhānena sammadeva vāyāmaṃ payogaṃ parakkamaṃ pavattentassa.

Dhātupphabhedāvabhāsanapaññāpariggahitoti pathavī-ādīnaṃ dhātūnaṃ sabhāvalakkhaṇāvabhāsanena avabhāsanakiccāya bhāvanāpaññāya ādimajjhapariyosānesu avijahanena sabbato gahito mahaggatabhāvaṃ appattatāya upacāramatto sikhāppatto kāmāvacarasamādhi uppajjati.

Upacārasamādhiti ca ruḥhīvasena veditabbaṃ. Appanaṃ hi upecca cārī samādhi upacārasamādhi, appanā cettha natthi. Tādisassa pana samādhissa samānalakkhaṇatāya evaṃ vuttaṃ. Kasmā panettha appanā na hotīti? Tattha kāraṇamaḥa “**sabhāvadhammārammaṇattā**”ti. Sabhāvadhamme hi tassa gambhīrabhāvato asati bhāvanāvisese appanājhānaṃ na uppajjati, lokuttaraṃ pana jhānaṃ visuddhibhāvanānukkamavasena, āruppaṃ ārammaṇātikkamabhāvanāvasena appanāppattaṃ hotīti **maraṇānussatiniddese**¹ vuttovāyamattho.

Evaṃ rūpakāye avisesena catunnaṃ dhātūnaṃ pariggaṇhanavasena dhātukammaṭṭhānaṃ dassetvā idāni tattha aṭṭhi-ādīnaṃ vinibbhujanavasena saṅkhepato **sutte**² āgataṃ dhātumanasikāraavidhiṃ dassetuṃ “**atha vā panā**”ti-ādi āradhmaṃ. Tattha ye ime cattāro koṭṭhāsā vuttāti sambandho. Yathāpaccayaṃ ṭhitā sannivesavisitṭhā kaṭṭhavallitiṇamattikāyo upādāya yathā agārasamaññā, na tattha koci agāro nāma atthi, evaṃ yathāpaccayaṃ sannivesavisitṭhāni pavattamānāni aṭṭhinhārumaṃsacammāni paṭicca sarīrasamaññā, na ettha koci attā jīvo. Kevalaṃ tehi parivāritamākāsamattanti dasseti. Desanā sattasuññatāsandassanaparāti imamatthaṃ vibhāvento “**nissattabhāvadassanattā**”ti-ādimāha. Tattha **aṭṭhiṇca paṭiccā**ti paṇhikaṭṭhikādibhedam paṭipāṭiyā ussitaṃ hutvā ṭhitaṃ atirekatisatabhedam aṭṭhiṃ upādāya. **Nhāruṇicā**ti tameva aṭṭhisāṅghāṭam ābandhitvā ṭhitaṃ navasatappabhedam nhārum. **Maṃsanti** tameva aṭṭhisāṅghāṭam anulimpitvā ṭhitaṃ navapesisatappabhedam maṃsaṃ. **Camanti** macchikapattakacchāyāya chaviyā saṅchāditaṃ sakalasārīraṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ bahalacammaṃ **paṭicca** upādāya. Sabbattha **ca**-saddo samuccayattho. **Ākāso parivāritoti** yathā bhittipādādivasena ṭhapitaṃ kaṭṭham, tasseva ābandhanavalli, anulepanamattikā, chādanatiṇanti etāni kaṭṭhādīni anto, bahi ca parivāretvā ṭhito

1. Visuddhi 1. 231 piṭṭhe.

2. Ma 1. 248 piṭṭhe.

ākāso **agārantveva saṅkhaṃ gacchati**, gehanti vaṇṇattim labhati, evameva yathāvuttāni aṭṭhi-ādini anto, bahi ca parivāretvā ṭhito ākāso tāneva aṭṭhi-ādini upādāya **rūpantveva saṅkhaṃ gacchati**, sarīranti vohāraṃ labhati. Yathā ca kaṭṭhādini paṭicca saṅkhaṃ gataṃ agāraṃ loke “khattiyagehaṃ, brāhmaṇagehaṃ”ti vuccati, evamidampi “khattiyasarīraṃ brāhmaṇasarīraṃ”ti voharīyati, natthettha koci satto vā jīvo vāti adhippāyo.

Teti te cattāro koṭṭhāse vinibbhujitvā vinibbhujitvāti yojanā. **Taṃtaṃantarānusārīnāti** aṭṭhinhārūna nhārumaṃsānaṃ maṃsacammānanti tesam tesam koṭṭhāsānaṃ vivarānupātinā ṇāṇasaṅkhātena **hatthena**. **Vinibbhujitvā vinibbhujitvāti** anekakkhattum viniveṭhetvā. Atha va **vinibbhujitvā vinibbhujitvāti** paccekam aṭṭhi-ādīnaṃ antarānusārīnā ṇāṇahatthena vinibbhogaṃ katvā. **Etesūti** sakalampi attano rūpakāyaṃ catudhā katvā vibhatesu yathāvuttesu aṭṭhi-ādīsu catūsu koṭṭhāsesu. **Purimanayenevāti** “yo imasmiṃ kāye thaddhabhāvo vā”ti-ādīnā pubbe vuttanayeneva. Yaṃ panettha vattabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ, taṃ anantaranaye vuttākāreneva vattabbaṃ.

309. Vitthārato āgate pana “catudhātuvavatthāne”ti ānetvā yojanā. **Evam** idāni vuccamānākārena **veditabbo** bhāvananayo. **“Dvācattālīsāya ākārehi dhātuyo uggaṇhitvā”**ti kasmā vuttaṃ, nanu ādito dvattimsākārā dhātuyo na hontīti? Vatthusīsenā dhātūnaṃyeva uggaṇhetabbattā nāyaṃ doso. **Vuttappakāreti** “gocaragāmato nātidūranāccāsannatādīhi pañcahi aṅgehi samannāgate”ti-ādīnā¹ vuttappakāre. **Katasabbakiccenāti** palibodhupacchedādikaṃ kataṃ sabbakiccaṃ etenāti katasabbakicco, tenassa sīlavisonodi pana kammaṭṭhānaggahaṇato pageva siddhaṃ hotīti dasseti. **Sasambhārasaṅkhepatoti** sambharīyanti etena buddhivohārāti sambhāro, tannimittam. Kim panetaṃ? Pathavī-ādi. Kesādīsu hi vīsatiyā ākāresu “pathavī”ti buddhivohārā pathavīnimittakā thaddhataṃ upādāya pavattanato.

1. Visuddhi 1. 119 piṭṭhe.

Tasmā tattha pathavīsambhāro nāma savisesāya tassā atthitāya kesādayo saha sambhārehīti sasambhārā. Āpokoṭṭhāsādīsupi eśeva nayo.

Sasambhārānaṃ saṅkhepo sasambhārasaṅkhepo, tato sasambhārasaṅkhepato bhāvetabbanti yojanā. Saṅkhepato vīsatiyā, dvādasasu, catūsu, chasu ca koṭṭhāsesu yathākkamaṃ pathavī-ādikā catasso dhātuyo pariggahetvā dhātuvavatthānaṃ sasambhārasaṅkhepato bhāvanā. Tenāha “**idha bhikkhu vīsatiyā koṭṭhāsesū**”ti-ādi.

Sasambhāravibhattitoti sasambhārānaṃ kesādīnaṃ vibhāgato kesādiķe vīsati koṭṭhāse pubbe viya ekajjhaṃ aggahetvā vibhāgato pathavīdhātubhāvena vavatthāpanaṃ. Āpokoṭṭhāsādīsupi eśeva nayo.

Salakkhaṇasaṅkhepatoti lakkhīyati etenāti lakkhaṇaṃ, dhammaṇaṃ sabhāvo, idha pana thaddhatādi. Tasmā thaddhalakkhaṇādivantatāya saha lakkhaṇehīti salakkhaṇā, kesādayo dvācattālīsa ākāra. Tesaṃ saṅkhepato. Idaṃ vuttaṃ hoti—kesādiķe vīsati koṭṭhāse ekajjhaṃ gahetvā tattha thaddhatādikāṃ catubbidhampi lakkhaṇaṃ vavatthapetvā bhāvanā salakkhaṇasaṅkhepato bhāvanā. Esa nayo āpokoṭṭhāsādīsupi.

Sakakkhaṇavibhattitoti thaddhalakkhaṇādinā salakkhaṇānaṃ kesādīnaṃ vibhāgato kesādīsū dvācattālīsāya ākāresu paccekāṃ thaddhatādināṃ catunnaṃ catunnaṃ lakkhaṇānaṃ vavatthāpanavasena bhāvanā.

Evāṃ catūhi ākārehi uddiṭṭhaṃ bhāvanānayaṃ niddisituṃ “**kathaṃ sasambhārasaṅkhepato bhāveti**”ti-ādi āraddhaṃ. Ettha ca yathā tikkhapaṇṇo puggalo tikkhatāya paropariyattasabbhāvatotikkhindriyamudindriyatāvasena duvidhoti. Tattha tikkhindriyassa vasena saṅkhepato paṭhamanayo vutto, mudindriyassa vasena dutiyo. Evāṃ nātittikkhapaṇṇopi puggaloti. Tattha yo visadindriyo puggalo, tassa vasena sasambhārasaṅkhepato, salakkhaṇasaṅkhepato ca bhāvanānayo niddiṭṭho. Yo pana nātivisadindriyo, tassa vasena sasambhāravibhattito, salakkhaṇavibhattito ca bhāvanānayo niddiṭṭhoti veditabbo. Tassa evāṃ vavatthāpayato eva dhātuyo pākaṭā honti savisesaṃ dhātūnaṃ pariggahitattā. Bhāvanāvidhānaṃ panettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

310. **Yassāti** nātivisadindriyaṃ puggalaṃ sandhāya vadati. **Evaṃ bhāvayatoti** sasambhārasaṅkhepato bhāventassa. Yena vidhinā uggahetvā kusalo hoti, so sattavidho vidhi “**uggahakosallan**”ti vuccati, tannibbattaṃ vā ñāṇaṃ. Evaṃ **manasikāra**kosallampi veditabbaṃ. **Dvattiṃsākāreti** dhātumanasikāravasena pariggahite kesādike dvattiṃsavidhe koṭṭhāse. “**Dvattiṃsākāre**”ti ca idaṃ tejavāyukoṭṭhāsesu vaṇṇādivasena vavattthānassa abhāvato vuttaṃ. **Sabbaṃ tattha vuttavidhānaṃ kātābbanti** “vacasā manasā”ti-ādinā vutta-uggahakosalluddesato paṭṭhāya yāva “anupubbamuñcanādivasena”ti padaṃ, tāva āgataṃ sabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ kātābbaṃ sampādetabbaṃ. **Vaṇṇādivasenāti** vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena. Ayañca vaṇṇādivasena manasikāro dhātupaṭikkūlavaṇṇamanasikārānaṃ sādharmaṇo pubbhāgoti nibbatta¹ dhātumanasikārameva dassetuṃ “**avasāne evaṃ manasikāro pavattetabbo**”ti vuttaṃ.

311. **Aññaṃaṇñaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammāti** ete “sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ kesā”ti evaṃ vohariyamānā bhūtopādāyadhammā “mayi kesā jātā, mayamettha jātā”ti evaṃ aññaṃaṇñaṃ ābhogapaccavekkhaṇasuñña. Iminā kāraṇassa ca phalassa ca abyāpāratāya dhātumattataṃ sandasseti, tena ca ābhogapaccavekkhaṇānampi evameva abyāpāratā dīpitāti daṭṭhabbaṃ. Na hi tāni, tesāṃ kāraṇāni ca tathā tathā ābhujitvā, paccavekkhitvā ca uppajjanti, paccayabhāvaṃ vā gacchantīti. **Itīti** vuttappakāraparāmasanaṃ. **Acetanoti** na cetano, cetanārahito vā. **Abyākatoti** abyākatarāsipariyāpanno. **Suñño**ti attasuñño. Tato eva **nissatto**. Thaddhalakkhaṇādhikatāya **thaddho**. Tato eva **pathavīdhātūti** evaṃ manasikāro pavattetabboti sambandho. Evaṃ sabbattha.

312. **Suññaḡāmaṭṭhāneti** ettha **suññaḡāmaggaḡaṇaṃ** paramatthato vedakavirahadassanatthaṃ kāyassa.

313. **Madhukaṭṭhiketi** madhukabījāni.

314. Gehathambhānaṃ ādhārabhāvena ṭhapitasilāyo **pāsāṇa-
udukkhalakānī**ti adhippetāni.

315. Duggandhādibhāve cassa sadisabhāvadassanattam
allagocammaggahaṇaṃ.

316. Yebhuyyena maṃsapesīnaṃ bahalatāya **mahāmattikaggahaṇaṃ**.

317. **Kuṭṭadārūsū**ti dārukuṭṭikāya kuṭiyā bhittipādabhūtesu kaṭṭhesu.

318. Paṇhikaṭṭhi-ādīnaṃ ādhārabhāvo viya goppakaṭṭhi-ādīnaṃ
ādheyyabhāvopi asamannāhārasiddhoti dassanattam **“paṇhikaṭṭhi
goppakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitan”**ti-ādīnaṃ vatvā puna **“sīsatthi gīvattṭhike
patiṭṭhitan”**ti-ādi vuttaṃ.

319. **Sinnavettaḡgādīsū**ti seditavettakaḷīrādīsū.

312. Uraṭṭhisāṅghāto pañjarasadisatāya **“uraṭṭhipañjaraṇ”**ti vutto. Tassa
athirabhāvadassanattam **jīṇṇasandamānikapañjaraṇ** nidassanabhāvena
gahitaṃ.

322. **Yamakaṃsapinḍeti** maṃsapinḍayugaḷe.

323. Kilomakassa setavaṇṇatāya **“pilotikapalivethite”**ti pilotikaṃ
nidassanabhāvena vuttaṃ. **Evameva na vakkahadayāni sakalasarīre ca
maṃsaṃ jānātī**ti ettha na vakkahadayāni jānanti “mayam
paṭicchannakilomakena paṭicchannānī”ti, na sakalasarīre ca maṃsaṃ jānāti
“aham paṭicchannakilomakena paṭicchannan”ti yojetabbam.

324. **Koṭṭhamatthakapassanti** kusūlassa abbhantare matthakapassam.

325. **Dvinnaṃ thanānamantareti** dvinnaṃ thanappadesānaṃ vemajjhe,
thanappadeso ca abbhantaravasena veditabbo.

327. **Ekavīsati-antabhogeti** ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggobhagge
antamaṇḍale.

328. Āmāsaye t̥hito paribhuttāhāro udariyanti adhippetanti āha “**udariyaṃ udare t̥hitaṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ**”ti.

331. Abaddhapittaṃ saṃsaraṇalohitaṃ viya, kāyusmā viya ca kammajarūpapaṭibaddhavuttikanti āha “**abaddhapittaṃ jīvitindriyapaṭibaddhaṃ sakalasarīraṃ byāpetvā t̥hitaṃ**”ti. Paṭibaddhatāvacanena cassa jīvitindriye sati sabbhāvameva dīpeti, na jīvitindriyassa viya ekantakammajatanti daṭṭhabbaṃ. **Pittakosaketi mahākosātakīkosasadise pittādhāre. Yūsabhūtoti rasabhūto.**

332. Ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ chaḍḍanaṭṭhānaṃ candanikā, tassam **candanikāyaṃ.**

333. Pubbāsayo mandapaññānaṃ kesañcideva hotīti katvā asabbasādhāraṇanti adhippāyenāha “**pubbo anibaddhokāso**”ti.

334. **Pittaṃ viyāti** abaddhapittaṃ viya. **Sakalasarīranti** jīvitindriyapaṭibaddhaṃ sabbaṃ sarīrappadesaṃ. **Vakkahadayayakanapapphāsāni tementanti** ettha yakanam heṭṭhābhāgapūraṇena, itarāni tesam upari thokaṃ thokaṃ paggharaṇena ca temetīti daṭṭhabbaṃ. **Heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni temayamāneti** temakatemitabbānaṃ abyāpāratāsāmaññānidassanatthaṃ eva upamā daṭṭhabbā, na t̥hānasāmaññānidassanatthaṃ. Sannicitālohiteṇa hi temetabbānaṃ kesañci heṭṭhā, kassaci upari t̥hitatā **kāyagatāsatiniddese**¹ dassitāti. Yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṃ “mayi lohitaṃ t̥hitaṃ”ti na jānāti, vakkādīni “amhe temayamānaṃ lohitaṃ t̥hitaṃ”ti na jānantīti evaṃ yojanā veditabbā.

336. **Patthinnasineho**ti thinabhāvaṃ ghanabhāvaṃ gatasineho. Sakalasarīre maṃsanti yojanā, tañca thūlasarīraṃ sandhāya vuttaṃ. Medassa satipi patthinnatāya ghanabhāve maṃsassa viya na baddhatāti vuttaṃ “**patthinnayūso**”ti. Tenevassa āpokoṭṭhāsātā.

1. Visuddhi 1. 253 piṭṭhe.

337. **Udakapuñṇesu taruṇatālaṭṭhikūpakesūti** nātipariṇatānaṃ sajalakānaṃ aggato chinnānaṃ tālasalāṭukānaṃ vivarāni sandhāya vuttaṃ.

338. Vasāya attano ādhāre abhibyāpanamukhena abyāpāratāsamaññaṃ vibhāvetabbanti ācāmagatatelaṃ nidassitanti daṭṭhabbaṃ.

339. **Kheḷuppattipaccaye** ambilaggamadhuraggādike.

343. Kesādisu manasikāraṃ pavattetvā tejokoṭṭhāsesu pavattetabbo manasikāroti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. **Yena santappatīti** yena kāyo santappati, ayaṃ santappanakicco. **Tejoti** tassa pariggaṇhanākāro eva paccāmaṭṭho. **Yena jīriyatīti** ādisupi eseva nayo.

344. **Assāsapassāsavasenāti** antopavisanabahinikkhamananāsikāvātabhāvena. “**Evaṃ pavattamanasikārassā**”ti iminā vuttākārena sasambhāravibhattito pavattakammaṭṭhānamanasikārassa. **Dhātuyo pākāṭā hontīti** vitthārato pariggahitattā dhātuyo vibhūtā honti. Idhāpi bhāvanāvidhānaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

345. **Tatthevāti** tesuyeva vīsatiyā koṭṭhāsesu. **Paripācanalakkhaṇaṃ vitthambhanalakkhaṇanti** etthāpi “tatthevā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Puna **tatthevāti** tesuyeva dvādasasu koṭṭhāsesūti attho. Ettha ca kesādikoṭṭhāsānaṃ saṃviggahatāya tattha vijjamānā āpodhātu-ādayo nhāniyacuṇṇādīsu udakādayo viya suviññeyyāti “**tattheva ābandhanalakkhaṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

Santappanāditejokoṭṭhāsesu pana vāyodhātu-ādayo na tathā suviññeyyāti katvā “**tena avinibhuttan**”ti vuttaṃ, na tatthevāti. Yadi evaṃ vāyukoṭṭhāsesu kathaṃ tatthevāti? Vāyukoṭṭhāsāpi hi uddhaṅgamaṃvātādayo piṇḍākāreneva pariggahetabbataṃ upagacchanti, na pana santappanāditejokoṭṭhāsāti nāyaṃ doso. Tattha **tenāti** tena tejena. **Avinibhuttanti** avinābhūtaṃ, taṃtaṃkalāpagatavasena vā evaṃ vuttaṃ. **Evaṃ vavatthāpayatoti** vuttākārena salakkhaṇasaṅkhepato dhātuyo

vavatthāpentassa. **Vuttanayenā**ti “tassevaṃ vāyamamānassā”ti-ādina¹ heṭṭhā vuttanayena.

346. **Evampi bhāvayatoti** salakkhaṇasaṅkhepato dhātuyo pariggahetvā bhāventassāpi. **Pubbe vuttanayenā**ti sasambhāravibhattito **bhāvanāyam**² vuttena nayena. **Evanti** yathā kese, evaṃ. **Sabbakoṭṭhāsesū**ti ekacattālīsabhedesu sesasabbakoṭṭhāsesu evamettha aṭṭhasaṭṭhidhātusatassa³ pariggaho vutto hoti. Bhāvanāvidhānaṃ panettha heṭṭhā vuttanayameva.

Idāni vacanatthādimukhenapi dhātūsu manasikāravidhānaṃ dassetuṃ “**vacanatthato**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **vacanatthato**ti yasmā sabbapaṭhamāṃ kammaṭṭhānaṃsa uggahaṇaṃ vacanavasena hoti vacanadvārena tadatthassa-ādito gahetabbato, tasmā vacanatthatoṇi dhātūnaṃ manasikātabbatā vuttā. **Kalāpatoti** vacanatthavasena visesato, sāmāññato ca dhātuyo pariggahetvā ṭhitassa yasmā tā piṇḍaso pavattanti, na paccekāṃ, tasmā kalāpatopi manasikātabbatā vuttā. Te pana kalāpā paramāṇuparimāṇā hontīti tappariyāpannānaṃ pathavīdhātu-ādīnaṃ ekasmiṃ sarīre parimeyyaparichedaṃ dassetuṃ **cuṇṇato** manasikātabbatā vuttā. Sā panāyaṃ tāsāṃ cuṇṇato manasikāro saṅghāṭavasena hotīti nibbaṭṭitasarūpameva⁴ pariggahetabbaṃ dassetuṃ **lakkhaṇādito** manasikāro vutto. Lakkhaṇādito dhātuyo pariggaṇhantena salakkhaṇavibhattito kammaṭṭhānābhinivese yasmā dvācattālīsāya koṭṭhāsānaṃ vasena dhātūsu pariggayhamānāsu ettakā utusamuṭṭhānā, ettakā cittādisamuṭṭhānā”ti ayaṃ vibhāgo ñātabbo hoti, tasmā **samuṭṭhānato** manasikāro vutto.

Evaṃ pariññātasamuṭṭhānānampi tāsāṃ saddānusārena vinā visesasāmāññapariggaho kātabboti dassetuṃ **nānattekattato** manasikāro vutto. Lakkhaṇavisesato vinibhuttarūpāpi etā aniddisitaḥṭṭhānatāya padesena avinibhuttāti ayaṃ viseso pariggahetabboti

1. Visuddhi 1. 347 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 184 piṭṭhe.

3. Aṭṭhasaṭṭhissa dhātusatassa (Sī), aṭṭhasaṭṭhiyā dhātusatassa (Syā)

4. Nibbajjitaṃ sarūpameva (Syā)

dassetum **vinibbhogāvinibbhogato** manasikāro vutto. Satipi avinibbhogavuttiyaṃ kācideva kāsāñci sabhāgā, kāci visabhāgāti ayampi viseso pariggahetabboti dassetum **sabhāgavisabhāgato** manasikāro vutto. Sabhāgavisabhāgāpi dhātuyo ajjhattikā īdisakiccavisesayuttā, bāhirā tabbiparītāti ayaṃ viseso pariggahetabboti dassetum **ajjhattikabāhiravisesato** manasikāro vutto. Sajātisaṅgahādiko dhātusaṅgahavisesopi pariggahitabboti dassetum **saṅgahato** manasikāro vutto. Sandhāraṇādīhi yathāsakakiccehi aññaṃaññūpatthambhabhāvatoṇi dhātuyo pariggahetabbāti dassetum **paccayato** manasikāro vutto. Abyāpāranayato dhātuyo pariggahetabbāti dassetum **asamannāhārato** manasikāro vutto. Attano paccayadhammavisesato, paccayabhāvavisesato ca dhātuyo pariggahetabbāti dassetum **paccayavibhāgato** manasikāro vuttoti evametesāṃ terasannaṃ ākāraṇaṃ pariggahe kāraṇaṃ veditabbaṃ. **Ākārehīti** pakārehi, kāraṇehi vā.

347. Tattha **patthaṭṭatīti** puthuttā, tena puthubhāvato puthuvī, puthuvī eva pathavīti niruttinayena saddatthamāha. Patthanaṭṭhena vā pathavī, patiṭṭhābhāvena patthāyati upatiṭṭhatīti attho. “**Appotī**”ti padassa attho heṭṭhā vutto eva. **Āpiyatīti**¹ sosīyati, pivīyatīti keci. “Ayaṃ panattho sasambhārāpe yujjati”ti vadanti, lakkhaṇāpepi yujjateva. Sopi hi pharusapācanavisosanākārena sesabhūtattayena pīyamāno viya pavattatīti. **Appāyatīti** brūheti. Paribrūhanarasā hi āpodhātu. **Tejatīti** niseti, tikkhābhāvena sesabhūtattayaṃ usmāpayatīti attho. **Vāyatīti** samīreti, desantaruppattihetubhāvena bhūtasāṅghātaṃ gadhetīti attho.

Evam tāva visesato vacanatthaṃ vatvā idāni sāmāññaṃ vattum “**avisesena panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Salakkhaṇadhāraṇatoti** yathā titthiyaparikkappito “pakati attā”ti evamādiko sabhāvato natthi, na evametā. Etā pana salakkhaṇaṃ sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo.

1. Appīyatīti (Sī)

Dukkhādānatoti dukkhassa vidahanato. Etā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā ayalohādiddhātuyo viya ayalohādiṃ anekappakāraṃ saṃsāradukkhāṃ vidahanti. **Dukkhādhānatoti** anappakassa dukkhassa vidhānamattato avasavattanato, taṃ vā dukkhāṃ etāhi kāraṇabhūtāti sattehi anuvīdhiyati, tathāvihitaṇca taṃ etāsveva dhīyati ṭhapīyatīti evaṃ dukkhādhānatō, dhātuyo. Apica “naggiṇvaṭṭho dhātuṭṭho”ti vuttovāyamatto. Tathā hi bhagavā “chadhātukoyaṃ bhikkhu puriso”ti-ādīsu¹ jīvasaññāsamūhananattāṃ dhātudesanaṃ akāsīti. Iti vacanatthamukhenapi asādhāraṇato, sādharāṇato ca dhātūnaṃ sarasalakkaṇameva vibhāvīyatīti āha “evaṃ visesasāmaññavasena vacanatthato manasi kātabbā”ti. Manasikāro pana vacanatthamukhena dhātuyo pariggahetvā ṭhitassa heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

348. **Ākārehīti** pakārehi. Atha vā ākarīyanti dissanti ettha dhātuyoti ākāra, koṭṭhāsā. **Aṭṭhadhammasamodhānāti** yathāvuttānaṃ paccayavisesena visiṭṭharūpānaṃ vaṇṇādīnaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samavadhānato sannivesavisesavasena sahāvattānato taṃ upādāya. **Kesāti sammuti** samaññāmatāṃ hoti. **Tesaṃyeva vinibbhogāti** tesaṃyeva vaṇṇādīnaṃ vinibbhujanato. Yathā hi vaṇṇādayo aṭṭha dhammā paññāya vinibbhujjamaṇā aññaṃaṇṇabyatirekena paramatthato upalabbhanti, na evaṃ vaṇṇādibyatirekena paramatthato kesā upalabbhanti. Tasmā ye ca dhamme samudite upādāya “kesā”ti sammuti, tesu visum visum katesu natthi “kesā”ti sammuti, vohāramattanti attho.

“**Aṭṭhadhammakalāpamattamevā**”ti idaṃ kesapaññattiyā upādāyabhūte vaṇṇādike ekattena gahetvā vuttaṃ, na tesaṃ aṭṭhadhammamattabhāvato. **Kammasamuṭṭhāno koṭṭhāsoti**² kesesu tāva kesamūlaṃ, evaṃ lomādīsupi yathārahaṃ veditabbaṃ. **Dasadhammakalāpopīti** ettha asitādiparipācako tejokoṭṭhāso navadhammakalāpopīti vattabbo. Yadi’me kesādikoṭṭhāsā yathārahaṃ

1. Ma 3. 282 piṭṭhe.

2. Kammasamuṭṭhāne kesādike (Syā)

aṭṭhanavadasadhammasamūhabhūtā, atha kasmā pathavī-ādidhātumattato manasi karīyantīti āha “**ussadavasena panā**”ti-ādi. Yasmā ayaṃ dhātumanasikāro yāvadeva sattasaññāsamugghāṭanatto, dhammavinibbhogo ca sātisayaṃ sattasaññāsamugghāṭāya saṃvattati, tasmā koṭṭhāsesu evaṃ dhammavibhāgo veditabbo. Ettha hi udariyaṃ karisaṃ pubbo muttañca utusamuṭṭhānā, asitādiparipācakatejo kammamuṭṭhāno, assāsapassāsavāto cittasamuṭṭhānoti cha ekasamuṭṭhānā, sedo assu kheḷo siṅghāṇikāti cattāro utucittavasena dvisamuṭṭhānā, sesā dvattiṃsa catusamuṭṭhānā.

Tesu asitādiparipācake tejokoṭṭhāse eko kalāpo jīvitanaṃvako, aññesu ekasamuṭṭhānesu utusamuṭṭhāno, cittasamuṭṭhāno vā ekeko aṭṭhako, dvisamuṭṭhānesu utucittavasena dve dve aṭṭhakā, catusamuṭṭhānesu utucittāhārasamuṭṭhānā tayo tayo aṭṭhakā, utucittasamuṭṭhānesu saddanavakā, aṭṭhasu tejovāyokoṭṭhāsesu aṭṭha jīvitanaṃvakā, sesesu catuvīsatiyā koṭṭhāsesu kāyabhāvasakadvayasahitā, cakkhādīsāññitesu maṃsakōṭṭhāsesu¹ cakkhusotaghānājivhāvattahudāsakasahitā cāti paripuṇṇāyatanake rūpakāye bhedaṃ anāmasitvā ekattavasena gayhamānā sattacattālīsādhikasatarūpakalāpā² rūpavibhāgato sādhiṃkāṃ diyadḍharūpasahassaṃ hoti, koṭṭhāsānaṃ pana avayavavibhāgena tadavayavakalāpānaṃ bhede gayhamāne rūpadhammānaṃ asaṅkhyeyyabhedatā veditabbā. Evaṃ dhammavibhāgato anekabhedabhinnāpi ime dvācattālīsā koṭṭhāsā ussadaggahaṇena catudhātuvaseneva vavattapetabbā. Tenāha “**ussadavasena pana -pa-manasi kātabbā**”ti. Tattha manasikāraṇidhi vuttanayeneva veditabbo.

349. **Majjhimena pamāṇenā**ti ārohapariṇāhehi majjhimasarīre labbhamānena majjhimena parimāṇena. **Pariggayhamānā**ti paññāya paritakketvā gayhamānā. **Paramāṇubhedasañcunṇā**ti ettha yathā “aṅgulassa aṭṭhamo bhāvo yavo, yavassa aṭṭhamo bhāgo ūkā,

1. Pañcakoṭṭhāsesu (Sī)

2. Tesattatādhikasataṃ rūpakalāpā (Sī)

ūkāya aṭṭhamo tāgo likkhā, likkhāya aṭṭhamo bhāgo rathareṇu, rathareṇussa aṭṭhamo bhāgo tājārī, tājārīya aṭṭhamo bhāgo aṇu, evaṃ aṇuno aṭṭhamo bhāgo paramāṇu nāmā”ti keci. **Aṭṭhakathāyaṃ**¹ pana
 “sattadhaññamāsappamāṇaṃ ekaṃ aṅgulaṃ, satta-ūkāpamāṇo eko dhaññamāso, sattalikkhāpamāṇā ekā ūkā, chattimsarathareṇupparamāṇā ekā likkhā, chattimsatajjārīppamāṇo eko rathareṇu, chattimsa-aṇupparamāṇā ekā tājārī, chattimsaparamāṇupparamāṇo eko aṇu”ti vuttaṃ. Tasmā aṇuno chattimsatimabhāgamatto paramāṇu nāma ākāsaḷṭṭhāsiko maṃsacakkhusa agocarō dibbacakkhusseva gocarabhūto. Taṃ sandhāyāya
 “**paramāṇubhedasañcuṇṇā**”ti, yathāvuttaparamāṇupubbhedena cuṇṇavicuṇṇabhūtā. **Sukhumarajabhūtā**ti tatoyeva ativiya sukhumarajabhāvaṃ gatā.

Doṇamattā siyāti soḷasa nālimattā. Idhāpi “majjhimena pamāṇenā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Tena “pakatīyā catumuṭṭhikaṃ kuḍuvaṃ, catukuḍuvaṃ nāli, tāya nāliyā soḷasa nāliyo doṇaṃ, taṃ pana magadhanāliyā dvādasa nāliyo hontī”ti vadanti. **Saṅgahitā**ti yathā na vipakirati, evaṃ ābandhanavasena sampiṇḍitvā gahitā. **Anupālītā**ti yathā paggharaṇasabhāvāya āpodhātuyā vasena kilinnabhāvaṃ, vicchilabhāvaṃ vā nāpajjati, evaṃ anurakkhitā. **Vitthambhitā**ti saṅghātavāyunā ativiya vitthambhanaṃ pāpitā. **Na vikirati na viddhaṃsatī**ti sukhumarajabhūtāpi pathavīdhātu ābandhanaparipācanasamudīraṇakiccāhi āpotejovāyodhātūhi laddhapaccayā sinehena temitā tejasā paripakkā vāyunā vitthambhanaṃ pāpitā piṭṭhacuṇṇā viya na ito cito ca vikirati na viddhaṃsati, atha kho piṇḍitā ghanabhūtā hutvā nānappakārena gahetabbataṃ āpajjati. Tenāha “**avikiriyaṃānā**”ti-ādi. Tattha **vikappanti** vibhāgaṃ. Yadi pi tejavāyodhātuyopi saviggahā rūpadhammabhāvato. Yādiso pana ghanabhāvo pathavī-āpodhātūsu labbhati, na tādiso tejavāyodhātūsu labbhatīti meyyabhāvābhāvato tattha cuṇṇabhedo na uddhaṭo. Tathā hi sasambhāratejovāyūsopi meyyabhāvo na labbhateva.

Yūsagatāti yūsabhāvaṃ dravabhāvaṃ gatā. Tato eva ābandhanākārabhūtā. Na paggharatīti na ogaḷati. Na parissavatīti na vissandati¹. **Piṇitapīṇitabhāvaṃ dassetīti** āpodhātuyā brūhanarasatāya vuttaṃ.

Usumākārabhūtāti etena kāye pākatika-usmāpi gahaṇīsāṅkhātāya tassāyeva tejodhātuyā vasena hotīti dasseti. **Paripācetīti** santejeti. Sā hi yathābhuttassa āhārassa sammā pariṇāmanena rasādisampattiyaṃ hetubhāvaṃ gacchantī imaṃ kāyaṃ paripāceti santejetīti vuccati. Tenevāha “**na pūtibhāvaṃ dassetī**”ti. Kammūpanissaya, cittappasādahetukāya ca sarīre vaṇṇasampadāya tejodhātu visesapaccayo, pageva utu-āhārasamuṭṭhānāya rūpasampattiyaṃ yathāvuttatejodhātūti āha “**vaṇṇasampattiñcassa āvahatī**”ti.

Samudīraṇavittambhanalakkhaṇāti ettha **samudīraṇaṃ** anupellanaṃ, visosananti keci. **Vittambhanaṃ** sesabhūtattayassa thambhitattāpādanaṃ, uppīlananti eke. **Tāyā**ti vitthambhanalakkhaṇāya vāyodhātuyā. **Aparāyā**ti samudīraṇalakkhaṇāya. Sā hi pellasasabhāvā. Tenāha “**samabbhāhato**”ti. Samabbhāhanañca rūpakalāpassa desantaruppattiyaṃ hetubhāvo.

Avaghaṭṭanaṃ āsannataruppattiyaṃ. **Lāletīti** parivatteti. Idāni yadatthaṃ cuṇṇato manasikāro āgato, taṃ nigamanavasena dassetuṃ “**evametan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dhātuyantanti** suttana viya yantarūpakaṃ asatipi kattubhūte attani cittavasena dhātumayaṃ yantaṃ pavattati, idhāpi manasikāraavidhi vuttanayeneva veditabbo.

350. Yadiapi catunnaṃ dhātūnaṃ lakkhaṇādayo heṭṭhā tattha tattha vuttā eva, tathāpi te anavasesato dassetvā visuṃ kammaṭṭhānapariggahavidhiṃ dassetuṃ “**lakkhaṇādito**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha lakkhīyati etenāti lakkhaṇaṃ, kakkhaḷattaṃ lakkhaṇametissāti **kakkhaḷattalakkhaṇā**. Nanu ca kakkhaḷattameva pathavīdhātūti? Saccametaṃ, tathāpi viññātāviññātasaddatthātāvasena abhinnepi dhamme kappanāsiddhena bhedenā evaṃ niddeso kato. Evaṃ hi atthavisesāvabodho hotīti. Atha vā

1. Vissarati (Sī, Ka)

lakkhīyatīti lakkhaṇaṃ, kakkhaḷattaṃ hutvā lakkhiyamānā dhātu
kakkhaḷattalakkhaṇāti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesāsupi eseva nayo.
Paṭiṭṭhānaraśāti saha-jātadhammānaṃ paṭiṭṭhābhāvakkicā. Tato eva nesaṃ
sampaṭicchanākārena ñāṇassa paccupaṭiṭṭhatīti **sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā**.
Padaṭṭhānaṃ panettha aññadhammatāya na uddhaṭaṃ,
sādhāraṇabhāvasabbhāvato vā dūrakāraṇaṃ viya. Yathā vā
dhammuddesavāraṇṇanādīsu rasādīnā aññesaṃ paccayabhāvaṃ dassetvā
paccayavantatādassanattamaṃ padaṭṭhānaṃ uddhaṭaṃ, na evamidha. Idha
pana dhātūnaṃ anaññasādhāraṇavisesavibhāvanaparāya codanāya
aññadhammabhūtaṃ padaṭṭhānaṃ na uddhaṭanti vaṭṭhabbaṃ. **Brūhanaraśāti**
saha-jātadhammānaṃ vaḍḍhanākicā. Tathā hi sā nesaṃ pīṇitabhāvaṃ
dassetīti vuccati. **Saṅghapaccupaṭṭhānāti** bāhira-udakaṃ viya
nhānīyacuṇṇassa saha-jātadhammānaṃ saṅghaṇapaccupaṭṭhānā.
Maddavānuppadānapaccupaṭṭhānāti bāhiraggi viya jatulohādīnaṃ
saha-jātadhammānaṃ mudubhāvānuppadānapaccupaṭṭhānā. **Abhinīhāro**
bhūtasāṅghāssa desantaruppattihetubhāvo, nīharaṇaṃ vā bijato aṅkurassa
viya.

351. **Utusamuṭṭhānāva** kammādivasena anuppattito. **Utucittasamuṭṭhānā**
kadāci ututo, kadāci cittato uppajjanato. **Avasesāti** vuttāvasesā kesādayo
catuvīsati, ādito tayo tejokoṭṭhāsā, pañca vāyokoṭṭhāsā cāti dvattimsa.
Sabbepīti te sabbepi kammādivasena uppajjanato **catusamuṭṭhānā**.
Kesādīnampi hi maṃsato avimuttabhāgo kammāhāraccittasamuṭṭhānova
hotīti.

352. **Nānattekattatoti** visesasāmaññato. Dhammānaṃ hi aññamaññaṃ
visadisatā nānattaṃ, samānatā ekattaṃ. **Sabbāsampīti** catunnampi.
Salakkhaṇādītoti sakaṃ lakkhaṇaṃ salakkhaṇaṃ, tato salakkhaṇādito. **Ādi-**
saddena rasapaccupaṭṭhānānaṃ viya mudusaṅghapharusabhāvādīnampi
saṅgaho daṭṭhabbo. “**Kammasamuṭṭhānādivasena nānattabhūtānaṃ**”ti kasmā
vuttaṃ, nanu kammasamuṭṭhānādivasena catunnaṃ dhātūnaṃ ekattaṃ hoti
sādhāraṇattāti? Na, “aññā eva dhātuyo kammasamuṭṭhānā, aññā utu-
ādisamuṭṭhānā”ti-ādikaṃ bhedaṃ sandhāya tathā vacanato. **Etāsaṃ**
dhātūnaṃ. **Ruppanalakkhaṇaṃ** ruppanasabhāvaṃ. Kimpanetaṃ ruppanaṃ
nāma? Yā sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti, tasmim vā sati yo
vijjamānasseva

visadisupattiyā hetubhāvo, taṃ ruppanaṃ. **anattitattā**ti apariccajanato.

Mahantapātubhāvo cettha sasambhāradhātuvasena veditabbo, tathā **mahāvikāratā** mahābhūtasāmaññalakkhaṇadhātuvasena, **mahāparihāratā**, **mahattavijjamānatā** ca ubhayavasenāti. Bhūtasaddāpekkhāya “**etāni**”ti napumsakaniddeso. **Mahantāni pātubhūtāni** anekasatasahassa¹ rūpakalāpasanṅghātāya samūhavasena, santativasena ca aparimitaparimāṇanaṃ, anekayojanāyāmvitthārānaṃ upajjanato. **Cattāri nahutāni**ti cattāri dasasahassāni. **Devadānavādīnaṃ** tigāvutādisarīravasena mahantāni pātubhūtāni.

Tatthāyaṃ vacanattomahantāni bhūtāni jātāni nibbattānīti **mahābhūtāni**ti. Anekābhūtavisesadassanena, anekabbhutadassanena ca anekacchariyadassanavasena mahanto abbhuto, mahantāni vā abhūtāni etthāti **mahābhūto**, māyākāro. Yakkhādayo jātivaseneva mahantā bhūtāti **mahābhūtā**, nirulho vā ayaṃ tesu mahābhūtasaddo daṭṭhabbo. Pathavī-ādayo pana vañcakatāya, aniddisitabbaṭṭhānatāya ca mahābhūtā viya **mahābhūtā**. Bhūtasaddassa ubhayalingatāya napumsakatā katā. Tattha **vañcakatā** sayam anīlādisabhāvāni hutvā nīlādisabhāvassa upaṭṭhāpanaṃ, anitthipurisādisabhāvāneva hutvā itthipurisādi-ākārassa upaṭṭhāpanaṃ. Tathā aññamaññassa anto, bahi ca aṭṭhitānaṃyeva aññamaññāṃ nissāya avaṭṭhānato **aniddisitabbaṭṭhānatā**. Yadi hi imā dhātuyo aññamaññassa anto ṭhitā, na sakiccarā siyūṃ aññamaññānuppavesanato, atha bahi ṭhitā vinibbhuttā siyūṃ. Tathā sati avinibbhuttavādo hāyeyya, tasmā na niddisitabbaṭṭhānā. Evaṃ santepi patiṭṭhānādinā yathāsakaṃ kiccavisesena sesānaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ upakārikā honti, yena saha-jātādinā paccayena paccayā honti. Tenāha “**na ca aññamaññāṃ nissāya na tiṭṭhantī**”ti. **Manāpehī**ti manoharehi cāturiyavantehi. **Vaṇṇasaṇṭhānavikkhepehī**ti kālasāmatādivaṇṇehi, puthulavivarakisatādisaṇṭhānehi, hatthabhamukādivikkhepehi ca. **Sarasalakkhaṇanti** sabhāvabhūtaṃ lakkhaṇaṃ, sakiccarāṃ vā sabhāvaṃ.

1. Anekasahassa (Ka)

Mahāparihāratoti ettha vacanatthaṃ vadanto āha “**mahantehi -pa-bhūtāni, mahāparihārāni vā bhūtāni**”ti. Tattha pacchimatthe purimapade uttarapadassa parihārasaddassa lopam katvā “**mahābhūtāni**”ti vuttaṃ.

Tathā hīti tato eva vikārassa mahantattā evāti taṃ vikāraṃ dassetuṃ “**bhūmito**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **accimatoti** aggissa. Koṭisatasahassaṃ ekaṃ **koṭisatasahassekam cakkavālanti** taṃ sabbaṃ āṇākhettabhāvena ekaṃ katvā davati. **Vilīyatīti** vipattikarameghābhivutṭhena khārudakena lavaṇaṃ viya vilayaṃ gacchati viddhamāsi. **Kupitenāti** khubhitena. **Vikīratīti** vidhamati viddhamāsi.

Anupādinnesu vikāramahattaṃ dassetvā upādinnesu dassento “**pattaddho**”ti-ādimāha. Tattha **kaṭṭhamukhena vāti vā-saddo** upamattho. Yathā kaṭṭhamukhena sappena ḍaṭṭho patthaddho hoti, evaṃ pathavīdhātuppakopena so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhamukhagato viya pattaddho hotīti attho. Atha vā **vā-saddo** avadhāraṇattho. So “pathavīdhātuppakopena vā”ti evaṃ ānetvā sambandhitabbo. Ayañhettha attho—kaṭṭhamukhena ḍaṭṭhopi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo sabbadā kaṭṭhamukhamukhagato viya hotīti. **Vā-saddo** vā aniyamattho, tatrāyamatttho—kaṭṭhamukhena ḍaṭṭho kāyo patthaddho hoti vā, na vā hoti mantāgadavasena, pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti.

Pūtiyoti kuthito. **Santattoti** sabbaso tatto samuppannadāho. **Sañchinnoti** samantato chinno paramāṇubhedasañcuṇṇo āyasmato upasenattherassa sarīraṃ viya. **Mahāvikārāni bhūtānīti** mahāvikāravantāni bhūtāni mahābhūtānīti purimapade uttarapadalopena niddeso ḍaṭṭhabbo. “**Pathavī**”ti-ādinā sabbalokassa pākāṭānīpi vipallāsaṃ muñcitvā yathāsabhāvato pariggaṇhane mahantena vāyāmena vinā na pariggaṇhantīti duviññeyyasabhāvattā “mahantānī”ti vuccanti. Tāni hi suviññeyyāni. “Amahantānī”ti mantvā ṭhitā tesam duppariggahatam

disvā “aho mahantāni etāni”ti jānātīti mahābhūtekadesatādīhi vā kāraṇehi **mahābhūtāni**. Etā hi dhātuyo mahābhūtekadesato, mahābhūtasamaññato, mahābhūtasannissayato, mahābhūtabhāvato, mahābhūtapariyosānato cāti imehipi kāraṇehi “**mahābhūtāni**”ti vuccanti.

Tattha **mahābhūtekadesatoti** “bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā”ti-ādīsu¹ hi avisesena khandhapañcakam “bhūtan”ti vuccati. Tattha yadidaṃ kāmabhavē, rūpabhavē, pañcavokārabhavē, ekacce ca saññībhavē pavattaṃ khandhapañcakam, taṃ mahāvisayatāya “mahābhūtan”ti vattabbataṃ arahati. Pathavī-ādayo pana catasso dhātuyo tassa mahābhūtassa ekadesabhūtā “mahābhūtā”ti vuccanti. Samudāyesu hi pavattavohārā avayavesupi dissanti yathā “samuddo diṭṭho, paṭo dadḍho”ti ca. **Mahābhūtasamaññatoti** tadadhīnavuttitāya bhavanti ettha upādārūpānīti bhūtāni, pathavī-ādayo catasso dhātuyo. Sā panāyametāsu bhūtasamaññā anaññatthavuttitāya upādārūpānam aviparītaṭṭhā², lokassa cetā bahūpakārā, cakkhusamuddādīnam nissayabhūtā cāti mahantāni bhūtānīti samaññāyimsu. **Mahābhūtasannissayatoti** mahantānam mahānubhāvānam mahāsammatamandhātuppabhutīnam raññam, sakkādīnam devānam, vepacitti-ādīnam asurānam, mahābrāhmādīnam brāhmānam, guṇato vā mahantānam buddhānam, paccekabuddhānam, sāvakānam upādāyupādāya vā sabbesampi bhūtānam sattānam nissayabhūtātāya mahantā bhūtā etesūti mahābhūtā. Cātumahābhūtiko hi nesam kāyoti. **Mahābhūtabhāvatoti** bahubhūtabhāvato. Ayaṃ hi **mahā**-saddo “mahājano sannipatito”ti-ādīsu bahubhāve dissati. Pathavī-ādayo ca dhātuyo ekasmimpi attabhāve aparimeyyappabhedā pavattanti. Tasmā mahantā bahū anekasatasahassappabhedā bhūtāti mahābhūtā. **Mahābhūtapariyosānatoti** mahābhūtassa vasena pariyosānappattito.

“Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā.

Yo ca kālaghaso bhūto, sa bhūtapacaniṃ paci”ti³—

1. Ma 1. 326 piṭṭhe. 2. Aviparītatthā (Sī), aviparītatā (Syā, Ka) 3. Khu 5. 68 piṭṭhe.

hi evamādīsu khīṇāsavo “bhūto”ti vutto. So hi ucchinnabhavanettikatāya āyatim appaṭisandhikattā ekantato “bhūto”ti vuccati, na itare, bhavissantīti vohāraṃ anatītattā. Bhūto eva idha pūjāvasena “mahābhūto”ti vutto yathā “mahākhīṇāsavo, mahāmoggallāno”ti ca. Imāsañca dhātūnaṃ anādimati sāmsāre pabandhavasena pavattamānānaṃ yathāvuttassa mahābhūtasēva santāne pariyoṣānappatti, nāññatra. Tasmā mahābhūte bhūtā pariyoṣānaṃ pattāti mahābhūtā purimāpade bhūta-saddassa lopaṃ katvā. Evametā dhātuyo mahābhūtekadesatādīhi mahābhūtāti veditabbā. Pathavī-ādīnaṃ kakkhaḷapaggharaṇādivisesaḷakkhaṇasamaṅgitā apariccattādhātulakkhāṇānaṃ yevāti āha **“dhātulakkhaṇaṃ anatītattā”**ti. Na hi sāmāññapariccāgena viseso, visesanirapekkhaṃ vā sāmāññaṃ pavattati. Tathā hi vadanti—

“Tamattāpekkhato bhedaṃ, sasāmāññaṃ jahāti no.
Gaṇhāti sāmsayuppādā, samevekatthakaṃ dvayan”ti.

Salakkhaṇadhāraṇena cāti yena salakkhaṇadhāraṇena “dhātuyo”ti vuccanti, teneva **“dhammā”**tipi vuccanti ubhayathāpi nissattanijjīvatāya eva vibhāvanato. Tenevāha “chadhāturoyaṃ bhikkhu puriso¹, dhammesu dhammānupassī viharatī”ti² ca. Arūpānaṃ khaṇato rūpānaṃ khaṇassa nāti-ittaratāyāha **“attano khaṇānurūpan”**ti. **Dharaṇenāti** ṭhānena³, pavattanenāti attho. **Khayaṭṭhenāti** khaṇabhaṅgutāya⁴. **Bhayaṭṭhenāti** udayavayapaṭipīḷanādinā sappatibhayatāya. **Asāraḷakṭṭhenāti** attasāravirahena.

353. **Sahuppannāva etāti** etā catasso dhātuyo saha uppannāva saha pavattamānāva samānakāle labbhamānāpi avakāmsato **sabbapariyantime** utucittāhārasamuṭṭhānesu suddhaṭṭhake, kammajesu jīvitānavaketi ekekasmim **suddhaṭṭhakādikalāpepi padesena avinibbhuttā** visum visum aniddisitaḷbaṭṭhānatāya. Yattha hi tissannaṃ dhātūnaṃ

1. Ma 2. 283 piṭṭhe.

2. Am 1. 43 piṭṭhādīsu.

3. Dhāraṇena (Sī, Syā, Ka)

4. Khaṇabhaṅguratāya (Sī), khayabhaṅgutāya (Syā)

patiṭṭhāvasena pathavī, tattheva tassā
ābandhanapariṇāsanamudīraṇavasena itarā. Esa nayo sesāsupi.

354. **Purimā dve garukattā sabhāgā** aññamaññanti adhippāyo. Ettha ca nanu pathaviyāpi lahubhāvo atthi. Tathā hi sā “kakkhaḷaṃ mudukaṃ saṇhaṃ pharusāṃ garukaṃ lahukaṃ”ti niddiṭṭhā, āpepi lahubhāvo labbhatevāti? Na, nippariyāyagarubhāvassa adhippetattā. Garubhāvo eva hi pathaviḍhātuyā garutaraṃ upādāya lahubhāvoti pariyāyena vutto sītabhāvo viya tejodhātuyā. Yadi evaṃ rūpassa lahutāti kathaṃ? Ayampi vuttanayā eva lahutākāraṃ upādāya labbhanato. Na hi paricchedavikāralakkhaṇāni paramatthato labbhanti nipphannarūpānaṃ avatthāvisesasabhāvato. Tasmā paramatthasiddhaṃ garubhāvaṃ sandhāya vuttaṃ “purimā dve garukattā sabhāgā”ti. **“Tathā”**ti padena “sabhāgā”ti imamatthaṃ upasaṃharati. **“Dve”**ti pana idaṃ yathā “purimā”ti ettha, evaṃ “pacchimā”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. **Visabhāgā** garukalahukabhāvatoti adhippāyo. Yathā ca garukalahukabhāvehi, evaṃ peyyabhāvāpeyyabhāvehi¹ ca sabhāgavisabhāgatā yojetabbā.

355. **Ajjhattikā** heṭṭhā vutta-ajjhātikā, sattasantānapariyāpannāti attho. **Viññāṇavattthu viññatti-indriyānanti** cakkhādīnaṃ channaṃ viññāṇavattthūnaṃ, dvinnāṃ viññattīnaṃ, itthipurisindriyajīvitindriyānaṃca. Ye pana “viññāṇavattthūti hadayavattthu gahitaṃ”ti vadanti, tesaṃ indriya-ggaṇaṇa aṭṭhannampi rūpindriyānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **“Vuttaviparīṭappakārā”**ti idaṃ bahirānaṃ dhātūnaṃ yathā sabbaso viññāṇavattthuvinnatti-indriyānaṃ anissayatā ca iriyāpathaviraho ca vuttavipariyāyo, evaṃ catusamuṭṭhānatāpīti katvā vuttaṃ, na lakkhaṇarūpassa viya kutocipi samuṭṭhānassa abhāvato-utusuṭṭhānatāya tāsāṃ. Lahutādinissayatāpi ajjhātikānaṃ dhātūnaṃ vattabbā, na vā vattabbā. Viññatti-ggaṇaṇaṃ hi lakkhaṇanti.

356. **Itarāhīti** āpotejovāyudhātūhi. **Ekasaṅgahāti** sajjātisaṅgahena ekasaṅgahā. Samānajātiyānaṃ hi saṅgaho sajjātisaṅgaho. Tenāha **“samuṭṭhānanānattābhāvato”**ti.

1. Meyyabhāvāmeyyabhāvāvehi (Sī, Ka), evameva sabhāvāvehi (Syā)

357. **Ṭiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ paṭiṭṭhā hutvā paccayo hotīti** yehi mahābhūtehi sampiṇḍanavasena saṅgahitā, paripācanavasena anupālītā, samudīraṇavasena vitthambhitā ca, tesaṃ attanā sahaajātānaṃ ṭiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ paṭiṭṭhā hutvā tato eva sandhāraṇavasena avassayo hoti, vuttanayena vā paṭiṭṭhā hutvā sahaajātādivasena paccayo hotīti. Esa nayo sesāsupi.

358. Yadipi aññamañña-ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammāti heṭṭhā dhātūnaṃ asamannāhāratā dassitā eva, athāpi imināva nayena visum kammaṭṭhānapariggaho kātabboti dassento “**pathavīdhātucetthā**”ti-ādimāha. Tattha **pathavīdhātu cetthāti** ca-saddo sampiṇḍanattho, tena ayampi eko manasikārappakāroti dīpeti. **Etthāti** etāsu dhātūsu. Ayaṃ “pathavīdhātu”ti vā “paccayo homī”ti vā na jānātīti attani viya attano kicce ca ābhogābhāvaṃ dassetvā upakārakassa viya upakattabbānampi ābhogābhāvaṃ dassetuṃ “**ītarānīpi**”ti-ādi vuttaṃ. **Sabbatthāti** sabbāsu dhātūsu, tatthāpi attakiccupakattabbabhedesu sabbesu.

359. **Paccayavibhāgatoti** paccayadhammavibhāgato ceva paccayabhāvavibhāgato ca. “Paccayato”ti hi iminā pathavī-ādīnaṃ aññāsādhāraṇo paṭiṭṭhābhāvādinā sesabhūtattayassa paccayabhāvo vutto. Idha pana yehi dhammehi pathavī-ādīnaṃ uppatti, tesaṃ, pathavī-ādīnañca anavasesato paccayabhāvavibhāgo vuccatīti ayaṃ imesaṃ dvinnaṃ ākāraṇaṃ viseso. **Kammanti** kusalākusalaṃ rūpuppādaḥkaṃ kammaṃ. **Cittamnti** yaṃ kiñci rupuppādaḥkaṃ cittaṃ. **Āhāro**ti ajjhattiko rūpuppādako āhāro. **Utūti** yo koci utu, atthato tejodhātu. **Kammamevāti** avadhāraṇaṃ samuṭṭhānasaṅkarābhāvadassanatthaṃ, tena akammajānampi kesañci kammaṃsa pariyāyapaccayabhāvo dīpito hoti. Tathā hi vakkhati “kammapaccayacittasamuṭṭhānan”ti-ādi. Nanu ca kammasamuṭṭhānānaṃ kammato aññenapi paccayena bhavitabbanti? Bhavitabbaṃ, so pana kammagatikovāti paṭiyogīnivattanatthaṃ avadhāraṇaṃ kataṃ, tenāha “**na cittādayo**”ti. **Cittādisamuṭṭhānānanti** etthāpi ayamatto yathārahaṃ vattabbo. **Itareti**

cittādito aññe. **Janakapaccayoti** samuṭṭhāpakataṃ sandhāya vuttaṃ, paccayo pana kammapaccayova. Vuttaṃ hi “kusalākusalā cetanā vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo”ti¹.

Sesānanti cittādisamuṭṭhānānaṃ. **Pariyāyato upanissayapaccayo hotīti paṭṭhāne**² arūpānaṃyeva upanissayapaccayassa āgatattā nippariyāyena rūpadhammānaṃ upanissayapaccayo natthi. Sutte pana “puggalaṃ upanissāya vanasaṇḍaṃ upanissāyā”ti vacanato suttantikapariyāyena vinā abhāvo upanissayapaccayoti veditabbo. **Cittaṃ janakapaccayo hotīti** saha-jātānissayāhārādivasena paccayo hontaṃ cittaṃ samuṭṭhāpakataṃ upādāya “janakapaccayo hoti”ti vuttaṃ. Āhāra-utūsupi ese va nayo.

Evam kammādīnaṃ paccayadhammānaṃ vasena dhātūsu paccayavibhāgaṃ dassetvā idāni taṃsamuṭṭhānānaṃ dhātūnampi vasena paccayavibhāgaṃ dassento paṭhamam tava “**kammasamuṭṭhānaṃ mahābhūtaṃ**”ti-ādinā uddisitvā puna “**tattha kammasamuṭṭhānā pathavīdhātū**”ti-ādinā niddisati. **Tattha kammasamuṭṭhānā pathavīdhātūti** “kammasamuṭṭhānaṃ mahābhūtaṃ”ti ettha sāmāññato vuttā kammajapathavīdhātu. **Kammasamuṭṭhānānaṃ itarāsanti** kammajānaṃ āpodhātu-ādināṃ tissannaṃ dhātūnaṃ sahuppattiyā attano upakārakānaṃ tāsāṃ upakārakato, ādhārābhāvato, uppādato yāva bhaṅgā dharaṇato, vigamābhāvato ca saha-jāta-aññamaññaṇissaya-atthi-avigatavasena ceva patiṭṭhāvasena ca paccayo hoti, hontī ca kammaṃ viya attano, tāsāṃ na janakavasena paccayo hoti asamuṭṭhāpakattā tāsāṃ. Kāmañcetha nissayapaccaya-ggahaṇeneva patiṭṭhābhāvo saṅgahito, pathavīdhātuyā pana anañña-sādhāraṇakiccaṃ saha-jātānaṃ patiṭṭhābhāvoti imaṃ visesaṃ dassetum “**patiṭṭhāvasena cā**”ti visum katvā vuttaṃ. **Ābandhanavasena cāti-** ādisupi ese va nayo. **Tisantatimahābhūtānanti** utucittāhārasamuṭṭhānānaṃ catumahābhūtānaṃ aññamaññaṇaṃ avokiṇṇānaṃ, avicchedena pavattiṃ upādāya santatīti santatiggahaṇaṃ. Pathavīdhātuyā patiṭṭhābhāvo nāma saha-jātānaṃ dhammānaṃyevāti āha “**na patiṭṭhāvasenā**”ti. **Na ābandhanavasenāti-** ādisupi ese va nayo.

1. Abhi 8. 154 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Abhi 8. 6 piṭṭhe.

Etthāti etesu kammamuṭṭhānamahābhūtesu. “Cittasamuṭṭhānā pathavīdhātu cittasamuṭṭhānānam itarāsan”ti-ādīsu sukaro tantinayo netunti “**citta-āhāra-pa- ese**va nayo”ti atidisati.

Sahajātādipaccayavasappavattāsu ca panāti ettha **ca-saddo** samuccayattho, **pana-saddo** visesattho, tadubhayena ca yathāvuttasahajātādipaccayehi pavattamānā dhātuyo iminā visesena pavattantīti imamattham dīpeti.

Idāni taṃ visesaṃ dassetuṃ “**ekaṃ paṭicca**”tigāthamāha. Tattha ekaṃ dhātuṃ paṭicca tisso dhātuyo catudhā sampavattanti, tisso dhātuyo paṭicca ekāva dhātu catudhā sampavattati, dve dhātuyo paṭicca dve dhātuyo chadhā sampavattantīti yojanā. Attho pana pathavī-ādīsu ekekissā paccayabhāve itarāsaṃ tissannaṃ tissannaṃ paccayuppannatāti ayameko catukko, tissannaṃ tissannaṃ paccayabhāve itarāya ekekissā paccayuppannatāti ayamaparo catukko, paṭhamadutiyā, tatiyacatutthā, paṭhamatatiyā, dutiyacatutthā, paṭhamacatutthā, dutiyatatiyāti imāsaṃ dvinnam dvinnam paccayabhāve tattha tattha itarāsaṃ dvinnam dvinnam paccayuppannatāti ayameko chakko. Evaṃ paccayabhāvena catudhā, chadhā ca pavattamānānam ekakadvikativasena tikaduka-ekakavasena ca yathākkamaṃ paccayapaccayuppannatāvibhāgo veditabbo. Ayañca paccayabhāvo sahajāta-aññamaññanissaya-atthi-avigatapaccayavasena, tatthāpi ca aññamaññamukheneva veditabbo. Yaṃ sandhāya vuttam **paṭiccavāre** “ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo mahābhūtā, tayo mahābhūte paṭicca ekaṃ mahābhūtaṃ, dve mahābhūte paṭicca dve mahābhūtā uppajjantī”ti¹.

Abhikkamapaṭikkamādīti ādi-saddena ādānavissajjanādikāyikakiriyākaraṇassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Uppīlanassa paccayo hoti** ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuvasena sijjhanato. **Sāvāti** pathavīdhātuyeva. **Āpodhātuyā anugatā** āpodhātuyā tattha appadhānabhāvaṃ pathavīdhātuyā ca padhānabhāvanti patiṭṭhabhāve viya patiṭṭhāpanepi sātisayakiccattā tassā patiṭṭhāpanassa pādaṭṭhapanassa paccayo

1. Abhi 8. 19 piṭṭhe Paṭṭhāne.

hotīti sambandho. **Avakkhepanassā**ti adhonikkhipanassa. Tattha ca garutarasabhāvāya āpodhātuyā sātisayo byāpāroti āha “**pathavīdhātuyā anugatā āpodhātū**”ti. Tathā uddhaṅgatikā tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo vutto. Tiriyaṃ gatikāya vāyodhātuyā atiharaṇavīti haraṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassā anugatabhāvo gahito. Tattha ṭhitaṭṭhānato abhimukhaṃ pādassa haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**, purato haraṇaṃ. Tato thokaṃ vītikkamma haraṇaṃ **vīti haraṇaṃ**, passato haraṇaṃ.

Ekekena mukhenāti “patthaṭṭā pathavī”ti-ādinā¹ vibhatesu terasasu ākāresu ekekena dhātūnaṃ pariggaṇhanamukhena. **Svāyanti** so ayaṃ upacārasamādhī. Kathaṃ panassa vavatthānapariyāyoti āha “**catunnaṃ dhātūnaṃ**”ti-ādi.

360. Idāni imissā bhāvanāya ānisaṃse dassetuṃ “**idañca panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Suññataṃ avagāhatī**ti dhātumattatādassanena rūpakāyassa anattakataṃ vavatthāpayato tadanusārena nāmakāyassāpi anattakataṃ supākaṭā hotīti sabbaso attasuññataṃ pariyogāhati tattha patiṭṭhahati. **Sattasaññaṃ samugghātetī**ti tato eva “satto poso itthī puriso”ti evaṃ pavattaṃ ayāthāvasaññaṃ ugghātetī samūhanati.

Vālamigayakkharakkhasādivikappaṃ anāvajjamānoti sasantāne viya parasantānepi dhātumattatāya sudiṭṭhattā khīṇāsavo viya “ime sīhabyagghādayo vālamigā, ime yakkharakkhasā”ti evamādivikappaṃ akaronto bhayabheravaṃ sahati abhibhavati. Yathāvuttavikappanāpajjanaṃ hi bhayabheravasahanassa kāraṇaṃ vuttaṃ. **Ugghāto** uppilāvitattaṃ. **Nigghāto** dīnabhāvappatti². **Mahāpañño** ca pana hoti dhātuvasena kāye sammadeva ghanavinibbhogassa karaṇato. Tathā hidaṃ kammaṭṭhānaṃ buddhicarittassa anukūlanti vuttaṃ, **sugatiparāyaṇo vā** indriyānaṃ aparipakkatāyanti adhippāyo.

Ekūnavīsati bhāvanāyapaṭimaṇḍitassa

Catudhātuvavatthānaniddesassa līnatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Visuddhi 1. 360 piṭṭhe.

2. Tādibhāvappatti (Syā, Ka), līnabhāvappatti (?)

361. “Ko samādhī”ti-ādinā sarūpādipucchā yāvadeva vibhāgāvabodhanatthā. Sarūpādito hi nātassa pabhedo vuccamāno suviññeyyo hoti saṅkhepapubbakattā vitthārassa, vitthāravidhinā ca saṅkhepavidhi saṅgayhatīti **“samādhissa vitthāraṃ bhāvanānayaṇca dassetun”**ti vuttaṃ. Atha vā **“ko samādhī”**ti-ādināpi samādhisseva pakārabhedo dassīyati, bhāvanānisamsopi bhāvanānayanissito evāti adhippāyena **“vitthāraṃ bhāvanānayaṇca dassetun”**ti vuttaṃ. **Sabbappakāratoti** palibodhupacchedādikassa sabbassa bhāvanāya pubbakiccassa karaṇappakārato ceva sabbakammaṭṭhānabhāvanāvibhāvanato ca.

“Samattā hotī”ti vatvā tameva samattabhāvaṃ vibhāvetum **“duvidhoyevā”**ti-ādi vuttaṃ. **Idha adhippeto samādhī**ti lokiyasamādhim āha. **Dasasu kammaṭṭhānesūti** yāni hetṭhā **“upacārāvahānī”**ti vuttāni dasa kammaṭṭhānāni, tesu. **Appanāpubbabhāgacittesūti** appanāya pubbabhāgacittesu aṭṭhannaṃ jhānaṇaṃ pubbabhāgacittuppādesu. **Ekaggatāti** ekāvajjanavīthiyaṃ, nānāvajjanavīthiyaṇca ekaggatā. **Avasesakammaṭṭhānesūti** **“appanāvahānī”**ti¹ vuttesu tiṃsakammaṭṭhānesu.

Samādhī-ānisamsakathāvaṇṇanā

362. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo, tattha sukhavihāro **diṭṭhadhammasukhavihāro**. Kāmaṃ **“samāpajjitvā”**ti etena appanāsamādhiyeva vibhāvito, **“ekaggacittā”**ti pana padena upacārasamādhinopi gahaṇaṃ hotīti tato nivattanatthaṃ **“appanāsamādhibhāvanā”**ti vuttaṃ. **Na kho paneteti** ete bāhirakabhāvitā jhānadhammā cittekaggatāmattakarā. **Ariyassa vinaye** buddhassa bhagavato sāsane **“sallekhā”**ti **na vuccanti** kilesānaṃ sallekhanapaṭipadā na hotīti katvā, sāsane pana avihimsādayopi sallekhāva lokuttarapāḍakattā.

Sambādheti taṇhāsamkilesādinā samkiliṭṭhatāya paramasambādhe ativiya saṅkaṭaṭṭhānabhūte² saṃsārappavatte. **Okāsādhigamanayenāti** atthapaṭilābhayoggassa navamakhaṇasaṅkhātassa okāsassa adhigamanayena.

1. Ma 3. 138; Aṃ 1. 256 piṭṭhesu.

2. Kasaṭaṭṭhānabhūte (Syā, Ka)

Tassa hi dullabhatāya appanādhigamampi anadhigamayamāno saṁvegabahulo puggalo upacārasamādhimhiyeva ṭhatvā vipassanāya kammaṁ karoti “sīghaṁ saṁsāradukkhaṁ samatikkamissāmī”ti.

Abhiññāpādakanti iddhividhādi-abhiññāṇāpādakabhūtaṁ adhiṭṭhānabhūtaṁ. **Hotīti vuttanayāti** ettha **iti**-saddo pakārattho, tena “iminā pakārena vuttanayā”ti sesābhiññānampi vuttappakāraṁ saṅgaṇhāti. **Sati sati āyataneti** purimabhavasiddhe abhiññādhigamassa kāraṇe vijjamāne. Abhiññādhigamassa hi adhikāro icchitabbo, yo “pubbahetū”ti vuccati. Na samāpattīsu vasībhāvo. Tenāha bhagavā “sati sati āyatane”ti¹.

Abhiññāsacchikaraṇīyassāti vakkhamānavibhāgāya abhivisiṭṭhāya paññāya sacchikātabbassa. **Dhammassāti** bhāvetabbassa ceva vibhāvetabbassa ca dhammassa. Abhiññāsacchikiriyāya cittaṁ abhininnāmetīti yojanā. **Tatra tatrevāti** tasmim tasmimyeva sacchikātabbadhamme. Sakkhibhāvāya paccakkhakāritāya bhabbo sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā, taṁ **sakkhibhabbatam**.

Taṁ taṁ bhavagamikammaṁ ārabba bhavapatthanāya anuppannāyapi kammassa katūpacitabhāveneva bhavapatthanākiccaṁ sijjhatīti dassento āha “**apatthayamānā vā**”ti. Saha byeti pavattatīti saha byo, sahāyo, idha pana ekabhavūpago adhippeto, tassa bhāvo sahabyatā, taṁ **sahabyatam**.

Kim pana appanāsamādhibhāvanāyeva bhavavisesānisamsā, udāhu itarāpīti codanaṁ manasi katvā āha “**upacārasamādhibhāvanāpī**”ti-ādi.

Nibbānanti tissannaṁ dukkhatānaṁ nibbutim. Rūpadhamme pariyāpannā vijjamānāpi saṅkhāradukkhatā cittassa abhāvena asantasamāva². Tenāha “**sukhaṁ viharissāmā**”ti. **Soḷasahi** **ñāṇacariyāhīti** aniccānupassanā, dukkha, anatta, nibbidā, virāga, nirodha, paṭinissagga, vivaṭṭānupassanāti imāhi aṭṭhahi, aṭṭhahi ca ariyamaggaphalañāṇehīti evaṁ soḷasahi. **Navahi**

1. Ma 3. 138; Am 1. 256 piṭṭhesu.

2. Asantasabhāvā (Sī, Syā)

samādhicariyāhīti pañcannaṃ rūpajjhānānaṃ, catunnaṃ arūpajjhānānaṃ vasaṇā evaṃ navahi. Keci pana “cattāro rūpajjhānasamādhī, cattāro arūpajjhānasamādhī, ubhayesaṃ upacārasamādhim ekaṃ katvā evaṃ navā”ti vadanti.

Samādhibhāvanāyogeti samādhibhāvanāya anuyoge anuyuñjane, samādhibhāvanāsaṅkhāte vā yoge. **Yogoti** bhāvanā vuccati. Yathāha “yogā ve jāyatī bhūrī”ti¹.

363. **Samādhipīti** pi-saddena sīlaṃ sampiṇḍeti.

Samādhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti ekādasamaparicchedavaṇṇanā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

1. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

Visuddhimaggamahāṭīkāya paṭhamabhāge

Saṁvannaṭītapadānaṁ anukkamaṇīkā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aṁsakāsāvaṁ	93	Aggahevā	385
Akatakammā	202	Aggaheṣi	247
Akatā	347	Aggikkhandham	85
Akatādhikāro	112	Aggikkhandhālīṅganadukkhā-	
Akatābhiniveso	406	dhikadukkhakaṭukaphalaṁ	86
Akate	142	Aggisikhadhūmasikhā	245
Akammaññaṁ	170	Aggiromaṁ	55
Akaraṇaṁ	18	Aghaṭantassa	36
Akālamaraṇaṁ	287	Aṅgaṁ	55, 89
Akāliko	268	Aṅgapaccaṅgalīlārāgino	215
Akiñcanaṁ	403	Aṅgāni	103
Akilamanto	139	Aṅgulaṅgulantaraṁ	213
Akuṭilā	279	Acittikārakato	43
Akusalampi	103	Acetano	439
Akusalā	387	Accantaṁ	405
Akusalo	178	Accantavirāgo	344
Akosallasambhūte	313	Accantasantā	87
Akkantapadānaṁ	176	Accayanti	290
Akkosakaparibhāsakāni	42	Accimato	451
Akkharaṁ	273	Accuggato	241
Akhaṇḍatādiguṇavasena	281	Acchandikā	200
Akhettaññū	178	Acchannamariyādaṁ	100
Agāraṁ	66	Accharāmatthaṁ	180
Agocaro	42	Accharikāya	76
Aggadakkhiṇeyyo	17	Acchariyo	348
Aggamakkhāyati	347	Acheko	160

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Ajajjaro	348
Ajaññaṃ	77
Ajapatho	361
Ajaraṃ	348
Ajānantā	9
Ajimbhā	279
Ajjhagā	353
Ajjhattaṃ	386
Ajjhattikā	429
Ajjhattikāyatanāni	6
Ajjhāsaya	137
Ajjhāsayo	134
Ajjhupekkhati	304
Ajjhupekkhanatā	158
Ajjhupekkhitvā	375
Añjalikaraṇīyo	281
Aññataraññatarena	41
Aññathattaṃ	343
Aññadatthu	395
Aññabhāvānupagamanatthaṃ	199
Aññāṇaṃ	221
Aññāṇapakataṃ	76
Aññāṇupekkhā	382
Aññāṇupekkhāya	127
Atṭiyāmi	77
Atṭo	53
Atṭhāne	358
Atṭhim katvā	357
Atṭhikaṃ	213
Atṭhike	214

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Atṭhisandhīnaṃ	309
Aḍḍhayogo	53
Aḍḍhuḍḍhāni	241
Aṇimā	256
Aṇupamāṇesu	46
Aṇusahagatānaṃ	80
Atakkāvacaro	349
Atacchaṃ	235
Ataramāno	127
Ati-uṇhena	292
Atikassa	360
Atikkamitvā	302
Atiparisuddhaṃ	68
Atipāto	25
Atibrahmā	8
Atimāno	84
Atirekalābhaṃ	93
Atilolupo	217
Atisakko	8
Atisallekhamukhena	105
Atisītena	292
Atisukhumo	323
Atītaṃ	381
Atīte	374
Attakāmo	353
Attakilamathānuyogappa-	
hānaṃ	60
Attagaru	35
Attabharassa	94
Attabhāvo	6, 367
Attasinecharāgarattā	217

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Attādhīpateyyaṃ	32, 35
Attānaṃ	352
Atthaṅgatā	183
Atthato	88
Atthadīpanā	160
Atthapaṭisambhidā	274
Atthapadaṃ	246
Attharasassa	253
Atthavaṣaṃ	334
Atthavedaṃ	285
Atthasampattiya	271
Atthassa	269
Atthānurūpaṃ	225
Atthāya	297
Atthitā	239
Attho	273
Atricchatāya	96
Adukkhaṃ	191
Addāriṭṭhakavaṇṇā	305
Addhānaṃ	318
Addhānaparicchedato	289
Addhānavasena	318
Addhānaṣaṅkhāte	319
Adhikusaladhammesu	382
Adhigatavisesassa	211
Adhigamabyattito	275
Adhicittaṃ	303
Adhiṭṭhānavasī	180
Adhiṭṭhitānaṃ	66
Adhipaññādharmavipassanā	80

Padānukkamo

Piṭṭhaṅko

[A]

Adhimattaṃ	323
Adhimattatāya	292
Adhimuccato	340
Adhimuttatāya	266
Adhimutti	240
Adhivattanti	290
Adhivāsetabbo	419
Adhivāseti	26
Adhunāpabbajitena	67
Adhunāmataṃ	202
Anaññaneyyatāya	250
Anaññaposino	94
Anatikkantattā	372
Anatikkamanato	275
Anatītattā	450
Anatthakāmāni	43
Anatthasaṅhitāṃ	235
Ananurūpaṃ	35
Ananulomikena	42
Anantaṃ	399
Anantāni	243
Ananto	348
Anabhibhūtaṣa	112
Anamataggaṃ	221
Anamatagge	118
Anariyaṃ	358
Anavakhaṇḍanaṃ	89
Anavajjātā	61
Anavajjarasaṃ	28
Anādikālapavattaṃ	220

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anādīnavadassāvino	382
Anāpucchā	44
Anābhogarasā	187
Anāvaraṇañāṇo	8
Anāsavo	348
Anāsittako	312
Aniccam	343
Aniccatāya	344
Aniccasaññā	133
Aniccā	11
Aniccānupassanā	79, 343
Aniṭṭhārammaṇābhībhūta	202
Anidassano	348
Animittato	289
Anirassādaṃ	159
Anissāyanarasā	379
Anissitaṃ	31
Anītikaṃ	348
Anītikadhammo	348
Anu	218
Anukūlāni	132
Anukkamaṃ	283
Anukkamādhigataṃ	389
Anugato	290
Anugamaṇaṃ	329
Anuggahaṇatthaṃ	59
Anuggahā	74
Anuggahetvā	118
Anuggaho	169
Anuññātānaṃ	105

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anuṭṭhitāya	361
Anuttaraṃ	281
Anuddhataṃ	159
Anupakhajja	44
Anupagamma	276
Anupadaṃ	335
Anupadadhammavipassanā	407
Anuparipphuṭaṃ	168
Anupassati	320
Anupahatāni	84
Anupādaṃ	204
Anupālita	447
Anupubbaṃ	332
Anupubbato	434
Anupubbamuñcanaṃ	302
Anuppabandhanaṃ	167
Anubandhanto	330
Anubuddho	230
Anubyañjanaso	66
Anubyañjanā	48
Anubhoti	303
Anumaggaṃ	49
Anumajjanaṃ	167
Anumajjanakiccaṃ	212
Anuyuñjetha	346
Anuyuttena	303
Anuyogavasena	161
Anurūpato	269
Anurūpā	218
Anulomakārī	284

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anulomapaṭipadā	88	Apakatassa	52
Anuvahana	327	Apacayo	88
Anucchavikattā	279	Apaccanīkapaṭipadāya	200
Anusañcaraṇaṃ	167	Apaṇṇakapaṭipadaṃ	279
Anusaṭṭho	290	Apadānena	89
Anusayā	21, 240	Apadhāritaṃ	201
Anusārato	355	Apanetabbassa	275
Anusāsati	246	Aparagoyānaṃ	243
Anussatīsu	218	Aparapositā	94
Anussari	49	Aparabhāge	285
Anekaguṇasaṅgāhakena	24	Aparādhaṃ	391
Anekappakārato	293	Aparāparabhāvāya	347
Anekabhedo	165	Aparāmaṭṭhaṃ	32
Anesanaṃ	68	Aparicchinnaṃ	127
Anodhiḥiṇassa	382	Aparicchinnavacanaṃ	124
Antaguṇaṃ	70	Aparipakkato	417, 421
Antadvayaṃ	276	Aparibhayaṃ	187
Antabhogaṭṭhānāni	307	Aparimitabhōjanapaccayaṃ	59
Antaraṃ	64	Apariyantaṭṭhisuddhisīlaṃ	32
Antaraghamaṃ	45	Aparisaṇṭhitajalāya	216
Antaradhāpeti	313	Apalālo	205
Antaradhāyati	209	Apalokitaṃ	348
Antaravasena	213	Apavattapubbaṃ	297
Antare	440	Apassato	77
Antepurikā	57	Apubbāpariyamiva	309
Antevāsī	427	Apekkhava	116
Anto	420	Appaṃ	293
Antogadhaṃ	204	Appakasirena	141, 363
Antopūtikassa	86	Appakilesa	206
Andhakāre	163	Appake	131

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Appaggho	85	Appeti	400
Appaṭikkūlaparicayā	388	Appoti	430
Appaṭimo	244	Apphuṭaṃ	171
Appaṭivijjhanto	267	Aphāsukakāmāni	43
Appaṭisaṅkhā	80	Aphāsukaṭṭhānaṃ	95
Appaṭisandhikā	295	Abalaṃ	292
Appaṭihatañāṇacāro	7	Abahigataṃ	204
Appatirūpaṃ	68	Abuddhivihatattā	250
Appanaṃ	217	Abbokiṇṇaṃ	280
Appanācittē	402	Abbokiṇṇo	312
Appanāto	303	Abbhaṅgaṃ	55
Appanānayo	400	Abbhāhato	290
Appanāvasena	353	Abbhuggacchati	29
Appanāsamādhīnaṃ	110	Abbhuggataṭṭhena	89
Appamāṇaṃ	133	Abbhutṭhito	289
Appamāṇe	384	Abbhutaṃ	348
Appamāṇo	109	Abbhokāso	90
Appamādaṃ	267	Abyatto	178
Appamādavihārino	129	Abyākato	439
Apparajakkhe	240	Abyākatāni	103
Appavatti	229	Abyāpajjaṃ	365
Appasannāni	42	Abyāpādena	78
Appasamārambhata	93	Abyāpārapaccupaṭṭhānā	187
Appātaṅkatā	96	Abyāpārabhūtā	186
Appābādhatā	96	Abyābajjhaṃ	64, 348
Appāyati	444	Abyāvaṭā	385
Appicchata	88, 104	Abrahmacārissa	86
Appiccho	44	Abhañji	255
Appitā	183	Abhāvato	275
Appiyo	351	Abhāvitaṃ	66

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhāvitamaraṇā	297	Amanussapurisā	245
Abhāveti	403	Amissakatāvasena	300
Abhāvo	401	Amucchito	74
Abhikkantena	44, 248	Amohaparivārena	126
Abhijānato	340	Ambilaggehi	176
Abhiññā	303	Ayuttapaṭiggahaṇaṃ	61
Abhiññāpādakaṃ	460	Ayuttapariabhogo	60, 61
Abhiññāsacchikaraṇīyassa	460	Ayuttapariyesanā	61
Abhiññeyyaṃ	340	Ayogakkhemakāmāni	43
Abhiññeyyato	229	Ayosaṅkunā	86
Abhiññeyye	229	Arakkhitā	66
Abhiṇhaṃ	99	Arati	61
Abhiniropanalakkhaṇo	212	Aratiratisaho	310
Abhinivesassa	80	Arasapaṭisaṃvedī	127
Abhinīhāro	449	Arativighātapaccupaṭṭhānā	380
Abhibhavati	243	Arahaṃ	220
Abhibhavitvā	283	Arā	221
Abhibhūto	290, 350	Arittabalena	216
Abhimaddati	290	Arittupatthambhanaṃ	328
Abhirattāni	99	Ariyaṃ	31
Abhisāṅkhāramāro	255	Ariyamaggavuddhippatto	314
Abhūtaṃ	51, 235	Ariyamaggasampayutto	115
Abhedena	84	Ariyavīhāro	257
Amaṅkubhūto	30	Ariyasāṅghaguṇā	278
Amataṃ	348	Ariyasāvakkasēva	349
Amataṭṭho	257	Ariyā	279
Amanasikaritvā	402	Alaṃsāṭako	59
Amanasikāraṃ	395	Alaṅkāraya	81
Amanasikārā	210	Alaṅkārena	216
Amanasikārena	151	Alampāne	360

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Alīnānuddhaccapakkhikaṃ	316	Avipākajinassa	382
Alobhajjhāsaya	137	Avippaṭisāratthāni	29
Allacammaṭṭicchanṇo	217	Avippaṭisārāya	81
Allīyanam	277	Avippaṭisāro	211
Avakkhepanassa	458	Avibhūtapaccupaṭṭhānā	191
Avakhaṇḍanam	89	Avirati	31
Avagāhati	458	Avirādheta	143
Avāṅkā	279	Avisaye	357
Avadḍhite	113	Avissāsiyo	294
Avadḍhetvā	177	Avihimsāpaccupaṭṭhānā	379
Avadhi	248	Avīci	243
Avalekhanasatthakaṃ	306	Avītikkamo	25, 78
Avavatthānato	293	Aveccappasādo	219
Avasesā	449	Averaṃ	365
Avassutassa	86	Avero	352
Avikampanapaccupaṭṭhāno	108	Avelāyaṃ	208
Avikkhambhite	313	Avhānānabhinandanā	95
Avikkhipamānā	108	Asaṃvāsāraho	85
Avikkhepaṃ	317	Asakkontena	197
Avikkhepalakkhaṇo	108	Asaṅkhataṭṭho	257
Avikkhepāya	170	Asajjamāno	234
Avikkhepena	78	Asadisarūpo	410
Avighātī	87	Asantaṃ	51
Avicalādhīṭṭhānā	391	Asantagūḍadīpanakāmassa	52
Avicalāya	391	Asantuṭṭhitā	128
Avijjā	221	Asabalāni	281
Avitakkavicāramatto	109	Asamaṅgitā	220
Avitakkasahagatā	114	Asamasamo	244
Avitakkāvicāro	109	Asamāhito	76
Avinibhuttaṃ	442	Asamo	244

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Asampajānassa	334
Asambhinnakālakā	305
Asambhinnakhīrapāyāsaraṃ	70
Asambhinnaṅgaṇi	105
Asammussanarasā	187
Asammūlho	30
Asammohatthā	203
Asammohatthāya	391
Asammoho	187
Asitaṃ	307
Asilokabhayena	225
Asīlino	86
Asukhaṃ	191
Asukhāsevanā	112
Asucisaṅkassarasaṃācārassa	86
Asubhakammaṭṭhānaṃ	312
Asubhanimittatthāya	202
Asubhappabhedo	215
Asubhasaññaṃ	48
Asubhasaññāya	424
Asubhā	133
Asurabhavanaṃ	243
Asekkhaṃ	32
Asecanako	312
Asoko	290
Asmimānasamugghātāya	133
Assaddhāni	42
Assamaṇassa	86
Assasati	316
Assasanti	318

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Assādeti	83
Assāsapassāsavasena	442
Assāso	317
Assutavato	382
Ahitaṃ	358
Ahitakāmāni	43
Ahetukadvihetuka-	
paṭisandhikā	199
Aho vata	419
Aho suṭṭhu	374
Aḷāra	360

[Ā]

Ākaṅkheyya	30
Ākāraṃ	176
Ākārato	224
Ākārena	428
Ākārehi	444, 445
Ākāro	273
Ākāsaṃyeva	396
Ākāsanimittagocare	389
Ākāsatikkamato	411
Ākiṇcaṇṇāyatanam	404
Āgatāgamā	141
Āgamanakāle	208
Āgamanavasena	172
Āgamabyattito	275
Āgilāyati	308
Āghātavinayapaccupaṭṭhānā	379
Ācariyamaggo	118

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Ācariyamatiko	120
Ācariyamatto	353
Ācariyuggaho	327
Ācāmo	308
Āciṇṇārammaṇaṃ	315
Ājīvakāraṇā	51
Ājīvahetu	51
Āṇigaṇṭhikāhato	129
Ātāpī	15
Ādānato	343
Ādānassa	80
Ādāya	46
Ādi	209
Ādikaṃ	253
Ādikalyāṇo	269
Ādito	331
Ādittam	85
Ādittāya	66
Ādibrahmacariyakam	31
Ādīnavam	370
Ādīnavānisamsadassanaṃ	71
Ādīnavo	350
Ādhānaggāhitā	128
Ādhipateyyaṭṭho	257
Ānantariyakammasamaṅgino	199
Ānāmanā	325
Ānāyanam	166
Ānāpānapabbam	298
Ānāpānapariggāhikāya	312
Ānāpānassati	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Ānāpānassatiyā	325
Ānisadam	305
Ānubhāvena	108, 286
Āneñjātā	398
Āpaṃ	74
Āpāṇakoṭikam	31
Āpāthakajjhāyī	54
Āpāyikāni	39
Āpīyati	444
Āpokasiṇam	195
Āporasānugatabandhanānam	289
Ābandhanam	347, 433
Ābādhaṭṭhena	59
Ābhisamācārikam	31-2
Ābhogapaccavekkhaṇa- rahitā	439
Ābhogābhāvato	389
Ābhogo	323
Āmakasusānam	359
Āmuttamuttāhāro	369
Āyatane	460
Āyatim	60
Āyabhūtato	299
Āyācitadhammadesanaṃ	386
Āyu-antaram	346
Āyudubbalato	289
Āyūhanam	186, 309
Āyūhanaṭṭho	257
Āyūhanassa	80

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Ārakā	220	Āvajjanānantarāṇi	180
Ārakkhagocaro	44	Āvajjetvā	433
Ārakkhadukkhābhāvo	92	Āvatthikaṃ	251
Ārakkhapaccupaṭṭhānā	187	Āvāso	116
Āraddhaṃ	297	Āveṇiko	312
Āraddhavīriyatāya	211	Āsanapūjaṃ	196
Āraddhavīriyapuggala- sevanatā	157	Āsanne	93
Āraddhavīriyo	12	Āsayam	177
Ārabbha	218	Āsayaposanaṃ	165
Ārammaṇaṃ	101, 286	Āsayo	305
Ārammaṇe	315	Āsīsetheva	359
Ārammaṇapariggahūpāyaṃ	316	Āsevanāya	81
Ārammaṇavisabhāgatāya	376	Āsevitakammaṭṭhāno	206
Ārādhayanto	98	Āsevitāya	361
Ārādhemi	70	Āhacca	290
Āruppā	383	Āhananaṃ	166
Āruppe	393	Āharati	413
Ārogyaṃ	290	Āharahatthako	59
Ārocayāmi	86	Āharitvā	94
Ālayābhiniveso	80	Āhare	74
Ālīṅgetvā	85	Āhavanaṃ	280
Ālimpeti	303	Āhāraṃ	57
Ālimpetvā	195	Āhāraṭṭhitikā	237
Ālokaṃ	199	Āhārova	416
Ālokasaññāya	78	Āhito	360
Āloko	393	Āhuneyyo	280
Āloḷayaṃāno	127	[I]	
Āvajjato	339	Āvajjanānantarāṇi	180
Āvajjanavasī	178	Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	359
		Āsevanāya	81
		Āsevitakammaṭṭhāno	206
		Āsevitāya	361
		Āhacca	290
		Āhananaṃ	166
		Āharati	413
		Āharahatthako	59
		Āharitvā	94
		Āhare	74
		Āhavanaṃ	280
		Āhāraṃ	57
		Āhāraṭṭhitikā	237
		Āhārova	416
		Āhito	360
		Āhuneyyo	280
		Āvajjanānantarāṇi	180
		Āvajjetvā	433
		Āvatthikaṃ	251
		Āvāso	116
		Āveṇiko	312
		Āsanapūjaṃ	196
		Āsanne	93
		Āsayam	177
		Āsayaposanaṃ	165
		Āsayo	305
		Āsīsetheva	3

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I - Ī]		[U]	
Icchitaṃ	256	Ukkuṭikaṃ	127
Ijjhanti	286	Ukkūlaṃ	178
Ijjhissati	161	Uggaṇhanto	203
Īñjanā	325	Uggaṇhāti	176
Īñjanāya	329	Uggaho	327
Īñjitā	329	Uggahato	416
Īṭṭhānaṃ	381	Uggahanimittaṃ	208
Īṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavana-		Uggahitakammaṭṭhānassa	138
lakkhaṇā	191	Uggahetvā	416
Īṇaparibhogo	72	Ugghāṭeti	395
Iti	3, 59, 219	Ugghāto	458
Ittaraṃ	318	Uccinitvā	52
Itthipurisanimittaṃ	47	Ucco	242
Iddhiyā	248	Ucchaggaṃ	195
Indakhīlā	97	Ucchādanaṃ	83
Indriyāni	68	Ujūṃ	9, 45
Iriyaṃ	169	Uju	279
Iriyati	40	Ujugatameva	265
Iriyāpathasaṅkhātāṃ	54	Ujjaṅgalaṃ	129
Iriyāpathasampanno	44	Ujjāletukāmo	154
Isivātaṭṭhivātāni	43	Uṭṭhahitvā	302
Issā	84, 128	Uṭṭhitamaṇḍalasadisāṃ	197
Īsakampi	364	Uṇhabhāvo	433
Īsadharo	242	Utu	455
Īsitā	256	Ututtayānukūlaṃ	315
[U]		Utupariṇāmanavasena	56
Ukkaṃ	303	Utuvikāro	308
Ukkamma	204	Utuvisabhāgo	308
Ukkarūpamo	217	Uttama-ariyavaṃsiko	69
		Uttarakuru	243

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Uttaramāno	423	Upacārabhūmiyaṃ	111, 147
Uttari	36, 71	Upacārāni	161
Uttarimanussadhammaṃ	51	Upacārena	313
Uttānamukho	357	Upacchinditvā	116
Uttāreti	247	Upacchedo	287
Utrasto	68	Upaṭṭhapetabbaṃ	357
Udakacikkhalle	419	Upaṭṭhākakulaṃ	116
Udakapaṭṭanaṃ	140	Upaṭṭhāti	206, 213
Udake	248	Upaṭṭhānaṃ	320
Udayaṃ	337	Upaṭṭhānaṃ sati	319
Udarajivhāmaṃsaṃ	307	Upaṭṭhānasālā	53
Udarantaraṃ	207	Upaṭṭhitā	317
Udarapariyosānaṃ	207	Upaṭṭhito	74
Udaravātābādho	70	Upaḍḍhupaḍḍhena	242
Uddaṇḍo	53	Upadhāraṇaṃ	27
Uddisantena	99	Upadhāretabbaṃ	207
Uddisāpentena	99	Upadhiviveko	257
Uddeko	308	Upanayanaṃ	277
Uddesatthaṃ	116	Upanāmetabbaṃ	213
Uddhaccaṃ	128	Upanāho	84, 128
Uddhaccakukkuccaparetam	170	Upanijjhāyati	84
Uddhataṃ	157	Upanibandhagocaro	44
Uddhanakoṭi	306	Upanibandhati	45, 209
Uddhumātattā	201	Upanibandhanattho	203
Unnamanti	362	Upanibandhanānimittaṃ	332
Unnahanā	54	Upanibandhitvā	138
Unnādayanto	68	Upanisā	34
Upakkamena	286	Upanissayagocaro	44
Upaghātaṃ	391	Upanissayatā	388
Upacārappanāvahato	130	Upanissayasampattiṃ	247

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Upanissaye	168	Uppannassa	155
Upanissayo	18	Uppannā	387
Upanetabbassa	275	Uppātaṃ	55
Upapajjanti	129	Uppādaṃ	186
Upapatti	415	Uppādakamanasikāro	156
Upapattito	184	Uppādanto	399
Upabrūhanam	169	Uppādāya	155
Uparamattham	59	Uppādo	343
Uparijhānaṅgāni	165	Uppilāvitam	184
Uparujjhati	290	Uppīlanahattho	167
Upasamharati	309	Ubbatṭati	395
Upasamharaṇato	288, 291	Ubbāḷhassa	204
Upasamharitabbam	354	Ubbijjitvā	87
Upasamam	218	Ubhatokoṭivaseneva	432
Upasamagarukena	349	Ubhatodaṇḍakam	355
Upasampajja	169	Ubhatopadittam	356
Upahataṃ	86	Ubhatobyañjanatapaṇḍakā	199
Upahatattā	418	Ubhatobyūlhe	361
Upādānakkhandhā	239	Ummīletvā	208
Upādāya	367	Ure	369
Upekkhanā	55	Ula	89
Upekkhā	319	Ullapati	51
Upekkhānimittam	48, 185	Usumajāto	430
Upekkhānubrūhanā	171	Usumākārabhūtā	448
Upekkhābhāvanam	374	Ussadavasena	212, 304
Uposathatthāya	99	Ussannatā	121
Uposathikam	93	Ussukkanāya	178
Uppattimūlam	70	[Ū]	
Uppattivasena	170	Ūrubaddhāsanam	316
Uppannam	26		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]		[O]	
Ekaggataṃ	317	Okāsādhigamo	286
Ekaggatā	459	Okāsādhigamanayena	459
Ekacariyanivāseṇa	291	Okāse	214, 421
Ekacittakkhaṇikaṃ	295	Okkamanavissajjanaṃ	301
Ekacittasamāyuttā	295	Okkamituṃ	200
Ekattārammaṇe	170	Okkhittacakkhu	45
Ekapadampi	327	Okkhittalocano	96
Ekabuddhantare	280	Oghaṃ	12
Ekabhavapariyāpannassa	287	Ocarakā	355
Ekarasā	175	Ojavanto	313
Ekasaṅgītikassa	90	Oṭṭhapariyāhatamattaṃ	432
Ekasattassa	385	Otaritvā	309
Ekasadisam	208	Odakaṃ	290
Ekānusandhikaṃ	268	Odagyaṃ	168
Ekāyanamaggaṃ	250	Odarikattaṃ	97
Ekāyano	12	Odhisso	351
Ekāvajjana	213	Onamati	333
Ekāsane	89	Opaneyyiko	268
Ekībhāvasukhattaṃ	63	Opānabhūtāni	43
Ekībhāvo	187	Obhaggā	307
Ekekapaduddhārena	229	Obhāsayam	248
Eritaṃ	196	Obhāso	54
Evarūpe	421	Oluggaviluggaṃ	129
Esanto	369	Oloketuṃ	102
Ehipassiko	268	Oloketvā	208
[O]		Ohitasoto	357
Okappetvā	357	Oḷārikattā	375
Okappento	153	Oḷārikārammaṇattā	312
Okāsaddhānaṃ	318	Oḷigallāni	419
Okāsaloko	237		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kaṁse	326	Kampanaṁ	378
Kakacena	331	Kammaṁ	11, 176
Kakkhaḷaṁ	429	Kammakkhayakaraṁ	221
Kaṅkhaṁ	45	Kammajatihetuka-	
Kacchako	204	paṭisandhipaññāya	14
Kaṭakaṭāyanti	309	Kammaññaṁ	303
Kaṭiṭṭhino	306	Kammaṭṭhānaṁ	209
Kaṭisandhi	207	Kammaṭṭhānāni	130
Kaṭṭhattham	356	Kammaniyaṁ	204
Kaṭṭhamukhena	451	Kammaphacetanā	26
Kaṇṭakattānaṁ	204	Kammavaṭṭaṁ	223
Kaṇṇantaram	207	Kammasamuṭṭhānānaṁ	456
Kaṇhadhammānaṁ	283	Kammassakatā	358
Kaṇhasukkasappaṭibhāgā	155	Kammūpacayo	60
Kaṇhā	155	Kayirātha	267
Katakammā	202	Karajarūpasamaṅgikālo	394
Katapaṭikammaṁ	35	Karajarūpe	393
Katasabbakiccena	437	Karuṇaṁ	370
Katā	347	Karoti	204
Katākate	117	Kalaṁ	291
Katimī	209	Kalaho	393
Kattabbābhāvato	385	Kalāpato	443
Kathā	34	Kalāpasammasanavaseneva	406
Kantānaṁ	381	Kalyāṇamitto	45
Kantāraṁ	169	Kalyāṇo	29
Kantāro	247	Kasambujātassa	86
Kapītano	204	Kasiṇadosā	144
Kabarakabaravaṇṇaṁ	212	Kasiṇānaṁ	383
Kabaḷikārāhāro	413	Kasiṇāni	230
Kamo	385	Kasiṇugghāṭimaṁ	399

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kasiṇeyeṇa	200	Kāyikavācasiko	41
Kākamāsako	59	Kāyiko	41
Kāmaṃ	354	Kāye	218
Kāmaguṇālayā	347	Kāyo	322
Kāmaguṇūpasamhitam	37	Kāraṇam	22
Kāmaguṇchi	84	Kāraṇavasena	46
Kāmadhātuppahānāya	170	Kāraṇena	116
Kāmadhātusamatikkamanato	163	Kālataram	95
Kāmanissaraṇe	144	Kālapariyantaṃ	31
Kāmapipāsā	347	Kālamaraṇam	287
Kāmabhava	221	Kāliko	277
Kāmarāgapaṭipakkhato	163	Kālena	74
Kāmarāgena	67	Kālenakālam	303
Kāmasahagatā	114	Kāsāvapajjotāni	43
Kāmā	164	Kāsiraññā	359
Kāyagginā	423	Kāḷavallī	204
Kāyacittadarathā	265	Kimśukam	217
Kāyañca	337	Kikīva	65
Kāyaduṭṭhullam	177	Kiccakārī	74
Kāyaparihārikena	93	Kittisaddo	29
Kāyabalam	59	Kimikulānam	292
Kāyabahuśādhāraṇato	289	Kimiparipuṇṇassa	201
Kāyavaṇo	215	Kilantarūpo	127
Kāyaviveko	257	Kilamati	351
Kāyasakkhiṃ	117	Kilesamāro	255
Kāyasaṅkhāram	322	Kilesā	113
Kāyasaṅkhārā	324	Kilesārayo	220
Kāyasaṅkhārehi	325	Kilesindriyavasena	112
Kāyassa	30	Kīṭakulāvakaṃ	305
Kāyānupassanā	320	Kīḷatam	330

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kīlāgoḷakāni	306
Ku	89
Kukkuccaṃ	128
Kujjhasi	358
Kuṭṭadārūsu	440
Kunnadīnaṃ	289
Kupitena	430, 451
Kumbhakārika-uddhanaṃ	306
Kumbhimukhādīnaṃ	396
Kulaṃ	116
Kulagehaṃ	101
Kulūpakādīnavā	95
Kusaladhamme	75
Kusalākusalā	155
Kusalānaṃ	18
Kusalāni	29, 103
Kusalo	176
Kusītapuggalaparivajjanatā	157
Kuhakakuhako	53
Kuhanavatthu	52
Kuhanā	38
Kuhāyanā	54
Kuhito	54
Kūṭagoṇo	315
Kūṭadhenu	315
Kedārakoṭiyā	202
Kerāṭīkapakkhaṃ	153
Kevalaṃ	131
Kevalaparipuṇṇaṃ	275

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kevalā	295
Koṭiyo	330
Koṭṭhamatthakapassaṃ	440
Koṭṭhāsanimittārammaṇāya	218
Kodhanaṃ	356
Kodhapareto	356
Kodhūpanāhādīhi	281
Kodho	84
Korajikakorajiko	53
Kosakārakakoso	305
Kosajjanimmaddanatā	94

[Kha]

Khaggasiṅgasamūpamā	291
Khaṇaparittato	289
Khaṇabhaṅgasañkhātāṃ	287
Khaṇabhaṅgena	344
Khaṇikacitttekaggatā	342
Khaṇikattā	358
Khaṇikamarāṇaṃ	287
Khaṇikā	168
Khaṇeneva	313
Khaṇḍaṃ	83
Khataṃ	86
Khanti	350
Khantibalaṃ	350
Khandhamāro	255
Khantiyā	92
Khantisamvaro	26
Khantiyā	350

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Ga]	
Khamanti	391	Gaṇṭhiṭṭhānaṃ	139, 304
Khamo	26	Gaṇhantena	145
Khayaṭṭhena	453	Gatā	279
Khayavirāgo	344	Gatim	186
Khayo	344	Gadhito	422
Kharabhāvo	433	Gantabbataṃ	276
Kharasamphassaṃ	129	Gandhaharaṇatthaṃ	423
Kharigataṃ	429	Gabbhe	289
Khalaṃ	140	Gamanato	417
Khalamaṇḍale	143	Gamanapaṭikkūlaṃ	419
Khalupacchābhattikaṅgaṃ	106	Gamanavidhānaṃ	202
Khāṇukaṇṭakamaggo	418	Gamanāgamanasampannaṃ	141
Khādeyya	359	Gamaṇīyo	293
Khāyati	204	Gamanena	236
Khāyitaṃ	307	Gambhīraṇāṇacariya-	
Khāyitasadisameva	213	paccavekkhaṇā	156
Khārikehi	176	Gambhīratāya	266
Khittaṃ	201	Gambhīrā	273
Khipanā	55	Gambhīro	348
Khuddikā	168	Garu	30, 353
Khemaṃ	9, 348	Garukaṃ	100, 334
Khemantabhūmiṃ	247	Garukattā	454
Kheḷupattipaccaye	442	Garucittikārabahulo	44
Kho	83	Garulānaṃ	242
[Ga]		Galakaṇcukaṃ	305
Gaggarāya	247	Gahaṇato	130
Gaṅgāvahe	143	Gahaṇabhāvaṃ	29
Gaccha	420	Gahitanimitteneva	168
Gajjamānako	369	Gahetabbāni	132
		Gahetvā	176
		Gāmadvāre	419

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Gāmamaggaṃ	418
Gāravayutto	251
Gāravādhivacanaṃ	253
Gāhetvā	92
Gāḷhathaddhavisamakārī	127
Giddho	422
Gilānapaccayabhesajja- parikkhārā	52
Guṇaṃ	369
Guṇadassanasabhāgatāya	380
Guṇe	285
Guttadvāro	44
Guhā	53
Gūthagataṃ	356
Gedhamhā	286
Gehasitaṃ	381
Goghātako	427
Gocaramukhe	335
Gocarō	42

[Gha]

Ghaṃsento	134
Ghaṭati	321
Ghaṭikaṃ ghaṭikaṃ	195
Ghaṭitaghaṭitaṭṭhānavasena	213
Ghaṭitabbariṃ	355
Ghaṭṭayanto	43
Ghaṇḍābhigghāto	167
Ghanajālāya	195
Ghanabhāvarāgino	215
Ghanasaññāya	80
Gharājire	168

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Ca	52, 65
Cakkavāḷaṃ	241
Cakkhudvārādipavattassā	66
Cakkhubhūtehi	217
Caṇḍamaṇḍalaṃ	243
Catukkajjhānikā	130
Catukkajjhāne	192
Catukkabhede	114
Catujhānaṅgavasena	110
Catutimsasatāni	241
Catudhātukammaṭṭhāniko	210
Catupaccayaparibhogo	38
Catumahāpathe	427
Catumahābhūtikaṃ	298
Catuvesārajjavīsārado	8
Candanikā	309
Candanikāni	419
Candālokaṃ	346
Candūpamatā	95
Camarīva	65
Caritaṃ	240
Carimakānaṃ	345
Cariyānukūlato	130
Care	70
Careyya	293
Cāgādhimuttēna	282
Cāgādhimutto	284
Cāṭukamyataṃ	41
Cātuddiso	94
Cātumahābhūtikassa	58

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ca]	
Cātumahārājikā	284	Cetaso	212
Cāturiyena	127	Cetiyarukkho	98
Cānuro	291	Cetokhīlāni	254
Cāpalyaṃ	128	Cetovimuttiyā	361
Cārayamāno	289	Codanāsodhanāhi	324
Cārittaṃ	31	Corakantāraṃ	247
Cāretvā	207	Corāṭaviyaṃ	212
Cārentassa	209	[Cha]	
Ciṇṇavaśinā	178	Chaṭṭhepi	162
Ciṇṇavasībhāvena	399	Chandaṃ	200
Cittaṃ	14, 389	Chandarāgo	164
Cittapariggaṇhanakālo	359	Chandavasena	319
Cittapaṭibaddhā	341	Chando	164
Cittabhaṅgā	296	Chabbaṇṇarasmi	359
Cittabhāvanāvepullatthaṃ	177	Chavālātaṃ	85, 356
Cittavivekādayo	164	Chāto	359
Cittaviveko	257	Chiddaṃ	83
Cittasaṅkhārā	341	Chiddāvachiddaṃ	216
Cittasaññattatthāya	203	Chindassu	358
Cittena	47	Chinditvā	304
Citrageṇḍuko	168	Chinnaṭṭhāne	304
Cuṇṇato	443	Chinnapurisaṭṭhāne	212
Cuṇṇavicuṇṇaviṣaṭe	321	Chinnasāṭake	83
Cuṇṇavicuṇṇāpi	318	Chinnasāṭako	281
Cuticarimakā	346	[Ja]	
Cuticittassa	346	Jaṅghaṭṭhikassa	306
Cūḷodaramahodarā	245	Jaṅghapesanikaṃ	41
Cetanā	25	Jaññasāṅkhātāṃ	77
Cetasā	199	Jaññā	74
Cetasikaṃ	25		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]		[Ña]	
Jatukā	418	Ñatvā	224
Janakapaccayo	456	Ñāṇacariyāhi	460
Jambudīpo	243	Ñāṇadassanapaṭilābhāya	297
Jarāmarāṇaṃ	289	Ñāṇapharasuṃ	221
Jarāmarāṇanemi	220	Ñāṇavīriyabalena	291
Jalaṃ	248	Ñāṇasaṃvaro	26
Jaḷo	357	Ñāṇuttaro	206
Jāgariyaṃ	44	Ñātaṭṭhena	224
Jātiṃ	186	Ñāteyyaṃ	236
Jātikantāraṃ	247	Ñāyehi	252
Jānato	339	Ñāyo	279
Jānitvā	63	[Tha]	
Jālakañcuko	306	Ṭhapanā	327
Jīyanti	292	Ṭhapetuṃ	180
Jīrati	430	Ṭhapemi	121
Jīvitaṃ	295	Ṭhānaso	292
Jīvitakkhaṇo	295	Ṭhitako	44
Jīvitaparikkhārā	64	Ṭhiti	58
Jīvitapariyādānā	201	Ṭhitibhāgiyo	113
Jīvitaṃ	11	Ṭhitiyā	58
[Jha]		[Da]	
Jhānaṃ	11	Ḍaṃsā	57
Jhānaṅgāni	212	Ḍaḍḍhappadesaṃ	91
Jhānapaññāvasena	11	Ḍayhāmi	67
Jhānapaṭipakkhato	165	Ḍahanasamatthatā	198
Jhānapaṭilābhena	338	[Ta]	
Jhānappabhedato	130	Taṃdivasaṃ	282
Jhānavibbhantako	208	Takkayati	202
Jhānavimokkha- paccavekkhaṇatā	158		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Ta]	
Tacaparicchinnaṃ	298	Tādiso	321
Tajjaṃ	337	Tādī	19
Taṇhā-avijjāvasena	112	Tārakarūpaṃ	335
Taṇhādāsabyato	282	Tāreti	247
Taṇhānissayo	33	Tālaguḷapaṭalaṃ	306
Taṇhānissitaṃ	33	Tālaveḷimaggo	91
Taṇhuppādā	254	Tālumatthakavivarena	309
Tattāya	66	Tāvatiṃsā	284
Tathattaṃ	173	Tikacatukkajjhānikesu	130
Tathattāya	269	Tikkhindriye	241
Tathāpaṭipanno	270	Titthiyasāvakā	42
Tathābhūtaṃ	321	Titthiyā	42
Tadaṅgavivekādayo	164	Tibhavarathe	220
Tadaṅgappahānavasena	21	Timattāni	306
Tadadhigamāya	184	Tiyāmarattim	328
Tadantaraṃ	294	Tirokuṭṭā	84
Tanuṃ	103	Tiropākārā	84
Tantidharo	120	Tilakkhaṇabbhāhataṃ	147
Tannissaraṇaṃ	163	Tilapiṭṭhaṃ	101
Tannissitaṃ	411	Tisantatimahābhūtānaṃ	456
Tapo	84	Tīraṇaṃ	187
Tappaccayaṃ	85	Tuṭṭhabbaṃ	102
Tappaṭibhāgameva	394	Tunnakammaṃ	141
Tabbhāgiyañña	203	Tuvaṭakapaṭipadaṃ	117
Taruṇaputtā	68	Tusibhā	284
Taruṇaṇṇavikāradassanena	99	Tūṇiro	305
Tāṇaṃ	348	Tejati	444
Tādino	94	Tejanavasena	430
Tādibhāvāvahanato	19, 270	Tejo	442
Tādibhāvo	19	Tejodhātu	427

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Temayamāne	441
Tementaṃ	441
Teladhotāya	86
Telena	161

[Tha]

Thaddhabhāvo	433
Thaddhalakkhaṇaṃ	432
Thaddhākāraṃ	127
Thaddho	439
Thanānaṃ	440
Thambho	84
Thalaṭṭhānaṃ	213
Thalapaṭṭanaṃ	140
Thāmagatāya	185
Thāmajātāni	148
Thāmamahattato	291
Thinaṃ	128
Thutakitti	214
Thullakumārikā	42
Theyyaparibhogo	72
Therā	141
Thokaṃ	327

[Da]

Dakkhiṇahatthasandhi	206
Dakkhiṇā	281
Dakkhiṇāgiri	139
Daṇḍādānaṃ	393
Daṇḍābhighātādirūpanimittam	389

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dadhimuttaṃ	309
Dantakaṭṭhaṃ	41
Dantagūthako	420
Dantapāliya	305
Dantasampattirāgino	215
Dantepi	246
Dandhaṃ	294
Dandhābhiñño	109
Dandhāyitattaṃ	178
Dandho	125
Dabbajātikena	217
Dabbihomaṃ	55
Dameti	245
Dametum	245
Darīmukhe	129
Dasakathāvatthugunaṣamannā- gato	45
Dasanto	369
Dasabaladharo	8
Dasavassikena	421
Dasasatalocanena	214
Dassanaṭṭho	257
Dalḥaṃ	315
Dalḥikammaṃ	141
Dānaṃ	282
Dāyādā	73
Dārunā	140
Diṭṭhadhammasukhavihāro	459
Diṭṭhapubbasampattīnaṃ	288
Diṭṭhārammaṇavasena	168

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Diṭṭhinissayo	33	Duppaññaṇapuggalaparivajjanā	156
Diṭṭhekaṭṭhānaṃ	80	Duppañña	200
Diṭṭhena	132	Dupparihārā	119
Dibbacakkhunā	199	Dubbaṇṇaṃ	129
Dibbavihāro	257	Dubbaṇṇo	85
Disā	246	Dubbalattā	216
Disāmukhaṃ	129	Dubbisodhana	85
Dīghaṃ	317	Dubbhikkhakantāraṃ	247
Dīpaṃ	348	Duranubodho	348
Dukkhaṃ	221	Durupetaṃ	371
Dukkhaṇṭi	309	Durūpaṃ	129
Dukkhasamphasso	85	Duviññeyyā	191
Dukkhaḥetu	358	Duvūpasamayaṃ	157
Dukkhaḍānato	445	Dussavaḍḍhanaṃ	177
Dukkhaḍhānato	445	Dussīlassa	86
Dukkhaḍhivāsanasaṃmattho	266	Dussīlyaviddhaṃsaṇaṇasaṃ	28
Dukkhaḍḍapaṭipadāḍandhābhiñña	110	Devaññaṇatara	33
Dukkhaḍḍapaṭipado	109	Devatāhi	99
Dukkhaḍito	85	Devadevo	7
Dukkhaḍindriyaṃ	189	Devaputtamaḍḍumāraṃ	255
Duggataṃ	371	Devaputto	5
Duggaḍdhiyaṃ	77	Devā	7, 284
Duccaritaṃ	21	Devo	33
Duccaḥannaṃ	66	Desanā	273
Duṭṭhaṇṇa	191	Desaṇāṇayaṇissitaṃ	10
Duṭṭhiṇṭā	411	Desaṇāsuddhi	73
Duṭṭho	125	Dehaḍbandhena	290
Dutiyaṃ	194	Doṇamaṇṭṭā	447
Dutiyena	165	Dolā	330
Duppaṇṇissaḍḍita	128	Dosaṇiṇame	123

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dosuppādena	358
Dosūpanissayappahānattham	57
Dosetukāmo	358
Dravabhāvo	433
Dvattiṃsākārā	230
Dvattikkhattum	423
Dvayaṃdvayasamāpattim	83
Dvārāni	423
Dvārārammaṇasaṅghaṭṭe	47

[Dha]

Dhanukadaṇḍo	306
Dhanuggaho	176
Dhanena	291
Dhamamānāya	337
Dhammam	33
Dhammakāyasampatti	255
Dhammatṭhitiññaṇam	223
Dhammatāya	346
Dhammatāsīlam	37
Dhammadharā	141
Dhammarasaṃ	94
Dhammaraso	253
Dhammavavatthānena	78
Dhammavedaṃ	285
Dhammasabhāva-	
paccavekkhaṇena	151
Dhammānurūpā	54
Dhammūpasamhitam	285
Dhammo	11, 273
Dhātu	196

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha]

Dhātukammaṭṭhānikassa	427
Dhātucariyānukūlam	315
Dhātunidhānaṭṭhānam	116
Dhātumanasikāro	426
Dhātuyantaṃ	448
Dhātuvinibbhogo	361
Dhātuvisabhāgo	308
Dhātuso	428
Dhāretum	398
Dhāvanti	246
Dhiratthu	77
Dhīro	336
Dhutakilesattā	90
Dhutaṅgam	103
Dhutaṅganiyamānulomena	69
Dhutaṅgasamādānam	88
Dhutaṅgasuddhikena	98
Dhutavādo	52
Dhutādīnam	88
Dhurabhataṃ	93
Dhuvaṃ	348
Dhuvaḍāho	101
Dhuvarodanam	101
Dhuvasaññāya	80

[Na]

Nakhapattāni	305
Nagaram	140
Nagaraparikkhārehi	63

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nagavhayā	242	Nānāsanabhojanaṃ	95
Naṭā	57	Nālakapaṭipadaṃ	117
Naccakā	57	Nāsaññaṃ	406
Natthitā	239	Nāsīsati	237
Natthibhāvampi	404	Nāḷiṃ	161
Nadīviduggaṃ	178	Nikantiṃ	180
Nadīsamuddanittaraṇatthikā	59	Nikanti	414
Nantakāni	52	Nikantibhayaṃ	415
Nandito	343	Nikāmeti	83
Nandiyā	79	Nikāyantare	280
Nabhaṃ	290	Nikkaraṇatāya	370
Namanti	362	Nikkhantaṃ	286
Nayo	127	Nikkhantaṇāsikavāte	292
Navavedanā	60	Nikkhante	292
Nahutāni	241	Nikhaññaṃāno	359
Nāgo	359	Niggaṇhāti	304
Nāccāsannaṃ	141	Nigghāto	458
Nātidūraṃ	140	Niccaṃ	391
Nātisaṇikato	434	Niccanavakatā	95
Nātisīghato	434	Niccapavattadānaṃvibhāgo	282
Nātisubhāvito	110	Niccabyāvaṭo	117
Nānaccayehi	176	Niccasaññaṇāto	343
Nānattaṃ	362	Niccasaññaṇāya	79
Nānattekattato	443	Nijanasambādhāni	418
Nānākaraṇaṃ	210	Nijigīsanaṭā	55
Nānādisāyaṃ	212	Niṭṭhitāya	139
Nānārasaṇhāvīnodanaṃ	96	Nittāreti	247
Nānāvajjane	189	Nittaraṇatthāya	275
Nānāvattthehi	216	Nidānaṭṭho	257
		Nidānena	268

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Niddeso	273	Nimittaggāho	66
Nidhānaṃ	421	Nimittatṭhānaṃ	204
Ninnaṭṭhānaṃ	213	Nimittābhimukhaṃ	161
Nipako	15	Nimitte	399
Nipajjitvā	127	Nimmadā	347
Nipuṇamadhurasama-		Nimmānaratino	284
sakkaccakārī	127	Niyatapayojanaṃ	57
Nipuṇo	348	Niyatamicchādiṭṭhikā	199
Nippapañcaṃ	348	Niyāmaṇo	161
Nippesikatā	38	Niyyānaṭṭho	257, 316
Nippothentā	290	Niyyānikattābhāvato	275
Nibandhati	336	Nirantaraṃ	170
Nibandheyya	315	Nirasaṃ	307
Nibbattiṃ	186	Nirāmisasannidhitā	97
Nibbāti	355	Nirāmisasalākā	94
Nibbānaṃ	460	Nirutti	273, 274
Nibbānānurūpāya	275	Niruddhaṃ	381
Nibbāpanaṃ	67	Niruddhā	295
Nibbāyati	317	Nirupakkilesato	275
Nibbikappaṃ	214	Nirojaṃ	307
Nibbidam	36	Nirodhato	236
Nibbidā	34	Nirodhapajānana	229
Nibbidānupassanāya	79, 343	Nirodhā	397
Nibbidāya	393	Nirodhānupassanāya	79
Nibbindati	11	Nirodhāya	393
Nibbindanto	337	Nirodhūpāyato	236
Nibbisā	245	Nirodhento	325
Nibbedhabhāgiyatā	114	Niliyati	422
Nibbhayena	381	Niliyanti	420
Nimittam	55, 131, 209	Nisadapoto	306
Nimittaggāhaṃ	209		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nissaṅgatā	100	Pakatipi	36
Nissandato	417	Pakatimajjhatto	375
Nissandamāno	422	Pakatiyā	282
Nissando	383	Pakativipassako	406
Nissayavīhāraṃ	283	Pakatisīlaṃ	37
Nissaraṇaṃ	138, 163	Pakāsaṇaṃ	271
Nissaraṇaṭṭho	257	Pakkhandam	168
Nissaraṇattā	385	Pakkhandati	389
Nissāya	60	Pakkhandanapaṭinissaggo	344
Nissitaṃ	31	Pakkhandantena	202
Nissito	411	Pakkhikaṃ	93
Nīlāni	99	Pakkhittakāyo	127
Nīvaraṇavikkhambhanato	270	Pakkhipantepi	360
Nīharitvā	419	Pakkhī	93
Nekkhammaṃ	138	Paguṇavasena	365
Nekkhammapaṭipadaṃ	159	Paguṇatatiyajjhānā	374
Nekkhammena	78	Paggaṇhāti	304
Nemittikaṃ	251	Paggharati	448
Nemittikatā	38, 54	Paggharamānakāle	213
Nerayikaṃ	358	Paṅguḷo	330
Nevasaññā	405	Pacurattho	356
Nevasekkhanāsekkhaṃ	32	Paccattaṃ	277
[Pa]		Paccattharaṇaṃ	418
Paṃsukūlaṃ	89	Paccanīkajhāpanato	175
Paṃsukūlikaṅgaṃ	89	Paccanīkasamudācāravasena	113
Pakaṭṭho	277	Paccayato	130
Pakatigamanena	127	Paccayadassanatthaṃ	191
Pakaticittato	171	Paccayapaṭisevanasaṅkhātena	54
Pakaticittehi	161	Paccayapariggahe	223
		Paccayavibhāgato	455

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paccayehi	347	Paññāvasena	175
Paccayo	221	Paññāvepullaṃ	266
Paccavekkhaṇasuddhi	73	Paṭi-ayanaṭṭho	63
Paccavekkhaṇā	323	Paṭikūlavasena	71
Paccavekkhati	428	Paṭikkūlārammaṇattā	312
Paccavekkhato	339	Paṭikkūlepi	216
Paccavekkhitabbaṃ	435	Paṭikkhepavatthūsu	105
Paccavekkhitvā	56	Paṭighātena	397
Paccitvā	423	Paṭighānunanayavūpasama-	
Paccupaṭṭhito	289	paccupaṭṭhānā	380
Paccorasmim	86	Paṭighānunanayasamīpacāritā	375
Pacchābhattaṃ	90	Paṭicchannakammantassa	86
Pajahati	186	Paṭinissaggānupassanā	79, 343
Pajā	77	Paṭipakkhabhūtaṃ	191
Pajānato	318	Paṭipakkho	18
Pajānanatṭhena	224	Paṭipattiphale	211
Pajāyanavasena	283	Paṭipattiyam	211
Pañhākammaṃ	24	Paṭipadānurūpassa	276
Pañcakāmaguṇiko	424	Paṭipadāvisuddhi	171
Pañcaṅgavippahīnaṃ	170	Paṭipassanā	328
Pañcajhānaṅgavasena	115	Paṭippassaddham	32, 35
Pañcanikāyamaṇḍale	118	Paṭippassaddhakilesāni	276
Pañcasandhikaṃ	327	Paṭippassaddhipārisuddhisīlaṃ	75
Paññaṃ	200	Paṭippassambhanti	265
Paññavantapuggalasevanā	156	Paṭipādaye	160
Paññavā	12	Paṭibaddhassa	215
Paññā	18	Paṭibhānapaṭisambhidā	274
Paññāpanaṃ	272	Paṭiladdhamatto	110
Paññāya	11	Paṭiladdharasānubhavanaṃ	169

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Paṭiladdhavisēsādhigama-	
paccayā	212
Paṭilābhivā	286
Paṭilābhātuṭṭhi	169
Paṭilābhabhūmiyaṃ	148
Paṭivinodetabbam	355
Paṭivedayāmi	86
Paṭivedhavasena	312
Paṭivedho	273
Paṭisaṃvedeti	188
Paṭisaṅkhā	55
Paṭisaṅkhānaparisuddho	38
Paṭisaṅkhānupassanā	80
Paṭisaṅkhāya	56
Paṭisanthārakusalo	356
Paṭisanthāro	282
Paṭisandhim	186
Paṭisaraṇam	154
Paṭisallānārāmo	63
Paṭisallīnena	219
Paṭisāmitam	116
Paṭisevanamukhena	105
Paṭihaṅkhāmi	59
Paṭihitāya	292
Paṭhamam	289
Paṭhamajjhāna-	
paṭibimbabhūtam	212
Paṭṭhapanam	272
Paṭṭhāya	38
Paṇamanā	325
Paṇamanti	316
Paṇidhāya	54

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Paṇidhiyā	80
Paṇitam	31
Paṇitā	155
Paṇitādhimuttiko	304, 349
Paṇito	109, 348
Paṇḍakā	42
Paṇḍitavedanīyo	349
Paṇḍito	176
Paṇḍukadhātukaṃ	307
Paṇḍūni	99
Paṇṇattisamatikkamāvasāne	309
Patanasadisam	195
Patāreti	247
Patikuṭati	423
Patitṭhā	30
Patitṭhānatṭhānam	361
Patitṭhānatṭhena	82
Patitṭhānaraśā	449
Patitṭhāya	13
Patitattā	57
Patitāni	99
Patirūpam	95
Patirūpasenāsane	219
Patirūpāni	106
Patilīyati	423
Pativattati	424
Pattam	41
Pattaṅgapupphehi	196
Pattavaḍḍhanayogena	177
Pattavissatṭhatṭhānam	95

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Patti	256	Param	293
Pattukāmo	337	Param maraṇā	30
Patto	277	Parakkamajavayoggabhūmim	315
Patthaṭattā	444	Parato	74
Pattharivā	395	Paradukkhāsahanam	379
Patthitam	256	Paranimmitavasavattino	284
Patthinnasineho	441	Parapiṭṭhimaṁsikātā	55
Pathavīkasiṇam	138, 175	Parappavādā	314
Pathavīdhātu	427	Paramam	350
Padam	273	Parama	388
Paduṭṭhena	359	Paramakicchappattam	371
Padhānam	331	Paramatthiyā	296
Panūdati	99	Paramandhakāratimise	421
Panthanim	140	Paramasukhumam	405
Papāte	140	Paramāṇubhedasañcuṇṇā	446
Papphāsamaṁsam	307	Parasaddhāya	276
Pabbatavisamo	178	Parāmatṭham	32
Pabbateyyā	178, 289	Parāmatṭhattā	35
Pabhassaram	303	Parāmatṭhum	282
Pabhuti	282	Parānuggahakiriyā	94
Pabhedato	88	Parāyaṇo	348
Pamattā	77	Parikathā	69
Pamāṇayuttam	96	Parikammam	110, 313
Pamādo	84	Parikammakāle	144
Pamudito	382	Parikammattā	161
Pamocanam	237	Parikkhārāya	81
Pamodanalakkhaṇā	379	Pariggaṇheyya	176
Payirupāsati	43	Pariggayhamānā	446
Payogam	332	Pariggahavasena	131
Payogo	359	Pariggahitakāle	322

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pariggahitaniyyānaṁ	316	Paribbhamati	170
Paricayena	166	Paribyākulāya	127
Paricārayamānaṁ	84	Paribhinnaṭṭhānesu	201
Paricitā	332	Paribhuñjanti	297
Paricitāya	361	Paribhuñjeyya	96
Pariccattajīvitānaṁ	75	Paribhogaṁ	420
Pariccāgapapaṇissaggo	344	Paribhogato	417
Pariccāgo	283	Paribhoge	72
Paricchinditvā	299	Parimaṇḍalehi	357
Paricchedaṁ	30	Pariyattidhammo	267
Pariññeyyaṁ	340	Pariyattiyā	275
Pariññeyye	229	Pariyantaṁ	31
Parito	299	Pariyantapārisuddhisīlaṁ	32
Parittaṁ	129	Pariyantasikkhāpadānaṁ	75
Parittagottaṁ	161	Pariyante	83
Paritto	109	Pariyādāya	181, 395
Paridāho	430	Pariyādinnaṭṭo	350
Paridevamānā	116	Pariyāpannattā	406
Paridhamṣati	301	Pariyāyā	364
Paripakkato	417	Pariyāye	385
Paripatati	316	Pariyāhananaṁ	166
Paripācanaṁ	433	Pariyuṭṭhānaṁ	21
Paripucchakatā	156	Pariyeṭṭhisuddhi	73
Paripucchā	327	Pariyesati	337
Paripuṇṇapārisuddhisīlaṁ	32	Pariyesanato	417
Paripūrakārī	22	Pariyodapanā	286
Paripūrakārīnaṁ	75	Pariyodapenti	391
Paripūrayamāno	13	Pariyodātasippo	160
Paripūrikā	390	Pariyodāte	107
Paribāhiro	85	Pariyodāpakassa	172

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pariyodāpeti	45	Pavattamānaṃ	259
Pariyonahanamaṃsaṃ	307	Pavattayato	288
Pariyosānaṃ	19	Pavicayo	207
Pariyosānakalyāṇo	269	Pavivitte	142
Parivattetvā	304	Pavivekatā	105
Parivattessāmi	118	Paviveko	88, 138
Parivārāya	81	Paveṇipālako	120
Parivāro	64	Passati	47
Parivisanto	176	Passato	339
Pariveṇaṃ	418	Passatha	85
Parisahanaṭṭhena	62	Passaddhisambhavato	212
Parisuddhattā	277	Passambhayaṃ	326
Parisuddhapakati	185	Passambhento	325
Parisuddhājīvātā	94	Passāso	312
Parisuddho	356	Pahātabbaṃ	340
Parisussati	77	Pahātabbe	229
Parisodhentena	139	Pahānaṃ	82
Parissavati	448	Pahānakkamo	189
Pariharanti	238	Pahāya	73
Pariharāmi	352	Pahitatto	12
Pariharitabbattā	119	Pahīnattā	398
Parihāyati	301	Pahīyati	211
Parihīnaṃ	297	Paḷāso	84, 128
Palighatthambho	328	Pākaṭaṃ	68, 321
Palipanno	77	Pākaṭabhāvakaraṇato	48
Palibodhaṭṭho	257	Pākaṭabhāvato	169
Palibodho	116, 183	Pākaṭībhūtesu	309
Pavattaṃ	186	Pākammaṃ	256
Pavattanti	64	Pācīnakhaṇḍarājjim	116
Pavattamanasikāro	155	Pāṭikaṅkhā	361

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pāṭipadikaṁ	93	Pārihārikā	16
Pāṭiyekko	312	Pālanā	169
Pāṇanātā	366	Pāsādikaṁ	127
Pāṇātipātassa	77	Pāsādikatā	92
Pāṇinaṁ	31, 362	Pāsādikena	44
Pāṇo	25	Pāsādo	53
Pātimokkhasaṁvaro	26	Pāhuneyyo	280
Pāṭi	39	Pi	83, 219
Pātubhavanti	212	Piṇḍapātaṁ	89
Pāto	57	Piṇḍapātiko	89
Pātheyyaṁ	360	Piṇḍapāto	57
Pādatalena	205	Piṇḍānaṁ	57
Pādantaraṁ	207	Piṇḍolyena	57
Pādāni	248	Pittam	441
Pānāgāraṁ	42	Pittakosake	441
Pāpakā	387	Piyatṭhāne	351
Pāpaṇikāni	52	Piyataraṁ	353
Pāpadhammassa	86	Piyapuggale	371
Pāpanā	55	Piyabhāvamattena	373
Pāpicchatā	128	Piyamanāpattakaradhammā	280
Pāpiccho	51	Piyo	30
Pāpiyo	355	Pihayanti	94
Pāmojjaṁ	34, 319	Piṭṭhapaṭo	100
Pāmojjāya	81	Piṇanarasā	168
Pāraṁ	348	Piṇayati	168
Pārappattaṁ	253	Pītaṁ	307
Pāramitāsīlaṁ	35	Pīti	265
Pāripūriyā	81, 155	Pītipaṭisaṁvedī	338
Pāribhaṭyaṁ	41	Pītipāmojjabahulo	266
Pāribhaṭyatā	41, 54		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Pītipharaṇena	189
Pīṭimanassa	212, 265
Pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā	156
Pītisahagatādivasena	109
Pītisīsenā	341
Pītisomanassajanakena	214
Pīḷanaṭṭho	257
Puggaladosā	350
Puññakkhettaṃ	281
Puññamahattato	291
Puññavato	143
Puṭabandha-upāhano	305
Puthujjanakalyāṇakassa	35
Puthujjanassa	382
Puthusallena	359
Pupphaṃ	41
Puppharāsinaṃ	160
Pubbakāraṃ	280
Pubbabhāge	132, 285
Pubbabhāsī	357
Pubbavideho	243
Pubbasaññaṃ	49
Pubbahetukasīlaṃ	37
Pubbāciṇṇaṃ	123
Purato	95
Purāṇaṃ	59
Purāṇakammapaccayavasena	60
Purāṇavedanā	59
Purimacittaṃ	173
Purimataṇhā	229

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Purisakāraṃ	359
Purisapuggalā	280
Purisamado	347
Pure	248
Puḷuvakaṃ	132
Pūtikāyaṃ	298
Pūtikukkuṭaṇḍaṃ	308
Pūtimuttaṃ	52
Pūtimuttēna	52
Pūtiyo	451
Pūtilatā	204
Pūtilatāya	66
Pūtiharītakī	69
Pūvavaḍḍhanaṃ	177
Pekkhamāno	396
Peṭake	165
Peyyālamukhaṃ	432
Peḷāya	360
Pothujjanikā	119
Porisamadanimittaṃ	57
Posentassa	428

[Pha]

Phanditā	329
Pharaṇarasā	168
Pharaṇavasena	378
Pharati	399
Pharanto	199
Pharitvā	318
Phalaṃ	41

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pha]		[Ba]	
Phalato	417	Bālabhāvo	165
Phalanipphatti	92	Bālassa	382
Phalanibbānehi	269	Bālo	68
Phalamuttamaṃ	315	Bāhāvikkhepako	44
Phalitantaraṃ	394	Bāhirāyatanāni	6
Phasso	413	Bāhullikapinḍapātikā	117
Phāsuvihāro	62	Bilāso	428
Phuṭattā	188	Bībhacchaṃ	208
Phuṭe	402	Bībhacchena	214
Phuṭṭhakakacadantānaṃ	331	Buddhaguṇapoṇā	265
Phuṭṭhasamphasso	57	Buddhapaṭikuṭṭhena	42
Phusanā	327	Buddhabhūmiyaṃ	267
Phusitā	171	Buddhicarito	125
Pheṇuddehakaṃ	86, 423	Buddhuppādo	297
[Ba]		Buddho	264
Bandhati	303	Bodhimaṇḍe	221
Balaṃ	96	Bodhisattā	137
Balamadanimittam	57	Byañjanaṃ	273
Balavatarā	323	Byatto	176
Balavapiyacittatāya	370	Byantikatā	183
Balavavipassanā	324	Byantī	332
Balānīkaṃ	350	Byāpajjeyya	292
Bahiddhāpi	309	Byāpādarahitā	367
Bahumatabhāvo	255	Byāpādūpasamo	379
Bahulīkatāya	361	Brahmakāyikā	284
Bahulīkato	311, 312	Brahmacariyaṃ	84
Bahulīkammāya	81	Brahmacāripaṭiñṇassa	86
Bahugidho	107	Brahmavihārādhiṭṭhitam	363
Bahussutā	141	Brahmavihāro	257
		Brahmāno	384

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Brahmuttamena 377
Brahmuttamo 378
Brūhanarasā 449

[Bha]

Bhagavā 8
Bhagī 252
Bhage 260, 262
Bhaggaṃ 252
Bhajati 43
Bhajanti 391
Bhaji 253
Bhatavā 259
Bhattavaḍḍhanam 177
Bhattavā 261
Bhattāram 176
Bhaddakameva 369
Bhanti 238
Bhanto 68
Bhabbapuggala-
paricchedavasena 247
Bhabbe 241
Bhayam 415
Bhayadassanasīlo 46
Bhayabheravasahanatā 101
Bhayabheravasaho 266
Bhayānakena 214
Bhavacarimakā 346
Bhavabhogattḥāya 34
Bhavavisesā 34
Bhagavā 258

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Bha]

Bhāgī 253
Bhāge 260, 262
Bhāgyam 253
Bhājane 127
Bhārahārā 117
Bhāvanam 387
Bhāvanato 161
Bhāvanā 155
Bhāvanānaye 431
Bhāvanāpāripūriyā 222
Bhāvanāya 81
Bhāvanārāmatā 88
Bhāvanīyo 30, 353
Bhāvitāya 361
Bhāvito 311
Bhāvetabbam 145
Bhāvetukāmena 202
Bhittimukham 197
Bhittiyuddham 351
Bhinditvā 76
Bhinnājīvo 361
Bhiyyokamyatam 52
Bhiyyobhāvāya 155
Bhuttavamitako 59
Bhūtattā 366
Bhūmaṭṭhakam 129
Bhūmīsu 110
Bhedato 88
Bhedā 30
Bhogakkhandham 29

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhogavā	356	Mado	84
Bhojane mattaññū	44	Maddantepi	360
Bhojaputtehi	360	Madhukaṭṭhike	439
[Ma]		Madhurākāraṁ	127
Makkaṭakasuttaṁ	161	Madhuro	313
Makkhikā	420	Manasikāraṁ	309
Makkho	84, 128	Manasikāro	288
Maggam	9, 358	Manāpabhāvadassana-	
Maggabrahmacariyaṁ	271	padaṭṭhānā	379
Maggo	11, 184	Manāpānaṁ	381
Maṅkubhūto	422	Manāpehi	450
Maccumāro	255	Manāpo	30, 353
Macchadhovanaṁ	419	Manussesu	318
Macchariyaṁ	84, 128	Mano	128
Maccherappahānaṁ	95	Manoramānaṁ	381
Maccheramalena	283	Manosañcetanā	413
Majjhataṁ	351	Mantanā	34
Majjhattato	354	Mantayuddhena	291
Majjhimaṁ	32	Mamattarāgino	215
Majjhimo	109	Maraṇato	289
Majjhekalayāṇo	269	Maraṇasāmaññatā	292
Maṇitālavaṇṇaṁ	196	Maraṇassatipaṭilābho	101
Maṇiliyā	369	Marantassa	295
Maṇḍanaṁ	57	Mariyādācārittaṁ	37
Maṇḍapalaggaṁ	411	Marissāmi	77
Maṇḍalaṁ	167	Mahaggataṁ	365
Mattakāritāya	93	Mahaggato	109
Mattāya	284	Mahattaṁ	139
Madanimmadano	347	Mahantaṁ	85
		Mahante	131
		Mahapphalaṁ	280

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mahallako	359	Māsabhattam	101
Mahā	452	Mālo	53
Mahākasiṇam	129	Migabhūtena	100
Mahānatthakaram	357	Micchājīvena	42
Mahānubhāvassa	292	Micchāsāṅkappā	36
Mahānubhāvāya	267	Mitto	378
Mahāpathavihāre	139	Middham	128
Mahāparivāre	117	Mukham	127
Mahāpurisajātikattā	354	Mukhato	213
Mahābhūtāni	450	Mukhapūrakam	127
Mahābhūto	450	Mukhasambhāviko	53
Mahārajakkhe	240	Muggasūpyatā	41
Mahāvattani-aṭavī	65	Mucchitā	217
Mahāviseso	362	Mucchito	422
Mahicchatā	128	Muṭṭhassatissa	334
Mahimā	256	Muṭṭhikamallā	57
Mahesakkho	52	Muttam	286
Mahesayo	291	Muttacāgatā	128
Mahesinā	9	Mutti	348
Māṇavo	289	Muditamuditova	373
Mātāputtānam	330	Mudindriye	241
Mātikādharā	141	Mudum	303
Mānappahānam	94	Mūlakammaṭṭhānam	203
Mānamado	347	Mūlakāraṇabhāvena	229
Mānasam	209	Mūlanikantanam	357
Māno	84	Mūlabhāvo	345
Māyā	84	Mūsikacchinnaṃ	55
Mārasenavighātāya	92	Mūlhasa	382
Mālāgaccham	196	Mejjati	378
Māsakhāro	309	Mettam	355

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Mettā	133	Yasavā	356
Mettāya	361	Yasasā	248
Mettāyanta	355	Yācanayogo	283
Mettāyanto	352	Yājena	283
Mettāvasena	362	Yāti	289
Mettāsahagatena	363	Yātrā	61
Methunasamīyogavasena	83	Yāthāvasarasam	216
Medakathālikā	216	Yānaka-upatthambhinī	305
Mocento	342	Yānappuṭṭhi	396
Modento	341	Yānikatāya	361
Mohūpanissayappahānattham	57	Yāpanattham	74
[Ya]		Yāpyarogī	61
Yakkhānubhāvena	359	Yāmā	284
Yajamāno	202	Yāvadattha-udarāvadehaka-	
Yatthicchakam	178	bhojanam	61
Yathāṭṭhitam	428	Yāvadicchakam	178
Yathānūrūpam	271	Yuganaddhā	174
Yathānusiṭṭham	279	Yugandharapabbato	242
Yathābhūtam	9	Yuttakāle	293
Yathābhūtañāṇadassanam	34, 80	Yuttaparibhogavasena	60
Yathārūpehi	325	Yuttaparibhogasaṅgaho	60
Yathāsakam	155	Yuttānam	75
Yathāsanthatam	90	Yudhiṭṭhilo	291
Yathāsanthatarāmatam	102	Yūsagatā	448
Yadicchakam	178	Yūsabhūto	441
Yantayuttagoṇo	293	Yogakkhemāya	297
Yamakamaṃsapiṇḍe	440	Yogo	461
Yamekarattim	289	Yojetvā	288
Yasakāmatāya	34	Yodha	36
Yasamahattato	291	Yoniso	288

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rakkhaṇato	64
Rakkheyya	210
Rajanakāsāvaṃ	93
Ratiṃ	216
Rato	283
Rattibhāge	5
Ratto	422
Rathavinītaṭṭipadam	117
Rathikā	89
Ravaṇaghaṭaṃ	309
Rasataṇḥānivāraṇaṃ	94
Rasādibhāvena	430
Raso	216
Rahogatena	219
Rāgacaritabhedavasena	215
Rāgacariyā	121
Rāgapariyuṭṭhitaṃ	265
Rāgūpasañhitaṃ	67
Rāgena	265
Rāgo	164
Rājamahāmatṭā	42
Rājāno	42
Rāhulovāde	426
Rukkhaṇāṇikā	144
Rukkhasamīpaṃ	315
Ruciyā	92
Rujjhanti	359
Ruppato	77
Ruppanalakkhaṇaṃ	449
Rūpaṃ	47

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rūpakāyaṃ	218
Rūpakāyasampatti	255
Rūpakāyassa	58
Rūpadassanakāmo	199
Rūpanimittātikkamato	411
Rūpasaññā	396
Rūpādhikaraṇaṃ	393
Rūpāṇi	396
Rūpārammaṇādiraso	315
Rūpāvacaraṃ	398
Rūpī	396
Rūpesu	66
Rogaṃ	77
[La]	
Lakkhaṇaṃ	55
Lakkhaṇato	337
Lakkhaṇapaṭivedhassa	300
Lakkhaṇapaṭivedhena	339, 342
Lakkhaṇādito	443
Lakkhaṇādīsu	28
Lakkhaṇārammaṇikavipassanā	324
Laghimā	256
Laṅkāraṃ	161
Laddhaharihāni	148
Laddhappahārānaṃ	213
Laddhā	74
Lapakalapako	53
Lapanā	38
Lahuṭṭhānaṃ	96

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lahuso	295
Lābham	52
Lābhittā	131
Lābho	117
Lāḷeti	448
Liṅgaṃ	205
Liṅgavisabhāge	351
Līnaṃ	154, 161
Lūkhapuggalā	157
Lekhācittaṃ	394
Leṇaṃ	53, 348
Lokaṃ	237
Lokanirodhaṃ	237
Lokantagū	237
Lokantaranirayo	243
Lokavidū	237
Lokasannivāso	290
Lokādhipati	35
Lokāmisāṃ	88
Lokāmisānirapekkhato	275
Lokiyāṃ	31
Lokuttaraṃ	31
Loko	30
Loṇī	195
Lobhaṃ	105
Lobhussadā	124
Lolabhāvo	165
Loluppaṃ	90
Loluppaviddhaṃsanarasāni	90
Lohitakaṃ	132

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lohitadhātu	197
Lohitamakkhitapaṭikkūla-	
bhāvo	215
Lohitamaṇi	197
[Va]	
Vaṃsānurakkhako	120
Vakkabhāgena	306
Vaggulirukkho	98
Vacīviññattivipphārā	70
Vicchapālako	248
Vajjanaṃ	10
Vañcakatā	450
Vatṭati	95
Vatṭanāvaḷi	306
Vaddhati	105
Vaddhanāvaddhanato	130
Vaddhetabbā	373
Vaddhetvā	200
Vaṇacoḷakaṃ	419
Vaṇālepanaṃ	59
Vaṇitaṃ	205
Vaṇṇato	337
Vaṇṇā	321
Vaṇṇādivasena	439
Vaṇṇito	99
Vaṇṇena	248
Vataṃ	84
Vattapaṭipattim	25, 121
Vattitā	404

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vatthukatāya	361	Vārigocarō	248
Vatthuvīṭikkame	36	Vāritam	32
Vadhakapaccupaṭṭhānato	288	Vārittam	31
Vadhi	359	Vālaṇḍupakam	167
Vadhitam	428	Vāḷarajjuyā	86
Vadhetha	371	Vikappam	447
Vanantam	169	Vikīrati	451
Vanantare	369	Vikuṇṭitamukho	422
Vani	260	Vikūjati	333
Vantam	257	Vikūlam	178
Vami	262	Vikkhambhanappahānavasena	21
Vayo	343	Vikkhittam	201
Varam	66	Vikkhittakāyo	127
Vare	68	Vikkhittacitto	208
Vavatthānam	293	Vikkhepagatam	329
Vavatthāpayato	442	Vikkhepapaṭibāhanato	434
Vasitā	256	Vikkhepappakāsanato	215
Vasiyo	178	Vikkhepaviddhamśanaraso	108
Vā	31	Vikkhepo	301
Vācasiko	41	Vigatattā	283
Vātabbhāhataṃ	328	Vigatamado	424
Vātūpaladdhiyā	325	Vigatamalamaccheratā	282
Vātena	19	Vigatasantāso	98
Vāyati	444	Viggaho	393
Vāyanavasena	430	Vicāretvā	214
Vāyamati	321	Vicikicchā	128
Vāyamamānassa	435	Vicinane	186
Vāyugatigamanam	198	Vicuṇṇitamakkhito	420
Vāyodhātu	427	Vijaṭeyya	17
Vārakabhattam	94	Vijambhitā	68

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vijjamānattā	277	Vinīlaṃ	201
Vijjamānākāranipphādikā	173	Vindati	100
Vijjā	11	Vipakkavipākattā	287
Vijjāhi	232	Vipatti	379
Viññāṇaṃ	413	Vipariṇataṃ	381
Viññāṇe	400	Vipariṇāmaṭṭho	257
Viññūgarahā	61	Vipariṇāmo	80
Viññūhi	277	Vipallatthacittā	48
Vitakkamālake	418	Vipassanākkhaṇe	338
Vitakkā	122	Vipassanāmatṭavaseneva	11
Vitakkupacchedāya	133	Vipubbakaṃ	132
Vitarati	45	Vipulā	290
Vittiṃ	83	Vipulāya	185
Vitthambhanaṃ	433, 448	Vipulena	365
Vitthambhitā	447	Vippaṭṭisārī	85
Viditvā	378	Vipphāravā	167
Viddhamṣitattā	219	Vibhajitvā	428
Vidhavā	42	Vibhāvanā	129
Vidhāvati	204	Vibhāvayaṃ	336
Vidhiṃ	277	Vibhāveti	403
Vinamaṇā	325	Vibhūtā	130
Vinayadharā	141	Vibhūtāni	334
Vinayasamvare	75	Vibhūsaṇaṃ	57
Vinayo	34	Vimuttattā	175
Vināseti	378	Vimutti	34
Vinicchayakathā	38	Vimuttiñāṇadassanaṃ	34, 244
Vinibandhā	254	Vimuttirasassa	253
Vinibbhujitvā	437	Vimuttirasena	174
Vinivijjhitvā	427	Vimokkhatthāya	34
Vinividdhasāṭako	281	Vimokkhantikañāṇaṃ	249

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vimokkhavasena	175	Visagaṇḍakarogo	68
Virati	31	Visadāya	185
Virattapīṭikaṃ	113	Vissandanabhāvena	430
Viratto	422	Visabhāgarūpaṃ	202
Viraddhaṃ	297	Visabhāgārammaṇāni	140
Viramantassa	25	Visabhāgo	300
Virāgā	397	Visamāsanupatāpo	189
Virāgānupassanāya	79, 343	Visamāhāraṃ	308
Virāgāya	393	Visavitāya	250
Virāgo	34, 184, 344	Visārado	29, 284
Virūḷhiṃ	150	Visujjhanti	286
Vilīyati	451	Visuddhi	348
Vivaṭā	66	Visuddhidhammā	286
Vivaṭṭacchadassa	127	Visuddhimaggo	10
Vivaṭṭati	395	Visuddhiyā	9, 11
Vivaṭṭanā	327	Visesabhāgiyo	113
Vivaṭṭānupassanā	80	Visesādhigamavasena	114
Vivattati	319	Visesetvā	388
Vivādamūlāni	254	Vissajjanaṃ	24
Vivādo	393	Vissatṭhacāgo	283
Vivicca	163	Vissandamānapubbaṃ	201
Viviccitvā	163	Vissāsaṃ	213
Vivittākāro	401	Vihaññamānena	217
Vivekaṃ	307	Vihāraṃ	74
Vivekajaṃ	169	Vihārabhattaṃ	93
Vivekaṭṭho	257	Vihāraracchā	418
Vivekā	168	Vihāro	53
Viveke	168	Vihimsūpasamo	379
Vivecanatthāya	350	Vīciyo	183
Visaṃyutto	347	Vītikkamapaṭipakkho	21

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vīthisampañipādanatthā	203, 209
Vīmaṃsantā	291
Vīriyapādehi	221
Vīriyasaṃvaro	26
Vīriyārambhānukūlatā	103
Vīriyārambho	88
Vīriyupekkha	185
Vuṭṭhātum	180
Vuṭṭhānavasī	180
Vuṭṭhitaṃ	286
Vuddhiṃ	150
Vuttapamāṇaṃ	144
Vusitabrahmacariyo	237
Vūpasantapaṭighassa	362
Vūpasantā	183
Vūpasanto	356
Vūpasamā	181
Vūpasameti	313
Vūpasamento	325
Veneyyānaṃ	269
Vepullaṃ	150
Vepullāya	155
Vemattaṃ	216
Veramaṇī	78
Verīpuggale	354
Verīpuggalo	354
Vesiyāgocaro	42
Vesiyo	57
Veḷum	196
Veḷu	41

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Veḷudānena	41
Vo	86
Vokkamma	44
Vodānaṃ	24
Vodāpetabbaṃ	87
[Sa]	
Samkilesavattahuppahānaṃ	165
Samkilesa	21, 83
Samkīḷati	83
Samkelāyati	83
Samghagato	43
Samghabhattaṃ	93
Samghasuppaṭipatti	269
Samyogaṭṭho	257
Samvaṇṇitā	283
Samvaravinayā	75
Samvarasuddhi	73
Samvaro	25, 78
Samvāsasaññaṃ	267
Samvibhāgo	282, 361
Samvuto	39
Samvejaniyattā	296
Samvelleti	395
Samsaggaṃ	121
Samsaggasannipātavasena	121
Samsaggena	42
Samsāracakkaṃ	221
Samsāravaṭṭaṃ	221
Samsibbanam	347

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samsibbanatṭhena	5
Sa-upāhano	44
Sakaṃ	336
Sakaṇṭakāhi	359
Sakalaṭṭhena	175
Sakalaparipuṇṇabhāvena	275
Sakalaparaṇavasena	385
Sakalasarīraṃ	441
Sakalāya	214
Sakkaccakārī	44
Sakkāraṃ	52
Sakkharasudhavaṇṇaṃ	307
Sakkhiṭṭhāne	285
Sakkhibhabbatam	460
Sakkhibhabbatā	303
Sakkhibhāvavasena	353
Sakhilo	356
Sagāravo	44, 282
Saggam	30
Saṅkaḍḍhiyamānā	305
Saṅkapparāgo	164
Saṅkappo	164
Saṅkāraḥkūṭādinam	89
Saṅkāsanam	271
Saṅku	361
Saṅkupatho	361
Saṅkham	279
Saṅkhataṭṭho	257
Saṅkhatadosadassanena	345
Saṅkhātaniddeśato	130

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Saṅkhātā	241
Saṅkhāramajjhataṭṭhā	159
Saṅkhāraloko	237
Saṅkhārā	11
Saṅkhārāvasesasamāpattim	405
Saṅkhepo	223
Saṅgamma	347
Saṅgahapaccupaṭṭhānā	449
Saṅgahitā	447
Saṅghāṭipārutena	419
Saṅghātabhedavikārapa-	
kāsanato	215
Sacittapariyodāpanam	19
Sacitte	357
Saccam	347
Sacchikā	251
Sacchikātabbe	229
Sajotibhūtam	85
Sajotibhūtāya	66
Sajjitam	373
Sajjhāyantāva	299
Sajjhāyo	300
Saṅcaraṇahattho	167
Saṅcarāpetabbari	209
Saṅcarittam	51
Saṅchinno	451
Saṅjagghati	83
Saṅjātideso	400
Saṅñajam	147
Saṅñajo	208

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Saññapessāmi	76	Satthe	247
Saññānānatāya	335	Satthena	201
Saññāsambhavo	208	Sattho	246
Saññogābhiniveso	80	Satvaṁ	366
Saṇṭhapeti	53	Satvayogato	366
Saṇṭhānavasena	114	Sadarathā	322
Saṇṭhānarāgī	215	Sadā	283
Saṇṭhiti	241	Saddanayena	253
Saṇṭhite	241	Saddhammā	233
Sataṁ	283	Saddhamme	85
Satadhotasappi	430	Saddhāya	65
Satipaccayatā	72	Saddhāvīriyasādhanam	32
Satipaṭṭhānam	320	Saddhāvepullam	266
Satiyā	315	Saddhāsādhano	64
Sativepullam	266	Saddhāhatthena	221
Satisaṁvaro	26	Saddheyyato	274
Satisampajaññāya	297	Sanidassanam	28
Satokārī	316	Sanidānasa-uppattikattā	268
Satova	316	Sanimittam	204
Sattakelāyanam	374	Santaṁ	325
Sattadukkham	389	Santatto	451
Sattamajjhataṭṭa	159	Santappati	442
Sattaloko	237	Santabhāvato	375
Sattasaññā	428	Santavimokkhato	394
Satte	247	Santā	183
Satto	366	Santāpaṭṭho	257
Sattham	393	Santāpo	430
Satthakammam	160	Santārammaṇatāya	404
Satthakavātā	292	Santuṭṭhitā	88, 104
Satthā	247	Santuṭṭho	44

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sandateva	289
Sandiṭṭhi	276
Sandiṭṭhikattā	277
Sandiṭṭhiko	267, 276
Sandiṭṭho	53
Sannamanā	325
Sanniṭṭhānaṃ	425
Sannipāto	121
Sannirumbhitvā	247
Sannisinnaṃ	212
Sannisīdanti	147
Sapañño	14
Sapattakantā	356
Sapattacaraṇo	93
Sapadānaṃ	89
Sappaṭibhāgā	155
Sappatissso	44, 266
Sappādayo	57
Sappāyaṃ	123
Sabījo	206
Sabbakāyapaṭisaṃvedī	321
Sabbakiccapariṇāyikā	16
Sabbakilesānaṃ	80
Sabbakoṭṭhāsesu	309
Sabbaṅgapaccaṅgasirī	256
Sabbaññutāya	250
Sabbatthasādhakaṃ	362
Sabbadassāvitāya	250
Sabbadhammānaṃ	228
Sabbantimaṃ	161

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sabbapaccanīkapaṇisuddhā	186
Sabbapariyattiko	118
Sabbapariyantime	453
Sabbapāpassa	18
Sabbapārihāriyatelaṃ	121
Sabbappakārena	280
Sabbamalavirahitaṃ	10
Sabbaveriko	85
Sabbākāraparipūro	311
Sabbāvantāṃ	364
Sabbāsavaparikkhīṇo	75
Sabyañjanaṃ	271, 273
Sabhāgaparicchedo	300
Sabhāgavisabhāgatāya	381
Sabhāgavutti	282
Sabhāvaṃ	217
Sabhāvato	236
Sabhāvā	347
Sabhāvūpalakkhaṇavasena	425
Samaṅgībhūtaṃ	84
Samacittataṃ	362
Samaṇapaṭiññassa	86
Samataṃ	152
Samatikkamato	130
Samativijjhati	66
Samathavipassanādhikāra- vasena	112
Samanake	237
Samanussaraṃ	92
Samanussarato	381
Samantacakkhu	8

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samantabhadrakattā	268	Samāpajjati	51
Samantā	204	Samāpajjanaṃ	179
Samannāharitabbāṃ	146	Samāpajjanavasi	179
Samannāhāro	323	Samāpattikkhaṇe	338
Samappavattavāsaṃ	369	Samāpannassa	398
Samappitaṃ	84	Samāyojitaṃ	220
Samabbhāhato	448	Samāsabyāsaṭo	88
Samabhāvakaraṇaṃ	150	Samāsetvā	205
Samabhāvadassanarasā	380	Samāhaṭā	191
Samavāhitabhūtā	186	Samiñjanti	19
Samasīsaṭṭhitaṃ	196	Samitā	183
Samasīsi	66	Samitāvī	237
Samādānaṃ	89	Samīraṭi	19
Samādānacetanālakkaṇāni	90	Samuggatena	201
Samādānabhāvaṃ	76	Samugghāṭeti	458
Samādāyeva	93	Samucchedappahānavasena	21
Samādhatthāya	36	Samucchedamaraṇaṃ	287
Samādhānaṃ	27, 107	Samuṭṭhānato	443
Samādhi-adhimuttatā	159	Samuṭṭhāpikā	229
Samādhikammikassa	153	Samudayaṭo	236
Samādhicariyāhi	461	Samudāgatehi	284
Samādhinā	18	Samudācaranti	420
Samādhinimittaṃ	303	Samudānetabbā	64
Samādhiparipanthānaṃ	176	Samudīraṇaṃ	433
Samādhibhāvanāyoge	461	Samena	160
Samādhiyati	370	Sameritaṃ	196
Samādhisaṃvattanikāni	84, 282	Samodhāya	127
Samānarūpasadda-		Samosaraṇena	140
samudācāraṃ	394	Samohitaṃ	308
Samānukampitā	95	Sampajānakārīnā	17

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sampajjati	214
Sampajjate	76
Sampajjalitaṃ	85
Sampajjalitāya	66
Sampajjissanti	88
Sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā	449
Sampatti	379
Sampattiyā	33
Sampattivipattito	288
Sampannajjhāsayena	134
Sampannattā	232
Samparāyo	293
Samparigayha	360
Samparivattakaṃ	127
Sampalimaṭṭhaṃ	66
Sampasādanāṃ	182
Sampahaṃsanatā	158
Sampahaṃsanā	171
Sampahaṃseti	304
Sampādetuṃ	88
Sampādento	209
Sampiyāyanalakkhaṇā	168
Sambalaṃ	360
Sambādhe	286
Sambāhanaṃ	83
Sambuddho	228
Sambhatto	53
Sambhāvanādhippāyakatena	53
Sambhinnasobhe	420
Sammakkhanato	417

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sammappadhāna-	
paccavekkhaṇatā	157
Sammasanto	77
Sammā	46
Sammāpaṭipattiyā	235
Sammukhībhāvā	52
Sammutimaraṇaṃ	287
Sammodako	357
Sammohābhiniveso	80
Sayati	127
Sayanāṃ	90
Sayanāsanāṃ	74
Sayambhuno	291
Saraṇalakkhaṇā	187
Sarabhū	31
Sarasalakkhaṇaṃ	450
Sarīraṃ	202
Sarīrasabhāvappattivāsena	215
Salakkhaṇavibhattito	438
Salakkhaṇasaṅkhepato	438
Salakkhaṇādito	449
Sallakkhetvā	158
Sallekhata	105
Sallekho	88
Savāsanānaṃ	219
Sasaññimhi	237
Sasambhārakathā	47
Sasambhāravibhattiko	438
Sasambhārasaṅkhepato	437
Sasambhāriko	172
Sahabyataṃ	460

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sahasānupīḷitaṃ	127	Sārādānābhinivesassa	80
Sahāyo	53	Sālaṃ	99
Sahuppannāva	453	Sālikūraṃ	75
Sahoḍḍhaṃ	202	Sāsaṅkaṃ	129
Sākahārikā	139	Sāsaṇaṃ	18, 294
Sākhāmaṇḍapo	100	Sāsaṇabrahmacariyaṃ	271
Sāṭṭheyyaṃ	84, 128	Sāsane	30
Sātalakkhaṇaṃ	169	Sāsavaṃ	34
Sātasahagataṃ	386	Sikkhā	17
Sāttthaṃ	271, 274	Sikkhāpadaṃ	32
Sādane	86	Sikkhāpadaśīlaṃ	39
Sādiyaṭi	83	Sitaṃ katvā	248
Sādhukaṃ	174	Sinānaṃ	41
Sādhūnaṃ	378	Siniddhapuggalā	157
Sāntake	142	Siniddhāni	195
Sāmaṃ	228	Siniyhati	378
Sāmantajappanaṃ	52	Sinerussa	242
Sāmantajappā	55	Sinehasambhavo	379
Sāmantajappitaṃ	54	Sindī	204
Sāmā	204	Sinnavettaḡḡāḡīsu	440
Sāmīci	279	Simbalirukkho	242
Sāmīcikaṃmārahā	280	Siraṭṭho	27
Sāyitaṃ	307	Sirigabbhaṃ	359
Sārādārūni	195	Sivaṃ	348
Sāraddhakāyassa	333	Sīghaṃ	179
Sāraddhā	329	Sītaḡṭṭho	27
Sāraddhāya	329	Sītibhāvaṃ	304
Sāraddhe	323	Sīdantarasaṃuddā	242
Sārambho	84	Sīmantarikaṃrukkho	98
Sārammaṇaṃ	205	Sīmāsambhedaṃ	354

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sīmāsambhedo	374	Sukhasahagato	109
Sīlaṃ	11	Sukhasīlo	36
Sīlako	125	Sukhitaṃ	373
Sīladiṭṭhisāmaññatāya	278	Sukhī	290
Sīlanalakkhaṇena	31	Sukhumaṃ	325
Sīlapathaviyaṃ	221	Sukhumataraṃ	319
Sīlaparikkhāro	63	Sukhumampi	305
Sīlavantassa	76	Sukhumarajabhūtā	447
Sīlasamādhīhi	269	Sukhumasaddanimittā-	
Sīlasampattiyā	36	rammaṇatāpi	326
Sīlasampanno	12	Sukhumā	191
Sīlādipaṇcadhammakkhanda-		Sukhumāya	405
yuttato	275	Sugatiṃ	30
Sīlādibhedanaṃ	9	Sugatiparāyaṇo	267, 458
Sīlādivasena	12	Sugatūpapattiyā	77
Sīlādisaṅghaṃ	9	Sugato	235
Sīle	13	Suggahitaṃ	208
Sīlesu	76	Suggahitattā	326
Sīsakapaṭṭaveṭṭhakam	306	Sucibhāvaṃ	299
Sīsaṅgāni	105	Suññataṃ	458
Sukusalo	176	Suññatā	401
Sukkā	155	Suññavivittanattibhāve	402
Sukkhathaddhabhattaṃ	420	Suñño	439
Sukaraṃ	169	Suṇāti	45
Sukhadukkhā	295	Sududdasaṃ	348
Sukhanimittā	212	Sudullabhaṃ	9
Sukhanirodhapadaṭṭhānā	192	Suddhantagato	177
Sukhanisinnena	142	Suddhi	73
Sukhapavattanattamaṃ	353	Suddhikāmā	9
Sukhavihārassa	132	Suddhidiṭṭhiyā	33
Sukhasambhāso	357	Sudhotajātimaṇi	76

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sunibbutaṃ	75	Susamāradhāya	361
Sunisitāṃ	17	Susamāhito	12
Supaññattā	276	Susirabhāvappakāsanato	215
Suparisuddhaṃ	177	Sūdena	176
Supinaṃ	55	Sūpaṭṭhitabhāvasampādanena	203
Supesalā	65	Sūpehi	176
Suporiso	293	Sūriyappabhābhivhavā	192
Suppaṭipannā	279	Sūriyamaṇḍalaṃ	243
Suppaṇītatarā	411	Sekkhaṃ	32
Subha	388	Sekkhapariyante	75
Subhakammabahulo	123	Sekkhapariyanto	75
Subhaguṇo	214	Sekhiyapaṭipattipūraṇaṃ	94
Subhanimittaṃ	47	Seṭṭhaṃ	251
Subharatā	88	Senāsanacīvaraṃ	92
Subhāvitattano	252	Senāsanamaccherakammārāma-	
Subhāvito	110	tānaṃ	99
Sumaṇḍitapasādhitā	48	Seyyaṃ	102
Sumanasikatattā	326	Sericāraṃ	95
Sumedhaso	267	Serivihārasukhaṃ	94
Sumedho	237	Selā	290
Suvānadoṇiyaṃ	420	Sevati	43
Suvānavamathu	307, 420	Sevanā	18
Suviññāpaye	241	Seve	74
Suvidūravidūre	219	Sokaṃ	290
Suvisadena	171	Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ	29
Suvisuddhaṃ	139	Soṇḍasahāyo	373
Suvisuddhavinicchayaṃ	10	Soṇḍim	140
Suvisodhitattā	176	Sotāni	26
Susaṃvuto	45	Sobhanaṃ	234
Susajjito	371	Sosānikaṃ	91

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Sositā	183
Soḷasavatthukaṃ	311
Svākāre	241
Svākkhāto	278

[Ha]

Haṃsapotakā	178
Hatamatasatte	288
Hatthantaram	207
Hatthasaṅkhalikā	300
Hatthena	437
Hadayaṃ	308
Hanivā	201
Hanukaṭṭhi	305
Hammiyaṃ	53
Harāyāmi	77
Have	237
Hānabhāgiyādivasena	110
Hānabhāgiyo	113
Hāyati	105
Hārahārini	289
Hārā	31

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ha]

Hārīhi	66
Hāsaṃ	209
Hitacitto	362
Hitamajjhatte	362
Hitasukhatthāya	391
Hitākārappavattilakkhaṇā	379
Hitāhitesu	391
Hitūpasamhārarasā	379
Hito	379
Hitvā	276
Himavā	242
Hirikopināṃ	57, 216
Hīnaṃ	31
Hīnā	155
Hīno	109
Hīḷeyya	293
Hurāhuraṃ	128
Heṭṭhupariyavasena	5
Hetu	165
Hetu-attho	257